

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

SUVAŽIAVIMO DARBAI

VI

ROMA 1969

L. K. M. AKADEMIJOS
SUVAŽIAVIMO DARBAI
VI

ACTES DU SIXIEME CONGRES
DE
L'ACADEMIE LITUANIENNE CATHOLIQUE
DES SCIENCES

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO
AKADEMIJOS
SUVAŽIAVIMO DARBAI

VI

Šeštasis L.K.M. Akademijos Suvažiavimas

1964 m. rugsėjo mėn. 4-7 d.

New Yorke, Fordhamo Universitete

Redagavo

A. LIUIMA, S. J.

1969

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS LEIDINYS

Piazza della Pilotta 4

R O M A

Li-211

Spaustuvės išlaidos apmokėtos Dr. Juozo Kazicko lėšomis
Tiražas 1000 egzempliorių

Spausdino Pontificia Università Gregoriana spaustuvė Romoje

DI SUA SANTITÀ

N. 27363

DAL VATICANO, July 31, 1964

Dear Father Jaskiewicz,

The Holy Father was pleased to learn that the Catholic Lithuanian Academy, founded in 1922, would hold its sixth Convention from September 5th to September 7th at Fordham University in New York. The Pontiff has directed me to address, in His name, a message of good wishes and encouragement to the participants of this Convention.

That Lithuanian intellectuals have devised this means of gathering together men of learning to promote further study and cultural development of the Lithuanian people is a source of much consolation to His Holiness. Today, almost more than ever before, it is necessary to hold on to those values which are most dear, especially when they seem to be attacked on all sides. The Lithuanian people for centuries have struggled to maintain their faith despite great odds, and today to see them meeting with the express purpose of extending the influence of catholic learning is a cause for heartfelt satisfaction. The Holy Father expresses His felicitations to all the members and organizers of this Academy, and He assures them of His prayers for a successful outcome of their meetings. He, the Common Father of all, encourages the members of the Academy to instill even deeper the principles which make for better and more exemplary catholic living. To this end, He imparts to the participants and to the Lithuanian people who support this endeavour, His paternal Apostolic Blessing.

With my own good wishes for a successful VI Convention, I am

Sincerely yours in Christ,

Rev. WALTER C. JASKIEWICZ, S.J.
Lithuanian Catholic Academy
Fordham University

A. G. Card. Cicognani

BRONX, New York 10458

L. K. M. AKADEMIJOS VI SUVAŽIAVIMO DALYVIŲ TELEGRAMA
ŠV. TĖVUI

CATHOLICA SCIENTIARUM ACADEMIA LITUANA PUBLICUM DE QUAESTIONIBUS DIVINARUM HUMANARUMQUE DISCIPLINARUM CONGRESSUM NEO-EBORACI DIEBUS 5-7 MENSIS SEPTEMBRIS ACTURA, OBSEQUII AC DEVOTIONIS SENSU TIBI, PATER BEATISSIME, EXHIBET, TUAMQUE APOSTOLICAM BENEDICTIONEM, QUAE STUDIA NOSTRA PROVEHAT, SOLETUR HUIUS ACADEMIAE SODALES, CONVENTUS LABORIBUS AUSPICETUR, HUMILITER IMPLORAT

ANTANAS LIUIMA, S. I.
Academiae Praeses

NEW YORK, 4.IX.1964.

Dr. JUOZAS KAZICKAS,
L. K. M. Akademijos narys ir didis jos mecenatas

P R A K A L B A

Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija savo seną tradiciją, kas treji metai šaukti Akademijos narių Suvažiavimą, ir tremtyje ištikimai vykdo. Nors Šeštasis Suvažiavimas vyko su dideliu pasisekimu, išleisti jo darbus sekėsi daug sunkiau. Įvairios kliūtys trukdė greitą darbų išleidimą.

Pagrindinė kliūtis buvo sunkumas gauti visų paskaitininkų studijas. Net per penkeris metus nepavyko jų visų sumedžioti. Nebegalint ilgiau laukti, nors apgailestaujant, reikia pasitenkinti tuo kas turima. Šia proga labai atsiprašoma kitų autorių, kurie laiku atsiuntė savo studijas ir kuriems nusibodo belaukiant.

Redaktoriui tenka susidurti ir su kitomis techninėmis kliūtimis, kurios nepalyginamai daug pareikalauja laiko ir energijos — stoka precizijos, ypačiai išnašose ir bibliografijos daviniuose: nepilnas veikalo pavadinimas, stoka išleidimo vietos ir metų, nenurodymas cituojamo veikalo puslapio, cituojama ne iš originalų, bet iš vertimų, netgi iš populiarių leidinių, nevienodas citavimo būdas įvairiuose kraštuose, asmenvardžių iškraipymas — nevienodas jų rašymas tame pat straipsnyje ir t.t.

Savaime aišku, moksliniame veikale redaktorius negali kištis į autorių pažiūras, dėstomas mintis ar atstovaujamas teorijas, — visa tai paliekama pačių autorių atsakomybei, — bet jo pareiga laukti ir net reikalauti pilnos ir tikslios dokumentacijos. Negaunant iš autorių tų papildomų duomenų, sunki, vos pakeliama našta gula ant redaktoriaus pečių. Nežiūrint penkerių metų didelių pastangų, redaktoriui nepasisėkė visus tuos trūkumus pilnai pašalinti. Viena kita smulkmena pasiliko. Reikia laukti ir tikėtis, kad ateityje autoriai bus savo studijų dokumentacijoje tikslesni.

Beleidžiant šį Suvažiavimo Darbų tomą, gyvai prisimena ir pats Suvažiavimas, jo kelianti nuotaika. Tai graži proga dar kartą išreikšti padėką visiems prisidėjusiems prie šio Suvažiavimo paruošimo: tiek organizatoriams, tiek paskaitininkams, o ypačiai didžiam mecenatui dr. Juozui Kazickui, finansavusiam patį Suvažiavimą ir davusiam lėšų šio tomo išleidimui.

Pagaliau lieka dar padėkoti mieliems darbo talkininkams už neįkainojamą jų pagalbą : kun. Vladiui Delinikaičiui už labai kruopščių korektūrų atlikimą, o kun. Rapolui Krasauskui už didelės kantrybės reikalaujantį vardyno sudarymą.

*Kun. A. Liuima, S. J.,
Suvažiavimo Darbų VI tomo redaktorius*

*Roma, 1969 m. gruodžio 25 d.,
Kalėdų šventėje*

TURINYS

KARDINOLO A. G. CICOGNANI LAIŠKAS	VII
TELEGRAMA ŠV. TĖVUI	VIII
PRAKALBA	IX
TURINYS	XI
SUVAŽIAVIMO DARBŲ DIENOTVARKĖ	XIV
 PILNATIES POSĖDŽIŲ PASKAITOS	 1
JUOZAS L. NAVICKAS	
VERTYBIŲ PRASMĖ MATERIALIZMO AKIVAIZDOJE	3
Materialism and the significance of values (Summary)	19
SIMAS SUŽIEDĖLIS	
LIETUVIŲ TAUTOS KOVA DĖL RAIDĖS	21
The struggle of the Lithuanian nation to retain its Roman alphabet (Summary)	41
 TEOLOGIJOS SEKCIJA	 43
PRANAS BRAZYS	
PSICHOANALIZĖ KATALIKIŠKOSIOS DOKTRINOS ŠVIESOJE	45
Psychanalise à la lumière de la doctrine catholique	
VALDEMARAS CUKURAS	
KONKREČIOS GYVENIMO TIKROVĖS TEOLOGIJA	65
Theology of concrete realities (Summary)	98
ANTANAS LIUIMA	
GYVOSIOS DVASIOS UŽDAVINIAI MATERIALIZMO AKIVAIZDOJE . .	99
Les devoirs de l'esprit devant le matérialisme (Résumé) . . .	130
 FILOSOFIJOS SEKCIJA	 131
FELIKSAS JUCEVIČIUS	
MEDŽIAGOS SAMPROTIS	133
Consideration on matter (Summary)	152
 TEISĖS MOKSLO SEKCIJA	 153
BRONIS KASLAS	
MODERNIOSIOS VALSTYBĖS SĄVOKOS RAIDA	155
Development of the concept of the modern state (Summary) .	169

ISTORIJOS MOKSLŲ SEKCIJA		171
JUOZAS JAKŠTAS		
PAVĖLUOTAS LIETUVOS KRIKŠTAS		173
The delayed conversion of Lithuania (Summary)		188
RAPOLAS KRASAUSKAS		
KATALIKŲ BAŽNYČIA LIETUVOJE XVI-XVII AMŽIUJE. NUOSMUKIO PRIEŽASTYS IR ATGIMIMO VEIKSNIAI		189
Die Katholische Kirche in Litauen im XVI.-XVII. Jahrhundert. Die Ursachen des Verfalls und die Faktoren des Aufschwungs (Zusammenfassung)		240
VIKTORAS GIDŽIŪNAS		
VIENUOLIJOS LIETUVOJE, IX-XV AMŽIAI		243
Monastic orders in Lithuania IX-XV (Summary)		274
KAZIMIERAS MATULAITIS		
ARKIVYSKUPAS PRANCIŠKUS KAREVIČIUS, JO ASMENS IR VEIKLOS BRUOŽAI		277
Archiepiscopus Franciscus Karevičius (Summarium)		297
POLITINIŲ IR SOCIALINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA		299
ANTANAS MUSTEIKIS		
KOEGZISTENCIJA IR RELIGINĖ LAISVĖ		301
Coexistence and religious freedom (Summary)		315
PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS SEKCIJA		317
ANTANAS SUŽIEDĖLIS		
KALTĖS SĄVOKA PSICHINIO SUTRIKIMO SAMPROTYJE		319
The concept of guilt in theory of mental illness (Summary)		332
TIKSLIŲJŲ IR GAMTOS MOKSLŲ SEKCIJA		333
ADOLFAS DAMUŠIS		
ĮVADAS ATIDARANT TIKSLIŲJŲ IR GAMTOS MOKSLŲ SEKCIJOS POSĖDĮ L. K. M. AKADEMIJOS SUVAŽIAVIMO METU		335
Introduction aux travaux de la section des Sciences		
JONAS GYLYS		
KELETAS BRUOŽŲ IŠ ANTIDEPRESINIŲ VAISTŲ VYSTYMOSI		339
Some aspects of the development of the antidepressant drugs (Summary)		347
MEDICINOS MOKSLŲ SEKCIJA		349
ZENONAS DANILEVIČIUS		
VĖŽIO ETIOLOGIJA		351
The etiology of cancer (Summary)		358

ALGIMANTAS GRINIUS

HORMONAI MODERNIOJ TERAPIOJ IR PATOLOGIJOJ	359
Hormones from the modern therapeutic and pathologic points of view (Summary)	365

DOMAS JASAITIS

NACIONALSOCIALISTINIS IR KOMUNISTINIS GENOCIDAS LIETUVOJE	367
National socialist and communist genocide in Lithuania (Sum- mary)	423

LITERATŪROS IR KALBOS MOKSLO SEKCIJA 425

ANTANAS VAIČIULAITIS

LIETUVIŲ LITERATŪROS PROBLEMOS SVETUR	427
Les problèmes de la littérature lituanienne à l'étranger	

SUVAŽIAVIMO DARBŲ EIGA 435

JUOZAS VAIŠNORA

ŠEŠTOJO L. K. M. AKADEMIJOS SUVAŽIAVIMO EIGA	437

ANTANAS LIUIMA

I MOKSLĄ IR KŪRYBĄ	451
Sciences et Arts	

RAPOLAS KRASAUSKAS

ASMENVARDŽIŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	461

ŠEŠTOJO LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS SUVAŽIAVIMO DIENOTVARKĖ

1964 m. rugsėjo mėn. 4-7 d.
New Yorke, Fordhamo Universitete

18-21 val. PENKTADIENĮ, RUGSĖJO 4 d.
Registracija (Labby Campus Center salėje)

8 val. 30 min. ŠEŠTADIENĮ, RUGSĖJO 5 d.
Registracija (Labby Campus Center salėje)
9 val. Votivinės šv. Mišios į Šventąją Dvasią. Aukoja
prel. Jonas Balkūnas Fordhamo universiteto
bažnyčioje.

10 val. SUVAŽIAVIMO ATIDARYMAS
(Campus Center Ballroom)
1. Suvažiavimui ruošti komiteto pirmininko prof.
Vlado Jeskevičiaus, S. J., žodis.
2. Prezidiumo sudarymas.
3. L.K.M. Akademijos pirmininko prof. Antano
Liuimos, S. J., žodis.
4. Įvadinė paskaita : prof. Juozas L. Navickas —
Vertybių prasmė materializmo akivaizdoje.
12 val. Priešpiečiai universiteto valgykloje.

13 val. SEKCIJŲ POSĖDŽIAI

I. LITERATŪROS IR KALBOS MOKSLO SEKCIJA
(Campus Center Ballroom)

Vadovauja dr. Leonardas Andriekus, O.F.M.

1. Prof. Antanas Salys — Lietuvių kalbos raida
dabartinėje Lietuvoje.
2. Prof. Alfredas Sennas — Neišspręsti lietuvių
kalbotyros klausimai.
3. Antanas Vaičiulaitis — Dabartinės lietuvių
literatūros problemos.

II. POLITINIŲ IR SOCIALINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA
(Campus Center 235 salė)

Vadovauja prof. Vytautas Vardys

Paskaitą skaito prof. Antanas Musteikis — Laisvė
enciklikos *Pacem in terris* šviesoje.

III. MEDICINOS MOKSLŲ SEKCIJA

(Campus Center 236 salė)

Vadovauja dr. Domas Jasaitis

1. Dr. Zenonas Danilevičius — Vėžio etiologija.
2. Dr. Alfonsas Grinius — Hormonai moderniojoje terapijoje ir patologijoje.
3. Dr. Domas Jasaitis — Raudonasis ir rudasis genocidas Lietuvoje.

15 val.

Petrauka.

15 val. 30 min. Tų pačių sekcijų posėdžių tęsinys.

16 val. 50 min. Kokteilis ir susipažinimo pietūs universiteto valgykloje.

SEKMADIENI. RUGSĖJO 6 d.

10 val.

Pamaldos universiteto bažnyčioje. Šv. Mišias aukoja ir pamokslą sako vysk. Vincentas Brizgys.

11 val. 30 min. Priešpiečiai universiteto valgykloje.

14 val. 30 min. SEKCIJŲ POSĖDŽIAI

I. ISTORIJOS MOKSLŲ SEKCIJA

(Campus Center 234-235 salė)

Vadovauja prof. Zenonas Ivinskis, pavaduoja dr. Viktoras Gidžiūnas, O. F. M.

1. Dr. Juozas Jakštas — Pavėluotas Lietuvos krikštas.
2. Kun. lic. Rapolas Krasauskas — Veiksniai nulėmę katalikybės atgimimą Lietuvoje.
3. Dr. Viktoras Gidžiūnas, O. F. M. — Vienuo-lijų reikšmė Lietuvoje.
4. Dr. Kazimieras A. Matulaitis, M. I. C. — Arkivyskupas Pranciškus Karevičius ; jo asmens ir veiklos bruožai.

II. TIKSLIŲJŲ IR GAMTOS MOKSLŲ SEKCIJA

(Campus Center 229 salė)

Vadovauja prof. Adolfas Damušis

1. Prof. Adolfas Damušis — Įvadinės pastabos apie sekcijos pranešimų pobūdį.
2. Prof. Romualdas Zalubas — Retųjų žemių spektrai ir jų atominė struktūra.
3. Prof. Ričardas Kontrimas — Epitaksinis kristalų ir transistorių augimas.
4. Dr. Jonas Gylys — Eksperimentiniai vaistų terapijos aspektai prieš psichines ligas.
5. Dr. Jonas Genys — Augalų genetika.

III. FILOSOFIJOS SEKCIJA

(Campus Center 236 salė)

Vadovauja dr. Juozas Girnius

Paskaitą skaito kun. dr. Feliksas Jucevičius —
Filosofinė medžiagos samprata.

15 val.

Pertrauka.

15 val. 30 min.

Tų pačių sekcijų posėdžių tęsinys.

19 val.

Banketas (Campus Center Ramskeller).

PIRMADIENĮ, RUGSĖJO 7 d.

9 val.

Šv. Mišios už mirusius L. K. M. Akademijos na-
rius. Mišias aukoja prel. Pranciškus Juras.

11 val.

SEKCIJŲ POSĖDŽIAI

I. TEOLOGIJOS SEKCIJA

(Campus Center 234-235 salė)

Vadovauja prof. Antanas Liuima, S. J.

1. Dr. Pranas Brazys, M. I. C. — Psichoanalizė katalikų mokslo šviesoje.
2. Kun. dr. Valdemaras Cukuras — Konkrečios dabarties gyvenimo tikrovės teologija.
3. Prof. Antanas Liuima, S. J. — Gyvosios dvasios uždaviniai materializmo akivaizdoje.

II. TEISĖS MOKSLO SEKCIJA

(Campus Center 236 salė)

Vadovauja ir paskaitą skaito prof. Bronius
Kaslas — Krikščioniškos valstybės ir visuomenės sąvokos raida.

III. PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS SEKCIJA

(Campus Center 229 salė)

Vadovauja prof. Vytautas Bieliauskas

Paskaitą skaito prof. Antanas Sužiedėlis — Kaltės sąvoka ir rolė psichinių sutrikimų vystymesi.

13 val. 30 min.

Priešpiečiai universiteto valgykloje.

15 val.

IŠKILMINGAS POSĖDIS

1. Šimto metų nuo spaudos draudimo minėjimas. Paskaitą skaito prof. Simas Sužiedėlis — Lietuvių tautos kova dėl raidės.
2. Suvažiavimo uždarymas. Kalba prof. Antanas Liuima, S. J., L. K. M. Akademijos pirmininkas.

PILNATIES POSĖDŽIŲ PASKAITOS

Prof. Dr. JUOZAS L. NAVICKAS

VERTYBIŲ PRASMĖ MATERIALIZMO AKIVAIZDOJE

Prof. SIMAS SUŽIEDĖLIS

LIETUVIŲ TAUTOS KOVA DĖL RAIDĖS

VERTYBIŲ PRASMĖ MATERIALIZMO AKIVAIZDOJE

Vienas iš svarbesnių šio suvažiavimo uždavinių yra užmegsti ir išvystyti teologinį, filosofinį ir mokslinį *pokalbį* su materializmu. Kritiškas dialogas yra būtina sąlyga materializmą geriau suvokti ir iškelti dalykus, kurie šioje doktrinoje yra susiaurinti, suprastinti, iškreipti arba visai neatpažinti. Iš tikrųjų, niekas taip nežaloja žmogaus sąmonės kaip įsitikinimas, kad neverta ir nenaudinga domėtis priešiška pasaulėžiūra. Mūsų nuomone, idėjų konfrontacija pažadina kritinį nusiteikimą, įžiebia gilesnio supratimo rūpestį ir suaktyvina perėjimą iš nesvarstančios dogmatinės sąmonės į svarstančią, asmeninę sąmonę. Būti atviram priešiškos pasaulėžiūros keliams problemoms yra gera priemonė ne tik tobuliau pažinti dabarties intelektualinį klimatą, bet kartu pagilinti savas pažiūras, kad būtų galima panaudoti jas efektyviai veiklai.

Kritiškas pokalbis yra visuomet skirtas *pasimokymui*. Žinoma, pažindami materializmą iš anksčiau, suprantame, kad ši teorija, sudaiktindama visas tikrovės apraiškas, labai blankiai nušviečia žmogaus egzistenciją. Tačiau net klaidingoje doktrinoje gali būti paslėptų tiesų, kurios savo pačia prigimtimi kelia atsakomybę jas pažinti. Kiekvienoje tiesoje yra įjautas reikalavimas, kad ji būtų ieškoma, pažinta ir pripažinta. Štai kodėl ir mokslingasis popiežius Pijus XII savo enciklikoje *Humani generis* nedviprasmiškai pastebi, kad « klaidingos doktrinos skatina protą dar su didesniu dėmesiu panagrinėti kai kurias filosofines ir teologines tiesas »¹. Čia popiežius aiškiai įžvelgia, kad ir klaida turi neabejotinai svarbų vaidmenį tiesos atskleidimo darbe.

Teologijos, filosofijos ir paskirųjų mokslų pokalbis su materializmu yra labai prasmingas ir sudėtingas uždavinys. Yra daugelis priežasčių, dėl kurių šios pažinimo sritys privalo domėtis materializmu ir jį studijuoti.

Teologui privalu domėtis materializmu todėl, kad ši pasaulėžiūra yra klystkėlis, paneigiantis viršgamtinę tikrovę ir dvasines

¹ Pasinaudota *Humani generis* prancūziškuoju vertimu, kuris pasirodė *Revue Thomiste*, 50 t. (1950), 5-31 psl.

apraiškas šioje tikrovėje. Tačiau šis teologo rūpestis siekia toliau ir giliau. Jam neužtenka žinoti, kad dabarties pasaulis yra dvasiniai sužalotas, kad materializmas griauja žmonijos egzistencijos pamatus. Katalikų teologo domėjimasis materializmu reiškia taip pat domėjimąsi klystančiu artimu. Todėl jo atsakomybė yra pažinti ir kovoti prieš blogį ir klaidas, kad galėtų padėti savo artimui. Kitaip sakant, jo domėjimasis materializmu yra atremtas į meilę, kurios prigimtyje slypi noras priartėti prie asmens su klaidinga pasaulėžiūra.

Teologo abejingumas ir jo rūpestis artimo siela yra nesuderinami dalykai. Todėl teologas, ir analogiškai kiekvienas tikintysis, turi atsakomybę pagilinti materializmo pažinimą, nes, išsireiškiant paprastais Pijaus XII žodžiais, yra « negalima pasirinkti sergančiuoju jo gerai nepažįstant »².

Iš čia kaip tik ir išplaukia gyvos ir aktualios teologijos svarba, teologijos, kuri domėjusi modernaus pasaulio aspiracijomis ir kalbėtų dabarties kalba.

Filosofas turi studijuoti materializmą dėl to, kad ši doktrina pretenduoja į galutinį tikrovės išaiškinimą, reikalaujama sau filosofijos mokslo vardo ir teisių. Ši filosofinė pretenzija turi būti radikaliai patikrinta ir nušviesta, sugretinant materialistų sprendimus su pačia tikrove, nes filosofijos mokslas save realizuoja kontroversines išvadas peržiūrėdamas ir jas patikrindamas išvalgos aktu.

Medžiagos sąvoka yra vienas iš seniausių konceptualinių įrankių vakarų mąstymo tradicijoje. Todėl ir nenuostabu, kad kiekvienas žymesnis filosofas nuo Talio laikų negalėjo apsieiti be šios pagrindinės idėjos. Labai dažnai pradinis sprendimas apie medžiagos prigimtį ir jos ontologinį vaidmenį galutinai apspręsdavo visos filosofinės sistemos kryptį ir charakterį. Tas ypatingai ryšku gyvena materializme, kur visa tikrovė yra suvedama į medžiagos kategoriją. Šio sudaiktinimo neišvengia ir pats žmogus. Merleau-Ponty žodžiais išsireiškiant, « materialistui žmogus yra fizinių, psichologinių ir socialinių įtakų padaras, kurios jį išoriniai apsprendžia, padarydamos iš jo daiktą kitų daiktų tarpe »³.

Kas yra ta medžiaga, kuriai materializmas skiria besąlyginę svarbą? Atrodo, niekas negali paneigti fakto, kad visi mūsų tiesioginės patirties objektai turi daiktiškumo pradą, kuri akivaizdžiai patvirtina pojūtinis pažinimas. Bet ar tiesa, kad tikrovė yra medžiagiškai vienalytė, kad būtis ir medžiaga yra sutampan-

² Ten pat.

³ M. MERLEAU-PONTY, *Sens et non-sens*, Paryžius, 1948, 142 psl.

čios sąvokos? Ar turime abejoti, kad žmogus nepatiria jokio daikto, kuris nuo medžiagos nepriklausytų. Štai, ir pats pažinimo aktas priklauso nuo pojūčiais patiriamų medžiaginių objektų, nuo fiziologinio vyksmo, nuo vaidinių, kuriuose aptinkame medžiagos ženklus. Įsigilinę į šiuos dalykus galime suprasti, kodėl filosofijos istorijoje materializmas vienoje ar kitoje formoje visuomet reiškėsi ir tebesireiškia.

Yra nesunku materializmą pavadinti pseudo-filosofijos vardu. Taip pat lengva pasakyti, kad materializmas yra sąmonės nesubrendimo ir atsilikimo padarinys, kad jo esminė klaida yra dalinės tiesos pastatymas į pagrindinės tiesos vietą, kad tai, kas tikrovėje užima žemesnę vietą, materializme tampa *causa exemplaris* to, kas toje pat tikrovėje užima aukštesnę rangą. Tačiau yra daug sunkiau išvystyti kritišką dialogą, kuris, jei taip galiu išsireikšti, pats save pagrįstų ir metodiškai prie šių bendrųjų išvadų privestų. Todėl materializmo kritika turi remtis grynai filosofine įžvalga, o ne tik paprastu loginių konstrukcijų kūrimu ir jų derinimu.

Kodėl mokslininkas privalo domėtis materializmu, yra klausimas, į kurį nelengva atsakyti. Mums atrodo, kad atsakymas į šį klausimą suponuoja filosofijos ir mokslo santykio nušvietimą, nes materializmas, kaip visiems yra aišku, nėra mokslas, bet filosofinė teorija.

Visų pirma pastebėkime, kad kaip filosofija negali išspręsti mokslinių problemų, taip mokslas nepajėgia išrišti filosofinės prasmės klausimų. Mokslai ir filosofija analizuoja tik savo problemas ir vadovaujasi savais metodais. Kitaip sakant, šios dvi pažinimo sritys yra formaliai skirtingos ir savarankiškos. Tačiau istoriškai kalbant, filosofija, įskaitant materializmo teoriją, yra padariusi nepaprastą įtaką ir atlikusi svarbų vaidmenį mokslo raidoje. Negalime taip pat pamiršti, kad mokslas ir jo atskleistos tiesos turėjo lemiančios reikšmės kai kuriems filosofams. Tačiau šioje vietoje mums nerūpi abipusė filosofijos ir mokslų istorinė *de facto* įtaka. Mums kur kas svarbiau panagrinėti klausimą, ar yra tarp šių sričių koks nors objektyvus ryšys. Žinoma, čia negalėsime šio klausimo net schematiškai pasvarstyti. Todėl turime pasitenkinti tik keliais pavyzdžiais, kurių uždavinys bus nurodyti filosofijos ir mokslo santykio įvairumą.

Apsvarstę mokslo priklausomumą nuo filosofijos fizikoje ar chemijoje, galime padaryti bendrą išvadą, kad šie mokslai jokios filosofijos ar pasaulėžiūros nesuponuoja. Kokios bebūtų chemiko ar fiziko filosofinės pažiūros, jų poveikis moksliniame darbe negali atsisispindėti, kadangi šios sritys jokio nusistatymo filosofinių objektų atžvilgiu neimplikuoja.

Tačiau kituose moksluose, kaip biologijoje, biochemijoje ar zoologijoje, mokslininko filosofinės pažiūros tam tikrą įtaką visuomet gali padaryti. Žinoma, mes čia nekalbame apie filosofijos įtaką paskiruose tyrimuose ar hipotezių konstrukcijoje, bet apie principinį gyvų būtybių įvertinimą ir spėjimus evoliucijos teorijoje, kurie atspindi tam tikrus įsitikinimus filosofinės problematikos atžvilgiu.

Nemaža filosofijos įtaka pasireiškia ir istoriko darbuose. Yra aišku, kad materialistas istoriją rašys vienaip, o nematerialistas — kitaip, personalistas duos vienokią interpretaciją, kolektyvistas — kitokią. Net ir Rankes istorijos interpretacija, pasiremianti principu *wie das denn eigentlich gewesen*, suponuoja, kad ir nesuformuluotas pažiūras filosofinių problemų atžvilgiu.

Pagaliau, dar tampresnį filosofijos ir mokslo santykį randame moderniose disciplinose, kaip psichologijoje, psichiatrijoje ar sociologijoje. Psichologas su materialistine pasaulėžiūra vargu supras skirtumą tarp paprastos inhibicijos ir etinio reikalavimo. Materialistinės orientacijos psichiatras tikrai nebus pasirengęs pripažinti skirtumą tarp kaltės komplekso ir moralinio atgailos akto. Iš čia seka, kad filosofinis tikrovės pažinimas yra būtina sąlyga vaisingiems tyrimams šiose srityse.

Pabaigai norėčiau suminėti dar vieną faktą, kuris savo prasmingumu galėtų sužadinti mokslininko susidomėjimą materializmu.

Neretai pasitaiko, kad materializmas ateina prisidengęs scientizmo skraiste ir prisiplakęs prie griežtųjų ir gamtos mokslų, atlieka jų pervertinimo darbą. Pagarba mokslo vertei yra geras dalykas, bet kai šis įvertinimas virsta besąlyginiu, jis tuomet veda į scientizmą. Kitaip sakant, kai mokslo pervertintojas pradeda tvirtinti, kad vienintelė tikrovė yra tik tai, ką nagrinėja gamtos mokslai, scientizmo ir materializmo teorijos susijungia, skelbdamos dalykus, kurių net pats mokslas negali patvirtinti. William Luijpeno žodžiais, «scientizmas yra materialistinė teorija, nes, išskyrus medžiaginius daiktus, kuriuos tyrinėja gamtos mokslai, scientizmo šalininkui daugiau niekas neegzistuoja»⁴.

Iškėlę teologijos, filosofijos ir paskirųjų mokslų pokalbio su materializmu reikalingumą, norėtume dabar sustoti prie vieno specialaus klausimo, kurio analizė mums leistų šiame pokalbyje aktyviai dalyvauti. Tam reikalui renkamės vertybių ir jų prasmės problemą, kuri materializme yra netinkamai iškelta ir išspręsta.

⁴ W. A. LUIJPEN, *Existential Phenomenology*, Pittsburghas, 1960, 15-16 psl.

Turėdami autentiškų patirčių vertybių srityje ir matydami, kad vertybė ir medžiaga tikrovėje nevisuomet sutampa, negalime sakyti medžiagą esant vieninteliu tikrovės elementu. Todėl norėtume su atsidėjimu pasitikrinti, ar šių dienų materializmo teorijoje tikrai nėra vietos nei sąmonės aktams, kuriais vertybes pažįstame, nei kokybinėms vertybėms, kurioms negalime priskirti bet kokių medžiaginių pradų.

Kai metame žvilgsnį į mūsų pasirinktą klausimą, aiškiai suprantame, kad negalėsime jo atsakyti nei bendromis aptartimis, surinktomis iš įvairių šaltinių, nei paprastu jų sugretinimu. Vertybių prasmė materializmo akivaizdoje yra klausimas, kurį galime išrišti tik nuoseklios filosofinės analizės pastangomis. Priimdami šį reikalavimą, mes taip pat suprantame, kad tokia analizė suponuoja tam tikrą metodinę tvarką. Visai nesvajodami, kad mūsų pasirinkta tvarka yra vienintelė, išsamiausia ir nuosekliausia, manome, kad visų pirma turėtume surasti savo dialogui išeities tašką. Atrodo, kad pakankamai tvirtą tašką galime rasti vertybių ir medžiagos priešfilosofiniame pažinime ir akivaizdume. Ši dalyką nušviesti bus mūsų pirmasis uždavinys.

Kadangi materializmas tikrovės ir jos vertybiškumo pagrindus randa medžiagoje, yra reikalinga nustatyti tikslią medžiagos sampratą, pasiteiraujant, ar šios doktrinos rėmuose yra kas nors nemedžiagiško. Todėl antrasis svarstymas bus skirtas medžiagos sąvokai supracuoti.

Sprendžiant vertybių klausimą, gali susidaryti vaizdas, kad vertybių mokslas yra nesujungtas su mokslu apie būtį. Jau 1931 m. prof. Kuraitis savo *Ontologijoje* nusiskundė, kad «mokslas apie vertybes (yra) nesurišamas su mokslu apie realybę»⁵. Todėl trečioje skiltyje panagrinėsime būties ir vertybių klausimą.

Patirtis aiškiai liudija, kad žmogaus valią pažadina ir motyvuoja nebūtinai tie dalykai, kurie yra medžiaginiai, bet tie, kurie mums pasirodo svarbūs. Valia yra neabejinga tik svarbiems dalykams. Svarbos sąvokai nušviesti ir ją sugretinti su medžiagos sąvoka bus ketvirtojo apsvaistymo uždavinys.

Nurodydami pagrįstą skirtumą tarp ontologinių ir aksiologinių vertybių, galime iškelti materializmo rimčiausius trūkumus. Jei kartais ontologinėse vertybėse medžiaga yra konstitutyvinis elementas, tai aksiologinėse vertybėse medžiaga niekada tokio vaidmens neatlieka. Šiam klausimui panagrinėti skiriame penktąją vietą.

⁵ P. KURAITIS, *Ontologija*, Kaunas, 1931, 187 psl.

1. *Priešfilosofinis vertybių ir medžiagos pažinimas.* — Patiekdami savo klausytojams vertybių klausimą, visiškai neapsiriksime pasakę, kad pradinė ir bendroji vertybės prasmė yra kiekvienam lengvai suvokiama. Kad vertybė yra prasmingas dalykas, kad ji daug reiškia ir pasako, tai yra beveik eilinis visų mūsų patyrimas ir išgyvenimas. Mat vertybė, kaip ir medžiaga, turi priešfilosofinį akivaizdumą, kuris iškyla kasdieninėje patirtyje.

Kai kasdieniniame gyvenime kalbame apie gėrį ar vertybes, tai geru ar vertingu vadiname tokį daiktą, kuris mums patinka, kuris yra kokiam reikalui naudingas, kuris atlieka jam skirtą uždavinį. Todėl ir sakome: čia geras gėrimas, ten geras laikrodis, mokslas yra geras dalykas, kultūra yra vertingas veiksnys. Šioje kasdieninėje, pradinėje vertybių pažinimo plotmėje ir su materialistais lengvai susikalbėsime, nes jie taip pat pripažįsta, kad yra gerų gėrimų, kad laikrodžiai turi savo vertę, kad mokslas ir kultūra yra svarbūs dalykai.

Labai panašios sąlygos supa ir medžiagos terminą. Kasdieninėje kalboje šis žodis reiškia kūnus, objektus, dalykus, kuriuos patiriame tiesioginiu būdu. Dažnai medžiagos terminu nurodome ir tas daiktų ypatybes, kurias pojūčiais betarpiškai pažįstame. Žinoma, kasdieninio sąmoningumo plotmėje niekam nėra į galvą neateina, kad medžiagos terminas galėtų išreikšti tikrai kūniško daikto dalį, tikrai tą elementą, kuris įeina į daikto sudėtį.

Vertybių ir medžiagos spontaniškasis pažinimas yra jų filosofinio pažinimo pradžia ir versmė. Kada natūralus ir spontaniškas vertybių ir medžiagos suvokimas atsitrenkia į gilesnio ir pagrindines pažinimo interesus, kada šie dalykai savo svaiginančiu prasmingumu iššaukia kognityvinį nerimą, tuomet vertybių ir medžiagos klausimas su savo mįslingumu atsiduria filosofinio tyrinėjimo plotmėje.

Pirmiausia pažiūrėkime, kokia yra materialistinės filosofijos medžiagos ir vertybiškumo samprata.

2. *Materialistinė medžiagos sąvoka.* — Pasiteiraudami apie medžiagos sampratą materializme, mes visai nėra negalvojame teigti, kad materialistams medžiagoje slypi pagrindinė filosofijos problema. Modernieji materialistai savo darbą pradeda ne su medžiagiškumo ar vertybiškumo klausimu, bet su sąmonės ir medžiagos santykio problema. F. V. Konstantinovo redaguojama *Filosofijos Enciklopedija* aiškiai pažymi, kad «sąmonės ir medžiagos santykis yra pagrindinis filosofijos klausimas»⁶. Toje pat vietoje nurodoma,

⁶ F. V. KONSTANTINOV (redaktorius), *Filosofskaja Enciklopedija*, Maskva, 1960, 483-b psl.

kad sąmonės ir medžiagos santykis yra tas išeities taškas, nuo kurio priklauso visų filosofinių klausimų išsprendimas⁷. Šitaip iškelto klausimo šviesoje pasisiūlo dvi pastabos. Pirma, vertybiškumo klausimo sprendimas yra įmanomas tik atsirėmus į sąmonės ir medžiagos santykio išsprendimą. Kitaip sakant, vertybių klausimas, kaip ir visi kiti filosofinio turinio klausimai, priklauso nuo tos problemos išrišimo, kurią materialistai laiko pagrindine. Antra, ši modernaus materializmo iškelta problema yra tik skolinys iš F. Engelso veikalų *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*, kur mąstymo ir būties santykis yra pavadintas didžiuoju filosofijos klausimu⁸.

Sąmonės ir medžiagos santykio klausimas vienaprasmiškumu nepasižymi. Tą puikiai suprato ir dialektinio materializmo atstovai, jį nušviesdami ir paaštrindami šalutiniais klausimais, paskolintais iš Engelso ir Lenino veikalų. Būtent, kas eina pirma: gamta (t.y. būtis, medžiaga) ar dvasia (t.y. protas, sąmonė, idėja)? Ar medžiaga apsprendžia mąstymą, ar mąstymas yra apsprendžiamas medžiagos? Jei kas manytų, kad sąmonės ir medžiagos santykis yra viena problema, o dvasios ir gamtos santykis — kita, labai klystų, nes materialistui šios skirtingos problemos visiškai sutampa.

Norėdami geriau įsigilinti į materializmo medžiagos sampratą, pastatykime šių dienų marksistams du klausimus: kaip ir kokiomis savybėmis medžiaga yra aptariama ir koks ontologinis vaidmuo jai priskiriamas; antra, ar yra dalykų, kuriuose galėtume rasti objektyvų buvimą ir nemedžiagiškumą?

Leninas, matydamas, kad medžiagos terminas neatlieka jokio aiškaus vaidmens empiriniuose moksluose, pasiryžo šią sąvoką aptarti epistemologiniu būdu, t.y., kaip objektyvią tikrovę, kurią pažįstame savo pojūčiais⁹. Jis taip pat užakcentavo, kad realus medžiagos egzistavimas už sąmonės ribų yra jos pagrindinė savybė¹⁰.

Daugelis modernių materialistų yra konservatyvūs ir ne-linkę į kritišką medžiagos sampratos persvarstymą. Pavyzdžiui,

⁷ Ten pat. Labai panašiai ši problema formuluojama ir oficialiame marksistinės filosofijos vadovėlyje, *Osnovi marksistickoi filosofii*, Maskva, 1959, kurio gera santrauka randama J. M. BOCHENSKI knygoje, *Die dogmatischen Grundlagen der sowjetischen Philosophie*, Dordrecht (Olandija), 1959.

⁸ Plg. F. ENGELS, *Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*, Stuttgart, 1888, 15 psl.

⁹ V. I. LENIN, *Materializm i empiriokriticizm*, žr. *Sočinenija*, Maskva, 1941, 254 psl.

¹⁰ Ten pat, 247 psl.

I. D. Panckava, savo veikale *Dialektinis materializmas*, kuris pasirodė prieš kelerius metus, taip aptaria medžiagos esmę: «Medžiaga yra filosofinė kategorija, kuri nurodo objektyvios tikrovės egzistavimą nepriklausomai nuo žmogaus; medžiaga yra tai, kas veikia mūsų jutimo organus ir pagamina pojūtinį pažinimą. Ši medžiagos aptartis nusako jos esminius bruožus: objektyvią egzistenciją ir sugebėjimą paveikti jutimo organus»¹¹.

Šios aptarties akivaizdoje norėtume iškelti tris dalykus. Pirma, marksistinė medžiagos aptartis implikuoja filosofinį sensualizmą, nes pažinimas yra apribojamas tik jusline patirtimi. Šį materializmo ryšį su sensualizmu pripažino ir pats Leninas, priimdamas A. Francko sensualizmo aptartį, paskelbtą *Dictionnaire des sciences philosophiques*, kur sakoma, kad sensualizmas yra materializmas, kadangi pagal materialistus medžiaga ir kūnai yra vieninteliai objektai, kuriuos pojūčiai gali pažinti¹². Žinoma, šių dienų materialistams tai nereikia gryno empiricizmo ar pozityvizmo. Sovietų *Filosofinė Enciklopedija* griežtai pasisako prieš pozityvizmą ir «įrodymo principą», pripažindama, kad visi filosofinio turinio klausimai būtų beprasmiški, jei pozityvistinis įrodymo principas galėtų filosofijoje. Todėl nusikreipdami nuo gryno pozityvizmo, jie skiria objektyvią vertę atotraukai ir abstrakčioms teorijoms¹³. Betgi visi pažinti dalykai pasilieka medžiagiški, ar jie būtų suvokti per jusles, ar atotraukos keliu, ar pagaliau, logiškai išvesti.

Antra, jei objektyvi egzistencija aptaria pagrindinę medžiagos savybę, tai tokia pozicija ne tik kad nieko nepasako apie medžiagos esmę, bet ir neprieštarauja nei objektyviam idealizmui, nei jokiai realistinei filosofijai. Todėl ir nenuostabu, kad *Filosofinės Enciklopedijos* bendradarbiai pamažu pradeda suprasti, kad apsisprendimas už medžiagos objektyvią egzistenciją nepakankamai aiškiai charakterizuoja materialistinę poziciją¹⁴.

Trečia, aprėždami žinojimą pojūtinio pažinimo ribomis, materialistai niekuomet nesiims įrodinėti tų dalykų buvimo, kurie jūslėmis yra nepasiekiami. Tiesa, juslinis pažinimas gali būti suintensyvintas, praplėstas ir padidintas. Pavyzdžiui, nors elektromagnetinis laukas jūslėmis betarpiškai yra neprieinamas, jo medžiagiškumas gali būti susektas metodais, kurie praplečia juslinio pažinimo akiratį ir pojūčius patobulina. Müller-Markus labai

¹¹ I. D. PANCKAVA, *Dialektičeskij materializm*, Maskva, 1958, 133 psl.

¹² V. I. LENIN, *Materializm i empiriokriticizm*, žr. *Sočinenija*, Maskva, 1941, 118 psl.

¹³ *Filosofskaja enciklopedija*, 242-a psl.

¹⁴ Ten pat, 210-a psl.

teisingai pastebi, kad materialistams pirmiausia rūpi įrodyti dalyko medžiagiškumą, kadangi tas medžiagiškumas patvirtina dalyko buvimą¹⁵. Tačiau toks įsitikinimas remiasi supozicija, kad medžiaga yra pirmesnė ir pagrindinesnė negu buvimas, kad medžiaga teikia egzistenciją, o ne atvirkščiai. Ir čia seka, kad tik medžiaga yra vertybiškumo pagrindas. Todėl ir nesistebime, kad G. F. Aleksandrovas ir kiti marksistai domisi tik medžiagine vertybe, tik prekės verte, pavadindami ją «socialine reliacija, kuri iškyla gamybos vyksme ir pasireiškia mainų vyksmo metu»¹⁶. Bet ir tokia vertybės aptartis vargu yra juslinio pažinimo padarinys. Todėl pamėginkime dar kartą sustoti prie sąmonės ir medžiagos problemos, atkreipdami didesnę dėmesį į sąmonės terminą. Toks svarstymas turėtų atsakyti į mūsų antrąjį klausimą, ar yra materializme dalykų, kuriuos negalime suvesti į medžiagos kategoriją.

Dabarties dialektinio materializmo atstovai, norėdami išsilaivinti iš grubaus materializmo ir pasiekti vakarų filosofijos aukštumas, deda rimtas pastangas patobulinti savo pažiūras sąmonės ir jos aktų prigimties klausimu. Šiuos mąstytojus, kurie persvarsto sąmonės esmę, galime suskirstyti į tris grupes.

Pirmai grupei priklauso visi tie materialistai, kurie gina sąmonės aktų medžiagiškumą, iškeldami taip vadinamą epistemologinę distinkciją, kurios šviesoje minėti aktai įgyja idealinį charakterį. Kitaip sakant, sąmonė ir jos aktai priklauso idealinei sričiai, kadangi jie subjektyviu ir mentaliniu įvaizdžiu išreiškia tai, kas egzistuoja už sąmonės ribų. Tačiau šios krypties atstovams sąmonės ir medžiagos skirtumas yra ne absoliutus bet reliatyvus¹⁷. Šiai grupei priklauso N. V. Medvedev, N. B. Mitin, A. G. Spirkin ir B. Bykovski.

Antrąją grupę sudaro tie filosofai, kurie teigia, kad sąmonė ir jos aktai yra nemedžiagiški nei epistemologiniu, nei ontologiniu požiūriais (nei pažinimo, nei tikrovės atžvilgiais). F. I. Georgiev įsitikinimu, sąmonės aktai yra idealinės prigimties, neatsižvelgiant į tai, ar juos nagrinėsime santykyje su smegenimis, ar su medžia-

¹⁵ S. MÜLLER-MARKUS, *Einstein und die Sowjetphilosophie*, Dordrecht (Olandija), 1960, 372 psl.

¹⁶ G. F. ALEKSANDROV (redaktorius), *Dialektičeskij materializm*, Maskva, 1953, 390 psl.

¹⁷ Plg. A. G. SPIRKIN, «Soznanie», *Bolšaja Soveckaja Enciklopedija*, 39 t. 1956, 658-b psl.; N. V. MEDVEDEV, *K voprosu ob otrazatelnoj rabote mozga*, žr. *Voprosy filosofii*, 6, 1960; M. B. MITIN, *Dialektičeskij, istoričeskij materializm*, Maskva, 1933; B. BYKOVSKI, *Očerki filosofii dialektičeskago materializma*, Maskva, 1930.

gine tikrove¹⁸. Panašių požiūrių laikosi ir V. N. Kolbanovski, teigdamas, kad sąmonė ir jos aktai į medžiagos sąvoką neįeina¹⁹.

Trečiosios grupės atstovai mano, kad sąmonės medžiagiškumo ir nemedžiagiškumo dilema yra išvengiama. Šios srovės pradininkas, Rytų Berlyno universiteto prof. G. Klaus, savo veikale *Jesuiten, Gott, Materie* skelbia, kad sąmonė yra ne medžiaga, bet medžiagos ypatybės ypatybė²⁰. Jo supratimu, medžiagos ypatybės ypatybė nėra būtinai paties medžiaginio daikto ypatybė. Klausas teigia, kad šio dalyko, girdi, net Aristotelis tinkamai nesuprato. Panagrinėkime, sako jis, sieninį laikrodį ir jo ypatybes. Tikrai niekas negali paneigti, kad laikrodžio švytuoklė turi judėjimo ypatybę. Bet analizuodami judėjimo savybę, pastebėsime, kad tas judėjimas yra periodiškas, vadinasi, turįs periodiškumo ypatybę. Prof. Klausas mano, kad niekas neturi pagrindo sakyti, kad pati švytuoklė yra periodiška. Tai kaip tik ir parodo, kad daikto savybės savybė nėra to paties daikto savybė. Nors ir pripažįstame, kad šie išvedžiojimai yra įdomūs ir naujoviški, tačiau nelabai norime tikėti, kad jie išveda Klauso svarstymus iš medžiagos ir nemedžiagos dilemos. Beje, jis ir pats pripažįsta, kad medžiaga vis tik yra galutinis sąmonės pagrindas²¹.

Iš tiesų, materializmui, sąmonės klausimą sprendžiant, lieka tik dvi išeitys, būtent, sąmonė yra arba medžiagiška arba nemedžiagiška. Tie, kurie sako, kad sąmonė yra medžiagiška, negali išvengti grubaus materializmo, paneigiančio būties esminę įvairybę. Tokioje teorijoje, ne tik vertybių pažinimas, bet ir pačios vertybės turi turėti medžiaginę prigimtį. Atrodo, kad ir pats sąmonės ir medžiagos klausimas vargiai turi gilesnę prasmę. Tie, kurie mano, kad sąmonė nėra medžiagiška, stovi prieš neišsprendžiamą klausimą: koku būdu medžiaga gali turėti nemedžiaginių savybių? Pagrindinis materialistinės metafizikos principas jiems neleidžia sutikti su Aristotelio išvalga, kad iš nemedžiaginių daikto apraiškų galima nustatyti ir paties daikto reliatyvų nemedžiagiškumą.

Pereikime dabar prie naujo klausimo; apsvastykime būties ir vertybių santykį.

3. *Būties ir vertybių santykis.* — Sovietų *Filosofijos Enciklopedija*, nagrinėdama būties sąvoką istorijos perspektyvoje, randa,

¹⁸ F. I. GEORGIEV, V. I. *Lenin o vzaimootnošeniі psikičeskogo i fiziologičeskogo, Naučnye dokladi vysšej školi. Filosofskie nauki*, Maskva, I t., 1950, 22-23 psl.

¹⁹ V. N. KOLBANOVSKI, «Pravil'no li utverždat, čto soznanie materialno?» žr. *Voprosy filosofii*, 4, 1954, 236 psl.

²⁰ G. KLAUS, *Jesuiten, Gott, Materie*, Berlynas, 1958, 356-357 psl.

²¹ Ten pat.

kad šiam terminui galima priskirti apie dešimtį skirtingų prasmų, kurių viena išreiškia ir materializmo pažiūras. Kadangi materialistams būtis be medžiagos negali egzistuoti, ontologinį primatą jie pripažįsta tik medžiagai. Iš čia seka, kad būtis yra nelygstamas medžiagos buvimas (Suščestvovanie)²². Išskyrus čekoslovakų filosofą F. Cizek, visiems dabarties materialistams būties sąvoka yra siauresnė negu medžiagos sąvoka. Medžiagiškumas jiems yra pirmesnis už buvimą, todėl būti visuomet reiškia būti medžiagišku. Kitaip sakant, medžiagiškumas yra ne tik buvimo sąlyga, bet ir buvimo versmė. René Le Senne žodžiais, materialistai sutotalina medžiagą ir tuo pačiu nutotalina tikrovę. Iš tikrųjų, ne medžiagiškumas, o buvimas yra pagrindinė kiekvieno daikto žymė. Bet kaip tik dėl to egzistencijoje mes randame ne tik svarbiausią tikrovės bruožą, bet ir jos esminį vertybiškumą. (Medžiaga dalyvauja buvime, o ne atvirkščiai).

Kad būtis yra gera ir vertinga, tai jau sena filosofinė tiesa. Žinoma, daugeliui atrodo nesąmonė kalbėti apie tai, kad kiekvienas daiktas yra geras savyje. Tačiau, norėdami tiksliai išreikšti klasikinės filosofijos pažiūras, turime sakyti, kad pagrindinis daiktų vertybiškumas slypi jų egzistencijoje. Vertybės prasmė nebus pilnai suprasta, jei jos pirmiausia ieškosime medžiagiškume, o ne buvime. Iš tiesų, gėrio prasmė yra įtausta ne medžiagos, bet buvimo principu. Todėl ir teigiame, kad vertybė turi tą patį pagrindumą kaip ir būtis. Egzistencija yra principinė daikto buvimo ir jo vertybiškumo sąlyga. Žinoma, su materialistais turime sutikti, kad visi medžiaginiai daiktai turi savo reikšmę ir vertę, tačiau šis vertybiškumas yra nei vienintelis, nei absoliutus.

4. *Svarbos sąvoka.* — Norėdami parodyti, kad medžiagos ir vertybių sąvokos nesutampa, kad medžiaga nėra besąlyginis gėrio principas, pirmiausiai turime išigilinti į svarbos prasmę. Prie šio klausimo norėčiau prieiti per konkretaus pavyzdžio analizę.

Prileiskime, kad, apsilankę pas gerą bičiulį, patiriame tris staigmenas: jis mus pagiria, padovanoja foto aparatą, ir grąžina pamirštą skolą. Nežiūrint į tai, kad mes, gal būt, šio pagyrimo nesame pilnai užsitarnavę ir sąmoningai nenorėjome užsitarnauti, tačiau šiam draugo žodžiui negalime likti visiškai abejingi. Tas pagyrimas pasireiškia mumyse kaip reikšmingas, malonus, patenkinantis ir svarbus dalykas. Iš tiesų, jis yra mums daug malonesnis negu to paties asmens pastaba apie dalykus, kurie mums ypatingos reikšmės neturi. Tačiau gerai išigilinę į šio akto

²² *Filosofskaja Enciklopedija*, 209-b psl.

esmę, pastebėsime, kad pagyrimė slypi tik reliatyvi svarba. Pagyrimo svarba priklauso nuo jo santykio su malonumu. Kaip daugelis kitų dalykų, taip ir pagyrimas yra svarbus tik todėl, kad jis gali iššaukti malonumą. Atkirstas nuo malonumo, pagyrimas praranda savo svarbą ir atsiduria indiferentiškumo plotmėje. Šitaip suprastas reliatyvusis gėris visiškai neimplikuoja medžiagiškumo klausimo, kadangi jis yra svarbus tik tiek, kiek jis mums malonus ir patenkinantis. Kitaip sakant, tokia dalyko svarba išplaukia ne iš jo autonomiškos egzistencijos, bet iš santykio su malonumu.

Dabar sustokime prie patirtos antrosios staigmenos. Sakėme, kad mūsų bičiulis padovanojo mums foto aparatą, kuris yra tikrai naudingas ir reikalingas daiktas. Kasdieninėje kalboje tokį dalyką dažnai pavadiname vertinga dovana, svarbia priemone ir t.t. Tačiau iš tikrųjų čia mes turime reikalą su naudingąja gėrybe ar utilitariniu gėriu. Naudingasis gėris reiškia ne ką kitą kaip daikto tinkamumą tam tikram tikslui pasiekti. Žinoma, naudingumas turi dar ir kitą prasmę. Mat dažnai daiktas yra vadinamas naudingu dėl to, kad jis pasitarnauja ne vienam, bet keliems tikslams. Šios rūšies naudingumas išreiškia priemonės potencialumą kelių skirtingų uždavinių atžvilgiu. Taip pat naudos terminu galime atžymėti visus žmogui būtinus dalykus. Pastogė, rūbai, maistas, sveikata yra naudingos gėrybės dėl savo nepaprasto būtinumo žmogaus gyvenime. Iš šių trumpų pastabų galime matyti, kad naudingumas yra tik priemonė įvairiems tikslams atsiekti. Man nereikia nė sakyti, kad žmogus pirma renkasi tikslus, o priemonę įgyja savo svarbumą tik iš tikslo malonės.

Kai atsikreipiame į trečiąją staigmeną, kurios turinį sudaro mūsų draugo apsisprendimas grąžinti pamirštą skolą, negalime nepastebėti teisingumo vertybės. Skolos grąžinimas mums krinta į akis kaip realizuojantis kažką objektyvaus ir vertingo. Niekšiskumo pakurstyti, galime pagalvoti, kad asmuo, kuris grąžina pamirštą skolą, elgiasi kvailai. Tačiau tinkamo nusiteikimo būsenoje, šį teisingumo aktą įvertinsime kaip nepaprastai prasmingą, reikšmingą ir vertingą dalyką. Neatsižvelgiant į tai, kad grąžinti pinigai yra mums naudinga gėrybė, mes aiškiai suvokiame, kad teisingumo svarba nepriklauso nei nuo naudos, kurią laimėjome, nei nuo mūsų susižavėjimo. Teisingumas yra objektyviai svarbus dalykas, turįs vertę savyje, ir ši vertė visiškai nepriklauso nuo tų padarinių, kuriuos ji mummyse iššaukia. Vertybei reikšmę duodame ne mes patys, nes vertybės pažinimas nėra jos sukūrimas, o tik atskleidimas įžvelgimo aktu. Reikėtų taip pat įsidėmėti, kad aktai,

kuriais vertybes pažįstame, skiriasi nuo tų, kuriais vertybes išgyvename arba joms atsakome²³.

Vadinasi, randame tris svarbos rūšis: reliatyvinė svarba yra esmiškai surišta su malonumu, kuris atlieka apsprendžiančio faktoriaus vaidmenį. Kaip tik dėl to, šios rūšies svarbą galime pavadinti malonumo gėrybe. Antroji svarbos rūšis išplaukia iš daikto naudingumo. Dalykas, turįs tinkamos priemonės charakterį, yra naudingasis gėris arba utilitarinė gėrybė. Trečioji svarbos rūšis aptaria daikto autonomišką vertybiškumą. Kitaip sakant, objektyviai svarbus dalykas turi vertę savyje ir todėl nusipelno tikros vertybės vardo.

5. *Ontologinės ir aksiologinės vertybės.* — Schematiškai peržvelgę svarbos sąvoką ir atpažinę malonumo gėrybes, utilitarines gėrybes ir tikrąsias vertybes, turime truputį nuodugniau panagrinėti tikrųjų vertybių sferą. Šioje sferoje galime atidengti vieną skirtumą, kuris turės lemiančios reikšmės mūsų pokalbyje su materializmu. Pamėginkime tai nušviesti pačiu konkrečiausiu būdu.

Kuomet savo dėmesį atkreipiame į gyvą būtybę, mes tikriausiai turime sutikti, kad šis gyvis yra svarbus savyje, ir kad jo vertė pralenkia bet kurio negyvo daikto vertę. Tačiau šią vertybę, kuri kažkaip sutampa su gyvosios būtybės substancine visuma, vargu galime prijungti prie tų vertingų dalykų, kurie tokio substancinio charakterio ir medžiaginio elemento savyje neturi. Laisvė, teisingumas, grožis, ištikimybė, draugiškumas yra nepaprastai svarbūs dalykai, kurie žmogaus dalyvavimą tikrovėje nušviečia ir įprasmina. Bet kaip tik dėl to turime skirti dviejų rūšių vertybes: vienas vertybes pavadinsime ontologinėmis arba substancinėmis vertybėmis, kitas — aksiologinėmis arba kokybinėmis vertybėmis. Prie ontologinių vertybių priskiriame visus medžiaginius daiktus, augalus, gyvulius ir žmogų. Tuo tarpu prie aksiologinių vertybių priskiriame kokybiniai skirtingas vertybių šeimas: etines, intelektualines, estetines ir t.t.

Aksiologinės vertybės skiriasi nuo ontologinių vertybių tiek savo esme, tiek savo kokybe. Pirmasis skirtumas tarp aksiologinių ir ontologinių vertybių yra tas, kad visos aksiologinės vertybės turi savo priešybę, t.y. atitinkamą nevertybę. Meilės vertybė turi

²³ Čia norėtume pastebėti, kad lietuvių filosofijoje šis reikšmingas skirtumas tarp kognityvinių aktų ir intentionalinių responsų niekada nebuvo tinkamai pabrėžtas ir paaiškintas. Šio skirtumo ypatingai pasigendame dr. A. BALTINIO straipsnyje, *Literatūros nusikalstamumas, pastabos dėl A. Maceinos « Laiškų rašytojams » apie poeto būtį ir kūrybą*, žr. *Aidai*, 1951, 9 nr., 389-396 psl.

neapykantos nevertybę, tiesos vertybė — netiesą, nusižeminimo vertybė — išdidumą ir t.t. Tuo tarpu ontologinė vertybė savo priešybės ar antitezės neturi. Nėra prasminga kalbėti apie neigiamą ontologinę vertybę, nes mums suprantamas yra tik ontologinės vertybės nebuvimas. Ontologinis arba substancinis nevertybiškumas, jei taip galime išsireikšti, neegzistuoja.

Antrasis skirtumas tarp ontologinių ir aksiologinių vertybių atsispindi jų santykyje su būtimi. Aksiologinė vertybė nėra tvirtai surišta su aktualia būtybe, kurioje ji pasireiškia. Tuo tarpu ontologinė vertybė yra imanentinis, vidinis daikto tobulumas, neatskiriamai sujungtas su pačiu daiktu. Šį skirtumą galime truputį paryškinti sugretinę ontologinę žmogaus valios vertę su etine valios verte. Ontologinė valios vertė yra jausta pačioje valios galioje, esminėje jos perfekcijoje. Ši vertė yra pastovi; ji yra nepadidinama ir nesumažinama. Tačiau kokybinė ar etinė valios vertė gali menkėti ar augti. Etinė valios vertė kažkaip atsiskiria nuo valios substancinio tobulumo ir akivaizdžiai išsako savo kokybę. Doras žmogus ir nusikaltėlis turi tą pačią ontologinę asmens ir valios vertę, bet jų moralinė valios vertė yra priešgynybės santykyje²⁴.

Trečiasis skirtumas tarp ontologinių ir aksiologinių vertybių išryškėja jų santykyje su medžiaga. Visos baigtinės būtybės, kurias patiriame tiesioginiu būdu, savo struktūroje turi medžiagos elementą. Kadangi medžiaga įeina į daikto substancinę sąrangą, tai ji taip pat įeina ir į daikto vertybiškumą. Ontologinės vertės vidinis (imanentinis) charakteris mums neleidžia šią vertę atskirti nuo pačios būtybės. Mūsų sąvoka, kuri išreiškia paskirą būtį, išreiškia taip pat ir jos vertybę. Jei medžiaga įeina į šios būties sudėtį ir ten atlieka tam tikrą vaidmenį, tai jos buvimas ir vaidmuo atitinkamai apsprendžia ir daikto vertę. Tačiau visai kitaip yra aksiologinių vertybių srityje. Įsigilinę į šių vertybių prigimtį, nepastebėsime jose jokio medžiagiškumo ar daiktiškumo. Negalime prileisti, kad kokybinių vertybių nemedžiagiškumas yra mūsų neapsižiūrėjimo padarinys. Priešingai, šios vertybės yra per daug prasmingos, per daug akivaizdžios, per daug reikšmingos, per daug įtakingos, kad galėtume rimtai abejoti jų vieninteliškumu ir veržtis į materializmo akligatvį. Kuomet žavimės asmens duosnu-

²⁴ Žmogus negali pakeisti ar patobulinti savo ontologinės, substancinės vertės, nes ši vertė yra pastoviai suaugusi su žmogaus natūralia būtimi. Tačiau realizuodamas aksiologines vertybes, žmogus kopija į naują tikrovės rangą. Todėl substancinės ir aksiologinės vertybės labai prasmingai pagrindžia skirtumą tarp asmens ir asmenybės. Iš čia seka, kad aksiologinė vertybė yra asmenybės sąlyga ir ugdytoja.

mu, kuomet kalbame apie savo atsakomybę tiesai, kuomet bran-
giname laisvę, kuomet giriame grožį, kuomet stebimės išmintimi,
mes žinome, kad stovime ne prieš iliuzijas, bet prieš besąlyginės
svarbos dalykus ir autentiškos rūšies realybes.

Mes aiškiai suprantame, kad taip suprastoms vertybėms mate-
rializme nėra vietos. Mes ypatingai apgailime, kad ši filosofija
yra bejėgė prieš redukcijos metodą, kuris teisingumą paverčia
paprastu legalizmu, meilę — sublimuotu lytiniu geismu, draugystę
— socialiniu instinktu, o etines vertybes suveda į kompleksų sąvokas.

Bet kaip tik dėl to, mes norėtume pabrėžti aksiologinių ver-
tybių vieninteliškumą ir autentiškumą. Atkirsdami daiktus nuo
jiems priklausomos vertės ir nepripažindami kokybinėms verty-
bėms jų nemedžiagiškumo, mes tikrovę nuprasmintumėm, neleid-
dami jai būti tokiai, kokia ji iš tikrųjų yra. Niekas taip gerai nenu-
šviečia tikrovės, niekas taip iškalbiai neliudija apie žmogaus dva-
sinę prigimtį ir Būties Pagrindą kaip kokybinės vertybės. Todėl
ir nesuabejojame, kad kokybinių vertybių klausimo išsprendimas
gali tvirtai ir racionaliai pagrįsti žmogaus pagrindinį apsisprendimą
gyvenimo ir visos tikrovės atžvilgiu.

BIBLIOGRAFIJA

Veikalai, kurie buvo cituoti straipsnio išnašose, į šią bibliografiją nėra
įtraukti.

- ALEXANDER, S., *Beauty and other Forms of Value*, Londonas, 1933.
BLAKELEY, T. J., *Soviet Scholasticism*, Dordrecht (Olandija), 1961.
BRIGHTMAN, E. S., *Persons and Values*, Bostonas, 1952.
BUKHAREN, N., *Historical Materialism*, New Yorkas, 1924.
CAREW-HUNT, R. N., *Marxism: Past and Present*, New Yorkas, 1954.
DAVAI, ROGER, *La valeur morale*, Paryžius, 1951.
DE VRIES, J., *Die Erkenntnistheorie des dialektischen Materialismus*, Mün-
chenas, 1958.
DONDEYNE, A., *Dieu et le matérialisme contemporain, Essai sur Dieu, l'homme
et l'univers*, Paryžius, 1957.
DRIESCH, H., *Die Überwindung des Materialismus*, Zürichas, 1935.
DUCASSE, C. J., *Nature, Mind and Death*, La Salle, Ill., 1951.
EASTMAN, M., *Marxism: Is it Science?* New Yorkas, 1940.
EATON, H. O., *The Austrian Philosophy of Values*, Norman, 1930.
EVANS, D. L., *The Status of Values in new Realism*, Columbus, 1923.
FEIGL, H., *The «Mental» and the «Physical»*, Minneapolis, 1958.
FLEISCHER, H., *On Categories in Soviet Philosophy - A Survey*, Dordrecht
(Olandija), 1961.
FRIEDMAN, B. B., *Foundations of the Measurement of Values*, New Yorkas, 1946.
GURIAN, W., *Rise and Decline of Marxism*, New Yorkas, 1938.
GUTENWENGER, E., *Wertphilosophie mit besonderer Berücksichtigung des
etischen Wertes*, Innsbruck, 1952.

- HABIB SAID, W., *The Uniqueness and Intelligibility of Value*, Ann Arbor, 1951.
- HALDE, J. S., *Mechanism, Life and Personality*, Londonas, 1921.
- HALL, E. W., *What is Value?* Londonas, 1952.
- HÄRING, T. L., *Die Materialisierung des Geistes*, Berlynas, 1919.
- HARTMANN, N., *Ethics*, trans. by S. Coit, Londonas, 1932.
- HESSEN, J., *Wertlehre*, Münchenas, 1948.
- HEYDE, J. E., *Wert*, Erfurt, 1926.
- HILLQUIT, M., *From Marx to Lenin*, New Yorkas, 1938.
- JASPERS, KARL, *The Perennial Scope of Philosophy*, New Yorkas, 1949.
- JURY, G. S., *Value and Ethical Objectivity*, Londonas, 1935.
- KAUTSKY, K., *Ethics and the Materialistic Conception of History*, Chicaga, 1918.
- KECSKEMETI, P., *Meaning, Communication, and Value*, Chicaga, 1952.
- KURTZ, P. W., *The Problems of Value Theory*, New Yorkas, 1952.
- LAIRD, J., *The Idea of Value*, Cambridge, 1929.
- LAMONT, W. D., *The Value Judgement*, Edinburgh, 1955.
- LANGE, F. A., *History of Materialism*, New Yorkas, 1925.
- LEPLEY, R., *Verifiability of Value*, New Yorkas, 1944.
- LEWIS, C. I., *Analysis of Knowledge and Valuation*, La Salle, Ill., 1947.
- LOBKOWICZ, N., *Die tschechoslowakische Philosophie seit 1945*, Dordrecht (Olandija), 1961.
- LE BON, G., *The Evolution of Matter*, New Yorkas, 1914.
- LE SENNE, R., *Introduction à la philosophie*, Paryžius, 1938.
- LUKACS, G., *Geschichte und Klassenbewusstsein*, Berlynas, 1923.
- MCCRACKEN, D. J., *Thinking and Valuing*, Londonas, 1950.
- MERLEAU-PONTY, M., *Phénoménologie de la perception*, Paryžius, 1945.
- MESSER, A., *Deutsche Wertphilosophie der Gegenwart*, Leipcgas, 1926.
- MOTHERSILL, M. H., *The Value of a Human Being*, Indianapolis, 1955.
- MUKERJEE, R., *The Social Structure of Values*, Londonas, 1949.
- NAVILLE, P., *Matérialisme et dialectique*, Paryžius, 1946.
- OSBORNE, H., *Foundations of the Philosophy of Value*, Cambridge, 1933.
- PARKER, D. H., *The Philosophy of Value*, Ann Arbor, 1957.
- PLEKHANOV, G., *In Defense of Materialism*, Londonas, 1947.
- REID, J. R., *A Theory of Value*, New Yorkas, 1938.
- RINTELEN, F. J., *Der Wertgedanke in der Europäischen Geistesentwicklung*, Halle, 1932.
- ROUSSEAS, S. W., *An Inquiry into the Logical and Empirical Foundations of the Subjective Theory of Value*, Ann Arbor, 1954.
- RUYSER, R., *Philosophie de la valeur*, Paryžius, 1952.
- SCHELER, M., *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, Bern, 1954.
- SOMMERVILLE, J., *Soviet Philosophy*, New Yorkas, 1946.
- SREENIVASA IYENGAR, K. R., *Metaphysics of Value*, Mysore, 1942.
- THEIMER, W., *Der Marxismus*, Bern, 1950.
- VON HILDEBRAND, D., *Christian Ethics*, New Yorkas, 1953.
- WARD, L., *Values and Reality*, New Yorkas, 1935.
- WETTER, G. A., *Dialectical Materialism*, New Yorkas, 1958.
- WISDOM, J., *Problems of Mind and Matter*, New Yorkas, 1934.

JUOZAS L. NAVICKAS

Boston College
Chestnut Hill, Mass., J. A. V.

MATERIALISM AND THE SIGNIFICANCE OF VALUES

by

Prof. Dr. JUOZAS L. NAVICKAS

Summary

Introduction. The principal objective of this Convention is to establish an intellectual dialogue with materialism, to acquire a profound knowledge of materialistic doctrine, and to determine its inadequacies. The specific aspect of this problem singled out for detailed examination is the relation which obtains between materialistic theory and the demonstration of immaterial values. Since nothing in recent thought approaches the confidence with which the materialists announced their radical rejection of immaterial values, it is necessary to conduct a re-examination of this claim objectively and methodically.

1. *The pre-philosophical knowledge of values and matter.* The starting point of the present analysis is found in the pre-philosophical intelligibility of values and material beings, for the mind advances cognitively by a constant revitalization of naive experience. Common sense conscientiousness itself never aspires to universally valid understanding. On the other hand, philosophy cannot disclose anything which is not present in man's non-philosophical experience. The intellect begins to read the inner character of values and matter through an authentic insight that is nourished by direct experience.

2. *The materialistic notion of matter.* The central question of the materialistic philosophy is neither matter nor value, but the relation of consciousness to matter. Therefore this problem constitutes the starting point for the solution of all other philosophical questions, including being and value. One group of materialists (Bykovski, Medvedev, Mitin, Spirkin) hold that consciousness and conscious acts must be considered as material. To these thinkers the question as to the immateriality of values is hardly significant. The second group (Cizek, Georgiev, Kolbanovski), relying on the phenomenological analysis, defends the ideal character of consciousness. This view would be bound, logically, to lead to the acceptance of ideal, immaterial values, but the initial materialistic principle imposed upon the philosophical enterprise compels it to enter the blind alley of materialism.

3. *The relation between being and value.* In materialism the notion of matter is coextensive with the notion of reality. Everything

that exists is matter in one form or other, though matter itself cannot be defined as falling under any other class. However, it is preposterous to consider matter as a foundation of value. First of all, value should be sought in being, without implying that the concept of being and the concept of value are identical. Value is real, and its significance must be as fundamental as being, while value and matter do not coincide.

4. *The notion of worth.* Experience reveals that the notion of worth does not presuppose the notion of matter. There are three different forms of worth: relational, utilitarian, and unconditional. The relational worth possesses a character of goodness only insofar as it is satisfying for someone and not because it is material. Accordingly, the utilitarian worth does not refer to the materiality of the object but to its capacity to serve as means to an end. The unconditional worth is significant in itself, independently of any relation to the subject. The *raison d'être* of the unconditional value resides in the value itself, i. e., in its intrinsic excellence.

5. *Substantial and axiological values.* Among the conclusions that emerge from this paper, there is one on which the author intends to lay particular emphasis, namely, the distinction between substantial and axiological values. The substantial value is realized by the very existence of the respective being. Since the substantial value is immanent to the material being, it remains intrinsically or extrinsically dependent on matter. However, all axiological values present themselves as something transcending their bearer, for they possess a significance of their own. An axiological value transcends the substantial value of man and the material element which is immanent to his substantial structure.

*Boston College
Chestnut Hill, Mass.*

LIETUVIŲ TAUTOS KOVA DĖL RAIDĖS

Kova dėl savos spaudos, trukusi 40 metų, buvo lietuvių sukilimas, atsirėmęs kultūrinėmis priemonėmis. Lietuviai siekė atgauti tai, kas buvo prarasta dviejuose politiniuose sukilimuose drauge su lenkais; būtent, kultūrinio veikimo laisvę.

Po pirmojo sukilimo (1830-1831), kaip žinoma, užslopintas Vilniaus universitetas ir sustabdytas Lietuvos statuto galiojimas. Po antrojo sukilimo (1863-1864) uždrausta lotyniškais rašmenimis spauda; pradėta uždarinėti vienuolynai, mokyklos, draugijos. Už abu sukilimus rusai kirtो smūgi Lietuvai kultūriniam savarankumui, kiek jo buvo dar likę po paskutiniojo Lietuvos padalijimo (1795). Lietuva, anot vysk. Antano Baranausko, turėjo pasidaryti *tamsi ir juoda*.

Lietuviai čia nukentėjo daugiau negu lenkai, kurie tuos abu sukilimus užkūrė. Lenkijoje nedrausta spaudos ir apskritai nesigriebta tokių griežtų rusinimo priemonių kaip Lietuvoje. Čia tiktai Muravjovas buvo pradėjęs kiekiau slėgti lenkus kaip sukilimų kaltininkus. Tačiau naikinant Lietuvoje vadinamas 'lenkiškas rauges', drauge buvo nurauti ir 'lietuviški kviečiai'. Antai, uždarinėjant vienuolynus ir mokyklas, kur lenkų įtaka iš tikrųjų buvo stipri, nepalikta nė grynai lietuviškų parapinių mokyklų ir draugijų. Prisidengę kova su lenkybe, rusai gniuždė visa, kas buvo ir lietuviška, keisdami savais atitikmenimis — mokyklomis, organizacijomis, spauda ir net tikėjimu. Tuo būdu lietuviai buvo iššaukti pasipriešinimo kovai nuo pačių kultūros šaknų — nuo alfabeto. Raidė tapo kultūrinės ir religinės lietuvių kovos šūkiu.

Kova dėl raidės yra retas atvejis istorijoje. Gi tokio pobūdžio ir apimties, kokia pasitaikė lietuvių tautos netolimoje praeityje, yra bene vienintelė. Kai kam net atrodė buvusi neapdairi ir neišmintinga, nes pareikalavo nemaža aukų ir kančios. Kas gi iš tikrųjų yra raidė, kad dėl jos būtų liejamas kraujas?

Raidė yra sutartinis kalbos garso ženklas, rašmuo. Jis gali būti keičiamas, liekant pastoviam pačiam garsui; vadinasi, esmiškai su kalba nesulipęs. Kalbininkai dargi nurodo, kad jokia rašmenų sistema arba raidynas visai tobulai kalbos garsų neatvaiz-

duoja. Mokslo reikalams sudarinėjami sudėtingi fonetiniai raidynai, kad būtų lengviau ir tiksliau atžymėti skirtingus kalbos garsų atspalvius.

Praktikoje, deja, yra kitaip. Pritaikytas kuriai kalbai, raidynas ilgainiui darosi jai įprastas, savas ir taip jau lengvai nekaitaliojamas. Akis pripranta prie grafiško vaizdo: vos pažvelgus, tuojau suvokiama, kas parašyta. Pavyzdžiui, pripratus skaityti originalų rusišką tekstą, sunkiau darosi jį greitai suprasti transkribuotą lotyniškai; ir priešingai — lietuviškas tekstas, perrašytas vadinamom rusiškom raidėm, atrodo keistas, nesavas. Tai, be abejo, įpratimo dalykas, bet įprotis kaip tik daro raidyną savą. Jis tampa kultūrine tautos tradicija ir skiriamąja žyme.

Lotynišku raidynu lietuviai skiriasi nuo rusų jau keletą šimtų metų. Pirmieji lietuviški spaudiniai yra žinomi iš XVI amžiaus pradžios. Rašytiniai galėjo būti ir anksčiau, priėmus Vakarų Bažnyčios krikštą, tačiau ligi šiol tikrų duomenų tam neturime. Tėra senas lietuvių tautos apsisprendimas už vakarietišką kultūrą. Savo politika lietuviai buvo toli nusismelkę į rytus, bet kultūra šliejosi prie Vakarų Europos; net ir savo kilmę legendiniu būdu kildino iš romėnų. Čia turime būdingą reiškinį: valstybiniam raštui buvo plačiai vartojama bažnytinė slavų kalba, tačiau suslavininto graikų alfabeto nebuvo bandyta taikyti lietuvių kalbai. Pasirinktas lotyniškas raidynas.

Mažvydo katekizmas (1547) rodo, kad buvo nusekta gotiškąją lotynų alfabeto formą ir kai kuriais vokiečių bei lenkų rašybiniais įpročiais. Pas tuos du vakariečius kaimynus ieškota atitikmenų lietuvių kalbos garsams, kurių neturi lotynų kalba. Tasai Mažvydo raidynas kitų autorių Mažoje ir Didžioje Lietuvoje buvo kaitaliojamas ir tobulinamas. Spaudos draudimo metu jis nebuvo dar galutinai nusistojęs, tačiau pagrindas visą laiką išliko pastovus, lotyniškas.

Draudžiant lietuviams lotyniškus rašmenis, buvo griaujama mūsų tautoje įsigyvenusi tradicija. Tačiau ne čia būta esmės. Raidyno pakaita, nukreipta prieš tradiciją, ne tikrai yra galima, bet kartais kultūrinei pažangai būtina. Antai, vos prieš 40 metų arabiškas turkų raštas buvo pakeistas lotyniškuoju. Konservatyviam turkui musulmonui iš pradžių rodėsi nepriimtinas kaip 'krikščioniškas'. Tačiau ta reforma nekeitė nei tautybės nei tikėjimo. Pakeitimas iš tikrųjų buvo pažangus, reikalingas ir geras, o svarbiausia — atliktas savomis rankomis, nors ir naikino senąją rašto tradiciją.

Rusų užmojis keisti lietuvių vartotą lotyniškąją raštą mums buvo visai svetimas ir atžangus. Buvo siekta išskirti lietuvius

iš gausios kultūringų tautų šeimos ir Vakarų civilizacijos. Vakarų pasauly visur buvo vartojamas lotyniškas alfabetas; jis rodė daugelio tautų kultūrinį giminingumą. Ir patys rusai (jau bolševikų valdymo laikais) buvo svarstę įsivesti lotyniškąjį raidyną. Rusų kalbininkas ir pedagogas A. M. Peškovskis tą reikalą karštai gynė viename mokytojų suvažiavime Maskvoje (1929). Jo žodžiais, ateitis priklausanti lotyniškam alfabetui, nes jis lengviausia išmokti. Tačiau po penkerių metų ta mintis griežtai atmesta oficialiu spaudoje pareiškimu (1934.II.3): rusų alfabetu sukurta per daug didžiųjų kultūrinių vertybių, kad proletariatas galėtų nuo jų atsiskirti ir orientuotis į Vakarus. Tuo argumentu pabrėžtas rusų kultūrinis uždarumas ir opozicija Vakaram.

Visiškai tas pats principas rusų slavofilų buvo skelbiamas spaudos draudimo metu. Ir tada orientacija į Vakarus buvo smerkiama, ir anuomet Vakarų Europos kultūra buvo laikoma rusų tautai žalinga. Muravjovo biografo D. A. Kropotovo vadinamieji 'europinės idėjos emisarai' buvo kaltinami, kad jie ardė moralinius ryšius su savo tėvyne, stokoję rusiškojo patriotizmo, nepaisę, kad jų tėvynė turinti savo tikėjimą, moralę, politiką ir istoriją¹. Tai ano meto rusiškojo sustabarėjimo ideologija. Tiktai jos įtakoje grafas N. K. Imeretinskis, taip pat Muravjovo šlovintojas, ir galėjo tarti: «Rusija neprivalo leisti Europai traukiamą už pavadžio, bet jį nukirsti»². Vadinasi, jei ir rusų užimtoje Lietuvoje būta ryšio su Vakarų Europa ir jos kultūra, tai ir jis turėjo būti nupiautas, kaip rusų tautai nepriimtinas.

Tokiu pagrindu atremtas lietuviško raidyno keitimas nebesiejo su kalbotyra. Kalbininkai galėjo į alfabeto reformą pažiūrėti neutraliai. Rašmuo kaip kalbos garso ženklas nieku nedėtas, ar jis lotyniškas ar rusiškas (tikriausiai graikiškas). Rusiškąjį raidyną — tokį, kokį caras Petras Didysis įvedė XVIII amžiaus pradžioje, pasirėmęs senosios kirilicos kursyvu ir pavadinęs 'piliietiniu raštu' (graždanka), — tokį raidyną galima buvo pritaikyti lietuvių kalbai ir ilgainiui apsiprasti. Tačiau šia atmaina anuomet norėta lietuviams įdiegti grynai rusiškąją kultūrą ir dvasia. Reformos galutinis tikslas buvo nebe filologinis, bet martirologinis, dabarties terminu tariant, genocidinis — kirvis, pridėtas prie lietuvių tautos šaknų. Užtat ne be pagrindo Lietuvos kaimo žmonės rusiškąją graždanką buvo praminę 'kirvukais'. Jie turėjo prakirsti kelią greitesniam lietuvių tautos rusėjimui, kurio siekė Rusijos sosto politika.

¹ D. A. KROPOTOV, *Žizn' grafa Murav'eva*, Petrapilis, 1874, 224 psl.

² N. IMERETINSKI, *Graf Michail N. Murav'ev, Russkoje Obozrenie*, III t., Maskva 1892, 570 psl.

Rusų politiką Lietuvoje caro laikais atvirai apibūdino N. A. Miliutinas, atstovavęs carui Varšuvoje kaip Lenkijos karalystės (nuo 1815) sekretorius. Jis rašė Vilniaus generaliniam gubernatoriui M. N. Muravjovui (1865. VI. 15): «Mūsų raidės pribaiigs tai, kas pradėta rusų kalaviju».

Rusų kalavijas buvo užvaldęs jau visą Lietuvą. Ilgaamžė lietuvių tautos rungtis dėl vyravimo rytinėje Europoje pasibaigė Maskvos persvara ir okupacija. Lietuviam nebuvo atsilyginta tuo pačiu, kuo seikėjo laisva Lietuvos valstybė, kai supo Maskvą ir siekė Juodųjų marių. Tada lietuvio kalavijas raižė tiktai žemių sienas, bet nesismeigė į valdomų rusų nugarą: nekeitė jų tvarkos (*starinos*), nesmelkė kalbos nei religijos. Rusų kardo geležtės buvo kitokios, aštresnės: jos vertė iš pamatų senąją Lietuvos tvarką, išskuto iš žemėlapių ir Lietuvos vardą (1840). Lietuva pavadinta 'Šiaurės Vakarų Kraštu' (*Sievero-Zapadnyj Kraj*), kas terodė geografinę poziciją Rusijos imperijoje, bet ne pavadinimą pavergtą ir rusinamo krašto.

Rusinimą skatino ano meto tautinis imperializmas. Devynioliktasis amžius nebebuvo viduramžiai, kada vieno valdovo sostas jungė įvairias tautas, nesiekdamas prievarta jų lydinti. Anuomet valstybės buvo daugiau universalios; naujais laikais jos darėsi labiau nacionalios. Nacionalizmas vienom tautom atnešė nepriklausomą gyvenimą, o kitom — didesnę slėgimą ir nutautinimą. Ypač pavojinga pasidarė mažesnėm tautom gyventi didesniųjų kaimynystėje ir valdžioje.

Mažoji Lietuva, pavyzdžiui, pakliuvusi vokiečių įtakon dar XIII amžiuje, imta sąmoningai vokietinti tiktai XVIII pradžioje. Lietuvių kalba visai išmesta iš mokyklų tais pačiais metais (1864), kai Didžioje Lietuvoje rusai uždraudė spaudą lotyniškais rašmenimis. Abiejų didžiųjų kaimynų nutautinamoji politika buvo pamušta nacionaliniu egoizmu. Rusijos caras Aleksandras III pareiškė (1881.IV.25): «Mes negalime turėti kitos politikos, kaip tiktai grynai rusišką ir nacionalią». Prūsijos imperijoje tuo pačiu metu grynai vokiška tautinė politika vadovavosi 'geležinis' kancleris Bismarkas. Lietuvių tauta, įsiterpusi tarp vokiečių ir rusų, abiejų tų kaimynų buvo pasmerkta išnykti.

Rusų kėsinimaisi lietuvius visai numarinti taikliai apibūdino Muravjovo prisiminimų vokiškas vertimas³. Vertėjas savo įžangoje rašo, kad Muravjovas žiauriom priemonėm siekė: išrauti istorinį krašto charakterį; sugniuždyti tautą, kurios individualios

³ *Der Dictator von Wilna*, Leipceigas, 1883.

savybės, jo nuomone, kliudė Rusijos plėtrai; sunaikinti Vakarų Europos civilizaciją, nes tiktai ant jos griuvenų tegali prasistiepti rusiškas valdymas. Įvykdžius tuos tris uždavinius, Lietuva turėjo virsti grynai rusišku ir pravoslavišku kraštu — 'tikrąja Rusija.'

Tokios imperialistinės užmačios, kad ir kaip keista, buvo laikomos Lietuvos atrusinimu. Dar carienė Kotryna II, teisindamasi po paskutinio padalijimo dėl savo grobuoniško veiksmo, tvirtino, kad Lietuvos valstybė iš senų laikų esanti rusiška. Šį teigimą pasišovė moksliskai pagrįsti Petrapilio universiteto istorikas N. C. Ustrialovas, įrodinėjęs, kad visoje Lietuvos istorijoje rusų elementas buvęs pagrindinis⁴. Ta tezė toliau buvo vystoma kitų Rusijos istorikų. Lietuvos senoji valstybė imta vadinti dvi-lypiu Lietuvos-Rusijos vardu arba tiesiog Vakarine Rusija (*Zapadnaja Rossija*). Muravjovas, atsiųstas į Vilnių sukilimo malšinti, pareiškė (1863.V.23), kad jis atvykęs į «Vakarų kraštą, kuris nuo amžių yra Rusijos valdovų paveldėtas» ir dėl to, žiūrėdamas «daugumos jo pirmykščių gyventojų bei istorinės teisės», laiką savo uždaviniu atstatyti «senas rusų ir pravoslavų teises, kokios yra buvusios praeityje»⁵. Tokiom istorinės tiesos iškraipom buvo teisinamos rusinimo priemonės, laikomos neišvengiamom grąžinti Lietuvą į 'pirmykštę jos padėtį'.

Žymiai anksčiau tai buvo padaryta su Gudija, kuri ilgus amžius priklausė Lietuvos valstybei, bet kur slaviškas elementas iš tikrųjų vyravo. Čia rusinimo priemonių nusigriebta tuojuo po paskutinių padalijimų (1793-1795), kai tiktai Gudija prijungta prie Rusijos. Dar Kotrynos II laikais Gudijos vietininkas Zacharas G. Černyšovas pasižymėjo kaip uolus ir griežtas rusintojas. N. Imeretinskis pasidžiaugia, kad gudus suliejo su rusais. Esą tokiu pačiu būdu «seniai būtų surusinta ir Lietuva, jei po 1831 m. sukilimo Muravjovą būtų skyrę Lietuvą tvarkyti»⁶.

Prieš tą sukilimą Muravjovas buvo Mohilevo gubernatorius. Sukilimo metu dirbo P. A. Tolstojaus štabe, kuris vadovavo sukilėlius malšinusiai rezervinei armijai (30.000), o po sukilimo ėjo Gardino gubernatoriaus pareigas (1831-1835). Jau tuo metu Muravjovas siūlė carui Mikalojui I panaikinti Lietuvos statutą, kuris Lietuvoje svetimšaliui (atseit, ir rusam) draudė įsigyti žemės; uždaryti Vilniaus universitetą kaip sukilėlių lizdą; įvesti rusų kalbą visose įstaigose; pašalinti iš mokyklų katalikų kunigus,

⁴ Žiūr. *Ob otnošenii Litovskogo knjažestvo k Rossii*, 1839.

⁵ N. CYLOV, *Sbornik rosporjaženii Murav'eva*, Vilnius 1866, 126 ir sek. psl.

⁶ N. IMERETINSKI, *Graf Michail N. Murav'ev, Russkije Obozrenie*, III t., 557 psl.

ypač vienuolius; uždrausti jiems mokytį vaikus net ir namie⁷. Iš tų siūlymų tuo tarpu pasirinkti du: sustabdytas Lietuvos statuto veikimas ir uždarytas Vilniaus universitetas. Lietuvos jaunimui atimta galimybė aukštąjį mokslą išeiti savam krašte. Net ir dvasinė kunigų akademija perkelta į Petrapilį (1842).

Petrapilyje būta susirūpinimo Lietuvos opia padėti vaka-riniame pakraštyje. Čia ji tebeskyrė Vokietiją nuo senosios Livo-nijos (Estijos, Latvijos), kur vokiečių kultūros įtaka tebebuvo stipri. Šiame Baltijos pamaryje dar buvo išlikusi vokiečių kalba įstaigose ir mokyklose, sena visuomeninė vokiečių santvarka ir žymi vo-kiečių dvarininkų galia. Rusija ne be pagrindo bijojo, kad sti-prėjanti Prūsijos imperija, su kuria dalijosi Lietuvą ir Lenkiją, nepakiltų ir nesimotų užimti viso Pabaltijo iki Rusijos sostinės Petrapilio. Užtat Lietuva skubiai buvo verčiama 'rusiška žeme'; joje buvo daromi taip pat militariniai sustiprinimai.

Antras rūpestis — tai dar nenumarintas Lietuvos — Lenkijos respublikos atgaivinimo siekimas. Kilęs antrasis sukilimas (1863) parodė, kad ta idėja tebėra gyva, nors po pirmojo sukilimo ir buvo griebtasi represijų. Petrapilis ne juokais įsibaugino. Caro rū-muose būta baimės, kad Lenkija jau prarasta, nes tvirtai tikėta Vakarų Europos parama sukilėliams. Lietuva rodėsi dar galinti būti apginta, kaip toliau nusikišusi į šiaurę. Lietuvon siunčiamas Muravjovas carienės Marijos buvo prašomas: «Išgelbėk Rusijai bent Lietuvą»⁸. Tačiau sukilėlių iš šalies niekam neparėmus, caras Aleksandras II ir jo žmona Marija atgavo kvapą, o Mura-vjovas griebėsi Lietuvoje smurto. Jis laikėsi nusistatymo: «Jei kas yra vertas virvės, tai nedelsiant reikia ją truktelti»⁹.

Grazdanka buvo ta virvė, kuri turėjo užsmaugti savarankų kultūrinį lietuvių tautos augimą ir įstiprinti rusiškąjį elementą. «Rusiškumo ir pravoslavijos stiprinimas yra pagrindinis mūsų uždavinys» — rašė Muravjovo sekretorius A. Mosolovas¹⁰. Tam uždaviniui vykdyti viena iš pirmųjų priemonių pasirinkta rusiška-sis švietimas. Vilniaus švietimo apygardos globėjas Ivanas P. Kor-nilovas, Muravjovo artimas bičiulis ir talkininkas, kuriam daugiau-sia teko rūpintis graždankos įvedimu, buvo įsitikinęs, kad «rusiš-kas švietimas yra stipresnis už rusų durklą». Šis rusų švietėjas

⁷ Ten pat 548-550 psl.

⁸ *Der Dictator von W'lna. Memoiren des Grafen M. N. Murawjew*. Aus dem Russischen, Leipzigs, 1883, 17 psl.

⁹ K. ČUCHOVSKIJ, *Poet i palač (Nekrasov i Murav'ev)*, Petrapilis, 1922, 10 psl.

¹⁰ A. N. MOSOLOV, *Vilenskije očerki*, Petrapilis, 1898, 135 psl.

gerai nuvokė, kad durklas nugali, bet neišlaiko, jeigu nugalėtųjų individuali kultūra ir kalba nepaverčiamos istoriniu paminklu ant nusmelktos tautos kapo. Šito taip pat siekė švietimo ministerio taryba Petrapilyje, kai jinai kiek vėliau (1870. II. 2) tarė, kad mokymo ir auklėjimo darbu «visi kitataučiai, gyveną mūsų tėvynės ribose, be jokio ginčo privalo būti rusinami»¹¹.

Čia verta atkreipti dėmesį, kad 'mūsų tėvyne' (*naše otečstvo*) laikoma ir Lietuva, galutinai prisijungta paskutiniuoju padalijimu (1795). Tai primena dabarties rusus bolševikus, prisijungusius dar daugiau svetimų žemių, kurias vadina vienu 'didžiosios tėvynės' (*velikoje otečstvo*) vardu, kad nusmelktų atskiros, nerusiškos tėvynės sąvoką. Taigi, «*Nil sub sole novum*»¹². Tiktai šiuo metu suliejimas su rusų tauta dengiamas komunizmo, o anuomet jis buvo pridengtas panslavizmo, t.y. siekimo apimti visus slavus viena Rusijos imperija, viena rusiška kultūra ir viena rusų kalba.

Pastangos tokio suliejimo siekti bendru visiem slavams alfabetu arba kirilica pasirodė jau XIX amžiaus pradžioje. Vienu iš tokių pirmūnų yra buvęs kun. Mykolas Bobrovskis, Vilniaus universiteto biblinės archeologijos ir slavistikos dėstytojas, panslavizmo idėjos šalininkas. Jisai 1820 metais buvo parengęs projektą pritaikyti graždanką lenkų kalbos raštui, bet iš tų jo pastangų nieko neišėjo. Beveik po 50 metų prie tos pačios minties grįžo lenkų filologas ir bibliotekininkas St. Mikuckis, bet ir jį ištiko nesėkmė. Lenkai visom jėgom, net ir ginklu, spyrėsi neišsilieti į 'rusišką jūrą', kurioje buvo nuskandinti gudai ir ukrainiečiai.

Gudai jau nuo XVI šimtmečio savo tikiybinius raštus spausdino kirilica, bet vėliau pakaitomis imta vartoti ir lotyniškasis raidynas. Po 1831 sukilimo šis raidynas buvo griežtai uždraustas, bet tai nesukėlė pasipriešinimo, nes su kirilica gudai jau buvo apsipratę ir dabar ją tebevartoja. Daugiau atsparos parodė ukrainiečiai, kai jiems uždraudė knygas spausdinti savo tarme ir kiek skirtingu nuo kirilicos alfabetu. Ukrainiečiai tada gausiai savo literatūros spausdino austrų valdomoje rytinėje Galicijoje ir iš ten gabeno per sieną.

Iš kitų tautų, neslavų, kuriuos rusai valdė, savo raštą jie pritaikė Pavolgio ugram bei totoriam, o vakaruose bandė jį primesti lietuviam ir latviam (Latgaloje). Prie Volgos gyvenę ugriai ir totoriai, ligi tol jokio rašto nepažinę, 1850 m. sulaukė pirmųjų savo

¹¹ J. MATUSAS, *Lotyniškojo raidyno draudimas*, žr. *Kovos metai dėl savosios spaudos*, Chicago, 1957, 116-117 psl.

¹² *Ecclesiastes*, 1, 10.

tikybinių raštų kirilica ir ją priėmė. Rusai sprendė, kad ir lietuviai, dar mažai raštingi, nesunkiai priims naują raštą, jei bus uždraustas vadinamas 'gotiškas' (Mažosios Lietuvos) ir 'lenkiškas', juo labiau, kad ir lietuvių literatūra negausi. Taip galvodami, rusintojai dar sprendė, kad jie įtiksią lietuvių tautai, padėdami atsipalaiduoti nuo lenkų kultūrinės įtakos. Kad lietuviškas raštas savo vaizdu tada labai priminė lenkiškąjį, pakankamai aišku iš *Aukso Altoriaus* maldaknygės ir net vėlesnių *Auszros* numerių. Rusai turėjo pagrindo klausti: kodėl raidynas negalėtų būti rusiškas, jei nėra grynai lotyniškas?

Šias mintis suaktualino 1863 metų sukilimas, už kurį Petrapilyje buvo laikomi atsakingi lenkai. Paskirtas sukilimui malšinti Muravjovas buvo užsimojęs lenkų įtaką Lietuvoje visai palaužti. Ir tuo metu kaip tik pasirodė rusų akademiko ir senatoriaus Aleksandro Hilferdingo raštas *Lietuva ir Žemaitija* (*Litva i Žmudź*, 1863). Šis surusėjęs vokietis, panslavizmo šalininkas ir rusifikatorius, įrodinėjo, kaip reikėtų lietuvius atitolinti nuo lenkų ir priartinti rusam: visose mokyklose reikėtų lenkų kalbą pakeisti lietuvių kalba ir tuo būdu lietuviui įsiteikti, kad jie būtų labiau nuteikti artėti su rusų tauta ir pravoslavija; antra, 'lenkiškas' lietuvių raštas turėtų būti pakeistas 'visų slavų alfabetu' arba graždanka, kuri visai pritiktų lietuvių kalbai ir kartu įvestų į rusiškojo teksto skaitymą.

Praktiškai tą eksperimentą išbandė Petrapilio gimnazijos mokytojas Jonas Juškevičius (Juška). Vilniaus švietimo apygardos globėjas I. P. Kornilovas pasakoja, kad tas mokytojas 1864 vasario mėn. pas jį atsilankęs prašyti tarnybos Lietuvoje. Jis parodęs savo parašytą lietuvių kalbos gramatiką rusiškai. Kornilovas paprašęs ir lietuviškus tekstus perrašyti rusiškais raidėmis. Keli pavyzdiniai lapai buvę parodyti Muravjovui; jis pagyręs. Tai buvęs pirmas generalgubernatoriaus žvilgis į lietuvišką raštą 'pilietiniu šriftu' (*graždanskij šrift*). Jonas Juška, žadėjęs visą savo rankraštį tokiu būdu parengti, žodžio netesėjo, kai prašomos tarnybos Lietuvoje negavo. Keistu istorijos įnoriu, Muravjovui teko pasiremti ne kieno kito, bet lenko paslauga, kuri ir paskubino lietuviškos graždankos gimtaves.

Muravjovui buvo rekomenduotas Varšuvos bibliotekininkas St. Mikuckis, pasižinęs su A. Hilferdingu. Šis pristatė Mikuckį Lenkijos karalystės sekretoriui A. N. Miliutinui, o tasai — Muravjovui anuo garsiu raštu (1864. IV. 15): «Mūsų raidės atbaigs tai, kas pradėta kalaviju». Stanislovui Mikuckiui atvykus į Vilnių, čia ir buvo sudaryta komisija pritaikyti graždanką lietuvių kalbai. Lietuvių kalbą Mikuckis buvo studijavęs kaip Petrapilio Mokslo

Akademijos stipendininkas, nesusitupėjęs Lomžos bajoras, kurį žymus filologas prof. Boudouin de Courtenay išvadinęs 'nedorėliu' (*homo delinquens*) ir prievartininku.

Komisiją sudarė tasai lenkas Stanislovas Mikuckis; totorius Jonas Krečinskis, liaudies mokytojas; lietuvis Antanas Petkevičius, katalikų kunigas, perėjęs į pravoslaviją; ir lietuviškųjų kalendorių leidėjas Laurynas Ivinskis; jis vėliau pasitraukė. Savo paslauga komisijos darbą ramstė minėtas akademikas A. Hilferdingas, talkino Kauno gimnazijos direktorius M. Novikovas. Komisijos darbui vadovavo I. P. Kornilovas, vyriausias šios reformos inspiratorius. Darbas buvo varomas greitomis, kad nedelsiant būtų parūpinta vadovėlių mokyklom ir religinės literatūros maldom namie ir pamaldom bažnyčioje. Skubinta dėl to, kad norėta ūmai ta naujenybe pripildyti kraštą ir atimti pagrindą pasiteisinimui, esą to ar kito būtino veikalo trūksta. Rusų supratimu, pagrindinę lietuvių literatūrą tesudarė trys knygos: elementorius, kalendorius ir katekizmas. Jos pirmosios ir išspausdintos graždankos raidynu.

Komisijos paruoštas pirmas leidinys — *Abecelė žemaitiškai lietuviška (Bukvar' žemojtsko-litovskij)* — išspausdintas Vilniuje 1864 m.; spaudė A. Kirkoro spaustuvė. Tituliniam lape paaiškinta, kad yra išleista įsakymu M. N. Muravjovo, vyriausiojo Šiaurės-Vakarų Krašto valdytojo. Ši abėcėlė buvo parengta valdinėm pradžios mokyklom, įsteigtom vietoje uždarytų parapinių; jose buvo mokoma ir lietuvių kalbos, kaip yra siūlęs A. Hilferdingas. Muravjovas, kuris iš savo pareigų buvo atšauktas (1865. IV. 17), dar spėjo išleisti *Žemaitiškai rusišką elementorių, Kalendorių ir Abecelę latviškai rusišką*. Pastaruoju leidiniu rūpinosi iš Petrapičio atsikviestas surusėjęs latvis Janis Sprogis.

Sunkiau buvo greita sparta paruošti religinės literatūros, kurią rusiškuoju raidynu daugiausia perrašinėjo totorius Jonas Krečinskis ir kuriai reikėjo vyskupo aprobatos, nes kitaip ji nebūtų lietuvių katalikų į rankas imama. Žemaičių vysk. Motiejus Valančius, atrodo, jau 1865 vasarą aprobavo kiriliniį *Trumpą katekizmą, Seną aukso altorių* (maldaknygę), *Kantičkas* (giesmyną) ir *Evangelijas*, skaitytinas bažnyčiose sekmadieniais.

Tuo pačiu laiku buvo pasiruošta suveržti lietuviškų knygų leidimą lotyniškais rašmenimis. Ivanas P. Kornilovas rašo, kad Muravjovas 1864 m. gegužės 14 d. kreipėsis raštu į carą Aleksandrą įrodinėdamas, jog yra būtina lietuviui uždrausti 'lenkiškai lotyniškąją spaudą', ir gavęs caro pritarimą. Iš vysk. M. Valančiaus liudijimo aišku, kad 1864 metų vasarą draudimas jau galiojo, bet nebuvo paskelbtas viešai. Muravjovas tebuvo pa-

liepęs cenzūros komisijai Vilniuje neduoti leidimo jokiam naujam lietuviškam spaudiniui; anksčiau išleistieji galėjo dar būti platinami. Tuo pagrindu atsirado vadinamieji *kontrafakciniai* lietuviški leidiniai, būtent, su 1863-1864 metų data, bet spausdinti žymiai vėliau. Tokių leidinių rusų žandarai neatiminėjo iš žmonių, manydami, kad jie yra seni.

Draudimas lietuviams vartoti lotyniškas raides niekada nebuvo paskelbtas įstatymu. Visą laiką liko administracinis, paremtas rusų valdininkų savavališkais potvarkiais. Muravjovas savo to potvarkio nebuvo nė raštu paskelbęs. Tai padarė jo įpėdinis gen. Konstantinas Kaufmanas, surusėjęs Austrijos vokietis. Jis savo raštu 1865 m. rugsėjo 6 d. dėstė:

Lietuvoje kilę neramumai pereikalavę neišvengiamų pakaitų, kurias su caro žinia vykdęs Muravjovas, jo pirmatakas. Jam buvę pavesta grąžinti Lietuvą į pirmąją istorinę padėtį, būtent, į senąją Lietuvos ir Rusijos jungtį. Šito siekdamas jis atstatęs pamintas pravoslavų tikėjimo ir rusų tautos teises ir įsakęs per mokyklas išplatinti rusiškąjį raštą. Specialistai jį įtikinę, kad pilietinis rusų raidynas (*graždanskij šrift*) atitinkas Lietuvos tautinius interesus geriau negu lotyniškai lenkiškas; dėl to Vilniaus cenzūros komisijai paliepęs spausdinti visas lietuviškas, žemaitiškas ir latviškas knygas tikrai pilietiniu raštu. Šiuo raštu, jo bažnytine forma (*cerkovnyj šrift*), nuo seniausių laikų Lietuvoje buvę rašomi metraščiai ir teisių, įstatymų bei diplomatijos aktai. Jei taip buvę seniau, tai ir dabar pilietinis rusų raštas turis tarnauti visom svetimom tarmėm. Žmonėm čia duodama galimybė prasišviesti: pramokti rašto savo valdžios gerą darbą; tikrai kai kurie katalikų kunigai yra nusiteikę priešiška¹³.

Tokia savo argumentacija Kaufmanas išreiškė rusų pretenzijas į Lietuvą, kaip kraštą, kurį jie laikė rusų gyvenamą ir su Rusija sujungtą nuo senų laikų. Bet tai neatitinka istorinei tiesai. Senojoje Lietuvoje negyveno nei rusai nei kiti slavai. Lietuvių tauta taip pat nebuvo ir nėra kokia slaviška giminė (*plemia*) su skirtinga tarme (*narečije*), bet visiškai skirtinga tauta su sava kalba ir raštu, kurį kaip tik buvo norima uždrausti. Valstybiniam raštam kitados vartota nebe rusų, bet senoji bulgarų kalba. Rytuose ji buvo plačiai vartojama, kaip Vakarų Europoje lotynų,

¹³ *Lietuvos Praeitis*, I t., Vilnius, 1941, 633-648 psl. (Čia paskelbtas originalus Kaufmano aplinkraščio tekstas).

kuria ir Lietuvos valdovai savo raštus rašė. Pagaliau, ligi padalijimų Lietuva nėra buvusi Rusijos valstybės jungtyje, o priešingai valdė didelius rusų plotus. Dar Muravjovo ir Kaufmano laikais lietuviškom gubernijom pačių rusų buvo vadinamos ne tiktai Vilniaus, Kauno ir Gardino, bet ir Minsko, Mohilevo bei Vitebsko žemės.

Vilniaus generalinis gubernatorius K. Kaufmanas savo tą raštą, paremtą istorinės tiesos iškraipymu, skyrė kaip tik anų šešių sričių gubernatoriam, kurie priklausė jo vyriausiajai valdžiai. Kaufmanas dabar raštu įsakė, kad būtų griežtai vykdomas Muravjovo draudimas spausdinti lietuviškus leidinius lotynišką raidėm. Taip pat uždraudė įvežti iš užsienio, pardavinėti ir kitokiu būdu platinti; jei aptiktų pas žmones, turi būti konfiskuoti, o kaltininkai atitinkamai nubausti. Šį gen. Kaufmano aplinkraštį, praslinkus vos savaitei (1865. IX. 13), išplėtė visai Rusijai vidaus reikalų ministeris P. Valujevas. Tai ir buvo visuotinis lietuvių spaudos draudimas lotynišką raidėm.

Šio draudimo, kadangi jis išėjo tiktai iš vidaus reikalų ministerijos ir nebuvo paremtas įstatymu, pradžioje nenorėjo pripažinti Petrapilio Mokslų Akademija. Ji tarė, kad vidaus reikalų ministerijos potvarkių nėra saistoma, nes jai nepriklauso. Nepaisydama draudimo, akademija išleido lotynišku raidynu Kristijono Donelaičio *Metus*, parengtus A. Schleicherio iš originaliųjų tekstų (1865). Dėmesį atkreipė ne koks rusas, bet jų pataikūnas lenkas St. Mikuckis; jis Vilniuje graždankos leidinių komisijoje trumpai teisilaikė, užsitraukęs I. P. Kornilovo nemalonę. Grįžęs į Varšuvą profesoriauti (1864) ir pastebėjęs tuos Kr. Donelaičio išleistus *Metus*, pranešė valstybės sekretoriui Miliutinui, o tas — carui Aleksandrui II, kuris savo įsaku uždraudė lotyniškus spaudmenis bet kokiam lietuvių kalbos leidiniui. Vadinas, buvo užginti ir grynai moksliniai veikalai.

Caras buvo priverstas ginti savo administracijos autoritetą, ypač Lietuvoje, nors Muravjovas dar 1865 m. pavasarį buvo iš Lietuvos atšauktas ir už nuopelnus apdovanotas grafo titulu, bet ir paliktas be pareigų. « Niekam nereikalingas riebus senukas vaikštinėjo sau Nevos saulėta pakrante » — yra pastebėjęs K. Čuchovskis¹⁴. Petrapilio kai kurie aukštieji valdininkai ir šviesuomenė Muravjovo nekenė; jį smerkė už žiaurų sukilimo malšinimą Lietuvoje. Tuo tarpu Maskva uoliai rėmė ir šlovino kaip rusų tautos didvyrį (*vytiąz*). Maskvoje buvo labiau įsistiprinę didžia-

¹⁴ K. ČUCHOVSKIJ, *Poet i palač (Nekrasov i Murav'ev)*, Petrapilis, 1922, 15 psl.

rusiai nacionalistai, kaip publicistas M. N. Katkovas ir metropolitas Filaretas, kurie Muravjovą kėlė į padanges. Tuo tarpu Petrapilį veikė Vakarų Europos liberalinė ir demokratinė dvasia, čia įtakingesni buvo vadinami vakariečiai (*zapadniki*); jie daugiau pakantumo rodė lietuviams bei lenkam ir kitoms rusų valdomoms tautom. Užtat ir Petrapilio Mokslų Akademija, paprieštaravusi spaudos draudimui, rėmėsi ne tikrai pretekstu, kad ji vidaus reikalų ministerijos valdininkų nesaistoma, bet ir norėdama turėti mokslui laisvę nuo administracijos suvaržymų.

Lietuvoje buvo dar vienas varžtas — karo stovis. Tokia nepaprasta padėtis davė teisę gubernatorium leisti privalomus potvarkius. Tuo rėmėsi Muravjovas ir Kaufmanas, drausdami lietuviams spaudą. Karo stovį panaikinus (1870. II. 28), visi varžomieji potvarkiai nustojo galioję. Kai kurie iš jų buvo pakartoti įstatymais. Tuo tarpu spaudos draudimas nei atšauktas nei įteisintas; jis liko ir toliau rusų administracijos savavaliaujama rusinimo priemonė. Caras Aleksandras II tikrai po ilgoko laiko (1880. II. 20) atšaukė savo draudimą vartoti lotynų raštą mokslo reikalui. Taigi, Petrapilio Mokslų Akademijos nusistatymas, pareikštas prieš 15 metų, buvo teisingas. Lietuvių tauta vedė teisingą kovą dar 25 metus.

Kova iš esmės buvo vedama dėl tautos, ne dėl raidės. Rusiškoji raidė, kaip Kaufmanas savo aplinkraštyje išsireiškė, buvo tik « pirmas žingsnis siekiamam tikslui », atseit, Lietuvos rusinimui ir pravoslavinizmui. Kova dėl raidės tuo būdu apėmė ir religiją. Pradžioje dar labiau užkliuvo už religijos negu tautybės.

Tuo metu tikėjimas ir tautybė buvo standžiai sulipę: rusybė buvo suaugusi su pravoslavija, lietuvybė — su katalikų tikėjimu. Caro valdžiai reikėjo išmintingos ir apdairios taktikos tikėjimui neužkliudyti, kad priešingumas nebūtų dar labiau pagilintas. Rusams tai būtų išėję į naudą. Bet jie buvo įsitikinę, kad rusėjimas einas ranka rankon su pravoslavija ir kad vienas antrą rėmę dar senoje Lietuvos valstybėje, tik vėliau buvę lenkiškumo ir katalikybės nusmelkti. Kaufmano aplinkraštyje buvo pabrėžta, kad dar Muravjovas stengėsi « sugrąžinti pravoslavijai ir rusiškumui pamintas teises ». Ir caras Aleksandras II, sveikindamas Vilniuje 1866 m. birželio 13 d. būrelį perkrikštų, juos pagyrė už tai, kad jie « nuoširdžiai priėmė senovinį tikėjimą » ir kad grįžimo į katalikybę jis nepakėsias¹⁵. Tuo būdu aiškiai pasisakyta prieš katalikybę, kas negalėjo nesukelti lietuvių nepasitenkinimo.

¹⁵ K. AVIŽONIS, *Bendroji rusinimo politika, žr. Kovos metai dėl savosios spaudos*, Chicago, 1957, 55 psl.

Grazdanka turėjo tarnauti ne tiktai rusinimui, bet ir pravoslavinimui. Vincas Kudirka savo *Varpe* teisingai ją pavadino « pravoslavijos ir rusinimo apaštale ». Gi ši apaštalė į lietuvių tarpą tegalėjo įsisprausti per religinę literatūrą, kuri tada Lietuvoje vyravo. Rusai neklydo tvirtindami, kad tuo metu Lietuvos kaimui pati svarbiausia knyga buvo *Aukso altorius*. Ta maldaknygė, perspausdinta rusiškam raidėm, galėjo geriausiai pasitarnauti rusų reikalui: pasiekti plačiąsias Lietuvos mases. Bet kaip tik čia rusai ant savo 'kirvukų' pasikabino.

Grazdanka padvelkė Lietuvos kaimui ne tiktai nauju kabiluotu raštu, bet ir tikėjimu. Paprasti kaimo žmonės, turį gyvą ir lakią vaizduotę, rusiškam raidyne įžiūrėjo dvigubus kryžius, ikonų žvakutes, cerkvių bokštus (svogūnus). Graždankinė spauda iš tikrųjų tokių miniatiūrinių vaizdų sukelia. Maldaknygėse jie rodėsi katalikam svetimi, įsibrovę ne į savo vietą. « Tasai raštas šventose mūsų knygoose tai tartum mūsų tikėjimo išniekinimas » — sprendė dievoti kaimiečiai visai panašiai, kaip daug vėliau turkai apie lotyniškąjį raštą *Korane*. Tiktai šie nematė, kad jų mečetės būtų griaujamos. Tuo tarpu Lietuvoje katalikam buvo atiminėjamos bažnyčios, uždarinėjami vienuolynai, statomos naujos cerkvės. Tokia antikatalikiška akcija ir drauge brukamas naujas raštas žmonių sąmonėje visiškai teisingai susiliejo į vieną daiktą.

Vilniaus generalgubernatorius Kaufmanas savo draudžiamajame aplinkraštyje pūtė miglą tvirtindamas, kad « žmonės pradeda suprasti tą naują geradarybę, tiktai nedaugelis Romos katalikų kunigų jos nevertina »¹⁶. Iš tikrųjų nei žmonės nei kunigai tos naujovės nepriėmė. Švietimo apygardos įstaigą Vilniuje siekė rusų mokytojų bei valdininkų pranešimai, kad rusų raidėm spaustų lietuviškų leidinių nėra kur dėti. Buvo patarta (1865 m. vasario 5 d. raštu 828 nr.) pardavinėti puse kainos, siūlyti dvi už vieną 'lenkišką', pastarąsias rankioti ir naikinti. Lietuviai pirmieji buvo pradėję tai daryti su naujais 'katekizmais', 'giesmynais', 'maldaknygėmis' — juos degino lyg kokią katalikų tikėjimo užkrėtą. Ištikimybė katalikų tikėjimui susiliejo su ištikimybe savam raštui, kuriame neturėjo būti pakeista rusišku rašmeniu nė viena mažiausia raidė: « nei viena jota, nei vienas bruoželis », tariant Šventuoju Raštu¹⁷.

Prasidėjo dėl raidės ilga ir neatlaidi kova. Toje kovoje, — kaip pastebi mūsų filosofas Stasys Šalkauskis, pats ėjęs gimnazijos

¹⁶ *Lietuvos Praeitis*, I t., 647 psl.

¹⁷ *Mato* 5, 18.

kursą dar spaudos draudimo metais, — «daugybė žinomų ir nežinomų dabar mums žmonių turėjo užmokėti moralinėmis ir fizinėmis kančiomis už tai, kas yra prigimta švenčiausia žmogaus teisė, būtent, už kultūrinio apsisprendimo laisvę... Lietuvių dauguma griežtai nusistatė grąžinti rusų vyriausybei tą rusų kultūros dovaną (— anot Kaufmano, geradarybę) ir atkakliai kovoti už lietuvišką raidyną... Tokiame lietuvių tautos nusistatyme — atsakyti nuo brukamos spaudos formos, nežiūrint su tuo surištų didžiausių nepatogumų — pasireiškė garbingas savo tautinės vertės pajutimas»¹⁸. Tuo būdu religinės kovos motyvas sutapo su tautiniu, o dar vėliau ir su socialiniu bei politiniu.

Rusai apsiriko manydami, kad rami lietuvių tauta, kurią beveik ištisai sudarė artojai, liks pasyvi, juo labiau, kad nebuvo nė iškilesnių vadų nepasitenkinimui audrinti. Sukilimui vadovavę aktyvesni kunigai ir dvarininkai, kurių daugumas laikė save lenkais, buvo išžudyti arba ištremti Sibirą į tokias gyvenimo sąlygas, kad juos ten reikėjo maitinti. Muravjovas dėl to rašė vidaus reikalų ministeriui P. Valujevui (1863. XII. 30): «Geriau duoti jiems veltui duonos, negu turėti jų pavojų... Jie nori sunaikinti mūsų valdymą vakaruose»¹⁹. Kas tokiom sąlygom iš likusiųjų Lietuvoje galėjo dar drįsti judinti tautą ir ją stiprinti nelygioje kovoje už švenčiausias savo teises? Nei aplenkėję kunigai nei dvarininkai, kurie nebuvo suinteresuoti kultūrine lietuvių kova, ir dėl jos nebūtų ryžęsi statyti savęs į naują pavojų. Susipratusių lietuvių kunigų buvo nedaug, o pasauliečių inteligentų — tik vienas kitas. Ir tie buvo įsibauginę rusų teroro ir Muravjovo grasinimų: «kunigam, dvarininkam ir karininkam nebeleisti iš Sibiro pagrižti»²⁰. Laimei lietuvių tauta turėjo vieną vadą, iš jos iškilusį ir su ja taip tvirtai suaugusį, kad rusų administracija negalėjo jo nei įbauginti nei nušalinti.

Motiejus Valančius, Žemaičių vyskupas, savo pareigas buvo ėjęs jau trylika metų ir įgijęs žmonėse didelį autoritetą, kai užklupo spaudos draudimas. Vyskupui tai buvo nepaprastai skaudus smūgis, nes griovė keliolikos metų jo didelį triūsą — tautos švietimą, kurį rusai rovė tartum iš pačios vyskupo širdies. Kaufmanas savo aplinkrašty galėjo užsiminti beraščius rusus, bet jokių būdu ne žemaičius. Vysk. M. Valančiaus laiku, kai kuriose

¹⁸ St. ŠALKAUSKIS, *Ateitininkų ideologija*, Kaunas, 1933, 83 psl.

¹⁹ *Muravjovo laiškas Valujevui* (1863. XII. 30), žr. *Russkaja Starina*, XXXVIII t., Maskva, 1883, 203 psl.

²⁰ Ten pat, 198 psl.

Žemaičių parapijose beraščių visai nebuvo. Žmonėse buvo sukelta banga šviestis. Ką jie dabar turėjo skaityti — graždanką? Vyskupas pradžioje bandė išsiderėti, kad šalia graždankos būtų leidžiama ir lotyniškoji spauda. Kai jokios nuolaidos tikslo nepasiekė, tada ėmėsi slaptos pagrindinės veiklos.

Graždankos autoriai nuvokė, kur yra pagrindinis jų pradėto darbo stabdis. Kaufmanui perėmus iš Muravjovo generalgubernatoriaus pareigas, Vilniuje 1865 m. rugpiučio 26 d. buvo sudaryta speciali 'komisija peržiūrėti lenkiškom ir žemaitiškam knygom'. Iškošusi senąją lietuvių literatūrą, komisija rado, kad ji visa, o ypač paskutiniųjų 30 metų, yra persunkta revoliucinės, propagandinės dvasios ir kad tų žalingų knygų vyriausias autorius ir platintojas esąs vysk. M. Valančius. Prie tų komisijos išvadų vienas jos narys, kun. Antanas Petkevičius, tapęs pravoslavų šventiku, pridėjo dar atskirą memorandumą, kurį komisija taip pat priėmė. Valančius buvo kaltinamas kaip pavojingiausias Lietuvoje asmuo, popiežinės ir tautinės politikos vykdytojas, revoliucininkas, veikias per įvairias bažnytines draugijas, misijas, vizitacijas. Jis turėtų būti nuo savo pareigų nušalintas ir ištremtas į Rusiją. Vysk. M. Valančius tik prieš metus iš Varnių buvo perkraustytas į Kauną. Kai pasklido kalbos, kad ir iš Kauno norima išvežti, privažiavo tiek daug ūkininkų, jog rusų valdžia pabūgo valstiečių nerimo ir jo nelietė. Vyskupo priešininkas A. Petkevičius savo tikslo nepasiekė.

Nėra žinios, kokia trintis su vyskupu tą kleboną pastūmėjo į pravoslaviją: nedrausmingumas, girtumas, apsileidimas pareigose ... Vysk. M. Valančius ragino savo kunigus daugiau patiem šviestis, skaityti knygas, steigti parapines mokyklas ir jose šviesti žmones. Tam tikslui aplink save telkė veiklesnius ir raštingesnius kunigus, o apsileidusius skyrė į nuošalesnes parapijas. Gal tarp jų pateko ir klebonas kun. A. Petkevičius, nuėjęs pas pravoslavus. Vyskupas jį kartą pavadino 'Pažaislio popu'. Gyvendamas tame iš kamaldulių atimtame vienuolyne prie Kauno, 'popas' A. Petkevičius jau nuo 1851 m. cenzūravo lietuviškus leidinius ir, matyti, neturėjo akies vyskupui, nes savo memorandume jį kaltino nuo cenzūros išsisukinėjus. Esą vyskupas arba valdžią klaidinęs, atpasakodamas leidinio turinį, arba neduodavęs cenzūruoti « nusimanantiems ir doriems žmonėms ». Antanas Petkevičius buvo vienas iš lietuvių, labiausiai atsakingas už lietuvišką graždanką ir spaudos draudimą²¹.

²¹ J. MATUSAS, *Antanas Petkevičius*. žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t. (1960), 355-356 psl.

Vyskupas ir tas kunigas lietuvių kovoje dėl savojo rašto išreiškė dvi priešybes. Vyskupas buvo principo ir kovos žmogus, kunigas — nuolaidos ir prisitaikymo. Pirmąjį dabar mėgiamais žodžiais pavadintume rezistentu, antrąjį — koegzistentu, ir net daugiau — kolaborantu. Tačiau mūsų kultūros istorikai kartais pasipyrčiuoja ir dėl Žemaičių vyskupo: ar jis pradžioje irgi nesuko kolaboravimo keliu? Antai, Vaclovas Biržiška, kad ir žymiai pagerinęs savo nuomonę Valančiaus labui, vis dėlto liko įsitikinęs (1954), kad vyskupas tik «po poros metų griežtai persiorientavo»²². Tuo tarpu dr. Jonas Matusas griežtai vyskupą gynė tvirtindamas, kad jis «rusiškam raidėm buvo priešingas iš pat pradžių»; tiktai Muravjovui grasant kartuvėm, «davė aprobatą pirmiems lietuviškai rusiškiems tikiybiniam leidiniam»²³. Tai dvi paskiausios pažiūros tuo klausimu, bet naujų kokių duomenų nepatiekia. Dar prieš 40 metų Petras Ruseckas, rankiojęs istorinius liudijimus bei atsiminimus knygnešių veiklai nušviesti, man rodos, buvo priėjęs teisingo vidurio. Jis pastebėjo, kad Žemaičių vyskupas «pradžioje dar mėgino jei ne atgauti spaudą, tai nors palaužti jos draudimą»²⁴. Tai nereiškė nei 'griežto persiorientavimo', anot Vac. Biržiškos, nei griežto iš pat pradžių priešingumo.

Vysk. Motiejus Valančius, be abejo, nemanė, kad Muravjovas tuojau jį pakars, jei neduos aprobatos graždanka perrašytom knygom. Ne kartuvių grėsmė, kaip rašo dr. J. Matusas, bet stoka pagrindo neleido Valančiui atsakyti neigiamai. Tai visu pirma buvo alfabeto, ne tikėjimo reikalas, nors ir buvo iš pat pradžios aišku, kad graždanka taip pat siekiama katalikų tikėjimą drumsti. Bet reikėjo tam įrodymų ar bent rimtų priekabių. Tuo tarpu išmintinga buvo nusigriebti derybų *do ut des*, kol Muravjovo draudimas buvo žodinis ir kol ankstyvesni lietuviški leidiniai dar galėjo būti platinami; tik neleista naujų spausdinti. Vadinas, aprobatą duodama rusiškų raidžių raštam, tačiau su viltimi, kad nebus draudžiami ir lotyniškieji: jų tarpusavio varžybas išspręs patys žmonės. Muravjovas negalėjo leisti į tokį plebiscitą, o vysk. M. Valančius — į beatodairines nuolaidas.

Kaufmanui paskelbus draudimą raštu, buvo jau užangažuotas generalgubernatoriaus autoritetas besąlyginiu draudimu. Deryboms neliko pagrindo. Vyskupo viltis ką nors geruoju pasiekti žlugo. Jam nerekėjo persiorientuoti, bet tiktai parašyti Kauno gubernat-

²² VC. BIRŽŠKA, *Pastangos draudimui nugaltėti*, žr. *Kovos metai dėl savosios spaudos*, Ghicaga, 1957, 170 psl.

²³ J. MATUSAS, *Lotyniškojo raidyno draudimas*, žr. *Kovos metai dėl savosios spaudos*, Chicaga, 1957, 128 psl.

²⁴ *Knygnešys*, I t. Redagavo P. RUSECKAS, Kaunas, 1926, 6 psl.

toriui, Muravjovo sūnui Mikalojui: « Aš laikau negalimu dalyku spausdinti rusišką raidę žemaitišką evangeliją kaip Šv. Rašto knygą, nes turiu griežtą pareigą rūpintis, kad toji knyga nebūtų pagadinta » (1866. VI. 12) ²⁵.

Vyskupas taip rašyti galėjo tik tada, kai iš spaudos išėjo jo aprobuotos graždankinės *Evangelijos*. Čia jis rado už ko užsikabinti, tačiau ne teologiniu, bet filologiniu argumentu: « žemaičių kalbos garsų negalima išreikšti rusišką raidę », tai ir knyga galinti būti pagadinta. Kovą dėl raidės vysk. M. Valančius parėmė katalikų tikėjimo saugojimu, ir daugiau savo aprobatos nedavė.

Lietuvių kalbos gynimas dabar atsistojo pirmoje vietoje, nes su lietuviškumo išlaikymu siejosi ir katalikų tikėjimas. Pradžioje tikėjimas buvo davęs akstiną pirmam tautos pasipriešinimui, daugiau pasyviai — neimti graždankos knygų nė į rankas, tenkintis savomis. Dabar persisverta į aktyvų prieštaraimą draudimui — į nelegalų apsirūpinimą lietuviškąja spauda ir į augantį tautinį sąmoningumą. Čia ir Vaclovas Biržiška pripažįsta: vysk. M. Valančiui aktyviai įsitraukus į kovą už lietuvišką knygą, ji « nuėjo visai naujais ... keliais ir virto, kad ir visai nekalto palginti turinio, tiesiog revoliucine priemone » ²⁶.

Keturiasdešimt metų lietuviai nenusileido nė per nago juodumą. Vienas antras, tiesa, užsimindavo, esą rusiškas raidynas padėtų atsirasti gausesnei lietuvių literatūrai, kas būtų reikalinga ir naudinga, Tačiau neatsirado daugiau tokių graždankos propagotojų, koks pradžioje yra buvęs kun. A. Petkevičius. Štai, Jonas Miliauskas-Miglovara, poetas aušrininkas, romantiškai besielodamas Lietuvos praeitimi, buvo miglotai galvojęs, kad su graždanka lietuviai galį apsibrasti. Tuo tarpu kaimo žmonės gana ilgai net į rusiškas mokyklas savo vaikų neleido, mokydami namie iš draudžiamųjų lietuviškų elementorių ir maldaknygių. Imti į rankas rusiško rašto knygą — tai išduoti savo tikėjimą ir tautą. Buvo nueitas ilgas vargo kelias su dideliu užsispyrimu ir ištverme.

Šio kryžiaus kelio pradžioje taip pat iškyla vysk. M. Valančiaus vadovaujamoji ranka. Dar prieš spaudos draudimą jis buvo peržengęs vadinamąją 'žaliąją sieną', kuri netrukus pasidarė pagrindiniu kovos lauku, aplaistytu knygnešių krauju. Už Rusijos sienos, Klaipėdoje, Valančius 1860 m. atspaudė savo knygelę *Apie*

²⁵ J. MATUSAS, *Lotyniškojo raidyno draudimas*, 1, žr. *Kovos metai dėl savosios spaudos*, Chicago, 1917, 129 psl.

²⁶ VC. BIRŽIŠKA, *Pastangos draudimui nugalėti*, žr. *Kovos metai dėl savosios spaudos*, Chicago, 1957, 171 psl.

brostwas blaivystės. Spaudą uždraudus, Valančius nukreipė į Mažąją Lietuvą visų savo knygų spausdinimą, skirdamas tam nemažai pinigų ir telkdamas aplink save būrį bendradarbių. «Tuo būdu, kaip rašo P. Ruseckas, jis pradėjo tą garsią mūsų knygnešystę, aktyviai pradėjo tą didelę tautos kovą dėl lietuviškų raidžių išlaikymo, spaudos ir kitų teisių atgavimo; pasidarė tikru knygnešių ir tos kovos tėvu»²⁷.

Knygom spausdinti Mažoje Lietuvoje vysk. M. Valančius buvo sudaręs savo fondą, pasiūsdamas 5000 rublių Varmijos vyskupijos kun. Sabermannui. Pinigus pernešė Jurgis Bielinis, patikimas vyskupo pasiuntinys, kuris kiek vėliau sudarė savąjį knygų platinimo centrą Garšvuose ir pagarsėjo kaip 'knygnešių karalius'.

Pradžioje į tą slaptą darbą vysk. M. Valančiaus buvo įtraukti beveik vieni kunigai. Pirmoje didelėje knygnešių byloje 1870-1871 m. teisman buvo patraukti 9 kunigai ir 2 pasauliečiai; iš jų nubausti abu tie vyrai ir 5 kunigai, tarp kurių buvo kun. Antanas Brundza, vokiečių išduotas rusam. Jis buvo į Mažąją Lietuvą pabėgęs po sukilimo. Valančiui prašant, Varmijos vyskupas buvo jį paskyręs prie pat sienos Robkojų filijos administratorium. Jo priežiūroje Tilžėje 1867-1869 metais buvo išleistos aštuonios vysk. M. Valančiaus knygelės, kurios žymiai skyrėsi nuo religinės literatūros: aiškino rusų politinius kėslus Lietuvą surusinti bei supravoslavinti ir nurodinėjo pasipriešinimo priemones. Kova dėl spaudos gilėjo ir darėsi vis labiau revoliucinė, nors ir nebuvo griebtasi ginklo.

Visų pirma ji reiškėsi neklusnumu. Grynai religinio turinio knygos, daugiausia maldaknygės, kurias knygnešiai gabeno iš Mažosios Lietuvos, statydami pavojun savo gyvybę, rusam negalėjo daug kenkti: griovė tiktai jų administracijos autoritetą, nes apsilenkė su neišmintingais spaudos draudimo potvarkiais. Savo turiniu tos bažnytinės knygos rusų neužkabino. Tiktai labai jau priekabi Vilniaus cenzūros komisija galėjo išskaityti neapykantą rusam. Antai, vysk. M. Valančiaus *Senojo Įstatymo* pasakojimuose rado kreipimąsi į Dievą, kad «švento kryžiaus ir tikėjimo priešai» būtų paskandinti, kaip faraonas su savo kariuomene. Kadangi rusai buvo 'kitokio kryžiaus ir tikėjimo žmonės', negu lietuviai katalikai, tai čia ir įžiūrėtas sąmoningas vysk. Valančiaus kurstyimas prieš rusus. Tačiau vysk. Valančius galėjo sakyti, kad jis turėjęs galvoje apskritai tikėjimo priešus, ar jie būtų rusai ar nerusai, juo labiau, kad jo ta *Istorija švento Senojo Įstatymo* buvo išleista prieš spaudos draudimą (1852).

²⁷ *Knygnešys*, I t., 6-7 psl.

Tiktai spaudą uždraudus ir pradėjus knygas spausdinti Tilžėje, vysk. M. Valančius, prisidengęs anonimu, parašė ir paskleidė prieš rusus nukreiptų tokių knygelių, kaip atsišaukimą į *Brolius katalikus, Iš tamsybės ved kelias tik teisybės, Vargai Bažnyčios katalikų Lietuvoje ir Žemaičiuose* ir kitas. Tai buvo jau agitacinė, politinė literatūra, skatinusi ypač kaimo žmones į visuotinį pasipriešinimą. Pavyzdžiui, žmonės buvo įspėjami ir raginami:

«... Katalikai, nors pažintumėt maskolių raides, vienok niekuomet nepirkite tokių knygų, nei skaitykite, nes galite suklysti tikėjime. Jeigu kurs pirkto, tegu sudegina».

«... Kaip įmanydami, turite saugoti savo vaikus nuo maskolių mokyklų, nes tos yra įstatytos jums paversti į maskolių tikėjimą».

«... Slaptu mokykite savo vaikus lietuviško rašto iš senų jūsų knygų. Tegul kiekvienas vaikas turi knygas, lotyniškėmis raidėmis spausdintas».

«... Maskoliai, atėję į Lietuvos žemę, kaip gali reikalauti, kad dėl jų šios šalies žmonės mokytųsi maskoliškai. Tegul patys išmoksta lietuviškai»²⁸.

Tose savo politinėse brošiūrose vysk. M. Valančius reikalavo trijų dalykų: laisvės Katalikų Bažnyčiai, teisės laisvai spausdinti savas knygas, lietuvių kalbos mokyklose ir valdinėse įstaigose. Tetrūko politinės laisvės reikalavimo. Apie ją vis dažniau užsiminė naujos kartos veikėjai, kurie «plėtė kovos tikslus ir uždavinius ir pagaliau ją pavertė kova ne vien už savo krašto kultūrą, bet ir už visos tautos ateitį» (Vac. Biržiška). Štai, *Varpas* viename iš savo įžanginių straipsnių (1896) pabrėžė, kad jo uždavinys «aiškinti ir rodyt... kelius ir ginklus, kuriais galima... prirengti Lietuvai laimingesnę ateitį».

Po dvidešimties spaudos draudimo metų, kai pasirodė pirmasis tautinio atgimimo laikraštis *Ausra* (1883), paskui *Varpas*, *Apžvalga*, *Tėvynės Sargas* ir kiti, Lietuvos ateitis jau buvo siejama ne tik su patriotinėm, bet ir liberalinėm bei socialinėm idėjom, kurios vis giliau šaknijo Vakarų Europoje ir rado atgarsio pačioje Rusijoje. Augo opozicija autokratiniam caro režimui. Tame pasakutiniame spaudos draudimo dešimtmetyje (1894-1904) ir lietuviškoji spauda darėsi vis daugiau revoliucinė. Buvo kovojama ne tik prieš graždanką ir pravoslaviją, ir ne tik prieš Lietuvos rusinimą, bet ir prieš caro valdžią, turint vilties, kad jos griuvimas atnešias ir lietuvių tautai didesnę laisvę.

²⁸ M. VALANČIUS, *Maskoliams katalikus persekiojant*. Surinko ir išleido J. TUMAS, Kaunas, 1929. ALEKNA, A. *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Kaunas, 1936.

Caro vyriausybė turėjo pagaliau pripažinti, kad ji yra pralaimėjusi, kad kova dėl tokio 'menko daikto' kaip raidė yra pasidariusi beprasmiška. Per ištisus 40 metų graždanka nepajėgė Lietuvoje įsitvirtinti jokiom priemonėm, nors turėjo tvirtą rusų valdžios globą ir paramą. Rusiškoms raidėm iš viso tebuvo išleisti 58 leidiniai, ir tiktai vienui vienas nebe valdinis. Tą išimtį sudarė Mintaujos lietuvis siuvėjas Kazimieras Lelis, nusileidęs cenzūros reikalavimam perrašyti rusiškoms raidėm savo parengtą *Lietuvos kriauciams drapanų sukirpimo mokslą* (1887). Bet ir toje knygelėje daugiau įdėta braižinių, negu teksto. Rusų administraciją galėjo durti apmaudas, kai tuo pačiu laiku išleista apie pusanthro tūkstančio draudžiamųjų lietuviškų leidinių. Be to, nuo 1875 m. nemažai jų pradėta spausdinti Amerikoje.

Ispūdingą vaizdą sudaro ir platinimas: 1891-1901 metais tiktai muitinėse sulaikyta 173.259 knygų ir laikraščių. Paskutiniaisiais draudimo metais buvo pergabenama apie 30.000 - 40.000 egzempliorių kasmet arba dvigubai daugiau negu prieš dešimtmetį. Taip beaugas draudžiamųjų knygų potvynis pralaužė užtvarą: Rusija buvo nugalėta mažos tautos kieto ir vieningo ryžtingumo.

Nors lietuviai buvo pradėję bylinėtis, kad sugriautų administracijos potvarkius, neparemtus įstatymu, ir pora bylų Rusijos senate laimėję (A. Macijauskas 1902, Pr. Višinskis 1903 m.), bet draudos galui reikėjo pašalinio veiksnio. Antai, rusų japonų karas prasidėjo 1904 m. vasario mėn., o draudimas nuimtas gegužyje (sen. kal. IV. 24, naujuoju - V. 7): taigi ryšys tarp kilusio Toliimuose Rytuose karo ir grąžintos lietuviams spaudos laisvės yra ryškus.

Rusijos aukščiausias teismas (senatas) išaiškino, kad ne tik nebuvo draudžiamojo įstatymo, bet ir administracijos potvarkiai neturį pagrindo; draudžiama 'lotyniškai lenkiškas' alfabetas, bet ne 'lotyniškai lietuviškas'. Muravjovo norėta Lietuvoje išvesti lenkiškumą (žinoma, rusų naudai), bet 'mokytų specialistų' neapsižiūrėta, kad lietuvių raidyno evoliucijoje kai kurie vadinami lenkiški rašmens buvo keičiami originaliais savais arba čekiškais. Dabartinis štandartinis lietuvių raidynas galutinai buvo sudarytas Jono Jablonskio 1901 m. Rusijos senatas turėjo pagrindą tarti, kad jis 'lotyniškai lietuviškas', ne 'lenkiškas', ir dėl to draudžiamieji potvarkiai jo neliečia.

SIMAS SUŽIEDĖLIS

Brooklyn, N. Y.

THE STRUGGLE OF THE LITHUANIAN NATION TO RETAIN ITS ROMAN ALPHABET

by

SIMAS SUŽIEDĖLIS

Summary

The author reviews a forty year (1864-1904) struggle of the Lithuanian nation against a prohibition of the use of a Latin-Lithuanian alphabet. During the czarist Russian occupation of Lithuania (1795-1915), continental imperialism towards the later half of the nineteenth century provoked an attempt at the total russification of the people of nation.

The struggle for a retention of the alphabet, embodied within it the religious struggle to resist Greek Orthodox Church influences upon a predominantly Catholic people. Later, besides religious, evoked national as well as social and political motives.

The author views the struggle as gradual effort against suppression and russification, and as step toward the assertion of greater cultural freedom.

The movement to print books abroad (in Germany and the United States) in Latin-Lithuanian script, was initiated by M. Valančius, bishop of Žemaičiai. Although persons apprehended for smuggling the books into the country faced exile or imprisonment, the movement gained impetus, and finally the Russian administration was forced to realize that a nation's will and its determination could not be broken.

During this period, fifty-eight editions were published in cyrillic, only one edition not by the state. In 1891-1901 the customs withheld 173,259 books and periodicals. During the last years of the prohibition, from 30,000 to 40,000 copies were being smuggled into the nation, doubling the amount of ten years previously.

Concurrent with the beginning of the Russo-Japanese war, the imperatives were relaxed and a Latin-Lithuanian alphabet was accepted (May 7, 1904).

TEOLOGIJOS SEKCIJA

Kun. Dr. PRANAS BRAZYS, M. I. C.

PSICHOANALIZĖ KATALIKIŠKOSIOS DOKTRINOS
ŠVIESOJE

Kun. Dr. VALDEMARAS CUKURAS

KONKREČIOS GYVENIMO TIKROVĖS
TEOLOGIJA

Kun. Prof. Dr. ANTANAS LIUIMA, S. J.

GYVOSIOS DVASIOS UŽDAVINIAI
MATERIALIZMO AKIVAIZDOJE

PSICHOANALIZĖ KATALIKIŠKOSIOS DOKTRINOS ŠVIESOJE

I. PSICHOANALIZĖS PROBLEMA

Psichoanalizė yra labai paini ir nedėkinga tema, nors apie ją šiandien kalba ir rašo ne tik psichiatrai, psychologai ir filosofai, bet ir antropologai, preistorikai, istorikai, literatai, menininkai, kalbotyrininkai, sociologai, pedagogai, politikai ir teologai. Vieni yra kraštutiniškai kritiški jos atžvilgiu ir yra linkę ją laikyti nerimtu dalyku. « Jei jūsų liga nėra per daug rimta, » rašo vienas anglų sociologas, « jei turite laimės rasti vieną iš tų nedaugelio psichoanalistų, kurie, atrodo, gali padaryti tai, ką daro ; jei esate geras pacientas ir visomis jėgomis stengiatės tokiu būti, tada psichoanalizė gal ir galės jums padėti ». Su nemažesne pašaipa atsielpia ir psichiatras A. Myerson¹: « Neurozės yra « gydomos » homeopatija, chiropraktika, šleikščiuoju riešutu, bromurais, benzedrino sulfatu, klimato pakeitimu, smūgiu į galvą ir psichoanalize ; tai, galimas daiktas, reiškia, kad nei viena iš visų šitų priemonių dar neparodė savo tikros vertės šiam tikslui, ir yra tikra, kad psichoanalizė neturi ypatingesnės reikšmės šioje srityje ».

Dar dažniau susiduriama su kitu kraštutiniu — besaikiu, egzaltuotu psichoanalizės gyrimu. Skelbiama, kad po psichoanalizės žmogus jaučiasi iš pačių gelmių naujai atkurtas, jo gyvenimas vyksta naujoje plotmėje, kuri yra aukštesnė už kitų mirtingųjų ; jo psichinis dinamizmas esąs būdingai laisvas nuo regresyvių automatizmų, emocinių sukrimų, prieštarų kompleksų, nuovargio, negyvenimiškų vilčių ir iliuzijų. Kai kurie, neskirdami psichologinės plotmės nuo moralinės, naiviai klausia savęs, ar kartais psichoanalizė neatstatanti pirmykščio žmogaus nekalturno, turėto prarastame rojuje ?

Sąmąsį kursto ir paties Freudo drąsūs pasisakymai filologijos, psichologijos, sociologijos, metafizikos, meno ir religijos klausimais, kuriems jis pritaikė savo negailestingą psichoanalizę. Ypač moralinės ir religinės Freudų pažiūros sukėlė daug įtarimų ir nepalan-

¹ *The Attitude of Neurologists, Psychiatrists, and Psychologists Toward Psychoanalysis*, žr. *American Journal of Psychiatry*, 96 t., 1939, 623-641 psl.

kaus vertinimo. Išaugusiam materialistinio pozityvizmo aplinkoje, Freudui religija tapo neurotinės obsesijos forma, kuri apeiginių mechanizmų pagalba stengiasi apvaldyti nesąmoningą kaltės jausmą. Dar daugiau, religija Freudui atrodė kaip išikūnijimas prietaro, neigiančio mokslinį tyrinėjimą ir organizuojančio nesąmoningą pasipriešinimą ypač psichopatinių ligonių gydyme. Todėl nenuostabu, jeigu Freudas kartą šitaip prasitarė La Forge'ui apie religiją: « Naciai? Jų nebijau. Geriau padėkite kovoti prieš mano didįjį priešą: religiją, Katalikų Bažnyčią »².

Šitaip dalykams esant, visai yra suprantamas tikinčiojo mokslininko, filosofo ir teologo susidomėjimas tikrąja psichoanalizės verte. Šiandien, praslinkus 25 metams po Freudio mirties ir turint beveik visus jo mokslinius ir autobiografinius raštus su visa eile puikių monografijų atskirais klausimais, jau yra galima atsekti pilną jo minties raidą nuo pradžios iki galo ir atskirti pelus nuo grūdų. Šita raida rodo, kad Freudas buvo nuoširdus mokslininkas ir gal nemažiau genialus atradėjas psichologijos srityje, kaip Kopernikas ar Galilėjus astronomijoje. Freudas nuolat korigavo ir tobulino savo teoriją vis naujų atradimų šviesoje. Įvairios psichoanalitinės mokyklos, kurios susikūrė skirtinguose šitos raidos tarpsniuose, darosi suprantamos tik peržvelgus visą Freudio teorijos nueitą kelią. Šitas kelias vis labiau stiprina įtarimą, kad žmogus, apie kurį jau tiek metų kalbama, jog suklydo čia, suklydo ten, nėra eilinis: ne visiems jau lemta tiek daug klysti³. Ir todėl atrodo, kad atėjo laikas, kad ir katalikai peržiūrėtų savo pažiūras į Freudio palikimą.

Štai kodėl ėmėmės šios studijos, kurioje pirmiausia stengsimės kiek galima objektyviau peržvelgti pačią Freudio minties raidą ir tuos principus, kuriais remiasi jo teorija. Su visa tokiame mokslininkui derama pagarba bandysime atskirti, kur yra tikras mokslinis atradimas, o kur tik jo interpretacija: kur Freudas kalba kaip psichoterapeutas, kur kaip psichologas, ir kur kaip filosofas-metafizikas. Šitų trijų plotmių skyrimas padės nustatyti tai, kas psichoanalizėje yra tikri atradimai ir į patirtį atremtos mokslo pasiekos, o kas tik Freudio laikotarpiui būdingais filosofiniais ar metafiziniais įsitikinimais paremta jų interpretacija. Surinkę liekamą psichoanalizės derlių, trumpai palyginsim jį su pastoviais katalikiškosios pasaulėžiūros principais, kurie dar labiau išryškina objektyvią jo vertę.

² E. FROMME, *Il mondo di Sigmund Freud*, Milano 1962, 143 psl.

³ Plg. L. ANCONA, *La Psicoanalisi*, žr. *La Scuola*, Brescia 1963, 15 psl.

II. PSICHOANALIZĖS RAIDA IR JOS PASIEKOS

1. PSICHOANALIZĖS KILMĖ

Gimęs 1856 Moravijos mieste Příbor Zigmuntas Freudas su tėvais 1860 persikėlė į Vieną, kur 1881 baigė medicinos fakultetą, 1885 tapo laisvu neuropatologijos docentu.

Vos trims metams praslinkus po Freudo gimimo, pasirodė pagrindinis Karolio Darwino veikalas apie rūšių kilmę, iš kurio Freudas pasisavino mintį, kad individo evoliucija, arba ontogenezė, pakartoja rūšies evoliuciją, arba filogenezę, taip kad, pavyzdžiui, psichinė laukinių žmonių sąranga atitinkanti pirmosios vaikystės psichinę sąrangą.

Iš Darwino perėmė Freudas ir postulata, kad normali evoliucija, arba augimas, vyksta palaipsniui paliekant pradinę organizmo sąrangą; ir kad esanti galima regresija, arba grįžimas atgal iš suaugusiam būdingos į vaikystei būdingą psichinę sąrangą.

Keturiems metams praslinkus nuo Freudo gimimo, Th. Fechner išleido pirmąjį psichofiziologijos traktatą, iš kurio Freudas pasisavino pačią pagrindinę savo psichoanalizės mintį, pagal kurią psichinis aparatas yra tokia energijos paskirstymo sistema, kuri siekia pusiausvyros.

Dar didesnės įtakos Freudui turėjo H. Helmholtz ir E. Brücke, kurio nervų sistemos istologijos laboratoriją lankė Vienos universitete. Iš jų Freudas išmoko griežto deduktyvinio tyrinėjimo metodo ir pasisavino mintį, kad kiekvienas žmogaus poelgis galima išaiškinti cheminių ir fizinių jėgų žaidimu ir kad tų jėgų energijos kiekis liekās pastovus.

Iš F. Brentano, kurio filosofijos ir psichologijos paskaitas lankė studentaudamas Vienoje, Freudas perėmė «intencionalumo» sąvoką ir skyrimą tarp mąstymo ar jutimo proceso ir jų turinio, tarp instinkto ir jo stimulo, tarp nervinės ir psichinės energijos, tarp smegenų ir sąmonės, tarp aristotelinės medžiagos ir formos.

Pradėjęs verstis neuropatologine medicinos praktika, Freudas Vienoje susidūrė su vyresnio amžiaus gydytoju J. Breuer, kuriam 1880-1882 m. pavyko pagydyti 21 metų studentę vardu Oną. Šioji, ilgą laiką slaugiusi ir numarinusi savo tėvą, buvo ištikta isterinio pobūdžio judesių paralyžiaus. Po ilgų ir nesėkmingų mėginimų išgydyti, ligos simptomai pagaliau dingo po to, kai ji hipnozės metu su dideliu susijaudinimu atsiminė ir papasakojo atsitikimą, nuo kurio prasidėjo jos liga. Tai buvo tada, kai ji kartą netikėtai užtiko nemėgiamos guvernantės šuniuką belakantį

iš stiklinės. Ją paėmė didelis pasibiaurėjimas, bet ji jį užgniaužė ir niekam nieko nesakė. Nuo to laiko prasidėjo jos liga: ji nuolat kosėjo ir negalėjo nei kalbėti, nei gerti, nors būtų ir labiausiai ištroškusi. Vos baigusią atpasakoti šį įvykį, ligonę paėmė iki tolei prikąsto pykčio priepuolis, po kurio ji paprašė gerti ir pasveiko. Šita Breuerio patirtis atvėrė Freudui akis, ir jis ėmė giliau tyrinėti šį *katarsio*, arba psichinio apsivalymo procesą, kurio bėgyje pacientai kažkodėl perkeldavo ligą sukėlusias emocijas iš pirmųkščio objekto į gydytoją (*transferto* reiškiny).

Ieškodamas naujos šviesos, Freudas 1885 m. išvyko į Paryžių, kur tuomet garsėjo neuropatologinė Salpêtrière mokykla, vadovaujama J. M. Charcot. Šisai hipnozės pagalba isterikuose sukeldavo ir vėl panaikindavo funkcionalinius paralyžius, kuriuos aiškino somatinėm priežastim, daugiau ar mažiau susijusiom su lyties instinktu. « *Messieurs, c'est le sexe, toujours le sexe* », sakydavo jis savo studentams.

Iš Charcot mokyklos Freudas išsinešė įsitikinimą, kad neurotiniai simptomai, kuriems priklauso ir isterija, tikrai turi ryšio su lyties instinktu. Tačiau jis atsisakė visus šios rūšies susirgimus aiškinti organinėm priežastim ir paskelbė revoliucinę tezę, kad neurozių priežastis yra psichologinės prigimtys.

Grįžęs į Vieną, Freudas atsisakė hidroterapijos ir elektroterapijos savo neuropsichiatrinėje praktikoje ir ėmėsi gydyti hipnoze bei sugestija. 1893 m. jis drauge su Breuer paskelbė pirmąjį straipsnį: *Psichiniai mechanizmai ir isteriniai reiškiniai*.

Freudas greitai pastebėjo, kad hipnoze ir sugestija gydomi ligonys paprastai po kurio laiko vėl atkrisdavo. Todėl jis ir vėl išvyko į Prancūziją, tik šį kartą į Bernheimo mokyklą Nancy mieste. Bernheimas tyrinėjo vadinamąją pohipnotinę sugestiją. Užhipnotizuotam pacientui jis įsakydavo atlikti kokį nors veiksmą (pavyzdžiui, atidaryti skėtį) keletą minučių po pabudimo. Nustatytam laikui atėjus, pacientas nutraukdavo pokalbį ir įvykdydavo hipnozės metu gautą įsakymą. Prašomas paaiškinti, jis negalėjo rasti jokie tinkamo atsakymo net ir po ilgesnio galvojimo. Tada Bernheimas imdavo pacientą visaip kamantinėti ir klausinėti, kodėl jis tai padarė? Jį gėdindavo visų eksperimento dalyvių akivaizdoje ir užtikrindavo, kad jis tikrai žino, kodėl taip pasielgė, iki pacien-tas, klausimų spaudžiamas ir sumišęs, staiga atsimindavo iš paties Bernheimo hipnozės metu gautą įsakymą. Iš šitų eksperimentų Freudas pasidarė dvi išvadas: 1. psichiniai mechanizmai ne tik gali iššaukti patologinius simptomus, bet ir paveikti paciento elgesį, likdami šiajam visai nežinomi; 2. atitinkamai veikiamas ir skatinamas pacientas gali atgauti atmintį to psichinio fakto, kuris

apsprendžia jo elgseną, jam visai to nežinant. Grįžęs į Vieną, 1895 Freudas drauge su Breuer išleido *Studijas apie isterizmą*, kuriose panaudojo Bernheimo patirtį ir jau minėtos studentės Onos ligą aiškino savo mokytojo E. Brücke prielaida, kad organizmo energijos dalis virsta nerviniu smegenų dirgiu, kuris peržengęs tam tikrą normą, arba ribą, veržiasi į išlydį. Jei normalus kelias į išlydį esti užtvėnkiamas, įtampa dar labiau pritvinksta ir prasiveržia somatinio pobūdžio isteriniais priepuoliais. Tokiu būdu kiekvienas neurotinis simptomas turi užgniaužtos emocijos pakaitalo prasmę. Atsekti šią simptomą prasmę reiškia atidaryti normalų psichinį kelią užgniaužtos emocijos išlydžiui.

Bet kodėlgi psichinės emocijos kartais esti užgniaužiamos ir verčiamos ieškoti išlydžio somatiniais priepuoliais? Breuer sekdamas tradicine tų laikų pažiūra, emocinės reakcijos užgniaužimo priežasties ieškojo psichiniame nusilpime, iššaukiančiame hipnoidinio pobūdžio sąmonės apsnūdimą ir disociaciją. Tokiame stovyje sukeltų emocijų pacientas negali vėliau prisiminti, lygiai kaip niekas nebepprisimena hipnozės metu įvykusių faktų. Norint išsaukti emocinį išlydį, reikia gražinti pacientą į hipnotinį stovį.

Freudas nesutiko su tokiu aiškinimu. Emocijų užgniaužimo ir jas sukėlusių faktų užmiršimo priežasties ieškojo pačiame jas sukeliančių faktų pobūdyje, kurių turinys pacientui atrodo nesuderinamas su jo sąžinės reikalavimais. Šitai sukelia jame defensyvinę jėgą, kuri tokiam faktui neleidžia patekti į sąmonę ir tuo pačiu pastoja kelią į su juo susijusios emocijos išlydį. Motyvas, dėl kurio emocijas sukeliantys faktai esti išstumiami iš sąmonės ir tampa trauminiais, yra jų seksualinis turinys.

Tokio aiškinimo Breuer negalėjo priimti, ir jų keliai išsiskyrė. Likęs vienas, Freudas atsisakė hipnozės metodo, kuris darė pacientą per daug priklausantį nuo savo gydytojo, kai tuo tarpu pilnas neurotiko išgijimas reiškė tapimą nepriklausomu savęs viešpačiu. Dabar jis ėmė gydyti *priverstine asociacija*, arba įtaigojimu budėjimo stovyje, kurio buvo išmokęs Bernheimo mokykloje. Freudas dėdavo rankas ant paciento kaktos ir jį užtikrindavo, kad, jam paspaudus, sugrįš į atmintį vaizdas to įvykio, kuris davė pradžią jo priepuoliams. Pagaliau ir šį nepatogų gydymo metodą Freudas 1899 m. galutinai paliko. Jam stigo hipnozei būdingo sąmonės praplėtimo ir todėl netiko gilesniems ir toliau į praeitį vedantiems trauminiais epizodams pasiekti, kurie pasilikdavo kietai užgniaužti už nepralaužiamos sienos. Jis pastebėjo, kad šią sieną galima apeiti, sekant paskui laisvai paciento galvoje kilusias mintis, kurias šisai paprastai yra linkęs atmesti kaip kvailas, beprasmes ir nelogiškas. Todėl Freudas dabar stengėsi visų pirma nuteikti savo

pacientą pasyviai ir nekritiškai; po to jis prašė jo išsakyti visa, kas tik pereina per jo galvą. Šiuo būdu gimė naujas *laisvų asociacijų* metodas, kurio pagrindinė taisyklė yra sakyti visa, kas tik ateina į galvą: pačias absurdiškiausias, nenaudingiausias, nepatogias ir kvailas mintis, kurių nedrįstume pasakyti nė sau patiems. Tai ir buvo psichoanalizės gimimas.

Bet sakyti visa yra labai sunku. Net ir tas, kuris to nuoširdžiai nori ir stengiasi, praleidžia daug dalykų. Freudas pastebėjo, kad kaip tik tuose praleidimuose ir nutylėjimuose slypi užgniaužtoji simptomų priežastis. Dalykai, kurie kaip nors rišasi su užgniaužtu turiniu, laisvos asociacijos pagalba praeina pro rezistencijos užtvartą tik daugiau ar mažiau iškreipti ir užmaskuoti.

Freudas gan greitai įsitikino, kad ir minėtoji transfertas, arba emocijų perkėlimo iš pirminio objekto į gydytoją, apraiška yra šios vidinės rezistencijos pasėka. Vietoj laisvos asociacijos pagalba prisiminti jį susargdinusius praeities įvykius, analizuojamas pacientas pradeda elgtis su terapeutu taip, kaip kadaise savo vaikystėje elgėsi su savo tėvu, motina ar kitu artimos aplinkos asmeniu.

Šiuos visai neišprovokuotus smarkaus pykčio, pavydo, prisirišimo ar neapykantos jausmus terapeuto atžvilgiu pacientas stengiasi išaiškinti tariama ankstesne pažintimi ar kitokiais akrobatiniais išsisukinėjimais, bet jokių būdu nesutinka prileisti, kad jie turėtų kokio nors ryšio su praeities išgyvenimais. Perkeldama iš praeities į dabartį paciento išgyvenimus ir laikyseną, vidinė rezistencija išvengia paliesti dėl savo turinio jai nepriimtina jį objektą ir kartu patvirtina tiesą, kad tas objektas, nors ir išstumtas iš sąmonės ir «užmirštas», toliau veikia paciento elgesį.

Šitas atradimas privertė Freudą atmesti tradicinę pažiūrą, kuri psichinius faktus tapatino su sąmoningais, o nesąmoningus laikė grynai organiniais. Jis paskelbė revoliucinę *nesąmoningų psichologinių procesų* sąvoką, kuri tada daugeliui atrodė tikra nesąmonė.

Freudas pastebėjo, kad tarp sąmoningų ir nesąmoningų procesų didžiausios įtakos turi erotinis veiksnys. Isterizmas ir obsesija paprastai esti nepakeliamo seksualinio išgyvenimo pakaitalas. Isterija yra vidinės rezistencijos užtvėnkta emocija, kuri tvinkdama virsta veržiančiu nerimu arba išsilieja į organinius priepuolius. Obsesija yra į mąstymo procesą išsiliejusi emocija.

Kliniškoji patirtis vertė Freudą manyti, kad neurozių priežasties reikia ieškoti seksualinio suvedžiojimo išgyvenimuose, įvykusuose ir užmirštuose vaikystės metais, bet gresiančiuose sugrįžti į atmintį po subrendimo amžiaus sąžinei nepakeliamu būdu.

Tačiau tolimesnė patirtis privertė Freudą pakeisti šią savo nuomonę. Jis, mat, patyrė, kad jo pacientų pasakojimai apie vaikystėje įvykusius jų suvedžiojimus buvo beveik visuomet jų pačių nesąmoningai išgalvoti. Jų neurozės tiesiogiai nesirišo su realiais įvykiais, bet su aistringomis svajonėmis ir norais. Tai vertė daryti logišką išvadą, kad neurozėms daug didesnės svarbos turi psichinė, negu fizinė tikrovė.

Bet kodėlgi pacientai laisvų asociacijų analizės metu atidengia ne tiek iš sąmonės išstumtų įvykių išgyvenimus, kiek savo nesąmoningas fantazijas? Turi gi būti kokia nors priežastis, koks nors veiksnys, kuris tas fantazijas sukelia ir kuris jas išstumia iš sąmonės. Fantazijas sukeliantį veiksnių Freudas pavadino erotine veržme (*das Es, Id*), o jas iš sąmonės išstumiantį veiksnių pavadino savaizgos veržme (*das ich, ego*). Psichinis konfliktas nėra emocijos susidūrimas su išorine tikrove, bet susikirtimas dviejų veržmių, kurių pirmoji yra pasitenkinimo siekianti erotinė energija, o antroji — ją priturinti ir kontroliuojanti-cenzūruojanti savaizgos jėga.

Abi šios nesąmoningos psichologinės jėgos, Freudo supratimu, yra panašios į fizines, t.y. turi savo kiekybinį krūvį ir išlydį, kaip, pavyzdžiui, elektra. Jos neturi iš anksto nustatytos krypties, ir todėl gali pereiti iš vieno objekto į kitą, transformuotis. Joms taikintinas Helmholtzo *energijos konservacijos dėsnis*, pagal kurį bet kokio dirginimo krūvis, patenkęs į psichinę sistemą iš išorės, niekuomet nepažūsta, bet išlieka visas psichinėse reakcijose ir transformacijose, kurios iš jo kyla. Tai reiškia, kad kiekvienas psichinis veiksmas yra determinuotas.

Sekdamas Fechneriu, Freudas šioms psichinėms jėgoms taikė taip pat ir iš energijos konservacijos dėsnio išvedamą *entropijos dėsnį*, pagal kurį vidutinis psichinės sistemos įtampos dydis stengiasi išlikti pastovus; to pasiekama betarpiškais psichinės energijos išlydžiais, kurie seka po kiekvieno jos lygį pakeliančio dirgio pagal vadinamąjį malonumo dėsnį, kuriuo vadovaujasi pasitenkinimo ieškanti erotinė veržmė. Galop to paties Fechnerio psichiniam gyvenimui taikytas *mažiausios pastangos dėsnis* Freudo buvo atpažintas savaizgos veržmėje, kuri sulaiko, uždelsia ir taupo psichinės energijos išlydžius pagal tikrovės dėsnio reikalavimus.

Kliniškoji patirtis vertė Freudą manyti, kad psichinis aparatas yra savotiška energijos paskirstymo sistema, kuri siekia galimai žemesnio potencialo pusiausvyros duotose sąlygose. Išoriniai ir vidiniai dirgiai iššaukia įtampas, kurios išmuša sistemą iš pusiausvyros ir iššaukia joje pirmąsias padėties atstatymo procesą, kuris gali turėti įvairių komplikacijų psichinio brendimo raidoje.

2. SAPNO, IŠSIŠOKIMO IR SĄMOJAUS PRASMĖ

1900 Freudas išleido grindžiamosios reikšmės veikalą *Sapnų aiškinimas*. Juo buvo nutiestas tiltas tarp nenormalaus ir normalaus psichinio gyvenimo pagal žinomą Virchow'o formulę, kad patologija yra kelias normaliajai biologijai ir fiziologijai pažinti.

Freudas įrodė, kad sapnas yra karališkas kelias sąsąmonės procesams ir neurotiniais simptomams suprasti. Kaip neurotinis simptomas, taip ir sapnas yra kompromisas tarp dviejų veržmių, kurių viena siekia pasitenkinimo, o kita ją kontroliuoja, arba cenzūroja, uždarydama ją į sąsąmonę ir išleisdama iš ten tik « prisi-taikiusią » savisaugos reikalavimams, t.y. deformuotą.

Savisaugos cenzūra sumažėja miego metu, tačiau tik iš dalies. Todėl sąsąmonėj cenzūros uždarytų veržmių turinys gali išplukti į sąsąmonę tik gerokai perdirbtam ir deformuotam sapno pavidale. Kiekviename sapne reikia skirti prisimenamą turinį nuo paslėpto turinio, arba prasmės. Pagrindiniai Freudo atrasti dėsniai, pagal kuriuos sąsąmonės turinys pasislepia po sapno vaizdu ir pralenda pro cenzūrą, yra :

Kondensacija, arba suplakimas skirtingų dalykų ar tendencijų į vieną sapno vaizdą. Suplakimas įvyksta ne atsitiktinai, bet pagal keisčiausias asociacijas, kurių pagrindą sudaro koks antraeilis panašumas, priešybė, spalva, dydis ir panašiai.

Perkėlimas vienam dalykui būdingos žymės į kitą, pavyzdžiui, sapne įvykdytas agresyvinis veiksmas prieš kokį gyvulį gali reikšti neapykantą kokiam asmeniui.

Dramatizacija, arba minčių bei troškimų išreiškimas konkrečiais veiksmais ar vaizdais : abejonė apsidreiskia kryžkele, atsargumo reikalas — ėjimu ištiesta virve ; neigimas gali būti išreikštas sustojimu arba ir visai praleistas taip, kad tas pats vaizdas gali reikšti du prieštaraujančių dalykų.

Sukeitimas, kuriuo sapnuotojas padaro kitiems tai, ko trokšta, kad kiti jam padarytų.

Susimbolinimas, arba minčių bei troškimų išreiškimas simboliais, kurių yra nedaug, pavyzdžiui, namas reiškia motiną, karalius — tėvą, vanduo — gimimą, tylą ar išvykimas — mirtį ; dobilas, kranas, pailgi ar įdubę dalykai — lyties organus ; lipimas žemyn, kopimas ar lėkimas — lytinį veiksma ; maži gyvuliai — brolius ir t.t. Simbolį lengva atpažinti iš to, kad sapnuotojui jis nekelia jokių asociacijų, nes yra apkrautas sąsąsąmonei būdinga emocija įtampa.

Freudas kruopščiai ištyrė dėsnius, pagal kuriuos sapne yra perdirbamas tikrasis sąmonės turinys, suplakant, sukeičiant, perkeliant, dramatizuojant ir susimbolinant jo elementus.

Be šio pirminio sąmonės turinio perdirbimo, vykstančio sapne, yra dar ir antrinis jo perdirbimas, kai pabudęs sapnuotojas nesąmoningai stengiasi duoti savo sapnui logišką, racionalų pavidalą, dar labiau supainiojantį ir paslepiantį tikrąjį jo turinį.

Sapnų analizė atskleidė Freudui jų prasmę: « sapnas yra miego sargas ». Jis pašalina emocinę įtampą, kuri galėtų pažadinti iš miego. Ši įtampa beveik visada kyla iš nepatenkintos veržmės, kurią sapnas patenkina pačiu paprasčiausiu būdu, kaip vaiko fantazija papildo ir « atlygina » realaus gyvenimo trūkumus (haliucinacijos). Jeigu sapnas nepavyksta, sąmonė užtvenkta veržmė spaudžia ir neleidžia miegoti.

Freudas pastebėjo, kad sapne dažniausiai grįžta pirmosios vaikystės išgyvenimai ir troškimai, kurie nesąmoningai veikia suaugusio elgesį ir dažniausiai esti giliausioji jo neurozių ir psichozijų priežastis.

Bet savisaugos instinkto cenzūra sumažėja ne tik miegant, bet ir esant nuvargusiam, mieguistam, išsiblaškusiam, dirbant monotonišką darbą, nuobodžiaujant. Tokiais atvejais pasitaiko apsirikimų ir išsišokimų, kuriems Freudas davė *parapraksių* vardą, pavyzdžiui, laikinis įprastinių vardu ar žodžių « užsikirtimas », užsimiršimas atlikti kokį privalomą veiksmą, *lapsusai* kalbant, skaitant ar rašant, daiktų pametimai, pasikartojantys susižeidimai ar nelaimingi atsitikimai, įprotiniai gestai, niūniavimai ir t.t. Visi šie tariamai atsitiktiniai dalykai yra cenzūros į sąmonę nustumtų ir užtvenktų veržmių išraiška. Juos Freudas meistriškai aprašė ir analizavo iš pažiūros keistoko pavadinimo veikalėlyje *Kasdieninio gyvenimo psichopatologija* (1904). Sapnas, išsišokimas ir psichopatologinis simptomas siekia vieno ir to paties: draudžiamos veržmės patenkinimo. Kliniškais faktais yra įrodyta, kad neurotiniuose priepuoliuose tuo pačiu metu pasireiškia ir cenzūruojanti represija, ir draudžiamos veržmės patenkinimas. Tai paaiškina faktą, kad neurotikai visokiais būdais nesąmoningai priešinasi savo neurozių psichoterapijai.

1905 Freudas išleido labai vertingą studiją apie sąmojų⁴. Joje parodo, kaip sąmojuje iš karto pasireiškia dvi veržmės: erotinė ir agresyvinė, ir kaip cenzūros blokada yra apeinama atitinkamu pasakojimo iškreipimu. Pasitenkinimas, kurį išgyvena są-

⁴ *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, Viena 1905.

mojaus pasakotojas ir klausytojas, yra tos pačios rūšies kaip ir sapno, apsirikimo ar neurotinio priepuolio iššaukti vidinės įtampos išlydžiai.

3. PSICHOANALIZĖS LAIMĖJIMAI

Naudodamiesi šiuo nauju metodu, Freudas ir jo sekėjai pasiekė didelių laimėjimų, kurių šiandienė psichologija ir psichoterapija jau nebegali daugiau nepaisyti ir kuriuos šios apybraižos ribose tegalime vos trumpai suminėti ir įvertinti katalikybės šviesoje.

a. *Sąmoningasis, pasąmoninis ir nesąmoningas turinys*. — Pirmiausia jis atidengė tris pagrindines žmogaus psichikos sritis: sąmoningąją, pasąmoninę ir nesąmoningąją. Tradicinė psichologija sąmoningąjį žmogaus gyvenimą laikė jo psichikos centru, apie kurį sukasi visa kita. Freudas psichikos centru paskelbė nesąmoningąjį psichikos branduolį, apie kurį sukasi visi kiti psichiniai procesai. Kritikų sukilimą prieš šitoki nelauktą posūkį Freudas lygino su pasipriešinimu, kurį iššaukė Koperniko teigimas, kad saulė yra kosminės sistemos centre, ne žemė; arba Darwino tezė, kad biologinės sistemos centre yra filogenezė, o ne paskiras žmogus (ontogenezė). «Nesąmoningieji vyksmai yra tikroji psichinė tikrovė», rašė 1900 Freudas⁵: «Sąmonė tėra nepastovi jos ypatybė, daug dažniau nesanti, negu esanti»⁶. Šiuo teigimu Freudas nemanė sumažinti sąmonės vertę, bet norėjo pabrėžti, kad pačios sąmonės be nesąmoningųjų procesų išaiškinti negalima ir kad vadinamieji somatiniai priepuoliai nėra fizinės (smegenų sutrikimo), bet psichinės (motyvavimo, minčių, afektų) prigimtys. Todėl savo gyvenimo pabaigoje Freudas rašė: «Nenorime teigti, kad sąmonės ypatybė neteko vertės mūsų akyse. Ji lieka vienintelė šviesa, kuri mums šviečia ir veda mus psichinio gyvenimo sutemose. Todėl dėl ypatingos mūsų tyrinėjimų prigimtys mūsų mokslinis uždavinys psichologijos srityje yra perkelti nesąmoninguosius procesus į sąmoninguosius ir tuo būdu užpildyti mūsų percepcijos tuštumas»⁷.

Tokiu būdu visą psichinį gyvenimą Freudas skiria į tris sritis: sąmoningąją, pasąmoninę ir nesąmoningąją. Sąmoningoji sritis priklauso tradicinei psichologijai, filosofams ir didžiajai publikai. Pasąmoninei sričiai priklauso visa tai, ką galima lengvai atsiminti arba įsisąmoninti. Įsisąmoninti reiškia išreikšti žodžiu, arba verbalizuoti. Nesąmoningoji sritis griežtąja prasme yra visi tie pro-

⁵ *The Interpretation of Dreams*, New Yorkas 1955, 542 psl.

⁶ *Abrégé de Psychoanalyse*, Paryžius 1955, 20 psl.

⁷ Ten pat, 20 psl.

cesai, kurių savaime negalima prisiminti dėl vidinės rezistencijos, neįsileidžiančios jų į sąmonę. Juos tegalima įsisąmoninti laisvos asociacijos būdu. Savaime į sąmonę jie išplunka paprastai tik psichotiniam stovyje.

Tokiu būdu nesąmoningojoje srityje glūdi laisva energija apkrauti konkretūs daiktų ar minčių vaizdai. Pasąmonėje yra tų konkrečių vaizdų žodiniai atvaizdai. Kai ir žodinis atvaizdas esti apkraunamas psichine energija (dėmesiu), jis tampa sąmoningas. Kai vidinė rezistencija, arba cenzūra, sulaiko žodinių atvaizdų apkrovimą energija (dėmesiu), nesąmoningoje srityje glūdintys konkretūs vaizdai nesiriša su savo žodiniais atitikmenimis ir negali patekti į sąmonę. Dalis pasąmonėje esančių žodinių vaizdų, kurie turi didesnio ar mažesnio ryšio su nesąmoningojoje srityje cenzūros uždarytu turiniu, esti daugiau ar mažiau sunkiai prisimenami: jie, tarsi, stovi ant liežuvio galo ir tik negali būti išreikšti žodžiais, arba verbalizuoti. Laisvos asociacijos pagalba psichoanalizė atstato ryšį tarp pasąmonėje glūdinčio žodinio vaizdo ir jo nesąmoningojo turinio, kuris tampa sąmoningas ir todėl sukontroliuojamas.

Nesąmoningieji procesai yra glaudžiai susiję su instinktais ir jiems yra svetima laiko ar neigimo sąvoka. Pagrindinis jų dėsnis yra ieškojimas malonumo ir vengimas skausmo. Paerzinimų susikaupimas sukelia įtampą (skausmą), verčiantį ieškoti betarpiško išlydžio priemonių (troškimą), kurios atleidžia įtampą (malonumą). Naujagimis vadovaujasi išimtinai šiuo refleksinio pobūdžio malonumo principu, kuris sudaro pirminį psichinio gyvenimo būdą. Greitai tačiau pradeda nepakakti kad ir smarkiausiai pareikšto noro (pavyzdžiui verksmo) augančio žmogaus reikmėms patenkinti ir žmogus vis labiau pradeda tenkinti savo reikmes nauju, antriniu būdu, kuriam vadovauja jau nebe malonumo, bet realybės dėsnis. Sukilus norui, įsijungia nauja jėga, kuri sulaiko betarpišką jo išlydį, jį atideda, planuoja ir patenkina pagal tikrovės patirties statomus reikalavimus. Kūdikis blaškosi iki paroksizmo arba puola į haliucinaciją, jei tuojau negauna to, ko nori. Subrendęs moka palaukti, suspenduoja veržminės energijos išlydį tikrovės diktuojama cenzūra ir pamažu, planingai siekia kilusio noro patenkinimo. Jei suaugusis neišmoksta « apmarinti » savo malonumų ir vadovautis tikrovės-patirties principu, jo elgimasis darosi vis labiau nekantrus, griežtas, kraštutinis, netikroviškas, nenormalus, infantiliškas, neurotiškas, psichopatiškas. Tik vaizduotė ir suaugusiame vadovaujasi malonumo dėsniu, lengvai prisiriša ir sunkiai atsiplėšia nuo malonumų šaltinių. Ji ypač pasileidžia psichinio nuovargio, emocinio susierzinimo, filmų žiūrėjimo, miego metu.

Jos primityvus, prelogiškas, regresyvus, vaizdinis mąstymas suaugusiems gali būti meninės, poetinės kūrybos šaltinis.

b. Erotinis malonumo instinktas ir jo evoliucija. — Freudas buvo apkaltintas panseksualizmu ypač už revoliucinį teigimą, kad seksualinis gyvenimas prasideda ne brendimu, bet gimimu, ir baigiasi mirtimi. Karštomis polemikoms atvėsus, šiandien jau visi mato, kad seksualumas, arba *libido*, Freudui reiškė ne ką kita kaip hedonizmą, sensualizmą, gyvybės instinktą, erotizmą, kurio tik specializuotą dalį sudaro lyties instinktai: « Tai, ką psichoanalizė pavadino seksualumu, jokių būdu negalima identifikuoti su veržme į dviejų lyčių vienybę ar į malonaus jausmo sukėlimą tam tikruose organuose; jis daug labiau panėsi į plačiai apimantį ir pasipildantį Platono *Simposiumo Erosą* »⁸.

Šitaip suprastas erotinis instinktas (*libido*) keičiasi su žmogaus amžiumi ir pereina keturias skirtingas fazes, atitinkančias keturioms erogeninėms, arba malonumą sukeliančioms kūno zonoms, kurias Freudas pavadino oroline (žindimo), analine (eliminacijos), faline (savižavos) ir genitaline (kitožavos).

Oralinė fazė prasideda gimimu ir tęsiasi vienerius metus. Psichinis gyvenimas koncentruojasi pasitenkinime, kurį duoda burnos gleivių jaudinimas, surištas su šiuo metu vyraujančia maitinimosi funkcija, bet ne išimtinai: kūdikis nenustoja čiulpęs ir tada, kai yra sotus. Dėl savo privataus egotistinio pobūdžio ši fazė Freudo buvo pavadinta autoerotine.

Analinė fazė apima maždaug antruosius amžiaus metus. « Vidurių turinį », rašo Freudas, « kūdikis, žinoma, laiko savo kūno dalimi; jam jis yra dovana, kurią atiduodamas jaučiasi pareiškęs savo klusnumą, o sulaikydamas — užsispyrimą »⁹. Kūdikis išgyvena pasitenkinimą tiek sulaikydamas ir akumuliuodamas šį turinį (kartais iki aštrių spazmų), tiek ir išstumdamas jį laukan. Šiedu vienas kitam priešingi veiksmai suteikia analinei fazei ambivalentinio pobūdžio, išreiškiančio palankų arba nepalankų vaiko santykį su kitais. Atliekami atitinkamų raumenų kompresija, jie turi aiškiai agresyvinės, sadistinės prasmės.

Falinė fazė trunka nuo trečiųjų iki penktųjų-šeštųjų amžiaus metų. Pasitenkinimo išgyvenimas poliarizuoja šlapimo išleidime ir šiam reikalui tarnaujančio organo manipuliavime, suteikiančiame šiai fazei narcizinį savižavos pobūdį.

Genitalinei fazei yra būdingas atsidavimo kitam, arba donaty-

⁸ S. FREUD, *Ma vie et la psychanalyse*, Paryžius 1925, 1949, 169 psl.

⁹ *Trois essais sur la Théorie de la sexualité*, Paryžius 1905, 1949, 93 psl.

vinis pobūdis, be kurio neišgyvenama pilno pasitenkinimo. Perėjimas iš falinės į genitalinę, arba gimdymui tarnaujančią fazę vadinasi neutraliuoju, arba latentiniu periodu, kuris trunka nuo penktųjų-šeštųjų metų iki brendimo amžiaus.

Remdamasis Fechnerio prielaida, kad psichinė erotinio instinkto (*libido*) energija yra ribota ir jos kiekis žmoguje lieka tas pats, Freudas daro išvadą, kad jeigu libidinis instinktas savo raidoje lieka perdaug prisirišęs prie vienos iš pereinamųjų pregenitalinių zonų, tai mažesnis jos kiekis pasiekia genitalinę-oblatyvinę fazę. Tai, kas tokiu atveju įvyksta, Freudas bando išaiškinti palyginimu apie kariuomenę, kuri okupuoja priešų teritoriją ir palieka dalį savo okupacinių jėgų strateginių zonų apsaugai. Bet kuo daugiau kareivių paliekama jau okupuotose zonose, tuo mažiau jų lieka naujoms teritorijos zonoms pulti ir užimti. Todėl jei taip sumažėjusi kariuomenė, žygiuodama pirmyn, staiga sutinka didesnę už save priešų jėgą, nelieka kitos išeities kaip trauktis atgal prie anksčiau okupuotos zonos, kurioje buvo palikta didžiausioji okupacinės kariuomenės dalis.

Šitoks instinkto traukimas atgal, arba regresija į pregenitalinę fazę, Freudo supratimu, yra neurozių ir psichozių šaltinis. Normalus žmogus yra tas, kurio erotinis instinktas yra apleidęs pregenitalines, egotistines nesubrendusio vaiko fazes ir savo energiją yra sukoncentravęs oblatyvinėje, altruistinėje «genitalinėje» fazėje. Neurotikas yra tas, kurio *libido* pasiekė pregenitalinę fazę žymiai susilpninta ir todėl didesnių sunkumų atvejais yra linkusi pasitraukti atgal į egotistines pregenitalines zonas, kuriose paliko didžiausiąją savo energijos kiekį. Jei *libido* vystymasis visiškai sustoja vienoje iš pregenitalinių fazių taip, kad visai nepasiekia genitalinės fazės, toks sustojimas Freudo buvo pavadintas *fiksacija*, duodančia pradžią vadinamoms psichotinėms perversijoms ir stereotipiniams *charakterio bruožams*, kaip užsispyrimui, pedantiškam smulkmeniškumui ir panašiams. Šiandien yra visuotinai priimtas faktas, kad *libido* regresas yra neurozių, o fiksacija — psichozių priežastis. Neurotikas yra tikrovės sąjungininkas prieš instinktą, kurio išigalėjimo kratosi ir nerimastauja. Psichotikas yra instinkto sąjungininkas prieš tikrovę, kurios stengiasi išvengti netikroviškom priemonėm¹⁰. Tokiu būdu yra nustatyta, kad *libido* regresas į autoerotinę oralinę fazę reiškiasi instinktų nepasotinumu, nervų depresija ir schizofrenija; fiksacija šioje autoerotinėje fazėje veda į kriminalizmą, prostituciją, moterų homoseksua-

¹⁰ Plg. S. FREUD, *Neurosis and Psychosis*; žr. *Collected Papers*, II t., Londonas (1924) 1956, 251 ir sek. psl.

lizmą, alkoholizmą, toksikomaniją. *Libido* regresas į analinę fazę pasireiskia linkimu į abejones, skrupulus bei persekiojimo maniją, į perdėtą kolekcionizmą ir obsesyvinę bei kompulsyvinę psichozę; fiksacija šioje ambivalentinėje fazėje traukia į vyriškąjį homoseksualizmą, sadizmą, masochizmą. Regresas į falinę fazę iššaukia menkavertiškumo kompleksą, nerimą, nerimastingąją bei somatinę isterijas ir įvairias fobijas; fiksacija šioje narcizinėje fazėje stumia į nežabotą ambicingumą, donžuanizmą, savirodą, koketizmą, egzibicionizmą.

Jeigu šeimos aplinka (ypačiai motina) oralinės (receptyvinės) fazės metu yra kūdikiui palanki ir šilta, visam savo gyvenimui jis įgyja emocinį linkimą pasitikėti kitais. Priešingu atveju kūdikyje išigali pesimistinis nepasitikėjimas kitais ir savim bei linkimas veikiau imti, bet ne duoti iš baimės, kad rytoj gali trūkti to, ką šiandien turi.

Jei kūdikio šeimos aplinka analinės (sfinkterinės) fazės metu neprisiderina prie jo nuolat besikeičiančių sulaikymo ir eliminavimo norų, prie begalinės jo žaidimų kartojimosi monotonijos, prie jo perėjimų iš noro turėti į norą nusikratyti, tuomet kūdikis neišmoksta kontroliuoti ne tik savo eliminatyvinį vidurių aparatą, bet ir savo fizinę bei socialinę aplinką. Jis neišmoksta pereiti iš nusiuteikimo « imti » į nusiteikimą « palikti » be perdėto prisirišimo prie vieno arba kito. Vietoj sveikos autonomijos jo būde išigali nepasitikėjimas savim ir baimė, kad gali nepasisekti ar nesukontroliuoti.

Paprastai jau pačioje *falinės* fazės pradžioje berniukas pajunta emocinį linkimą į savo motiną, o mergaitė — į tėvą. Jie geidžia būti jų išskirtinai mylimi, bet berniuko instinktas greitai pajunta, kad tokia išskirtinė motinos meilė priklauso jo tėvui; panašiai ir mergaitės instinktas įsitikina, kad tėvo meilė išskirtinai priklauso jos motinai. Iš čia kyla pavydulingos berniuko « varžybos » su tėvu, o mergaitės — su motina, ką Freudas pavadino Edipo kompleksu. Jeigu tėvai tikrai mylisi išskirtine meile, vaikų instinktas tatau greitai pajunta ir suvokia tokių varžybų negalimumą. Berniukas pradeda instinktyviai tapatinti su savim ir imituoti savo tėvą, kuris tokią išskirtinę motinos meilę yra sau laimėjęs, o mergaitė — motiną. Šiuo keliu berniukas įsigyja ištvermingos iniciatyvos dvasią, gebėjimą rinktis tinkamas priemones norimam tikslui pasiekti, norą rungtyniauti ir laimėti. Taip pat ir mergaitė, imituodama savo motiną, išsiugdo moteriškojo charakterio bruožus ir sveiko brendimo tikrumą. Jei ši natūraliai sveika tėvų ir vaikų emocinė sąveika neįvyksta, sūnaus psichinė raida orientuojasi pagal motiną, o dukters — pagal tėvą. Mergaitė išauga vyriška, o berniukas — moteriškas. Jis neturi ištvermingos iniciatyvos, jaučiasi ne-

pajėgus rungtyniauti su bendraamžiais, traukiasi iš sau lygių grupės su pavydulingo menkavertiškumo ir neaiškos kaltės jausmu, kurį nesąmoningai kompensuoja fantastiškais planais ir svajonėmis apie save kaip kokį visus nugalintį pasakų milžiną.

Berniukui atlyžti nuo linkimo į motiną, o mergaitei — į tėvą, Freudso įsitikinimu, padeda gimdytojų draudimai, bausmės ir atpildai. Jų įsakymai, grasinimai, kaltinimai ir raginimai identifikacijos keliu susiformuoja į paties vaiko « sąžinės balsą », kuriam Freudso davė *super-ego* vardą. Freudso pastebėjo, kad *super-ego* stiprumas nepriklauso nuo tėvų elgesio su savo vaikais griežtumo, bet nuo Edipo komplekso, t.y. prisirišimo prie priešingos lyties gimdytojo, smarkumo. Edipo komplekso jėga (*catexis*) persilieja į *super-ego* balsą, kuris gali pasidaryti taip despotiškai stiprus, kad paraližuoja visą iniciatyvą ir iššaukia persekiojimo bei depresijos psichozes su būdingais nepakeliamos kaltės ir nevertumo jausmais. Švelnesnės *super-ego* obsesijos formos yra skrupulingas perfekcionizmas, tvarkos ir švaros manija, perdėtas pareigingumas ir panašios.

c. *Eros ir Thanatos*. — Stebėdamas *id*, *ego* ir *super-ego* poreikius kliniškoje praktikoje, Freudso nuolat tobulino ir keitė savo psichoanalizės teoriją ir jos metapsichologiją. Baisių sapnų kartojimasis po sukrečiančių katastrofų, būdingas visoms traumatinėms neurozėms, kurios siekia vis iš naujo grąžinti skaudžius išgyvenimus; priverstinis-obsesinis kartojimas tų pačių klaidų, nors iš jų seka skaudžios pasėkos ar kompromitacija; vaikų linkimas naikinti žaislus be regimos priežasties — vertė Freudą prileisti žmoguje tamsų naikinimo, agresijos instinktą. Tokiu būdu šalia *ekstraversinio eroso*, arba gyvybės instinkto, siekiančio vienyti, kurti, statyti, rizikuoti ir kurio viršūnė yra naujos gyvybės sukūrimas, Freudso pastatė *introversinį* naikinimo, mirties instinktą (*thanatos*), kuris veikia tyliai normaliaame žmoguje, bet išplunka visa jėga į paviršių įvairiose agresyvinėse ir autodestruktyvinėse psichozėse ir ypač *priverstinio kartojimo* dėsnyje, pagal kurį žmogus sensta ir miršta, pakartodamas primityvią gyvos medžiagos padėtį, kuri buvo neorganinė, negyva. *Eros ir thanatos* — gyvybės ir mirties instinktai žmoguje veikia kartu. *Eroso* įtakoje destruktiviai *thanatos* instinktai švelnėja, virsdami noru pavergti, turėti, valdyti (*Wille zur Macht*). Bet ir *eros* aštrėja ir žiaurėja *thanatos* įtakoje, įgaudamas sadiškų bruožų. Tokiu būdu veržminis žmogaus psichizmas galutinėje Freudso vizijoje atrodo kaip *eros* ir *thanatos* kova. Šioje kovoje *Ego* yra *Eros Id* atstovas, o *super-ego* — *thanatos* agentas, stumias į depresiją, melancholiją, savi-

žudybę. *Ego* tampa masochistiniu dėl sadiškos *super-ego* savybės¹¹. *Eros* siekia įtampos, augimo, kilimo, — *thanatos* stumia į išlydį, į mirtį, į nirvaną. *Eros* atitinka tomistiškajam *appetitus concupiscibilis*, *Thanatos* — *appetitus irascibilis*: geisliajam ir irzliajam potraukiams arba veržmėms, kurios išteka iš bendrųjų meilės ir nepamokėjusios šaltinių.

Gindamasis nuo *super-ego*, to mirties instinkto agento, *ego* vartoja pavojaus signalą — nerimą, arba baimę, kuri yra trejopa: išorinė, išvidinė ir moralinė.

Išorinė, arba daiktinė baimė kyla iš skausmą keliamų aplinkos dirgių, į kuriuos reaguojama, bėgant nuo pavojaus arba jį puolant. Baimė auga iki paraližuojančio siaubo, jeigu reagavimo galimybės mažėja iki nulio, pavyzdžiui, skęstant ar automobilio katastrofoje. Freudas mano, kad žmogų tada pagauna pirminis klaidas, kurį jis nesąmoningai išgyveno begimdamas, kai jautėsi visiškai bejėgis reaguoti į pirmų skausmingų dirgių antplūdį.

Išvidinė arba neurotinė baimė yra nerimas dėl to, ką galėtų padaryti erotinės ir agresyvinės veržmės ištrūkusios iš paciento kontrolės. Jei neurotinė baimė neturi aiškaus objekto, jei ima nerimastis, kad kažkas neišreiškiamai baisaus kiekvienu momentu gali įvykti, ji vadinama neaiškia, arba plūduriuojančia (*fee-floating anxiety*); jei ji yra surišama su kokia vieta, asmenimi ar daiktu, vadinasi *fobija*, pavyzdžiui, agorafobija, klaustrofobija ir panašiai (*phobic anxiety*); jei ji yra perkeliama į kurią kūno dalį ar organą, tampa isteriniu paralyžiumi (*bound anxiety*).

Moralinė baimė yra emocinė gėdos ir kaltės reakcija, sukelta pavojaus, kylančio iš neprisitaikymo prie *super-ego* reikalavimų. Kietas ir negailestingai žiaurus *super-ego* moralizmas, kurį čia Freudas turi mintyje, yra nesąmoningo kaltės jausmo priežastis, kankinanti skrupulingų neurotikų sąmonę. Freudų įsitikinimu, ji yra neurotinės ir daiktinės baimių sintezė, nes ir erotinių bei agresyviųjų veržmių pasileidimo (neurotinė baimė) bijomasi dėl *super-ego* grasinimų labiausiai išorinėmis bausmėmis (daiktinė baimė). Kiekvienos baimės prasmė yra įspėjimas, kad reikia laukti didesnio pavojaus, jei nebus laiku reaguota ir prisitaikyta. Jei toks prisitaikymas, arba apsigynimas nuo pastebėtų tikrovės pavojų nesiskaito su tikrove, jis tampa patologiškas.

Patologiško, arba netikroviško apsigynimo pirmavaizdis yra

¹¹ Plg. C. S. HALL - G. LINDZEY, *Psychoanalytic Theory and its Applications in the Social Sciences*, žr. H. LINDZEY, *Handbook of Social Psychology*, Cambridge 1954, 143-180 psl.

apalpinimas, kuriuo *ego* atsisako bet kokio ryšio su tikrove ir jos pavojais ir kuris tik savo trumpumu skiriasi nuo komos.

Represija yra nustūmimas iš sąmonės į nesąmonę *super-ego* reikalavimams prieštaraujančių ir todėl pavojingų *libido* veržmių ir su jomis surištų patirčių. Patirties akiratis susiaurėja ir net gali būti patologiškai aprėžiamas isteriniais paralyžiais, apakimu, apkurtime, balso netekimu, impotencija ir t.t. Nustūmimas panaikina baimę, bet ne veržmes, kurios stengiasi sugrįžti pagal « priverstinio pakartojimo » dėsnį ir grįžta, kai *ego* budrumas susilpnėja ypačiai miego, ligos ir krizių atvejais. Gindamasis nuo jų grįžimo, *ego* yra linkęs vartoti kaskart vis radikaliau su tikrove nesiskaitantį ir todėl patologiškesnį apsigynimo mechanizmą: izoliaciją, racionalizaciją, anuliaciją, negaciją, projekciją, introjekciją, reakcinę formaciją, sublimaciją...

Izoliacija atskiria emociją nuo pavojingo vaidinio ar minties ir nustumia ją į nesąmonę arba perkelia į kitą vaidinį, taip kad, pavyzdžiui, gali ramiai kalbėti apie tikrai sau skaudų dalyką, o patekti į pykčio krizę dėl kokio visai pašalinio menkniekio. Tokia izoliacija gali įvykti tarp minties ir jos veiksmo, tarp vienos ir kitos minties ir t.t.

Racionalizacija yra pretenzingas pateisinimas kokio neleistino poelgio arba dirbtinis išaiškinimas kokios nesėkmės. Patologinėje plitmėje racionalizacija reiškiasi paranoine persekiojimo manija.

Anuliacija arba panaikinimas yra priverstinis pakartojimas kokio nors veiksmo ar minties, pavyzdžiui, pakartotinis durų ar durų uždarymas dėl « didesnio saugumo », simetrijų, lyginių skaičių manija, vieno veiksmo « pataisymas » kitu priešingu ir panašūs veiksniai.

Paneigimas, arba atsisakymas pripažinti sau nemalonus dalykus, pavyzdžiui, ligos simptomus ar turimas intencijas. Pasakymai kaip « Aš nenoriu šituo tave įžeisti ». Megalomanija yra neigimas savyje visko, kas nepatinka.

Projekcija, arba primetimas savų nemalonių faktų ar minčių kitiems, pavyzdžiui, matyti smerkti ir bausti kituose agresijos ar suvedžiojimo tendencijas, kurios tikrumoje slepiasi tavyje. Šiuo būdu patenkinamas dvigubas noras: daryti ką nors prieš sau pavojingas tendencijas ir dominuoti savo aplinkai. Kūdikiui, kuriam dar neaiškus skirtumas tarp *ego* ir *non-ego*, yra normalu priskirti savo nemalonus ypatybes kitiems ir mušti stalą, į kurį pats užsigavo galvą. Suaugusiame tačiau jau nėra normalu tikėti apžavais bei prietaisais ir sistemingai versti bėdą kitiems už savo ne-

sėkmes. Patologiška projekcijos forma yra paranoiškoji schizofrenija ir persekiojimo manija.

Introjekcija yra archaiškiausias apsigynimo mechanizmas, siekias oralinę fazę, kada žinduklis jaučia tik tai, ką čiulpdamas į save įima, be jokio skirtumo tarp savęs ir išorės pasaulio. Introjekcija dar yra normali priemonė Edipo kompleksui nugalėti, kai introjektuoja ir identifikuoja su savim berniukas savo tėvą, o mergaitė — savo motiną. Patologiškas yra gyvenimas introjektuotu savo svajonių pasauliu schizofrenijoje ir sunkioje ligūstoje depresijoje, kuri prasideda bandymu perkelti į kitus savo agresyvinės veržmės, bet baigiasi jų introjekcija, kuri sukelia kaltės jausmą ir agresiją prieš save patį su savižudybės tendencija.

Psichoanalizė siekia išlaisvinti žmogaus *ego* nuo šitų netikroviškų ir todėl patologiškų apsigynimo mechanizmų ir tikroviškai suderinti nesąmoningasias veržmes su aplinkos reikalavimais. Psichoanalizė nesukuria naujo žmogaus, bet tik padaro jį labiau dvasiškai subrendusį. Po pavykusios psichoanalizės paprastai jaučiama lengva paranoikalinė euforija gana greitai dingsta ir pamažu grįžta daugiau ar mažiau ankstesnė padėtis. Todėl jau Freudas reikalavo pakartoti psichoanalitinį gydymą kas penkti metai. Baigiant tenka pažymėti, kad žmogus šalia malonumo ir tikrovės principų, atitinkančių fiziologines ir psichologines reikmes, turi dar ir grynai psichinių sąmoningų reikmių, kurias valdo naujas vertybių dėsnis. Specifinis žmogaus pasitenkinimas nėra psichofiziologinių veržmių išlydžiuose, bet sąmoningoje kūryboje, kuri yra tikrovės pritaikymas vertybių reikalavimams. Bet tai jau yra doros ir religijos sritis, kuri prasideda už psichoanalizės tyrinėjamų nesąmoningų veržmių akiračio. Čia yra psichoanalizės metodo ribos ir čia prasideda galimų nesusipratimų pavojai.

III. PSICHOANALIZĖS DERLIUS KATALIKIŠKŲJŲ PRINCIPŲ ŠVIESOJE *

Naudodamasis šiuo nauju laisvųjų asociacijų metodu, Freudas ir jo sekėjai pasiekė tokių laimėjimų, kurių psichologija jau nebegali nebėti.

Pirmiausia buvo atidengti trys skirtingi žmogaus psichikos klodai: sąmonė, pasąmonė ir nesąmonė. Prieš tradicinę psichologiją, kuri sąmonę laikė žmogaus psichikos centru, Freudas pastatė

* Ankstyva ir netikėta mirtis neleido autoriui baigti šios studijos. Šio skyrelio rasta tiktai apmatai, kurie čionai studijos pilnumo dėliai duodami.

nesąmonę. Kritikų sukilimą prieš tokią ereziją Freudas lygino su pasipriešinimu Kopernikui, kuris drįso teigti, kad ne žemė, bet saulė yra kosminės sistemos centre; arba Darwinui, kuris biologinės sistemos centrą perkėlė iš paskiro žmogaus (ontogenezės) į rūšies plėtrą (filogenezę). *Sąmonės* sritis priklausanči tradicinei psichologijai, filosofams ir didžiajai publikai. *Pasąmonė* apima visa tai, ką vėl galima normaliai atsiminti ir įsisąmoninti, arba išreikšti žodžiais (*verbalizuoti*). *Nesąmonę* sudaro psichinis turinys, kurio negalima prisiminti ir išreikšti žodžiais dėl psichinės rezistencijos, kuri neįsileidžia jo į sąmonę. Freudas tyrė nesąmonės užmaršoje uždarytų veržmių dinamiką, valdomą *malonumo* dėsnių. Kūdikis blaškosi iki paroksizmo arba įpuola į haliucinaciją, jei tuojuo negauna to, ko nori. Bręsdamas, žmogus išmoksta palaukti, sulauko bei atideda veržminės energijos išlydį tikrovės diktuojama cenzūra ir pamažu bei planingai siekia kilusio noro patenkinimo. Jei suaugusis neišmoksta atsisakyti betarpiško malonumų tenkinimo ir vadovautis *tikrovės* principu, jo elgsena darosi nekantri, kraštutiniškai griežta, netikroviška, infantiliška, neurotiška, psichopatiška. Ši kova tarp malonumo ir tikrovės primena pagrindinį krikščioniškosios asketikos reikalavimą išsižadėti ir apsimarinti. Šiandien neurotikas yra suprantamas kaip tikrovės sąjungininkas prieš malonumo veržmę, kurios įsigalėjimo savyje jis bijosi ir nerimastauja. Psichotikas malonumo veržmės sąjungininkas prieš tikrovę, kurios stengiasi išvengti netikroviškom priemonėm.

Malonumo, arba erotinės veržmės raidą Freudas suskirstė į keturias fazes: oralinę, analinę, falinę ir genitalinę. Jis įrodė, kokią didelę svarbą normaliam psichikos išsivystymui turi pirmoji kūdikystė ir sveika šeimos aplinka, kurios palankios ar nepalankios reakcijos visam gyvenimui išpaudžia neišdildomus būdo bruožus, kaip pasitikėjimą ar nepasitikėjimą, linkimą į optimizmą ar pesimizmą, šykštumą ar dosnumą ir t.t. Laimingas Edipo komplekso nugalėjimas falinės fazės pradžioje labiausiai priklauso nuo išskirtinės tėvų meilės vienas kitam. Jei tėvai nesimyli tikra išskirtine meile, berniukas išauga moteriškas be ištvermės ir iniciatyvos, o mergaitė — vyriška. Čia vėl pasitvirtina Bažnyčios nuojauta, kad kūdikį reikia krikštyti galimai anksčiau ir kad jis augtų palankioje nesuardomos moterystės šilumoje. Didėjant šeimų suirimiui ir divorsams, proporcingai didėja ir be psichinės pusiausvyros išaugusių neurotikų ir psichotikų skaičius.

Tyrinėdamas Edipo kompleksą, Freudas priėjo išvados, kad socialinės aplinkos, o ypač tėvų įsakymai, grasinimai, raginimai ir kaltinimai identifikacijos keliu susilieja į nesąmoningą «sąžinės» balsą, kuriam jis davė *super-ego* vardą. Freudas pastebėjo, kad

super-ego stiprumas nepriklauso nuo tėvų griežtumo vaiko atžvilgiu, bet nuo Edipo komplekso smarkumo, kuriuo berniukas prisiriša prie motinos, o mergaitė — prie savo tėvo. Edipo komplekso jėga persilieja į *super-ego*, kuris gali pasidaryti taip despotiškai smarkus, kad paraližuoja visą iniciatyvą, iššaukia persekiojimo bei depresijos psichozes su būdingais nepakeliamos kaltės ir nevertumo bei gėdos jausmais. Švelnesnės *super-ego* obsesijos formos yra perdėtas pareigingumas, skrupulingas perfekcionizmas, tvarkos bei švaros manija ir t.t. Šiandien vis labiau tikima, kad nesąmoningasis *super-ego* yra tas cenzūrinis filtras, kuris košia erotines ir agresyvines veržmes ir apsprendžia visiškai primityvią dar negalvojančio vaiko moralę. Žmogui beaugant, jame bunda ir bręsta vertybių pažinimu ir meile grindžiamas sąžinės balsas, kuris yra tikrosios, sąmoningos ir laisvos, moralės sąlyga. Regresas į nesąmoningą *super-ego* moralę yra galima ir suaugusiame žmoguje, bet tai yra regresija į dorinį infantilizmą, kuris savo ligūstu stiprumu gali užgniaužti sąmoningos sąžinės balsą ir būti žinomų neurozių bei psichozių šaltiniu.

Terminologija :

instinktas — veržmė — potraukis — nuojauta

stūmis — *drive* — *Trieb*

savižava — egotistinis

kitožava — altruistinis

pirmavimo, pranašumo veržmė — *Wille zur Macht*

sąmonė — sąmonė — nesąmonė (filosofiška — psichologine prasme)

sąmonė — sąmonis — nesąmonis

KUN. DR. PR. BRAZYS, M.I.C.

Roma

KONKREČIOS GYVENIMO TIKROVĖS TEOLOGIJA

Priežastys, nulėmusios imtis šios temos, buvo kelios. Pastaruoju metu pagyvėjusi egzistencinės teologijos raida Vakarų Europoje pažadino visą eilę įdomių klausimų; Vatikano II visuotinio susirinkimo sesijose vykę debatai išryškino dviejų pagrindinių teologinės minties kelių susikryžiovimą, patraukusį net ir iki šiol teologiniams klausimams abejingųjų dėmesį. Pradžioje nedrąsiai, bet netrukus vis aiškiau pasigirdo balsų, reikalaujančių išeiti iš taip vadinamosios mokyklinės-vadovėlinės teologijos rėmų ir teologijos šviesoje pažvelgti į konkretų dabarties gyvenimą su visomis jo komplikuotomis problemomis. Ši gyvenimiškai-istoriškai orientuota mintis, aišku, neišvengė tradicinės, jau nusistovėjusios katalikų teologijos atstovų reakcijos ir nuoširdžios baimės, ar, šitaip naujų kelių beieškant, nebus kėsinamasi į pačias apreikštosios tiesos ir ant josios pagrindų sukurtos teologinės sistemos šaknis. Tačiau šis naujos minties sąjūdis daugumai atrodė, kad visiškai atliepė popiežiaus Jono XXIII pagrindinę intenciją — troškimą vidinio visos Bažnyčios gyvenimo atnaujimo — *aggiornamento* — ir jau iki šiolei yra davęs apčiuopiamų rezultatų, būtent, jau priimtuose ir viešai paskelbtuose dokumentuose. Šitaip bemažant ir konkrečiai siekiant sustoti prie vienos iš aktualesnių temų šiam suvažiavimui, 1964 m. vasarai baigiantis, dabartinis Šv. Tėvas Paulius VI paskelbė pirmąją savo encikliką *Ecclesiam Suam*, kurios siela — nuoširdus siekimas sueiti į dialogą — pokalbį su moderniuoju pasauliu. Tada jau nebeliko abejonės, kad ir mums šio suvažiavimo pagrindinės temos rėmuose, būtų pravartu bent susipažinti su naujesniaisiais moderniosios teologijos keliais, ypač teologijos ryšio su konkrečia gyvenamosios tikrovės problematika.

Kai dėl temos pavadinimo, tai jis, nors ir tiesioginiai, buvo padiktuotas belgų teologo kan. G. Thils jau prieš dešimtį metų pasirodžiusio veikalėlio *Théologie des réalités terrestres* antraštės. G. Thils buvo vienas pačių pirmųjų, kuris šia savo studija atkreipė teologų akis į konkrečius žemiškojo gyvenimo reiškinius ir parodė reikalą ir patiems teologams ne tik pro juos tylomis nepraeiti, bet ties jais susimąstyti ir duoti prasmingą teologinę moderniojo gyvenimo padiktuotų apraiškų vertinimą.

I. PROBLEMATIKA

Norėčiau pagrindinę šio referato problematiką atskleisti, išeidamas iš vieno būdingo mūsų gyvenime pastebėto fakto. Sekdami pastarojo dešimtmečio lietuvių mokslinę literatūrą, vartydami žurnalų puslapius, ieškodami naujai pasirodžiusių mokslinių veikalų pavadinimų periodiškai leidžiamose bibliografinėse žiniuose — *Knygų Lentynoje* ir kitur, tur būt, ne vienas pastebėjome, kad šiame laikotarpyje nepasirodė nė vienas gilesnis, mokslinio lygio pasiekęs teologinis veikalas, nė vienas gilesnis teologinis straipsnis¹.

Antroje vietoje labai būdinga yra ir tai, kad vienintelė šiame laikotarpyje parašyta didesnio masto teologinė studija *Didžioji Padėjėja* ir pora gilesnių teologine tema parašytų straipsnių *Aiduose* buvo ne teologų specialistų, kunigų, bet pasauliečių darbai². Mes turime akademinius laipsnius pasipuošusių kunigų, turime puikiai plunksną valdančių lietuvių teologų, bet jie sutinkami savo originaliais straipsniais rimtesniųjų mūsų žurnalų filosofijos, istorijos, meno kritikos, literatūros skyriuose. Pakanka tik pažvelgti į pastarųjų kelių metų *Aidų* religinį skyrį arba specialiai kunigams skiriamojo *Lux Christi* puslapius, ir nustebsime pamatę teologijos nuskurdimo, gal net ir mirties ženklų. Natūraliai kyla klausimas: kodėl? Retkarčiais tenka iš paklaustųjų mūsų teologų nugirsti šį pasiteisinimą — esą, ką jau čia naujo, žmogus, surasi toje teologijoje, kur viskas jau nusakyta, dogmine tiesa stabilizuota, kodifikuota ir t.t. Kūrybiniam nerimui, gyvai plunksnai tad šie žmonės ieško kitų dirvonų, ypačiai kultūros filosofijos, meno bei literatūros, estetikos laukų...

Čia paminėtas reiškinyss tačiau nėra vien tik mūsų, lietuvių teologų «nuodėmė». Teologų nekūrybingumo, nerangumo reiškinį buvo pastebėta ir kituose kraštuose, ypač čia, Amerikoje. Ieškant atsakymo, dabar ima aiškėti, kad artimiausia priežastimi viso šito sustingimo, nekūrybingumo tenka laikyti tendenciją ištikimai laikytis taip vadinamosios «vadovėlinės» — mokyklinės teologijos, kuri, sykį pasisavinta seminarijos metais, kažkaip lieka pašamonėje, tarsi, geležinė norma, sąlygojanti bet koki tolimesnę teologinį mąstymą. Vadovėlinė teologija, pastebi Karl

¹ Išimtimi, žinoma, tenka laikyti šios Mokslo Akademijos *Suvažiavimo Darbuose* paskelbtieji referatai ir kelios, deja, ne lietuvių kalba paskelbtos mūsų dar tik bręstančių teologų disertacijos, tikriaus sakant, tų disertacijų dalys arba santraukos, kurių pirmoji paskirtis yra josios autoriui padėti įteisinti savo daktaro laipsnį.

² Čia turiu ypač prieš akis mūsų filosofo prof. Ant. Maceinos darbus.

Rahner³, nėra padariusi veik jokios pažangos per pastaruosius keturis šimtus metų nuo Tridento susirinkimo (jis ją vadina «tridentine» teologija) ir savo kolosaliniu svoriu lyg užblokavo kunigų ir daugumos teologų sąmonę. Tendencija pakartoti dogmatinę formulę ir jos rėmuose atsakyti į kasdieninės tikrovės iškeltuosius klausimus — neišskelia kūrybinės ugnies.

Netenka tad stebėtis, kad šitokia savimi pasitikinti, griežtuose sistemos rėmuose užsidariusi teologija susilaukė aštrios kritikos, ypač iš vidurio ir vakarų Europos kūrybingesniųjų teologų tarpo. Pažvelgę į pastarųjų laikų Europos kraštų, ypač Vokietijos, Prancūzijos, Belgijos ir Olandijos teologinius žurnalus bei paskelbtas teologų studijas, pastebėsime akivaizdžių nekantrumo, kartais net ironijos ženklų, rodančių, kaip ne vienas, ypač jaunesniųjų teologų, yra linkę greitai ranka numoti ir nusisukti nuo viso, kas iki šiol buvo vadinama sistematine, dogmatine teologija ir «padėti kryžių» ant tomizmo, scholastikos. Šis nerimas ir naujų kelių ieškojimas, lyg banga, jau pradeda persimesti ir šiaurės Atlanto, įaudrindamas pirmoje eilėje jaunųjų teologijos studentų mases. Žinoma, kaip paprastai būna su naujais sąjūdžiais ir daugumai amerikiečių būdingu mėtymusi į kraštutinumus, nebuvo išvengta kai kurių vienašališkų «persistengimų».

Taigi, dabartinė teologija išgyvena krizę. Daugiau kaip prieš dešimtį metų šios krizės diagnozę jau buvo nustatęs žymusis jėzuitų teologas Karl Rahner ir savo *Schriften zur Theologie* I-me tome patiekė pagrindinius orientacijos principus ir naujos dogmatinės teologijos metmenis⁴. Tos pastabos ir sugestijos rado gyvo atgarsio kitų teologų tarpe, pavyzdžiui Hans Urs von Balthasar, Henry de Lubac, Jean Daniélou, Yves Congar, Joseph Ratzinger, Edward Schillebeeckx, Hans Küng ir visa eilė kitų savo straipsniais ir knygomis pradėjo judinti tyliuosius teologijos vandenius. Jei mes pažvelgsime į J.A.V. pastarųjų penkerių metų bėgyje išleistas teologines knygas, mes nustebinsime pamatę, kad tai yra ne kas kita, kaip anų minėtųjų teologų veikalų vertimai.

Kad minėtoji teologijos skaudulių bei negalavimų diagnozė buvo tikra ir realistiška, sakytume, beveik pranašiška, tikras gyvenamojo laiko balsas, rodo Vatikano II visuotinio susirinkimo diskusijų eiga ir nuotaikos. Popiežiaus Jono XXIII įkvėptieji žodžiai, kuriais jis atidarė šį istorinį susirinkimą ir apskritai toji viską pagrindusi ir išjudinusi pastoralinė atsinaujinimo — *aggior-*

³ *Schriften zur Theologie*, I t., Einsiedeln, 1958, 11 psl.

⁴ Ten pat, 29-47 psl.

namento — intencija ne visų ir ne iš karto buvo pilnai suprasta ir įvertinta. Viešumą pasiekusios pirmosios sesijos diskusijų nuotrupos parodė, kad dvi priešingos teologinio mąstymo kryptys ir kai kurių tradicinės teologijos gynėjų emocinės nuotaikos grėsė užgožti pagrindinį šio susirinkimo rūpestį bei tikslą — daryti visa, kad Bažnyčia, šiuo konkrečiu gyvenamuoju momentu, įstengtų suprantamai, prasmingai prakalbėti į pasaulį, dalyvauti gyvam dialoge su dabarties žmogumi ir naujai susidariusiomis struktūromis ir tuo būdu patraukiančiais, keliančiais perteikti apreikštąją Tiesą, išganomąjį Gyvybės Žodį.

Mes, šiame Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavime, svarstydami materializmo ir dvasinių vertybių konfrontacijos problemas ir žvelgdami į tai, kaip jos visu plotiu išsitiesia ir persunkia visas žmogiškosios veiklos sritis, negalime tylom praeiti ir nepaliesti viso šio komplekso teologinio aspekto. Man rodosi, kad šioje, grindžiamojoje, teologinėje sekcijoje, ypač būtina pabandyti nusileisti prie visų šių problemų šaknų ir patirti naujojo gyvenimo pulsą.

Mūsų pagrindinis klausimas būtų: ar gali teologija dabartinėje gyvenimo situacijoje ką nors prasmingo ir aktualaus pasakyti? Jeigu atsakome teigiamai — toks yra šio referato tikslas — tai ką ir kaip?

Kad geriau paaiškėtų klausimo svarba ir atsivertų keliai į jį atsakyti, pirma trumpai susipažinkime su gyvenamojo meto minties ir apskritai pasaulėjautos būdingomis žymėmis ir pasekime, kuria linkme jos reiškiasi.

Viena ryškiausių žymių, kurias nesunkiai visi pastebime, tai — kad šio meto žmogų žymi ne refleksyvinė, bet intuityvinė mąstymo linkmė, aistringai ieškanti tikrosios, autentiškos realybės, griauianti visokias dirbtinas iškabas, šūkius, plėšianti realybės veidą dengiančias kaukes. Įsijautimas ir realizmas — štai tie centriniai taškai, židiniai, apie kuriuos sukasi dabarties mintis ir gyvenimas. Dabar jau niekas nebegali išvengti šito XX šimtmečio *Zeitgeist* ir sustabdyti joje veržimosi į gelmes, šito tikrųjų vertybių ieškančio neramaus žvilgsnio. Jokie erzacai, jokios paviršutinės bendrybės, pasiteisinimai tradicija, papročiais, konvencija — niekas jau nebeįstengs sustabdyti šios naujai įsisiūbavusios mūsų laikų dvasios dinamikos, niekas nebegalės pasislėpti nuo šios viską pagrindinai realybę tiriančios aistros ugnies. Nereikia tad stebėtis, jei šitokią naują dvasią jau matome besiveržiančią ir į pačios Bažnyčios gyvenimą ir pamažu keičiančią ir josios mąstyseną. Aišku, naujoms nuotaikoms ir mąstysenai besiveržiant, įsisiūbuojant ir ardant visa, kas iki šiol tikėta esant nepaju-

dinama, absoliutu, sunku išvengti ir savotiško ikonoklazmo pavojaus. Minėtoji aistra, besiveržianti prie tikrosios realybės ir tiesos šaknų, gali savo ugingame kelyje sudeginti ne tik iš praeities užsilikusias piktžoles, negyvas šakas, bet sunaikinti ir patį vaisių; gali suskaldyti ne tik kevalą, bet ir sutriuškinti ir patį branduolį. Pavyzdžiu galima laikyti kai kurias egzistencinės filosofijos įtakoje atsiradusias teologines sroves, taip vadinamąją *situacinę etiką*, ypač biblinėje teologijoje vyraujančias kai kurių autorių nuotaikas, raginančias visur taikyti « numitologinimo » procesą (Rudolf Bultmann, Karl Schmidt, F. C. Grant). Tokio pavojingo ikonoklazmo ženklų jau pastebėta kai kuriose Amerikos seminarijose, kur profesoriai ir jų studentai su tam tikra ironija « iš paklusnumo » nagrinėja, jų manymu, visai nereikalingus ir sustingusius dogmatinės teologijos traktatus ir visą energiją bei didesnę laiko dalį skiria praktiškiesiems klausimams, liturgijai.

Grįžtant prie mūsų pirmiau pastatytojo klausimo — ar iš viso teologija gali ką nors teigiamo duoti dabarties žmogui — atsakome teigiamai, bet tik su sąlyga, kad teologijos supratimas nebūtų sutapatinamas su viena kuria teologine sistema. Kaip minėta, realybės ieškojimo, tikrovės pajutimo, išgyvenimo bei intuiicinės aistros tiriamosios ugnies neišvengs jokia abstrakti konceptualinė sistema. Potridentinė teologija, sustingusi savo nepajudinamame kolosaliniame pastovume, iki šiol saugiai užsidariusi savo abstrakcijos aukštumose ir nuoširdžiai tikėdama, kad tik šituo būdu yra galima išlaikyti nepaliestą amžinosios apreikštos tiesos nekintamumą, kaip Vatikano II debatai parodė, neišvengiamai atsistos prieš dilemą: arba sueiti į gyvybinį dialogą su dabarties gyvenimu — ir tuo atveju atsiverti minėtajai tikrosios realybės ieškančiai modernaus žmogaus aistrai — arba užsispyrus dar atkakliau stiprinti braškantį savo gynimosi bokštą, eikvoti šiai beprasmei kovai savąją energiją ir eventualiai pasilikti izoliuotai istorinio vystymosi užpakalyje ir pasmerktai mirti savo pačios vienatvėje.

Aišku, nėra lengva atsisakyti ir keisti tai, kuo taip ilgai tikėta, kas visu nuoširdumu laikyta nepajudinama, amžina. Tačiau, objektyviai žvelgiant, reikia vis dėlto pripažinti, kad minėtosios konceptualinės teologijos neaktualumas ir visa tai, ką mes įžanginėse pastabose išvardijome kaip nuskurdimo reiškinius, tas josios atstovų nekūrybiškumas ir užsispyręs kietumas ginant tai, kas jau seniai prarasta, atskleidžia mums vieną būdingą bruožą — istorijos baimę ir tam tikros rūšies reliatyvizmą.

Jau prieš šimtą metų, Vatikano I susirinkimo metu, Lordas Acton, nuoširdžiai katalikų Bažnyčios ateitimi susirūpinęs pasau-

lietis, eilėje savo straipsnių ir veikalų labai taikliai aprašo ano meto intelektualinį klimatą ir tas nuotaikas, kurios vertė Bažnyčią pasikliauti gerai organizuotos minties ir veiklos sistema. Sistema, pastebi jis savo veikale *Ultramontanism*, yra loginiu determinizmu sukonstruota kolosalinė didybė, bijanti istorijos⁵. Taip supраста sistema ir ortodoksija neišvengiamai veda į totalistinį išsigimimą. Tik pagalvokime, į kokią siaubingą paralelę su bedieviškuoju komunizmu atsidurtų Bažnyčia — kurią josios Kūrėjas įpareigojo nešti gyvąjį atpirkimo Žodį ir visa atnaujinti Jame, — jei ji save identifikuotų su viena tokių sistemų, kuri save išdidžiai nusako esanti « *aedificium absolutum sane et perfectum* ». Kuo ji tada skirtinga nuo materializmu, determinizmu, mechanizmu paremtos marksistinės sistemos? Savo turiniu — taip. Tačiau visa tokios sistemos sąranga, kurioj pakartotinai pabrėžiamas kiekvienos dalelės tamprus ryšys su visuma tokiu legalistiniu aštrumu, kad jeigu kas iš narių drįsta suabejoti ir paklausti, tuoj sugaudžia aliarmas ir jį užgriūva sistemos tarnai ... tada kyla klausimas, ar iš viso tokioje sistemoje gali būti kalba apie gyvąjį Dievo Žodį, apie meilės ryšius tarp josios narių ir jų gyvybinį ryšį su Kristumi. Būdinga tokios sistemos psichologinė nuotaika — baimė ir iš ten kitu šonu kylanti prievarta ir tikrai suprastos laisvės mirtis. Kad šitaip suprastoje sistemoje slypi taip pat ir tam tikros rūšies reliatyvizmas (kuris atrodytų visiškai priešinga žyme logišku nuoseklumu suderintoj ir į amžiną tiesą atremtoj minties tvirtovėje) matome iš to, kad josios pagrinduose mes randame « kanonizuotą » vieną momentą Bažnyčios istorijoje ir josios minties rūmai remiasi veik išimtinai ant vienos filosofinės minties pamatų. Vieną, kad ir, palyginti, labai sėkmingą ir nuoseklią teologinę sintezę, kaip tomizmas, kuris, be abejonės, atliko didelį uždavinį katalikiškosios teologijos formacijoje, paversti vieninteliu, neabejotinai pagrindu visai būsimajai filosofinei bei teologinei raidai, teisinantis, kad šituo būdu esą išlaikoma nepalikiesta « absoliutinė tiesa », — yra užsimaskavusio reliatyvizmo puoselėjimas. Šias pavojingas, teologinės minties pažangą paraližuojančias nuotaikas vaizdžiai iliustruoja ryšium su lotynų kalbos išlaikymu Bažnyčioje kai kurių jos atstovų pareikštas argumentas, kad ši kalba esanti patogi, nes ji jau « mirusi » kalba. Jeigu jau būtų argumentuojamas josios naudingumas, išeinant iš visuotinumų taško, būtent, kaip patogi ir konkreti priemonė, gal ir simbolis, visiems Bažnyčios nariams palaikyti savitarpio ryšį, tai jau būtų buvę žymiai svaresnė ir diskusijų verta mintis. Ši iliustracija rodo bendrą nesusipratimą,

⁵ Cituota iš *Essays on Church and State*, Londonas, 1952, 64 psl.

virtusį jau pasąmonėje nugrimzdusiu įsitikinimu, kad amžinoji, nesikeičianti tiesa turi būti išsakyta, formuluota būtinai « mirusia », natūraliems gyvosios kalbos evoliucijos dėsniams nebepalenkta kalba. Šitaip į teologiją žiūrint, aišku, logišku preciziškumu suformuluotos definicijos, klasifikacija, formulės tampa būtina josios išraiškos forma. Kad ši charakteristika nėra perdėta, visiems paaiškėjo iš Vatikano II sesijų teologinių diskusijų, kuriose, tiesa, jau mažuma, vis dar laikėsi šios taip vadinamosios « esencialistinės » tiesos sampratos. Vienas iš visuotiniojo susirinkimo ekspertų teologų, belgas domininkonas Edward Schillebeeckx, svarstydamas šiuos esencialistinės ir egzistencialistinės-istorinės minties kelių išsiskyrimus ir, apskritai, priešingų nuomonių pasikeitimo sukurtąją atmosferą, viename savo neseniai paskelbtame straipsnyje pastebi, kad Vatikano II susirinkime pasireiškusių konservatyvių, « uždarų durų » teologų mąstymo tekmeje pastebėtasis esencialistinės tiesos sampratos akcentavimas, esąs lygiai tiek pat pavojingas ir klaidingas, kaip ir kai kurių moderniųjų reliatyvistinės tendencijos. « Faktas, kad tai, kas yra modernu šiandien, tampa pasenę rytoj, aiškiai pabrėžia viena, būtent, kad tiesos išraiška, tiesos perteikimas yra niekada nesibaigiantis uždavinys. Reikia ši uždavinį nuolat atnaujinti. Todėl neleistina, kad viena kuri istorinė tiesos išraiška duotame laike būtų atkakliai bet kuria kaina palaikoma ir ginama, tarsi, ji būtų antlaikinė ir vienintelė tyrąjam tikėjimo turiniui formuluoti. Šitaip daryti, reiškia duoti mirtiną smūgį į pačią tiesos širdį, nors intencija ir būtų tą tiesą apsaugoti nuo žmonijos istorijoje iškylančių pavojų »⁶.

Iš to, kas pasakyta, galėjo paaiškėti, kodėl šiuo metu vis stiprėja nepasitikėjimo balsai, pasisaką prieš sustingusios tradicinės teologijos daromą pavojingą įtaką kai kuriems į konservatizmą linkusiems teologams bei ganytojams. Labiausia ji kritikuojama gal dėl to, kad ji pretenduoja būti vienintele autentiška teologine išraiška, identifikuojanti save su pačios Bažnyčios mintimi bei gyvenimu. Žinoma, jei šitokioje šviesoje pasauliui pristatoma Bažnyčia — gyvasis Kristaus Kūnas, nereikia stebėtis, jei jau kuris laikas ji nieko neįstengė pasakyti šio meto žmogui, kodėl ji pamažu tapo nebeaktuali (*irrelevant*), nors kai kuriais savo gyvenimo aspektais, kaip liturgija, gera organizacija, drausme retkarčiais patraukdavo smalsuolių akis.

Dabar pažvelkime, kas dedasi už Bažnyčios ribų, šių laikų žmogaus gyvenime; gyvenime, kurį kai kas jau vadina pokrikščioniškąja era.

⁶ Cituota iš jo straipsnio vertimo *Theology Digest*, 1963, 133 psl.

Nepaprastas tempas, kurį pažadino technikos pažanga, indus-trijos išsiplėtimas, svaiginantis šios pažangos laimėjimų kiekis ir tas žavėsysis, kuris, lyg pririšęs, laikė žmogų per šio šimtmečio pirmuosius dešimtmečius, jau regimai yra praradęs savo pirminį patrauklumą. Žmonės pamažu pradeda atsikvošėti, iš to svaigulio pabusti ir klausia: kam visa tai? Šis iš pačios žmogaus būties gelmių kylaš klausimas ypač paaštrėjo dabar, kada technikos sukurtieji produktai graso pačiai žmogaus gyvybei ir visai egzistencijai. Elektroniniai smegenys, kibernetika, išaugo iki pasibaisėjimą keliančio dydžio. Iki šiol taip savimi pasitikinti, į technikos pažangą atremta, vertybių harmonija jau kuris laikas siūbuoja ir tapo problematiška. Iš pačių griežtojo mokslo atstovų pasigirsta vis stiprėję reikalavimai praplėsti specializacijos rėmus ir bandyti atsakyti į buities visumos keliamus klausimus, perkainuoti pasiektus laimėjimus visuotiniųjų vertybių perspektyvoje. Ryšium su šituo naujuoju nerimu prasingai derinasi Arthur Kōstler vieno iš naujųjų romanų motto: «... nes Dievo sostas stovėjo tuščias, ir žemėje pūtė šaltas skersvėjis, kaip kokiame tuščiame, negyvenamame name prieš naujo nuomininko atėjimą». Jei dar priminsime, kad ir modernioji, po antrojo pasaulinio karo iškilusi, filosofija jau praranda savo patrauklumą, lieka vis labiau nebesuprantama ir abejotina, galėsime įsitikinti, kad šio meto žmogus yra ne juokais patekęs į rimtą dvasios krizę.

Šitaip dalykams vystantis, kai kuriuose mokslininkų ir mintytojų sluoksniuose jau ryšku nusivylimas filosofija, ir jau pastebėta, kad ne vienas jų jau pradeda dairytis į teologiją, ieškodamas savo neramiai, įvairių problemų apsunkintai minčiai atramos. Teologams, kurie šiuos reiškinius stebėjo ir kurie buvo ir yra atviri istorijos balsui, tai buvo aiškus Apvaizdos nurodymas, kad reikia nedelsiant atsakyti į šį konkrečios realybės ir naujai susidariusios situacijos pagimdytą šauksmą. Vienas iš pirmųjų, kurie bandė į susidariusią padėtį žvelgti teologo akimis, buvo jau minėtasis belgas kan. G. Thils. Jis, tiesa, išeidamas dar iš tradicinės teologijos taško, nurodė į naujo teologijos ir moderniojo gyvenimo dialogo galimybes. Vienas po kito tuoj pasirodė eilė veikalų, kurie teologiškai kedeno įvairias konkrečios tikrovės padiktotas problemas. Visus tuos bandymus bei pastangas galima pavadinti, nors ir ne visai tiksliai, bet pakankamai apibūdinančiu, bendru «konkrečios gyvenamosios tikrovės teologijos» vardu.

Taigi, krikščioniškajai teologijai pats gyvenimas padiktavo naujas, iki šiol dar giliau nepaliestas sritis ir iššaukė ją parodyti, kiek ji pati savy turi gyvybės ir įrodyti, ar sugebės naujos gyvybės suteikti pasimetusiai žmonijai. Tai yra tikrai labai džiuginan-

tis reiškiny. Jį dar labiau pabrėžia ir tas faktas, kad pastarųjų penkerių metų bėgyje Katalikų Bažnyčią visai nelauktai pastatė pasaulio dėmesio centre du dvasiškiei kurie, nors ir nebūdami profesionalai teologai, buvo betgi asmenys, apdovanoti nuostabia ateities vizijos galia ir šilta atvirybe konkrečiai istorinei tikrovei. Tai — popiežius Jonas XXIII ir žymusis paleontologas, mokslininkas prancūzų jėzuitas Pierre Teilhard de Chardin. Jų dėka tad ir pradėta su naujai atgimusia viltimi žiūrėti į Katalikų Bažnyčią.

Dabar eikime tiesiog prie mūsų temos. Ką mes suprantame gyvenamosios tikrovės vardu? Apskritai, tai sudarytų visumą įvairių dalykų, būklių, veiksmų bei besivystančių struktūrų, kurių betarpiškasis *finis proximus* arba tikslas bei prasmė ieškotina konkrečios, laikinės, žemiškosios tikrovės ribose. Čion, pavyzdžiui, įeitų: darbas, technika, profesija, amatai, žmogaus kūnas, lyčių santykiai, istorija, visuomeninis gyvenimas, moterystė, mirtis, kančia, civilizacija, valstybės gyvenimas ir visa eilė panašių sričių. Kadangi šiuo metu iš visų šių minėtų sričių girdimas pagalbos šauksmas teologijos kryptimi, tai jeigu į visas bus pagrindinai atsi-
liepta, turėtų atitinkamai susikurti atskiros praktinės teologijos sritys, kaip antai: istorijos teologija, darbo teologija, mirties teologija, lyčių santykiavimo teologija, technikos teologija ir t.t. Reikia tačiau tuoj pastebėti, kad, norint teologui eiti į minėtas sritis, norint būti išgirstam, priimtam, būtina nuolat prieš akis turėti minėtąją moderniosios minties, šių laikų dvasios reikšimosi linkmę, kuriai pirmoje eilėje rūpi ne *dalykų*, kosmologinės problemos, dvasinio pasaulio ir visatos esmės raida, bes veikiau patys žmogiškieji veiksmai bei įvykiai, kaip antai, darbas, technikos vystymasis, istorija, vedybinis gyvenimas, mirtis ir panašūs egzistenciniai reiškiniai. Pačia savo esme palenkti nuolatinio keitimosi, taigi istorijos, dėsniams, šie egzistenciniai fenomenai savo nuolatinio vystymusi, kuriame atsiveria iki šiol dar neištirtos gelmės, yra ypač artimi dabarties žmogui.

Ką iki šiol yra davusi teologija, kaip ji atsakė į josios kryptimi mestą iššūkį? Visų pirma, teologija buvo priversta persvarstyti savo iki šiol naudotą metodologiją, atsisakyti apologetikos, kuri taip buvo išivyravusi ir užvaldžiusi teologijos lauką ypač praeito šimtmečio gale. Teologija buvo priversta palikti savo ezoteriškųjų abstrakcijų ir «grynosios teologijos» rūmus ir išlieti į gyvą žemiškosios tikrovės pulsavimą. Išlieti — gerai, bet kaip? Ką turi dabar reikšti teologija, teologinis svarstymas, teologinis pasiskaidymas minėtų reiškinų akivaizdoje?

Peržvelgę naujausią teologinę literatūrą, kurioj vis dažniau pasirodo studijų, nagrinėjančių konkrečios žemiškosios tikrovės keliamus klausimus, pastebėsime kelias šitokios naujos besikuriančios teologijos sampratas, skirtingus metodus. Vieni stengiasi prie iškilusios konkretaus gyvenimo pažadintos problemos artintis pirma atsiklausdami, ką tuo reikalu sako tikėjimo šaltiniai, pirmoje eilėje Šv. Raštas. Kiti gi norėtų šitokios teologijos vardu vadinti kompetentingų teologų pastangas žemiškosios tikrovės klausimus ir įvairias apraiškas interpretuoti antgamtinių veiksmų šviesoje, ypač Įsikūnijimo, Atpirkimo, Malonės, Mistinio Kūno, Prisikėlimo, Paruzijos, t.y. eschatologinėje šviesoje. Dar kita grupė nori šitokios teologijos objektu laikyti visa, kas bet kuriuo būdu žemiškosios tikrovės įvykius bei jų raidą riša su Dievo planu ir amžinuoju gyvenimu. Vienas dalykas tačiau visiems yra aiškus ir čia jų įsitikinimai sutampa — tai pamatymas fakto, kad vien tik «grynosios» teologijos teikiamomis priemonėmis netoli tegalima pažengti, kad greitai josios teikiamų priemonių bei metodų efektingumas pasiekia ribas, kai susiduriama nebe su «daiktais», jų esmėm, bet su nuolat besikeičiančiais istorijai palenktais konkrečiais įvykiais.

Šitoks tradicinės teologijos priemonių nepakankamumas tuoj buvo pastebėtas, kai buvo daromi pirmieji bandymai duoti apmatuoto darbo teologijai, istorijos, mirties ir lyčių teologijai. Iškilo būtinas reikalas šiai naujai teologinei analizei turėti stiprų filosofinį pagrindą. Todėl filosofijos ir teologijos santykių klausimas, kuris visu aštrumu buvo iškilęs viduramžių pradžioje, bet pastaruoju metu kiek aprimęs, dabar visu aštrumu ir vėl subangavo. Šios studijos rėmai neleidžia prie šio įdomaus klausimo sustoti. Norėčiau tik nurodyti į vieną neseniai paskelbtą šiuo klausimu Karl Rahner studiją *Kairos* žurnale, kurioje teologijos-filosofijos santykių problema svarstoma platesnėje — prigimtios ir malonės santykių — perspektyvoje⁷. Tiesa, tokios vientisos ir visus patenkinančios filosofijos mes dar neturime, bet, sprendžiant iš labai vaisingo ir vis naujus plotus siekiančio teologinio apmąstymo, kurį šiuo metu sėkmingai vykdo be Karl Rahner, pavyzdžiui, toks Edward Schillebeeckx, Yves Congar, Hans Urs von Balthasar ir kiti, galime spręsti, kad šiems autoriams yra daug padėjusi atitinkamai pritaikyta fenomenologinė, personalistinė bei egzistencialistinė buities samprata, naujai permąstytas aristotelinis-tomistinis realizmas, išeities tašku imant žmogų visoje jo egzistencinėje tikrovėje kaip istorinę būtį.

⁷ *Philosophie und Theologie*, žr. *Kairos*, 3-4 nr. (1962) 162-169 psl.

Šiuo metu dar neturime nė vieno veikalo, kuris vispusiškai būtų nagrinėjęs konkrečios gyvenamosios realybės apraiškas teologiniu žvilgsniu. Šia proga norėčiau atkreipti dėmesį ir supažindinti tik su keturiom sritim, kurios jau yra susilaukusios kelių aukšto lygio studijų, būtent: darbo, istorijos, mirties ir lyčių teologija.

Būdinga, kad žymesnieji darbo teologijos klausimais paskelbtieji teologiniai veikalai bei straipsniai pasirodė prancūziškai kalbančiuose kraštuose, gi istorijos teologijos tema iki šiolei daugiausia yra rašę vokiečių kalbą vartoją teologai. Mirties teologijos problematiką pirmasis pajudino Karl Rahner, o vėliau, t.y. prieš kokius dvejus metus, tuo klausimu pasirodė keli trumpesni straipsniai, kurių žymesnis yra E. Schillebeeckx. Lyčių teologijos reikalu be skyrių, kuriuos randame naujuose moralinės teologijos veikaluose, pavyzdžiui, B. Häring ir amerikiečių Ford ir Kelly, *Contemporary Moral Theology* II t., naujausias, specialiai tuos klausimus svarstąs veikalas yra *Quaestiones Disputatae* serijoje 1964 m. pavasarį pasirodęs Leonhard M. Weber veikalas *Mysterium magnum*.

II. ĮVAIRIŲ SRIČIŲ TEOLOGIJA

1. *Darbo teologija*. — Kad geriau pamatyčiau, kas šiuo metu pasiekta, ko toliau siekiama ir kuo sielojamasi darbo teologijos srityje, nors trumpai susipažinkime su dviem biblinės teologijos ir dviem sisteminės teologijos veikalais, pašvęstais kaip tik šiai temai nagrinėti.

Vokiečių protestantų teologas Walter Bienart 1954 m. paskelbė didelės apimties veikalą, pavadintą *Die Arbeit nach der Lehre der Bibel*. Jame labai sąžiningai sugrupuotos visos tos vietos, paimtos iš švento Rašto, kurios liečia darbą. Po to, autorius jas interpretuoja Šv. Rašto gyvenimo ir pasaulėžiūros šviesoje. Bienart pabrėžia, kad Šv. Rašte darbas parodomas dažniausiai kaip antraeilės svarbos dalykas, jį palyginus su malda. Kaip pavyzdį, jis cituoja iš Senojo Testamento *Exodus* 20, 8 vietą, kurioje raginama ypačiai pašvęsti nedarbo (šventąją) dieną. O Naujojo Testamento pavyzdžiu, jis cituoja *Luko* 10, 42, kur Kristus sako: « Marija pasirinko geresniąją dalį ». Autorius toliau apibendrindamas pastebi, kad Šventajame Rašte darbas parodomas kaip tam tikra tarnyba, kurios pagalba žmogus nusipelnąs sau amžinąjį gyvenimą. Tai, kitaip tariant, esą, tarsi, nusidėjusio žmogaus dėkingumo išraiška Dievui už tai, kad jis jį pašaukė ir įjungė į savo vaikų tarpą. Šv. Rašte, sako autorius, darbas parodomas kaip socialinės jungties

veiksny. Eschatologinėse Šv. Rašto vietose darbas, sako autorius, yra nuvertinamas, nes tai esą tik šios žemės gyvenimo apraiška, visai nebeturėdianti prasmės naujajame pasaulyje. Recenzuodamas šią studiją, šveicarų teologas Jakob David klausia, ar autoriaus kruopščiai surinktos Šv. Rašto vietos apie darbą, jo prasmę ir t.t. daug ką gali pasakyti dabarties žmogui? Autoriaus pabrėžtoji mintis, kad Šv. Rašte pakartotinai pabrėžta, jog po nuopuolio, lygiai kaip ir prieš jį, žmogaus darbo tikslas esąs tik pelnyti duoną, negali pilnai išsemti mūsų amžiaus šakotos, daugiasluoksnės darbo sampratos. Kai mes kalbame šiandien apie darbą, mes turime galvoje technikos, industrijos veiksmus, meninę kūrybą, mokytojų, kunigų, Evangelijos skelbėjų, ligonių slaugytojų ir nesuskaitomą eilę kitų darbų. Visos šios daugiašakės darbo sritys, jų dinamika, turi turėti gilesnį ir juos vispusiškai išaiškinantį ethos. Argi gamtos užvaldymo, atomo skaldymo, kūrybinių idėjų įvykdymą darbu galima suvesti vien į tik duonos pelnyimo aktą?

Kitas minėtinas biblinės teologijos darbas, skirtas šiai temai, yra Henri Rondet, S.J., 1955 m. žurnale *Nouvelle Revue Théologique* paskelbtas platesnis straipsnis, pavadintas *La Théologie du travail*. Savo studijoje Rondet tiesiog eina prie Šv. Rašto puslapiuose randamos darbo problematikos. Jis pastebi, kad visi Naujajame Testamente užrašytieji pamokymai apie žmogiškosios veiklos prasmę buvo pasakyti socialiniu atžvilgiu reliatyviai ramiam pasaulyje. Kristus, pasmerkdamas perdėtą susirūpinimą žemiškomis gėrybėmis, pirmoje eilėje prieš akis turėjęs ano meto turtuolius. Todėl Jis kalbėjęs apie reikalą pasirinkti tarp Dievo ir mamonos, gi Evangelijos moralinis akcentas esąs ne tiek ant žmogiškojo darbo, bet kitur. Po to autorius, išeidamas iš dabarties gyvenimo situacijos, klausia, ar nevertėtų į žmogaus darbą žiūrėti, kaip priemonę Dievą pagarbinti. Ar nebūtina, toliau klausia jis, kad dieviškosios kūrybos turtai žmogiškuoju darbu būtų atskleisti ir panaudoti; ar mes turime pasitenkinti tūnodami kukliose, skurdžiose gyvenimo sąlygose ir nepaisydami pažangos ramiai laukti savo ir viso pasaulio paruzijos? Autorius pacituoja būdingesnes Senojo ir Naujojo Testamento vietas, kurios tiesiog liečia žmogaus darbą, ir pastebi, kad ten randama darbo sąvoka atspindi to meto kultūrinį bei pasaulėžiūrinį išsivystymo laipsnį, kuris taip skiriasi nuo šiandieninio. Senajame Testamente darbas parodomas kaip vargas, trūkumas ir skausmas, o kai kalbama apie būsimąją mesijaninę santvarką, prasiveržia svajonės apie tai, kaip nugalėtieji turės kaip vergai dirbti išrinktajai tautai ir t.t. Ne ką daugiau autorius randa ir pas Bažnyčios Tėvus. Helenis-

tinės minties įtakoje, savo žvilgsnį nukreipę į amžinybę, jie ne tiek galvojo apie galutinį prisikėlimą bei visatos perkeitimą, kiek apie žmogaus sielos nemirtingumą. Nukreipęs akis į dabartį, studijos autorius klausia: «kai viskas bus sunaikinta, ką mes dabar turime, kas liks tada iš visų ligšiolinių žmogiškųjų pastangų, jo rankomis sukurtųjų pastatų, gražiųjų meno kūrinių? Viduramžiais buvo galutinai išsivadauta iš perdėto platonizmo ir aiškiai pabrėžtas įsitikinimas, kad visas žmogus, visoje savo buities ir darbo pilnatvėje prisikels paskutiniąją dieną paruzijoje. Dabar yra atėjęs laikas, kad turime naujai eschatologinę žmogaus problemą kelti. Ar mes galime, toliau klausia jis, pasitenkinti ir su resignacija priimti teigimą, kad iš visų žmogaus pastangų, darbų nieko neliks, tik jo meilė, geros intencijos, kurios jo buvusį darbą rėmė? Mūsų tikėjimo tiesa, kuri sako, kad kiekvienas su kūnu ir siela prisikels pasaulio pabaigoje, liktų tuščiu teigimu, jeigu ji savy neįimtų ir tai, kad visa visata, kurios dalis yra ir mūsų kūnai, tikrai nebus perkeista. Šv. Paulius savo laiške romėnams mus nuramina ir suteikia vilties⁸. Šitie lūkesčiai ir mintys visada buvo remiami Bažnyčios mokymu ir gyvenimu. Todėl šioje šviesoje visi žmogaus veiksmai — nuo kuklaus darbininko veiksmų iki genijaus kūrybos — įgyja amžinosios vertės⁹. Prie šių Rondet minčių dar tektų pridurti, kad norint sukurti visa apimančią ir modernųjį žmogų pilnai patenkinančią darbo teologiją, būtina naujai permąstyta ir pagrįsta eschatologija, kurioje svorio centrą sudarytų ne baimingas kataklizminio pasaulio pabaigos laukimas, bet ypač ryškiai būtų pabrėžta pauliniškoji vizija apie visatos «vaitojimą», laukiant Dievo vaikų pilnutinio atbaigimo ir jų prisikėlimo perkeistame kūne. Aišku, ir šito uždavinio siekiant, negalima bus apsieiti be geros, plačios ir patikimos filosofinės antropologijos.

Iš sisteminės teologijos kūrėjų, palietusių darbo teologijos temą, čia norime paminėti du: Karl Barth, kuris darbo teologijos klausimais gana plačiai kalba savo *Dogmatikos* 3-me tome, skyriuje, pavadintame *Das tätige Leben*, ir M.-D. Chenu, O.P., kurio studija *Pour une théologie du travail*, pasirodė 1955 metais.

Karl Barth su jam įprastu gilaus mintytojo žvilgsniu, žinoma, savo sistemos rėmuose, savo svarstymuose tuojau veržiasi į žmo-

⁸ Romėnams 8, 18-25.

⁹ H. RONDET, S. J., *Théologie du travail*, žr. *Nouvelle Revue Théologique*, 87 nr. (1955), 123 ir sek. psl.

giškosios buities gelmes ir ten ieško rakto atskleisti darbo prasmę. Jis sako, kad žmogus yra pašauktas liudyti Dievo gerumą ir malonę. Šitai plaukia iš pačių žmogiškosios būties pagrindų, gi pati sukurtosios žmogiškosios buities galimybė remiasi jo darbu. Žmogaus darbo tikslas — tai tos jo buities išlaikymas, praplėtimas, atbaigimas. Barth mano, kad Dievas savo kūrinii rūpinasi ir nori, kad šisai niekada nepaliautų buvęs jo meilės objektu. Kad šito pavojaus išvengtų, žmogui įsakyta į dieviškąjį rūpinimąsi atsakyti savo asmeniškuoju veiksmu. Kada Dievas žmogų, kaip savo veiklos bendrininką, prakalbina ir sueina su juo į tiesioginį kontaktą, tai reiškia, kad jis nori, kad žmogus-kūrinys konkrečiai čia būtų, t.y. Dievas reikalauja, kad žmogus savo aktyviu gyvenimu jam duotąjį pavidalą išlaikytų ir duotojo pavidalo rėmuose save atbaigtų. Tasai žmogiškajai būčiai būdingas pavidalas-forma yra darbas. Darbą tad Barth tame pačiame savo veikale aptaria kaip žmogaus, kaip sukurtosios būties, veiksmingą savo būties teigimą (*tätige Bejahung seines Daseins als menschliches Geschöpf*). Šitai supras tas darbas yra žmogui esminga egzistencijos forma, kuria jis pabrėžia savo išskirtiną vietą visatoje. Visa žmogiškoji veikla, pagal Barth, tad yra ne kas kita, kaip Dievo sukurto organizuotos vienybės atbaigimas. Tai yra sykiu ir pabrėžimas žmogui duotosios dovanos ir skirtojo uždavinio (*gegeben und aufgegeben*) — tapti pilnutiniu žmogumi. Nors ir labai įspūdingas ir mintį patraukiantis yra šio įžymaus protestantų teologo darbo sampratos aiškinimas, tačiau jame slypi pagrindinė visos jo teologijos silpnybė, kurioje nėra vietos pasireikšti žmogiškajam savistovumui, jo laisvei, jo kūrybiniam originalumui. Ši aplinkybė gerokai susilpnina Bartho pastangas duoti teologinę darbo interpretaciją ir atsakyti į moderniojo laiko darbo problemas ir neįstengė įnešti nieko naujo pozityvios eschatologijos kūrybon.

Dabar pažvelkime į M.-D. Chenu minėtąjį straipsnį. Jam pirmoje eilėje rūpi patiekti šių laikų minčiai atitinkančios darbo teologijos metmenis. Studijos įžangoje autorius su tam tikra ironijos doze pastebi, kad mes krikščionys nuo 16 šimtmečio esame turėję «karo teologiją», «ekonominio gyvenimo teologiją», net kelias savotiškos rūšies «istorijos teologijas», bet darbo teologijos iki šiol niekam neatėjo į galvą kurti. Nuo 19 šimtmečio pasigirsta jau pavienių balsų, kalbančių apie darbo moralę; prieš kokius dvidešimt metų pasirodė raštų, svarstančių darbo mistikos ir kitus šios rūšies klausimus, tačiau apie darbo teologiją išgirstame tik šio pastarojo dešimtmečio bėgyje. Po šių įžanginių pastabų, autorius tuoj eina prie temų, kurios jo įsitikinimu esančios aktua-

lios dabarties darbo pasaulyje. Štai keli jo pasiūlymai: darbo teologija šiais laikais turėtų peržengti siauras su kasdieniniais darbo reiškinais surištas ribas, kaip tai: maisto parūpinimo ir kitus panašius darbus, ir leisti į gilesnį svarstymą. Darbo teologija turėtų pasvarstyti, kaip žmogiškoji veikla galėtų atlikti žmogui pavestąjį karališkąjį gamtos apvaldymo uždavinį; ji turėtų pakedenti aną visuomenę formuojančią darbo jėgą, kuri yra šių laikų materialinės, ekonominės žmonių koncentracijos vaisius, verčiantis ne tik dirbančiąsias mases, bet ir visą žmonią kurti naujas socialinio gyvenimo formas. Šitokia teologija, sako tas pats autorius, turėtų nurodyti kelius, kaip žmogiškąją asmenybę — tą išikūnijusią dvasią — formuoti, kad žmogus savo darbe sugebėtų rasti savo totalinę prigimtį atitinkantį ir į galutinį atbaidimą vedantį užsiėmimą.

M.-D. Chenu šitoje studijoje paberia daug originalių, skatinančių minčių, bet kai kam gali kilti klausimas, ar autorius visus ten iškeltus klausimus bei problemas pakankamai giliai analizuoja teologinėje šviesoje. Skaitant susidaro įspūdis, jog jam geriau vyksta filosofuoti darbo tema ir kad jo kai kurie svarstymai ar tik nebus savotiška krikščioniškoji reakcija į Markso bei jo pasekėjų skelbiamas darbo filosofijos teorijas. Nežiūrint šių pastabų, jo straipsnis yra labai prasminga pradžia, paskatinimas eiti toliau ir grynai teologiškai visu plotu imtis darbo apraiškos svarstymo.

Minėtieji veikalai ir po jų sekę kitų autorių atsiliepimai teologiniuose žurnaluose, verčia mus pripažinti, kad anaipatol ne viskas paliesta, ką teologija galėtų pasakyti apie žmogaus darbo santykius su Dievo valia, su dieviškojo *Logos* išikūnijimu, su šventosios Dvasios veikimu konkrečioje žmogiškosios veiklos tikrovėje. Minėtosios studijos tačiau atliko didelį darbą — jos iš pamatų išjudino visą problemų kompleksą ir iškėlė jas iš sukiėtėjusio archaiškojo kevalo ir pastatė dabarties gyvenimo švieson. Jeigu kai kam, pavyzdžiui, tema *Kristus ir technika* gal dar skamba keistai ir nepagarbiai, pats laikas jau ir josios imtis, tik nereikia pamiršti, kad būtų nevaisinga šitokią ir panašias temas plėtoti, jei bus žiūrima tiktai į istorinį Kristų. Priešingai, šių dienų konkretaus gyvenimo problematika reikalauja akis nukreipti į antlaikinį Kristų — dieviškąjį *Logos*, amžinojo Tėvo Pirmgimį, visos žmonijos Atpirkėją, į Perkeistąjį, kuris savyje nešioja kančios žaizdų žymes, į kurį yra atremta visa konkreti istorija ir kuriame istorija pagaliau ras savo atbaidimą, tobulybę. Šitoks žvilgis į Kristų atidarys ir darbo ir kitom panašiom temom naujas, dar neištirtas gelmes ir pabrėš jų teologinės sklaidos prasmę.

2. *Istorijos teologija*. — Jeigu darbo teologijos pirmuosius žingsnius, kaip minėta, paskatino ypatinga gyvenamoji situacija Prancūzijoje (prisiminkim tik kunigų-darbininkų pastoracijos eksperimentus, jų laimėjimus ir nesėkmes), tai istorijos teologijos, kuri savo apimtimi yra žymiai platesnė, visuotinesnė, pirmuosius žingsnius žengė vokiškai kalbą teologai bei filosofai. Ir šioje srityje iki šiol neturime vieno vispusiškai istorijos problemą nagrinėjančio veikalo. Tiesa, turime eilę trumpesnių studijų bei straipsnių, pavyzdžiui, tas pats Karl Barth savo kapitaliniame dogmatikos veikale nemaža vietos skiria ir istorijos teologinei studijai; iš kitų minėtini: Oskar Cullmann, Jean Daniélou, S.J., Hans Urs von Balthasar, Hugo Rahner, S.J. ir kiti¹⁰. Jie yra davę ne vieną giliai užgriebiantį straipsnį, paskatinimą tokios teologijos kryptimi kurti. Bet tai ir viskas. Šis faktas ypač stebina, nes juk ne kas kitas, o krikščionybė savo mokslu bei gyvenimu įgalino istoriją tinkamai įvertinti ir suprasti.

Reikia pripažinti, kad krikščioniškojoje teologijoje jau ne nuo dabar yra sutelkta eilė elementų, kurie jai padėjo giliau pažvelgti į istorijos vidinę sąrangą, negu bet kuri istorijos filosofija iki šiol buvo padariusi. Tiktai teologijoje mes randame aiškinimą apie istorinio vyksmo šaknyse slypinčias jėgas, peržengiančias žmogiškosios veiklos ribas — dieviškąją ir demoniškąją. Tiktai teologija sugeba patiekti tuos nelygstamus principus, pagal kuriuos ji bus teisama ir pagal kuriuos ji pati iš dalies nuolat save teisia. Tiktai teologijoje rasime gausiausios bei patikimiausios informacijos apie žmogaus laisvės rolę gyvenime, apie nuodėmę ir malonę. Ne kas kitas, tik teologija mums patiekia autentiškų žinių apie įsikūnijusio Dievo Sūnaus ir Jo Karalystės centrinę vietą istorijos vyksme, apie Bažnyčią ir jos rolę pasaulio istorijoje; pagaliau tiktai teologija savo traktate *De Novissimis* iš esmės svarsto pasaulio ir jo istorijos pabaigą, atskleisdama jo galutinį tikslą bei prasmę. Taip, šitų dalykų mes nerasime istorijos filosofijoje — tai yra teologijos nuosavybė. Tačiau šių laikų žmogaus akys greit pastebės, kad tarpe šių minėtų iškiliųjų teologijoje sukaupytų elementų yra nemaža tuščių vietų, eilė neatsakytų klausimų. Tenka tad teologijai ir teologams iš naujo grįžti prie istorijos ir su ja surištu

¹⁰ Minėtini dar šie autoriai ir jų darbai: HUGO RAHNER, S. J., *Grundzüge katholischer Geschichtstheologie*, žr. *Stimmen der Zeit*, 140 nr. (1947), 408-427 psl.; MALEVEZ L., *Deux Théologies catholiques de l'histoire*, žr. *Bijdragen*, X t., (1949); BRUNNER E., *Das Ewige als Zukunft und Gegenwart*, Zürichas, 1953; A. DELP, *Der Mensch und die Geschichte*, Colmar, 1940; BUTTERFIELD H., *Christianity and History*, Londonas, 1949.

klausimų komplekso ir bandyti atsekti vidinį ryšį, kuris viską riša ir kuris gal palengvintų atsakyti į visą eilę dabar iškylančių klausimų, kitaip tariant — užpildyti tas spragas.

Pirmu negu pajudinsime keletą pagrindinių, į teologiją nukreiptų, istoriją liečiančių klausimų, trumpai susipažinkime su trimis naujaisiais šia tema parašytais veikalais: Hans Urs von Balthasar *Theologie der Geschichte*, kurios antroji papildyta laida pasirodė 1959 m., August Brunner *Geschichtlichkeit*, pasirodžiusi 1961 m. ir Jean Mouroux 1962 m. išspaudintas veikalas *Le mystère du temps*, kurio angliškasis vertimas pasirodė 1964 m. vasarą.

A. Brunnerio veikalas — tai daugiausia fenomenologinė istorijos sąvokos studija. Šio veikalo gale autorius nurodo į eilę galimybių istorijos teologijos metodologijai kurti. Šis veikalas būtų lyg tiltas tarp istorijos filosofijos ir istorijos teologijos. Šiam autoriui būdingas epistemologinis rūpestis, todėl teologinio istorijos problemų svarstymų čia netenka ieškoti.

H. Urs von Balthasar studija, kurios antraštė, jau ir paties autoriaus žodžiais, daugiau žada, negu duoda, yra vis dėlto labai originali, naujai, sugestyviai ir giliu įžvalgumu pravesta istorijos interpretacija kristologijos šviesoje. Šitai aiškiai pabrėžia ir keturių pagrindinių veikalo skyrių antraštės: *Kristaus laikas*; *Istorijos įjungimas į Kristaus gyvenimą*; *Kristaus asmuo kaip istorijos norma*; *Istorija Kristaus normos įtakoje*. Autorius išeina iš visais amžiais Bažnyčioje skelbtos, jau šv. Pauliaus nusakytos tiesos — Kristus yra žmonijos istorijos centras ir sykiu josios atbaigimas — ir patiekia eilę originalių teologinių svarstymų, išryškinančių šitą tiesą. Jis gausiai panaudoja Šv. Rašto ištraukas, ypač drąsiais mostais skverbiasi į *Apokalipsės* simboliką, ir viską nuosekliai suveda į Kristų. Studijos pabaigoje, viską susumuodamas, Balthasaras klausia: kas gi yra tikrasis, pilnutinis istorijos subjektas (*subjectum adaequatum*), ir šis yra jo atsakymas: Kristus ir Jo Sužieduotinė — Bažnyčia, per kurią ir kurioje laiko tekmėje pažadu taps integruota visos žmonijos ir paskiro individo asmeninė sąmonė.

Pakartotinai įsiskaičius į šią tikrai gilią Balthasaro studiją, susidaro įspūdis, kad tai tikrai genialus, bet vienpusiškas darbas. Gal šį priekaištą nujautė ir pats autorius, nes jo veikalo antrosios laidos prakalboje randame pastabą, kad šis jo bandymas teologiškai vertinti istoriją esąs, tarsi, «žvilgsnis iš viršaus», paliekąs istorijos tekmėje besivystančios kasdieniškojo gyvenimo tikrovės problematiką nepaliestą. Po to, jis pažada kada nors ateity vėl prie šios temos grįžti ir panagrinėti visą eilę naujų aspektų.

Jean Mouroux, jau suspėjęs plačiai pagarsėti Dijono seminarijos profesorius ir eilės originalių knygų autorius, savo anksčiau minėtame veikale *Le mystère du temps* jau grynai teologiškai svarsto laiko problemas, tik jos imamos pačioje plačiausioje apimtyje. Veikalas turi tris pagrindinius skyrius: Dievas ir laikas; Kristus ir laikas; Bažnyčia ir laikas. Čia rasime gausius medžiagos tikrajai istorijos teologijai. Panaudodamas egzistencinės teologijos metodą, atsirėmęs į gerai pagrįstą krikščioniškąją antropologiją, Mouroux sugeba labai sugestvyviai pajudinti eilę klausimų, — ypačiai dalyje, skirtoje Kristaus santykiui su laiku, — kurie galėtų būti padėti būsimosios istorijos teologijos pagrinduose. Visas šios knygos pobūdis yra daugiau skatinantis, klausimus išjudinąs, kviečias susimąstyti, bet paliekąs daugelį klausimų atvirų, neat-sakytų.

Kokie tad būtų tie pagrindiniai klausimai, kurių pradmenys randami krikščioniškojoje teologijoje ir tik iš dalies dar buvo paliesti minėtų bei kitų šiuo metu ta tema rašančių autorių, bet vis dar laukia pagrindinių studijų bei išplėtojimo? Pirmiausia reikia pastebėti, kad medžiagos didingam istorijos teologijos pastatui pradėti yra jau pakankamai daug sutelkta — reikia tik rasti atitinkamas metodus, kurio pagalba ją būtų galima aptvarkyti. Kaip jau ryšium su darbo teologijos kūrimo problemom pastebėjome, netoli tenuisime, jei naudosisimės vien tik biblinėm studijom arba tik sisteminės teologijos įrankiais. Ir šiame darbe tenka pirmoje eilėje atsiremti į gerą, realistinę ir vaisingą filosofiją.

Pasvarstykim keletą klausimų. Mes žinome, kad viskas yra tiesioginėje, betarpiškoje Kūrėjo akivaizdoje: kiekviena gyvybės pakopa, kiekvienas skirtingas žmogaus amžius, kiekvienas naujas gyvybės pulsavimas. Todėl, aišku, ir kiekviena istorijos epocha yra apdovanota tokia pat Dievo kūrybine artuma. Dar daugiau — visi šitie reiškiniai yra taip pat, kiekvienas ypatingu būdu, savitai, tiesioginiame ryšyje su įsikūnijusiu Dievo Žodžiu, Kristumi. Šitai yra neabejotina mūsų teologijos tezė. Dabar atkreipkime dėmesį į gyvąją gamtą. Ten mes pastebėsime, kad, — nežiūrint to, kad įvairios išsivystymo pakopos seka viena po kitos, pasirodo naujos formos, dingsta senosios, gyvosios ląstelės užima negyvuųjų vietą, — visas šis procesas atskleidžia gyvosios gamtos pagrinduose glūdintį esminį sąryšį, tam tikrą kryptį bei tikslingumą. Mes pastebime, kaip kiekviena šiuo momentu egzistuojanti ląstelė į save priima prieš tai buvusiąją ir kaip tuo pat metu ji, sykiu su kitomis, tiesiasi už savo ribų į sekančią pakopą, kaip visa šitai tiesiog rodo į gyvybės pilnatvę, kuri palaiko ir skatina šią nuosta-

bią dinamiką. Labai panašus vaizdas susidaro, kai pasekame Senojo Testamento aprašomąją išrinktosios tautos istoriją.

Labai įvairioj ir kartais gana prieštaringoj šios tautos gyvenimo ir vystymosi tekmėj, nežiūrint viso šito, atsiskleidžia tamprus vidinis ryšys. Ta gyvybinio tęstinumo sąmonė ypač ryški ir galingai pabrėžiama Senojo Testamento pranašų žodžiuose. Žiūrint į dalykus iš šito taško, kyla klausimas: ar nebūtų verta pabandyti atspėti ir visos žmonijos istorijoje panašų, jai savitą vidinį ryšį, kuris būtų panašus, sakysim, į vis tolyn plaukiančią, besiplečiančią, bet jau nebegrižtančią srovę? Iki šiol, nors ir būdavo nekartą pabrėžiama krikščioniškoji linearinė (priešinga nekrikščioniškai cirkuliarinei — nuolat grižtančiai) istorijos samprata, niekas pagrindinai šito įsitikinimo nesiėmė teologiškai nagrinėti. Šio meto teologai galėtų pasinaudoti Šv. Rašto tyrinėjimų pasiektais naujaisiais laimėjimais, bet tai būtų tik pačiai pradžiai. Kad tinkamai būtų galima išvystyti istorijos teologiją, reikia pakartotinai, atnaujinta minties galia ir giliu mąstymu pastatyti šiuo metu iškiliusius ir keliamus konkrečius gyvenimo klausimus Dieviškojo Žodžio švieson, kad šitaip būtų suteikta jiems nauja perspektyva ir būtų rasti nauji atsakymai. Dabarties žmogų kaip tik neramina vienas iš pačių pagrindinių klausimų — kaip teologiškai išaiškinti istoriją, kuri šiais laikais yra suprantama jau nebe kaip vieną po kito sekusių įvykių grandinė, ne kaip kokia statinė milžiniška struktūra, bet kaip akivaizdžiai teleologinis fenomenas, t.y. kaip į tam tikrą tikslą orientuota, negrižtamai progresyvinė, panaši į gyvo organizmo augimą, vienybė. Kai kurie modernieji katalikų teologai mano, kad šitokia istorijos samprata ir ją atitinkanti teologinė studija turėtų didelės svarbos ir pavieniam asmeniui ir visai krikščioniškai bendruomenei. Pavieniam asmeniui šitaip suprastoj istorijoj būtų lengviau suprasti savo rolę ir jam pasakytų, kad jis, įsijungdamas į atpirktųjų bendruomenę ir laisvai bei nuolankiai pripažindamas savo priklausomumą nuo visumos, prisiimdamas atsakomybę už tą neaprepiamą praeitį, dabartį ir ateitį įglaudžiančią visumą (t.y. pirmapradę nuodėmę, asmenines nuodėmes, istorines nuodėmes; taip pat įnešdamas savo dalį bendrųjų nuopelnų įgyjime, atgailoje, visuomeninio gyvenimo pastangose ...) ir aktyviai tikėdamas, vildamasis bei mylėdamas — atlieka savo uždavinį, įprasmina savo egzistenciją. Krikščionių bendruomenei gi šitaip suprastoje istorijoj geriau paaikštėtų josios uždavinys suformuoti, išvystyti save — harmoningai funkcionuojantį Kristaus Kūną, į kurį būtų galima visiems entuziastiškai įsijungti ¹¹.

¹¹ Mintys paimtos iš viršų minėto L. MALEVEZ veikalo.

Šv. Jono Apreiškime mes randame sakinį, kuris nurodo į reikalą atbaigti išrinktųjų skaičių. Šis sakiny s nereikia suprasti kiekybine prasme — tokiam dalykui nebūtina istorija — bet vėliau kokybiškai, būtent taip, kad istorijai žengiant pirmyn, Dievo karalystėje būtų pasiektas tam tikras atbaigimas, tam tikras tobulumo laipsnis visos tos įvairybės, to gausumo, grožio, vienybės, esmiškumo, kuris dabar randasi išsivystymo kely. Arba dar kitaip — tas Apokalipsės pranašaujamas išrinktųjų skaičiaus atbaigimas galėtų būti suprastas kaip tam tikra įvairybė ir kokybiškai pilnas šventųjų skaičius, kurį istorija, Apvaizdai vedant, savo galutinio atbaigimo linkme žengdama, pamažu pripildys.

Ryšium su šia galimos būsimos istorijos teologijos orientacija, gali kilti klausimas, kaip šitokios teologijos rėmuose turėtų būti traktuojama Bažnyčios istorija: ar taip pat, kaip ir visuotinoji žmonijos istorija, ar skirtingai. Šveicarų teologas Jakob David siūlo pradžioje kiekvieną atskirai svarstyti, o paskui jau jas vidiniai surišti. Jeigu iš tikro, kaip tikėjimas sako, viskas «Jam sukurta», tai galutinėje sąskaitoje pasaulio istorija turėtų patarnauti Bažnyčios istorijai. Gi Bažnyčios istorijoje išoriniai pasaulinės istorijos įvykiai turėtų padėti josios vidinei plėtotei bei formavimuisi. Šitoji pagalba reikėtų suprasti taip, kad istorinis vyksmas atidarytų besivystančiai, augančiai Dievo karalystei kelią į kaskart platesnius ir gilesnius žmogiškosios buities sluoksnius ir padėtų greičiau įsikūnyti pagrindinėm krikščioniškojo gyvenimo vertybėm — apreiškimui ir malonei¹².

Labai daug iki šiol yra davusi dogmų evoliucijos analizė ir savo rezultatais praturtinusi kitas teologijos šakas. Nenuostabu, nes ši vidinė dogmų išsivystymo dinamika sudaro vieną pagrindinių vidinės Bažnyčios istorijos pakopų, kuri įgalina pasinerti į gilesnius Bažnyčios gyvybės sluoksnius. Tad ir ši sritis neturėtų būsimaiai istorijos teologijai likti svetima. Juk mums yra žinoma, kaip istorijos bėgyje išsivystydavo įvairiausių pamaldumo formų, kaip buvo pažadintos naujos krikščioniškojo dvasinio gyvenimo dimensijos. Jos galėjo iškilti tik atitinkamose specifinėse istorijos išsivystymo stadijose, bet kurios, iš teologinio taško žiūrint, galutinėje sąskaitoje priklauso «pilno žmogaus subrendimo»¹³ siekiančiam mistiniam Kristaus Kūnui — pilnutiniam Kristui — *Christus totus*.

¹² Žr. jo studiją kolektyviniame rinkiny *Fragen der Theologie heute*, Einsiedeln, 1957, 560-564 psl.

¹³ *Efeziečiams* 4, 13.

Šitoje perspektyvoje dabartinių laikų žmogui nebeatrodo, kad pasaulinė istorija yra priešiška šventajai atpirkimo istorijai. Savo laiku didingai nuskambėjusi šv. Augustino vizija apie dvi priešingas civitates — karalijas: žemiškąją ir dangiškąją, dabar jau atrodo, bent iš dalies, siaura ir vienašališka. Nekalbant jau apie pavojų šių dviejų «karalysčių» priešpastatyme išvelgti konkrečius, politiškai arba kitomis spalvomis nudažytus Bažnyčios ir valstybės santykių pavidalus, jau pati intencija pavaizduoti žemiškąją žmogaus gyvenimą lyg kokią areną, kurion nuolat pasirodo ir vėl pranyksta tarpusavyje bekovojančios jėgos, yra per siaura. Tais laikais, kada gyveno ir kūrė šv. Augustinas, dar buvo svetima, dabar veik visų priimta, istorijos samprata, kuri visame laiko vyksme mato ne kokią masyvinę struktūrą, susidedančią iš pakartotinai vis ateinančių ir išėinančių atletų, gladiatorių, veikėjų, vadų, karalių, bet žvelgia daug giliau ir atskleidžia tam tikrą vidinį visų įvykių ryšį bei priežastingumą, savy gilią prasmę nešantį gyvybinį judėjimą. Jau vien ši būdinga aplinkybė ir įvairios iš mokyklos suolo atsineštos istorijos sąvokos, nesąmoningai užblokavusios daugelio kūrybinį žvilgsnį į tikresnę istorijos supratimą šaukiasi istorijos teologijos.

Kas darytina? Išėities tašku, manome, tokiai teologijai galėtų tikti šv. Pauliaus mokslas apie Bažnyčią, kaip Mistinį Kristaus Kūną¹⁴. Bet jei norime, kad visos tos gilios įkvėptosios Tautų Apaštalo mintys mums kalbėtų gyva, dabarties laikams suprantama kalba, reikia paryškinti jo Mistinio Kūno sampratą. Jį reikia suprasti ne statiškai, t.y. kaip kokią didžią prasmingą, savy įvairias funkcijas turinčią didingą vienybę, milžinišką struktūrą, kurioje viskas vienu metu vyksta ir tobulai funkcionuoja, visą energiją priimdamas iš to kūno galvos — Kristaus. Šiems laikams būtų daug suprantamesnis ir artimesnis Mistinio Kristaus Kūno įvaizdis, jei jį suprustume ir pristatytume kaip per visą pasaulio laiką išsitiesiantį, nuolat augantį ir tobulėjantį organizmą, kuriam per įvairias brendimo pakopas kylant, augant ir tobulėjant, pamažu išryškėja tam tikra visą šį organizmą apvaldanti ir į tikslą vedanti entelechija¹⁵. Šitaip suprantama Gyvojo Kris-

¹⁴ Ši tiesa aiškai nusakyta sekančiuose tekstuose: *1 Korintiečiams* 12; *Efeziečiams* 4, 11-16 ir *Kolosiečiams* 2, 19.

¹⁵ Čia vartojamas šis aristotelinis terminas, kurį jis, kaip žinia, pavartojo savo svartymuose apie gyvybę ir sielą. Šis terminas vis dažniau pradedamas naudoti ir modernių filosofų mąstymuose, nes jis savy talpina sykiu ir formalinį ir finalinį-teleologinį priežastingumą ir kaip toks yra labai parankus moderniosios biologijos teoretikų susikalbėjimo įrankis.

taus kūno *entelechia* atskleidžia šio meto tiriančiam žvilgsniui Bažnyčios realią egzistenciją istorijoje — tai istorijoje besivystanti ir pačiuose savo būties pagrinduose gyvam organizmui analogiška vienybė. Teologijai lieka tik šią slaptingąją *entelechią* interpretuoti, atsiremiant į Apreiškimo šaltinius, ir būtent taip, kad būtų pabrėžta, jog ne vien tik pačią Bažnyčią — gyvą Mistinį Kristaus Kūną, bet ir visą istorijos procesą formuojanti, tikslingai atbaigimo kryptimi vedanti formalinė ir finalinė priežastis yra ne kas kita, kaip Įsikūnijimo paslaptis. Visas tad šis kolosalinis pasaulio istorijos procesas šios paslapties perspektyvoje, yra ne kas kita, kaip į Malonę atremtas laipsniškas visos sukurto realybės atpirkimas, skaidrėjimas, vedas į antgamtinę, dieviškąją gyvybės pilnybę. Šitai vitališkai interpretuodama ir gyvai pristatydama šventosios ir pasaulinės (profaninės) istorijos vyksmą, teologija, manau, sugebėtų kalbėti prasmingai ir patraukliai, jai turėtų sektis suaktualinti visas tas tiesas, kuriomis buvo tik tikėta, bet retai gyventa, gal pavyktų dabarties žmogui parodyti, kad visa religinė tikrovė, anglišką posakį panaudojant, ir dabar dar « *make sense* », t.y., nėra praradusi aktualumo, prasmingumo.

Viena pastabėlė. Kad šita nauja kryptimi pasinešusi istorijos teologija neišsivystytų į per daug natūralų, nerealistišką optimizmą (panašų į Hegelio istorijos sampratą), ji neturėtų niekad iš akių išleisti Apreiškimo mokslo apie eschatologiją, kur labai aiškiai yra pabrėžta, kad pasaulio pabaigoje šalia progreso, christianizacijos laimėjimų, bus taip pat ir didelis skaičius atpuolusių, kad pasaulio pabaigoje įvyks kataklizminė kova įvairių, net pačią savo išsivystymo viršūnę pasiekusių pasaulio jėgų, netgi patys išrinktieji bus gundomi¹⁶. Taigi, istorijos teologija turi parodyti, kad Kristaus Kūno augimo procesas istorijoje reikia suprasti pirmoje eilėje ne išoriniai ekstensyvine, bet vidiniai intensyvine prasme, t.y. taip, kad joje visa kas laimima, pasiekama, visas progresas yra Dievo malonės laimėjimas, malonės, kuri nugali Kryžiaus bejėgiškume. Šitoks realistinis žvilgsnis neleis išbujoti klaidingam triumfalizmui, nerealistinei svajonei apie krikščionybės pergalę ir josios viešpatavimą žmogaus sukurtajame moksle, etikoje, apie visą žmoniją laipsniškai aprėpiantį atsivertimo procesą ir t.t. Jeigu vis dėlto mes turime teisę kalbėti apie krikščionybės progresą istorijoje, tai jį reikia suprasti ne taip, kad visos gyvenimo sąlygos, visi susigrupavimai, socialinės struktūros ir t.t. taps teisingesnės, žmonės vis laimingesni, visa žmonija giliau ti-

¹⁶ *Mato* 24, 23 ir toliau.

kinti ... bet gal tiksliau šitaip, kad per tikėjimą, viltį ir antgamtinę meilę krikščioniškoji realybė pasieks, jeigu ir ne absoliučiai visuose, bet tam tikrame skaičiuje asmenų (pavyzdžiui, šventųjų tarpe), vis naujų tobulėjimo, atbaigimo pakopų.

Dar viena pastaba. Kada sakoma (pavyzdžiui, Balthasaro studijoje), kad pasaulio istorija savo aukščiausią tašką pasiekė ne pradžioje, bet viduryje — Kristaus įsikūnijimo ir atpirkimo akcijoje — tai šitai reikia suprasti, kad tame buvo pasiektas aukščiausias istorijos proceso tobulumo taškas, kad tuo lemtingu įvykiu istorijos linkmė buvo galutinai apspręsta, suteiktas jai naujas turinys, bet kurio galutinio išsivystymo reikia laukti galutinio pasaulio teismo dieną, kad įsikūnijimo ir atpirkimo procesas galutinai pasibaigs tik tada, kada šventųjų skaičius, t.y. Mistinį Kristaus Kūną sudarančių, augančių ir betobulėjančių — bus atbaigtas, kada, šv. Pauliaus žodžiais, visas šis istorijoje augęs kūnas taps «*totus Christus, caput et corpus*»¹⁷.

Iš viso, kas čia buvo pasakyta, gal susidarys įspūdis, kad tai tik *pia desideria* — svajonės. Tačiau iš to, kas jau padaryta ir įvairių naujų galimybių, kurios galėjo iš šių pastangų bent kiek paaikškėti, jau yra pakankamai pagrindo su realistišku lūkesčiu tikėtis visapusiškos, plačios ir patrauklios istorijos teologijos pasirodymo. Istorinė sąmonė dabar jau visur yra pabudusi. Neturėtų nė krikščioniškoji teologija delsti, bet tuoj imtis darbo — ant apreikštosios tiesos pagrindų tvirtai stovėdama, bet nuolat pasilikdama atvira, konkreti, gyvenimiška, ji turi gyvenamojo laiko žmogui atskleisti jo paties konkrečios istorijos paslaptį.

Kiek ilgiau sustoję prie darbo ir istorijos teologijos problemų, nors trumpai sustokime prie kitų konkrečios žmogiškojo gyvenimo sričių, kurios taip pat jau pradėtos teologiškai nagrinėti ir kurios laukia didesnio teologų dėmesio.

3. *Mirties teologija*. — Šios temos, berods, pirmasis ėmėsi Karl Rahner, S.J. Pirmieji jo bandymai svarstyti mirties problemą teologijos šviesoje pasirodė prieš 15 metų. Tai buvo gana schematiškas straipsnis, tilpęs viename sudėtiniame veikale, pavadintame *Synopsis: Studien aus Medizin und Naturwissenschaft*, 1949 metais. Reikia manyti, kad K. Rahner, jau senokai mirties tema bus mąstęs. Jį, tarp kitų, bus šitai daryti paskatinęs ir jo buvęs filosofijos profesorius Martin Heidegger, kurio filosofiniuose raštuose mirties tema labai dažnai visą jo minties tėkmę įtaigoja.

¹⁷ *Kolosiečiams* 1 skyrius.

Penkeriems metams praslinkus po ano pirmojo straipsnio, Karl Rahner jau paskelbia išsamesnę tuo pačiu klausimu studiją¹⁸, kurioje jau galime matyti mirties problematiką, pastatytą teologinėje perspektyvoje ir susipažinti su autoriaus siūlomos mirties teologijos metmenimis. Pagaliau, 1958 m. serijoje *Quaestiones Disputatae* tas pats Karl Rahner jau duoda pilnos apimties veikalą, pavadintą *Zur Theologie des Todes*. Toliau, mirties tema teologiniu žvilgsniu yra rašęs taip pat Edward Schillebeeckx, O. P.¹⁹. Šiedu autoriai klausimą svarsto labai panašiai. Trumpai susipažinkime su jų mintimis ir sugestijomis būsimajai mirties teologijai.

Karl Rahner savo analizę pradeda pirma apžvelgdamas, ką šiuo klausimu randame Apreiškimo šaltiniuose ir Bažnyčios mokyje. Visi posakiai, suformuluotos tiesos mums parodo, kad mirtis yra visuotina, neišvengiama, kad mirtis yra žmogaus nuodėmės pasėka, kad mirties metu įvyksta atsiskyrimas sielos nuo kūno, kad po to seka dalinis teismas, o paruzijoje — kūno prisikėlimas, sielos susivienijimas su kūnu ir pagaliau galutinis teismas. Visos šios tiesos, pastebi Rahner, tačiau savaime dar neat-sako į visą eilę moderniojo gyvenimo keliamų klausimų. Užtat, jo manymu, yra būtina nauja teologinė refleksija, atremta į sveiką realistinę filosofiją, kad iš tų apreikštų tiesų bei įsitikinimų būtų galima susidaryti vieningą ir prasmingą mirties — tos labiausiai ir asmeniškiausiai žmogų liečiančios realybės — vaizdą. Rahneris tada ir patiekia keletą originalių išvalgų šita kryptimi. Išeidamas iš savo naujai permąstytos ir suformuotos teologinės antropologijos, autorius sukoncentruoja tas savo originalias refleksijas į du židinius: patį mirties faktą — tą momentą, kada siela, kaip tikėjimas mus moko, atsiskiria nuo kūno, ir tą būklę, kurion patenka atsiskyrusi nuo kūno siela, bei jos tolimesnio egzistavimo būdą, t.y. tą tarpą tarp mirties momento ir galutinio prisikėlimo.

Šio referato rėmai neleidžia plačiau sustoti ir pristatyti visos Rahner mąstymo eigos. Čia paduosime tik jo išvadas: kiekvienas žmogus miršta savo asmenišką mirtį; tai nėra mechaniskas gyvybės siūlo nutraukimas, bet giliai visą žmogaus egzistenciją asmeniškai sukrečiąs įvykis, kurio metu žmogus daro galutinį, laisvą pasirinkimą. Todėl mirtis, pabrėžia autorius, tampa žmogaus vispusiško, t.y. kūno ir sielos, išsivystymo viršūnė. Šitos

¹⁸ KARL RAHNER, *Zur Theologie des Todes*, žr. *Zeitschrift für katholische Theologie*, LXXIX (1957), 1-44 psl.

¹⁹ Jo studijos angliškasis vertimas *The Death of a Christian*, atspausdintas knygoje *The Layman in the Church and other Essays*, New Yorkas 1963.

išvados, kaip matome, pabrėžia ne tiek negatyvų, kiek pozityvų mirties aspektą. Juk pats atsiskyrimo kūno nuo sielos faktas nėra žmogaus būčiai natūralus, todėl sukoncentruoti žvilgtį į šį atsiskyrimo faktą nėra prasminga, nes nieko daug nepasako. Antrajame refleksijų židinyje mes randame Rahner bandymą filosofškai ir teologiškai spręsti nuo kūno atsiskyrusios sielos tolimesnės egzistencijos būdo klausimą. Šitose refleksijose Rahner yra tikrai originalus, tikras pirmūnas. Jis nuosekliai persvarsto ir papildo aristotelinio-tomistinio hilemorfizmo principus. Sielos santykis su kūnu, sako jis, analogiškai išreiškia tą dinaminį santykį, kuris yra tarp dvasios ir medžiagos. Šis santykis pirmoje eilėje yra dinaminė vidinės tarpusavio atvirybės išraiška. Žmogaus siela, jau pačioje žmogiškojo individo gyvybės pradžioje sueina į tam tikrą santykį su medžiaga — tiek, kiek kūnas yra medžiaginio pasaulio dalis — bet šis sielos esminis ryšys bei atvirybė kūnui neišvengiamai tuo pat metu ir apriboja josios atvirybę medžiaginei visatai, nes sielos santykiai su medžiaga galimi ne bet kokie, bet tik *šito* asmens, pavyzdžiui, Petro, Jokūbo, Onos ir t.t. individualiniai, taigi savaime apibrėžti, riboti. Po mirties tačiau ši principinė sielos atvirybė medžiagai, tarsi, išsilaisvina iš buvusių individualinių ribų, tampa laisva. Kadangi tikėjimas mus moko, kad siela paruzijoje susijungs su kūnu, nors ir nepasako, kaip ir su koku kūnu, tai, nuosekliai galvojant, sako Rahner, ir po mirties toji buvusioji sielos atvirybė kūnui negali visiškai pranykti, o kadangi siela po mirties pereina į būklę, kurioje josios nebevaržo nei laiko, nei erdvės apribojimai, nors ir pasilieka toji esminė atvirybė, tai tenka daryti išvadą, kad po mirties žmogaus siela patenka į tokią būklę, kurioje ji laisvai atsiveria visai medžiaginės realybės visumai. Ši išvada leidžia jam geriau suprasti ir susidaryti tam tikrą vaizdą, kuris įneštų naujos šviesos suprasti sielos susijungimo su kūnu, galutinio prisikėlimo faktą pasaulio pabaigoje.

Kalbant apie Karl Rahner studiją ir klausiant, kiek ir kaip jis pasitarnauja mūsų intencijai panagrinėti gyvenamosios tikrovės teologijos galimybes, reikia pasakyti, kad jis sąmoningai tokios intencijos vedamas ir tyrė šią taip svarbią mirties problemą. Mirtis yra žmogui nepaprastai realus, jį asmeniškai ir neišvengiamai liečiąs faktas. Visa žmogaus būtis baimingai klausia: nejaugi viskas pasibaigs, nejaugi aš visiškai pranyksiu? Aišku, tikinčiajam atsakymu bus patiekta daug katekizminių formulių, abstrakčių bendrybių, asketinių patarimų ir panašių dalykų. Yra daug žmonių, kuriems to pilnai pakaks, kuriems stiprus tikėjimo aktas bus pakankamas ramstis su pasitikėjimu žengti gyvenimu ir pasitikti

mirtį. Tačiau moderniojo žmogaus mintis yra nerami, jis trokšta konkretaus, jį visą pagaunančio ir patenkinančio atsakymo. Mirties teologija to kaip tik ir turėtų siekti. Iki šiol parodytas gyvas susidomėjimas Rahner veikalu ne tik katalikų, bet ir kitaip tikinčiųjų ir net, taip vadinamųjų, agnostikų sluoksniuose rodo, kad šita kryptimi vedama teologinė refleksija yra prasminga, randa atgarsį ir skatina tolimesniems ieškojimams šioje srityje. Mintis, kad tarp žmogaus gyvenimo pradžios momento ir galutinio prisikėlimo yra konkretus, nenutraukiamas tęstinumas, tikras vis tobulesnėm pakopom į atbaigimo viršūnę kylas gyvybinis procesas, kuriame mirtis yra, tiesa, neišvengiamas momentas, bet ne sunaikinimo, žuvimo, o pozityviai perkeičiantis, naują, tobulesnę, visuotinesnę atvirybę kuriąs momentas — visai skirtingon perspektyvon pastato žmogų ir jo likimą. Šitaip žiūrėdamas į mirtį, žmogus galės lengviau ją priimti ir netgi josios laukti, nes ji bus jam jau nebe « visko žuvimas », bet sąmoningas ir viltingas įsijungimas ton naujon, nors ir nežinomon, atvirybėn vienaip ar kitaip, pagal asmenišką ir laisvą apsisprendimą, atliktą šiame gyvenime.

4. *Lyčių teologija.* Jeigu darbo, istorijos ir mirties teologijos srityje, kaip pastebėjome, yra padaryti vos keli pirmieji žingsniai ir pilnos, viską apimančios studijos iki šiol dar tais klausimais neturime, tai lyčių klausimu literatūra yra daug negausesnė. Nežiūrint tačiau to, ypač pastaraisiais metais spaudoje ir akademiniuose sluoksniuose vykusios diskusijos verčia teologus nedelsiant iš naujo permąstyti visą su vedybiniu gyvenimu surištą klausimų kompleksą. Vatikano II sekančioje sesijoje, tikimasi, bus šitai iš pagrindų svarstoma. Ne tik kai kurie praktiški, ant socialinių ir moralės dėsnių ribos įsisiūbavę klausimai, bet ir žymiai plačiau išsitiesią lyčių teologijos klausimai šaukiasi modernios praktinės jų teologijos.

Katalikų Bažnyčios teologai, ypač šiuo metu, pasijuto nejaukiai, kai į juos, ypač moralistus, dabar nukreiptos klausiančiai visu akys: ką jie turi pasakyti šituo taip jautriu ir aktuali klausimu? Katalikai pasauliečiai susirūpinę laukia direktyvų, paaiškinimo. Dabar nebepakanka guosti bendrybėmis, kartojant katekizme išmoktus principus. Yra labai daug šeimos gyvenimą gyvenančių tikinčiųjų, kurie nuoširdžiai trokšta likti ištikimi moraliniams principams, bet sykiu yra įsipareigoję gyventi realų šeimos gyvenimą, kuriame — atsidadusios meilės spektre — integralinę dalį sudaro ir fizinė lyčių santykių pusė. Visi, veik vienbalsiai, apgailestauja, kad iki šiol mes katalikai dar neturime pilnutiniai su-

formuotos krikščioniškosios antropologijos, kuri padėtų teologams naujai visą lyčių santykių problemą permąstyti.

Pasidairius po pastarųjų penkerių metų bėgy pasirodžiusias moralinės teologijos klausimais paskelbtas knygas, rasime gal trejetą ar ketvertą knygų, kurios prie šio klausimo jau artinasi iš naujo taško. Paminėti reikėtų Bernard Hāring paskelbtus darbus bei straipsnius teologinėje spaudoje, jo, kaip Vatikano II eksperto, pasakytas kelias kalbas Europoje ir šiaurės Atlanto; dar reikia išskirti Gregorianum universiteto prof. J. Fuchs S. J. veikalus bei straipsnius seksualinės moralės klausimu; gi čia Amerikoje du jėzuitų moralistai, J. C. Ford ir G. Kelly moralinės teologijos veikalų serijos II-jį tomą visą skiria minėtiems klausimams. Visi čia minėtieji darbai ir keleta kitų vokiečių bei prancūzų kalba pasirodžiusių veikalų, iki šiol dar nebandė iš esmės ir visu pločiu studijuoti ir teologiškai interpretuoti lyčių problemos. Visi anie minėti darbai yra, tarsi, papildymas, pagerinimas, pritaikymas šioms laikams vieno tradicinės moralinės teologijos skyriaus *De sexto praecepto*, nors jie, ypač Hāring, Fuchs ir F. X. Arnold savo straipsniuose nurodo į reikalą kurti atskiros lyčių teologijos ir duoda keletą praktiškų sugestijų. Jeigu galima išskirti vieną knygą, kuri specialiai lyčių santykių problematiką pristato teologijos šviesoje ir dabartinių laikų žmogaus minčiai artimu būdu, tai būtų 1964 m. vasarą ir vėl *Quaestiones Disputatae* serijoje pasirodžiusią Leonhard M. Weber *Mysterium Magnum*. Žinomas šveicarų moralistas šiame veikale, kurį sudaro trys pagrindinės dalys: moterystės prigimtis; krikščioniškoji asmeninio lytiškumo samprata; nevedusiųjų būklė ir mergystė, naujai prieina prie žinomųjų problemų, daugiau keldamas klausimus, negu juos atsakydamas. Ypač dėmesio vertas yra antrasis knygos skyrius.

Minėtųjų autorių darbai yra tik pradžia, jie geriausiai atveju galima laikyti tik «statybine medžiaga» būsimajai krikščioniškai lyčių teologijai. Jeigu mes mesime trumpą žvilgsnį į minėtuosius veikalus, tai ir jų pagrindines mintis gal tiktų sugrupuoti į du pagrindinius židinius. Į vieną susibėga mintys, svarstymai, liečiant žmogaus prigimtį, josios dėsnius ir visa eilė klausimų, liečiančių *lex naturae* moderniąją problematiką. Antrajame židinyje koncentruojasi diskusijos apie paties lytinio akto esmę, prasmę, simbolizmą ir t.t., Prigimties įstatymo klausimas yra vienas tų didžiųjų kryžių, kurio katalikų Bažnyčia negali paprastu būdu atmesti, ignoruoti nepaneigiant pačiai savęs arba visiškai prarandant pagrindą po kojų, bet, iš kitos pusės, *lex naturae* įprasminimui, apgy-

nimui moderniojo žmogaus klausiančiai, neramiai minčiai nepakanka vien tik kartoti jau daug kartų girdėtas abstrakčias įrodymų formules. Reikia nedelsiant iš naujo permąstyti, surasti gyvą, konkretų ryšį su realybe ir suprantamai bei akivaizdžiai parodyti *lex naturae* būtinumą. Antrajam židinyje susispietę klausimai yra nemažiau aktualūs už *lex naturae* problemą. Kai kurie minėtųjų autorių ir eilė pasauliečių intelektualų, gyvenančių pavyzdinę krikščioniškos šeimos gyvenimą, tarp kitko, pavyzdžiui, klausia: kodėl iki šiol moralistų nuolat būdavo pabrėžiama ir kartojama lytinio akto ir valgymo analogija? Juk, sako, šitaip lyginant visą žmogaus būtį giliai sukrenčiantį ir gyvybę perteikiantį aktą su savo esme visai neasmeniniu, biologiškai gyvybę palaikančiu, valgymo aktu, tarpasmeniniai, pačias žmogaus būties gelmes siekiantieji lyčių santykiai esą subanalinami, nustumiami į periferiją, išimami iš žmogiškosios sferos ir nusviedžiami į gyvulinę pakopą. Siūloma tad permąstyti ir grįžti atgal prie šv. Pauliaus mokymo, kuris moterystės vienybėje mato Kristaus ir jo Bažnyčios intymios vienybės sakramentą. Iš šito taško žiūrint, tad ir klausiamo, ar nebūtų tiksliau į lytinį aktą žiūrėti kaip į simbolį, svarstyti jį sakramentinėje tikrovėje. Įsikūnijimo paslapties perspektyvoje, akyliai išsiskaičius į Šventąjį Raštą, dalykai įgys naujos šviesos, mums paaiškės gilesnė šv. Pauliaus išryškintoji — aišku, šv. Dvasios įkvėptoji — Kristaus mokslo dalis, liečianti vyro ir moters santykius bei jų prasmę atpirktojoje Dievo vaikų bendruomenėje.

Šiais klausimais čia tik užsimename. Daug naujo tenka laukti iš tolimesniųjų Vatikano II nutarimų šituo ir kitais moderniojo pasaulio situacijoje iškilusiais klausimais. Teologai turėtų būti atviri ir šiems klausimams, jeigu jie dar nori ką nors duoti ir būti išgirsti šio meto žmogaus. Būdingai Leonhard M. Weber yra pavadinęs savo anksčiau minėtąjį veikalą *Mysterium Magnum*. Bet faktas, kad visi tik ką minėtieji klausimai yra pilni paslaptių, neturėtų mūsų atbaidyti ir skatinti pagarbiai su tam tikra rezignacija nuo jų nusišukti. Visai priešingai — *mysterium* visa savo esme juk yra mintį žadinąs, skatinantis veiksnys, kviečias ieškoti rakto į tos paslapties gelmes.

5. *Kitos problemos.* — Ryšium su jau paliestomis konkrečiaus gyvenimo problemomis, kurios laukia papildyto teologinio interpretavimo, galima būtų paminėti dar visą eilę kitų. Viena iš pačių jautriausių, iki šiol dar galutinio viešo pasisakymo ir nuosprendžio iš Vatikano II susirinkimo tėvų tebelaukianti problema yra žmogaus laisvės problema. Nors ji sena, kaip ir pats

žmogus, nors ji nuostabiai gražiai savo principuose jau aptarta Apreiškimo šaltiniuose, kur kalbama apie Dievo vaikų laisvę, tačiau konkrečiame gyvenime, anaiptol, dar toli iki šios taip krikščionybei esmingos idėjos įvykdymo.

Aišku, žmogaus laisvės idėja labai pamažu brendo istorijoje. Trumpas žvilgsnis į Vakarų Europos kultūros istoriją mums pakankamai aiškiai parodys, kad laisvės samprata, kurią mes šandien laikome savaime suprantamu dalyku, ypač čia Amerikoje, yra, palyginti, gana jaunutė. Stebėdami tą pačią istoriją, mes taip pat pastebėsime, kad laisvės raidai impulsas buvo duotas ne krikščioniškųjų sluoksnių bei sambūrių, ne krikščioniškosios pasaulėžiūros įkvėptų asmenų, bet iš kitų šaltinių, kad Bažnyčios gyvenimas, ypač praeitame šimtmetyje, sudarė vis besivejančio ir nuolat pavėluojančio vieneto išpūdį. Juk mes čia Kristaus Bažnyčioje turime tiek daug turtų, mes turime paties Atpirkėjo paliktų mums gausių gėrybių, kurias mes, atrodo, lyg lengvai automatiškai paveldėtą auksą, niekad pilnai neįvertiname, kol kiti savo gana ribotomis priemonėmis stengiasi nešti gėrį į konkretų gyvenimą. Tada mes vejamės, skubiai atidarome turtų dėžes ... o gyvenimas lekia nesulaikomai pirmyn. Žinoma, ilgus amžius brendusi Bažnyčios išmintis mato ir pastebi, kad laisvės šūkiais išjudintos masės, entuziazmo apakintos, praranda kryptį, pasiklysta ir lengvai pasiduoda vedamos pirmo pasitaikiusio ryžtingo vado. Tačiau, šitai besprendžiant ir teisiant istorinius įvykius, mes nepajuntam, kad liekam užpakalyje ir konkrečios gyvenimo realybės srovės pamažu aplenkiami, išskiriami, nors mūsų rankos pilnos turtų, nors mes tebelaikome rankose ateities tikrąjį kelią nušviečiantį Tiesos švyturį ...

Dabar jau ne vienas akylesnių teologų bei krikščioniškosios minties kūrybingesnių atstovų, pajutę dabartinės situacijos iššūkį įsijungti į dvasines rungtynes — tarsi, į tą šv. Pauliaus vaizdžiai nusakytą bėgimą stadione — pradėjo budinti snaudžiančią teologiją, ir tuo būdu netiesiog ir patį Bažnyčios kūną, nedelsiant pasisakyti. Pasisakyti laisvės klausimu dabar ypač aktualu ir neati-dėliojama pareiga. Galime tad suprasti, kodėl Brugge vyskupo Emile Joseph De Smedt Vatikano II antrosios sesijos metu pasakytoji laisvės klausimu kalba susilaukė ne vien tik susirinkusiųjų tėvų entuziastiško pritarimo, bet plačiai nuskambėjo visame pasaulyje, nešdama naujos vilties virpėjimą.

Žmogaus laisvės teologijos klausimais iki šiol daugiausia yra rašęs amerikietis jėzuitas T. John Curtney Murray. Yra dar keletas pavienių trumpesnių straipsnių pasirodę teologiniuose žurnaluose,

bet ir šioje srityje platūs, daug nuostabių galimybių žadą laukiai dirvonuoja ir laukia sistemingo bei vispusiško teologinio nagrinėjimo. Reikia laukti, kad Vatikano II nutarimai suteiks paskatinimo. Kad šituo keliu jau daug užsimota, rodo 1965 m. pradžioje pradėta visą teologijos lauką apimanti knygų serija, pavadinta *Concilium*, kurios numatoma išleisti 50 tomų ir kurioje bendradarbiauja visi žymiausieji šių laikų katalikų teologai bei skripturistai.

Pasauliečių teologijos šiame referate neliesime. Ji yra jau gero kai plačiai išjudinta ir jai jau duota aiški linkmė Vatikano II trečiosios sesijos gale paskelbtoje konstitucijoje apie Bažnyčios esmę. Be pagrindinio, iki šiol stambiausio bei išsamiausio T. Yves Congar, O. P. veikalo *Jalons pour une théologie du laïc*at pirmą kartą pasirodžiusio 1951 m., dabar jau turime net keliasdešimt didesnių ar mažesnių studijų. Jų įtakoje, be abejo, subrendo ir minėtoje konstitucijoje įglaustas vienas skyrius, specialiai skirtas pasauliečių vietai Bažnyčioje ²⁰.

III. BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Metant žvilgsnį į šio referato paliestą teologinių problemų lauką, mes matome, kad žemiškosios konkrečios realybės teologijos pirmieji žingsniai bei pastangos sudaro dalį platesnės apimties apaštalavimo už viso pasaulio, visos sukurtosios tikrovės laimėjimą. Tai yra, tarsi, rungtyinės, į kurias visu pločiu bei gyliu, ypač po Vatikano II, yra įsijungusi Bažnyčia. Šiame apaštalavime būtina, kad Bažnyčia traktuotų pasaulį su visa jo daugiasluoksne realybe rimtai ir pagarbiai ir, aišku, tokio pat atsakymo lauktų iš pasaulio. Jeigu šitokioje dvasioje bus ieškoma kelio į dialogą, tai bus išvengta iš vienos pusės perdėtai spiritualistinio doketizmo, monofizitizmo ir kitų praeityje pasitaikiusių klaidų, t.y. klaidos, kuri beatodairiškai paniekina konkrečios realybės nuostabų turtingumą ir vertę; iš kitos gi pusės — bus išvengta perdėto racionalistinio nestorianizmo bei deizmo, kuris siekia tą nuostabią daugiasluoksnę sukurtoją realybę — tą *mysterium* — sekuliarizuoti ²¹.

²⁰ Dėmesio verti šie veikalai: F. X. ARNOLD, *Glaubensverkündigung und Glaubensgemeinschaft*, 1955; L. HOFMANN, *Der Laie in der Kirche, seine Sendung, seine Rechte*, Trier, 1955 (šiame veikale bendradarbiauja ir O. SEMMELROTH); KARL RAHNER; *Schriften zur Theologie II* ir III tomuose ta tema parašytos studijos; P. GLORIEUX, *Le laïc dans l'Église*, Paryžius, 1960.

²¹ JAKOB DAVID minčių parafrazė, žr. jo studiją kolektyviniam leidiny *Fragen der Theologie heute*, Einsiedeln 1957, 565 psl.

Kad šis neeilinio masto uždavinys pasisektų, būtina, kaip jau anksčiau pastebėjau, tamprus filosofijos ir teologijos bedradarbiavimas. «Nefilosofiška teologija būtų bloga teologija, o bloga teologija neįstengia atlikti savo būtino, jai specifiškai pavestojo uždavinio — Apreiškimo interpretacijos»²².

Nevienam gali kilti klausimas: kur visoje teologijos sistemoje (geriau sakant — teologinio mąstymo pilnumoje) tektų įrikiuoti šitokią konkrečios realybės klausimus nagrinėjančią teologiją, juk jai vienai savarankiškai, tarsi, atskiram ir nepriklausomam organizmui vystytis būtų visai nenatūralu ir reikštų tiesiog paneigimą tos organiškos vienybės, kurios ji kaip tik ir siekia. Karl Rahner jau pradžioje minėtame savo teologinių studijų *Schriften zur Theologie* pirmame tome patiektose būsimos integralinės teologijos metmenyse visus anksčiau paliestus ir panašius teologinius klausimus vadina vienu praktinės teologijos vardu. Jo sugestijas palaiko ir kiti žymesnieji teologai, kaip Hans Urs von Balthasar²³, Edward Schillebeeckx ir eilė kitų. Minėtoji *Concilium* serija kaip tik ir yra suskirstyta į 10 pagrindinių skyrių, kurių vienas pats stambiausias, liečias mūsų čia paliestus klausimus, pavadintas *Praktinės Teologijos* skyriumi ir jo vyriausiuoju redaktoriumi yra tas pats Karl Rahner, S.J.

Baigiant dar viena pastabėlė. Nežiūrint viso konkrečios kasdieninės realybės teologijos reikalo ir josios iškėlimo į priekį, ypač šiais laikais, būtų klaida lengvai ranka numoti ir nuošaliai palikti sistematinę, grynąją dogmatinę teologiją. Priešingai, iškeltas šios praktiškosios teologijos išplėtojimo reikalas dar labiau pabrėžia naujos, viską apimančios integralinės teologijos būtinumą. Čia norėčiau užsiminti apie vieną labai įdomų šiuo klausimu straipsnį²⁴. Jo autorius John Thornhill, S.M. apgailestauja, kad moderniųjų teologų tarpe yra susidariusi tendencija nusiukti nuo sisteminės teologijos, ją paniekinti kaip negyvenimišką abstrakciją bei teologinių schemų balastą, ir vieton jos raginti koncentruotis prie bibliinių bei patristinių studijų, jose ieškant atsako į dabar Bažnyčios gyvenime iškylančias konkrečias problemas. Šito autoriaus nuomone, tokia tendencija neišvengiamai vestų į kitą kraštuti-

²² Žr. KARL RAHNER, *Philosophy and Theology*, žr. *Theology Digest*, XII, 1964, 121 psl.

²³ Jis yra užsimojęs visiškai naują teologinių veikalų seriją leisti, būtent, išeidamas iš estetinio taško — būties kaip grožio (*Herrlichkeit*) spindėjimo.

²⁴ JOHN THORNHILL, S. M., *Towards an Integral Theology*, žr. *Theological Studies*, 24 (1963), 264-277 psl.

numą. Todėl jis siūlo pasvarstyti, ar nebūtų galima projektuoti nauja integralinė teologija, suskirstant ją, panašiai į Maritain siūlomą filosofinės minties struktūrą, į tris sluoksnius: pozityvinę teologiją, kurion įeitų biblinės bei patristinės studijos; sistematinę teologiją ir praktinę — pastoralinę teologiją. Visos šios trys dalys — pakopos ar sluoksniai — turėtų sudaryti organišką vienumą, būtent taip, kad pozityvinėje dalyje būtų pirmoje eilėje siekiama susipažinti su pozityviai apreikštomis tiesomis, jų terminais, iš kurių būtų atskleidžiama atperkamojo įvykio (*Heilsgeschehen*) vidinis dėsningumas; toliau — sistematinėje dalyje būtų siekiama suprasti tų apreikštų tiesų giliausią prasmę, niekad neprarandant to vidinio ryšio, kuris viską jungia su giliausiai suprasta realybės visuma; pagaliau, pastoralinėje dalyje būtų siekiama išaiškinti krikščioniškųjų tiesų paslaptis jų praktinio realizavimo kontekste. Kaip matome, ir šito autoriaus mintys beveik sutampa ir rodo ta pačia kryptimi, kurią kiek anksčiau jau nurodė Karl Rahner. Šis integralinės teologijos reikalas tad jau yra tapęs veik visuotiniu šauksmu, jis yra pagrįstas. Lieka tik, atsirėmus į sveikos filosofinės antropologijos pagrindus — čia jau būtų neatidėliojamas uždavinys ir krikščionims filosofams tuoj imtis darbo ir savo studijų vaisiais pasidalinti su teologais — tokią integralinę teologiją sujungtomis jėgomis kurti.

Suvedant čia patiektų minčių gijas, galime pasakyti, kad gyvenamosios tikrovės teologijos uždavinys yra dvigubas: padėti Bažnyčiai sueiti į vaisingą dialogą su sparčiai evoliucionuojančiu pasauliu, kad tose įvairiose fermentacijose, naujai atsirandančiose situacijose, ji galėtų atpažinti paslaptinę Šventosios Dvasios veikimą ir vedimą Kristaus pažadėtąją kryptimi: *ut vitam habeant et abundantius habeant*²⁵, t.y. dieviškosios gyvybės augimo josios narių tarpe; antra — kad šios teologijos pagalba būtų galima viso to daugiasluoksnio pasaulio fermentacijos proceso pagrinduose pamatyti Apvaizdos vedimą į galutinį visos žemiškosios tikrovės atbaigimą — *consummatio*. Ką gi ši *consummatio* reiškia, jei ne tai, kad visas šis Dievo sukurtasis pasaulis, perkeistas paskutiniąją dieną, paruzijoje, lyg nunokęs vaisius, atsiduos visiškam Kristaus-Atpirkėjo vadovavimui, o Iškūnijęs Žodis tada gražins į Tėvo rankas visą savo tautą ir karalystę, kurią, asmeniškai įsikūnydamas ir nuolat maitindamas, laiko tekmėje ištobulino?

Taigi, šiai konkrečios realybės apraiškų teologijai rūpi sekti ir interpretuoti toji nuolat auganti, besivystanti būklė, kurioje

²⁵ Jono 10, 10.

konkreči žmogiškojo gyvenimo realybė išsitiesia — pradedant krikštu — mirtimi Kristuje²⁶ ir baigiant paruzija, prisikėlimu naujame kūne ir galutinai įsijungiant į prisikėlusį Kristų. Tai giliausia prasme yra ne kas kita, kaip *theologia viae*, *theologia crucis* — istorinė teologija šios žemės žmogaus, keleivio, bet teologija, kuriai nepaprastai rūpi šis konkretus *kairos* — Dievo dovanotasis laiko akimirksnis²⁸.

KUN. V. M. ČUKURAS

Putnam, Conn., J.A.V.

²⁶ *Romėnams*, 6, 3.

²⁷ *Jono* 7, 6; *Romėnams* 13, 11.

THEOLOGY OF CONCRETE REALITIES

by

Rev. V. M. CUKURAS

Summary

A marked decline of interest in Theology and the apparent sterility which characterized the dogmatic writings in the last fifty years alarmed a few perceptive minds in the Church who tried to awaken the attention to the cries of modern man and his concrete existence with all its complexities. Now it is already an established fact that the modern man has lost his confidence in modern Philosophy of Existentialism and its various forms, and looks with a certain anxiety toward the Christian Theology for concrete and more satisfying answers to a variety of problems arising with such an urgency from everyday's life.

In this paper we have touched on the problems of work, history, death, sex and freedom, and have tried to show the ways of a modern interpretation in terms of Revelation. The course of debate during the sessions of Vatican II has revealed a growing need for basic reform and updating of theological thought, it calls for an emphasis of history and organic growth as against the "frozen" system in our approaches to understand the eternal Truth. In this essay we tried to show how the Incarnate *Logos* of the Eternal Father, in assuming the visible form of our concrete reality, leads to the final consummation of all creation, and finally will present it, transformed, into the hands of the Father. In this perspective, therefore, every given moment — the *kairos* — is eternally important and theologically relevant. These reflexions are but an echo of the spirit of *aggiornamento* in the Church, opening the riches of the Bride of Christ for a possible encounter and dialogue with the modern world.

GYVOSIOS DVASIOS UŽDAVINIAI MATERIALIZMO AKIVAIZDOJE

Nesiimu aiškinti, kas yra gyvoji dvasia ir kas materializmas. Visa tai yra žinoma, ar bent prileidžiama, kaip žinoma¹. Nežiūrint to, tema yra labai plati², ne teoretinė, bet praktinė, konkreti, atsižvelgianti dabartinę padėtį, ieškanti dabartinių uždavinių.

Vos pažvelgę į dabarties gyvenimą, tuojau pastebime, kad visa, kaip išsireiškė senovės filosofas *panta rhei*, visa juda, sukasi, kaip karuselėje, kad nieko nėra pastovaus, tikro, tarytum koks svaigulys būtų apėmęs žmoniją. Vieniems dabarties gyvenimas yra didelės krizės laikotarpis, kitiems gi tik paprastos, gyvenime normalios raidos apraiška. Vieniems tai atrodo išsiilgtos pažangos ir laimėjimų metai, kitiems, priešingai, didelio išsigimimo ir kone visiško pralaimėjimo epocha. Vieniems šis sukrėtimas duoda vilties laukti artimoje ateityje geresnių ir pastovesnių laikų, kitiems tai yra tik pranašas beartėjančio visiško chaoso, pasibaisėtinos

¹ Gyvosios dvasios klausimu yra rašę: STASYS ŠALKAUSKIS, *Aedificatio nostra. Gyvosios dvasios reikalu*, žr. *Tiesos Kelias*, 1938 m. 2 nr., 112-119 psl.; KUN. A. SMAILIUS, *Gyvosios dvasios liepsnos*, žr. *Tiesos Kelias*, 1939 m. 6 nr. 467-468 psl.; STASYS ŠALKAUSKIS, *Jaunuomenė ir gyvoji dvasia*, žr. *Židinys*, 28 (1938), 11 nr., 499-513 psl.; A. MACEINA, *Ut accendatur*, žr. *Tiesos Kelias*, 1938 m. 7-8 nr., 527-530 psl.; KUN. K. STEPONAVIČIUS, «*Gyvosios dvasios*» beieškant, žr. *Tiesos Kelias*, 1938 m. 6 nr., 421-425 psl.; KUN. STASYS YLA, *Gyvoji dvasia per gyvąją — idealiąją parapiją*, žr. *Tiesos Kelias*, 1938 m. 12 nr., 802-810 psl.; KUN. V. K. TAŠKŪNAS, *Kristaus ugnies ir Jo nesandoros!* žr. *Tiesos Kelias*, 1938 m. 5 nr., 354-361 psl.; PROF. STASYS ŠALKAUSKIS, «*Gyvoji Dvasia*», žr. *Tiesos Kelias*, 1938 m. 5 nr., 361-363 psl.; VYSK. PETRAS PR. BŪČYS, *Gyvosios dvasios veikla*, žr. *Tiesos Kelias*, 1938 m. 6 nr., 415-418 psl.; PROF. ST. ŠALKAUSKIS, *Degantios širdys vienykitės!* žr. *Tiesos Kelias*, 1938 m. 6 nr., 419-421 psl.; KUN. DR. J. STOBRYŠ, *Susipratimas ir pilnas užsiangavimas (Gyvosios dvasios ir gyvojo darbo linkme)*, žr. *Tiesos Kelias*, 1938 m. 7-8 nr., 516-520 psl.; KUN. J. B., *Idealo tarnyboje (Gyvosios dvasios sąjūdžio klausimu)*, žr. *Tiesos Kelias*, 1938 m., 7-8 nr., 526-527 psl.; KUN. A. SMAILIUS, *Gyvosios dvasios židiniai*, žr. *Tiesos Kelias*, 1939 m. 7-8 nr., 572-573 psl. KUN. VYTAUTAS BALČIŪNAS, *Gyvoji dvasia*, žr. *Aidai*, 1948 m. 16-17 nr. (liepos-rugpiučio mėn.), 289-293 psl.

² Tema buvo parinkta tokia plati, nes nesitikint surasti teologijos sektijai paskaitininkų, ji labiau tiko įtraukti didesnį dalyvių skaičių į diskusijas.

anarchijos. Kaip ten bebūtų su kraštutinėmis nuomonėmis, stebinčiam įvykius yra aišku, kad gyvename didingos evoliucijos laikotarpį. Iš siauro, uždaro planetarinio pasaulėvaizdžio pereiname į platų, atvirą, kosminį pasaulėvaizdį. Akiratis smarkiai išsiplečia.

Visi naujaučiame, kad kažkas baigiasi, kažkas miršta ir nesugrąžinamai dingsta, ko nė jokiais pastangomis nebesulaikysi; taip pat kad kažkas gimsta, kažkas ateina, formuojasi visiškai naujo, visiškai skirtingo nuo buvusiojo, ko tačiau dar nepajėgsi pakankamai užčiuopti, o dar mažiau suformuluoti, nes to viso dar nėra, o vien tik gilus ilgesys, troškimas, ieškojimas, laukimas. Jaučiame, kad esame pašaukti tatau sukurti.

Savaime aišku, gyvename perėjimo laikotarpyje. Vienas istorinis periodas baigiasi, prasideda kitas, visiškai naujas, labiau skirtingas nuo buvusiojo, kaip dar niekuomet istorijoje. Tai istorijos epochų pasikeitimas³. Šis gi pasikeitimas-krizė apima visą žmoniją, yra didesnė už visas kitas iki šiol buvusias krizes, taip kad didele dalimi galima jau pritaikyti *Apokalipsės* žodžius: *Ecce nova facio omnia*⁴. Vyksta kažkokia nors dusli, bet gili, paslėpta, vos apčiuopiama savo formose ir siekiuose evoliucija, didesnė ir giliau užgriebianti už visas iki šiol buvusias revoliucijas, pralenkianti ne tik prancūzų, bet ir pačią bolševikinę revoliuciją, nes ji siekia ir giliau ir plačiau, apima visą žmoniją.

³ Plačiau šį klausimą yra nagrinėjęs inž. JONAS RUGIS L. K. M. Akademijos suvažiavime Chicagoje: *Ar atomo tyrinėjimai pradėjo naują erą?* žr. *Suvažiavimo Darbai*, V tomas, Roma 1964, 339-357 psl. ir daugelis kitų, kaip ROMANO GUARDINI, *Das Ende der Neuzeit*, Bazelis 1950; J. M. HOLLENBACH, *Der Mensch der Zukunft, Anthropologische Besinnung in der Weltwende*, Frankfurt am Main 1959; E. RIDEAU, *Technique et avènement de l'homme*, 1951; FR. DESSAUER, *Durch die Tore der neuen Zeit*, 1961; to paties autoriaus *Streit um die Technik*, 1956; F. VALIENTE OROQUIETA, *Sentido y valor del trabajo*, 1951; L. BOROS, *Evolutionisme e spiritualité (Evoluzionismus und Spiritualität)*, 1960; F. RUSSO, *Technique et conscience religieuse*, Paryžius 1961; X. VON HORNSTEIN ir FR. DESSAUER, *Seele im Bannkreis der Technik*, Olten 1945; G. DIDIER, *Eschatologie et engagement chrétien*, 1953; H. DOLCH, *Die Naturwissenschaften und die Letzten Dinge*, 1960; C. DUQUOC, *L'Eglise et le progrès*, Paryžius 1964; A. ETCHEVERRY, *Le conflit actuel des humanismes*, Roma 1964, ir kiti. Apie naują žmonijos istorijoje epochą kalba ir Visuotinis Vatikano II Susirinkimas: «Conditiones vitae hominis moderni sub respectu sociali et culturali profunde immutatae sunt, ita ut de nova historiae humanae aetate loqui liceat» (Pastoralinė konstitucija *Gaudium et Spes*, 54 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1075 psl.; lietuvišką vertimą žr. *II Vatikano Susirinkimo Dokumentai*, Bostonas 1967, 230 psl. arba *II Vatikano Susirinkimo Nutarimai*, Vilnius 1968, 165 psl.).

⁴ Štai aš darau visa nauja: *Aprėiškimas*, 21,5.

Tad nenuostabu, kad šiame sukrėtime ir gausių jėgų išjudime krizė pasireiškia su visais pavojais, netgi su padidėjusiomis tikromis ir tariamomis blogybėmis ir trūkumais. Viena, kad reformatoriai ir visokeriopa reakcija prieš praeitį pradeda labiau iškelti viešumon visus trūkumus. Antra, net toji pati reakcija ir reformatoriai, kurie savyje yra geriausių norų, nes stengiasi pataisyti, kas buvo negero ir neigiamo besibaigiančiame periode ir sukurti nauja, ne tik tariamai pablogina padėtį, — tradicionalistai visa kas tik nauja, tegu būtų ir kuo geriausia, laiko blogiu, — bet ir iš tikrųjų. Tiesa, kad praeities trūkumai yra iššaukę reagavimą, ši naują judėjimą. Tačiau šis praeities klaidų taisymas ir trūkumų šalinimas, deja, beveik visuomet yra atliekamas ne kompetentingų, tam reikalui priaugusių ir autoritetingų asmenų bei institucijų, bet dažnų dažniausiai tam uždaviniui nepriaugusių, nepribrendusių, nors ir kūrybingų asmenų, kurie pamatę anų, kurie yra *in possessione* neveiklumą ir gal net pajutę skriaudą iš jų, imasi tų reformų. Šie gi *in possessione* daugiau ar mažiau sustyrę, sukalbėję, « aptukusios širdies », kaip jie vadinami Šv. Rašte⁵, arba vien tik savo asmeninės gerovės težiūri, ar bent jau visuomenės gerovę tevertina per savo asmeninę gerovę, arba, gyvendami rutinoje, nemato ne tik reikalingų reformų, bet negirdi nė pagalbos šaukiančio balso, kuris, pagal poeto išsireiškimą, be atbalsio skrieja iki dangaus aukštybių⁶. Reformų ir pažangos realizavimo imasi minėtieji nekompetentingi asmens ar institucijos.

Visai nenuostabu, kad jie pridaro daug klaidų. Pirmiausia dėl paprasto nepasiruošimo, nepatyrimo. Tačiau prie to prisideda bei įsipainioja taip pat ir žemesni motyvai, kaip tai « atsigriebimo » prieš buvusius autoritetus, buvusias institucijas, atgyvenusias formas, nesišskiriant tačiau ir pas juos didesnio ar mažesnio savanaudiškumo pasireiškimo⁷. Pagaliau toks perėjimo periodas

⁵ « Juose įvyksta pranašystė Izaijo, kuris sako: Girdėte jūs girdėsite, bet nesuprasite, ir žiūrėte jūs žiūrėsite, bet nematysite. Nes šitos tautos širdis nutuko, jie vargiai girdėjo ausimis ir užmerkė savo akis, kad kartais nepamatytų akimis ir neišgirstų ausimis, ir nesuprastų širdimi ir nesigręžtų, ir aš jų nepagydyčiau » (*Mato* 13,14-15; plg. *Apaštalu Darbai* 28,26-27).

⁶ MAIRONIO eilėraštis *Beturčiams*, žr. *Pavasario Balsai*, Würzburgas 1947, 229-230 psl.

⁷ Pop. Paulius VI savo enciklikoje, pripažinęs reikalą tiek atsinaujinimo tiek pažangos Bažnyčioje, labai griežtai įspėja nedaryti to lengvamaniškai: « Nec quemquam studium rapiat renovandi ipsam Ecclesiae structuram, instaurata charismaticorum ratione, perinde ac si nova et vetera ea sit Ecclesiae conditio, quae e paucorum cogitatis oriatur, et quidem, cum animorum ardore ferveant et aliquando putent se divino quodam instinctu moveri, inanibus suae ineptae restorationis somniis contaminare possint ».

yra patogiausias laikas, kuriame atsipalaiduoja visos nelemtosios jėgos, nieko bendro neturinčios nei su reforma nei su pažanga. Po bendruoju reformos ir pažangos obalsiu, net stipriau negu idealistai, pasireiškia didieji savanaudžiai, tegu tai bus garbės ar medžiaginių sumetimų iškaičiavimais, tai iš vienos pusės, o iš antros, šalia jų pasireiškia ir visi pesimistai, visi apkartėliai, kurie ne tik nieko gero negali kitiems duoti, bet nė patys nieko neturi.

Vieną kartą pajudinus ir sukrėtus «pastoviuosius» dėsnius, tai yra rutiną, nebesustojama vietoje, pradedama įtarti ir diskutuoti net pačios tikriausios tiesos. Tokiu būdu pradeda visa judėti, atrodo, lyg prieš pasaulio pabaigą, pagal Kristaus pranašystę, visos dangaus galybės pajudinamos⁸, nebepalieka nieko pastovaus, tikro, saugaus. Paneigiama net patys visuomeninio, socialinio, kultūrinio ir dvasinio gyvenimo pagrindai. Atmetama net ir tai, kas praeityje buvo ne tik gero, bet ir geriausio, ir ką būtina buvo palaikyti ateičiai.

Tai vyksta todėl, kad nepasiruošę reformatoriai ir progresistai bei prie jų prisišliejusi išjudinta minia neatskiria esmingo nuo atsitiktinio, amžino ir pastovaus nuo laikino ir žmogiškosios veiklos produktų. Apreiškimo nuo žmogiškosios kūrybos, turinio nuo formos. Žmogiškoji veikla yra ir sąlygota ir laikina, kai tuo tarpu dieviškoji tiesa yra amžina, nesikeičianti. Tad neretai tokiose perėjimo epochose reformatoriai, vietoje keisti ir gerinti žmogiškuosius elementus, pajudina dieviškuosius ir amžinuosius, tuo dar labiau pabiauroidami padėti ir ją apsunkindami. Tatai paaiškina, kodėl tokių reformų ir epochų pasikeitimo metu padėtis, vietoj gerėjus, atrodo, dar labiau pablogėja, nes prie buvusių negerovių prisideda dar naujos, o gerųjų rezultatų dar nematyti, nors jie jau bręsta, formuojasi ir yra visiškai realūs. Dėl tokios padėties labiau kalti ir atsakingi yra ne šie nepasiruošėliai entuziastai ir prie jų prisišliejusieji savanaudžiai, bet anie tikrieji vadai ir autoritetai, kurie tinkamu laiku nepadarė reikalingų reformų, nėjo su gyvenimu ir nesprendė diena dienos gyvenimo keliamų reikalavimų bei uždavinių⁹, bet visa surutininimo.

germanam Ecclesiae conformationem. Ecclesiae, ut est, nos inservire debemus, eamque amare sapienti rerum gestarum intellectu, humilique voluntatis Dei inquisitione, qui Ecclesiam regit eique adest, etiam cum sinit eius vultus splendori et actionis sanctitati, ob humanas infirmitates, aliquid caliginis offundi. Hanc ipsam autem sanctitatem atque splendorem nos inquirimus ac promovere studemus » (Enciklika *Ecclesiam suam*, 7 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 56 (1964), 630 psl.).

⁸ Mato 24,29.

⁹ V. KUDIRKA, eilėraštis *Labora*, žr. *Lietuvių poezijos antologija*, sudarė J. AISTIS ir A. VAIČIULAITIS, Chicaga 1951, 260 psl.

Iš viso to jau aiškiai matyti, kiek ši tema yra plati ir turininga, reikalaujanti nagrinėjimo įvairiais požvilgiais, tegu tai bus vis tos pačios gyvosios dvasios uždaviniai. Jie gali būti asmeniniai ir visuomeniniai, individualiniai ir socialiniai, tautiniai ir politiniai, filosofiniai ir teologiniai, moraliniai ir dvasiniai. Iš šių įvairių aspektų teimsiu tik vienai viena, būtent teologinį ir jį kiek panagrinėsiu. Nors tema atrodo reikalauja praktinių nurodymų, sakyčiau kone «iškaičiavimo» tų laukiamų uždavinių, kad vėl visa nurimtų, atsistatytų, grįžtų praeities ramybė ir visa stabilizuotųsi. Tačiau to neužtenka. Gyvoji dvasia nori bei privalo gyvai ir reikštis.

I. MATERIALIZMO PRIEŽASTYS

Žvelgdami į dabarties apraiškas, matome, kad visa tai neatsitiko savaime, jei taip sakytume, neatsirado po nakties tarp kitko ir tas materializmas, su savo pasėkomis, kad jis duotų uždavinius gyvajai dvasiai, bet buvo iššauktas paties gyvenimo. Tiesa, ne vienas gal nusistebės: argi nebuvo visa gera, iš kur atsirado pikta, iš kur blogis, trūkumai? ¹⁰ Ir, apsiramins paskaitęs Evangelijoje: «Tai padarė žmogus neprietelis» ¹¹. Ir apkaltins kitus.

Kad geriau galėtume numatyti, pažinti ir formuluoti gyvosios dvasios uždavinius materializmo akivaizdoje, akivaizdoje dabarties turimų problemų ir įvairių negerovių, turime atidžiau pažiūrėti ir panagrinėti, kas yra tas «žmogus neprietelis» ir kaip jis tai padarė, kaip ta visa negerovė atsirado. Tai jau gana ilgas procesas. Kaip tik ir reikia jį pasekti, nors labai schematiškai, tai yra pagrindinius tarpsnius, kuriais šis grėsmingas blogis išaugo, išgalėjo ir graso visai užgožti gėrį.

Tas pats Išganytojo palyginimas nurodo nagrinėjimui kryptį: «Žmonėms bemiegant, atėjo jo neprietelis, pasėjo kviečiuose raugių ir nuėjo sau. Kai želmuo paaugo ir užmezgė vaisių, tuomet pasirodė ir raugės» ¹². Jeigu tai padarė «neprietelis», tai ne vienas gali visiškai nusiraminti — tai kiti kalti dėl visų negerovių. Gal net pagalvos dar, kad šiuo atveju nieko negalima padaryti: neprietelis lieka neprieliu. Tereikia tik juos «išgaudyti» ir vėl sugrįš pilna ramybė. Tačiau šv. Augustinas nurodo gilesnį sprendimą. Jis viso blogio šaknį mato pačiame žmoguje, sakydamas:

¹⁰ «Viešpatie, argi ne gerą sėklą pasėjai dirvoje? Iš kur gi atsirado raugių?» (*Mato 13,27*).

¹¹ *Mato 13,28*.

¹² *Mato 13,25-26*.

« Visa nesantaika — konfliktas glūdi tavyje (iš tavęs kyla, išauga), nebijok išorinio priešo, nugalėk pirma save, o tuo pačiu įveiksi ir pasaulį (išorinį priešą) »¹³.

Taigi tas « neprietelis » yra ne kas kita, kaip pats žmogus, jo netvarkomi polinkiai, jo negyvenimas Evangelijos dvasia, jos išpažinimas tiktai lūpomis, ne širdimi, ne pačiu gyvenimu. Tą patį sako ir minėtasis palyginimas: « žmonėms bemiegant ». Tatai nereiškia fizinio miego, bet kaip tik aną dvasinį miegą, kuris gyvatai dvasiai yra neįmanomas, su ja nesuderinamas, nes šis miegas yra kaip tik gyvosios dvasios praradimas, jos mirtis. Dvasiai « bemiegant », tai yra jai nebeveikiant, nebeapsisprendžiant, palengva menkėja ir iš gyvenimo išnyksta antgamtinis pradas, nors iš lėto vis labiau stiprėja, įsigali ir išbujoja blogieji polinkiai, pradžioje vos pastebimai, kol su laiku pasirodo ir vaisiai.

Gyvoji dvasia turėjo budėti — nuolatos kūrybiškai reikštis, bet štai ji susnūdo ir užmigo. Šis dvasios « miegas » pasireiškia pirmiausia formalizmu: išorė pasilieka, tačiau dvasiai « bemiegant » nebėra turinio, vien tik beprasmė išorė. Iš asmenybių darosi tik vaikščiojantys automatai, ar jie bus paprasčiausi eiliniai tikintieji, ar aukštieji hierarchijos asmens. Toks tikėjimo išpažinimas tiktai lūpomis, ne gyvenimu, veda į atskyrimą religijos nuo gyvenimo praktikoje. Religija sau, gyvenimas sau. Čia tau, Dieve, čia tau, šeima, o čia jau man. Tarytum šeima nebūtų paties Dievo nuosavybė, nepriklausytų jam, tarytum rūpinimasis šeima nebūtų kaip tik Dievo valios pildymas, arba būtų galima ja rūpintis neatsižvelgiant į Dievo valią, tarytum tas rūpinimasis šeima nebūtų savojo pašaukimo realizavimas ir savo asmenybės atbaigimas. Toks šeimos nuo Dievo « atskyrimas » yra neleistinas jos « pasisavinimas », nes atpalaidavęs ją nuo Dievo, palenkia ją savo egoizmui ir tesirūpina ja pagal savo prigimtinius nusiteikimus.

Šis gyvenimo ir religijos atskyrimas yra kartu ir antgamtinės srities nuo prigimtinės, dvasinės nuo medžiaginės srities atskyrimas. Čia malda, poteriai, netgi sakramentai, bet priimti išorinai, formalistiškai, be dvasios, nes ji « miega », be įtakos gyvenimui, nors gal net skrupulingame smulkmeniškume ir iš to kylančiame savimeiliam pasitenkinime, o po to, « pilnai » atlikus pareigas Dievui, « atsisakčius » su Dievu ir « išsilaisvinus », prasideda kitas naujas gyvenimas, gyvenimas pilietinis, gyvenimas sau, gyvenimas šeimai, gyvenimas tautai, kur Dievui jau nebėra vietos, kur visa daugiau ar mažiau palenkta naudai ir malonumui. Visko prasmė koncen-

¹³ « Conflictus in teipso est; noli timere hostem extrinsecum; te vince et mundus est vincetus » (S. AUGUSTINUS, *Sermo* 57,9; *P.L.* 38, col. 391).

truojama į naudą ir malonumą. Pasilieka tiktai daiktai, įrankiai, prekės: ligos ir ligoniai — gydytojui, geležis ir plytos — statybininkui, prekės — pirkliui, kažkokios bedvasės iškamšos-lėlės — kunigui, ir visiems viena ta pati didelė beprasmybė širdyje ir sieloje. Ir gyvena taip tarytum somnambulai. Taip prieinama iki tikro dualizmo, gyvenama du gyvenimai be jokio sąlyčio ir savitarpės įtakos: vienas prigimtinis — sau, kitas — Dievui. Šis pastarasis vis labiau silpnėja, menkėja, atrofuoja ir deformuojasi. Prigimtinis, medžiaginis, kasdienis darbo gyvenimas telaikomas vertingu, užtenkamu, nors jis yra be idėjos, be šviesos ir prasmės. Toks supasaulėjęs asmuo vadovaujasi tik grynai žemiškaisiais požiūgiais, žemiškaisiais motyvais, yra apsprendžiamas tiktai žemiškųjų vertybių. Toks krikščionis jaučia, galvoja, vertina, sprendžia nebe krikščioniškai, bet tarsi pagonis iš stambeldybės laikų, vien tik protarpiais, lyg ant tvoros, prikabindamas vieną ar kitą religinį veiksma, kurį labiau reikia laikyti iš krikščionybės kilusiu prietaru, negu tikrai religiniu veiksmu, nes jis nebeduoda gyvenimui prasmės, neapsprendžia ir nevadovauja veikimo, nenustato pasaulėžiūros — palieka visiškai be teigiamos įtakos į asmenybę¹⁴.

Apie tokius Kristus pareiškia: « Tu sakai: Aš esu turtingas ir pralobęs ir nieko neprivalau; o nežinai, kad tu esi nelaimingas ir apgailėtinas, beturtis, aklas ir plikas. Tu turi vardą, būk tu esąs gyvas, ir esi numiręs »¹⁵. Prie tokio baisaus išsekimo prieina atskyrę dvasinį gyvenimą nuo paprasto, kasdienio.

Neveltui ir ne be pagrindo ateismo ir materializmo atsiradime Vatikano II Visuotinis Susirinkimas tarp kitų priežasčių nurodo ir pačių krikščionių didelę kaltę¹⁶.

¹⁴ ALAIN ENTRALGO, *La empresa de ser Hombre*, Madridas 1963, 46 psl.; « Šita tauta garbina mane lūpomis, o jų širdis toli nuo manęs. Veltui jie mane garbina, nes moko žmonių mokslų ir įsakymų » (*Morkaus* 7,6-7; cf. *Izaijo* 29,13); Pastoralinė konstitucija *Gaudium et Spes*, 13 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1034-1035 psl.; lietuviškas vertimas žr. Bostono (1967) leidinio 180-181 psl. arba Vilniaus (1968) — 129-130 psl.

¹⁵ *Aprėškimas* 3,17; 3,1.

¹⁶ « Voce atheismi phaenomena inter se diversa designantur... Sane qui voluntarie Deum a corde suo arcere et quaestiones religiosas devitare conantur, dictamen conscientiae suae non secuti, culpae expertes non sunt; attamen et ipsi credentes quamdam de hoc responsabilitatem saepe ferunt. Atheismus enim, integre consideratus, non est quid originarium, sed potius ex diversis causis oritur, inter quas adnumeratur etiam reactio critica contra religiones et quidem, in nonnullis regionibus, praesertim contra religionem christianam. Quapropter inter hac atheismi genesi partem non parvam habere possunt credentes, quatenus, neglecta fidei educatione, vel fallaci doctrinae expositione, vel etiam vitae suae religiosae, mo-

Net gi galima sakyti, kad, tam tikra prasme, daugelis krikščionių yra pirmieji ateistai ir materialistai paneigia tikrąjį Dievą, iškreipia jo sąvoką, tepripažįstą tik, sakytum, kažkokį stabą, kiek jis yra naudingas jų savimeilės planams realizuoti. Daugelis krikščionių, negyvenančių Evangelijos dvasia, kaip tik ir yra, tegu ne vienintelė, bet greičiausiai pagrindinė priežastis ateizmo ir materializmo, nes iškreipia Dievo sąvoką, atstumia kitus nuo Dievo, jį uždengia.

Materializmui kelią paruošė, toliau, ir perdėtas spiritualizavimas, visko, tegu tik teoretinis, sutelkimas į sielos reikalus, kūno gi reikšmės aplenkimas ir medžiagos nuvertinimas, praktikoje gi tik jos vertinimas. Žmogus nėra tiktai dvasia ar tiktai medžiaga, bet yra ir dvasia ir medžiaga Kūrėjo sujungto į vieną būtybę. Todėl negali būti pažeista Dievo nustatytoji harmonija nei vienon, nei kiton pusėn. Negalima skaldyti asmenybę, aplenkti kūną, rūpintis tiktai siela. Reikia išlaikyti atitinkamą, prigimties nustatytą santykį. Klaidingiems sprendimams yra net kelios galimybės: visiškas dvasios paneigimas — materializmas, arba visiškas medžiagos paneigimas, jos pasmerkimas, kildinimas iš blogio prado, priešingo Dievui — spiritualizmas¹⁷. Tai dvi kraštutinės nuomonės, seniai Bažnyčios pasmerktos. Tarp šių dviejų kraštutinumų dar yra kitos santykių galimybės: minimumas dvasios ir religijos — tai bus supasaulėjimas, arba minimumas medžiagos — tai bus savotiškas suangelėjimas. Šalia šių dviejų nepakankamų sprendimų — natūralizmo ir angelizmo yra tikrasis sprendimas: tiek dvasiai, tiek medžiagai joms priklausomos vertės teikimas, medžiagos pelenkimas dvasiai, jos transformavimas, sudvasinimas per « Dievo vaikų garbės apsireiškimą »¹⁸ iki « naujojo dangaus ir naujosios žemės »¹⁹ sukūrimo Dievo galybė.

ralis ac socialis defectibus, Dei et religionis genuinum vultum potius velare quam revelare dicendi sint ». *Gaudium et Spes*, 19 nr. žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1039 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 186 psl. arba Vilniaus (1968) leidinio — 133-134 psl.

¹⁷ U. BIANCHI, *Il Dualismo religioso. Saggio storico ed etnologico*, Roma 1958; S. PETREMENT, *Le Dualisme chez Platon, les gnostiques et les manichéens*, Paryžius 1947.

¹⁸ « Sutvėrimas su išsiilgimu laukia Dievo vaikų garbės apreiškimo. Sutvėrimas juk buvo pavergtas tuštybei ne savo valia, bet to, kurs jį pavergė su viltimi, kad ir pats sutvėrimas bus išlaisvintas iš sugedimo vergijos į Dievo vaikų garbės laisvę. Mes juk žinome, kad visas sutvėrimas vaiko ir kenčia skausmus iki šiolei » (*Romėnams* 8,19-22). Vien tik paliečiu šį klausimą, jo nedėstydamas, nes tuo reikalu yra gausi literatūra:

Nors teorijoje Bažnyčia visuomet skelbė šią harmoniją tarp medžiagos ir dvasios, tačiau praktikoje gana anksti prasidėjo reikštis Bažnyčios gyvenime disharmonija, ar tai vieno, ar tai antrojo prado perdėtame pabrėžime. Kiek paskutiniaisiais laikais perdėtai pabrėžiamas medžiaginis pradas, tiek jau pirmaisiais amžiais pasireiškė perdėtas dvasinio prado iškėlimas. To pasėkoje didesniame ar mažesniame laipsnyje reiškėsi pagrindinio žmogiškojo pašaukimo, dar rojuje gauto uždavinio — užvaldyti žemę²⁰, apleidimas, net nebesirūpinant pačiu gyvenimu, vien belaukiant ateinančio Kristaus, pasirodančio debesyse, atnešančio atlyginimą ir dangaus laimę — paruzija²¹. Tikrovėje toji laimė bus, tačiau tuo

A. M. DUBARLE, *Le gémissement des créatures dans l'ordre divin du cosmos* (Rom 8,19-22), žr. *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 38 (1954), 445-465 psl.; P. BONNARD, *Création et nouvelle création dans le Nouveau Testament*, žr. *Foi et Vie*, 58 (1959), 18-32 psl.; A. FRANK-DUQUESNE, *Cosmos et gloire. Dans quelle mesure l'univers physique a-t-il part à la gloire future ?* Paryžius 1947; S. LYONNET, *La Rédemption de l'Univers*, žr. *Lumière et Vie*, 48 (1960), 6-27 psl.; H. M. BIEDERMANN, *Die Erlösung der Schöpfung beim Apostel Paulus*, Würzburgas 1940; F. J. SCHIERSE, *Verheissung und Heilsvollendung*, Münchenas 1955; J. SCHILDENBERGER, *Verheissung und Erfüllung*, žr. *Biblica*, 24 (1943), 107-124 ir 205-230 psl.; W. KÜNNETH, *Theologie der Auferstehung*, Münchenas 1951; A. BRUNNER, *Eine neue Schöpfung*, Paderborn 1952.

¹⁹ «Tuomet sėdintis soste tarė: Štai aš darau visa nauja» (*Apriškimas* 21,5). «Tuomet aš mačiau naują dangų ir naują žemę; nes pirmasis dangus ir pirmoji žemė nuėjo, ir jūros jau nebebuvo. Aš, Jonas, mačiau šventąjį miestą, naująją Jeruzalę, nužengiančią iš dangaus nuo Dievo, prisirengusią, kaip sužieduotinę, papuoštą savo sužieduotiniui» (*Apriškimas* 21,1-2). Tuo klausimu literatūros: H. CORBIN, *Terre céleste et corps de résurrection*, Paryžius 1960; A. FEUILLET, *La demeure céleste et la destiné des chrétiens*, žr. *Recherches de science religieuse*, 44 (1956), 161-192 ir 360-402 psl.; H. BIETENHARD, *Die himmlische Welt im Urchristentum und Spätjudentum*, Tübingenas 1951.

²⁰ Pradžios 1,28; L. DALOZ, «*Soumettre la terre...*», Paryžius 1964; J. GUILLET, *Devoir d'état et attente du Royaume de Dieu*, žr. *Christus*, 8 (1961), 6-23 psl.; *Gaudium et Spes*, 39 ir 57 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1056-1057 ir 1077-1079 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 207-208 ir 232-234 psl. arba Vilniaus (1968) — 149 ir 167-168 psl.

²¹ E. GRÄSSER, *Das Problem der Parusieverzögerung in den synoptischen Evangelien und in der Apostelgeschichte*, Tübingenas 1957; W. MICHAELIS, *Kennen die Synoptiker eine Verzögerung der Parusie ?* žr. *Synoptische Studien: Festschrift A. Wikenhauser*, Münchenas 1953, 107-123 psl.; O. CULLMANN, *Parusieverzögerung und Urchristentum*, žr. *Theologische Literaturzeitung*, 83 (1958), 1-12 psl.; J. KÖRNER, *Endgeschichtliche Parusieerwartung und Heilsgewalt im Neuen Testament*, žr. *Evangelische Theologie*, 14 (1954), 177-192 psl.; F. TILLMANN, *Wiederkunft Christi nach den Paulinischen Briefen*, Freiburg im Breisgau 1909; M.-E., BOISMARD, *Le retour du Christ*.

tarpu ją reikia pašaukimo įvykdymu realizuoti, išaugti, pagal Dievo planą, iki pilno amžiaus subrendimo²², per dalyvavimą Dievo prigimtyje²³ iki visiško supanašėjimo su Kristumi, iki antrojo « Tu », su kuriuo Dievas galėtų santykiauti kaip su sau lygiu.

Kai paruzija yra laukimas greit įvyksiančio Kristaus pasirodymo, arba sugrįžimo garbėje, tai jai giminiga eschatologija²⁴ yra tikėjimas ir laukimas laiko pabaigoje visatos atbaigimo ir permainymo realizavimo, kada apsireikš Dievo garbė visoje kūrinijoje. Ir tai ne kokio visiškai naujo, bet jau dabar gyvenamo dieviškojo gyvenimo, pagal šv. Jono evangelisto išsireiškimą: « Mylimiausieji, dabar mes esame Dievo vaikai; bet dar neapsireiškė,

žr. *Lumière et Vie* 11 (1953), 53-76 psl.; E. WALTER, *Das Kommen des Herrn*, Freiburg im Breisgau 1942-1947, du tomai.

²² « Jis tai vienus davė apaštalus, kitus pranašus, kitus evangelistus, kitus ganytojus ir mokytojus daryti šventuosius tobulus, tarnystės darbui, Kristaus kūnui statyti, iki visi pasieksime tikėjimo vienybę, pilną žmogaus subrendimą, Kristaus pilnybės amžiaus saiką » (*Efeziečiams* 4.11-13).

²³ « Mus pašaukė savo garbe ir galybe, ir per jį dovanojo mums didžiausius ir brangiausius pažadus, kad jūs jais pasidarytumėte dieviškos prigimties dalyviai » (*1 Petro* 1,3-4). « Dignitatis humanae eximia ratio in vocatione hominis ad communionem cum Deo consistit. Ad colloquium cum Deo iam inde ab ortu suo invitatur homo: non enim existit, nisi quia, a Deo ex amore creatus, semper ex amore conservatur; nec plene secundum veritatem vivit, nisi amorem illum libere agnoscat et Creatori suo se committat » (*Gaudium et Spes*, 19 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1038-1039 psl., lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 185 psl. arba Vilniaus (1968) — 133 psl.).

²⁴ Čia neliečiu eschatologijos klausimo, pasitenkinu tik nurodymu gausios literatūros: H. D. WENDLAND, *Die Eschatologie des Reiches Gottes bei Jesus*, Gütersloh 1931; F. GUNTERMANN, *Die Eschatologie des heiligen Paulus*, Münsteris 1932; J. DANÉLOU, *Christologie et Eschatologie*, žr. A. GRILLMEIER ir H. BACHT, *Das Konzil von Chalkedon*, III t., 269-286 psl.; J. KÖRNER, *Eschatologie und Geschichte*, Hamburgas 1957; R. BULTMANN, *Geschichte und Eschatologie*, Tübingenas 1957; J. MOURoux, *Le mystère du temps*, Paryžius 1962; N. BERTIAJEV, *Essai de Métaphysique eschatologique*, Paryžius 1946; H. OTT, *Eschatologie, Versuch eines dogmatischen Grundrisses*, Zürichas 1958; M. SCHMAUS, *Das Eschatologische im Christentum*, žr. *Aus der Theologie der Zeit*, Regensburgas 1948, G. STÄHLING, *Zum Problem der johannäischen Eschatologie*, žr. *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche*, 33 (1934), 225-259 psl., C. STEUERNAGEL, *Die Strukturlinien der Entwicklung der jüdischen Eschatologie*, žr. *Festschrift A. Bertholet*, Tübingenas 1950, 479-487 psl., P. ALTHAUS, *Die letzten Dinge*, Gütersloh 1956, H. E. HENGSTENBERG, *Der Leib und die letzten Dinge*, Regensburgas 1955, A. RICH, *Die Bedeutung der Eschatologie für den christlichen Glauben*, Zürichas 1954, F. HOLMSTRÖM, *Das eschatologische Denken der Gegenwart*, Gütersloh 1936; L. BOROS, *Le Christ devant nous. Etudes sur l'eschatologie chrétienne*, Paryžius 1967.

kas būsime. Mes žinome, jog, kada pasireikš, būsime į jį panašūs, nes mes matysime, kaip jis yra»²⁵.

Savaime aišku, kad eschatologija turi savo reikalavimus ir uždaviniui apvaldyti žemę duoda tam tikrus nurodymus, kad inkarnacija ir eschatologija reikštusi harmonijoje²⁶. Bent dalį tų reikalavimų inkarnacijos atžvilgiu išreiškė šv. Paulius: «Štai ką aš sakau, broliai: Laikas yra trumpas; lieka ir tiems, kurie turi žmonas, būti taip, lyg kad jų neturėtų; kurie verkia, kaip kad neverktų; kurie džiaugiasi, kaip kad nesidžiaugtų; kurie perka, kaip kad nieko neturėtų; kurie naudojami šiuo pasauliu, kaip kad nesinaudotų; nes šio pasaulio išvaizda praeina»²⁷. O kitoje vietoje dar priduria: «Nes čia mes neturime pastovios buveinės (*manentem civitatem*), bet siekiame būsimosios»²⁸.

Šitas teisingas šv. Pauliaus įspėjimas amžių bėgyje ne visuomet buvo autentiškai suprastas. Dažnai praeityje daugiau ar mažiau buvo pabrėžiamas dvasinis tikslas, raginama rūpintis sielos išganymu. Tokiu būdu atsirado savotiškas tarsi dualizmas: labai užakcentuotas «dūšios išganymas» — *unum necessarium* — vieningas būtinas dalykas²⁹, tarytum visa kita tebūtų tik bereikšmis

²⁵ 1 Jono 3,2. Tą pačią mintį randame ir pas šv. Paulių: žr. 1 Korintiečiams 13,12; Pilypiečiams 3,20-21; Efeziečiams 2,19-20.

²⁶ B. BESRET, *Incarnation ou eschatologie?* Paryžius 1964 (Col. Rencontres 66); C. DUQUOC, *Eschatologie et réalités terrestres*, žr. *Lumière et Vie*, 50 (1960), 4-22 psl., P. ROUILLARD, *Des hommes qui attendent: Eschatologie et vie chrétienne*, žr. *Vie Spirituelle*, 107 (1962), 368-378 psl.; H. BACHT, *Weltnähe oder Weltstanz?* Frankfurt am Main 1962.

²⁷ 1 Korintiečiams 7,29-31. Tačiau žemiškosios gėrybės turi vertę. Apie tai žiūrėk: G. B. MONTINI, *Il cristianesimo e il Benessere temporale*, Milanas, Ufficio Studi Arcivescovili, 1963; O.-A. RABUT, O. P., *Valeur spirituel du profane: Les énergies du monde et l'exigence religieuse*, Paryžius 1963; C. V. TRUHLAR, *Fuite du monde et conscience chrétienne d'aujourd'hui*, Roma 1961; G. THILS, *Théologie des réalités terrestres*, Paryžius, I t. 1946, II t. 1949; G. THILS, *Transcendance ou Incarnation: Essai sur la conception du christianisme*, Liuvėnas 1950; A. MACEINA, *Saul's Giesmė*, Brooklynas 1954. Geraį visiems žinoma šv. Pranciškaus Asyziečio *Saul's Giesmė* ir jo mistinė brolystė su visais kūriniiais. Kad ir kitokiam stiliuje, bet panašiam nusiteikime yra Teilhard de Chardin *Himnas Medžiagai*, kurį jis deda į pranašo Elijo lūpas, pirm negu jis buvo ugninio vežimo pakeltas į dangų. Štai viena to himno strofa: «Bénie sois-tu, universelle Matière, Durée sans limites, Ether sans rivages, — Triple abîme des étoiles, des atomes et des générations, — toi qui débordant et dissolvant nos étroites mesures nous révéles les dimensions de Dieu» (TEILHARD DE CHARDIN, *Hymne de l'Univers*, Paryžius 1961, 71-74 psl.).

²⁸ *Žydams* 13,14.

²⁹ «Morta, Morta, sielojiesi ir esi susirūpinusi daugeliu dalykų, o reikia tik vieno. Marija pasirinko geriausią dalį, kuri nebus iš jos atimta» (*Luko* 10,41-42).

ir beprasmis priedas. Panašių tekstų³⁰ įtakoje, įsigalėjo vis didesnis teoretinis dvasios ir jos reikalų vertinimas ir aukštinimas, o medžiagos ir paties gyvenimo reikalų nuvertinimas, kone paneigimas, tarytum tatai būtų ne iš Dievo, bet iš kažkokio piktojo prado.

Suvargusioje ir skurdo kankinamoje minioje, bet išsiilgusioje geresnio, šviesesnio rytojaus, juntančioje savo žmogiškąjį kilnumą, šitie pamokymai rado gilų atbalsį, skambėjo viliojančiai, davė stiprybės ir kantrybės kasdienio vargo bangose.

Tačiau šalia tos gražios teorijos, pats gyvenimas ir jo praktikaėjo kitu keliu. Vis labiau įsigalėjo medžiagos ir turto vertinimas, prie jo priskretimas, vis didesnis visko medžiagai palenkimas; dvasinio gi prado vis didėjantis apleidimas, jo visiškai užgožimas³¹ žemiškuose reikaluose. Toks iškreiptas rūpestis «dūšios išganymu» privedė prie to išganymo supratimo visiško iškrepimo, apleidimo ir pagaliau net paneigimo. Perdėtas eschatologizmas per angelizmą privedė prie praktinio materializmo.

Bet yra dar kažkas daugiau. Tiek jau pažengus — nukrikiščionėjus, Evangelijos tiesa nebepriimama su kūdikio nuoširdumu, tegu toji tiesa bus dieviškasis Apreiškimas, bet ieškoma būdų savo poelgiams pateisinti, savo nuomonei apginti, savo išmislams praveisti, savo menkystei paslėpti. Jie Dievo išmintį pakeitė savąja išmintimi ir ja ne tik nori vadovautis, bet ir pačiam Dievui primesti³². Dievas turi taikintis prie jų norų ir užmačių. Tokie fariziejai dvasinį turinį sutelkia į katalogus ir ieško būdų ne kaip tą dvasinį turinį įgyvendinti, juo apsispręsti ir pagal jį gyventi, bet tik kaip to turinio išvengti, kiek jis savimeilei nėra parankus, kaip pro tas «kliūtis» pralysti.

³⁰ «Nekraukite sau turtų žemėje, kur rūdis ir kandis gadina ir kur vagys iškasa ir vagia, bet kraukite sau turtus danguje, kur nei rūdys, nei kandys negadina ir kur vagys neiškasa ir nepavagia. Nes kur tavo turtas, ten ir tavo širdis» (*Mato* 6,19-21). Ir kitoje vietoje: «Kas nori eiti paskui mane, tegu pats savęs išsižada, tegu ima savo kryžių ir teseka mane. Nes, kas nori išgelbėti savo gyvybę, praras ją; o kas prapuldytų savo gyvybę dėl manęs, atras ją. Nes ką padėtų žmogui, jei jis laimėtų visą pasaulį, o savo sielai kėtų nuostolį? Nes Žmogaus Sūnus ateis savo Tėvo garbėje su savo angelais, ir tuomet jis atsilygins kiekvienam, žiūrėdamas jo darbus» (*Mato* 16,24-27; cf. *Morkaus* 8,35-37; *Luko* 9,23-25).

³¹ *Mato* 13,3-23; *Luko* 8,4-15; *Morkaus* 4,3-20.

³² «Nes Dievo rūstybė pasireiškia iš dangaus kiekvienoje bedievyystėje ir neteisybėje tų žmonių, kurie Dievo tiesą laiko neteisybėje... Nes, pažinę Dievą, jie negarbino jo kaip Dievo ir nedėkojo; savo mintyse pasidarė tušti, ir neišmintinga jų širdis aptemo. Tardamies esą išmintingi, pasidarė paiški» (*Romėnams* 1,18-23 ir visas 1-2 skyrelis). Ta pati mintis, kad tokie asmens gudrūs ir išmintingi yra tik savo paties akyse, ne objektyviai, ne

Todėl Kristus tiesiog į akis juos apkaltino: « Jūs gražiai mokate niekais paversti Dievo įsakymą palaikyti savo padavimui »³³; o tas padavimas yra ne kas kita, kaip jų pačių nuomonės, išmisalai savanaudiškumui apsaugoti.

Visai nenuostabu, kad paskutiniame susikirtime su fariziejais, Kristus tiek kietai, negailestingai pasmerkia jų suktumą, veidmainiškumą, apgavystę³⁴. Iš tikro, tai jau nebe augimas, o dvasinis džiūvimas, ne išsiskleidimas, o sugargažėjimas ir dvasinis sukalkėjimas; dar daugiau, tai yra patyčios iš Dievo, jo gundymas ir savęs apgaudinėjimas.

Pradėjus eiti šiuo pakalnės keliu, nebėra sustojimo. Iškreipiamos sąvokos, subanalinamas dvasinis gyvenimas, viskas suprofanuojama — *exsacrantur omnia* — iškreipiama net Dievo sąvoka, nes ji « perdirbinėjama » pagal savuosius išmislus. Jau einama

Dievo, pakartotinai yra išreikšta jau Senajame Testamente: « Via stulti recta in oculis eius » (*Patarlių* 12,15); « Est via quae videtur homini recta, et novissima eius ducunt ad mortem » (Ten pat 16,25); « Omnis via viri recta sibi videtur, appendit autem corda Dominus » (Ten pat 21,2).

³³ *Morkaus* 7,9. Dar plačiau randame tai išreikšta kitoje vietoje: « Kodėl ir jūs peržengiate Dievo paliepimą dėl savo padavimo? Juk Dievas yra pasakęs: Gerbk tėvą ir motiną; ir: Kas keiktų tėvą ar motiną, mirte tenumiršta. Jūs gi sakote: kas tik sakytų tėvui ar motinai: Dovana tebūnie [tai yra tie dalykai paskirti šventyklai], kas tau iš manęs būtų naudinga, jis galės negerbti savo tėvo ir savo motinos. Taip jūs nieku paverstėte Dievo paliepimą dėl savo padavimo. Veidmainiai, gerai apie jus pranašavo Izaijas, sakydamas: Šita tauta mane gerbia lūpomis, o jų širdis toli nuo manęs. Bet jie veltui garbina mane, mokydami žmonių mokslų ir įsakymų » (*Mato* 15,3-9). Ir kitoje vietoje: « Vargas jums, aklieji vadai, kurie sakote: Kas nors prisiekė šventykla, tai niekai, o kas prisiekė šventyklos auksu, turi pareigą. Paiki ir akli! Nes kas didesnis, auksas ar šventykla, kuri pašventina auksą? Ir kas tik prisiekė altoriumi, tai niekai, o kas prisiekė ant jo esančiaja dovana, turi pareigą. Akli! Nes kas didesnis, dovana ar altorius, kuris pašventina dovana? Taigi, kas prisiekia altoriumi, prisiekia juo ir visais ant jo esančiais dalykais. Ir kas nors prisiekia šventykla, prisiekia ir tuo kas joje gyvena. Ir kas prisiekia dangumi, prisiekia Dievo sostu ir tuo, kas jame sėdi » (*Mato* 23,16-22).

³⁴ « Vargas jums, Rašto žinovai ir fariziejai, veidmainiai, nes jūs ryjate našlių namus, kalbėdami ilgas maldas... Vargas jums, Rašto žinovai ir fariziejai, veidmainiai, kurie duodate dešimtinę iš mėtos, krapų ir kmynų, o apleidžiate svarbesnius įstatymo dalykus, teisingumą, pasigailėjimą ir ištikimybę... Akli vadai, kurie iškošiate uodą, o praryjate kupranugarį. Vargas jums, Rašto žinovai ir fariziejai, veidmainiai, kurie kuopiate, kas yra iš viršaus taurės ir dubens, o viduje esate pilni plėšrumo ir nešvarumo... Vargas jums Rašto žinovai ir fariziejai, veidmainiai, nes jūs panašūs į pabaltintus kapus, kurie iš oro pusės rodosi žmonėms labai gražūs, o viduje pilni mirusiųjų kaulų ir visokių puvėsių. Taip ir jūs iš viršaus, tiesa, rodotės žmonėms teisūs, o viduje esate pilni veidmainystės ir nedorumo » (*Mato* 23,14-28).

visiškai savais keliais, užmerkiamos akys tiesai, užkemšamos ausys Dievo žodžiui ir sąžinės balsui. Prieinama iki *obcaecatio mentis* ir *obduratio cordis* — protinio apakimo ir širdies užkietėjimo³⁵. Tai jau paskutinis perversijos laipsnis. Tai nuodėmė, apie kurią Kristus sako, kad nebus atleista nei šiame, nei būsimame pasaulyje³⁶, nes tai yra nuodėmė prieš Šventąją Dvasią, tai yra nenoras prisipažinti klydus ir užsispyręs klaidos gynimas.

Dar daugiau, ne tik užkietinama širdis ir apanka protas, bet tokiaame susiaurėjime didėja fariziejiškas uolumas, kuris, tik pikta skleidžia kaip sako Kristus: «Vargas jums, Rašto žinovai ir fariziejai, veidmainiai, nes jūs apeinate jūrą ir sausumą vienam naujatikiui padaryti ir, kai jis padarytas, jūs darote iš jo pragaro sūnų dvigubai taip pikta kaip jūs»³⁷.

³⁵ «Todėl ji negalėjo tikėti, nes Izaijas dar yra pasakęs: Jis apakino jų akis ir sukietino jų širdis, kad nematytų akimis ir nesuprastų širdimi, kad neatsigręžtų, ir aš jų nepagydyčiau» (*Jono* 12,39-40). Tai aliuzija į *Izaijo* 6,9-10.

Šv. Bernardas šitaip charakterizuoja užkietėjusią širdį: «Quid ergo cor durum? Ipsum est quod nec compunctione scinditur, nec pietate molitur, nec movetur precibus: minis non cedit, flagellis duratur. Ingratum ad beneficia est, ad consilia infidum, ad judicia saevum, inverecundum ad turpia, impavidum ad pericula, inhumanum ad humana, temerarium in divina, praeteritorum obliviscens, praesentia negligens, futura non providens. Ipsum est cui praeteritorum, praeter solas injurias, nihil omnino praeterit; praesentium nihil non perit; futurorum nulla, nisi forte ad ulciscendum, prospectio seu praeparatio est. Et ut brevi cuncta horribilis mali mala complectar, ipsum est quod nec Deum timet, nec hominem reveretur» (*S. BERNARDUS, De consideratione*, lib. 1, cap. 2, nr. 3: *P.L.* 182, col. 730-731).

Todėl Psalmistas įspėja neužkietinti savo širdžių Dievo balsui: «Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra sicut in irritatione, secundum diem tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt me, et viderunt opera mea. Quadraginta annis offensus fui generationi illi; et dixi: Semper hi errant corde. Et isti non cognoverunt vias meas; et iuravi in ira mea: Si introibunt in requiem meam» (*Psalmus* 94,8-11). Cf. šv. Pauliaus komentara ir jo dėstymą *Žydams* 3,8-4, ir 13).

³⁶ «Todėl aš sakau jums: Kiekviena nuodėmė ir piktžodžiavimas bus žmonėms atleisti; o piktžodžiavimas prieš Dvasią nebus atleistas. Ir kas nors taria žodį prieš Žmogaus Sūnų, jam bus atleista; o kas kalba prieš Šventąją Dvasią, tam nebus atleista nei šiame pasaulyje, bei būsimame» (*Mato* 12,31-32; cf. *Luko* 12,10-12).

³⁷ *Mato* 23,15. Ir nenuostabu, nes jie, pagal šv. Pauliaus liudijimą, rūpinasi Dievu, tik ne taip kaip pridera, ne pagal Dievo išmintį, o pagal savo išmislus: «Nes aš apie juos liudiju, kad jie uoliai rūpinasi Dievu, bet ne taip, kaip reikalauja tikras žinojimas. Nes nepažindami [nes jau nebepažinti tiesos, užmerkia įai akis] Dievo teisybės ir norėdami pastatyti savąją [Dievo gi atmesdami], jie nepasidavė Dievo teisybei [ją atmetė]» (*Romėnams* 10,2-3).

Taip fariziejiškame aklume jie prieina iki to, kad Dievo vardu persekioja tikinčiuosius ir Dievo siųstuosius pasiuntinius. Ne tik persekioja, bet juos žudo ir, kas nuostabu, savo apakime tariasi tuo Dievui tarnaują: « Tai aš jums kalbėjau, kad nesipiktintumėte. Jie išmes jus iš sinagogų; bet ateina valanda, kad kiekvienas, kurs jus užmuš, tarsis tarnaujantis Dievui. Tai jie jums darys, nes nepažino Tėvo, nė manęs »³⁸. Šio nusiteikimo jie laikosi labai ryžtingai. Kas priešinasi jų nusistatymui, tegu tai bus pats Dievo Sūnus, jie šaukia: « Tebūna prikaltas ant kryžiaus... Jo kraujas teesie ant mūsų ir ant mūsų vaikų »³⁹. « Štai jūsų karalius. Bet jie sušuko: Šalin jį, šalin! ant kryžias jį! Pilotas jiems tarė: Ar aš turiu prikalti ant kryžiaus jūsų karalių? Vyriausieji kunigai atsakė: Mes neturime karaliaus, tiktai ciesorių »⁴⁰.

Gal ne vienas nusistebės, kam čia tas fariziejizmas, kam visos šios Šventraščio citatos: juk tai seniai praėję laikai, nebėra nei fariziejų, nei sadukiejų ar kitų visokių praeities partijų. Kam ši praeities istorija? Ką ji bendro turi su mūsų dienų gyvenimu? Tiesa, kad nėra mūsų laikais fariziejų, bet taip pat tiesa, labai didelė tiesa, kad paliko iki mūsų laikų dvasia, Evangelijoje fariziejizmu pavadinta, besireiškianti įvairių įvairiausiomis formomis ir įvairiausiomis dozėmis ir atšvaistėmis. Kaip tik ši Evangelijos pavaizduotoji fariziejizmo dvasia ir yra didžiausias gyvosios dvasios priešas ir jos žlugdytojas. Tai du kraštutiniai poliai. Šitoji gi fariziejizmo dvasia reiškiasi be išimties pas visus, tegu gal labai nedidelėje dozėje, nes nuolatos tvarkoma, persekiojama, taisoma. Tačiau savaime niekas nėra nuo jos apsaugotas, « apdraustas », joks postas, joks hierarchinis poaukštis. Priešingai, tie postai,

³⁸ *Jono* 16,1-3. Tiek svarbus šis prieštaravimas, kad pakartotinai jis pabrėžiamas Evangelijoje: « Jie pakels prieš jus savo rankas ir persekios, paduos jus į sinagogas ir į kalėjimus, vedžios pas karalius ir valdovus dėl mano vardo... Jūs būsite įduoti gimdytojų, brolių, giminių ir prietelių, ir kai kuriuos jūsų nužūdys. Jūs būsite visų nekenčiami dėl mano vardo » (*Luko* 21,12-17); « Saugokitės žmonių; nes jie paduos jus teisti susirinkimams ir plaks jus savo sinagogose... Taigi brolis išduos broį mirti ir tėvas sūnų; vaikai sukils prieš gimdytojus ir juos nužūdys. Jūs būsite visų nekenčiami dėl mano vardo » (*Mato* 10,17-22; cf. *Morkaus* 13,9-13). « Žalčiai, angių veisle, kaip jūs ištrūksite nuo pragaro teismo? Todėl aš siunčiu pas jus pranašų, išmintingųjų ir Rašto žinovų; vienus jų jūs užmušite ir prikalsite ant kryžiaus, kitus plaksite savo sinagogose ir persekiosite nuo miesto iki miestui, kad ant jūsų kristų visas nekaltas kraujas, išlietas žemėje, pradėjus teisiojo Abelio krauju iki kraujui Barakijo sūnaus Zakarijo, kurį jūs užmušėte tarp šventyklos ir altoriaus » (*Mato* 23,33-35; cf. *Luko* 11,49-52).

³⁹ *Mato* 27,23-25.

⁴⁰ *Jono* 19,14-15.

kaip rodo Šventraščio tekstai, yra dar labiau išstatyti fariziejizmo pasireiškimui ir išigalėjimui gyvenime.

Ne tik neįmanoma nupasakoti kelio, kaip visa tai įvyko, bet net schematiškai nurodyti kryptį. Tiek visa individualu, skirtinga. Bet nėra nė reikalo. Užtenka tik suminėti keletą išpėjimų iš Šventojo Rašto, tiek Senojo, tiek Naujojo Testamento, kaip, pavyzdžiui, pranašo Jeremijo išpėjimą dėl visas ribas peržengusio blogio ⁴¹, arba šv. Pauliaus papeikimą korintiečiams, kurie net eidami Komunijos, vieni apsiryja, kai tuo tarpu kiti alksta ⁴², arba Išganytojo palyginimą apie pokyliaujančią turtuolį ir vargšą prie jo durų, negaunantį nė nuo stalo kritusių trupinių ⁴³. Šie išpėjimai praktiškai visais laikais.

Nepalyginamai toliau siekia, negu neturtas, skurdas, socialinės neteisybės, žmogaus kilnumo pažeidimas. Nuo praėjusio šimtmečio vis labiau išigalinti pramonė ir mūsų laikais kulminuojanti technologija bei masinė gamyba pareikalvo didelės duoklės. Tegu ekonominis gerbūvis yra daug didesnis, tačiau daugelio dvasinis gyvenimas palenktas medžiagai, visiškai skursta. Reiškiasi savotiškas nuasmeninimas, sumasinimas, asmens pavergimas medžiagai ⁴⁴. Tačiau daug skaudesnis ir pavojingesnis žmogaus kilnumo pažeidimas yra kylantis iš jau nusakytos farizejiškos dvasios. Kai pirmuoju atveju asmens kilnumą pažeidžia medžiaginės

⁴¹ « Nes mano tautoje radosi bedievių [be sąžinės, nedorėlių žmonių, lot. *impīi*, prancūziškai *méchants, malfaisants*], kurie tykoja kaip paukštinninkai, stato kilpų ir žabangų žmonėms sugauti. Kaip tinklas pilnas paukščių, taip jų namai pilni vylių; todėl jie pasidarė dideli ir pralobo; jie nutuko ir suriebėjo ir pikčiausiai peržengia mano žodžius. Jie negina našlės bylos, netvarko našlaičio bylos ir nedaro teisybės beturčiams. Argi dėl to aš nelankysiu, sako Viešpats, arba ar mano siela nekeršys tokiai tautai? Baisių ir nuostabių dalykų buvo daroma šalyje: pranašai pranašavo melą, ir kunigai plojo rankomis, ir mano tauta tai mėgo » (*Jeremijo* 5,26-31).

⁴² « Taigi, jums sueinant į vieną vietą, jau tai nereiškia Viešpaties vakarienę valgyti, nes kiekvienas pirma ima valgyti savo vakarienę; ir taip vienas alksta, o kitas apsiryja. Argi jūs neturite namų, kad ten valgytumėte ir gertumėte? arba ar niekinate Dievo Bažnyčią ir gėdinate tuos, kurie nieko neturi? (1 *Korintiečiams* 11,20-22).

⁴³ « Buvo vienas turtingas žmogus, kurs vilkėdavo purpuru ir ploniausia drobe ir kasdien puikiai pokylavo. Buvo taip pat vienas elgeta, vardu Lozorius, kurs gulėjo pas ano duris, pilnas vočių, ir geidė pasisotinti krentančiais nuo turtuolio stalo trupiniais, bet niekas jam neduodavo. Šunys ateidavo ir laižydavo jo votis » (*Luko* 16,19-21).

⁴⁴ Ši požvilgiu aplenkiu. Tuo klausimu plačiai yra rašęs P. MALDEIKIS, *Moderniosios pažangos problemos*, žr. L. K. M. *Akademijos Metraštis*, II t., Roma 1966, 1-143 psl.; žr. taip pat ir A. LIUIMA, S.J., *Moderniosios pažangos problemų klausimu*, Ten pat, 329-351 psl.

sąlygos, neasmeninė aplinka, čionai gi jau pats krikščionis, kaip asmuo ir tai ne koku eiliniu požvilgiu, bet paliečia kaip tik patį krikščioniškąjį žmogaus kilnumą, nes asmenį vertina nebe pagal sielą, jos panašumą į Dievo paveikslą, jos gyvenimą Dievo malone, brolystę Kristuje, bet tik pagal išorinį apdarą, skurdžią medžiaginę padėtį. Apie tai įspėja jau šv. Jokūbas apaštalas: «Mano broliai, tikėjimas į mūsų garbės Viešpatį Jėzų Kristų yra nesuderinamas su žiūrėjimu asmenų. Nes jei į jūsų susirinkimą įeina žmogus, turįs aukso žiedą, skaisčiais rūbais, įeina taip pat ir beturtis suteptu apdaru, ir jūs žiūrite į tą, kurs apsvilkęs puikiais rūbais, ir jam sakote: Tu sėskis čia gražiai, o beturčiui sakote: Tu stovėk tenai, arba sėskis prie mano pakojo! tai argi jūs nedarote skirtumo patys savyje ir ar nepasidarėte teisėjai neteisingomis mintimis? Klausykite, mano mylimiausieji broliai, ar ne beturčius šiame pasaulyje išrinko Dievas, kad jie būtų turtingi tikėjime ir tėvainiai karalystės, kurią Dievas pažadėjo ji mylintiesiems? Jūs gi paniekinote beturtį. Ar ne turtingieji slegia jus savo galybe ir ar ne jie tampo jus į teismus? Ir ar ne jie piktžodžiauja gerajam vardui, kuriuo jūs vadinami? Jei tačiau jūs vykdote karališkąjį įstatymą, einant Raštu: Mylėsi savo artimą, kaip pats save, jūs gerai darote. Bet jei jūs žiūrite asmens, jūs darote nuodėmę, ir esate įstatymo peikiami kaip peržengėjai. Kas nors laikytų visą įstatymą, o nusikalstų vienu dalyku, tas yra kaltas visais»⁴⁵.

Ir ne tik neturtingo nevertinimas, neatsižvelgimas į jį, viso dėmesio sutelkimas į turtingąjį, bet taip pat turto, garbės sau ieškojimas, iki visiško evangeliškosios dvasios praradimo. Jau XII amžiuje šv. Bernardas smarkiai įspėjo popiežių Eugenijų III, praskleidus savo purpurinius apdarus, pro visas iliuzijas ir tuštybes, blaiviai pažvelgti į savo sielos nepagydomą žaizdą⁴⁶. Tačiau nors seniai denuncijuota ir pasmerkta tuštybė, iš turtų kylanti ir šalia jų klestinti, vis labiau įsigalėjo ir aukštuosiuose hierarchijos

⁴⁵ *Jokūbo 2,1-10.*

⁴⁶ «Nec modo quid natus, sed et qualis natus, oportet attendas, si non vis tuae considerationis fructu et utilitate fraudari. Tolle perinde nunc haereditaria haec perizomata ab initio maledicta, dirumpe velamen foliorum celantium ignominiam, non plagam curantium. Dele fructum fugacis honoris hujus, et male coloratae nitorem gloriae, ut nude nudum consideres, quia nudus egressus es de utero matris tuae (*Job 1,21*). Numquid infulatus? numquid micans gemmis, aut floridus sericis, aut coronatus penis, aut suffarcinatus metallis? Si cuncta haec, veluti nubes quasdam matutinas, velociter transeuntes et cito pertransituras, dissipet et exsufflet a facie considerationis tuae, occurret tibi homo nudus, et pauper, et miser, et miserabilis; ... homo natus ad laborem (*Job 5,7*) et non ad honorem» (S. BERNARDUS, *De consideratione*, lib. II, cap. 9, nr. 18: P.L. 182, col. 753).

atstovuose. Daugybė dokumentų⁴⁷ rodo tą didelį veržimąsi į paaukštėjimus ir į tų paaukštėjimų ženklus arba kaip tai vadinama pūliuojančia ir chronine žaizda, išlikusia iki mūsų laikų. Tuštybių tuštybė, kaip tai įsakmiai nurodo P. Winninger savo knygoje⁴⁸. Ši tuštybė eina dar toliau, net dvasinius dalykus subanalina, nudvasina ir sumaterialina. Tai pasireiškia kai kuriuose garbės ženkluose — ordinuose, kaip Kristaus Grabo riterių arba Kristaus ordinas⁴⁹.

Tokio turtų vertinimo, tokio širdies sukietėjimo, tokios tuštybės akivaizdoje iš vienos pusės, ir iš antros pusės, prisiminus tiek ilgai išlikusią vergiją, o dar ilgiau baudžiąvą, prisiminus « Die-

⁴⁷ Jų išvardina tuo reikalu visą dešimtį (nuo 1659 metų, tai yra vidutiniškai po dokumentą kas 24 ar 25 metai) Pijus X savo *Motu proprio* dokumente *Inter multiplices curas*, žr. *Acta Sanctae Sedis*, 37 t., Roma 1904-1905, 491-492 psl.

⁴⁸ Išvardijęs bažnytiniame dokumente (PIJAUS X *Motu proprio Inter multiplices curas* žr. *Acta Sanctae Sedis*, 37 t., Roma 1904-1905, 491-512 psl. Dokumentas 1905 metų, vasario 21 dienos) protonotarų privilegijas, visus jų siūlelius, raištelius ir kūtelius bei jų spalvas, « Ouf! — nusi-purtydamas sušunka autorius — Il s'agit, n'oublions pas, — tęsia jis, — d'un règlement restrictif visant à réprimer des abus! il date du début du siècle, reste en vigueur, comble d'aise des milliers d'élus et excite la convoitise d'un nombre d'aspirants connus de Dieu seul. En rassemblant ces textes on remplirait des volumes gros comme la Bible. Que dire? Quelle différence entre cette vanité méticuleuse et une minutieuse pornographie? La première page est égrillarde, la deuxième curieuse, avec la troisième commence la fatigue et la nausée devant 'le spectacle ennuyeux de l'immortel péché'. Débauche pour débauche, qu'elle soit vanité, luxure, gloutonnerie ou haine, elle tourne en morosité et s'épuise à surmonter la satiété par des raffinements inédits. Même pour la conservation du genre, il y aurait d'intérêt à ne pas exagérer. Mais le vice ne connaît pas de mesure et se vautre, goulûment. Franges, lisérés, houppes, traînes, rubans, glands, coloris, cordelières, pompons, anneaux, boutons, et j'en passe...: où est, dans ce fatras l'élémentaire bon sens, le simple bon goût, la commune virilité et, grand Dieu! une ombre d'esprit chrétien? » (P. WINNINGER, *La vanité dans l'Eglise*, Paryžius 1968, 40-41 psl.).

⁴⁹ « Tirer vanité du Christ, de sa croix et de son sépulchre, plonge l'esprit dans un abîme de perplexité. Certains excès dépassent l'erreur et la faute et précipitent dans le vertige. Tel est cet Ordre du Christ qui fait de notre Seigneur une breloque dorée au cou des potentats, même païens. Mais il fallait que cela arrive, pour que continue de s'accomplir l'Ecriture: 'Ils le livreront aux païens' (*Marc 10,33*). Qu'on leur donne l'ordre de la Jarretière, de la Mule ou de n'importe quoi, mais pas de Notre-Seigneur Jésus-Christ. Car cet ordre-là nous appartient, à nous seuls et tous qui sommes baptisés en son nom, marqués de son sceau, enrôlés sous sa bannière et revêtus de sa grâce, du plus pauvre au plus riche. Associer le Christ à la puissance, même païenne, c'est renverser son ordre, le dégrader dans l'ordre de la chair, alors qu'il est de l'ordre de la charité, proprement d'un autre ordre » (Ten pat, 35 psl.).

vui pašvęstas » žemes⁵⁰, latifundijas ir tiek varge bei skurde esančių⁵¹, tiek « vaitojančių » ir be atbalsio šaukiančių pagalbos, kaip vaizdingai, jautriai ir sintetiškai išsireiškia poetas⁵², lengva bus suprasti, kad vadinamosios krikščioniškosios kultūros ir civilizacijos — pabrėžiu: ne Evangelijos — skelbtasis idealas ir spiritualizmas (antimaterializmas) tebuvo tik *aes sonans* ir *cymbalum tinniens* — kaip žvangantis varis ir skambantis kimbolas⁵³ — di-

⁵⁰ Mato 15,3-9; Morkaus 7,9-13.

⁵¹ In pluribus regionibus oeconomice minus progressis, magni vel etiam latissimi rustici fundi existunt, mediocriter exculți vel lucri causa sine ulla cultura manentes, dum maior pars populi vel terris caret vel minimis tantum agris gaudet, atque, ex altera parte, incrementum fructificationis agrorum evidenter urgens apparet. Non raro ii qui a dominis ad laborem conducuntur, vel qui partem illorum titulo locationis colunt, nonnisi stipendium vel proventum homine indignum recipiunt, decenti habitatione privantur, necnon a mediatoribus exspoliantur. Omni securitate carentes, sub tali personali famulatu vivunt, ut fere omnis facultas sponte et cum responsabilitate agendi eis tollatur, omnisque promotio in cultu humano et omnis pars in vita sociali et politica illis prohibeantur. Pro variis igitur casibus reformationes necessariae sunt: ut crescant redditus, emendantur conditiones laboris, augeatur securitas in conductione, deturque incitamentum ad sponte operandum; immo ut distribuantur fundi non satis exculți iis qui easdem terras fructuosas reddere valeant. Quo in casu supeditanda res et media necessaria, praesertim educationis subsidia et iustae ordinationis cooperativae facultates. Quoties autem proprietatis ademptionem bonum commune exigerit, compensatio ex aequitate, omnibus adiunctis perpensis, aestimanda est » (*Gaudium et Spes*, 71 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1093-1094 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 252-253 psl. arba Vilniaus (1968) — 180-181 psl.).

⁵² Kas vargdienį žmogų beturtį priglaus,

Kad rūmams paskirta žibėti ?

Kas širdį parodys dėl vargšo tamsaus,

Kad nėra už tai kam mokėti ?

Juokavimų skrysta per žemę balsai,

Už auksą nupirksi krūtinę:

Turtingą juk verta mylėti karštai,

Juk aukso jėga — begalinė...

Bet kas ten be stogo vaitoja giliai ?

Ar balsas užmirs jam be žado ?

Ar atbalsio jokio neraz sopuliai ?

Ar broliai leis mirti iš bado ?

Bet žemė — plati ! ir šaukimas žmogaus

Be atbalsio skris per platybę !

Išgirs tik vaitojimą Viešpats Dangaus,

Bus gobšui skaudi Jo rūstybė !

(MAIRONIO eilėraštis *Beturčiams*, žr. *Pavasario Balsai*, Würzburgas 1947, 229 psl.).

⁵³ I *Korintiečiams* 13,1. Vatikano II Visuotinis Susirinkimas palietė tą patį klausimą, konstatuodamas, kad Bažnyčia prarado darbininkų visuo-

džiausias tuščiažodžiavimas ir visų neturtingųjų, skurdžių, varganųjų piktinimas, nes tai buvo dvasinių vertybių ne tik nuvertinimas, bet ir tikras jų išniekinimas.

Vadinamoji krikščioniškoji kultūra ir civilizacija — krikščioniškasis gyvenimas kasdienybėje — šalia neišsakomai daug gero ir didingo, didžiausių nuopelnų žmonijai, nemaža turėjo ir fariziejiško sukalkėjimo, turinio suvedimo į formules, buvo nors «lygiateisė» teorijoje, tačiau gana vienašališka praktikoje, per mažai tesirūpino paprastojo žmogaus gyvenimu, jo laime, per mažai jį vertino kaip asmenį, formulėmis ir schemomis santykiavo su juo, ne širdimi, per mažai jam tepadėjo dvasiškai, per mažai tesiskaitydama su juo ir jo asmens dvasine vertybe. Visa tai savaime atsiliepė socialinėje, ekonominėje, kultūrinėje plotmėje, vis labiau didino plyšį tarp biednuomenės ir turtingųjų. Kadangi turtingieji nebuvo palankūs ir nuoširdūs varguomenei nei jų dvasiniuose nei medžiaginiuose reikaluose bei jų varge, atsirado vis didėjantis antagonizmas varguomenėje turtingųjų atžvilgiu. Greit šis antagonizmas persimetė ir į turtingųjų atstovaujamąją dvasinę ideologiją.

Apleistos, paniekintos minios atsigodojimas, nors labai lėtas, buvo labai gilus ir stiprus, o dar stipresnė bei didesnė reakcija, ypatingai mūsų laikais, kaip niekuomet anksčiau. Prie pagrindinių nurodytų priežasčių prisidėjo ir antraeilės, kaip tai masinis žmonijos priauglis, mokslinė o ypatingai techninė pažanga, vylingai žadanti amžiną gerbūvį žemėje, komunikacijos ir idėjų sklaidimo būdų tobulumas, psichologiniai ir socialiniai pasikeitimai⁵⁴, visa tai padarė, kad reakcijos įtampa ir radikalumas pasiekė aukš-

menę, kurią laimėjo marksizmas, paskelbdamas jų asmens kilnumą. Vyskupas Boillon ragino veiksmingai rūpintis darbininkais ir neturtingaisiais, nepasitenkinant tik teoretiniais jų lygybės su kitais išvedžiojimais: «Un altro Padre, il francese mons. Boillon, ha accennato all'apostasia delle masse lavoratrici, al distacco del proletariato dalla Chiesa. 'Il marxismo — ha osservato — ha conquistato il cuore dei poveri, proclamando la loro dignità': ed ha fatto ciò sostituendosi al cristianesimo che e rivolto soprattutto ai poveri. 'La Chiesa — ha aggiunto Boillon — deve eliminare questa frattura, questo *chaos magnum*, tra noi e i poveri. Il Concilio deve proclamare solennemente, alla luce degli insegnamenti di Giovanni XXIII, l'eminente dignità dei poveri'» (Kadangi iki šiol Visuotinio Vatikano II Susirinkimo dalyvių kalbos dar nėra išleistos, šis tekstas cituotas iš dienraščio *Il Messaggero*, 1963.X.26 d., 12 psl.; G. CAPRILE. S. J., išleistoje Visuotinio Susirinkimo kronikoje teduodama tiksliai santraukos pasakytų kalbų, žr. *Il Concilio Vaticano II, Cronaca del Concilio*, III t., Roma 1966, 138 psl.: *La Documentation Catholique*, LX (1963), 1413 nr. 1580 kolona, santrauka dar trumpesnė).

⁵⁴ *Gaudium et Spes*, 4-10 ir 73 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1027-1033 ir 1094-1095 psl., lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 171-178 ir 254-255 psl. arba Vilniaus (1968) — 121-127 ir 181-182 psl.

čiausią laipsnį. Kančios saikas buvo su kaupu ir užteko mažos kibirkštėlės, kad susikristalizuotų į organizuotai atstovaujamą ir propaguojamą materializmą.

Kur tad yra pavojaus šaknis? Materializmo atstovuose ir platintojuose ar materialistinėje propagandoje? Neatrodo. Tai kur ji? Gal labai bus nuostabu, bet ji yra ne tiek materializmo skleidėjuose, kiek dvasinio idealo iškreipėjuose, sudarančiuose materializmui klestėti dirvą ir sąlygas. Daugelis idealistų — spiritualistų «materialistiškesni» yra už pačius materialistus. Materialistai turi daug ir idealismo, bet daugelio dvasinių vertybių atstovų idealizmą labai lengvai galima laimėti materialinėmis vertybėmis. Drastiškai kažkas yra pasakęs, kad dvasinių ir idealistinių Vakarų idealizmą materialistiškieji Rytai labai lengvai gali nupirkti palankia prekybos sutartimi.

II. GYVOSIOS DVASIOS UŽDAVINIAI

Jeigu materializmo šaknis yra pačiuose spiritualizmo išpažinėjuose, tai ir patį taisymo procesą reikia nuo jų pradėti. Ne tiek materialistai, bet pirmon eilėn spiritualistai turi atsibusti iš miego, atsinaujinti, gyventi tuo, ką išpažįsta.

Todėl vien tik, kaip sakoma, «kovos» prieš materializmą, tegu ji bus ir vardan gyvosios dvasios vedama, neužtenka. Ji ne tik visiškai nevaisinga būtų, bet pavojinga ir net žalinga ir tai abiem pusėm: tiek materializmui, nes jį dar labiau užkietintų jo klaidingose pozicijose, tiek ir pačiai gyvajai dvasiai, nes ją klaidintų ir nukreiptų nuo pagrindinio jos uždavinio. Juk kova yra savųjų «laimėjimų», savųjų jau turimų «pozicijų» aklas gynimas, visiškai jų nesvarstant, neanalizuojant, jų nederinant su idealu, tai yra jau gyvenamos krikščioniškosios kultūros, turimųjų jos formų — su Evangelija. Tokia kova būtų pastangos ne tik išsilaikyti, bet ir dar labiau išvirtinti jau pasiektose pozicijose ir patogumuose, pastangos taip pat kitą «atversti», jį «pakeisti» pagal save, jį palenkti savo reikalams, visiškai nekontroliuojant, ar toji forma iš tikrųjų yra gera, ar ji nėra ką tik minėtas «snaudimas», o gal net ir gilus «įmigimas», o ne tikrasis gyvosios dvasios reiškimasis pagal Evangeliją. Tokia «kova» reikėtų savojo egoizmo, savo išmislių, savo siaurumo, netobulumo, o gal ir dar daugiau — savosios tuštybės ir savojo fariziejizmo gynimą ir pastangas primesti kitiems, juos pavergti savo tuštybei ir fariziejizmui.

Nenuostabu: kiti geriau mato trūkumus ir klaidas, mato savi-meilę, ir dėl to dar didesniame «užkietėjime» prieštarautų, gintųsi

nuo tokio «atvertimo». Kova pasidarytų visiškai beprasmė. Privalu nuo tokios kovos visiškai atsisakyti.

Vienintelė kova prieš materializmą yra — atsibusti pačiam iš miego, apsvarstyti, kaip prieita prie materializmo, kokios yra jo priežastys, ir pradėti kovą ne nuo kitų, bet nuo savęs paties ir taip *in spiritu et veritate testimonium reddere* apie Kristų pačiu savo gyvenimu⁵⁵. Tada šviesa pasklis plačiai ir visus nušvies⁵⁶ tikrąją Kristaus šviesa⁵⁷.

Taigi, tikroji kova ir tikrieji gyvosios dvasios uždaviniai prasideda ne nuo kitų, bet nuo savęs, ne nuo teorijos, nuostatų, didingų projektų, bet nuo praktikos, ne nuo gražių planų ar graudžių pamokslų, bet nuo darbo, nuo «atsibudimo» iš miego, nuo atsiskakymo išsisukinėjimų, ir pradėjimo nuoširdaus gyvenimo pagal Evangeliją. Šiuo keliu beeinant, laimėjimas bus tikras prieš visokias materializmo apraiškas, tegu jos bus radikaliausios ir labiausiai išisaknijusios. Pradėjus gi darbą nuo pamokslavimo, planų ir kitų «gerinimo» — pralaimėjimas tikras. Tai būtų tikra beprasmybė.

Gyvosios dvasios uždavinio liudyti apie tikrąjį žmogaus pašaukimą, apie dvasinį ir dievišką gyvenimą ne gražiais ir skambiais žodžiais, bet pačiu gyvenimu, plaukiančiu iš gilaus įsitikinimo ir persiėmimo tiesa⁵⁸, gražiausiu pavyzdžiu yra šv. Paulius apaštalas. Jis tai pačiu savo šventu gyvenimu, *in spiritu et veritate* liudijo apie tiesą, ne žemiškos išminties ir iškalbos tuščiažodžiavimu, kaip jis pats prisipažįsta, bet didžia, Dievo duota iš Šventosios Dvasios kylančia ir į ją atremta tikrovine — paties gyvenimo iškalba⁵⁹. Vien tik žmogiškų pastangų šiame reikale neužtenka, nes tiktai Dievo malone paremtas gyvenimas ir iš malonės kyląs gyvenimo spindėjimas, gali tinkamai liudyti apie dieviškąjį gyvenimą. Tik šis liudymas apie tiesą pačiu gyvenimu pakeis mate-

⁵⁵ Jono 4,24; *Apaštaly Darbai* 1,8.

⁵⁶ «Tegul jūsų šviesa taip šviečia žmonių akivaizdoje, kad jie matytų gerus jūsų darbus ir garbintų jūsų Tėvą, kurs yra danguje» (*Mato* 5,6).

⁵⁷ Jono 1,9.

⁵⁸ «Mūsų Evangelija atėjo pas jus ne tik žodžiais, bet ir su jėga, su Šventąja Dvasia ir pilnu įsitikinimu» (*1 Tesalonikiečiams* 1,5; ir abu pirmieji skyreliai ištisai).

⁵⁹ «Ir aš, kai buvau pas jus, broliai, nuvykęs, nėjau su aukšta kalba ar su išmintimi jums Kristaus liudijimo skelbti. Nes nesitariau jūsų tarpe žinąs ką kitą, kaip tik Jėzų Kristų ir tą prikalta prie kryžiaus. Aš buvau pas jus su silpnybe, su baime ir dideliu drebėjimu. Taip pat mano kalba ir mano skelbimas nesusidėjo iš įtikinančių žmonių išminties žodžių, bet iš dvasios ir galybės parodymo, kad jūsų tikėjimas nesiremų žmonių išmintimi, bet Dievo galybe» (*1 Korintiečiams* 2,1-5). Kitas nemažiau iškalbingas pavyzdys yra Arso klebonas, šv. Jean-Baptiste-Marie Vianney.

rializmu užkrėstą atmosferą, įtikins dvasinių vertybių realumu. Vien tik toks liudymas gali pakeisti pasaulį⁶⁰, jį apvalyti nuo visų «bevardžių», dar neišvardintų nuodėmių, — nuodėmių, kurių niekas tokiomis nelaiko, kurios neišvardintos maralinės teologijos vadovėliuose, nei užčiuoptos, aptartos moralistų, kurios tačiau pripildo pasaulį, klajoja sakytum žaltvykslės, nes jos be «savininko» — niekas jų neprisipažįsta, neapgaili, tad nė netaiso, o jų pasėkos nuodija atmosferą, kaip slopa (smogas) miestų gyventojus, ir slegia visus.

To paties reikalauja ir Išganytojas, sakydamas, kad ne kas sako Viešpatie, Viešpatie, įeis į dangaus karalystę, bet kas pildo valią Tėvo esančio danguje⁶¹, tai yra gyvena pagal Dievo žodį — Evangeliją. Neužtenka net Dievo vardu daryti stebuklus, bet reikia darbų pagal Dievo valią⁶² — susiformuoti pagal Dievo žodį — Evangeliją, atlikti iš Dievo gautąjį uždavinį — pašaukimą apvaldyti žemę — ir tuo išaugti, o ne ją savo tuštybei ir užgaidoms palenkti.

Vien tik žodžio klausytojai ir jo skelbėjai ne gyvenimu ir darbais yra, pagal apaštalą Jokūbą, panašūs į žmogų, kuris pasižiūrėjęs į veidrodį, nuėjo ir užmiršo, koks jis yra ir koks turėtų būti⁶³.

Čia jau baigiasi dogmatinė teologija ir prasideda moralinė teologija — konkretus pritaikymas atskiriems asmenims. Kaip beieškant materializmo priežasčių tebuvo nurodytas tik bendras šaltinis, neanalizuojant atskirų avejų, taip ir čionai, kalbant apie uždavinius, reikia pasitenkinti tik bendrojo pagrindinio nusistatymo nurodymu: nuoširdžiai gyventi pagal Evangeliją ir tuo pačiu liudyti apie tiesą. Tolimesnis analizavimas neturėtų galo, nes tai jau būtų konkretūs, atskiri atvejai.

Tačiau reikia pridurti, kad šis liudymas apie tiesą pačiu gyvenimu pagal Evangeliją pirmoje eilėje vyksta per gautojo iš Dievo pašaukimo vykdymą. Tuo būdu atsiranda lemiančios reikšmės

⁶⁰ *Mato* 13,33.

⁶¹ *Mato* 7,21.

⁶² «Daugelis man sakys aną dieną: Viešpatie, Viešpatie! argi ne tavo vardu mes pranašavome, ar ne tavo vardu išvarinėjome velnius ir ar ne tavo vardu darėme daug stebuklų? Tuomet aš jiems pareikšiu: Aš niekuomet jūsų nepažinau; atstokite nuo manęs, jūs piktadariai!» (*Mato* 7,22-23).

⁶³ «Būkite žodžio vykdytojai ir ne tik klausytojai, klaidinantys patys save. Nes jei kas yra žodžio klausytojas ir ne vykdytojas, tas panašus į žmogų, kurs žiūri į savo gimtą veidą veidrodyje; jis pasižiūrėjo į save ir nuėjo ir tuojau užmiršo, koksai buvo. Bet kas atsidėjęs išsižiūri į tobulą laisvės įstatymą ir jo laikosi, kas pasidarė ne klausytojas užuomarša, bet darbo vykdytojas, tas bus laimingas savo darbu» (*Jokūbo* 1,22-25).

bendradarbiavimas su Dievu. Mano Tėvas veikia be paliovos, tvirtina Kristus apie Dievą⁶⁴. Iš tikro, Dievo kūrybinis aktas, prasidėjęs su pirmuoju « tepasidaro »⁶⁵, ne tik iki šiol nesi-
baigė, bet nė baigtis negali, kol nebus pasiektas pilnas tobu-
lumas, kol neįvyks visiškas atsinaujinimas, permainymas, kol pa-
šauktieji neišaugs iki pilno subrendimo, nesupanašės visai į Kristų⁶⁶,
nebus sukurtas naujas dangus ir nauja žemė⁶⁷. Dievas viską išves
iki galo. Kiekvienas žmogus yra pašauktas bendradarbiauti. Ta-
čiau, jei pašauktieji į tą darbą atsisakytų ar supasuotų darbe,
Dievas gali sau bendradarbių pažadinti ir iš akmenų⁶⁸. Anie gi
kaip šakelės sudžius ir bus įmesti į ugnį⁶⁹.

Todėl labai svarbu gyvajai dvasiai šis bendradarbiavimo ir
ryšio su Dievu palaikymas. Ypatingu būdu ši ryšį palaiko Šven-
toji Dvasia, kuri yra mums duota⁷⁰. Nenuostabu, kad jau šv.
Paulius išpėja neliūdinti Šventosios Dievo Dvasios⁷¹, negesinti
dvasios⁷², tai yra tos dangiškos šviesos ir dieviškos ugnies sieloje,
kuria suteikia Šventoji Dvasia. Kitais žodžiais betariant, reikalin-
gas didelis klusumas ir klusnumas Šventosios Dvasios atžvilgiu.
Tai yra ne kas kita kaip « ausylumas » sąžinės balsui, sąžinės jau-
trumas, tiek išgirsti Dievo balsą, tiek ryžtingumas pagal jį pasielgti.
Tai yra galima tik per nuolankų atvirumą tiesai, ją priimant be
savojo « koštuvo », tai yra be savanaudiško dieviškosios tiesos
iškreipimo ar palenkimo savo reikalams.

Visa gi dieviškoji tiesa — Apreiškimas suimamas į du pagrin-
diniu įsakymu: Dievo ir artimo meilės. Tai ne tik du didžiausi
įsakymai, bet ir visų įsakymų santrauka⁷³. Tačiau tikros Dievo
meilės neklaidingas ženklas yra artimo meilė⁷⁴, ir tai pasireiš-

⁶⁴ Jono 5,17.

⁶⁵ Pradžios 1,3-25.

⁶⁶ Efeziečiams 4,13.

⁶⁷ Apreiškimas 21,1.

⁶⁸ Mato 3,9; Luko 3,8.

⁶⁹ Jono 15,6.

⁷⁰ Jono 15,26; 16,7; Romėnams 8,11-16.

⁷¹ Efeziečiams 4,30. « Le précepte de l'amour du prochain n'était pas séparable du précepte de l'amour de Dieu, causer au prochain un tort grave, c'est contrister le saint Esprit de Dieu : formule expressive, empruntée au langage des sentiments humains, pour signifier ' pécher gravement contre Dieu et son Esprit » (J. HUBY, S.J., *Saint Paul, Les Epîtres de la capti-
vité*, Verbum Salutis VIII, Paryžius 1935, 213 psl.).

⁷² 1 Tesalonikiečiams 5,19.

⁷³ Mato 22,36-40; Luko 10,25-28; Morkaus 12,28-34.

⁷⁴ « Jei kas sakytų: Aš myliu Dievą, ir nekęstų savo brolio, tas melagis. Nes kas nemyli savo brolio, kurį mato, kaip jis gali mylėti Dievą, kurio nemato ? » (1 Jono 4,20-21).

kianti ne žodžiais, bet darbais ⁷⁵, ypatingai neturtingųjų, kenčiančių, vargstančių atžvilgiu ⁷⁶. Svetimas yra gyvajai dvasiai abejingumas artimo atžvilgiu, išreikštas Kaino žodžiais: Ar aš esu savo brolio sargas? ⁷⁷, priešingai, ji yra atvira savo aplinkai, dar daugiau — kiekviename žmoguje mato ne tik savo brolį, bet patį Kristų, pagal jo žodį: Ką padarėte vienam iš tų mažųjų, man padarėte ⁷⁸. Šis žmogaus gyvenimo galutinio įvertinimo kriterijus yra asmens kilnumo pabrėžimas ir protestas prieš jo nuvertinimą.

Prieš baigiant reikia dar suminėti, kad ir Vatikano II Visuotinis Susirinkimas kaip tik tuos pačius punktus dėsto, kurie buvo nurodyti tiek sumaterialėjimo, tiek atsinaujinimo kelyje, tegu

⁷⁵ «Tuo mes pažinome Dievo meilę, kad jis guldė už mus savo gyvybę; ir mes turime guldėti gyvybę už brolius. Jei kas turi šio pasaulio lobio ir, matydamas, kad jo brolis turi reikalo, uždaro jam savo širdį, kaipgi pasiliks jame Dievo meilė? Mano vaikeliai, nemylėkime žodžiu, nė liežuviu, bet darbu ir tiesa» (1 Jono 3,16-18); plg. A. LIUIMA, S. J., *Moderniosios pažangos problemų klausimu*, žr. L.K.M. Akademijos *Metraštis*, II t., Roma 1966, 342-344 psl.

⁷⁶ «Tikras ir nesuteptas pamaldumas (*vera religio*) Dievo ir Tėvo aki-vaizdoje yra toks: lankyti našlaičius ir našles jų sielvarte ir sergėti save nesuteptą šiuo pasauliu» (*Jokūbo* 1,27). Ir Vatikano II Visuotinis Susirinkimas labai aiškiai ir griežtai pasisako šiuo reikalu: «Deus terram cum omnibus quae in ea continentur, in usum universorum hominum et populorum destinavit, ita ut bona creata aequa ratione ad omnes affluere debeant, iustitia duce, caritate comite. Quaecumque formae proprietatis sint, legitimis institutis populorum accommodatae, secundum diversa atque mutabilia adiuncta, ad hanc bonorum universalem destinationem semper attendendum est. Quapropter homo, illis bonis utens, res exteriores quas legitime possidet non tantum tamquam sibi proprias, sed etiam tamquam communes habere debet, eo sensu ut non sibi tantum sed etiam illis prodesset queant. Ceterum, ius habendi partem bonorum sibi suisque familiis sufficientem omnibus competit. Ita Patres Doctoresque Ecclesiae senserunt, docentes ad pauperes sublevandos homines obligari, et quidem, non tantum ex superfluis. Qui autem in extrema necessitate degit, ius habet ut ex aliorum divitiis necessaria sibi procuret. Cum tot sint in mundo fame oppressi, Sacrum Concilium omnes sive singulos sive auctoritates urget ut, illius sententiae Patrum memores: Pasce fame morientem, quia si non pavisti occidisti, pro uniuscuiusque facultate, bona sua revera communice et impendant, praesertim illos, sive singulos sive populos, auxiliis muniendo, quibus ipsi sese adiuvare atque evolvere possint» (*Gaudium et Spes*, 69 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1090-1091 psl.; Lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 248-250 psl. arba Vilniaus (1968) — 178-179 psl. su visomis išnašomis). Palygink taip pat P.-R. REGAMEY, *La pauvreté depuis vingt ans*, žr. *Vie Spirituelle*, 487 nr., 107 (1962), 415-466 psl.

⁷⁷ *Pradžios* 4,9.

⁷⁸ *Mato* 25,31-46.

visai kitais žodžiais ir kituose formulavimo būduose, nesilaikydamos sistemos. Čia paduodu nors keletą ištraukų būdingesniaisiais klausimais.

Vatikano II Visuotinis Susirinkimas, aiškiai matydamas tiek praeities, tiek dabarties trūkumus, labai ragina visus tikinčiuosius atsinaujinti dvasioje pagal Evangeliją, kad Kristaus dvasia visu aiškumu suspindėtų Bažnyčios veide⁷⁹. Atmetęs seniai pasmerktus kraštutinumus⁸⁰, Susirinkimas labai skatina tikėjimo dvasią įnešti į gyvenimą, tai yra harmoningai sujungti eschatologinį ir inkarnacinį

⁷⁹ « Quamvis Ecclesia ex virtute Spiritus Sancti fidelis sponsa Domini manserit et nunquam cessavit esse signum salutis in mundo, ipsa tamen minime ignorat inter membra sua, sive clericos, sive laicos, decurrente multorum saeculorum serie, non defuisse qui Spiritui Dei infideles exstiterint. Etiam hac nostra aetate Ecclesiam non fugit, quantum inter se distent nuntius a se prolatus et humana debilitas eorum quibus Evangelium conceditur. Quidquid de istis defectibus historia iudicet, eorum conscii esse debemus eosdemque strenue impugnare, ne Evangelio diffundendo detrimentum afferant. Pariter novit Ecclesia quantopere ipsa, in sua cum mundo relatione excolenda, ex saeculorum experientia iugiter maturescere debeat. A Spiritu Sancto ducta, Ecclesia Mater indesinenter filios suos 'ad purificationem et renovationem exhortatur, ut signum Christi super faciem Ecclesiae clarius effulgeat' » (*Gaudium et Spes*, 43 nr. žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1064 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 216 psl. arba Vilniaus (1968) — 155 psl.).

⁸⁰ « Concilium christianos, cives utriusque civitatis, adhortatur ut sua terrestria officia, fideliter adimplere studeant, idque spiritu Evangelii ducti. A veritate discedunt qui, scientes nos non habere hic manentem civitatem sed futuram inquirere, putent se proinde officia sua terrestria negligere posse, non attendentes se per ipsam fidem ad eadem implenda magis teneri, secundum vocationem qua quisque vocatus est. At non minus errant qui, e contrario, opinentur se ita seipsos negotiis terrestribus immergere posse, quasi ista omnino aliena sint a vita religiosa, quippe quia ipsam in solius cultus actibus et officiis quibusdam moralibus implendis consistere arbitrentur. Dissidium illud inter fidem quam profitentur et vitam quotidianam multorum, inter graviore nostri temporis errores recensendum est. Scandalum hoc iam in Vetere Testamento Prophetarum vehementer redarguebant et multo magis in Novo Testamento ipse Iesus Christus gravibus poenis minabatur. Ne igitur perperam inter se opponantur activitates professionali et sociales ex una parte, vita religiosa ex altera. Christianus, officia sua temporalia negligens, officia sua erga proximum, immo et ipsum Deum negligit suamque aeternam salutem in discrimen adducit. Gaudeant potius christiani, exemplum Christi secuti, qui fabrillem artem exercuit, se omnes suas navitates terrestres exercere posse, conatus humanos, domesticos, profesionales, scientificos vel technicos in unam synthesim vitalem cum bonis religiosis colligendo, sub quorum altissima ordinatione omnia in Dei gloriam coordinantur » (*Gaudium et Spes*, 43 nr. žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1061-1062 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 213-214 arba Vilniaus (1968) — 153-154 psl.).

požvilgi⁸¹. Juk eschatologinė viltis ne tik nemažina inkarnacinių uždavinių, bet įgalina ir net įpareigoja juos geriau atlikti⁸².

Inkarnaciniai gi uždaviniai vykdomi pirmon eilén darbu. Iš to kyla darbo vertė tiek Susirinkimo išgirta, nes per darbą ne tik įsijungiama į Kristaus atperkamąjį darbą⁸³, bet ir liudijama apie

⁸¹ « Haec quidem terrestris et caelestis civitatis compenetratio nonnisi fide percipi potest, immo mysterium manet historiae humanae, quae usque ad plenam revelationem claritatis filiorum Dei peccato perturbatur. Ecclesia quidem, proprium suum finem salutarem persequens, non solum vitam divinam cum homine communicat, sed etiam lumen eius repercussum quodammodo super universum mundum fundit, potissimum per hoc quod personae humanae dignitatem sanat et elevat, humanae societatis compaginem firmat, atque cotidianam hominum navitatem profundiori sensu et significatione imbuit. Ita Ecclesia per singula sua membra et totam suam communitatem multa se conferre posse credit ad hominum familiam eiusque historiam humaniorem reddendam » (*Gaudium et Spes*, 40 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1058 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 209 psl. arba Vilniaus (1968) — 150 psl.).

⁸² « Docet [Ecclesia] praeterea per spem eschatologicam momentum munerum terrestrium non minui, sed potius eorum adimpletionem novis motivis fulciri. Deficientibus e contra fundamento divino et spe vitae aeternae, hominis dignitas gravissime laeditur, ut hodie saepe constat, atque vitae et mortis, culpa et doloris aenigmata sine solutione manent, ita ut homines in desperationem non raro deiiciantur » (*Gaudium et Spes*, 21 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1041 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 188 psl. arba Vilniaus (1968) — 135 psl.). Kiek toliau dar priduria: « Expectatio tamen novae terrae extenuare non debet, sed potius excitare, sollicitudinem hanc terram excolendi, ubi Corpus illud novae familiae humanae crescit quod aliqualem novi saeculi adumbrationem iam praebere valet » (Ten pat, 39 nr., *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1057 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 207 psl. arba Vilniaus (1968) — 149 psl.).

⁸³ « Labor humanus, qui in bonis gignendis et commutandis vel in servitiis oeconomicis suppeditandis exercetur, ceteris elementis vitae oeconomicae praestat, quippe quae tantum rationem instrumentorum habeant. Hic enim labor, sive proprio marte assumatur sive ab alio conducatur, a persona immediate procedit, quae res naturae quasi suo sigillo signat easque suae voluntati submittit. Labore suo, homo ordinarie suam suorumque vitam sustentat, cum fratribus suis coniungitur eisque inservit, germanam caritatem exercere potest atque creationi divinae perficiendae sociam operam praebere. Immo, per laborem Deo oblatum, tenemus hominem ipsi redemptionis operi Iesu Christi consociari, qui praecellentem labori detulit dignitatem, cum in Nazareth propriis manibus operaretur. Exinde oritur pro unoquoque officium fideliter laborandi atque etiam ius ad laborem; societatis vero est, iuxta adiuncta in ea vigentia, pro sua parte cives adjuvare ut sufficientis laboris occasionem invenire possint. Denique ita remunerandus est labor ut homini facultates praebeantur suam suorumque vitam materiale, sociale, culturale spiritualemque digne excolendi, spectatis uniuscuiusque munere et productivitate necnon officinae conditionibus et bono communi » (*Gaudium et Spes*, 67 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58

jį⁸⁴. Per darbą įvyksta pasaulio užvaldymas ir jo pajungimas žmogaus tarnybon⁸⁵ ir tuo pat gautojo dar rojuje uždavinio — žmogiškojo pašaukimo įvykdymas⁸⁶. Inkarnacinių tikslų, kiek jie

(1966), 1088-1089 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 246-247 psl. arba Vilniaus (1968) — 176-177 psl.).

⁸⁴ « Laici vero, qui in tota vita Ecclesiae actuosas partes gerendas habent, non solum mundum spiritu christiano imbuiere tenentur, sed etiam ad hoc vocantur ut in omnibus, in media quidem humana consortione, Christi sint testes » (*Gaudium et Spes*, 43 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1063 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 215 psl. arba Vilniaus — 154 psl.). Taigi ne tik kunigų ir vienuolių yra pašaukimas liudyti apie Kristų savo gyvenimu, bet ir visų pasauliečių yra tas pats pašaukimas.

⁸⁵ « Cum enim homo opere manuum suarum vel ope technicarum artium terram excolit, ut fructum afferat et dignum universae familiae humanae habitaculum fiat, et cum conscie partes assumit in socialium coetuum vita, ipse exequitur consilium Dei, initio temporum patefactum, terrae subii-ciendae creationisque perficiendae, atque seipsum excolit; insimul magnum Christi mandatum servat, sese in servitium fratrum impendendi.

Insuper homo cum in varias philosophiae, historiae atque scientiae mathematicae et naturalis disciplinas incumbit et artibus versatur, maxime conferre potest, ut familia humana ad sublimiores veri, boni et pulchri rationes atque ad iudicium universi valoris elevetur et sic clarius illuminetur mirabili Sapientia, quae ab aeterno cum Deo erat, cuncta cum Eo componens, ludens in orbe terrarum, esse cum filiis hominum in deliciis habens.

Eo ipso animus hominis, a rerum servitute magis solutus, expeditius ad ipsum Creatoris cultum et contemplationem evehi potest. Immo impulsu gratiae ad cognoscendum Dei Verbum disponitur, quod, antequam caro fieret ad omnia salvanda et in Se recapitulanda, iam in mundo erat, tamquam 'lux vera quae illuminat omnem hominem' (*Io.* 1,9) » (*Gaudium et Spes*, 57 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1077-1078 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 233 psl. arba Vilniaus (1968) — 167 psl.).

⁸⁶ « Hoc credentibus ratum est, navitatem humanam individualet, quo homines decursu saeculorum suae vitae condiciones in melius mutare satagunt, in seipso consideratum, Dei proposito respondere. Homo enim, ad imaginem Dei creatus, mandatum accepit ut, terram cum omnibus quae in ea continentur sibi subiciens, mundum in iustitia et sanctitate regeret utque, Deum omnium Creatorem agnoscens, seipsum ac rerum universitatem ad Ipsum referret, ita ut rebus omnibus homini subiectis, admirabile sit nomen Dei in universa terra.

Quod etiam opera penitus quotidiana respicit. Viri namque et mulieres qui, dum vitae sustentationem sibi et familiae comparant, navitates suas ita exercent ut societati oportune ministrent, iure existimare possunt se suo labore opus Creatoris evolvere, commodis fratrum suorum consulere, et ad consilium divinum in historia adimplendum personali industria conferre.

Christiani itaque, nedum arbitrentur opera, quae homines suo ingenio et virtute pepererunt, Dei potentiae opponi, creaturamque rationalem quasi aemulam Creatoris existere, potius persuasum habent humani generis victorias signum esse magnitudinis Dei et fructus ineffabilis Ipsius consili. Quo magis vero hominum potentia crescit, eo latius eorum responsabilitas,

svarbūs ir reikalingi būtų, realizavimas yra palenktas eschatologiniam — pilnutiniam žmogiškosios asmenybės tobulumui⁸⁷, ir jų negalima nei perdėti, nei iškreipti. Šiame technikos išbujojimo, ekonominio gerbūvio ir materializmo laikotarpyje tokiam perdėjimui pavojus yra didelis. Ne veltui kun. dr. Pr. Gaida jau seniai, apžvelgęs mūsų išeivijos pirmojo dešimtmečio didelį statybinį entuziazmą, vien tik viešųjų — religinių ir kultūrinių pastatų gausumą⁸⁸, nebekalbant apie privačius pastatus, ragina šį statybinį entuziazmą perkelti į dvasinę sritį⁸⁹. Tačiau jau trečias dešimtmetis išibėgėjo, bet nematyti ženklų, kad jo pranašiškas įspėjimo žodis būtų buvęs išklausytas.

Vatikano Antrasis Visuotinis Susirinkimas, remdamasis žmogaus asmens kilnumo, jo laisvės ir kiekvienam žmogui bei tautai Apvaizdos duoto pašaukimo principais, griežtai reikalauja pilnos laisvės tautinei, netgi mažumų, kultūrai⁹⁰, kad ji būtų kuriama

sive singulorum sive communitatum extenditur. Unde apparet christiano nuntio homines ab extruendo mundo non averti, nec ad bonum sui similium negligendum impelli, sed potius officio haec operandi arctius obstringi » (*Gaudium et Spes*, 34 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1052-1053 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 202-203 arba Vilniaus (1968) — 145-146 psl.).

⁸⁷ « Supradictis rationibus, Ecclesia in mentem revocat culturam ad integram personae humanae perfectionem, ad bonum communitatis et totius humanae societatis esse referendam. Quare oportet animum ita excolere, ut promoveatur facultas admirandi, intus legendi, contemplandi atque efformandi iudicium personale et excolendi sensum religiosum, moralem ac sociale » (*Gaudium et Spes*, 59 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1079-1080 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 235 psl. arba Vilniaus (1968) — 169 psl.).

⁸⁸ « Per šį pirmąjį naujakurystės dešimtmetį buvo pastatyta šiaipus Atlanto visa eilė viešų pastatų: lietuvių namų, spaustuvių, vasaros stovyklų, koplyčių ir bažnyčių. Nemažai jų pastatyta Kanadoj: Edmontone — lietuvių namai su koplyčia, Montrealy — dvi bažnyčios, *Nepriklausomos Lietuvos* spaustuvė; Toronte — atnaujinta šv. Jono Krikštytojo bažnyčia, pastatyti namai *Tėviškės Žiburiams*, Prisikėlimo parapijoje dvi salės kultūriniam parengimams ir pamaldoms, atnaujinti ir padidinti Lietuvių Namai; Wasagoje — koplyčia ir vasaros stovykla; Hamiltone — bažnyčia, salė, projektuojami lietuvių namai; Winnipege — statoma bažnyčia ir salė, kitur irgi turima ateities planų. Pridėjus pastangas JAV ir P. Amerikoje susidaro gana imponantiškas vaizdas » (Kun. Dr. Pr. G[AIDA], *Plytos ir sielos*, žr. *Tėviškės Žiburiai*, 15 (379) nr., 1957.IV.11 d., 1 psl.).

⁸⁹ « Plytų statyboje padaryta daug, o dabar tektų perkelti statybini entuziazmą į dvasinę sritį. Plytos juk turi tarnauti šiai pastarajai. Jei sielos ims plytoms tarnauti, bus dvasios bankrotas » (Ten pat).

⁹⁰ « Ad publicam vero auctoritatem pertinet, non propriam cultus humani formarum indolem determinare, sed conditiones et subsidia ad vitam culturalem inter omnes promovendam fovare, etiam intra minoritates alicuius nationis. Ideo praeprius instandum est, ne cultura, a pro-

pagal savuosius gabumus, nusiteikimus ir tradicijas⁹¹, be pašalinės prievartos. Atskirų tautų tautinės kultūros specialus įnašas labai praturtina bendrąją žmonijos kultūrą, o taip pat tokiu būdu pilniau išsemiamos neribotos žmogiškojo gyvenimo realizavimo galimybės, žmonija pasiekia didesnę įvairumą ir tobulumą⁹².

Tai duoda progos kalbėti apie gyvosios dvasios uždavinius tautiniu atžvilgiu, kurie yra labai dideli. Jų negalima atsisakyti, ar juos išjungti iš savo veiklos. Jų atsisakius, būtų pažeistas Dievo duotasis pašaukimas, jo planai, žmogus sumenkėtų. Taigi, gyvoji dvasia tautinį pašaukimą ir tautinius uždavinius svarsto Dievo planuose. Mūsų tautos istorijoje tiek karų, okupacijų, tiek prievartos. Svetimi jungai slėgė, svetimos valdžios siekė savo tikslų, slopino mūsų kultūros išsiskleidimą. Tad juo didesnė dabar mūsų pareiga, gyvenančių pasaulio kultūros didžiuosiuose centruose, turinčių pilną laisvę, rūpintis savąja, lietuviška kultūra. Atitaisyti, kas sugadinta; papildyti, kas apleista. Pasivyti, išaugti, pražysti.

prio fine aversa, potestatibus politicis vel oeconomicis servire cogatur » (*Gaudium et Spes*, 59 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1080 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 236 psl. arba Vilniaus (1968) — 169 psl.). Palygink taip pat pop. Jono XXIII encikliką *Pacem in terris*, žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 55 (1963), 283 psl.; PIJAUS XII kalbą per radiją 1941 m. gruodžio 24 d., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 34 (1942), 16-17 psl.

⁹¹ « Contendendum est itaque ut homines, quorum ingenii vires id ferant, ad altiores studiorum ordines ascendere queant; ita quidem ut iidem, quoad fieri possit, in humana societate ad munera, officia et servitia emergant, tum suo ingenio, tum peritiae quam acquisierint consentanea. Sic quilibet homo et coetus sociales cuiuscumque populi ad plenam vitae suae culturalis explicationem, suis dotibus atque traditionibus congruam, pertingere valebunt » (*Gaudium et Spes*, 60 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1081 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 237 psl. arba Vilniaus (1968) — 170 psl.).

⁹² « Hinc cultura hodierna particularibus signatur notis: scientiae, quae exactae nuncupantur, iudicium criticum maxime excolunt; recentiora psychologiae studia humanam activitatem profundius explicant; disciplinae historicae valde conferunt ut res sub specie suae mutabilitatis atque evolutionis adspiciantur; vitae consuetudines et mores in dies magis uniformes efficiuntur; industrializatio, urbanizatio aliaeque causae quae vitam communitariam promovent, novas culturae formas creant (mass-culture), ex quibus novi modi sentiendi, agendi otioque utendi nascuntur; aucta simul inter varias gentes societatisque coetus commercia thesauros diversarum culturae formarum omnibus et singulis latius aperiunt, et sic paulatim universalior paratur culturae humanae forma, quae eo magis humani generis unitatem promovet ac exprimit, quo melius diversarum culturarum particularitates observat » (*Gaudium et Spes*, 54 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1076 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 230-231 psl. arba Vilniaus — 165-166 psl.); pgl. *Tėvynės meilės prasmė*, žr. *Židiny*s, 31 (1940), 109-111 psl.

Tačiau konkretus gyvosios dvasios uždavinių dėstymas jau išeina iš šios temos ribų.

Gyvosios dvasios uždaviniai yra įvairūs, kaip vaivorykštės ar kaleidoskopo spalvos, iš kokio tik punkto pažiūrėsi, vis nauja nauja ir šviesu. Gyvoji dvasia, kaip ir meilė, pasinaudojant šv. Pauliaus žodžiais, yra kantri, maloninga, neieško savo naudos, visa nukenčia, visa tiki, visa ko viliasi, visa pakelia⁹³. Ji, kaip ir Tomo Kempiečio aprašytoji Dievo meilė, ir besiilsėdama budi, varginama nenuilsta, lamdoma nesuglamžoma, grasinama nenusigąsta, bet kaip degančio fakelo ugnis nuolatos prasivežia į viršų⁹⁴.

A. LIUIMA, S. J.

Roma

⁹³ 1 Korintiečiams, 13,4-7.

⁹⁴ « Amor Dei vigilat et dormiens non dormitat. Fatigatus non lassatur, arctatus non coarctatur, territus non conturbatur; sed sicut viva flamma et ardens facula sursum erumpit, secureque transit » (THOMAS HEMERKEN A KEMPIS, *De Imitatione Christi*, III knyga, 5 skyrius, 20-21 nr.).

LES DEVOIRS DE L'ESPRIT DEVANT LE MATERIALISME

par

ANTANAS LIUIMA, S. J.

Résumé

Cet article se présente d'abord comme un aperçu des causes religieuses, morales et sociales qui ont provoqué la naissance du matérialisme et des circonstances dans lesquelles il s'est développé.

L'enquête de la seconde partie porte sur les conditions et modalités dans lesquelles l'esprit peut et doit surmonter le matérialisme en toutes ses manifestations.

On donne enfin la doctrine du Concile du Vatican II sur l'origine du matérialisme, sur l'attitude à prendre à son égard, notamment le renouveau spirituel et moral et sur ses conséquences sociales d'importance capitale.

FILOSOFIJOS SEKCIJA

Kun. Dr. FELIKSAS JUCEVČIUS

MEDŽIAGOS SAMPROTIS

MEDŽIAGOS SAMPROTIS

*There are more things in heaven and earth, Horatio,
Than are dreamt of in your philosophy.*

(Shakespeare, Hamlet).

Amžių bėgyje daugelis mąstytojų domėjosi medžiaga, bet retas iš jų pajėgė savo mintis susisteminti. Nei epikuriečių, nei enciklopedistų, kaip Dideroto ir Helvetius, nei XIX a. scientistų, kaip Haeckelio ir Le Danteco, samprotavimai apie medžiagą negali būti laikomi filosofija. Mes galime drąsiau kalbėti tik apie Aristotelio medžiagos filosofiją, kurios pagrindą sudaro hilemorfizmas, marksistinę medžiagos filosofiją, vadinamą dar dialektiniu materializmu, ir šių dienų medžiagos filosofiją, kurią išplėtojo Bertrand Russellis ir loginio pozityvizmo mokykla. Tačiau prie dabartinės medžiagos sampratos suformavimo daugiausia prisidėjo fizikai, kaip Planckas, Einsteinas, Heisenbergas, Schrödingeris, de Broglie, Bohras, Jeans, Eddingtonas. Štai kodėl šių dienų medžiagos filosofija yra fizikos filosofija, kuri remiasi bandymais ir matematine logika, o ne metafizinėmis kategorijomis.

Moderniosios fizikos samprotavimai apie medžiagą. — Jei pirmoji filosofija, arba metafizika, turi savo objektu būti apskritai, tai medžiagos filosofija apsiriboja ta būties dalimi, kurią vieni vadina materialine kiekybe, kiti — medžiagine substancija, o dar kiti, kaip pavyzdžiui, Dekartas, «*res extensa*», arba tįsa. Filosofiniu požiūriu medžiaga yra kiekviena tridimensinė išoriškumą turinti substancija. Ji skiriama nuo laiko, kuris susideda iš vienas po kito sekančių momentų, ir nuo skaičiaus, kuris yra kiekybė bei matas, ir kurio dalys koegzistuoja visumoje, bet neskiriamos viena nuo kitos tridimensinio išoriškumo prasme. Fizikoje medžiaga sutapatinama su santykių sistema, arba struktūra, ir nusakoma skaičiais bei matematinėmis formulėmis. Bendrasis požiūris, kuris yra taks pat senas kaip ir pati žmonija, medžiaga laiko visa tai, kas suvokiama pojūčiais. Jam medžiaga yra kiekvienas daiktas, kuris atrodo kietas, neperskverbiamas, užima vietą erdvėje. Šita tradicinė pažiūra nebeišlaiko šiandien fizikos kritikos. Imkime

kad ir kietumą. Kai sakome, kad šitas ar anas daiktas yra kietas, tai paprastai turime omenyje jojo neperskverbiamumą. Bet ar daiktai yra iš tikrųjų taip kieti, jog per juos niekas negali prasiskverbti? Aišku, per stiklą sunku pralysti žvirbliui, bet per jį lengvai praeina šviesos spindulys. Ultravioletiniai spinduliai prasiskverbia pro 2-3 mm. storio skardą. O kai kuriuos kosminius spindulius tesulaiko tik 30 metrų storio švino sluoksnis.

Kodėl per medžiaginius daiktus prasiskverbia įvairūs spinduliai? Kadangi jie yra «skylėti». Ar imsime stiklą, akmenį ar koki kitą kūną, jie visi susideda iš begalės mažų dalelių. Didžiausia iš jų yra molekulė, kuri susideda iš atomų, o pastarieji sudaryti iš taip vadinamų elementarinių dalelių: protonų, elektronų, neutronų ir t.t. Paskutiniu metu priskaitoma ar ne 32 elementarinės dalelės. Kai kurios iš jų yra taip paslaptingos, jog sunku žinoti, kodėl jos yra ir kaip atsiranda. Bet įdomiausia, kad atome šitos dalelės užima labai nedaug vietos, jei iš viso apie «vietą» galima kalbėti. Kaip visatoje dangaus kūnai atrodo lyg mažos oazės erdvės dykumoje, taip ir atome ne dalelės, o tuštuma užima didžiausią dalį.

Jei norime žinoti, kaip buvo prieita prie šitos medžiagos sampratos, tai turime susipažinti su kai kuriais kvantų ir reliatyvybės teorijų teigimais.

Kvantų teorijai pradžia davė Planckas. Šito amžiaus pradžioje jis atrado, kad raudonai įkaitintos geležies bei baltai degančios žvaigždės, k. a. saulės, spinduliavimą galime tik suprasti tuomet, kai prileidžiame, jog jis pagimdomas dydžiais ir iš vieno nešėjo kitam dydžiais perduodamas. Energijos padalijimas dalimis išgąsdino kitus fizikus ir patį Plancką, nes iki tol energijos spinduliavimas buvo laikomas abstrakčiu terminu. Bet penkis metus vėliau tai buvo netiesioginiai patvirtinta Einšteino reliatyvybės teorijos, kuri tarp kitko teigia, kad energija turi masę, ir masė yra energija. Atomai, protonai, elektronai ir kitos elementarinės dalelės yra energijos dydžiai.

Vėliau Rutherfordas ir Bohras paskelbė atomo struktūros teoriją, pagal kurią atomai sudaryti iš teigiamai įkrauto branduolio ir apie jį skriejančių neigiamai įkrautų elektronų. Be to, Bohras nurodė, kaip reikia suprasti atomų bei molekulių spektrografiką. Jo manymu, atomai ir molekulės tegali turėti tik savo struktūrai atitinkančius energijos diskretiškus dydžius, kurie, pereidami iš aukštesnio į žemesnį energijos stovį, išmeta perteklių, kaip spinduliavimo kvantą, nustatytu bangos ilgiu, kuris paprastam kvantui yra atvirkščiai proporcingas. Tai reiškia, kad tam tikro dydžio kvantas apsireiškia periodiniame vyksme visai nustatytu dažnumu,

kuris yra tiesioginiai proporcingas kvantui. Turėdamas mintyje Bohro teoriją ir Comptono bandymus su X-spinduliais, kuriuos galime suprasti kaip bangas ir daleles, L. de Broglie prileido, kad dalelės ir bangos paveikslą įmanoma pritaikyti ir elektrono masei. Keletą metų vėliau šitoji prielaida buvo įrodyta bandymais. Tokiu būdu paaiškėjo, kad viskas, absoliutiškai viskas, turi dalelės savybes ir bangos lauko savybes. Medžiaga gali būti suvokiama kaip dalelė ir banga, lygiai taip pat ir spinduliavimas. Nereikia nė sakyti, kad tai reiškė naują posūkį medžiagos sampratos raidoje.

Bet fizikams kilo klausimas, kaip dalelės paveikslą ir bangos paveikslą suderinti. Jiems buvo aišku, kad šitie du paveikslai vienas kitą išskiria, nes vienas ir tas pats dalykas tuo pačiu metu negali būti dalelė, t. y. labai maža kiekybė, ir banga, t. y. dideliame plote išsisklaidęs laukas. Taip pat niekam nepavyko vienu ir tuo pačiu bandymu įrodyti, kad fotonai, t. y. spinduliuojančios energijos mazgai, turėtų kartu bangos ir dalelės savybes, nei kad dalelė parodytų kartu bangos ir dalelės savybes. Štai kodėl Bohras pasiūlė naudoti abu paveikslus, nes jie vienas kitą papildo. Dalelės nusakymas bangos paveikslu, kaip bangos suvokimas dalelės paveikslu turi savo ribas. Nei vienas iš jų neišsako pilnai medžiaginės tikrovės. Žaisdami abiem paveikslais, eidami nuo vieno prie kito ir atgal, mes susidarome teisingą vaizdą apie keistą būtybę, kurią atskleidžia atominiai bandymai. Max Bornas mano, kad dalelės paveikslas labiau atitinka tikrovę negu bangos paveikslas. Medžiaga, kaip ir šviesa, susidedanti iš tikrų dalelių, turinčių masės energiją. Šitos dalelės juda pagal Schrödingerio bangų lygtis. Bangos nesančios realios, bet jos geriau nusako dalelės laikyseną, negu newtoninė mechanika. W. Heisenbergas, kuris kaip ir Niels Bohras, priklauso Kopenhagos mokyklai, pažiūri į šitą klausimą matematiniu žvilgiu ir neranda jokių prieštaravimų šitų paveikslų matematiniuose aprašymuose. «Aplamai, — sako jis, — dualizmas tarp dviejų tos pačios tikrovės skirtingų aprašymų nesudaro jokios sunkenybės, nes mes žinome iš teorijos matematinio formulavimo, kad negali kilti prieštaravimų. Dualizmas tarp dviejų papildomų paveikslų — bangos ir dalelės — akivaizdžiai iškyla matematinės schemos lankstume. Formos užakcentavimas daromas supanašinimui su Newtono mechanika, su judesio lygtims koordinatams ir dalelių momentams. Bet transformacijos būdu tai gali būti perrašoma supanašinti su bangos lygtimis trijų dimensijų medžiagos paprastai bangai. Todėl galimybė žaisti skirtingais papildomais paveikslais turi savo analogiją matematinės schemos įvairiose transformacijose, ir tai ne-

sudaro jokių sunkenybių kvanto teorijos kopenhagiškai interpretacijai »¹.

Naujus medžiagos aspektus atskleidė Heisenbergo neapspręstumo principas (*Unbestimmtheitsrelation*). Norėdamas teoretiškai išaiškinti dalelės ir bangos paveikslų dualizmą, Heisenbergas išdirbo visai naują principą, kuris remiasi matuotų kiekybių neapspręstumu. Kadangi jis domėjosi matematiniu pažinimu, tai jo matavimo rezultatai buvo išreikšti skaitliniais simboliais. Juos išvertus į žodinę kalbą, neapspręstumo principas sako, kad mes prieiname tikslumo nustatyme teoretinę ribą, kai norime išmatuoti dvi kiekybes. Viena tokia pora yra energija ir laikas, kita — vieta ir greitis. Kai norime išmatuoti vieną tokią kiekybių porą, pavyzdžiui, vietą ir greitį, tai mes susiduriame su sunkumais tikslumo pasiekime. Tikslumo padidinimas vienos kiekybės matavime savaime veda prie tikslumo sumažinimo kitos kiekybės matavime. Jei mėginsime nustatyti elektrono vietą, tai savaime padarysime įtakos jos greičiui, o kai matuosime elektrono greitį, tai neišvengiamai pažeisime jo poziciją. Tai dėl to, kad kiekvienas matavimas yra tiesioginiai susietas su energijos pasikeitimu tarp elektrono ir aparato, su kuriuo stebėtojas daro apskaičiavimus. Energijos pasikeitimas negali būti visai mažas, nes ji kinta kvantiškai, t.y. diskretiškais dydžiais. Nors anksčiau irgi niekas neabejojo, kad negalime išmatuoti fizinių kiekybių absoliutiniu tikslumu, bet nebuvo tam nustatoma ribos. Visi tikėjo, kad pagerinus matavimo priemones bus galima pasiekti didesnę tikslumą tikrovės pažinime. Neapspręstumo principas tai kaip tik ir paneigia. O tai reiškia du dalykus. Visų pirma, jis netiesioginiai atmeta klasikinės fizikos prielaidą, kad mes galime suvokti visus medžiagą valdančius dėsnius. Juos galėtume nustatyti tik tuomet, jei fizinė sistema būtų visiškai nepriklausoma nuo matavimo aparatų. Deja, atomikoje tai atrodo negalimas dalykas. Antra, šitas principas iškelia stebėtojo vaidmenį atomonės tikrovės pažinime. Josios stovis įvairuoja pagal tai, ar mes ją stebime ar ne. Žmogus pasirodo esąs kartu vaidintojas ir žiūrovas net medžiaginės būties dramoje.

Heisenbergo neapspręstumo principas turi dar ir kitą versiją. Kad mes negalime pasiekti absoliutinio tikslumo kiekybių matavime, kai kurie fizikai suverčia kaltę patiems stebimiesiems objektams, t.y. subatominiams dalelėms, o ne stebėtojui ar stebėjimo aparatui. Elektronų, protonų ir kitų elementarinių dalelių negalime suvokti įprastiniu būdu, kaip medžiaginių kūnų, kurie egzistuoja trijų dimensijų erdvėje ir laike, nes jos stokojančios indi-

¹ W. HEISENBERG, *Physics and Philosophy*, The Revolution in Modern Science, New Yorkas 1959, 50 psl.

viduališkumo arba tapatumo (*Dasselbigkeit*). Jos medžiaginės kiekybės klasikine prasme. Štai kodėl elektronų laikysenos negalime nustatyti klasikinės, bet tik Bose-Einsteino, ar Termi-Diraco statistikų pagalba. Šitą individuališkumo arba tapatumo stokos teoriją skelbia austrų fizikas Erwin Schrödingeris. «Šiandien mes galime stebėti, — sako jis, — paskiras elementarines daleles, mes matome jų kelių pėdsakus rūko kameroje lygiai kaip ir fotografinėje emulsijoje, mes nustatome praktiškai vienkartinius išsikrovimus, kurie vieną vienintelę greitą dalelę išsklaido dviejuose ar trijuose Geigerio skaitvamzdžiuose, kurie vienas nuo kito stovi daugelio metrų atstume. Tačiau esame priversti paneigti dalelėms tiesioginiai identifikuoti individo garbę. Jeigu anksčiau fizikas buvo užklaustas, iš kokios gi medžiagos yra padaryti atomai, tai jis turėjo nusišypsoti ir išvengiamai atsakyti. Bet jei klausėjas tikrai norėjo žinoti, ar jas išivaizduoti kaip paprastas mažas medžiagos nesikeičiančias daleles, kokias išivaizduodavo priešmokslinio galvojimo laikais, tai turėtų atsakyti, kad tai maža turi prasmės ir nieko negali reikšti. Šitas anksčiau beprasmiškas klausimas šiandien turi prasmę. Atsakymas yra griežtas — ne. Atomas stokoja pačios primityviškiausios savybės, kurią turime mintyje, kai galvojame apie medžiagos gabalą. Kai kurie senieji filosofai sakytų, jeigu jiems klausimas būtų pastatytas, kad jūsų modernieji atomai nesudaryti iš jokios medžiagos, nes yra gryna forma»².

Bet klystumėm, jei manytume, kad forma, apie kurią kalba Schrödingeris ar kuris kitas šių dienų fizikas, turi ką nors bendro su Aristotelio substancine forma ar tridimensine forma, t.y. geometrine figūra. Jis laiko elementarines daleles gryna forma ta prasme, kad jos gali būti nusakytos matematinėmis formulėmis. Šituo atžvilgiu jis panašiai galvoja kaip Pitagoras, kuris skelbė, kad visi daiktai yra skaičiai. Ar imsime kvantų ar reliatyvybės teoriją, fizikas tesidomi tik tokia tikrove, kur jis gali pasakyti, ar du dalykai sutinka ar ne. O tie du dalykai yra rodyklė ir skalė. Ką jis randa atome ar kurioje kitoje fizinėje sistemoje, tėra santykių schema bei vyksmų vieneto struktūra. Kas yra tie santykiai ar vyksmai, t.y. kas yra atomas ar kita kokia fizinė sistema, jis nežino. Jo pažinimas apsiriboja studijuojamojo dalyko struktūrine tikrove, kuri savo esmėje yra matematinės prigimties.

Fizikos filosofija yra iš tikrųjų gamtos struktūros filosofija. Josios tiesa remiasi bandymais, o jos pagrindinė kalba yra skaičiai

² ERWIN SCHRÖDINGER, *Was ist Naturgesetz?* Münchenas-Viena, 1962, 135-136 psl.

ir formulės. Dar naujųjų amžių priešaušryje tai buvo pastebėjęs Galileo: «Filosofija yra parašyta šitoje didelėje knygoje, kuri guli prieš mūsų akis, t.y. visatoje, bet mes negalime jos suprasti, kol neišmoksime kalbos ir tų simbolių, kuriais ji parašyta. Toji knyga parašyta matematine kalba, ir simboliai yra trikampiai, apskritimai bei kitos geometrinės figūros. Be jų pagalbos negalime nieko suprasti, ir be jų kiekvienas veltui keliauja po jos tamsųjį labirintą»³. Nors skaičiai neatskleidžia gamtinės tikrovės esmės, bet vis dėlto jie suteikia apie ją vienintele tikras žinias, nes ji pati juos padiktuoja, o ne fizikas sukuria. «Faktas, — sako Heisenbergas, — kad galime išaiškinti gamtą paprastais matematiniais dėsniais, rodo, jog suvokiame tikrovės tikrą duomenį, o neturime kažką — bet kokia prasme — patys išgalvoję»⁴.

Aristotelio medžiagos filosofija. — Susipažinę su moderniosios fizikos samprotavimais apie medžiagą, nukreipime savo žvilgsnį į Aristotelio medžiagos filosofiją. Ji nėra praradusi aktualumo, nes įvairios mokyklos, kaip neoaristotelizmas bei tomizmas, dar šiandien jos tebesilaiko. Be to, ji tampriai susieta su mūsų filosofiniu žodynu apskritai. Sąvokas, kaip substancija, esmė, forma, potenciali, aktas galime pilnai suprasti tik aristotelinės medžiagos sampratos šviesoje.

Aristotelis mano, kad gamta sukuria kūnus iš taip vadinamos «pirminės medžiagos», kuri suvokiama kaip beformė, t.y. jokio apibrėžtumo neturinti masė. «Medžiagos sąvoka suprantu tai, — sako jis, — kas savyje nėra nei koks daiktas, nei kokia kiekybė, nei susieta su bet kokia kita kategorija, kuri determinuoja būtį»⁵. Kantas sakytu, kad šitas medžiagos aptarimas remiasi aprioriniu pažinimu, nes jis nepriklauso nuo patirties. Jis yra savos rūšies metafizinis tikėjimas. Kadangi Aristotelis nežino, kas yra medžiaga, tai tiki, kas ji nėra. Jis tiki, kad ji nėra daiktas bei determinuota kiekybė. Tiki, kad ji nėra forma. Žodžiu, jo tikėjimas paneigia medžiagai tai, kas geriausiai apibudina konkretų daiktą. Aristotelio «pirminė medžiaga» turi panašumo su Hegelio būtimi — tai dvi visuotinybės, kurios neturi jokios konkretybės bei apibrėžtumo, tai sąvokos be turinio. Štai kodėl medžiaga stokoja substancijos, nes substancija yra jau dalykas, kuris turi apibrėž-

³ *Opere complete di GALILEO GALILEI*, Florencija 1842, IV t., 171 psl., cituota iš E. A. BURTT, *The Metaphysical Foundations of Modern Physical Science*, Londonas, 1950, 64 psl.

⁴ W. HEISENBERG, *Physics and Philosophy*, New Yorkas 1959, 82 psl.

⁵ *Metaphysics*, VII, 3, 1029a, 20-21 psl. Šičia naudojamės leidiniu *The Basic Works of Aristotle*, 1941.

tumą. Štai kodėl negalime daikto sutapatinti su medžiaga. Kai daiktą sunaikiname, tai jo medžiaginiai elementai egzistuoja toliau. Aristoteliui tai geras įrodymas, kad daiktą padaro daiktu ne medžiaga, bet tas principas, kuris determinuoja medžiagą, t.y. formą. Aišku, daikto egzistencijai medžiaga yra būtinas dalykas, bet šią būtinumą reikia suprasti *conditio sine qua non* prasme.

Forma yra determinuojantysis, vienijantysis, substancialinis ir specifikuojantysis veiksnys. Remdamiesi Aristoteliu, tomistai šiaip aptaria formą: *actus primus materiae primae*. Forma apjungia daikto medžiaginius elementus ir jį padaro pažinimo, o tuo pačiu ir mokslo objektu. Štai kodėl norėdamas nusakyti daiktų formalinį principą, Aristotelis naudoja «idėjos» platoniškąjį terminą. Kai kurie komentatoriai su pagrindu pastebi, kad Aristotelio formos nėra kas kita, kaip iš dangaus žemėn atneštos Platono idėjos. Forma yra apibrėžtumas, duodas daiktams esmę, o daikto esmė yra tai, kuo daiktas yra savyje. Esmė yra daiktų tikroji, pirmoji substancija. *Metafizikos* septintoje knygoje nuolatos kalbama apie substanciją kaip esmę. Jei subsatancija yra esmė, o esmė substancija, tai koks tarp jų skirtumas? Atrodo, kad Aristotelis sieja esmę su egzistencija, o substanciją su būtimi apskritai. Tačiau kiekvienas daiktas, kas jis yra ir kaip yra, yra formos dėka. Štai kodėl tomistai sako, kad *res est hoc a materia, est tale a forma*. Aristotelinėje metafizikoje nėra nieko aukštesnio už būtį, o būtyje nieko aukštesnio už formą. Ji yra pats aukščiausias aktas. Net ir pati egzistencija neprilygsta formai.

Be medžiagos ir formos dialektikos, Aristotelio medžiagos filosofijoje užima svarbią vietą substancijos sąvoka. Jau žinome, kad Aristoteliui forma yra lygu esmei, o esmė — substancijai. Todėl galime sakyti, kad forma lygu substancijai, nes jei du nariai A ir B yra lygūs trečiajam nariui C, tai nariai A ir B turi būti lygūs ir tarp savęs. Tačiau Aristotelis sutapatina ne tik formą su substancija, bet vieną ir kitą dar su būtimi. Forma yra atbaigtoji būtis, arba būtis, kuri atsibaigia akte, o substancija yra būtis, kiek ji egzistuoja savyje: *ens cui convenit esse in se*. Aristotelis sako: «Pasakymas, kad daiktas yra, turi keletą prasmų ... viena prasme *būtis* reiškia tai, kas daiktas yra, arba *šitas*, kita prasme jis reiškia kokybę ar kiekybę ar kokį kitą dalyką, kurį galime sakyti. Nors *būtis* turi visas šitas prasmes, aišku, kad tai, kas *yra*, pirmiausia yra *kas*, kuris pažymi daikto substanciją»⁶. Kadangi substancija yra, kaip scholastikai pastebi, paprasčiausia sąvoka, tai jos aptarti negalima. Tačiau Aristotelis vis dėlto mums pasako, kad ji

⁶ *Metaphysics*, VII, 1, 1028a, Ten pat, 10 psl.

yra « tai, kas nei sakoma apie subjektą, nei yra subjekte »⁷. Kaip tai suprasti? Jei substancija yra tai, ko nesakoma apie subjektą, nei yra subjekte, tai kas ji yra? Ji yra pats subjektas. Todėl kėdės substancija yra kėdė, žvaigždės substancija yra žvaigždė, o automobilis, kaip vienas tomistas išaiškino, yra daugelio substancijų dirbtinė unija. Kitaip sakant, jei prileidžiame, kad tokie daiktai, kaip kėdės, žvaigždės, stalai yra, tai tuo pačiu sutinkame juos kuomi nors esant. Juose yra *kažkas*, kas juos padaro tuomi, kas jie yra. Tas *kažkas* yra substancija, kuri kartu yra pati būtis ir pati esmė.

Visos iš aristotelizmo kilusios filosofinės srovės ir su juo susietos teologinės mokyklos, o taip pat Dekarto, Spinozos bei Leibnico filosofijos įrašo substanciją į savo *credo*, nors ir nevienodai ją suprantą. Tačiau bendra visiems yra tai, kad jie laiko substanciją tikrove ir ją skiria nuo vadinamųjų akcidentų arba prietapų. David Hume pirmutinis rimtai suabejojo josios realumu. Jo argumentas paprastas. Pojūčiai perduoda mums spalvų, garsų, skonių bei formų vaizdinius, kuriuos mes laikome daikto savybėmis, arba akcidensais. Paskui juos pritvirtiname prie *kažko*, kurio negalime pojūčiais pagauti. Bet ar tai tikslu? Jei galime suvokti šitas savybes kaip nepriklausomai egzistuojančias, tai kodėl jas vėliau turime prirakinti prie anos chimeros, kuri vadinama substancija? Paveiktas Hume, Kantas laiko substanciją tik kategorija, t.y. proto subjektyvine forma. Mūsų amžiaus daugelis mąstytojų, kaip Whiteheadas, Russellis bei loginio pozityvizmo šalininkai, pašalina ją visai iš filosofijos, nes jai nebelikę vietos šių dienų fizikoje.

Substancijos ir medžiagos santykis. — Nėra abejonės, kad substancijos sąvoka, kaip Aristotelio medžiagos filosofija apskritai įgauna kitą atspalvį fizinių mokslų šviesoje. Ir tuomi nereikia stebėtis. Aristotelis gyveno dar tais laikais, kada žmogus tepažinojo tik tą pasaulį, kur pėda ar sieksnis buvo pagrindiniais matavimo dydžiais ir kurį galime vadinti metronkosmu. Nei mikrokosmas, t.y. subatominis pasaulis, kuris matuojamas 10^{-8} ar 10^{-13} cm. dalimi, nei makrokosmas, kurio toliai apskaičiuojami šviesos metai, jam buvo nežinomi. Be to, Aristoteliiui filosofinis pažinimas buvo metafizinė problema. Jis norėjo pažinti pasaulį galutiniuose principuose, t.y. savo esmėje. Medžiagos filosofija, kaip jo filosofija apskritai, yra esmių filosofija. Jos tiesa priklauso nuo mąstymo logikos, ir žodis yra tos tiesos pagrin-

⁷ *Categories*, 2a, Ten pat, 11 psl.

dinis simbolis. Gi modernioji fizika atsisako iš viso spręsti studijuojamojo objekto esmės klausimą. Ji tesidomi tik jo struktūra. Jos pažintoji tiesa remiasi bandymais, o jos simboliai yra skaičiai ir matematinės formulės. Žodžiu, Aristotelio medžiagos filosofija ir modernioji fizika turi kaip objektą visai kitus pasaulius ir kartu reiškia du skirtingus mąstymo būdus.

Turėdami tai mintyje, mes galime suprasti, kodėl Aristotelio medžiagos filosofija sunkiai derinasi su moderniosios fizikos samprotavimais apie medžiagą. Iš tikrųjų, atomistika nieko nežino apie « pirminę medžiagą », t.y. tokią pirmą subjektą, kuris palaikytų judesį ir formas. Pagal Aristotelį, medžiaga ir forma viena kitą papildo. Medžiaga suteikia formai determinuojantį subjektą, o forma duoda materijai determinaciją. Kitaip sakant, medžiaga priima, o forma yra priimama. Kad elementarinės dalelės ar atomai galėtų būti laikomi pirmąja medžiaga, jie turėtų eiti pirmojo subjekto pareigas — jie turėtų priimti apibrėžtumą. Tačiau jie nieko panašaus nesiteikia atlikti, ir tai dėl to, kad jie nėra nei beformės masės aristoteline prasme, nei medžiagos vienetui tradicine prasme. Jie turi labiau panašumo su forma santykių struktūros prasme.

Aristoteliniai substancijai taip pat sunku įsipilietinti fizikoje. Klasikinė fizika, kaip ir bendrojo požiūrio filosofija, susieja substancijos sąvoką su medžiagos ir judesio dialektika. Tačiau šiandieninė fizika suvokia judesį ir tapumą tuščioje erdvėje, kur nėra vietos jokiai medžiaginiai substancijai. Kaip pavyzdį galime imti nuo saulės į žemę keliaujančią šviesą bei gravitacijos laukus, kuriuos sukelia įvairios rūšies energijos. Kai kas nori apsieiti be substancijos sąvokos net ir tuomet, kai aiškina judesius, susietus su didžiąja medžiaga. Vienas iš tokių yra Bertrand Russellis: « ... turi būti skirtumas, išreiškiamas fiziniais terminais, tarp plotų, kur yra medžiaga, ir kitokių plotų. Iš tikrųjų, mes žinome skirtumą. Gravitacijos dėsnis yra skirtingas, ir elektromagnetiniai dėsniai nustoja tęstinumo, kai pasiekia elektrono ar protono paviršių. Bet šitie skirtumai nėra metafizinės rūšies. Filosofui skirtumas tarp 'medžiagos' ir 'tuštumos' tėra, mano manymu, skirtumas, kiek tai liečia priežastingumo dėsnius, kurie valdo eigčių seką, bet ne skirtumas, išreiškiamas tarp substancijos buvimo ar nebuvimo, ar tarp vienos rūšies substancijos ir kitos »⁸.

Tačiau substancijos esminė kritika prasidėjo su medžiagos kaip daikto išnykimu subatominėje fizikoje. Tikėti substancijos rea-

⁸ BERTRAND RUSSELL, *The Analysis of Matter*, New Yorkas 1927, 121-122 psl.

liškumu reiškia ją suprasti kaip esmę, kuri egzistuoja savyje, o ne apibrėžtumo būdu kitame. Jos priešingybė yra akcidentas, arba prietapas, kuris egzistuoja kitame, kaip apibrėžtumas. Žodžiu, substancija sau priklauso, o prietapas priklauso kitam. Imkime bet kokios medžiagos gabalą, sakykim kristalą, ir pažiūrėkime, kas laikytina substancija, ir kas akcidentais. Kietumas, sunkumas, permatomumas, forma nepriklauso substancinei esmei. Visa tai tėra tik prietapai. Substancijos negalime sutapatinti nei su chemine kristalo sudėtimi — CaCO_3 . Kalcis, anglis ir deguonis tėra jo sudedamieji elementai. Jie egzistuoja tik apibrėžtumo būdu kristale. Be šitų elementų, ką fizikas beranda? Atomus ir subatomines daleles. Nors jos sudaro kristalo galutinę tikrovę, jos negali būti laikomos substancija, nes jų egzistencija priklauso nuo kristalo sudedamųjų dalių bei elementų. Tai kas galų gale kristalą padaro kristalu? Kristalo substancija, sako Aristotelis. Tačiau fizikas mano, kad kristalui « kristališkumą » užtikrina molekulių, atomų bei subatominių dalelių santykiai bei vyksmai, kurie gali būti daugiau ar mažiau tiksliai išreiškiami matematinėmis formulėmis.

Kai kurie fizikai vis dėlto linkę manyti, kad medžiaginė substancija, nors ir neegzistuoja aristoteline prasme, randasi fiziniuose kūnuose energijos formoje. Pradžią taip galvoti davė medžiagos ir energijos koreliatyvumo faktas. Kad šitie du dalykai eina kartu absoliutiniu būtinumu, tai yra moderniosios fizikos dogma. James Clark Maxwellis sako: « Mes esame supratę tik su tokia medžiaga, kuri turi gavusi energijos iš kitos medžiagos ir kuri savo keliu gali perduoti energiją kitai medžiagai ». Tas pats principas galioja ir energijai: « Mes pažįstame, — sako jis toliau, — tik tokią energiją, kuri visuose natūraliuose reiškiniuose nuolatos pereina iš vienos medžiagos dalies į kitą »⁹. Kaip matome, anglų fizikas nusako energiją medžiaga, o medžiagą apibudina energija. Vėliau Einšteinas įrodė, kad tam tikrais atvejais masė pakeičiama energija, ir atvirkščiai. Šitų dviejų kiekybių transformacijos lygtis yra $E = mc^2$, kur E yra energija, m — masė ir c — šviesos greitis. W. Heisenbergas, kuriam geriausiai pažįstamas subatominis pasaulis, priskiria energijai visas substancijos savybes: « Energija yra iš tikrųjų substancija, iš kurios padarytos visos elementarinės dalelės, visi atomai, o tuo pačiu visi daiktai, ir energija yra tai, kas juda. Energija yra substancija, kadangi jos visas kiekis nesi-keičia, ir elementarinės dalelės gali būti padarytos iš tos substancijos, kaip rodo daugelis bandymų, kur jos sukuriamos. Energija gali būti pakeista į judesį, šilumą, šviesą ir įtampą. Energija

⁹ JAMES CLERC MAXWELL, *Matter and Motion*, New Yorkas, 89 psl.

gali būti laikoma visų pasikeitimų pasaulyje pagrindine priežastimi»¹⁰. Energija turi dar ir kitų panašumų su substancija. Ji užtikrina daiktams individualinį permanentiškumą, kaip laiko, taip ir vietos atžvilgiu. Josios dėka kūnai išlaiko aktyvumą net savo pasyvume. Ji suvienija apraiškas, kurios susietos su daiktų pasauliu. Todėl su pagrindu galime sakyti, kad energija yra tiek pat reali, kaip ir patys daiktai. Ji yra pilna prasme toji empirinio pažinimo kategorija, kuri atskleidžia medžiaginio pasaulio galutinę tikrovę.

Nežiūrint visų energijai priskiriamų savybių, kai kas vis dėlto gali abejoti, ar turime pagrindo ją laikyti substancija, nes substancija yra metafizinė sąvoka, o energija — fizinė kategorija. Energiją sutapatinti su substancija reikštų ją sumetafizinti. Aišku, kitas gali manyti priešingai — kad tai reikštų «sufizinti» substanciją. Jei Aristotelis ryžosi nukelti iš dangaus žemėn platoniškąsias idėjas, tai kodėl fizikas negali to paties padaryti su aristoteliškąja metafizika?

Medžiagos samprata dialektiniam materializme. — Dar kitaip medžiagą interpretuoja dialektinis materializmas, arba marksizmas. Nors Vakaruose jis neturi nė vieno žymesnio atstovo, Sovietų Rusijoje laikomas oficialiąja filosofija. Jo pradininkai yra Marksas ir Engelsas. Jį plėtojo Leninas, Plechanovas ir kiti marksistai.

Kada šito amžiaus pradžioje marksistai mėgino duoti savo filosofijai mokslinį aspektą, fizika išgyveno didelę krizę. Klasikinis dualizmas tarp medžiagos ir judesio, medžiagos ir energijos buvo pagrindinai sukrėstas. Kvantų teorija stūmė laukan medžiagos mechanistinę sampratą, o reliatyvybės teorija netrukus radikaliai koregavo erdvės ir laiko santykį. Fizikai atidengus naujus medžiagos aspektus, buvo tikimasi, kad filosofai iš to padarys išvadas. Tačiau jie nesiskubino. Nesuko sau dėl to galvos ir marksistai. Gal būt dalinai dėl to, kad jiems esminis klausimas buvo ne kas yra medžiaga, o jos pažinimo dialektika. Kokie bebūtų fizikos atradimai bei hipotezės, marksistų pagrindinė dogma lieka ta pati. Leninas tai aiškiai pabrėžia: «Kad klausimas būtų pastatytas vieninteliu teisingu, t.y. dialektiškai materialistiniu požiūriu, reikia paklausti: ar egzistuoja elektronai, eteris ir taip toliau už žmogaus sąmonės, kaip objektyvi realybė, ar ne? Į šį klausimą gamtininkai taip pat nesvyruodami turės atsakyti ir nuolatos atsako taip, kaip kad jie nesvyruodami pripažįsta gamtos buvimą iki žmogaus ir iki organinės materijos. Ir tuo

¹⁰ W. HEISENBERG, *Physics and Philosophy The Revolution in Modern Science*, New Yorkas 1959, 63 psl.

klausimas išsprendžiamas materializmo naudai, nes materijos sąvoka, kaip mes jau esame kalbėję, gnoseologiškai nereikia nieko kito, išskyrus tik: objektyvi realybė, esanti nepriklausomai nuo žmogaus sąmonės ir jos atspindys»¹¹. Šičia Leninai netiesioginiai kartoja Engelso tezę, pagal kurią materializmas teigia medžiagos pirmiškumą sąmonės atžvilgiu, o idealizmas suvokia jų santykių atvirkščiai. Kai marksistai kalba apie idealizmą, tai jie paprastai turi galvoje Berkeley, kuris teigia, kad vaizdiniai yra vieninteli dalykai, kurių egzistenciją gali užtikrinti mūsų pagavos, ir būti pažintam reiškia ne ką kitą, kaip būti mintyje. Tokiu būdu pažįstamųjų objektų egzistencija priklauso nuo žmogaus mąstymo galios. Tai marksistams skamba kaip tikra erezija, nes medžiaga praranda savo objektyvumą. Mes dabar galime suprasti, kodėl jie taip stengiasi pabrėžti medžiagos primatą sąmonės atžvilgiu: tuomi jie tiki iškeltą medžiagos objektyvumą.

Buvimas objektyvia realybe marksistams yra pagrindinė medžiagos savybė. Tai matosi iš Lenino medžiagos aptarties, kurią jie nuolatos kartoja: «Materija yra filosofinė kategorija pažymėti objektyviai realybei, kuri yra duota žmogui jo pojūčiuose, kuri kopijuojama, fotografuojama, atspindima mūsų pojūčių, egzistuojama nepriklausomai nuo jų»¹². Jei marksistai apsiremtų tik šita medžiagos aptartimi, tai nebūtų reikalo prie jos ilgiau sustoti, nes ji nepasako nieko naujo. Kad medžiaga yra objektyvi realybė, tai žinoma nuo seniausių laikų. Bet marksistai nepasitenkina medžiagos objektyvumo dogma. Jie sukuria josios ištisą metafiziką.

Pagal marksistus, medžiaga apima visą objektyvią realybę ir tėra vienintelė objektyvi realybė. Išskyrus medžiagą, niekas realiai neegzistuoja. Kartu ji yra absoliutinė būtybė, kaip erdvės, taip ir laiko atžvilgiu. Visas tas savybes, kurias graikų mąstytojai priskirdavo būčiai, marksistai suteikia medžiagai. Medžiaga yra pirminė ir amžina, nesukuriama ir nesunaikinama. Naudodami Aristotelio žodyną, galime sakyti, kad ji yra «principas». Iš tikrųjų, marksistai priskiria medžiagai dieviškus atributus, ir tai jie daro sąmoningai. Tai matosi iš V. Afanasjevo, oficialaus sovietinio marksizmo aiškintojo, pasisakymo: «Leninis materijos apibrėžimas atspindi esminį dialektinio materializmo priešingumą idealizmui ir agnoscizmui. Jis turi ir gilią ateistinę prasmę, iš šaknų pakerta religinį prasimanymą apie Dievą kaip tikrovės

¹¹ V. I. LENINAS, *Materializmas ir empiriokriticizmas*, Vilnius, 1958, 37 psl.

¹² V. I. LENINAS, *Ten pat*, 134 psl.

kūrėją. Iš tiesų: jeigu materija pirminė ir amžina, tai ji nesutve-riama ir nesunaikinama, ji yra vidinė galutinė visos esamybės prie-žastis. O pasaulyje, kur materija yra pirmoji visko priežastis, pirmasis pagrindas, nei Dievui, nei kitoms atgamtinėms jėgoms nebelieka vietos»¹³. Sakyti, kad medžiaga yra visos esamybės priežastis, reiškia tvirtinti ją esant ne tik visko, bet ir savo pagrindu. Ji yra *ens a se*, t.y. *aseitas*. Scholastikai naudojo šią terminą Dievo nusakymui, marksistai galėtų jį naudoti savo medžiagos apta-rimui.

Kadangi medžiaga yra absoliutinė būtis, tai kartu ji yra ir absoliutinė egzistencija. Judėjimas yra josios egzistavimo forma. Engelsas sako: «Judėjimas yra materijos būties forma. Niekur ir niekuomet nėra buvę ir negali būti materijos be judėjimo»¹⁴. Šitas teigimas nėra originali mintis. Jis tik kitais žodžiais pakar-toja aristoteliškąjį hilemorfizmą, pagal kurį, kaip matėme, medžia-ginė tikrovė suprantama pirminės medžiagos ir formos santykio prasme. Aristoteliui forma yra savo esmėje aukščiausias aktas, t.y. judesys aukščiausiame laipsnyje. Kaip jam medžiaga nega-lima be formos, ir atvirkščiai, taip ir marksistams medžiaga nej-manoma be judesio, o judesys be medžiagos. Engelsas dar pri-duria, kad «judėjimas yra taip pat nesukuriamas ir nesunaikina-mas, kaip pati materija»¹⁵.

Judėjimas turi įvairias formas. Laikydamiės Engelso, mark-sistai paprastai skiria mechaninį, fizinį, cheminį, biologinį ir isto-rinį judėjimą. Nors judėjimo formos kokybiškai skiriasi viena nuo kitos, bet visos jos esmėje yra medžiagos judesys. Kaip isto-rinis vyksmas ir cheminis procesas, taip mąstymas ir fizinis ju-desys yra medžiagos sąlygojami. Judėjimo aukštesnės formos apima žemesnės, pavyzdžiui, biologinis judėjimas apima fizinį ir cheminį, o istorinis — biologinį, fizinį ir cheminį. Bet kokios for-mos bebūtų, judesys nėra paprastas vystymasis, bet dialektinis kitimas. «Marksistinė dialektika, — sako V. Afanasjevas, — į vys-tymąsi žiūri kaip į judėjimą nuo žemesnio prie aukštesnio, nuo paprasto prie sudėtingo, kaip į šuolišką, revoliucinį procesą, be to, šis judėjimas vyksta ne uždaru ratu, o lyg spirale, kurios kiekviena vija yra gilesnė, turtingesnė, įvairiapusiškesnė už ankstesniąją. Vystymosi šaltiniais dialektika laiko prieštaravimus, esančius pačiuose daiktuose ir reiškiniuose»¹⁶. Dialektika, apie kurią šičia kalbama, yra iš tikrųjų hegeliškoji dialektika, kurią Marksas sakosi

¹³ V. AFANASJEVAS, *Filosofijos žinių pagrindai*, Vilnius, 1958, 52 psl.

¹⁴ F. ENGELSAS, *Anti-Duringas*, Vilnius, 1958, 52 psl.

¹⁵ F. ENGELSAS, *Ten pat*, 52 psl.

¹⁶ V. AFANASJEVAS, *Filosofijos žinių pagrindai*, Vilnius, 1958, 65 psl.

pastatęs « ant kojų », nes ji buvusi « žemyn galva ». Hegeliui viską sąlygoja mintis, arba absoliutinė dvasia amžinoje savijudoje. Marksui, priešingai, viską apsprendžia medžiaga. Mintis tėra medžiagos ir judesio, arba medžiagos savijudos kūrinys. Statydamas « ant kojų » hegeliškąją dialektiką, Marksas parodo ne savo išmintį, bet pakartoja Feuerbacho tezę, pagal kurią « mąstymas yra iš būties, bet būtis nėra iš mąstymo »¹⁷. Kartu reikia pastebėti, kad Marksas, koreguodamas hegeliškąją dialektiką, turėjo galvoje ne Hegelio *Logiką*, bet *Dvasios fenomenologiją*. Iš tikrųjų, dialektinis materializmas yra marksistinė kalbon išverstoji hegeliškoji fenomenologija.

Hegelio fenomenologija vyksta dialektiniu judesiu, kur paskirasis, individualinis *aš* pakyla iki visuotinybės, arba absoliuto. Ją galime taip pat suprasti kaip universalinio *aš*, arba dvasinės substancijos apsimėšimą sau pačiai. Kai subjektyvioji dvasia, paneigusi objektyviąją dvasią, pasiekia absoliutinę dvasią, tai tuomet mintis ir būties tapatybė realizuojasi absoliutiniame žinajime. Mąstantysis subjektas pasijaučia mąstančiuoju objektu, individuališkoji sąmonė tampa universaline sąmone, mintis ir daiktas vienas kitą atpažįsta ne kaip priešybes, o tapatybes.

Marksistinės fenomenologijos centre yra medžiaga. Jei Hegeliui dvasia mąsto ir save atpažįsta medžiagoje, tai marksistam medžiaga mąsto ir save atpažįsta mintyje. *Dvasios fenomenologijos* vienoje vietoje dvasia save atpažįsta « suišorėjusi » kaukolėje, gamtiniame pasaulyje bei istoriniame vyksme. Kažkas visai panašaus atsitinka su marksistine medžiaga. Dialektiniame savijudos procese ji pasiekia tokį laipsnį, jog ji save išvysta sąmonėje, arba mintyje. Medžiaga pasijaučia esanti mąstančioji medžiaga. Bet leiskime pasisakyti patiems marksistams: « Vadindami sąmonę materijos produktu, mes nenorime sakyti, kad sąmonė, materijos darinys ir nuo jos priklausoma, egzistuojanti kaip kažkas už jos, greta jos, kaip, pavyzdžiui, ant obelies šakos yra obelies duotasis ir nuo jos priklausomas obuolys. Fiziologiniai procesai mąstančiuose smegenyse ir mąstymas, sąmonė — tai ne du lygiagretūs procesai, o vienas vieningas procesas, kurio vidinis būvis yra sąmonė. V. I. Leninas pabrėžė, kad 'sąmonė yra vidinė materijos būseną ...' Taigi, sąmonės jokių būdu negalime atskirti nuo materijos, kuri mąsto »¹⁸. Ar šitai nerodo, kad marksistai galvoja Hegelio kategorijomis, kurias nusako tik priešingais terminais?

¹⁷ L. FEUERBACH, *Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie*, Sämtliche Werke, II t., Leipzig, 1948, 263 psl.

¹⁸ *Marksistinės filosofijos pagrindai*, Vilnius, 1960, 142 psl.

Marksistinės medžiagos sampratos kritika. — Ką galvoti apie marksistinius samprotavimus apie medžiagą? Sakyti, kad marksizmas savaip interpretuoja Aristotelį ir Hegelį, dar nereikia įrodyti jojo menkavertiškumą. Kas mėgintų paneigti tomizmo savytumą, nurodant, kad jis savaip aiškina Aristotelį? Arba kas drįstų užginčyti Spinozos filosofinį indėlį, nors žinome, kad jis daug pasiskolino iš Dekarto? Norėdami objektyviai įvertinti marksizmą, turime žinoti, kokia yra jo filosofinė vertė minties ir tikrovės šviesoje.

Visų pirma, prileisdami tik dvi tikrovės interpretacijas — materialinę bei idealinę, kurių tik pirmoji esanti teisinga, ir paneigdami galimybę, kad gali šalia medžiagos egzistuoti dvasia, marksistai pasirodo išpažįstą iliuzinį dogmatizmą. Kaip kai kurie spalvąkliai užginčija spalvų įvairumą, nes temato tik juodą ir baltą, taip ir jie yra savos rūšies mintiakliai, nes nuostabioje tikrovės vaivorykštėje teįžiūri tik medžiagą. Kadaisė Francis Bacon sakė: « Blogi atradėjai yra tie, kurie, matydami tik jūrą, galvoja, kad nėra žemės »¹⁹. Nors šitie žodžiai nebuvo jiems skirti, bet jie tikrai jiems tinka. Be to, kai marksistai kategoriškai paneigia dvasinio pasaulio galimybę, jie daro metafizinę prielaidą. Šituo atveju jie nesiskiria nuo tų, kurie teigia priešingai. Vieni ir kiti konstatuoja ne fizinį faktą, bet išpažįstą tikėjimą, kuris nesileidžia įrodomas kiekybiniais bei kauzaliniais terminais. Dalyko nieko nepakeičia, jei marksistai nurodo, kad medžiaga yra pirminė žmogiškosios minties atžvilgiu, nes dvasinė tikrovė nebūtinai turi išsisemti žmogaus mintyje. Galime prileisti tokią dvasinę tikrovę, kuri yra skirtinga nuo žmogiškosios minties ir egzistavo dar prieš medžiaginės būties atsiradimą.

Bet mums svarbiau žinoti, kaip atrodo medžiagos marksistinė interpretacija moderniosios fizikos šviesoje. Mes žinome, kad marksistams medžiaga yra absoliutinė būtybė laiko atžvilgiu, t.y. neturi pradžios, nei pabaigos, ir erdvės atžvilgiu, t.y. begalinė. Naujųjų amžių pradžioje fizikos *credo* skambėjo panašiai. Ji neigė medžiaginio pasaulio ribotumą kaip laiko, taip ir erdvės atžvilgiu. Newtoniškoji fizika kalbėjo apie absoliutinį laiką ir absoliutinę erdvę. Tačiau šiandien vėl pradedama tikėti, kad pasaulis nėra nei amžinas, nei begalinis.

Fizikai suabejojo medžiagos amžinumu dar pereitame šimtmetyje, kai buvo surastas termodinamikos antrasis dėsnis, pagal kurį izoliuotoje sistemoje joks vyksmas nesitęsia amžinai. Matematiškai kalbant, šitas dėsnis sako, kad yra tam tikras dydis arba matas,

¹⁹ FRANCIS BACON, *The Advancement of Learning*, II knyga, VII, 5 psl.

vadinamas entropija, kuris izoliuotoje sistemoje gali didėti ar likti pastovus, bet niekuomet negali mažėti. Imkime izoliuotą sistemą ir matuokime jos entropiją dviem momentais t_1 ir t_2 . Taisyklė sako, kad momentas, kuris atitinka didesnę entropiją, yra vėlyvesnis. Atomikoje entropija gali būti nusakoma kaip sistemos dezorganizacijos, arba «netvarkos» matas. Iliustracijai paimkime karšto vandens puodą šaltame kambaryje. Karšto vandens šiluminės energijos susikonzentravimas puode, t.y. jo pradinė padėtis, vadinama organizuotu stoviu, arba tvarka. Kai šiluminė energija išsidalina aplinkoje, tai ji pasiekia uniforminį stovį, kuris vadinamas «dezorganizacija», arba «netvarka». Fizikų manymu, «tvarkos» stovis tesirealizuoja tik ypatingoms sąlygoms susidėjus ir todėl praktiškai niekad savaime neatsiranda. O «netvarka» yra bendras vardas visumai visų stovių, kur viešpatauja «netvarka» ir kuri gali būti pasiekta įvairiais būdais.

Atrodo, kad termodinamikos antrasis dėsnis saisto viso pasaulio vyksmą, ir entropija yra savo rūšies ženklas, kuris nurodo jo pradžios bei pabaigos kryptis. Kadaise pasaulis buvo maksimalinės «tvarkos» stovyje, kuris palaipsniui dezorganizuojasi ir tokiu būdu artėja prie šiluminės energijos išsilyginimo stovio, t.y. šiluminės mirties. Kai kas mano, kad šitas dėsnis netaikytinas pasaulio sistemai. Tačiau astrofizikai neabejoja, kad visatos pasikiros dalys, kaip, pavyzdžiui, Paukščių kelias ir spiralinės miglos yra tiek izoliuotos nuo savo aplinkos, jog negali išvengti dezorganizacijos proceso. Žodžiu, pasaulio kiekviena baigtinė dalis turi galimų veiksmų baigtiną išteklį.

Šitie grynai teoriniai samprotavimai gavo apčiuopiamą turinį pastaruoju metu, kai buvo surastas būdas nustatyti medžiagos amžių. Nuostabiu sutapimu buvo įvairiais metodais įrodyta, kad cheminiai atomai, žvaigždės ir spiralinės miglos turi tą patį amžių — yra maždaug trijų milijardų metų senumo.

Kad pasaulis gali būti baigtinis erdvės atžvilgiu, davė pagrindo tikėti neeuklidinė geometrija. Pagal ją, mes galime įsivaizduoti neapbrėžtą, bet kartu baigtinį pasaulį, kuris palyginamas su rutulio paviršiumi. Kokia kryptimi bepasileisime tiesia linija žemės paviršiumi, niekur nesusidursime su riba, o grįšime atgal į išeities tašką. O žemės paviršiaus plokštumų suma yra baigtinė. Panašiu būdu galime suvokti begalinę visatą, kur kiekviena tiesi linija grįžta išeities taškan, ir kurios erdvės turis būtų baigtinis. Kaip fizinę hipotezę, baigtinį pasaulį prileidžia reliatyvybės teorija, nes buvo pastebėta, kad operuojant per daug dideliais dydžiais, susiduriama su sunkumais. Štai kodėl sprendamas vietos ir greičio problemas, Einsteinas atsisako nuo absoliutinės erdvės. Kokiu

keliu pasuks mokslas ateityje, sunku pasakyti. Šių dienų fizika atskleidžia mums tokį pasaulį, kur nėra begalybių nei laike, nei erdvėje, o tik begaliniai dideli baigtini atstumai.

Šičia verta prisiminti Kanto antinomijas. Pagal jį, klausimai apie begalybę gauna prieštaraujančius atsakymus. Taip yra todėl, kadangi mes galime klausti priešingomis kryptimis. Jei save imame išeities tašku, tai mes vis galime klausti apie toliau nuo mūsų esančius objektus, ir nesimato, kaip galime prieiti bet kokią ribą. O jeigu išeities tašku paimame objektyvinę tikrovę, tai praktiškai negalime pradėti nuo begalybės, bet turime pasirinkti pradžią baigtinybėje. Modernioji fizika užima pragmatinę laikyseną begalybių klausimu: ji atsisako spręsti metafizines problemas. Jeigu norime fizinę tikrovę, t.y. esantįjį išaiškinti esančiųjų pagalba, tai privalome begalybę atidėti į šalį, nes esantieji yra baigtiniai. Jei mėginame suabsoliutinti begalybę, tai savaime turime atsižadėti baigtinybės. Bet šituo atveju klausimas atsistoja ne fiziniėje, o metafizinėje plotmėje. Štai kodėl marksizmas, kuris pasisako už medžiagos begalybę erdvės ir laiko atžvilgiu, užima ne materialistinę, o metafizinę laikyseną.

Dar keletą kritiškų pastabų apie judesio dialektiką. Šių dienų fizika nepaneigia imanentinio ryšio tarp medžiagos ir judesio. Tik lieka klausimas, ar medžiagos judesys savo prigimtimi yra dialektinis, t.y. dialektinis hegeliškai-marksistinė prasme?

Prieš kiek laiko Paryžiuje marksistai su egzistencialistais buvo suruošę viešas diskusijas tema: ar dialektika yra tiktai istorijos dėsnis, ar ji yra kartu ir gamtos dėsnis? ²⁰. Kad žmonijos istorijos vyksmas paklusta dialektikos dėsniams, tai marksistams savaime aišku. Sartre tam taip pat nesipriešina. O kaip su gamta? Egzistencialistų atsakymas ekvivokiškas. Marksistai atsako ir į šią klausimą teigiamai. Šičia jie lieka logiški. Juk žmonijos istorija ir gamtos istorija tėra tik vienos ir tos pačios medžiagos istorijos paskiri momentai. Jei dialektinis dėsnis galioja istorijai, kuri tėra tik medžiagos savijudos gaminys, tai tuo pačiu jis turi galioti medžiagos judesiui gamtinėje plotmėje. Štai kodėl, marksistų manymu, kokią mokslo šaką beimsime, ji tegali progresuoti tik tuomet, kai vadovaujasi dialektiniu metodu. Bet ar šitas marksistų teigimas nėra apriorinis savųjų tezių deklamavimas? Ar iš tikrųjų mokslas teprogresuoja dialektinio metodo pagalba?

Studijuodamas gamtą, fizikas susiduria su trimis skirtingais pasauliais: mikrokosminiu, makrokosminiu ir pasauliu, kuris ran-

²⁰ Diskusijos atspausdintos *Tribune libre* serijoje: *Marxisme et existentialisme*, Paryžius, 1962.

dasi tarp tų dviejų ir kuri anksčiau pavadino metronkosminiū. Jei marksistų tezė būtų teisinga, tai dialektinis dėsniš privalėtų turėti universalinę galią visiems trimš pasauliams. Deja, taip nėra. Hegeliškai-marksistinė dialektika neturi vietos nei Newtono, arba klasikinėje fizikoje, nei kvantų ar reliativybės teorijose. Tiesa, pasitaiko mąstytojų, kurie Heisenbergo netikryybės lygtis bei Bohro papildomybės principą vadina dialektika. Tačiau jiems dialektika yra ne hegeliskai-marksistinis kitimas, o mokslo samprata, kur kiekvienas mokslinis teigimas slepia savyje revizavimo galiybę. Vieninteliai dalykai, kurie turi universalinę reikšmę fizikoje, yra konstantai. Kas jie yra? Tai kiekybiniai matai, kurie nuolatos naudojami gamtos apraiškų matematiniam nusakymui. Konstantai yra septyni: kosminis konstantas, gravitacijos konstantas, šviesos greitis, Plancko konstantas, protono masė ir elektrono krovinyš. Nors jie neatskleidžia gamtos apraiškų prigimties, bet vis dėlto jų pagalba fizikas suvokia jų struktūrą. Kai kas juos palygina su septyniais muzikos garsais. Kaip visos melodijos susidaro iš septynių pagrindinių garsų, taip visatos simfonija remiasi septyniais konstantais. Ar konstantai yra arbitrariniai, t.y. žmogiškosios minties kategorijos, ar pačios gamtos dėsniai, ir tokiu būdu neišvengiami gamtinės melodijos garsai, į tai joks fizikas dar nedavė galutinio atsakymo.

Kadangi dialektika nėra gamtos dėsnis, tai savaime aišku, kad ji negali būti nė įstatymas minčiai. Tai, ką marksistai vadina dialektinės minties kategorijomis, tėra tik metafizinis žaidimas aprioriniais modeliais bei simboliais. Kad taip iš tikrųjų yra, parodo fizikos istorija. Kokią fizikos šaką beimsime, moslininkai pagalbon šaukiasi ne dialektines kategorijas, bet bandymus, loginę analizę ir matematinius formulavimus. Šito metodo laikydami jie sukūrė ir dabartinio pasaulio viziją. Aišku, tai dar nereiškia, kad fizikų pasaulis yra vienintelis galimas pasaulis. Bet iki šiol jis, atrodo, esąs vienintelis tikras pasaulis.

FELIKSAS JUCEVIČIUS

Montreal, Kanada

BIBLIOGRAFIJA

- BOHR, NIELS, *Atomphysik und Menschliche Erkenntnis*, Braunschweig, 1958.
- BORN, MAX, *Physik im Wandel Meiner Zeit*, Braunschweig, 1959.
- BROGLIE, LOUIS DE, *Matter and Light*, New Yorkas, 1959.
- EDDINGTON, ARTHUR ST., *The Expanding Universe*, Ann Arbor 1958.
- JORDAN, P., *Atom und Weltall*, Braunschweig, 1956.
- MARGENAU, H., *The Nature of Physical Reality*, New Yorkas, 1950.
- REICHENBACH, H., *The Rise of Scientific Philosophy*, Berkeley, 1951.
- REICHENBACH, H., *Philosophyc Foundations of Quantum Mechanics*, Berkeley, 1948.
- SCHLICK, MORITZ, *Space and Time*, New Yorkas, 1963.
- TOULMIN, STEPHEN, *The Philosophy of Science*, New Yorkas, 1953.
- WEHR, M. R. and J. A. RICHARDS, Jr., *Physics of the Atom*, Reading, Mass., 1960.
- WHITEHEAD, A. N.i *Science and the Modern World*, Cambridge, 1953.

CONSIDERATION ON MATTER

by

FELIKSAS JUCEVIČIUS

Summary

Philosophy of matter is that department of philosophical knowledge which relates to the philosophy of physics. While philosophy of physics is concerned with the objects and events of the physical world as a whole, the philosophy of matter deals only with that "physical substance" of which the physical world is supposed to be made.

What is matter? Different philosophical schools gave to this question different answers. We are interested in the answers given by Aristotle and the Dialectical Materialism. But the first genuine attempt to understand matter it came with the advent of Modern physics in the first quarter of this century. The scientific interpretation of matter disclosed elements and suggested qualities widely different from those commonly imagined by philosophers.

TEISĖS MOKSLO SEKCIJA

Prof. Dr. BRONIS KASLAS

MODERNIOSIOS VALSTYBĖS
SĄVOKOS RAIDA

MODERNIOSIOS VALSTYBĖS SĄVOKOS RAIDĄ

Visos antikinės valstybinės bendruomenės buvo teokratiškos. Žydų, kinų, japonų, persų, germanų politinės teorijos skelbė valstybės dievinimo dogmą ir tuo pačiu paneigė individą ir atėmė iš jo bet kokią teisę ir laisvę.

Krikščionybė sulaužė valstybės visagalybės koncepciją, bet tuo pačiu metu taip pat aprėžė ir religijos ribas gerai visiems žinomame principu: « Atiduokite ciesoriui, kas ciesoriaus, ir Dievui, kas Dievo »¹.

Krikščioniškoje valstybės sampratoje žmogus žino, kad valdžia, kaip tokia, neturi jokios galios, kuri būtų natūralus valdžios atributas; jis žino, kad bet kokia galia valstybei ar valdžiai yra suteikta Dievo: *Omnis potestas a Deo*.

Pati pagrindinė politinės teorijos tiesa yra ši: žmogus negali gyventi be varžtų — ar tai jie būtų moraliniai-dvasiniai, t. y. religiniai varžtai, kurie stabdo ir aptvarko žmogaus pasijas, ar tai tie varžtai būtų išoriniai, t. y. politiniai, kurie teisinėje valstybės tvarkoje neprileidžia visuomenės prie anarchijos. Tokiu būdu, religija ir politika iš vienos pusės, bei ateizmas ir anarchija iš kitos pusės yra glaudžiai susiję logikos saistais.

Šioje trumpoje studijoje mes imsime pagvildinti moderniosios visuomenės politines sąvokas ir jų raidą. Šiandien daugelis tautų yra politinio vystymosi kryžkelėse. Jos ieško sau naujų arba pradinių formų. Mūsų tauta taip pat yra politiniai jauna bendruomenė. Savo trumpame laisvės periode ji bandė, ieškojo pastovių valstybės gyvenimo formų, bet nesuspėjo jų surasti, nes likimas vėl lėmė laisvės visiškai netekti. Tad politinės visuomenės klausimas, atrodo, turėtų būti visiems svarbus: ir tiems, kurie laisve džiaugiasi, ir tiems, kurie laisvę planuoja.

Šiandien pasaulis yra pasidalinęs į du didelius frontus, kurie akcijos arba reakcijos būdu siekia plėtotės ir vienas kito sunaikinimo. Dar daugiau: — paskutiniaisiais metais, atrodo, iškilo nauja trečioji jėga — geltonoji rasė, vadovaujama fanatiškos komunistinės-nacionalistinės Kinijos, kuri skelbia ir seka absoliutizmo, revoliucinės jėgos ir karo doktriną.

¹ Luko 20, 25.

Šių, sakysime, trijų tarptautinių ir vidinių santykių politinių pasaulėžiūrų akivaizdoje, — kokias pozicijas užima ir kaip rikiuojasi vakarų krikščioniškojo pasaulio politinis galvojimas, mąstymas ir veikimas? Kokios sąvokos, idėjos ir mintys reiškiasi mūsų vakarų pasaulio politinės ideologijos srityje? Ką gi, pagaliau, galvoja Bažnyčia, — seniausia ir ilgiausios patirties institucija?

Krikščioniškoji Bažnyčia yra laisvės sąvokos kūrėja ir jos palaikytoja, nes ji iš esmės neigia bet kokią, — individo ar politinės jėgos, — absoliutizmą, kylantį iš žmogaus valios. Bažnyčia pripažįsta tik Dievo visagališkumą, o ne žmogaus. Bažnyčia negali aktyviai jungtis į jokią politinę partiją, jokią politinę jėgą. Ji nesutapdina savęs su jokia valdžios forma. Pijus XI enciklikoje *Divini Redemptoris* sako: « Bažnyčia nerekomenduoja ir neperša jokios politinės, ekonominės ir socialinės techninės-formalinės sistemos, nes tai ne jos sritis. Bet Bažnyčia nurodo linkmę, kuri toms sistemoms užtikrina laimingą pažangą ».

Kokia yra ta linkmė ir kryptis — pamatysime vėliau. Dabar gi pažiūrėkime, kuria kryptimi nuėjo vakarų krikščioniškojo pasaulio visuomenės sąvoka?

Napoleonas Bonapartas, konsulavimo metais, vienoje savo kelionėje stabtelėjo Ermenonville miestelyje prie J. J. Rousseau kapo, susimąstė ir jį lydinčiam karininkui pareiškė: « Prancūzijos taikai ir ramybei būtų buvę daug geriau, jei šis žmogus (Rousseau) būtų niekad negimęs ». Karininkas nustebęs paklausė: « Pilieti Konsule, kodėl taip kalbate? Rousseau paruošė Prancūziją revoliucijai, kuri Jus iškėlė ». Valandėlę patylėjęs, Napoleonas pareiškė: « Istorija mums parodys, kad žmonijos ramybei būtų buvę daug naudingiau, jei Rousseau ir Napoleonas būtų niekuomet neegzistavę »².

Šiame trumpame pokalbyje Napoleonas įžvelgė į savo ir Rousseau gyvenimo galias pasekmes žmonijos ateičiai ir istorijai, ypačiai formavimui naujos visuomenės, valstybės ir valdžios supratimo, ir su tuo susijusias žmonijos konvulsijas.

Peržvelkime keletą idėjų, siekiančių naujos visuomenės sąvokos.

Augustas Comte manė, kad visuomenė yra, tartum, tam tikras organizmas, kuriame, kaip ir fiziniame organizme, galima atpažinti įvairius organus, sąnarius ir jų funkcijas.

Nereikia šios organinės teorijos pervertinti, bet nereikia jos ir visiškai atmesti, nes turime pripažinti, kad visuomenė ir gyvi organizmai turi savyje daug panašumo.

Socialiniuose organizmuose, kaip ir fiziniuose, laiks nuo laiko

* STANISLAS DE GIRARDIN, *Mémoires, Journal de Souvenirs*.

atsiranda mikrobu, kurie tam tikrose palankiose sąlygose dauginasi ir plečiasi.

Revoliucijos niekuomet nėra atsitiktiniai, spontaniški įvykiai. Revoliucijos beveik visuomet yra natūralinė pasėka naujų idėjų sąveikos. Idėjos gimsta, išminga žmonių sielose ir protuose, auga, plėtojasi ir, pagaliau, siekia išgyvendinimo tikrovėje. Revoliucija yra vienas iš bandymų ar metodų naujoms idėjoms išgyventi tikrovėje.

Istorijos didieji įvykiai visuomet buvo produktas kokios nors bendros idėjos. Tad įvykiai nėra atsitiktiniai ar fatališki. Jie yra natūralinė evoliucija.

Ši istorijos logika yra puikiai pavaizduota Prancūzijos revoliucijoje.

Revoliucijos aktai buvo raudiškas pritaikymas Rousseau socialinių idėjų, kurios buvo iškilmingai pakartotos ir patvirtintos Marso Laukuose ir 1790 metų liepos 14 dieną Paryžiaus minioms šaukiant, ir trypiant ant Bastilijos kalėjimo griuvėsių priimtose rezoliucijose. Rezoliucijos tekstas pareiškė: «Šis didžiulis žmonių susirinkimas pirmą kartą istorijoje laisvai iškilmingu aktu ir iškilminga priesaika sujungia žmones į vieną galingą junginį — bendruomenę vieni kitų teisėms pripažinti. Šis aktas yra būtinybė žmonėms atskleista filosofų ir tai turi būti raudiškai išpildyta»³.

Tas «galingas junginys» tai yra ne kas kita, kaip modernioji valstybė, pagrįsta Rousseau *Socialiniu Kontraktu* ir Prancūzų revoliucijos idėjomis.

Visi Prancūzų revoliucijos aktai buvo pagrįsti ir pateisinti Rousseau *Socialiniu Kontraktu* ir jo principais. Didžiausi revoliucijos žiaurumai buvo šiuo dokumentu pateisinti. Pirmosios Respublikos parlamentas, kada senieji įstatymai jau neveikė, o naujieji nebuvo dar išleisti, pareiškė, kad «tautos pyktis ir įtūžimas užpildo įstatymų tylą». Vadinasi, kad jei dar tuo tarpu nėra įstatymo, jį tada pavaduoja «*la colère du peuple*» (tautos įtūžimas).

Tai naujas moderniosios valstybės, ar visuomenės principas. Kokia gi yra to prasmė?

Ši nauja sistema yra pagrįsta iš pažiūros nepavojinga XVIII amžiaus filosofų, ir ypačiai Rousseau, idėja, kad žmogus gimsta nekaltas ir prigimtyje yra geras ir nesugadintas. Žmogus praranda savo nekaltumą ir laisvę blogoje visuomenėje.

Kokia gi buvo žmogaus prigimties samprata prieš tai, — laikotarpyje prieš Rousseau? Žmogaus prigimties supratimas buvo

³ TAINE, *Origine de la France contemporaine*, 4 t., 50 psl.

visai priešingas. Tada buvo tikima, kad žmogus gimsta nuodėmėje, palinkęs į blogį. Kaip toks, žmogus yra reikalingas religijos — tikėjimo jį išgelbėti iš dvasinių kančių po mirties, o žemiškame gyvenime jis yra reikalingas žandaro jį sudrausti nuo visuomeninių blogybių ir tuo užtikrinti jam laimę visuomeniškame gyvenime. Tas « žandaras » — valstybė veikė ir žmones tvarkė jam Dievo duota teise.

Šias visuomenines sąvokas Rousseau griežtai paneigė: « Žmogus natūraliai yra gera būtybė. Jis gimsta geras. Jo pirmieji žingsniai yra visuomet teisingi, bet bendruomenė — valstybė, kurioje žmogus gyvena, jį sugadina. Palikime žmogų ramybėje ir pamatysime, kad įsiviešpataus gera tvarka »⁴.

Mes aiškiai galime matyti, kad su ja sutikus viena iš šių dviejų koncepcijų apie žmogaus prigimtį gali nustatyti ir diktuoti valstybės bei visuomenės santvarkos principus. Priėmimas vienos arba kitos idėjos gali iššaukti visuomenėje — valstybėje dideles permainas. Taip ir įvyko.

Pagal Rousseau, XVIII amžiaus žmogus gimė geras ir nekal-tas. Jo pirmieji žingsniai visuomenėje buvo natūraliai geri ir teisingi. Ši iš prigimties gerą žmogų XVIII amžiaus absoliutizmo žandaras sekė, persekiojo ir grasė kaip faktišką arba potencialų nusikaltėlį.

Žmogus gimė taip pat nepriklausomas, laisvas, o tuo tarpu valstybė jį varžė ir persekiojo. « Žmogus gimė laisvas », sako Rousseau pirmame *Socialinio Kontrakto* sakinyje, bet visur jis yra sukaustytas pančiuose ».

Tad matome, kad naujų amžių Rousseau (o taip pat ir kitų politinių filosofų) sukurtoje ir moderniosios valstybės priimtoje naujoje teorijoje, visos priemonės yra nukreiptos prieš žandarą, t. y. valstybę, arba, tikriau sakant, vyriausybę — valdžią. Vardan žmonių suverenumo, naujoje valstybės koncepcijoje iš valdžios, kaip tokios, buvo atimtas bet koks autoritetas, iniciatyva, galia ir pastovumas. Žmonės-tauta buvo paskelbti suverenūs, visagaliai. Valstybė — valdžia tapo tik žmonių agentai — įgaliotiniai, tarnai. Šie principai buvo padėti naujos valstybės sąvokos pagrinduose ir iššaukė toli siekiančių pasėkų. Senoji valstybė buvo sugriauta Europos kontinente daugiausia Napoleono karais ir revoliuciniu būdu. Anglijoje ji buvo panaikinta evoliucijos būdu. Populiari-nis-visuomeninis suverenumas ir visagalybė naujoje valstybės sąvokoje neturėjo ribų. Jis tapo absoliutinis ir pakeitė monarko absoliutizmą.

⁴ ROUSSEAU, *Lettre à Mr. de Meaumont*.

Populiarinio-visuomeninio suverenumo destruktyvinį pobūdį buvo kiek sustabdęs Napoleonas, bet jis nebandė ir nekeitė Prancūzų revoliucijos nustatytos ir priimtose paties principo teorijos. Priešingai, Napoleonas populiario suverenumo ir naują valstybės sąvoką visoje Europoje ir tapo jos agentu sunaikinti likusioms senosioms monarkijoms. Nuo tada šis principas buvo įvestas į beveik visas pasaulio konstitucijas. Net ir absoliutinės diktatūros — nacių ir bolševikų — populiario-tautos suverenumo principą savo sistemose teoretiškai pripažino, įrašė į savo konstitucijas ir save vadino masių valdžiomis.

Beveik visi moderniosios istorijos įvykiai vyko šių valstybės sąvokų pakitimo šviesoje. Istoriniai pavyzdžiai tam yra gausūs.

Pirmas praktiškas Rousseau teorijos pritaikymas buvo bandytas Ministerio Turgot 1776 metų dekretu panaikinti visas korporacijas, pirklių ir amatininkų unijas. Įvade šis ediktas pastebėjo, kad tai buvo ne paprastas atsitiktinis nuostatas, bet tuo yra pritaikomas svarbus principas, kad « žmonių gyvenime yra tik individo interesas ir bendrasis interesas, » t. y. valstybės interesas. Niekam neturi būti leista įkurti, tarpinių socialinių organizmą tarp individo ir valstybės.

Joks elementas, joks faktorius neturi drumsti individo vienatvės ir laisvės. Prigimtas žmogaus gerumas, o taip pat ir šio gerumo išlaikymas, slypi žmogaus izoliacijoje. « *Pour vivre heureux. vivons cachés* », prancūzų porelės, glėbiuose svyruodamos į Bulonijos mišką, kartoja šią Rousseau išmintį. Kad būtų laimingas ir laisvas, pagal Rousseau, žmogus neturi būti surištas jokiais bendruomenės organizaciniais net ir šeimos ryšiais. Žmonės, kaip ir gyvuliai gamtoje, iš prigimties pažįsta ir žino tik sporadines, laikinas grupes, pavyzdžiui, apsivaisinimo periodais. Tad žmogaus laisvė yra ankštai sąlygojama ir apsprendžiama individo nuo nieko nepriklausomumo.

Kada izoliuotieji žmonės matys reikalą susijungti į bendruomenę, jie tą padarys tarpusaviu susitarimu. Jie ta sutartimi tada uždės tai bendruomenei pareigą « jiems garantuoti tiek pat laisvės ir nepriklausomybės, kiek jie buvo turėję iki susijungimo į bendruomenę ».

Tokiu būdu sukurtoji žmonių bendruomenė, kuri yra esmėje ne prigimtas, bet dirbtinas socialinis produktas, bus pagrįsta ne šeima ar kuria kita organizuota grupe, kaip pradiniu išeities tašku, bet individu, kuris negali būti atskirtas nuo valstybės joku tarpiniu ryšiu, nes tada individas negalėtų būti nei laisvas nei nepriklausomas. Tad organizuota bendruomenė-valstybė šioje sąvokoje yra, tartum, smėlio kopos, neorganinis molekulių agregatas, neturintis

tarp savęs jokio organinio ryšio. Visuomenės nariai kiekvienu atveju turi pasilikti laisvi ir nepriklausomi ir šį statusą jiems turi garantuoti jų sukurtoji valstybė.

Turgot dekretas buvo atšauktas, bet jo principai paliko gyvi ir tapo prancūzų revoliucijos politinių ir valstybinių sąvokų ir institucijų pagrindu. Tokiu būdu, vėliau revoliucijos organų 1791 metais išleistas taip vadinamas *Lois Chapelier* piliečiams galutinai uždraudė «... susiburti į organizacijas profesinių interesų labui». O taip pat ir 1791 metų konstitucija aiškiai sakė, kad «panaikinimas bet kokių korporacijų, sąjungų yra vienas iš konstitucinių Prancūzijos pagrindų». Šie principai užtinkami daugelyje revoliucijos teisinių aktų. Bent kokios sąjungos — tarpininkės tarp individo ir valstybės — buvo panaikintos. Net Bažnyčia buvo padaryta valstybės departamentu ir negalėjo egzistuoti kaip atskira organizacija.

Pagrindinis šios valstybės sąvokos rezultatas buvo tas, kad valstybės galia baisiai išaugo. Jos struktūroje nebuvo jokių korporacijų, sąjungų, draugijų, — jokio organizuoto elemento jos galiai priduoti populiarinį pobūdį. Valstybė tapo socialiniu milžinu, kurio sudėtinės dalelės buvo tūkstančiai ar milijonai nereikšmingų, silpnų, pakrikusių, izoliuotų individų, kurie tapo smėlio keliaujantieji kalnai. Napoleonas tuojaus pat padarė iš to išvadas ir tuo pasinaudojo. Jis paėmė mases po savo sparnu ir plebiscito būdu pasidarė jų suverenu. Tada Donoso Cortés galėjo garsiai skelbti, kad «Imperija nereiškia galo revoliucijai, bet priešingai, revoliuciją imperija apvainikavo». Plebiscito būdu viename asmenyje išikūnijo Prancūzijos tauta. Tokiu būdu buvo sukurta nauja politinė teorija — Bonapartizmas, kurs yra ne kas kita, kaip naujųjų laikų populiarinių diktatūrų sąvoka.

Šis valstybės supratimas pergyveno imperiją ir išliko vėlesniems laikams. Rousseau idėja, kad tarp individo ir valstybės turi būti *tabula rasa* — tuštuma — esmėje sugestijonuoja ir suponuoja, kad valstybė yra galima tik su absoliutine suverenine valdžia, kurios negali varžyti jokios tarpinės kliūties, t. y. korporacijos, sąjungos, draugijos ir t. t. Šis valstybės absoliutizmas gali reikštis viename asmenyje arba jis gali reikštis kolegijalinėje institucijoje — parlamentariiniame režime. Vienas asmuo dažnai yra pastatytas priešakyje vienokio arba kitokio Plebiscito būdu, gi parlamentas yra pastatytas valstybės priešakyje vienokiu arba kitokiu balsavimo — rinkimų būdu. Vienu ir kitu atveju teoretinis, principinis, teisinis — konstitucinis tautos suverenumo reikalavimas yra patenkintas. Bet praktikoje politinis defektas, politinė blogybė abiejuose atvejuose yra ta pati, būtent — periferijų, sudėtinių valstybės

dalių t. y. piliečių atrofija valdžios absoliutizmo labui. Kaip vėliau istorijos pavyzdžiai parodė, ši valstybės sąvoka garantavo tautos suverenumo teoretinį principą, bet atėmė iš valstybės vairo pastovumą. Šioje struktūroje, nei vieno asmens, nei parlamentinis absoliutizmas neužtikrino naujai valstybei pastovios formos ir dažnai tautos suverenumą padarė tuščiu terminu.

Kaip minėjome, tautos suverenumas, kaip teoretinis naujas politinis principas buvo visuotinai priimtas ir pasiliko pastovus ir nekeičiamas beveik visose Europos konstitucijose. Šiuo principu buvo paremta net ir nacinė Vokietija, juo remiasi taip pat ir sovietinė valstybė. Šiuose abiejuose atvejuose tautos suverenumo principas buvo įtrauktas ir užakcentuotas konstitucijose. Abiejuose atvejuose viskas buvo ir yra daroma tautos vardu, ar tai ta tauta būtų etninė bendro kraujo grupė, ar tai proletarine masė. *Tabula rasa* — tuštuma — tarp tautos ir valstybės naciniam ir bolševistiniame režimuose buvo atsiekta, panaikinus ir uždraudus visus socialinius junginius egzistuojančius tarp valstybės ir individo. Ta tuštuma nacizme ir bolševizme buvo užpildyta dirbtiniais, specialiai įkurtais socialiniais junginiais monolitinėje struktūroje, vienybėje su valstybe ir jos absoliutiniame dominavime. Savaime suprantama, kad tautos suverenumas šiuose režimuose tapo fikcija, parodija, ir tautos suverenumo vardu buvo ir yra vykdomos didžiausios saualės ir niekšybės.

Rousseau socialinės sutarties principai turėjo ne tik politinių, bet ir labai neigiamų socialinių pasėkų. Korporacijų ir profesinių sąjungų panaikinimas lemiama išskyrė darbdavius ir darbininkus ir jų interesus. Šiuos du integruotos visuomenės narius prancūzų revoliucija padarė dviem klasėmis, — darbininkų ir savininkų priešiškomis klasėmis. Tas pagimdė utilitarinį egoizmą kapitalistinėje klasėje ir neapykantą ir priešišumą darbo klasėje. Šios socialinės polarizacijos pasėkoje gimė ekonominis liberalizmas ir iš jo kilusios socialinės blogybės iššaukusios socializmą ir komunizmą.

Darbo klasės fizinis ir moralinis skurdas privertė valstybę, priešingai liberalizmo principams, intervenuoti darbo įstatymų leidimu. Valstybė tada buvo vienintelis būdas ir priebėga esamoje socialinėje sistemoje, nes jokių kitokių veiksnių tarp valstybės ir individo nebuvo. Bet ši valstybės intervencija sugestijonavo etatizmo arba valstybės kišimosi, « galingos valdžios » idėją ir schemą, kuri laikui bėgant vis plėtėsi ir didėjo. « Galingos valdžios » sistema XX amžiaus Europoje išaugo į totalitarinę valstybę. Jungtinėse Amerikos Valstybėse šis klausimas taip pat darosi šiandien labai aktualus.

Jau XIX šimtmečio bėgyje politiniai, socialiniai protai pradėjo ieškoti išeities iš šių moderniosios valstybės painiavų ir atsakymo į komplikuotus industrinio amžiaus politinius klausimus. Buvo jausta ir galvota, kad industrinio amžiaus politinės ir socialinės blogybės iškilo tuštumoje, susidariusioje tarp valstybės ir individo, įgyvendinant Rousseau idėjas.

Bet kokia tuštuma yra nenatūralus dalykas ir ją gamta visuomet užpildo. Atrodo, kad ir socialiniame-politiniame gyvenime tuštuma yra negalima ir ji vienokiu ar kitokiu būdu yra užpildoma. Priešingu atveju sprogimas arba lūžimas būtų neišvengiamas.

Jau 1865 metais Emile Olivier reikalavo pripažinti darbininkams teisę organizuotis. Beveik tuo pačiu metu Mainzo vyskupas Ketteler tvirtino, kad socialinis-politinis klausimas gali būti išspręstas tik profesinių organizacijų būdu, arba, kitaip sakant, organizuotos tautos.

Organizuotumo arba korporatyvinės sistemos idėjos ypač pagyvėjo po 1870 metų Vokietijoje, Italijoje, Austrijoje ir Prancūzijoje. Pagaliau, šios idėjos puvo aiškiai pritartos ir patartos popiežiaus Leono XIII enciklikoje *Rerum novarum* ir Pijaus XI enciklikoje *Quadragesimo anno*.

Tad jau XIX šimtmetyje drauge su industrine revoliucija iškilo ir buvo pripažintas kaip būtinas korporatizmo ir visuomeninio organizavimosi principas, nors valstybių operavime jis buvo įstatymais patvirtintas tik apie 1900 metus. Šis principas turėjo papildyti arba modifikuoti moderniosios valstybės sąvoką. Jis plėtėsi, populiarėjo ir ypač darbininkų masės, matydamos savo bejėgumą prieš visagalę valstybę ir kapitalą, organizavimosi reikšmę greit suprato ir jį vykdė.

To pasėkoje, visur kūrėsi įvairūs sindikatai, sąjungos, unijos, sritinės organizacijos, politinės partijos ir kiti socialiniai junginiai, ginantieji ir propaguojantieji įvairių grupių bendrus interesus.

Šis korporatyvinis visuomenės principas valstybės galybę atskiedė ir aplamdė, nes organizuoti vienetai ėmėsi patys spręsti ir tarpininkauti tarp valstybės ir individo, kurio reikšmė ir įtaka labai padidėjo. Individas dabar rado savo vietą organizuotoje tautoje, ir tuo būdu praraja tarp jo ir valstybės jei ne išnyko, tai labai sumažėjo.

Tautos organizuotumas — kolektyvumas įgavo tada įvairias formas. Kai kurios formos siekia identifikacijos su valstybe ir jos žinomos kaip socializmas, kurs pasirenka valstybę, kuri vėl būtų absoliutine žmogaus šeimininke. Tuo būdu korporatizmo evoliucijoje iškilo tam tikri sąjūdžiai, kurie tapo prieštaravimas savyje.

Nežiūrint kai kurių iškrypimų korporatizmo evoliucijoje, šis principas decentralizavo visagalę valstybę individo naudai ir interesui. Socialiniai kolektyvai, nors ir veikia įstatymų rėmuose, yra daugiau ar mažiau autonominiai ir tuo būdu turi savo sritis ir galias, kurios aprėžia valstybės kišimąsi į tam tikras žmogaus gyvenimo sritis ir tuo būdu valstybės galybę sumažina.

Su korporatizmu į naują valstybės sąvoką buvo įvesti nauji elementai, kurie užpildė Rousseau ir prancūzų revoliucijos sąvokos sukurtą tuštumą tarp individo ir valstybės. Asmeninio tipo bonapartistinė ir absoliutinio parlamentarizmo valstybė naujausiais laikais išsivystė į naują tvarką, kuri galėtų būti pavadinta organizuotos laisvės arba organizuotos politinės visuomenės valstybė.

Pijaus XI 1937 metų enciklika *Divini Redemptoris* šią sistemą aptaria sekančiais žodžiais: «Sveika gerovė privalo bazuotis sveiko korporatizmo principais respektuojančiais sveiką socialinę hierarchiją. Korporacijos turi organizuoti harmoningame vieningume, visuomet turėdamos galvoje visuomenės bendrą gerovę. Valstybės pagrindinė ir autentiškiausia misija yra remti ir puoselėti šią harmoniją ir koordinuoti visas socialines pajėgas. Yra būtina, kad ši doktrina būtų įgyvendinta praktiškame gyvenime pagal apaštalo paraginimą: „Nekankinkite viens kito ir nesitenkinkite tik klausyti šių pamokymų bet veikite ir vykdykite šį pamokymą praktiškame gyvenime“».

Dažnai istorikai prancūzų revoliuciją aptaria kaip «racionalizmo pritaikymą politinėje ir socialinėje santvarkoje». Reikia pasakyti, kad ši aptartis yra teisinga.

Trumpai išreikšta racionalizmo idėja politikoj ir socialiniame gyvenime yra ši: savo protiniu mintijimu žmogus sugebėjo atidengti gamtos paslaptis ir įstatymus, kuriais yra tvarkomas ir tvarkosi gamtinis, fizinis pasaulis. Sekdamas savo proto išvedžiojimus ir teorijas, žmogus taip pat gali atrasti ir atras socialinius, politinius įstatymus ir tiesas, kuriais remiantis turėtų funkcionuoti politinis, socialinis pasaulis. Racionalizmas atmetė bet kokią pašalinę autoritetą, kuris diktėtų socialinio ar politinio tvarkymosi įstatymus. Kartu racionalizmas atmetė šioje srityje ir religijos — Bažnyčios autoritetą. Vienintelis kelias socialinei-politinei tvarkai surasti yra žmogaus protas.

Žmogus, kaip protaujanti būtybė, buvo pastatytas virš visko, pasaulio centre, kaip visko kriterijus, absoliutinis kūrėjas ir instigatorius, išminties ir problemų išeities šaltinis. Dievas ir žmogaus polinkis į blogį buvo užmiršti. Tad racionalizme moderniosios visuomenės ir jos santvarkos sąvoka turi kilti iš žmogaus racio-

nalinės minties, turi būti jo mintijimo rezultatas. Dievas racionalizme yra sužmogintas ir žmogus sudievinatas.

Racionalizme žmogus vienas ir jo protas yra valstybės ir jos santvarkos kūrėjai. Žmogus taip pat apsprendė ir esmę savo prigimties. Jis nutarė, kad jo prigimtis yra nekalta, kad jis gimsta geras, kad jis proto pagalba gali sukurti idealią bendruomenę, kad teisingumas ir teisė yra taip pat jo proto kūriniai.

Jei proto šviesa nėra laiko ir vietos aplinkybėmis aptemdinta, religija ir Bažnyčia nėra reikalingos surasti tiesai. Jei religija nėra reikalinga, tada protas yra suverenus ir nepriklausomas. Proto pajėgumas priklauso nuo jo lavinimo, kuriam geriausias būdas yra diskusijos. Dialektinės diskusijos, debatai yra pagrindinis žmonių santykiavimo įstatymas ir šaltinis, iš kurio plaukia tiesa. Iš diskusijų, debatų principo, kyla spaudos laisvės, žodžio ir susirinkimų laisvės principai.

Jei žmogaus prigimtis ir valia nėra liguistos ir nesugadintos — samprotauja racionalizmas — žmogus viršgamtinės, religinės palaimos nėra reikalingas. Jei religinė malonė ir viršgamtinė pagalba nėra reikalingos, tada nėra reikalingi nei sakramentai, nei maldos, kurie žmogui, sakoma, atneša palaimą. Jei maldos nėra reikalingos, tada religiniai mąstymai yra tik brangaus laiko gaišinimas. Religiniai ordinai — vienuolijos, būdami visų virš šių dalykų paskirties, taip pat nėra reikalingi ir turi būti panaikinti.

Jei žmogus nėra reikalingas sakramentų, tada jam taip pat nereikia nė organizuotos Bažnyčios, bei jos hierarchijos, kuri žmogų šiais sakramentais aprūpina. Tad kunigystės luomas ir pati organizuota Bažnyčia, kaip nereikalingi, turėtų būti panaikinti.

Atmetęs visa, kas yra dvasinio, moralinio, viršgamtinio, visagallo proto galybėje paskendęs, nematydamas nieko sau negalimo, kaip tas kalnų erelis tupėdamas ant aukštos kalnų uolos, žmogus meta žvilgsnį į žemę, pilną žibančio aukso, įvairių galimybių ir materialinio turto. Vienintelis tada žmogaus siekimas yra nusileisti į žemę ir pilnai naudotis materialinėmis gėrybėmis ir atsidėti tik materialiniam gerbūviui.

Tokiu būdu iš to kilo utilitarinių materializmo sistemų sąjūdžiai: kraštutinis liberalinis kapitalizmas, imperializmas, kolonializmas, ekonominis nacionalizmas ir kiti. Kapitalistinis liberalizmas privedė prie masių skurdo ir klasių neapykantos valstybių viduje. Imperializmas, ekonominis nacionalizmas privedė prie naujų karų tarptautiniuose santykiuose.

Dievą, religiją ir Bažnyčią nustūmus į šalį, racionalizmo sukurtose valstybėse vienintelė priemonė žmonių santykiams paliko jėgą. Savo protu ir jėga žmogus kuria viską: socialinę, politinę san-

tvarką ir teisę. Pozityvinė arba žmogaus sukurtoji teisė tapo įstatymų šaltiniu.

Pažvelkime dabar į racionalizmo ir prancūzų revoliucijos patiektas idėjas krikščionybės šviesoje.

Be tiesioginių krikščionybės šaltinių, taip pat Bažnyčios Tėvų bei teologų pasisakymų, įvairios popiežių XIX-XX amžiaus enciklikos ir kiti dokumentai⁵ išsamiai atsakinėja į šiuos socialinius, politinius klausimus.

Bažnyčios atsakymai į šiuos socialinius politinius klausimus ir bendrieji principai galėtų būti suglausti į tris pagrindinius punktus: pirma, politinis autoritetas arba valstybė ir socialinė tvarka kyla iš Dievo, kaip pirmutinės viso ko priežasties ir šiuo atveju žmogaus socialinės prigimties priežasties. Socialinė tvarka ir socialinė žmogaus prigimtis suponuoja autoritetą, kuris išplaukia ne iš žmogaus, bet iš socialinės tvarkos esmės, kuri yra Dievo įsteigta žmogaus labui ir gerovei. Kristus tai patvirtino Pilotui ir žmonėms tuo priminė: «Tu neturėtum ant manęs jokios galios (autoriteto, valdžios), jei tau ta galia nebūtų suteikta iš aukščiau»⁶. Tad pagrindinis krikščionybės politinis principas yra, kad *Omnis potestas a Deo*. Net ir visuotinas tautos nutarimas, arba visuotinas socialinis kontraktas negali savaime įkurti politinės valstybės, valdžios arba būti teisės šaltiniu.

Antra, žmonių bendruomenės principas buvo sukurtas kartu su pačiu žmogumi. Autoritetas ir valdžios principas yra visuomenės prigimtyje. Tokiu būdu, bendruomenė ir valdžia arba valstybė yra gamtos dėsnių.

Trečia, savaime save pateisinanti valdžia gali būti kai kuriais atvejais atimta iš vieno ar kito valdovo, bet tai nereiškia, kad žmonės turi teisę sunaikinti autoritetą ar valdžią kaip tokią. Valdovo nuvertimas arba jo sunaikinimas reiškia tik, kad valdovas nežinojo savo pareigų ir jas peržengė natūraliniame bendruomenės veikimo procese ir jo nuvertimas yra pilnai pateisinamas valdžios formų tobulinimo eigoje.

Šv. Tomas Akvinietis sako: «Tiraniškas režimas nėra teisingas, nes jo tikslas nėra bendra gerovė, bet valdovo asmeniškasis reikalas.

⁵ Socialinius, politinius klausimus liečiantys yra šie dokumentai: GRIGALIAUS XV, *Mirari vos*; PIJAUS IX, *Syllabus* ir *Quanta cura*; LEONO XIII, *Quod apostolici, Diuturnum, Immortale Dei, De humana libertate, Rerum novarum, Graves de communi*; PIJAUS X, *Motu proprio: Fin dalla prima* žr. *Acta Sanctae Sedis*, 36 (1903-104), 339-345 psl.; PIJAUS XI, *Quadragesimo anno, Divini Redemptoris, Mit brennender Sorge*; JONO XXIII, *Pacem in terris*, PAULIAUS VI, *Ecclesiam suam*.

⁶ Jono 19, 11.

Toki režimą nuversti nėra nusikaltimas. Tikriaus pasakius, šiuo atveju tironas yra nusikaltėlis, nes jis savo valdymu sukėlė netvarką ir žmonių neapykantą». John Locke, Anglijos XVII amžiaus politikos filosofas tą mintį, beveik tekstualiai pakartojo pateisindamas karaliaus nužudymą.

Leonas XIII savo enciklikoje *De humana libertate* štai ką sako: «Bažnyčia nesmerkia, jei žmonės nori išlaisvinti savo kraštą nuo svetimo jungo arba nuo despoto, su sąlyga, kad tai visa būtų daroma teisingumo labui».

Atrodo, kad nėra skirtumo tarp asmeninio ir parlamentinio despotizmo, jei tik vienas arba kitas «pamina žmonių natūralines teises ir kelia žmonėse nerimą» bei veikia prieš bendrą interesą.

Teisės šaltinių ir valdžios sukurtos teisės klausime popiežius Pijus IX pasmerkė principą, kad «Valstybė yra teisės kūrėja ir šaltinis ir negali būti suvaržyta jokiais varžtais; kad valstybė yra daugumos valia ir materialinių jėgų suma»⁷.

Leonas XIII savo enciklikoje *Diuturnum*, nagrinėjančioje civilinės valdžios kilmę, taip išsireiškė: «Atmesti valdomosios galios ryšį su Dievu, kaip tos galios šaltiniu, reiškia atimti iš valdžios jos prasmę ir jos visą jėgą. Padaryti valdžios galią priklausomą tik nuo žmogaus valios, pirmiausiai yra principo klaida, nes tokiai valdžiai suteikiamas labai silpnas be turinio pagrindas».

Grįždamas prie to paties, žmogaus kaip valdžios šaltinio, klausimo, Leonas XIII enciklikoje *Immortale Dei* primena, kad perdėtoje, klaidingoje moderniosios valstybės sąvokoje «valdžia yra tik žmonių valia, kuri priklauso tik nuo paties žmogaus ir jis tik pats save gali valdyti... Valstybė yra *multitudo maitresse* — masinė šeimininkė — pati save valdanti. Tokiu būdu, žmogus yra bet kokios teisės ir valdžios šaltinis. Iš to seka, kad valstybė nesanti surišta jokiais pareigomis Dievui».

Pijus XI savo 1937 metų enciklikoje *Divini Redemptoris* pasmerkia komunizmą ir kitus totalitarinius režimus, kadangi jie, vietoje sekę Dievo nurodytas teises, pagrįstas nekeičiamais tiesos ir sąjaučingumo principais, neteisingai užurpuoja valdžią, primestami žmonėms partijos politinę programą «kylančią iš žmogaus saualės».

Savaime suprantama, kad šis pasmerkimas taikomas kiekvienam režimui, kurs bazuojasi *sauvale* (*arbitraire humain*), ar tai ta saualė būtų vieno asmens, vienos partijos, ar kokio tai parlamento diktatūra.

⁷ PIJUS IX, *Syllabus*.

Sugrįžkime trumpai prie žmogaus prigimtųjų kokybės, t. y. žmogaus prigimtųjų polinkio į blogį. Jau esame minėję, kad modernioji politinė teorija paneigė blogio esimą žmogaus prigimtyje.

Leonas XIII savo laiške Ženevos vyskupui Mermillod rašė: « Socialinės bendruomenės (*corps social*) turi savyje nuodų, kurie savo laiku išeis į viešumą su pragaištingomis pasėkomis, jei žmogaus protas, eidamas dieviškosios tiesos pamokymu ir remdamasis teisingumo ir tikėjimo meile, nesikoncentruos tikrosios gerovės linkme. Tik šia sąlyga bendruomenė bus pastatyta ant tvirtų pagrindų ir blogis, kurs yra nuo žmonijos neatskiriamas, atsimuš į užtvarą, ir žmonės ras susiraminimą ».

Dar aiškiau ir konkrečiau šiuo klausimu pasisakė Pijus X: « Iš kur gi kyla socializmo, komunizmo nuosavybės panaikinimo ir proto suverenumo klaidos? Šios klaidos kyla iš nepripažinimo žmogaus nupuolimo, jo pirmapradės nuodėmės. Taip, pirmapradis žmogaus nusikaltimas, su jo baisiomis pasėkomis, užnuodijantis patį šaltinį ir tuo pačiu užteršiantis blogiu iš šio šaltinio ištekančius upelius, blogio esimas ir pripažinimas reikalingumo imtis priemonių blogiui sutramdyti, visi šie taip svarbūs principai yra modernių šių dienų mokytojų atmetami ir paneigiami; o iš šio paneigimo išplaukia antisocialinės idėjos ir teorijos, kurios yra eksperimentuojamos ir žmonėms persamos ».

Atsiras, žinoma, tokių, kurie sakys, kad nereikia teologijos ir religijos maišyti su politiniais mokslais ir socialinėmis problemomis.

Mes norėtume šiems atsakyti su garsiuoju maištininku Proudhon, kurs *Revolucionieriaus Išpažintyje* taip pasakė: « Yra stebėtina, kad politinių klausimų gelmėje mes visuomet susiduriame ir susidursime su teologija ». Kitaip sakant, kokį klausimą besvarstytume, mes visuomet susidursime su religija.

Krikščionybė bendrai, o ypač Katalikų Bažnyčia, per dviejų tūkstančių metų raidą jau išsiliejo iš grynai teologijos mokslo ribų; ji jau nėra vien tik religija, besirūpinanti tik pomirtiniu žmogaus gyvenimu. Krikščionybė jau tapo socialine religija, nes nėra žmogaus gyvenimo srities, kurios ji nepaliestų, ir problemos, kurios ji neatsakytų.

BRONIS J. KASLAS

Wilkes-Barre, Pa., J. A. V.

BIBLIOGRAFIJA

- BENEDICTINE MONKS OF SOLESMES, *The Church*, translated by Mother O'Gorman, R. S. C. J., Bostonas, 1962.
- BROWN, STEPHEN J., S. J., *Nationalism True and False*, žr. *Catholic World*, CL (1940), 432-438 psl.
- CIVARDI, Msgr. LUIGI, *Christianity and Social Justice*, translated by Adriano Sylvester, Fresno, 1961.
- DIRKSEN, CLETUS, C. P. P. S., *Catholic Social Principles*, St. Louis, 1961.
- DONAVAN, VICTOR, *Judaism and Christianity*, 1963.
- DONOSO, CORTES, *Obras Completas*, Biblioteca de Autores Cristianos, Madridas, 1946.
- JONAS XXIII, *Ad Petri Cathedram; Mater et Magistra; Pacem in Terris*.
- EPPSTEIN, JOHN, *The Catholic Tradition of the Law of Nations*, Washingtonas, 1935.
- FREMANTLE, ANNE, *Social Teachings of the Church*, New Yorkas, 1963.
- GIRARDIN, STANISLAS DE, *Mémoires, Journal et Souvenirs, visite du Premier Consul a Ermenonville*.
- GONELLA, GUIDO, *The Papacy and World Peace*, Londonas, 1945.
- GRIGALIUS XVI, *Mirari vos*, 1832.
- GUERRY, EMILE, *The Popes and World Government*, Baltimore, 1964.
- HUGHES, PHILIP, *The Popes' New Order*, New Yorkas, 1944.
- LEONAS XIII, *Quod apostolici*, 1878; *Diuturnum*, 1881; *Immortale Dei*, 1885; *De Humana libertate*, 1884; *Rerum novarum*, 1891; *Graves de communi*, 1901.
- MAISTRE, JOSEPH DE, *Considération sur la France*, Bruxelles, 1939.
- MARITAIN, JACQUES, *L'Homme et l'État*, Paryžius, 1953.
- MENCZER, BELA, *Catholic Political Thought*, 1962.
- O'TOOLE, GEORGE B., and CORRIGAN, JOSEPH W., *Racer, Nation, Person*, (A Symposium), New Yorkas, 1944.
- PARSONS, WILFRID, *Nationalism, Racism, and the Church*, žr. *Thought*, XIV (1939).
- PIJUS IX, *Syllabus in Quanta cura*, 1864.
- PIJUS X, *Motu proprio*, 1903 m. gruodžio 18 d; *Fin dalla prima*, žr. *Acta Sanctae Sedis*, 36 (1903-1904), 339-345 psl.
- PIJUS XI, *Quadragesimo anno*, 1931; *Divini Redemptoris*, 1937; *Mit brennender Sorge*, 1937.
- PIJUS XII, *Summi pontificatus*.
- POWERS, FRANCIS J., C. S. V., *Papal Pronouncements on the Political Order*, Westminster, 1952.
- ROUSSEAU, *Contrat Social*.
- SHILDES, GEORGE, *The Vatican: Yesterday, Today, Tomorrow*, New Yorkas, 1934.
- SNYDER, LOUIS L., *The Dynamics of Nationalism*, Princeton, 1964.
- TREACY, S. J., GERALD C., *Great Encyclicals*, 1939.
- WILLIAMS, MELVIN J., *Catholic Social Thought*, New Yorkas, 1950.
- WILSON, GEORGE, *Truth Unity and Peace*, 1959.
- WRIGHT, JOHN J., D. D., *National Patriotism in Papal Teaching*, Westminster, 1956.

DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF THE MODERN STATE

by

Prof. Dr. BRONIS KASLAS

Summary

In this study the author examines the evolving of political concepts of modern state and its development. Today most nations are on the crossroads of their political development. The old nations seek new forms for their very often antiquated ways of life and the new nations are trying to embark on their original forms of political life. Thus the question of the concepts of modern state should be important to all.

The author analyses the position and the role of the Christian Church in the development of political thought. The Christian church is the creator of the concept of freedom and the church is also the staunchest supporter of freedom, since in essence it denies the right to absolutism to anybody, be it an individual or a group. The church in essence recognizes only the omnipotence of God and not that of man.

Christianity shattered the concept of the omnipotence of the state. In the christian concept of state man knows that the government as such has no power which would be the natural attribute of it ; he knows that any power of the state or government has been given to it by God : *Omnis Potestas a Deo*.

The very basic truth in political theory is that man cannot live without restraint and limitations, — whether they be moral restraints provided by the religion or legal restraints provided by the laws. Thus religion and politics go hand in hand. And it seems that we have to agree with Proudhon “ that in the depths of political questions we are always confronted with theology. ”

ISTORIJOS MOKSLU SEKCIJA

Dr. JUOZAS JAKŠTAS

PAVĖLUOTAS LIETUVOS KRIKŠTAS

Kun. Lic. RAPOLAS KRASAUSKAS

KATALIKŲ BAŽNYČIA LIETUVOJE XVI-XVII AMŽIUJE

Kun. Dr. VIKTORAS GIDŽIŪNAS, O. F. M.

VIENUOLIJOS LIETUVOJE ; IX-XV AMŽIAI

Kun. Dr. KAZIMIERAS A. MATULAITIS, M. I. C.

ARKIVYSKUPAS PRANCIŠKUS KAREVIČIUS ;
JO ASMENS IR VEIKLOS BRUOŽAI

PAVĖLUOTAS LIETUVOS KRIKŠTAS

Savaimingą Lietuvos istorijos kelią viduramžiais lėmė jos ilgai išlaikyta pagonybė. Lietuvių pagonybė buvo tuo atžvilgiu tikras anachronizmas visos Europos istorijos požiūriu. Juk iki Lietuvos krikšto Europa jau išgyveno vadinamuosius viduramžių laikus, kur vadovaujantį vaidmenį turėjo krikščionybė, jungusi ją į daugiau ar mažiau vieningą bendruomenę. O Lietuvos krikšto metu jau buvo bebrėkštą nauji laikai, renesansu vadinami, kur kiek naujoviškos kultūros kelius skynė Petrarca, Boccaccio ir kiti. Vadinasi, Lietuva įžengė į krikščionybės kelią jau naujųjų laikų aušroje ir neišgyveno viduramžių drauge su vakarų Europa. Ji paliko už jos ribų.

Kaip ji nesutapo su vakarų Europa, taip ji neišsijungė kultūrinio požiūriu ir į jos rytinę dalį, nors politiškai giliai įsiterpė į ją ir žymiai jos daliai ilgus amžius vadovavo. Kai jau naujaisiais laikais rytų Europa iš buvusios Maskvos kunigaikštijos virto Rusija, jos lietuvių valdytoji dalis gavo vakarų Rusijos vardą. Iš čia ir sukombinuotas (rodos, bene pirmą kartą M. Liubavskio) Lietuvos-Rusijos valstybės pavadinimas. Šis vardas vartotas šalia vakarų Rusijos ir abiem žymėta Lietuvos didžiąjai kunigaikštijai priklausiusi dalis. Po bolševikinės revoliucijos išnyko Lietuvos-Rusijos valstybės pavadinimas ir sovietiškoji istorijografija grįžo prie Lietuvos didžiosios Kunigaikštijos vardo¹. Tačiau vakarinės Rusijos sąvoka ir neišnyko, kaip rodo amerikiečio O. P. Backaus veikalo antraštė: *Motivs of West Russian nobles in deserting Lithuania for Moscow* ir vokiečio H. Jablonovskio — *Westrussland zwischen Wilna und Moskau*. Abiem autoriam pirmiausiai rūpėjo Lietuvos didžiosios kunigaikštijos rusiški kraštai ir jiems jie davė Rusijos imperijos istorikų sukurtą pavadinimą.

Tuo būdu lietuviai pradėjo savo istorinius laikus neišsilieję į Vakarų pasaulį ir sukūrę vadinamąją vakarų Rusiją.

Jie įsiterpė tarp jų abiejų ir savaimingi išliko per ilgus šimtmečius. O išlikę skirtingi, jie padėjo pagrindus tai šių dienų Europos daliai, kuriai duotas rytų centro Europos vardas. Jie išsilaikė tam tikru istoriniu unikumu žymia dalimi savos pagonybės dėka.

¹ Tačiau V. I. Pičeta «rusų istorikų savaitėje» Berlyne 1928 m. dar kalbėjo apie «Lietuvos-Rusijos valstybę».

Šios įvadinės pastabos žadina pagrindinį mūsų kalbamo dalyko klausimą, kaip lietuviai, palyginti nedidelė salelė, įsiterpusi tarp rytų ir vakarų krikščionybų, galėjo taip ilgai pagonimis išlikti. Kodėl jie tuo atžvilgiu pasirodė skirtingi nuo Europos tautų, kurių tarpe krikščionybė, prasidėjusi nuo Viduržemio jūros pakraščių, vis plito?

1. KRIKŠČIONYBĖS PLÉTRA VAKARŲ IR RYTŲ EUROPOJE

Krikščionybės plétojimasis Romos imperijoje, kai ji nuo Teodosijaus I laikų (IV amž.) gavo valstybinį pripažinimą, buvo tokia sklandi, kad Bažnyčios Tėvai ėmė mokyti, jog pati imperija įsikūrusi Dievo valia paruošti kelią Kristui ateiti. Jos įsikūrimas, sutapęs su Kristaus atėjimu, reiškęs kai kuriems Bažnyčios Tėvams tą povilišką *plenitudo temporum*, kada visa žmonija turės susijungti į vieną dvasinę bendruomenę ir priimti Mesijo paskelbtą *Gerą Naujieną*. *Gera Naujiena* iš tikrųjų plito politiškai vieningoje Romos imperijoje, kur išvedžioti keliai, miestai ir ypač legionai padėjo sėti jos daigus. Nuostabiai greitai krikščionybė peržengė imperijos ribas ir ėmė plisti barbarų tarpe. Tiesiog nepastebimai ji pasisavinta rytinių germanų, kai vienai jų giminei, gotams paskirtas vyskupas Ulfilas (311-381 m.) davė jų kalboje Šventraščio dalį ir krikštijo juos. Jų padunojuje gauta krikščionybė buvo IV amžiuje Rytuose įsitvirtinęs arianizmas, ir germanai pasisavino jį. Su arioniška krikščionybe germanai pasklido Vakaruose. Čia tos tikybos išpažintojus sutinkame V-VI a. burgundus, alėmanus, gotus, vandalus, langobardus ir kitus. Kai kurie jų, įsiterpę į romėniškos krikščionybės tarpą, katalikais virto, o kai kurie paliko arijonais iki išnykstant. Krikščioniškoji katalikiška Romos imperija asimiliavo juos.

Lengvai krikščionimis tapo ir tautos neturėjusios ryšių su imperija ir visą laiką buvusios už jos ribų. Kai kurios jų, tiesa, liko įtrauktos į krikščionišką bendruomenę per tarpininkus, atnešusius joms iš imperijos gautą krikščionybę. Tuo keliu krikščionimis tapo dabartinės Vokietijos germanai, gavę ją iš frankų valstybės. Jiems ji diegta ne vien žodžiu, bet ir kardu. Karolio Didžiojo saksų krikštas, trukęs 30 m. su viršum, palieka klasišku krikštijimo kardu pavyzdžiu.

Nuostabiai nežymiai ne tik prigijo, bet tiesiog pražydo krikščionybė Airijoje jau V amžiuje ir vėliau davė prašmatnius misisionierius ir vienuolius visam vakarietiškam pasauliui. Jie, talkininkaudami frankų valdovams, baigė jų pradėtą krikščioninimo darbą.

Iš vakarų Europos žemyno atėjo krikščionybė ir į Skandinaviją. Jos pirmas skelbėjas buvo iš Vokietijos kilęs šv. Ansgaras apie 800 m.; bet kraštas krikščionišku tapo vos XI amžiuje. Iš Švedijos krikščionybėėjo į Suomiją, kai abu kraštai jungėsi ir politiškais ryšiais. Tad Suomija sau ramiai jau XIII amžiuje įsitraukė į Vakarų kultūros sferą.

Apmetus trumpu žvilgsniu krikščionybės išplitimą Vakaruose, grįžkime į Lietuvos padangę ir į jos aplinką ir žiūrėkime, kaip čia vyko *Geros Naujienos* plėtra. Kai imama kalbėti apie krikščionybės pradžią ir Lietuvą, pirmiausia lyg palyginimui užsimenama apie daug ankstyvesnę Lenkijos ir Kijevo Rusijos krikštą jau 10 amžiuje įvykusį. Turint galvoje, kad Lietuva bent iš formos visa krikštijosi net 400 m. vėliau nei abu šie artimi kaimynai, jos pavėlavimas darosi nuostabiai mįslingas. Mįslė darosi juo didesnė, kai turima galvoje, jog krikščionybė tiek į Lenkiją, tiek į Rusiją atėjo tuo pačiu keliu, kaip ir į kitus Europos kraštus: ji išsiskverbė į juos tos pačios imperijos (romėniškos) krikščionybės vystymosi pasėkoje.

Meskime trumpą žvilgsnį į krikščionybės pradžią šiuose dviejuose Lietuvos kaimynuose.

Kai mums jau pražilusiems senos caro mokyklos epigonams tenka kalbėti apie krikščionybės pradžią Rusijoje, savaime skverbiasi į galvą iš ano meto vadovėlių išmokta pasakaitė, kaip Kijevo kunigaikštis Vladimiras (vėliau šventuoju paskelbtas) sumojo atsiskaiti nuo pagonybės ir pasirinkti vieną trijų tikėjimų: žydų, mahometonų ar krikščionių. Jis siuntęs pasiuntinius į visų trijų tikėjimų kraštus ir iš jam parneštų duomenų pasirinkęs bizantišką krikščionybę. Tuo būdu Vladimiras pats krikštijosi ir persodino rytinės imperijos ortodoksiją į Rusijos žemę.

Taip maždaug buvo kalbama apie krikščionybės pradžią Rusijoje senuose veikaluose, k. a. Golubinskio, Makarovo. Tiesiog staigmena buvo užtikus dabartinio sovietų istoriko, M. N. Tichomirovo, Leningrado universiteto profesoriaus ir akademiko, straipsnį: *The origin of christianity in Russia*². Straipsnis labai skiriasi nuo įprastinių sovietinių straipsnių panašiu klausimu (gal todėl ir paskelbtas užsienyje) ir visai prilygsta vakarietiškiems to pobūdžio straipsniams.

Tichomirovas sumini tris versijas apie krikščionybės pradžią Rusijoje: apaštalo Andriejaus, Pauliaus ir jo mokinio Androniko ir bizantišką. Jis nepaiso pirmųjų dviejų versijų, pasiūsdamas jas į legendų sritį, ir priima trečiąją, kildinančią krikščionybę iš Bi-

² Straipsnis išspausdintas žurnale *History*, 44 t. 1959 m.

zantijos. Čia pat sovietų mokslininkas įrodinėja ne be pagrindo, kad krikščioniškos bendruomenės atsirado Kijevo valstybėje dar toli gražu prieš Vladimiro krikštą (989): jau antroje IX amžiaus pusėje. O X amžiaus pradžioje krikščioniška bendruomenė buvo žymiai išaugusi ir pačiame Kijeve. Tai rodanti 944 m. Kijevo kunigaikščio Igorio sutartis su Konstantinopoliu, kai ją pildyti prisiekė pagonys ant kalno prie perkūno statulos, o krikščionys Elijo bažnyčioje. Vadinas, jau prieš 45 oficialaus krikšto metus sosti-
nėje gyventa dviejų bendruomenių: krikščionių ir «nekrkštų» kaip šaltinis sako. Atrodo, Vladimiro krikštas daugiau legalizavo faktinę padėtį.

Mūsų kalbamam reikalui svarbu pažymėti, kad krikščionybė Rusijoje nuo Kijevo lyg savaimingai sklido po plačiuosius jos plotus. Jai sklisti iš dalies padėjo ir Vladimiro karo žygiai į šiaurinių vakarinių rusiškų giminių ir net į jotvingių kraštus. Iki XI amžiaus vidurio naujas tikėjimas tiek buvo išplitęs Rusijoje, kad jis pasiekė net Didįjį Naugardą. Tichomirovas mini pagonišką reakciją, kilusią čia 1071 m. Tuo būdu bizantiškoji krikščionybė, spinduliavusi iš Kijevo kunigaikštijos, vertė plačias Rusijos sritis viena kultūros bendruomene jau nuo XII amžiaus. Tai patvirtina ir kitas Sovietų istorikas (berods, literatūros), taip pat Leningrado universiteto profesorius, D. S. Lichačiov, kai jis šiaip kalba apie Kijevo Rusijos kultūros išplitimą XII-XIII amžiuje: «Nepaisant politinio susiskaidymo, Kijevo Rusija sudarė nuostabų kultūrinį vienetą nuo Ladogos šiaurėje iki Tmutorokano pietuose, nuo Jaroslavlio rytuose iki Haličo ir Polocko vakaruose»³.

Akivaizdoje šios bizantiškos krikščionybės sukurtos vieningos kultūros didžiosios Rusijos lygumoje ir visai artimose Lietuvai srityse kyla klausimas, kodėl ji negalėjo tais laikais įsiskverbti ir į Lietuvą. Kodėl ji, pasiekusi, sakysim, Polocką, Minską, Gardiną, negalėjo pasistūmėti į Vilniaus apylinkes? Vargiai čia tinka mūsųose įprastas aiškinimas lietuvių buvus išskirtus ilgus amžius iš krikščioniškos bendrijos ypatingų geografinių sąlygų. Girdi, kraštas buvęs nuošalyje didžiųjų kelių, pilnas klampių pelkių, ežerų ir raistų ir dar traškančių girių padengtas. Tad jis buvęs lyg atskirtas nuo pasaulio ir misionieriams sunkiai prieinamas. Ši nuomonė kartojama istorijos veikaluose, pavyzdžiui, Šapokos⁴ ir paskučiau-
siai pabrėžta dr. V. Gidžiūno gražioje studijoje⁵. Čia autorius

³ D. S. LICHACHIOV, *Further remarks on the problem of Old Russian culture. Žr. Development of the USSR* (kolektyvinis veikalas), Seattle 1964, 168 psl.

⁴ *Lietuvos Istorija*, Kaunas, 1936, 23-24 psl.

⁵ *De missionibus Fratrum Minorum in Lituania*, 1950, 4 psl.

sako: « ... *situs quoque locorum magnas difficultates missionariis opposuit. Ad illas enim regiones densis silvis, latis paludibus lacubusque abundantes haud facilis erat accessus* ». Nesigilinant į šios pastabos tikslumą, mūsų kalbamam reikalui svarbu pažymėti, kad lietuviams nuo seniausių laikų turėjo būti žinomas tas garsusis vandens sistemos kelias vadinamas « iš variagų į graikus », kuriuo daugiausiai sklido krikščionybė ir kultūra iš Kijevo į šiaurę. Tai rodo, manding, žodžio gudas atsiradimas lietuvių kalboje.

Jau senai kalbininkų susekta, kad gudo žodis kilęs iš gotų, senos germanų giminės vardo. Kaip žodis atėjo į lietuvių kalbą ir kaip jis imtas taikyti mūsų rytų kaimynui, išaiškino vokiečių filologas, mums gerai žinomas E. Hermann savo pranešime Göttingeno mokslo akademijoje⁶. Pasak jo, Krymo gotai, atkeliavę III amžiuje po Kristaus prie Juodųjų jūrų ir čia įsikūrę sau valstybę, palaikė ryšius su savo tautiečiais Skandinavijoje ir su jais bendraudami tuo variagų keliu tapo žinomi aisčiams. Šie jų vardą išplėtė ir pritaikė taip pat slavams, per kurių kraštą gotai keliavo.

Tad gudo vardas rodo lietuvius jau nuo proistorinių laikų pažinojus variagų kelią ir gyventojus apie jį. Pažintis nenutrūko ir krikščionybės plitimo metu guduose ir todėl tenka stebėtis, kad ji nelipo lietuviams. Tai sunkiai išaiškinamas faktas. Šio fakto akivaizdoje dėmesio verti kun. V. Bagdonavičiaus samprotavimai jo paskaitoje Washingtone *Lietuvių tauta ateities perspektyvoje*⁷. Joje pabrėžiamas lietuvių tautos pasyvumas ir rezistenciškumas santykiuose su kitomis tautomis; nors, iš kitos pusės, kalbama, kad Lietuvoje gana intensyviai buvo juntama graikiškos krikščionybės įtaka ir dar seniausiais laikais; kaip autorius sako, « prieš santykiavimą su Rusijos kraštais ». Jei tokia įtaka būtų buvusi, tai kyla klausimas, kodėl ji nepaliko jokių pėdsakų. Juk stačiatikiškos lietuvių visuomenės mūsų istorija nežino. Jai žinomi tik paskiri stačiatikiai lietuviai kunigaikščiai Lietuvos didžiosios kunigaikštijos laikais ir vienas kitas karjeristas XIX amžiuje. Iš tikrųjų, ne apie bizantiškos krikščionybės įtaką reikia kalbėti turint galvoje anuos seniausius laikus, bet apie lietuvių kultūrinį ir tautinį atsiřibojimą nuo slavų. Apie tai netiesioginiai kalba ir dabartinis gudų archeologas F. D. Gurevič, vadovaujęs gudiškosios panemunės kasinėjimams. Jis sako: « Mūsų eros pirmo tūkstantmečio gale gudiškosios panemunės srityje gan ryškiai nusistoja slavų-lietuvių

⁶ *Sind der Name Gudden und die Ortsnamen Danzig, Gdingen und Graudenz gottischen Ursprungs?* Žr. *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, 1941.

⁷ *Draugas*, 151 nr., 1964.6.27 d.

etninė siena, išsilaikiusi vėliau eilę šimtmečių »⁸. Greičiausiai lietuviai, atsiskyrę nuo slavų etniškai ir iš dalies kultūriškai, kratėsi ir jų tikėjimo ir prie savo senojo paliko.

Kad lietuvių neviliojo net į jų tarpą besiskverbianti rytietiška krikščionybė ryšium su valstybės kūrimusi XIII amžiuje, liudija tikrai dėmesio vertas V. T. Pašutos Volynės kronikoje išskaitytas *Lietuvos metraštis*. Pasak Pašutą, Volynės kronikos autorius turėjo rankose dabar dingusį *Lietuvos metraštį* ir iš jo davė lyg biografines žineles apie Mindaugą, Trainiotą, Vaišvilką, Švarną ir Traidenį⁹. Tiesiog staigmena V. T. Pašutos naujiena, jog tas Volynės metraštyje skaitomas Traidenio prakeikimas, dažnai cituojamas vadovėliuose, kur jis gretinamas su Sirijos Antiochu, Palestinos Erodu ir Romos Neronu, iš to vadinamo lietuviško metraščio išrašytas¹⁰. Jei pripažinti Pašutą sekant buvus tokį metraštį, tada Traidenio prakeikimą galima laikyti kokio Lietuvos valstybėje gyvenusio stačiatikio vienuolio puolimu pagonies valdovo. Jis koneveikiamas ne dėl kovų su Volynės-Haličo kunigaikščiais, kaip lig šiol manyta ir dar S. Sužiedėlio kartojama¹¹, bet dėl pagonybės. Tai rodo tuojuo po keikimo sekanti metraštininko gan pagarbi kalba apie 4 Traidenio stačiatikius brolius net » per daug mylinčius tikėjimą ir vargšus ». Tuo būdu, tariamas lietuviškas metraštis pavaizduoja rytietiškos krikščionybės smelkimąsi į Lietuvą plintant valstybei į slaviškas sritis, pirmoj eilėj į Juodąją Rusiją. Atrodo, Traidenio viešpatavimas buvo pagoniškoji reakcija prieš Vaišvilko ir Švarno politiką, ir Lietuvos valstybės ribose gyvenusio kokio vienuolio raštas bus buvęs josios iššūkis. Tai stačiatikiškoji reakcija prieš lietuvišką pagonišką Traidenio politiką. Ji rodo, jog lietuviai, nors ir lenkė po savo valdžia slavų kraštus, tačiau jų tikėjimo nebuvo per daug traukiami jau tada, kaip ir visais laikais.

Vakarietiškoji krikščionybė anksčiausiai slinko į Lietuvą iš Lenkijos. Josios pradinį skverbimąsi į Lietuvą kadaise gražiai aprašė lietuviams palankus buvęs, Vilniaus Batoro universiteto profesorius K. Chodyncki ilgokame straipsnyje *Próby zaprowadzenia chsześcijaństwa na Litwie przed unyą Krewską*¹². Tuo pačiu klausimu kalba ir mūsų istorikas V. Gidžiūnas be minėto veikalo *De missionibus* dar *De Fratibus Minoribus in Lituania* (1950).

Kaip žinoma, 966 metai laikomi Lenkijos krikšto ir valstybės

⁸ F. D. GUREVIČ, *Drevnosti belorusskago ponemanja*, 1962, 144 psl.

⁹ V. T. PAŠUTO, *Obrazovanie litovskago gosudarstva*, 1959, 42 psl.

¹⁰ Ten pat, 41 psl.

¹¹ Straipsnyje *Traidenis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXI (1964), 366 psl.

¹² Przegląd Historyczny, 1914.

pradžia. Susikūrusi valstybė ir Bažnyčia, rodos, ne be vokiškosios imperijos įtakos, greitai plito į šiaurę, į Pamarį ir į rytus, jotvingių žemės link. Jotvingių kaimynystėje įsisteigė atskira Mozūrijos kunigaikštija ir jos sostinėje Plocke (prie Vyslos) buvo įkurta vyskupija (1075). Tuo pačiu metu įkurta ir misionieriška vyskupija Čerske, skirta jotvingiams ir lietuviams¹³. Vėliau ji įjungta į Poznanės vyskupiją. Su vyskupijomis kūrėsi vienuolynai, įvairių vakariečių, vokiečių ir prancūzų, filijos. Lietuviškų žemių misijas tepalietė vėliausiai įsikūrę pranciškonai. Jų misijų pradžia siekė Mindaugo laikus, kada iš kitos pusės, būtent, iš Livonijos kiti pranciškonai misionieriai irgi ėmė kelti kojas į Lietuvą.

Šiuo metu pasirodė su savaimingais misiniais kėslais ir vokiečių ordinas Livonijoje ir Prūsijoje. Iš popiežiaus bulių matyti, kad vyko lyg konkurencija tarp lenkiškų pranciškonų ir jo. Dėl tos konkurencijos, rodos, sudužo popiežiaus planas išskirti iš Krokuvos vyskupijos rytinę Lukovo sritį ir joje įkurti atskirą vyskupiją jotvingiams ir lietuviams (apie 1248 m.). Tiesa, minimas vyskupas tai vietovei, tik nežinia, ar jis buvo konsekruotas. Dėl ordino pasipriešinimo greičiausiai nepavyko ir kito Gniezno arkivyskupo Lietuvai įšventinto vyskupo, žinomo Vito, misija.

Šiame pirmame Lenkijos misionierių ir ordino susidūrimo jau galime išžiūrėti tą pagrindinį kliūvinį, neleidusį lietuviams ilgus amžius tapti krikščionimis. Tuo atžvilgiu, rodos, keista būtų ir pagalvoti, kad ordinas, įkurtas pagonims atversti, būtų buvęs jų krikšto kliūtimi. Tai prielaidai pagrįsti reikia žvilgtelėti į anų laikų kariškus ordinus ir jų tikslus.

2. VOKIEČIŲ ORDINO PASKIRTIS IR JO KĖSLAI

Abu ordinai, vokiečių ir Livonijos, buvo kryžiaus karų išugdytos dvasinės aplinkos padarai. Vokiečių ordinas įsikūrė, kaip žinome, Akkono mieste, Palestinoje, ir nuo pat pradžių turėjo kovoti su netikėliais. Jis buvo kariškas riterių ordinas, kaip ir beveik prieš 80 metų įsisteigęs prancūziškas templininkų ordinas, į kurį dideles viltis dėjo šv. Bernardas iš Clairvaux ir parašė tiesiog panegiriką *De laude novae militiae*. Kaip iš šios panegirikos matyti, nauji ordinai ir laikyti riteriais, tariant, kariais, būdingais to meto feodolinei santvarkai. Karas riteriams buvo lyg kasdieninė duona ir kai jo nebuvo, jie leido laiką turnyruose, medžioklėse ar net plėšikavimuose. Tuo būdu riterių karingumas derėjo pasauliniams tikslams. Tačiau ir supasaulėjusiems riteriams nepa-

¹³ *The Cambridge history of Poland*, 1950, 70 psl.

liko visai svetimi ir bažnytiniai uždaviniai. Jie jiems itin buvo peršami po Grigaliaus VII pravestų reformų, kuriomis pakelta Bažnyčios drausmė ir sustiprintas jos autoritetas. Tik šių reformų poveikyje galėjo kilti ir Kryžiaus karai ir organizuoti riteriai vienuoliškais ordinais. Jiems skirtas uždavinys tarnauti Bažnyčiai, ginant ir platinant tikėjimą.

Pirmieji vienuoliški arba dvasiniai ordinai steigėsi dviejose vietose: Palestinoje ir Ispanijoje, atseit, kur krikščionys kovojo su netikėliais saracėnais. Trečioji jų kūrimosi vieta buvo Pabaltijys, greta šiaurės saracėnų, kaip lietuviai pagonys vėliau imti vadinti. Pirmas jų įkurtas Livonijoje (1202) trečio krašto vyskupo Alberto laikais. Jis turėjo būti vyskupo įrankiu nugalint ir krikštijant Padauguvio pagonis. Mat, Albertas kūrė su centru Rygoje sau bažnytinę valstybę, ir ordinas turėjo būti jo tarnas. Tačiau jis, tapęs vienintele ginkluota pajėga krašte, po kelerių metų išsisuko iš vyskupo valdžios ir savaimingai ėmė politikuoti. Jis pasisavino daugiau krašto žemių nei turėjo Rygos ir kiti du vyskupai. Tuo būdu, Livonijoje, kaip taikliai pastebėjo Bilmanis¹⁴, atsirado dvi feodalinės sistemos: bažnytinė ir Livonijos ordino. Bet Rygos vyskupas, nuo XIII amžiaus vidurio arkivyskupas, nepasidavė ordinui. Jų tarpusavė kova atsiliepė lietuviams ir žymia dalimi trukdė jų krikštą, kaip vėliau matysim.

Panašiu būdu, kaip Livonijoje, radosi ordinas ir Prūsuoje. Pirmiausiai Mozūrijos kunigaikštis Konradas įsteigė Dobriniaus ordiną (1228) kovoti su pagonimis prūsais ir jotvingiais. Kai po poros metų atsirado to paties Konrado pakviestas vokiečių ordinas, pirmasis išnyko. Šis ordinas, kaip ir Livonijos, pasidarė tuojau savaiminga politinė jėga. Popiežiaus, imperatoriaus ir per juos, gali sakyti, viso krikščioniško Vakarų pasaulio paremtas, jis įsteigė sau stiprią valstybę. O savo vokišku pobūdžiu jis įsijungė į tą vadinamą *Drang nach Osten* vyksmą, prasidėjusį jau nuo X amžiaus. Jis tapo toliausiai į rytus išikišusi vokiška kolonialinė valstybė ir vokiečiai kolonistai jam daugiausiai paramos davė. Tad vokiečių arba kryžiuočių ordinas, būdamas iš esmės kariška organizacija, panaudojo karingumą savo politinei jėgai ugdyti ir valstybės sienoms plėsti. Jam nesvarbu buvo, ar tos politikos kelyje jam priešinosi pagonys ar krikščionys. Jam abieji buvo lygūs priešai. Juk žinoma, kad ir su lenkais krikščionimis jis taip pat atkakliai kovojo, kaip ir su pagonimis prūsais ir lietuviais. Jei jo kova su pagonimis lyg pateisinama kariškų ordinų paskirtimi, tai rungtynės su lenkais krikščionimis, rodos, neside-

¹⁴ *History of Latvia*, 1951, 89 psl.

rina su dvasinio ordino esme ir reiškia jo išsigimimą. Ši nuomonė nuo senų laikų kartota lenkų istorijografijoje ir literatūroje (ypač H. Sienkievičiaus romanuose). Ji pasisavinta ir lietuvių, pirmiausiai S. Daukanto ir vėliau romantikų. Tik ji pritaikyta ordino santykiams su pagoniškąja Lietuva. Kai patriotiniais jausmais vedini vokiečių romantikai (pradedant nuo J. Voigto) ėmė šiaip ar taip teisinti ordino politiką ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos atžvilgiu, tai radosi kontroversija tarp jų ir Lenkijos istorikų. Apie ją prabilo paskutiniu metu K. Górskis straipsnyje: *L'Ordre Teutonique: un nouveau point de vue*¹⁵. Górsio straipsniui atsirasti progą davė, rodos, labai rimta studija M. Hellmanno, Rytų Europos istorijos katedros vedėjo Münsterio universitete, pavadinta: *Bemerkungen zur sozialgeschichtlichen Erforschung des Deutschen Ordens*¹⁶. Hellmannas ordino užkariavimų politiką veda iš jo socialinės struktūros. Jis buvo iš esmės didikų organizacija ir jų nariams rūpėjo gyventi pagal savo luomo poreikius. Vadovaujantieji didikai buvo vokiečių diduomenės vaikai, ateiviai, stoję į ordino eiles apsirūpinti geru savo luomui prideramu gyvenimu. Tad ordino nariai buvo kunigaikštukai, kuriems pirmoje eilėje magėjo turtai, anais laikais matuojami žemės plotais. Yra įrodyta, kad bent XIV amžiuje ordino nariai turėjo sau privatinės žemės nuosavybes, nors tai ir nesiderino su vienuoliškais nuostatais. Hellmannui pritariant, galima paminėti ir vieno prancūzo diplomato ir keliauninko, Pilypo de Mézières, atsilankiusio 1364 m. Prūsiose, liudijimą. Jis dideliame kelionių aprašymo veikale apie kryžiuočius taip kalba: « Gėrimu ir valgymu, apdaru ir apavu, ginklais ir jote jie yra lygūs ... Jie pakyla kas naktį rytmetinei maldai. Pilyse ir konventuose jie gyvena kaip vienuoliai. Bet kai jie joja prieš tikėjimo priešus, apsiginklavę kryžiaus vėliava, kiekvienas jų panėsi į kunigaikštį »¹⁷. Matyti, eidami į karą jie puošėsi pagal kunigaikštišką luomą ir tokie viešai rodėsi. Dar ryškiau apibūdino ordino diduomenišką sudėtį ir jo, taip sakant, supasaulėjimą Poznanės vyskupas Andriejus rašte lenkų pasiuntiniams Romoje, rašytame tuojau po Žalgirio mūšio. Čia tarp ko kita rašoma: « Štai jau šimtas metų sukako, kaip didysis magistras ir Jeruzalės šventovės broliai, už kuriuos joks dvasinis ordinas nebuvo galingesnis ir turtingesnis, taip perteko turtais (*creverunt in divitiis*), kad ne tik riteriai, bet net kunigaikščiai ir magnatai į jį stodavo laisvai, švelniai ir puikiai gyventi »¹⁸.

¹⁵ *Revue Historique*, 230 t., 1963, 285-294 psl

¹⁶ *Historisches Jahrbuch im Auftrag der Görres-Gesellschaft*, 1961, 126-142psl.

¹⁷ J. JAKŠTAS, *Das Baltikum in der Kreuzzugsbewegung des 14. Jhs.*, žr. *Commentationes Balticae*, VI-VII, 1959, 44 psl.

¹⁸ *Scriptores rerum Prussicarum*, III t., 438 psl.

Apibūdinta ordino sudėtis ir jo gyvenimo polinkis pagal ją stumte stūmė jį į užkariavimus, atseit, į žemės plotų grobimus. Žemės badas buvo jo politinės veiklos variklis. O pagoniškų lietuvių sričių atžvilgiu ši jo politika galėjo būti anais laikais ir ideologiškai pateisinama. Juk pagoniškų kraštų užkariavimas ar šiaip pajungimas buvo kariškiems ordinams vienintelė žinoma priemonė jiems į krikščionišką bendruomenę įjungti. Praktiškai ši politika reiškė pagoniškų kraštų grobimą.

3. VOKIEČIŲ ORDINAS LIETUVIŲ KRIKŠTO TRUKDYTOJAS

Kad ordinas nuo pat pradžių užsimojo Lietuvą pasijungti ir visą laiką tą viltį puoselėjo, rodo aiškiausiai jo dovanojimo dokumentai iš Lietuvos į Prūsus pabėgusiems. Į šios rūšies dokumentus paskutiniaisiais laikais atkreipė dėmesį V. T. Pašuto¹⁹, tiesa, kitais sumetimais nei ordino politikai Lietuvos atžvilgiu pavaizduoti. Mūsų reikalui svarbūs tie dokumentai juose reiškiamą ordino viltimi pajungti ir pakrikštyti Lietuvą. Šiuo atveju gal įdomiausias 1303 m. dokumentas, duotas pabėgėliui Gigailai, kuriame tarp ko kita sakoma, kada «Lietuvos kraštas Dievo malone krikščioniškam tikėjimui ir mūsų broliams palenktas bus, tada Gigaila turi apleisti šiuos du hakus su priedais ir turi pasiimti savo paveldystę, kurią jis iki šiol turėjo savo krašte, Aukaimiuose». Šis Pašutos cituojamas šaltinis, kuris ir man, prisipažįstu, prieš 35 m. skaitytas itin įspūdingas rodėsi, dokumentuoja aiškiai ordino pagrindinį politinį tikslą, kurio jis siekė, kol ji pagoniška buvo. Net ir po krikšto jo lengvai neišsižadėjo.

Bet susikūrusi Mindaugo valstybė pastojų kelią ordino kėslams ir jis turėjo paisyti jos sudarytų santykių. Tuo atveju atrodytų, jog Mindaugo krikštas ir jo vainikavimasis karaliumi būtų reiškęs minėtos ordino programos palaidojimą. Juk Lietuva čia tapo popiežiaus globojama karalystė su savaiminga bažnytine organizacija ne be ordino pritarimo. Atrodo, lyg ordinas būtų išsižadėjęs grobiamosios politikos ir sutikęs koegzistuoti su Lietuva.

Iš tikrųjų, mūsų istorinėje literatūroje vyrauja nuomonė apie Mindaugo krikštą daugiau laisvu apsisprendimu, kuriam visiškai pritarė Livonijos ordino magistras. Mums ji įdiegta pirmiausiai A. Alekno vadovėlio, į kurį ji bus atėjusi iš klasiškos ir dar lig šiol nepralenktos J. Latkovskio monografijos apie Mindaugą. Alekna, kaip pamename, pagarbina Livonijos magistrą už Mindaugo prikalbėjimą krikštytis ir toliau jį vaizduoja buvus nuoširdžiu

¹⁹ *Obrazovanie litovskago gosudarstva*, 1959, 151-154 psl.

Lietuvos karaliaus rėmėju. Žinoma, negalima nepripažinti Mindaugo ir ordino bendradarbiavimo šioje Lietuvos krikščioninimo akcijoje. Ne be jo paramos jis gavo karališką vainiką ir vyskupą Lietuvai.

Bet tos surizgusios ir iki šiol neišnarpliotos Lietuvos vyskupo konsekravimo aplinkybės verčia abejoti ordino politikos nuoširdumu. Tiesa, tuo klausimu negalima nieko sprendžiamo pasakyti, nes dalykas nėra pagrindinai tirtas. Dar niekas nesiėmė ryškinti tos veikaluose kyšančios painiavos, kur Lietuvos vyskupo konsekrutojais minimi net trys ganytojai: Rygos arkivyskupas ir Kulmo bei Neuburgo vyskupai²⁰. Iš viso, paini vyskupo konsekravimo eiga rodo, jog Lietuvoje stengtasi įkurti kas viduramžiais vadinta ekzeminė vyskupija, atseit, tiesiog Romai palenkta. O tokios vyskupijos tegalėjo pageidauti vien ordinas Rygos arkivyskui, savo nedraugui, aplenkti.

Taip pat dovanojimas vyskupui žemių žemaičiuose, t. y. tame krašte, kuris tikrai buvo perleistas ordinui, greičiausiai ir vykdytas jam pageidaujant turėti vyskupą prie savęs. Ordino užmačios kuriant Lietuvos vyskupiją išaina aikštėn ir nuostatuose, pagal kuriuos jam turi priklausyti dešimtinė iš vyskupijos žemių ir vyskupas turi turėti ordino žmones palydovais, reiškia, lyg savo kariuomenę.

Ryškiausi ordino kėslų Lietuvos atžvilgiu dokumentai yra Mindaugo dovanojimai. Apie juos daug prirašyta ir pripažinta vienus jų esant autentiškus, kitus falsifikatus. Mūsų reikalui ne tiek jau svarbi jų kilmė, kiek ordino politika mindauginės Lietuvos atžvilgiu.

Jo politikai pasekti pagal dovanojimo dokumentus gražiai padeda Kurto Forstreuterio, žinomo ordino istoriko, berods, į pensiją pasitraukusio, Göttingene esančio buvusio Karaliaučiaus archyvo direktoriaus, veikalas²¹. Autorius specialiaime ekskurse nurodo 3 serijas ordino pareigūnų darytų Mindaugo dokumentų transumtų (kopijų): 1352, 1386-1393 ir 1420 m. Visos kopijos pasiųstos iš Prūsijos ar Livonijos į Avinjoną ar Romą ordino prokuratoriui pasinaudoti bylose. Iš dokumentų transumavimo ir pasiuntimo numanu, kad ordinas brangino juos ir laikė svarbiu teisiniu argumentu. Kaip ordinas vertino Mindaugo dovanojimus, rodo Livonijos landmeisterio pareiškimas transumuoiant 4 dokumentus Rygoje 1386 m. rugp. 27 d. Landmeisteris, pasak Forst-

²⁰ Šis paskutinis vyskupas, pavyzdžiui, minimas K. JURGĖLOS, *History of the Lithuanian Nation*, New Yorkas 1948, 74 psl.

²¹ *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*, 1 t., 1961.

reuterio (288 p.) pareiškęs, jam esą reikalingi šie dokumentai « Romos kūrijoje ir dar kitur » ir originalai pavojinga siųsti.

Jeigu ordinas taip brangino mindauginius dokumentus dar šiuo metu, kada Lietuva jau buvo sudariusi su Lenkija vadinamą Kriavo uniją ir rengėsi krikštytis, tai ką bekalbėti apie anuos laikus, kada ji dar visiškoje pagonybėje tebetūnojo. O panašių dokumentų vertinimas ar net jų pagaminimas yra ryškus politinių kėslių liudininkas. Tad visai galima pritarti M. Hellmannui, kai jis minėtoje studijoje įrodinėja kryžiuočius iš tikrųjų trukdžius Mindaugo užsimotą kristianizaciją. Pasak tą vokiečių autorių, jie reikalavo atlyginti jiems donacijomis ir kėsinosi turėti pirmenybę (supremaciją) visame krašte. Išvestas iš kantrybės Mindaugas atsisakė nuo krikščionybės.

Akivaizdoje šios ordino politikos neniekintini yra ir popiežiaus atstovo Pranciškaus iš Moliano apklausinėtų liudininkų parodymai (1312), tiesa, labai priešiški ordinui, kur pakartotinai minimas Mindaugo krikštas ir dėl kryžiuočių kaltės jo atkritimas²².

Mindaugo atžvilgiu paimtoji ordino laikysena žymi per visą pagoniškos Lietuvos laikmetį ir net vėliau. Ji prasikiša, pavyzdžiui, kad ir Dusburgo kronikoje (rašytoje XIV amžiaus pradžioje), kai jis 1283 m. data pabraukia karų su prūsais pabaigą ir karų su lietuviais pradžią šiais žodžiais: « Ordino broliai pradėjo karą su ta galinga, kiečiausio sprando ir į karą įgudusia tauta, Prūsų žemės kaimyne, kuri gyveno anapus Nemuno upės Lietuvoje ». Iš tikrųjų, tragiškoje padėtyje atsidūrė lietuviai priversti kovoti su krikščionimis ir tuo pačiu metu ieškoti kelių santykiuoti su vakarietišku pasauliu.

Juk jie turėjo apsiginklavimu ir ištekliais prilygti daugiau ar mažiau savo priešams — Europos riteriams ir gauti mainais už savas prekes pirmoje eilėje ginklų. Iki ordino išplitimo Pabaltijyje lietuvių langas į vakarus buvo Klaipėda. Kai josios vietoje išdygo vokiškas Memelburgas ir panemuniais įsisiūbavo karai, tas kelias dingo. Jojo vietoje atsivėrė kitas — Dauguvos upe, vedęs į Rygą.

Ryga, žymiausias Hanzos sąjungos miestas rytiniame Pabaltijyje, ir Dauguvos upės kelias traukė Lietuvos pirklus nuo XIII amžiaus galo, kada josios baseinas su Polocku teko lietuviams. Rygos miesto savarankiškumas, kai jis pripažino vyskupą vien savo moraliniu suverenu ir nepriklausė ordinui, palengvino lietuviams prekybą su juo. Be abejo, iš prekybos santykių išaugo ir politinė-karinė sąjunga tarp Rygos miesto bei arkivyskupo ir lietuvių Vytenio ir Gedimino metu.

²² *Zeugenverhör des Franciscus v. Moliano*, išleido A. SERAPHIM, 1912.

1298 m. užsimezgusi ir ilgus metus — iki 1330 m. (tiesa, su pertrauka nuo 1313 iki 1322) trukusi sąjunga, rodos, buvo palankiausias laikas Lietuvai krikščioniškai tapti. Žinoma gan gyva iš Rygos atvykusių pranciškonų ir dominikonų veikla Lietuvoje, net kunigaikščio dvare. Apie ją išsamiai kalba kun. dr. V. Gidžiūnas dviejuose minėtuose veikaluose. Jei lietuviai vis dėlto ir šiuo metu pagonimis paliko, tai atsitiko ne be ordino kaltės. O kaltę ordinui meta pirmiausiai Gedimino laišakai.

Gedimino laišakai — tikras *crux* Lietuvos istorijoje, nuo seniausių laikų istorikus masinantis ir apviliantis. Daug apie tų 6 laiškų kopijas prirašyta ir galutinio sprendimo vis nepasiekta. Nuo XVIII amžiaus viduryje rašiusio liubekiečio Dreyer iki paskutinių metų autoriaus rygiečio H. Spliet daug rašalo išlieta. Jei sprendžiama išvada ir neprieita, tai paskutiniais metais padaryta neabejotina pažanga. Jau šie laišakai nebelaikomi nei paties Gedimino diktuotais raštais, kaip seniau darė laiškų autentiškumo gynėjai (pavyzdžiui, A. Prochaska), nei grynais rygiečių fabrikatais, kaip darė senesni tyrinėtojai (pavyzdžiui, J. Voigt ir K. Forstreuter dar 1928 m.). Pačius naujuosius tyrinėjimus taikliausiai nusako ši H. Spliet tezė: «Laiškai kilo iš pasitarimų tarp nuo kūrijos (popiežiškos) pareinamos Rygos arkivyskupo partijos ir Gedimino bei jo pranciškonų tarėjų»²³. Net ir Forstreuteris savo naujoje studijoje²⁴, nors ir laiko laiškus rygiečių kūriniams ir savo naudai parašytus, tačiau spėlioja, kad jie su tyliu ar įsakmiu tolregio karaliaus pritarimu surašyti. Čia pat Forstreuteris dar priduria: «Jis atsižvelgė į savo sąjungininkus, bet nelinko leisti jiems diktuoti kelio ir laiku atšoko nuo jų»²⁵. Tuo būdu Forstreuteris 1955 m. jau nekalbėjo apie laiškų falsifikatus, kaip jis kalbėjo 1928 m., bet tik apie «įtariamus» arba apie laiškus, «ant kurių krinta abejotina šviesa» (*ein zweifelhaftes Licht*).

Gedimino laišakai rodo, kad tuo metu Lietuvoje buvo stiprus krikščioniškas sąjūdis, pranciškonų ir dominikonų stumiamas. Sąjūdis vyko įsisiūbavusio kivirčo metu tarp rygiečių ir ordino, ir tas negalėjo neatsiliepti vienuolių misijai Lietuvoje. Ordinas, pretendavęs į Lietuvos krikšto monopoliją, negalėjo pakęsti rygiečių misinės veiklos joje. Neaiškus laiškų kilimas iš rygiečių ir Gedimino tarpo davė kryžiuočiams progą šmeižti priešus juos falsifikavus. Kaip iš rygiečių skundo Lübecko miesto tarybai pati-

²³ H. SPLIET, *Eine quellenkritische Übersicht zu den Gediminbriefen*, 1959, 15 psl.

²⁴ *Die Bekehrung des Litauerkönigs Gedimin. Eine Streitfrage*, žr. *Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg in Preussen*, VI (1955), 142-158 psl.

²⁵ Ten pat, 155 psl.

riame, kryžiuočiai jau pačioje 1324 m. pradžioje leido paskalą, jog laiskai esą rygiečių gaminiai²⁶. Bet tai nebuvo jų pradinis įsitikinimas. Pačioj pradžioj, t. y. 1323 m. jie tikėjo jų tikrumu, nors abejojo Gedimino krikšto rimtumu. Tai rodo Gedimino laiškų transumavimas Lübecke 1323 m. liepos 18 d., dalyvaujant kryžiuočių atstovams. Jie net džiaugėsi Gedimino laiskais ir « jei pažadai yra tikri » (taip jie kalbėjo), siūlė tuojau siųsti delegaciją į Lietuvą ir sutiko patys padengti pusę išlaidų. Bet prie šio ordino sutikimo randame mįslingą pastabą maždaug šiaip skambančią: po krikšto tos genties paskiri didikai ir prasčiokai abiejų lyčių pasiliks savo luomuose ir laisvėse²⁷. Kaip aiškinti šią kryžiuočių pastabą? K. Forstreuteris pastebi dėl jos: « Lietuviai šiuo (krikšto) atveju turėtų išlaikyti savo laisves, t. y. nepajungti vokiečių ordinui »²⁸. Tokiu kryžiuočių pastabos aiškinimu didelis ordino istorijos mokovas pripažįsta esmingą riterių intenciją — pasijungti lietuvius ir dabar nuo jos atsisakant. Bet, rodos, galima ir kitaip šią jų pastabą interpretuoti, lyginant su kitais ano meto dokumentais. O lyginimas parodytų, kad panašūs pareiškimai pasitaiko XIII amžiuje popiežių bulėse, kur kryžiuočiai perspėjami atsargiai elgtis su neofitais prūsais ir livoniečiais ir palikti jiems turėtas laisves. Kaip popiežiai bulėse kalbėjo, kreipdamiesi į neofitų suverenų kryžiuočius, taip dabar tie patys kryžiuočiai, taikstydami per krikštą kaip nors tapti Lietuvos suverniais, davė panašų pažadą. Bet galutiniam ir priekaištus išskiriančiam šio ordino atstovo pareiškimui išaiškinimui praverstų atskira studija, kurios imdamasis koks mūsų studiozas istorikas gerą darbą atliktų.

Šiaip ar taip, 1323-1324 m. Lietuva buvo atsidūrusi palankiose aplinkybėse priimti krikštą. Tik vidaus kovos Livonijoje, kuriose ir lietuviai dalyvavo, ir įsisenėję ordino kėslai Lietuvos atžvilgiu niekais pavertė rygiečių pastangas. Lietuvos krikšto akcija ryšium su Gedimino laiskais aiškiai parodė, kad krikščionybė negali ateiti į Lietuvą per ordiną. Tai gerai suprato Gedimino įpėdiniai, Algirdas ir Kęstutis, kai jie mezgė ryšius krikšto reikalu su imperatorium Karoliu IV ir, susikibę dėl Volynės ir Podolės su lenkais, siekė per šiuos popiežių. Įdomus jų susirašinėjimas su popiežiais ir šiųjų raginimas krikštytis dera lyg epilogu tos ilgos lietuvių kovos su ordinu dramos. Kaip epilogė, paprastai, sumuojamas dramos turinys ir daromos išvados, taip ir šiuose susira-

²⁶ *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, VI, 472 psl.

²⁷ Ten pat, 11, nr. 691: « ... manentibus singulis gentis illius nobilibus et ignobilibus utriusque sexus in suo statu et conditionis libertate ».

²⁸ *Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg in Preussen*, VI (1955), 148 psl.

šinėjimuose primenamos lietuvių kovos su kryžiuočiais ir raginama iš jų padaryti išvadas — krikštytis. Tuo atžvilgiu itin būdingas Grigaliaus XI laiškas (1373) lietuvių valdovams, kur raginama krikštytis ir vaizduojama taika šiais žodžiais: « Liausis karai, kraujo praliejimai, žiaurios mirtys, niekšingos nelaisvės, plėšrieji grobimai, vargingos vergijos, sunkiausieji darbai, naikinantieji gaisrai ir kitokios neišskaičiuojamos blogybės, kylančios iš karo veiksmų »²⁹. Šiais išpūdingais žodžiais ir popiežius pasakė, kad ir netiesioginiai, jog lietuviams nėra ko iš kryžiuočių laukti ir prie krikšto reikia kitu keliu eiti. Po 13 metų lietuviai ir nuėjo maždaug popiežiaus patartu keliu. Bet nuėjo juo vėlai dėl tam tikrų ordino sudarytų istorinių aplinkybių. Šiuo atveju visai teisingai pasirodo ir V. T. Pašuto, kai jis trumpai ir drūtai pasako: « Pagrindinė kliūtis lietuviams priimti katalikybę buvo ordinas »³⁰. Tik Pašuto savo tezę trumpai ir, manding, nevykusiai motyvuoja. Tebūna šis rašinys platesnė ir, kaip aš tikiu, taiklesnė pašutiškos tezės motyvacija.

DR. JUOZAS JAKŠTAS

Cleveland, Ohio, J.A.V.

²⁹ A. THEINER, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, 1 t, Roma 1863, 695 psl.

³⁰ *Obrazovanie litovskago gosudarstva*, 1959, 364 psl.

THE DELAYED CONVERSION OF LITHUANIA

by

Dr. JUOZAS JAKŠTAS

Summary

The generally accepted date of the conversion of the Lithuanian country as a whole is the year 1387. Therefore the Lithuanians were the last heathen people in Europe to join the community of the Catholic Church. They had remained unaffected by both of their neighbors, the Poles and the Russians who were converted in the 10th century. Though the heathen Lithuanians mingled closely with the eastern Christians during the 13th and 14th centuries and as a leading power built the grand duchy, they preserved their original faith. The differences in the cultural development during the preceding ages probably separated the Lithuanians from the eastern Slavs and prevented them from accepting their faith.

The Lithuanians were more influenced by the western Church. It was the Polish Church that first attempted to expand toward the western, most Lithuanian tribe — the Yotvingiai. The Polish endeavors toward conversion of the Lithuanians were thwarted by the military Teutonic Order. This Order was settled among the Baltic tribes with the purpose of the converting them to Christianity. But the Teutonic Order intrinsically connected the conversion with political aims, namely, the subjugation of Lithuania. Lithuanians, being intent on preserving their independence, fought back the attempts of the knights. The results were wars of almost 200 years that prevented the Lithuanian people from embracing the Christian faith.

KATALIKŲ BAŽNYČIA LIETUVOJE XVI-XVII AMŽIUJE

NUOSMUKIO PRIEŽASTYS IR ATGIMIMO VEIKSNIAI

XVII amžius, ypač jo pirmoji pusė, yra būdingas Lietuvos Bažnyčios istorijoj. Jis yra tarsi antrasis jos amžių bėgyje pasirodęs pavasaris su gausiomis suklestėjusio religinio gyvenimo apraiškomis. Kaip šviesus bruožas, kaip spalvota vaivorykštė debesiuotoj padangėj, įsiterpia jis tarp dviejų tamsių, audringų, Lietuvos katalikybei sunaikinimu grąsinusių laikotarpių: protestantizmo įsigalėjimo XVI amžiuje ir ilgų karų, neramumų ir įvairių juos sekusių nelaimių periodo, prasidėjusio XVII amžiaus antrojo pusėj rusų ir švedų antplūdžiais.

Mūsų istorikai nėra kaip reikiant sustoję prie šio reikšmingo pusamžio. Pro jį paprastai praeinama, pasakant tik vieną kitą apibendrinantį posakį. Ir kan. A. Alekna savo knygoj *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, perredaguotoj J. Stakausko ir išleisto 1936 m. XVII amžiaus Lietuvos Bažnyčios istorijai tepaskyrė vos keletą puslapių. Mūsų istorikai daugiau dėmesio parodė ir davė didesnių ar mažesnių darbų, liečiančių mindauginį ir Lietuvos christianizacijos laikotarpi¹, protestantizmo pasirodymo ir įsigalėjimo Lietu-

¹ Žr. J. STAKAUSKAS, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje XIII-tame amžiuje*, žr. *Tiesos Kelias*, 1932, 2 nr., 65-72 psl., 3 nr., 149-157 psl., 5 nr., 289-299 psl., 7-8 nr., 433-447 psl., 9 nr., 561-569 psl., 10 nr., 641-645 psl., 11 nr., 697-704 psl.; A. JUŠKA, *Le relazioni del re Mindaugas con la Chiesa Cattolica* (Disertatio ad Lauream in Facultate Historiae Eccl. Pontificia Universitas Gregoriana), Roma 1948, XX-210 psl. (mašinarštis); Z. IVINSKIS, *Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva*, žr. *Athenaeum*, I t., Kaunas 1933, 135-144 psl.; J. STAKAUSKAS, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII-tame amžiuje*, Kaunas 1934, 278 psl.; J. TOTORAİTIS, *Mindaugas Lietuvos karalius*, Marijampolė 1932; A. STEPONAITIS, *Mindaugas ir Vakarai. Vokiečių militarinių ordinų veikla ir Mindaugo santykiai su Roma*, Kaunas 1937; P. ŠLEŽAS, *Bandymai apkrikštyti Lietuvą Algirdo ir Kęstučio laikais*, žr. *Tiesos Kelias*, 1932, 12 nr., 781-794 psl.; Z. IVINSKIS, *Mindaugas ir jo karūna*, žr. *Aidai*, 1954, 1 nr., 1-8 psl., 2 nr., 55-59 psl.; Z. IVINSKIS, *Lietuvos Bažnyčios keliu. Karaliaus Mindaugo krikšto 700 metų ir Lietuvos bažnytinės provincijos 25 metų sukaktims paminėti*, Brooklyn, N. Y. 1951, 30 psl.; M. ANDZIULYTĖ-RUGINIENĖ, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, Kaunas 1937, 145 psl.; V. GIDŽIŪNAS, *De Fratibus Minoribus in Lituania*, Roma 1950, 98 psl.; Z. IVINSKIS, *Krikščionybės kelias Lietuvon*, žr. *Tiesos Kelias*, 1938, 5 nr., 273-312 psl.; Z. IVINSKIS, *Po Kryžiaus ženklų*, žr. *Tiesos Kelias*, 1937, 7-8 nr., 325-339 psl.; Z. IVINSKIS, *Vytauto*

voje tarpsnį² bei Bažnyčios persekiojimą rusų priespaudos laikais³. Visi kiti Lietuvos Bažnyčios istorijos laikotarpiai dirvuoja ir laukia istoriko žagrės.

Didžiojo darbai Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje, Kaunas 1930, 28 psl.; PR. PENKAUSKAS, *Vytauto Didžiojo nuopelnai dvasinės kultūros srityje*, žr. *Athenaeum*, II t., 1931, 1-36 psl.; A. ALEKNA, *Ką Vytautas Didysis yra padaręs krikščioniškai aplamai, o Žemaičių kraštui ypač?*, žr. *Tiesos Kelias*, 1930, 9 nr., 545-547 psl.; S. SUŽIEDĖLIS, *Vytautas Didysis ir Lietuvos christianizacija*, žr. *Tiesos Kelias*, 1930, 8 nr., 442-483 psl.; V. GIDŽIŪNAS, *The introduction of Christianity into Lithuania*, atspaudas iš *Lituanus*, 1957, 4 nr., V. GIDŽIŪNAS, *Krikščionybės įvedimas Lietuvoje*, žr. *Lux Christi*, 1964, 3 nr., 37-52 psl., 1965, 1 nr., 25-29 psl., 2 nr., 36-55 psl.; ST. YLA, *Krikščionybė ir kultūrinė lenkų invazija*, žr. *Tiesos Kelias*, 1938, 5 nr., 312-336 psl.; ST. YLA, *Krikščionybės įvedimas Lietuvoje*, Kaunas 1938; Z. IVINSKIS, *Lietuvos krikšto problema*, žr. *Aidai*, 1966, 5 nr., 193-198 psl., 6 nr., 266-270 psl., 8 nr., 363-367 psl.

² Žr. J. PURYCKIS, *Die Glaubenspaltung in Litauen im XVI. Jahrhundert*, Fribourgas 1919, 225 psl.; J. ŠEPETYS, *Reformacijos istorija Lietuvoje (iki 1569 m.)*, I t., Vilnius 1922; A. DAMBRAUSKAS, *Pradžia ir išsiplėtimas protestantizmo Lietuvoje XVI amžiuje*, Kaunas 1910; S. SUŽIEDĖLIS, *Reformacijos sąjūdis Lietuvoje*, žr. *Židiny*s, 1938, 8-9 nr., 242-261 psl.; S. SUŽIEDĖLIS, *Reformacijos nuostūgis ir katalikų reakcija*, žr. *Židiny*s 1938, 11 nr., 554-570 psl.; A. MUSTEIKIS, *Religious fluctuations during the period of the Reformation in Lithuania*, Brooklynas 1953, 187 psl. (mašinosraštis); Z. IVINSKIS, *Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva*, žr. *Aidai*, 1955, 9 nr., 377-381 psl., 1956, 6 nr., 265-269 psl., 10 nr., 460-462 psl. (Protestantizmo krizė Lietuvoje); Z. IVINSKIS, *Bažnytinis giedojimas Lietuvoje XVI-XVII amžiuje*, žr. *Muzikos Žinios*, 1954, 4 nr., 100-109 psl., 1955, 2 nr., 59-62 psl., 4 nr., 116-122 psl., 1956, 2 nr., 35-37 psl.; Z. IVINSKIS, *Die Rolle der Jesuiten im Dienste der Gegenreformation in Litauen*, žr. *Riassunti delle Comunicazioni del X Congresso Internazionale di scienze storiche*, VII t., Florencija 1955, 276-280 psl. ir *Atti del X Congresso Internazionale ...*, Roma 1957, 474-478 psl.; P. VEBLAITIS, *Šiluvos bažnyčia ir jos infulatai*, Kaunas 1940; ST. YLA, *Šiluvos steigėjas ir globėjai*, žr. *Tautos Praeitis*, I t. 2 kn., Chicago 1960, 183-197 psl.; Z. IVINSKIS, *Lietuvos ir Apaštalo Sosto santykiai amžių bėgyje*, žr. *Suvažiavimo Darbai*, IV t., Roma 1961, 118-150 psl.; J. BRĖIŪNAS, *Apaštalo Sosto ir Jėzuitų Ordino pirmieji bandymai jėzuitus įkurdinti Lietuvoje*, žr. *Tautos Praeitis*, II t. 1 kn., Chicago 1964, 33-47 psl. ir *Pirmieji jėzuitai Vilniuje*, žr. *Tautos Praeitis*, II t. 2 kn., Chicago-Roma 1965, 49-80 psl.; Z. IVINSKIS, *Die Entwicklung der Reformation in Litauen bis zum Erscheinen der Jesuiten 1569*, atspaudas iš *Forschung zur Osteuropäischen Geschichte*, 12 t., Berlynas 1967; Z. IVINSKIS, *Aus den entscheidenden Jahren der Restauration des Katholizismus in Litauen*, atspaudas iš *Festschrift für Margarete Woltner zum 70. Geburtstag*, Heidelbergas 1967.

³ Žr. A. ALEKNA, *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius*, Klaipėda 1922; A. ALEKNA, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, red. J. Stakauskas, Kaunas 1936, 111-152 psl.; K. GEČYS, *Katalikiškoji Lietuva*, Chicago 1946, 83-176 psl.; A. ALEKNA, *Katalikų Bažnyčios būvis Lietuvoje viešpataujant Katerinai II ir Pauliui I*, žr. *Tiesos Kelias*, 1935, 4 nr., 193-200 psl.; J. MATUSAS, *Kunigų kova su rusų valdžia dėl tikybos ir gimtosios kalbos pradžios mokykloje*, žr. *Tiesos Kelias*, 1930, 5 nr., 266-275 psl.; A. JANULAITIS, *Kunigai ir 1831*

Tiesa, pokario metais Lietuvos Bažnyčios istorijos dirvonai susilaukė daugiau ir naujų darbininkų. Buvo pajudinti kiek ir mažiau tyrinėti amžiai. Prof. dr. Z. Ivinskis, kruopščiai surinkęs archyvinę medžiagą, parengė stambų veikalą apie vyskupą Merkelį Giedraitį, vyskupavusį Žemaičiuose 1575-1609 m. Šis jo darbas⁴ tebėra neišspausdintas, o būtų labai svarbus įnašas Lietuvos Bažnyčios istorijai. Jame paliečiamas viso šimtmečio Lietuvos religinis, bažnytinis ir kultūrinis gyvenimas. Dalį tos medžiagos prof. dr. Z. Ivinskis yra paskelbęs žurnale *Aidai*⁵ ir leidinyje *Commentationes Balticae*⁶. Kiti istorikai pokario metais taip pat yra paskelbę įvairių straipsnių iš Lietuvos Bažnyčios istorijos⁷. *Lietuvių Enciklopedijoje* bendradarbiaują istorikai stengiasi Lietuvos Bažnyčios istorijos klausimus galimai geriau nušviesti, duodami archyvine medžiaga paremtus straipsnius apie Lietuvos vyskupijas, parapijų bažnyčias, apie vyskopus, kunigų seminarias, vienuolijas ir kita. Ši Lietuvos Bažnyčios istorijos medžiaga, sutelkta

metų revoliucija Lietuvoje, Kaunas 1923; J. LAUKAITIS, *Vyskupas A. Baranuskas ir rusų valdžia*, žr. *Tiesos Kelias*, 1935, 3 nr., 163-168 psl.; P. ŠLEŽAS, *Bažnyčios ir valstybės santykiai Žemaičių vyskupiųjų Valančiaus laikais*, žr. *Židinys*, 1938, 7 nr., 47-59 psl.; J. TOTORAİTIS, *Seinų vyskupių vienuolynų naikinimas*, žr. *Tiesos Kelias*, 1926, 9 nr., 84-95 psl.; K. ŠAULYS, *Istorinės Lietuvos vyskupių padėtis valdant caristinei Rusijai*, žr. *Lux Christi*, 1951, 1 nr., 10-13 psl.

⁴ *Vyskupas Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva* (mašinraštis).

⁵ *Merkelis Giedraitis arba Lietuva dviejų amžių sąvartoje*, žr. *Aidai*, 1951, 3 nr., 110-120 psl., 4 nr., 163-170 psl., 5 nr., 207-216 psl., 6 nr., 254-263 psl., 7 nr., 317-324 psl.; *Lietuvių kalba 16-17 amžiaus gyvenime*, žr. *Aidai*, 1953, 8 nr., 360-368 psl., 9 nr., 408-417 psl.

⁶ *Die Druckerei der Jesuiten in Vilnius und die ersten litauischen Bücher*, žr. *Commentationes Balticae*, I t., Bonna 1954, 27-67 psl. ir *Kirchengesang in Litauen im XVII-XVIII Jahrhundert*, žr. *Commentationes Balticae*, I t., Bonna 1954, 69-106 psl.

⁷ Žr. ST. MATULIS, *Archiepiscopus Georgius Matulaitis-Matulevičius, M.I.C. (1871-1927) visitator apostolicus pro Lithuania (1925-1927)*, Roma 1948, (Disertacija, XXXIV-258 psl., mašinraštis); ST. MATULIS, *Lietuvos ir Vatikano sutartis*, žr. *Draugas*, 1952, 263-264 nr.; J. PRUNSKIS, *Comparative Law, Ecclesiastical and Civil in Lithuanian Concordat*, Washingtonas 1945; K. MATULAITIS, *Lietuvių vienuolių įnašas mūsų išeivijai*, žr. *Suvažiavimo Darbai*, V t., Roma 1964, 429-450 psl.; V. GIDŽIŪNAS, *Iš Simno istorijos*, žr. *L.K.M. Akademijos Metraštis*, I t., Roma 1965, 145-171 psl.; J. VAIŠNORA, *Bandymas įvesti Nekaltai Pradėtosios ordino Lietuvos-Lenkijos valstybėje*, žr. *L.K.M. Akademijos Metraštis*, II t., Roma 1966, 265-289 psl.; P. RABIKAUSKAS, *Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai*, žr. *L.K.M. Akademijos Metraštis*, III t., Roma 1967, 221-266 psl.; P. JATULIS, *Žemaičių vysk. M. Pacas Paduwoje*, žr. *Tautos Praeitis*, II t., 1 kn., Roma 1964, 143-152 psl.; P. RABIKAUSKAS, *18-jo amžiaus Lietuvos bruozai. Iš Pašiausės jėzuitų kolegijos metraščių*, žr. *Tautos Praeitis*, I t., 3 kn., Chicago 1961, 345-391 psl.

Lietuvių Enciklopedijos 36 tomuose, yra svarbi ir galės labai pasitarnauti istorikui, rašančiam platesnius darbus, šimtmečių ar epochų apimties studijas. Tokių studijų kaip tik ir laukia kai kurie Lietuvos Bažnyčios istorijos laikotarpiai, iki šiolei mažiausiai paliesti, kaip pavyzdžiui: XV amžiaus antroji pusė, visas XVII ir XVIII amžius ir XIX bei XX amžiaus pirmosios pusės. Gal būt į šiuos laikotarpius mūsų istorikai nesiryžo kibti dėl to, kad čia nebuvo surinktų ir išleistų šaltinių, taip reikalingų kiekvienam rašančiam rimtesnę istorinę darbą.

Šioj paskaitoj noriu sustoti prie XVI amžiaus antros ir XVII amžiaus pirmos pusės ne vien dėl to, kad šis laikotarpis mažiau tyrinėtas, bet ir dėl to, kad jis yra įdomus ir charakteringas, kuriame galima pastebėti katalikybės atgimimo ir suklestėjimo reiškinį. Mūsų Bažnyčios istorijoje yra gausu tragikos, kovų, nesėkmių, priespaudos ir persekiojimų, bet maža pragiedrulių. Todėl kiekviena jos gyvenimo prośvaistė, kiekviena teigiamybė, kiekviena gerovės apraiška turi būti rūpestingai iškeliami ir vertinama.

Prieš nagrinėjant katalikybės atgimimo Lietuvoje raidą ir tą atgimimą lėmusius veiksnius, reikia pirma pažiūrėti, kokioje padėtyje buvo atsidūrusi katalikybė, respektiviai Katalikų Bažnyčia Lietuvoje, kokių sukrėtimų ji buvo patyrusi, kiek ji buvo apsilpusi ir apgriauta, kad reikėjo atgimimo ar restauracijos.

I. LIETUVOS KATALIKŲ BAŽNYČIA XVI AMŽIAUS SUTEMOSE

1. RELIGINIS LŪŽIS PROTESTANTIZMO BANGAI ATSIRITUS

Dar tik šimtą su viršum metų skaitė Lietuva savo krikščioniškojo amžiaus. Lėtas krikščionėjimo procesas pamažu spaudė tautos veidas katalikiškumo žymes, pamažu formavo tikinčiųjų sąmonę, kūrė tradicijas. Bet Lietuva tebebuvo vis jauniausia Europos tautų tarpe krikščioniška tauta, jauniausia Katalikų Bažnyčios duktė. Nespėjusi ji buvo tinkamai įsitvirtinti tikėjime, kai ją supurtė nauja religinio judėjimo — protestantizmo banga. Tiesa, protestantizmas — kaip pastebi S. Sužiedėlis⁸ — į Lietuvą atėjo ir ją užliejo nuosaikesniu būdu, be kruvinų karų, kitaip negu jis plėtėsi savoį gimtinėj Vokietijoje ar Šveicarijoje ir Prancūzijoje. Katalikų Bažnyčia Lietuvoje protestantizmo pasirodymo išvakarėse nebuvo pasinėrusi stambiose negerovėse. Nei bažnyčios, nei kunigai Lietuvoje neturėjo didelių turtų, nei didelės galybės kuriais būtų kėlę reformacijos šalininkams pavydo bei neapykantos jausmus ir geismą atimti iš jų turtus ir galią. Bet skaudžiausia buvo

⁸ *Reformacijos sąjūdis Lietuvoje*, žr. *Židinyse*, 1938, 8-9 nr., 242 psl.

tai, kad protestantizmas, atimdamas katalikybei didelę dalį gyvųjų jėgų — jos tikinčiuosius, ir tai pirmiausia eiles didikų, turėjusių lemiamą įtaką visose gyvenimo srityse, buvo padaręs gilų lūžį religiniame lietuvių tautos gyvenime.

Naujasis Liuterio ir Kalvino skelbiamas mokslas Lietuvon atėjo daugiausia per aristokratiją. Lietuvos bajoraičiai, išvykę studijoms į Vakarų, į Karaliaučiaus, Leipeigę, Heidelbergo, Tübingeno, Wittenbergo ir kitus universitetus, kuriuose jau vyravo protestantiškos idėjos, persiimdavo jomis. Tuose universitetuose studijavo Chodkevičių, Sapiegų, Jundzių, Valavičių, Giedraičių, Tiškevičių, Zavišų ir kitų žymesnių didikų sūnūs⁹. Jų parneštas protestantizmo mokslas ir idėjos pasiskleidė dvaruose, buvo diskutuojamos rūmų salonuose, tapo dienos tema, naujos mados rūbu, kuriuo skubėjo apsigilti kiekvienas didikas ir bajoras. Beveik visa Lietuvos diduomenė greitai tapo protestantiška ir nusigrėžė nuo Katalikų Bažnyčios. Dauguma didikų šį posūkį nuo katalikybės į protestantizmą padarė lengvai, greitai ir paviršutiniškai, per daug nesirūpindami naujuoju mokslu, tapo jo išpažintojais ne iš įsitikinimo, bet vedini smalsumo ir sekdami įtakingesniųjų pavyzdžiu. Jie įvesdinėjo naują tikėjimą savo žemėse ir tose vietose, kur jie buvo pareigūnai. Taip protestantų židiniai atsirado įvairiose vietovėse — didikų dvaruose ir miesteliuose, kur jie turėjo valdžią. Didikai ir bajorija vadovavosi dėsniu: Kieno valdžia, to ir religija. Ji nepaisė, kad valstiečiai laikėsi nuošaliai nuo naujojo sąjūdžio, ir vertė juos išpažinti naują tikėjimą. Didikai, nuo anksčiau buvę bažnyčių fundatoriai, dabar panaudojo savo teisę — *ius patronatus* patvarkyti savaip bažnyčių ir parapijų reikalus. Jie suprotestantino daugelį bažnyčių, nesiskaitydami su faktu, kad liaudis tam visai nepritarė. Didikai užimdavo katalikų bažnyčias, pakeisdavo jose pamaldas ir versdavo savo valdinius valstiečius klausyti pamokslininkų skelbiamų naujų tikėjimo tiesų.

Aktyviausiai protestantizmo platinime reiškėsi Radvilai, ypač Mikalojus Radvilas Juodasis, turtingiausias ir įtakingiausias Lietuvos didikas, nuo 1550 metų ėjęs valstybės kanclerio ir Vilniaus vaivados pareigas. Savo nuosavų dvarų ir valdyti paimtų jis turėjo visą Lietuvą tiek daug, jog buvo sakoma, kad nei jis pats nežinojęs jų skaičiaus. Popiežiaus legatas pas Žygimantą Augustą Luigį Lippomanas apie Radvilą Juodąjį anuo metu rašė, kad jis esąs

⁹ A. ŠAPOKA, *Kur senovės lietuviai ieškojo mokslo?*, žr. *Židinys*, 1935, 11 nr., 420-426 psl.; S. SUŽIEDĖLIS, *Reformacijos sąjūdis Lietuvoje*, žr. *Židinys*, 1938, 8-9 nr., 249 psl.; St. KOT, *La Réforme dans le Grand-Duché de Lithuanie*, Bruxelles 1953, 45-48 psl. — atspaudas iš *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoires Orientales et Slaves*, XII (1952), 201-261 psl.

karaliui viskas: ir kancleris ir vaivada ir patarėjas ir draugas, kad Radvilas Juodasis esąs pats žymiausias ir galingiausias protestantų Lietuvoje šulas. Tokiam galingam ir įtakingam didikui nei karalius nedrįso prieštarauti, o kiti Lietuvos ponai ir bajorai tik sekė jo pavyzdžiu. Legatas Lippomanas vieną kartą pabaręs kanclerį už tai, kad jis neremiaš jo misijos Lietuvoje, tai Radvilas atsikirtęs tokiais grubiais žodžiais, kokių nė pats M. Liuteris nebūtų drįsęs pasakyti¹⁰. Nedrįso su juo eiti į konfliktus ir dvasiškai, nors jis iš miestelių ir bažnytkaimių išvarinėjo katalikų kunigus¹¹.

Susižavėjęs naujuoju reformacijos sąjūdžiu, Radvilas Juodasis pradžioje globojo ir rėmė protestantus, pats dar pasiūkdamas Katalikų Bažnyčioj, bet jau 1553 m. jis buvo padaręs galutinį posūkį, nutraukęs ryšius su Katalikų Bažnyčia ir priėmęs liuteriškąjį protestantizmą. Kai 1554 m. Žygimantas Augustas buvo sustojęs Lietuvos Brastoj, Radvilas Juodasis davė parėdymą pamaldas, kuriose ir karalius dalyvavo, laikyti protestantiškai ir lenkų kalba, kad kiekvienas suprastų ir komuniją dalinti dviem pavidalais. Pilies salėj, kur lankėsi kasdien karalius, Radvilas turėjo pakabinęs Liuterio paveikslą.

Užmezgęs ryšį ir pažintį su Ženevos reformatoriumi Kalvinu, Radvilas Juodasis nuo 1555-1556 m. palinko į kalvinizmą¹². Taip pat kalvinizmo kryptimi buvo pasukęs ir jo pusbrolis Mikalojus Radvilas Rudasis su šeima ir daugelis kitų Lietuvos didikų ir bajorų. Radvilų pėdomis pirmieji pasekė Jonas Glebavičius ir Eustachas Valavičius. Jie perėjo į kalvinizmą iš ortodoksų. Jų įkandinėjo didikai: Chodkevičiai, Kiškos, Sapiegos, Oginskiai, Puzynos, Druckiai, Višnioveckiai ir kiti. Liuterio gi mokslą savinosi daugiau miestiečiai, kurdami miestuose savo tikinčiųjų bendruomenes ir bažnyčias.

Naujojo tikėjimo skelbėjus Radvilai kvietėsi iš Lenkijos. Pirmieji ir žymiausieji jų buvo: Simonas Zacijus, Krzyszkovskis, Wędrychovskis, Falkonijus, Czechowicz, Sokolovskis ir kiti. Juos apgyvendindavo ir išlaikydavo savo centriniuose dvaruose: Nesvyžiuje, Lietuvos Brastoj, Klecke, Biržuose, Kėdainiuose¹³. Vilniuje Radvilas Juodasis buvo sutelkęs protestantizmo platintojus savo Lukiškių rūmuose. Ten buvo laikomos protestantiškos pamaldos, ir 1555 m. suorganizuota reguliari kalviniška parapija, kurią aptar-

¹⁰ *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce*, I t., Berlynas-Poznanė 1864, 13-14 psl.

¹¹ Archivum Romanum Societatis Iesu, Pol. 65, fol. 75.

¹² A. ALEKNA, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, 71 psl.

¹³ S. SUŽIEDĖLIS, *Reformacijos sąjūdis Lietuvoje*, žr. *Židinys*, 1938 m. 8-9 nr., 255 psl.

nauti buvo pavesta iš Lenkijos atvykusiam uoliam reformacijos skleidėjui Simonui Zacijui¹⁴. 1557 m. gruodžio mėn. Radvilo Juodojo ir S. Zacijaus pastangomis buvo sušauktas Vilniuje pirmasis reformatų sinodas, kuris, galima sakyti, galutinai pasuko Lietuvos protestantizmą kalviniškuoju keliu ir padėjo tvirtus organizacinius Lietuvos reformatų bažnytinei bendruomenei pamatus. Sinodo metu buvo įkurtas Lietuvos reformatų centrinis organas « Lietuvos vienetas » (*Jednota Litewska*) ir pirmuoju Lietuvos reformatų superintendentu buvo išrinktas anksčiau minėtas lenkas Simonas Zacijus¹⁵.

Antras stiprus reformatų židinys susidarė Lietuvos Brastoj. Ten Radvilas Juodasis 1558 m. įkūrė naują spaustuvę (1553 m. įkurtoji, kurios spaustuviniu buvo Bernardas Wojewódka iš Krokuvos, te veikė tik iki 1554 m. ir te išspausdino 3 leidinius¹⁶), apgyvendino keletą gabių ir veiklių reformatų (Laskį, Stancarą, Blandratą, Lismaniną) ir pavedė jiems išversti į lenkų kalbą Šv. Raštą. Jo globojamas reformatų būrelis pajėgė per trumpą palyginti laiką parengti Šv. Rašto vertimą, kuris buvo 1564 m. Radvilo Juodojo lėšomis (10.000 auksinų) atspausdintas. Tai garsioji *Brastos Biblija*. Lietuvos Brastos reformatai ruošė ir kitokius protestantiškus raštus lenkų ir lotynų kalbomis, spausdino šioj spaustuvėj ir platino.

Čia reikia pastebėti, jog kai kieno tvirtinimas, kad Lietuvoje reformacija buvusi lietuviško pobūdžio ir todėl galėjusi geriau pripti prie mūsų tautos, yra netikslus. Kalviniškosios reformacijos charakteris buvo perdėm lenkiškas. Pats Radvilas Juodasis buvo vedęs lenkę, visur vartojo tik lenkų kalbą, jo atkviestieji reformatų pamokslininkai buvo lenkai ir tikėjimo tiesas skelbė lenkiškai, knygas rašė lenkiškai ar lotyniškai, jo įsteigtos spaustuvės Lietuvos Brastoj ir Nesvyžiu¹⁷ lietuviškų raštų nespausdino, o tik lenkiškus, lotyniškus ir gudiškus. Pirmoji kalvinų t.y. evangelikų reformatų lietuviška knyga — M. Petkevičiaus katekizmas — tepasirodė tik 1598 m. Kalviniškajai reformacijai nerūpėjo pradžioje nei lietuvybė, nei lietuvių kalba, nei lietuviškieji raštai. Nesvyžiuje buvo įsikūręs žymus reformacijos Lietuvoje skleidėjas žodžiu ir

¹⁴ St. Kot, *Ausbruch und Niedergang des Taufertums in Vilna (1563-1566)*. Atspaudas iš *Archiv für Reformationsgeschichte*, Jahrgang 49, 212 psl.

¹⁵ S. SUŽIEDĖLIS, *Reformacijos sąjūdis Lietuvoje*, žr. *Židinys*, 1938 m. 8-9 nr., 256 psl.

¹⁶ *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. Zeszyt 5: *Wielkie Księstwo Litewskie*. Odprocowali ALODIA KAWECKA-GRYCZOWA oraz KRZYSZYNA KOROTAJOWA i WOJCIECH KRAJEWSKI, Breslawa-Krokuva 1959, 65 psl.

¹⁷ Ten pat, 190 psl.

raštais lenkas mozūras Simonas Budny. Ten būdamas jis tuoju paruošė ir 1562 m. išspausdino kalvinišką katekizmą gudų kalba¹⁸. Charakteringa smulkmena, kad S. Budny tą savo katekizmą dedikuodamas Radvilo Juodojo ir Rudojo vaikams — Lietuvos didikams, rašė ir ragino jaunuosius Radvilus neužmiršti savosios gudų kalbos (!) kalbos, kuri esanti sena ir garbinga Lietuvos didikų kalba.

Tik liuteroniškoji reformacijos kryptis, atėjusi Lietuvon iš Prūsijos, buvo lietuviškesnė. Jon iš karto buvo įsijungę keletas lietuvių kunigų: Abraomas Kulvietis¹⁹, Stanislovas Rapolionis, buvęs pranciškonas²⁰, Jonas Tartyła (*Batocki-Tortylowicz*)²¹, Martynas Mažvydas, liuteroniškų lietuviškų raštų autorius²², Tomas Genkautas, Širvintos (prie Ragainės) protestantų bažnyčios pastorius²³, Baltramiejus Vilentas, Karaliaučiaus lietuvių parapijos pastorius²⁴ ir kiti. Liuteroniškoji reformacija greitai prigijo miestuose: Vilniuje, Kaune, Kėdainiuose, Skuode, Tauragėj, Šiauliuose, Telšiuose, Kretingoje²⁵, kur buvo didesnės ar mažesnės vokiečių bendruomenės. Liuteronizmas daugiau plito ir įsigalėjo Žemaičiuose, Prūsijos kaimynuose. Prūsijos hercogo Albrechto palenktas į reformaciją Žemaičių seniūnas St. Kęsgaila buvo čia vienas žymiausių liuteronizmo vadų. Po jo Žemaičių seniūnas Petras Kiška, paskui Stanislovas Kiška buvo apsisprendę už liuteroniškąją reformaciją, o Žemaičių seniūnas Jonas Bilevičius palaikė glaudžius ryšius su hercogu Albrechtu ir savo dvare Viduklėje telkė ir globojo bajoraičius ir siuntė juos studijoms į Karaliaučiaus universitetą²⁶. Liuteroniškosios reformacijos skleidėjai kunigai jau pradžioje rūpinosi kalbėti lietuviams jų gimtąja kalba ir spausdinti lietuviškų knygų (Mažvydo katekizmas 1547 m). Bet ši kryptis

¹⁸ St. KOT, *Szymon Budny der grösste Heteriker Litauens im 16. Jahrhundert*, žr. atspaudą iš *Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums*, II t., 1956.

¹⁹ *Lietuvių Enciklopedija*, XIII t., 341 psl.

²⁰ GÖTZ VON SELLE, *Geschichte der Albertus-Universität zu Königsberg in Preussen*, Würzburgas 1956, 9 psl.; *Lietuvių Enciklopedija*, XXIV t., 497 psl.

²¹ J. FIJALEK, *Jan Tortylowicz-Batocki*, žr. *Reformacja w Polsce*, 1921 m., 2 nr., 97-104 psl.; *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 260 psl.; GÖTZ VON SELLE, *Geschichte der Albertus-Universität zu Königsberg in Preussen*, Würzburgas, 1956, 16 psl.

²² VACL. BIRŽIŠKA, *Aleksandrynas*, I t., Chicago 1960, 82-84 psl.

²³ VACL. BIRŽIŠKA, ten pat, 116 psl.

²⁴ VACL. BIRŽIŠKA, ten pat, 107 psl.

²⁵ M. WOLONCZEWSKIS, *Žemaitiu Wiskupistė*, II t., Vilnius 1848, 254-257 psl.

²⁶ VACL. BIRŽIŠKA, *Aleksandrynas*, I t., Chicago 1960, 6 psl.

reformacijos didžiausio išigalėjimo Lietuvoje metu nebebuvo stipri, ją buvo jau nustelbusi kalviniškoji kryptis.

Reformatų autoriai teigia, kad XVI amžiuje Didžiojoje Lietuvoje kunigaikštijoje jau buvo per 200 protestantų parapijų: 191 kalvinų, 8 liuteronų ir 5 arijoniškos krypties²⁷. Pagal jėzuitą Petrą Skargą vien tik Vilniaus vyskupijoje protestantai buvo atėmę iš katalikų apie 600 bažnyčių. Tačiau E. Kneifel pastebi, kad tai perdėtas skaičius²⁸. Vilniaus vysk. Benediktas Voina savo 1609 m. reliacijoje Apaštalo Sostui sako, kad jo vyskupijoje prieš 40 metų, t.y. apie 1569 m. buvo 600 parapinių bažnyčių, o dabar — 1609 m. vos 300 belikę²⁹. Taigi protestantizmo išigalėjimo metu katalikai buvo netekę pusės savo bažnyčių. Trūkstant šaltiniais paremtų davinių, neįmanoma yra dabar pasakyti tikslų protestantiškų bažnyčių skaičių XVI a. Lietuvoje, o dar sunkiau yra sudaryti jų vardinių sąrašą. Kai kurie XVII a. Vilniaus vyskupai savo pranešimuose Apaštalo Sostui apie vyskupijos padėtį sumini atsiimtų bei atsiimtinių iš protestantų bažnyčių ar jų beneficijų vardus. Pirmame savo pranešime vysk. B. Voina 1605 m. rašo, kad jam pavykę per teisimą atsiimti iš eretikų 26 bažnyčias ir stengiasi atgauti ir kitas dar jų rankose esančias³⁰. Jis betgi neišskaičiuoja jų vardais. Tas pats vyskupas savo 1614 m. pranešime sako, kad per penketą metų jis iš eretikų atgavo 8 bažnyčias³¹, o jo įpėdinis vysk. Abraomas Voina iki 1635 metų atgavęs keletą ir dar pasiryžęs greitai laiku atgauti 3 bažnyčias: Žemių, Balbieriškio ir Svierionėlių³². 1644 m. reliacijoje jis praneša, kad atgavęs 14 bažnyčių ar beneficijų, užvestos bylos atgauti dar 5, o lieka atgauti dar 41 bažnyčia³³. Iš šių kelių pranešimų aiš-

²⁷ E. KNEIFEL, *Die Gründe des Verfalls der Reformation in Polen*, zr. *Gestalten und Wege der Kirche im Osten* (Festgabe für Arthur Rhode zum 90. Geburtstage am 13. Dezember 1958), Ulm (Donau) 1958, 75 psl.

²⁸ E. KNEIFEL, ten pat, 74 psl.

²⁹ Archivum S. Congregationis S. Concilii, *Relationes dioecesanæ Vilnenses anno 1609*.

³⁰ Archivum S. Congregationis S. Concilii, *Relationes dioecesanæ Vilnenses anno 1605*, f. 648v.

³¹ Archivum S. Congregationis S. Concilii, *Relationes dioecesanæ Vilnenses anno 1614*, f. 640r: « Haec parochialia templa de potestate hominum haeretica labe corruptorum, multos ante annos erepta catholicis, sunt octo suo loco restituta, ipso Domino exercituum adiuvante, utpote: Iviense, Musnicense, Proporcense, Upnicense, Molodeczense, Loscense, Hrudoviense, Kamieniense ».

³² Archivum S. Congregationis S. Concilii, *Relationes dioecesanæ Vilnenses anno 1635*, f. 414v.

³³ Archivum S. Congregationis S. Concilii, *Relationes dioecesanæ Vilnenses anno 1644*, f. 619rv.

kėja, kad į eretikų rankas buvo patekusios daugiau kaip 97 katalikų bažnyčios ar jų beneficijos, iš jų 81 pažymėta vardais. Nors šis skaičius yra toli nepilnas, tačiau ir jis rodo jau, kad katalikai Vilniaus vyskupijoje protestantizmo išsigalėjimo metu XVI amžiuje buvo netekę žymios dalies savo bažnyčių. Katalikų Bažnyčia Lietuvoje tuo laiku buvo stipriai pažeista.

Taip pat nelengva nustatyti, kiek ir kurias bažnyčias protestantai buvo paėmę iš katalikų bei kiek ir kurias jie patys pasistatė. M. Valančius nurodo Žemaičiuose 41 kalvinų ir 12 liuteroniškų bažnyčių³⁴. Bet į tą skaičių įeina ir vėlesniais laikais statytos protestantų bažnyčios. Rinkdamas medžiagą Žemaičių vyskupijos istorijai, M. Valančius sakosi matęs įvairių bažnyčių archyvuose dokumentų, liudijančių, kad tos bažnyčios XVI amžiuje yra buvusios protestantų užimtos. Tuo remdamasis Valančius teigia, kad į protestantų rankas buvo patekusios Raseinių, Kėdainių, Kurtuvėnų, Pašūsvio, Kelmės, Tauragės bažnyčios, Saločių gi bažnyčia buvusi sugriauta, o jos turta — žemę buvo pasisavinęs Radvilas. Panašus likimas buvo ištikęs ir Šiluvos bažnyčią³⁵. Senosios Žagarės bažnyčia buvo apleista, o jos turta užvaldė P. Lidnicas. Keletas bažnyčių kaip: Viduklės, Luokės, Kražių, Šeduvos, Vilkijos, Sedos, Šaukėnų, Betygalos, Platelių protestantizmo išsigalėjimo Žemaičiuose metu stovėjo uždarytos, apleistos ir be kunigų³⁶. Pagal M. Valančių: Liolių, Kelmės, Kurtuvėnų, Rietavo, Tauragės, Žagarės ir Krakių parapijose visai nebebuvo likę katalikų³⁷.

Pačiame protestantizmo įsisiūbavimo laikotarpyje, kurį galima riboti 1550-1565 metais, Katalikų Bažnyčia Lietuvoje pergyveno kritiškiausią momentą. Atrodė, kad yra visai beviltiška kova negausių ir silpnų dvasiškių bei pasauliečių katalikų su galingais, energingais, išsimokslinusiiais didikais protestantais. 1556 m. Varmijos vysk. St. Hozijus susirūpinęs rašė, kad visa Lietuva esanti stipriai užkrėsta bauginančių erezijų ir nedaug belikę Lietuvoje katalikų³⁸.

³⁴ *Žemaitiu Wiskupistė*, II t., 238-257 psl.

³⁵ Ten pat, I t., 98-99 psl.

³⁶ M. WOŁONCZEWSKIS, ten pat, I t., 98 psl.

³⁷ Ten pat, I t., 100 psl.

³⁸ E. F. ŠMURLO, *Rossija i Italija. Sbornik istoričeskich materialov i izsledovanii*, I t., 1907, 117 psl.

2. SILPNA KATALIKŲ REZISTENCIJA

Katalikų Bažnyčios padėtis Lietuvoje darėsi dar tragiškesnė dėl to, kad tais didelio religinio pakrikimo metais nesimatė stipresnės rezistencijos.

a) *Valdovų laikysena.* — Kol valdovo soste sedėjo Žygimantas Senasis (1506-1548), reformacijos Lietuvoje plitimas buvo kiek varžomas. Jis bandė įvairiais potvarkiais naujos srovės tėkmę sukliudyti. Buvo uždraudęs Lietuvos bajoraičiams keliauti į Vakarų studijų, ypač į Wittenbergo universitetą. Po dvejų metų (1543) valdovas sušvelnino tą draudimą — leido laisvai išvykti studijoms, tik užgynė kištis į religinius ginčus, priimti naująją protestantiškąją tikėjimą ir, grįžus Lietuvon, jį platinti³⁹. Tačiau praktikoje šie draudimai neturėjo reikšmės. Lietuvos didikai jų nesilaikė.

Paėmus valdžią Lietuvoje Žygimantui Augustui (1544-1572) protestantizmui plisti nebebuvo kliūčių. Naujasis valdovas, auklėtas italų humanistų, skaitęs protestantiškų raštų, religijos atžvilgiu indiferentas, nevengęs draugystės su reformatoriais, svyravo į kurią konfesiją galutinai pakrypti. Didelę itaką jam darė Radvilai. Atsiminia, kad valdovas buvo vedęs Radvilo Juodojo pusės seserę Barborą. Didžiausias reformacijos šulas Radvilas Juodasis karaliaus dvare jautėsi kaip namiškis. Valdovas nedrįso sudrausti nei Radvilo, nei jo proteguojamų protestantų. Tas pats valdovas vedė vienokią religinę politiką Lietuvoj, kitokią Lenkijoje. Kai Lenkijoje savo svarbiausios įstaigos — kanceliarijos vadovavimą patikėdavo tik katalikui ir dėl to ten kanceliarija išleisdavo vis naujus potvarkius, kuriais stengėsi slopinti protestantizmo įsisiūbavimą, Lietuvoje gi tuo atžvilgiu kanceliarija buvo nebylė, nes čia kancleriu buvo (nuo 1550 m.) Radvilas Juodasis. Apie reformacijos skleidimosi varžymą čia negalėjo būti nei kalbos. Radvilo Juodojo palenkta Žygimantas Augustas 1563 m. patvirtino privilegiją, kuria ortodoksų ir protestantų didikų teisės buvo sulygintos su katalikų. Sušaukiant į Vilnių seimus, jų atidarymo proga Radvilo Juodojo rūmuose būdavo laikomos iškilmingos protestantiškos pamaldos seimo dalyviams protestantams, kai tuo tarpu protestantai lenkai, vykstant seimui Varšuvoj tokių pamaldų anaip tol negalėjo turėti⁴⁰.

³⁹ J. BUKOWSKI, *Dzieje Reformacji*, I t., 227-228 psl.; *Volumina Legum*, I t., Petrapilis 1859, 566 psl.; S. SUŽIEDĖLIS, *Reformacijos sąjūdis Lietuvoje*, žr. *Židinys*, 1938 m. 8-9 nr., 249 psl.

⁴⁰ G. SCHRAMM, *Der polnische Adel und die Reformation 1548-1607*, Wiesbaden 1965, 143 psl.

Žygimanto Augusto neryžtingumą apsispręsti ir jo taikstymąsi prie reformatų rodo ir jo laikysena savo rūmų koplyčios pamokslininkų ir savo sekretorių atžvilgiu. Jau ankstesnis valdovo rūmų kapelionas, karalienės Bonos nuodėmklausis ir sekretorius Pranciškus Lismanini (m. 1566) buvo pradėjęs skelbti kalvinizmą ir jaunąjį Žygimantą Augustą mokyti iš Kalvino veikalo *Institutio Religionis Christianae*. 1544 m. pradėjęs eiti didžiojo Lietuvos kunigaikščio pareigas savo Vilniaus rūmų koplyčioje leido pamokslauti Jonui Koźmińczykui ir Laurynui Prażmickiui, o šie jau aiškiai skelbė iš Wittenbergo parsineštą protestantizmo mokslą⁴¹. Kai 1547 m. jie buvo apkaltinti skelbią erezijas, tai Žygimantas Augustas gynė juos, sakydamas, kad jie tik peikia pasauliečius ir dvasiškius už jų nedorybes⁴². Jo sekretoriai: Fricas Modrzewski ir St. Lutomirski buvo taip pat reformacijos šalininkai. Jie nevaržomai galėjo reikšti savo religinius įsitikinimus ir laisvai skelbti reformaciją. Valdovo abejingumas, tolerancija ir pasyvumas skatino veikti protestantizmo naudai ir žymiuosius Lietuvos ponus. Reta kuri didikų giminė bebuvo likusi katalikiška⁴³. Lietuvos ponų taryboj 1563 m. buvo 10 kalvinų, vienas kitas pravoslavas ir tik keli katalikai, o 1569 m. seime Lietuvos senatorių buvo 22 reformatai ir tik 8 katalikai⁴⁴. Arba, štai, Ukmergės apskrityje 1563 m. nebebuvo nei vieno bajoro kataliko⁴⁵. Tokia padėtis mums aiškiai sako, kad protestantizmo išsiplėtimo metu Katalikų Bažnyčia Lietuvoje savo defenzyvinę kovoj prieš klaidatikius negalėjo tikėtis efektyvios pagalbos nei iš valdovo, nei iš diduomenės.

Gandas apie Žygimanto Augusto toleranciją ir palankumą reformacijos šalininkams buvo plačiai pasklidęs Europoje. Net ir pats Kalvinas savo laiškais (1554.XII.5 ir 1555.II.25) ragino Žygimantą Augustą nebelaukti, pagreitinti reformacijos įvedimą visa-

⁴¹ S. SUŽIEDĖLIS, *Reformacijos sąjūdis Lietuvoje*, žr. *Židinys*, 1938 m., 8-9 nr., 252 psl.; TH. WOTSCHKE, *König Zigmunt von Polen und seine evangelische Hofprediger*, žr. *Archiv für Reformationsgeschichte*, 16 (1907), 329-350 psl.

⁴² G. SCHRAMM, *Der polnische Adel und die Reformation 1548-1607*, Wiesbaden 1965, 245 psl.

⁴³ Lietuvos didikų luomą reprezentavo eilė šeimų, kurios savo kilmę vedė iš Gedimino ar kitų kunigaikščių. XVI a. Lietuvoje buvo priskaitoma apie 80 didikų giminių. Plg. G. SCHRAMM, ten pat, 147 psl. H. JABLONOWSKI, *Westrussland zwischen Wilna und Moskau*, Leiden 1955, 37 psl. nurodo, kad Lietuvos didikų giminių XV a. gale buvo apie 100.

⁴⁴ G. SCHRAMM, *Der polnische Adel und die Reformation 1548-1607*, Wiesbaden 1965, 147 psl.; H. MERCZYNG, *Zbory i senatorowie protestancy w dawnej Rzeczypospolitej*, Varšuva 1904, 138 psl.

⁴⁵ S. SUŽIEDĖLIS, *Reformacijos sąjūdis Lietuvoje*, žr. *Židinys*, 1938 m., 8-9 nr., 259 psl.

me krašte ir išvesti savo valstybę iš «biaurios popiežiaus vergijos»⁴⁶. Daugeliui atrodė, kad valdovas vos laikosi katalikybėje. Tačiau jis lemiančio žingsnio iš kelio nepadarė. Jame vis tik slėpėsi stipri giminės tradicinė sąmonė išlikti katalikų tikėjime. Jis pabrėžė, kad esąs ainis senos dinastijos, kurios garbė prasidėjo perėjimu į Katalikų Bažnyčią. Joje jis privalo ir išsilaikyti. Dėl to ne be pagrindo buvo jo užtikrinimas (1548 m.) Lenkijos kanceliui Samueliui Maciejowskiui, kad jis ir jo karališkasis dvaras išlaikys savo protėvių tikėjimą t.y. katalikišką ir, jei reikės, už jį mirs. Savo nusistatymą laikytis tėvų tikėjime jis pareiškė ir savo laiške (1554.VII.7) imperatoriui Karoliui V ir 1556 m. atsakyme Prūsijos luomams⁴⁷.

b) *Bažnytinės hierarchijos pasyvumas.* — Reformacijos sąjūdžio stipriausio įsisiūbavimo dešimtmečiais vietinėj katalikų bažnytinėj hierarchijoje beveik nesimatė stambių pilorių, kurie būtų stipriai parėmę Bažnyčios rūmą, beveik nebuvo galingų ažuolų, kurie būtų tvirtai atlaikę įvairių religinių srovių sukeltos audros smūgius, beveik nebuvo ryžtingų vadų, kurie būtų pašaukę katalikus kovon ir jiems vadovavę.

Tiesa, ką tik pasirodžius protestantizmui Lietuvoje, jam kelią užkirsti bandė Vilniaus vysk. Jonas iš Lietuvos kunigaikščių. 1527 (ar 1528) m. sušaukęs diecezinį sinodą, vysk. Jonas priminė, kad vyskupijoj jau yra pasirodę klaidingų mokslų skelbėjų ir kad tomis klaidomis užsikrečia ir kai kurie kunigai. Sinode nutarta nepriimti vikarais tokių nepažįstamų keliaujančių kunigų ir saugotis erezija įtartinų mokytojų, nepriimti jų į mokyklas⁴⁸. Vilniaus vysk. Paulius Algimantas Alšėniškis (1535-1555) bandė kovoti su naujatikiais⁴⁹. Jis atydžiai sekė Žygimanto Augusto laikyseną protestantų atžvilgiu ir reagavo į kiekvieną jo veiksmą, patvarkymą ar žingsnį, kuris nesiderino su katalikybe. Vilniuje

⁴⁶ CALVINI *Opera Omnia*, IX t. *Epistolae*, Amsterdamas 1668, 85 psl.; A. ALEKNA, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, 70 psl.

⁴⁷ Kaizeriui Karoliui V jis rašė: «Sed nos tamen ad vetera Ecclesiae instituta retinenda..., cum nonnullae aliae causae tum domestica atque externa semper invitabant exempla, iis enim maioribus orti, iis parentibus geniti sumus, qui diligentissime semper maiorum in religione instituta coluerunt, ita etiam a pueritia instituti, atque iis imbuti praeceptis, ut novationes in omnibus rebus, sed praecipue tamen in religione summopere fugeremus, cum praesertim eas perniciosas atque exiciabiles omnibus rebus publicis esse iudicaretur». *Scriptores Rerum Polonicarum*, I t., 1872, 102 psl.; G. LENGNICH, *Geschichte der Preussischen Lande, Königlich-Polnischen Antheils*, 2 t., Dancigas 1723, 147 psl.

⁴⁸ J. SAWICKI, *Concilia Poloniae*, II t., Varšuva 1948, 117-131 psl.

⁴⁹ J. PURYCKIS, *Glaubenspaltung in Litauen im XVI. Jahrhundert*, 80-81 psl.

jis neleido platinti protestantizmo, sutramdydamas pirmuosius jo skleidėjus. Jis patraukė į bažnytinę teisną Abraomą Kulvietį, pradėjusį skelbti liuteronizmą šv. Onos bažnyčioje ir privertė jį pasitraukti iš Lietuvos. Kulviečio įsteigta Vilniuje protestantiška mokykla buvo greit likviduota ir jo bendraminčiai išsklaidyti⁵⁰.

Prieš protestantiškąjį sąjūdį reikėsi tuo laiku Vilniuje domininkonas Kiprijonas Viliskis (m. 1594), vadinamas «eretikų plak-tuku». Panaudodamas savo neeilinį iškaltumą, jis nenuilstamai pamokslavo bažnyčiose, miesto gatvėse ir aikštėse, gindamas katalikų tikėjimo tiesas ir kritikuodamas protestantizmo tezes.

Po Pauliaus Algimanto Vilniaus vyskupo sostą užėmė Valerijonas Protasevičius (1556-1579). Momentas reikalavo uolaus, pasi-šventusio ir energingo ganytojo, bet Protasevičius, bent iš pradžių, tokiu nebuvo. Savo bažnytinę karjerą pradėjo jis Žemaičiuose. Iš Stanislovo Kęsgailos buvo pirkęs dvarą. Kęsgailai, kaip Kražių parapiinės bažnyčios kolatoriui, pasiūlius, Protasevičius buvo pas-kirtas Kražių klebonu, o vysk. Mikalojus Viekšgaila pakėlė jį Var-nių katedros kanauninku⁵¹. Tačiau Žemaičiuose jis retai kada tepasirodydavo. Gyveno Vilniuje, kur buvo pakeltas taipgi kate-dros kapitulos kanauninku (1537) ir ėjo karalienės Bonos kance-liarijoj raštininko pareigas⁵². 1549 m. jis buvo paskirtas Lucko vyskupu, o 1556 m. perkeltas į Vilnių. Protasevičius buvo savo lai-kotarpio žmogus: mėgo gerą gyvenimą ir patogumus, užsiėmė daugiau politika, negu pastoracija. Vyskupiją valdė 23 metus. Pirmą jo valdymo dešimtmetį protestantizmas galėjo netrukdomas plėstis ir išsišaknyti. Tik į gyvenimo pabaigą pamatė ir suprato, kokioje padėtyje yra atsidūrusi jo vyskupija ir, nors ligos vargi-namas, pradėjo veikti⁵³. Dideli jo nuopelnai, įgyti jau į gyvenimo pabaigą, išryškėja jėzuitų į Lietuvą atkvietimo ir mokslo įstaigų — kolegijos ir akademijos įkūrimo istorijoj. Dėl to teisingai jis yra jėzuitų vertinamas ir iškeliamas⁵⁴.

Žemaičiuose XVI a. viduryje taip pat nesimatė iškilesnių asmenybių bažnytinėj hierarchijoj. Vyskupai dažnai keitėsi, pro-tarpiais vyskupija likdavo be ganytojo. Kai 1556 metais Vilniun kėlėsi iš Lucko vysk. V. Protasevičius, į Žemaičius tada buvo pas-kirtas vysk. Jonas Domanovskis (1556-1563), lenkų kilmės. Lie-tuvos didikai buvo nepatenkinti ir priekaištavo karaliui, kam jį

⁵⁰ VACL. BIRŽIŠKA, *Aleksandrynas*, I t., 45-46 psl.

⁵¹ M. WOŁONCZEWSKI, *Żemajtiu Wiskupistę*, I t., 82 psl.

⁵² J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, III t., Vilnius 1916, 35 psl.

⁵³ ST. ROSTOWSKI, *Lituanicarum Societatis Iesu Historiarum libri decem*, Paryžius-Briuselis 1877, 29 psl.

⁵⁴ Archivum Romanum Societatis Iesu, Pol. 35, f. 302-304.

nominavo Žemaičių vyskupu. Anksčiau J. Domanovskis gyveno ir dirbo Vilniuje, buvo vyskupo kancleriu, kapitulos kanauninku ir prelatu (1529)⁵⁵, prižiūrėjo nuo gaisro nukentėjusios katedros atstatymą. Ir paskirtas Žemaičių vyskupu, jis nedaug laiko praleido savo vyskupijoje. Žemaičių Medininkai jam, daugelį Europos kraštų mačiusiam, gal būt atrodė pertamsus užkampis. Būdamas kanonų ir civilinės teisės žinovas, jis dirbo II-jo Lietuvos statuto redakcinėje komisijoje, o 1558 m. buvo ir tos komisijos pirmininku. Teisiniais darbais apkrautas, jis neberado laiko labiau atsidėti savo vyskupijos reikalams. Iš jo septynių metų vyskupavimo Žemaičiuose paminėtini pora dalykų: jo pavedimu kan. Petras Roizijus 1561 m. surašė Medininkų kapitulos statutą — *Novellae constitutiones Ecclesiae Mednicensis* ir pats vysk. J. Domanovskis savo vyskupiją padalino į 38 parapijas⁵⁶. Be abejo, jis matė reformacinių idėjų plitimą vyskupijoje ir, gal būt, dėl to « stiprėj isakie klebonams, kad su didesni ne kaip lig szolej atidi prigulentius sau darbus atliktum. Labaj gine kunegams apsigierti, tankiej i wieszes wažinieties, par dienas ir naktis su swetejs brusti ir didelej puoszties, nes pats to wisa niekumet nedare »⁵⁷.

Domanovskio įpėdinis buvo Stanislovas Narkuskis. Apie jo vyskupavimą maža tėra žinių, nes vyskupu tebuvo vos pusmetį ir savo vyskupijos nespėjo pamatyti. Jis taip pat, kaip ir jo pirmtakas, buvo teisininkas. Krokuvos akademijos studentų, kuriems 1534 m. buvo suteiktas magistro laipsnis, sąrašė prie Narkuskio pavardės pridėtas prierašas: *iuris doctor et collega inter iuristas*⁵⁸. Po studijų jis ilgesnį laiką darbavosi Vilniuje. Protestantizmo plitimo metu Narkuskis buvo vienas iš stipresnių katalikybės pozicijų gynėjų Vilniuje. Bet Žemaičiuose toje srityje jam neteko pasireikšti, nes vyskupu paskirtas 1564.VI.21 d., besirengdamas vykti užimti vyskupijos, susirgo ir tų pačių metų gale ar 1565 m. pradžioje mirė Tikocine⁵⁹. Vyskupija beveik dvejus metus buvo be vyskupo.

Po Narkuskio Žemaičių vyskupu tapo Viktorinas Virbickis. Ir jis atėjo į Žemaičius jau įprastu vyskupams keliu — iš Vilniaus; ten buvęs iki tol kapitulos kanauninku ir kapitulos prokuratoriumi, o nuo 1563 m. ir Žemaičių kapitulos prelatu archidijakonu.

⁵⁵ J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, III t., Vilnius, 1916, 31 psl.

⁵⁶ M. WOŁONCZEWSKI, *Żemajtiu Wiskupistė*, I t., 89-91 psl.

⁵⁷ M. WOŁONCZEWSKI, ten pat, 91 psl.

⁵⁸ J. MUCZKOWSKI, *Statuta necnon liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagiellonica (1402-1849)*, Krokawa 1849, 186 ir 189 psl.

⁵⁹ R. KRASAUŠKAS, *Narkuskis Stanislovas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIX t., 541 psl.

1565.VI.8 d. paskirtas Žemaičių vyskupu⁶⁰. Po konsekracijos atvyko į savo vyskupiją. Medininkai nenudžiugino naujojo vyskupo. Besikaitaliojant vyskupams, diecezijoje buvo išgalėjusi netvarka ir negerovės, kapituloj buvo išviešpatavusi nesantaika. Vyskupui nepavyko nei greit apraminti dėl savitarpio ginčų suirzslusios kapitulos, nei ko žymesnio padaryti, gelbstint vyskupijos pairusią tvarką. Vos porą metų pabuvęs Medininkuose, jis 1567 m. buvo perkeltas į Lucką. Pagal Valančių jo išsikėlimo vyriausia priežastimi buvusi kapituloj įsiveisę nesutarimai⁶¹, bet reikia manyti, kad čia buvo ir kita priežastis. Žinoma, kad Lucko vyskupija buvo kiek geresnė ir turtingesnė už Žemaičių. Be to, iš Lucko vyskupijos buvo daugiau galimybių paskui patekti ir į sostinės — Vilniaus vyskopus. Dėl to Lucko vyskupui mirus, Virbickis, kaip pastebi Valančius «su didiu įtempimu smejgies į jo vietą, o igijęs nu Karalaus su popiežiu rejkalings popierius, metusi 1567 ir iszsidangina powisam isz Žemajtiu»⁶².

Vyskupijų keitimas yra būdingas XVI-XVII a. reiškinys. Nuncijus H. Visconti 1636 m. rašė apie Lenkijos vyskopus: «... dažnai keičia diecezijas, trokšdami vis turtingesniųjų, ir dėl to galima sutikti vyskopus, kurie tris ar keturis kartus pakeitę sužieduotinę, ir tuo būdu siekdami tik pajamų, yra akli ganomųjų reikalams»⁶³.

V. Virbickis neturėjo nei administracinių gabumų, nei, gal būt, noro ir uolumo pastoraciniam darbui vyskupijoje. Jau persikėlus jam į Lucką, nuncijus Bolognetti 1583 m. davė Virbickiui griežtus nurodymus kaip valdyti vyskupiją⁶⁴. Jei jis nekaip tvarkė Lucko vyskupiją, tai galima tvirtinti, kad Žemaičiuose taip pat daug gero nepadarė.

Išsikėlus V. Virbickiui į Lucką, Žygimantas Augustas 1567 m. sausio mėn. (tuo metu jis buvo kaip tik Lietuvoje) rašė iš Knišino į Romą, prašydamas pop. Pijų V paskirti Medininkų kan. Jurgį Petkūną Žemaičių vyskupu⁶⁵. Roma, kaip paprastai, neskubėjo, nežiūrint, kad vyskupijos padėtis buvo kritiška ir reikalaujanti

⁶⁰ Vatikano Archyvas, Acta Cameraria, 9 t., f. 123; Acta Miscellanea, 17 t., f. 754.

⁶¹ *Žemajtiu Wiskupistė*, I t., 94 psl. : « Žemajtiu kanaunikaj par puskiet-wirtus metus be tikra wirszinika pasklida į dalis, wiens kita neapkięnte, kiersztawa, baros ir patis nežinodamis ko nori ».

⁶² *Žemajtiu Wiskupistė*, I t., 94 psl.

⁶³ *Relacye Nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, Berlynas-Poznanė 1864, II t., 235 psl.

⁶⁴ *Monumenta Poloniae Vaticana*, VI t., Krokuva 1938, 666-667 psl.; Vatikano archyvas, Nunz. Polon. 15, f. 313.

⁶⁵ Vatikano archyvas, Lettere Principi 31, f. 364-365.

nedelsiant pajėgaus ganytojo. Tik 1567 m. lapkričio mėn. 14 d. J. Petkūnas buvo paskirtas Žemaičių vyskupu⁶⁶.

Sprendžiant iš kai kurių duomenų, J. Petkūnas turėjo būti geras vyskupas. Jis buvo lietuvis, kilęs iš Eisiškių, Vilniaus vyskupijos, nepriklausė turtingųjų luomui, vaikystėj neteko tėvo, prižiūrimas šeimai skirto globėjo, pradėjo ir išėjo nelengvą mokslo kelią, studijavo Wittenberge, Paduvoj ir Ferraroj, kur 1556.V.27 d. po egzamino « griežto ir baimingo » (*rigorosum et pertremendum*) gavo medicinos daktaro laipsnį ir insignijas: knygą, diademą ir aukso žiedą⁶⁷. Baigęs studijas ir pargrįžęs į Lietuvą, Petkūnas apie 1560-1561 m. buvo pakeltas Žemaičių kapitulos, o 1563 m. ir Vilniaus kapitulos kanauninku. Galimas daiktas, kad šį pastarąjį kanauninkatą bus gavęs už Žygimantui Augustui atliktas mediciniškas paslaugas⁶⁸. Būdamas Žemaičių ir Vilniaus kapitulų kanauninku, J. Petkūnas galėjo neblogai pažinti Bažnyčios ir tikėjimo padėtį Lietuvoje. Tad paėmus vyskupijos vairą, tereikėjo noro ir pastangų jį gerai vairuoti.

J. Petkūno vyskupavimas (1567-1574) paprastai nusakomas neigiamai⁶⁹. Jam primetamas apsileidimas ir nerūpestingumas vyskupijos reikaluose, jam priskiriama kaltė už negeroves vyskupijoj, tikėjimo pakrikimą ir didžiausią protestantizmo išplitimą Žemaitijoj. Bet reikia nepamiršti, kad vyskupijos apverktina padėtis nebuvo koks staiga iškilęs J. Petkūno vyskupavimo metu reiškiny. J. Petkūnas perėmė vyskupiją jau su jo pirmtakų palikimu — užaugusiomis negerovėmis. Jau trejetą metų anksčiau Žygimantas Augustas, rašydamas popiežiui dėl vysk. St. Narkuskiui reikalingų pasilaikyti beneficijų (Vilniaus archidiakonato ir dviejų klebonijų), apie Žemaičių vyskupiją kalbėjo kaip apie visai pairusią ir apleistą — « *Ecclesiae huic ac sedi Mednicensi penitus fere collapsae et destitutae* »⁷⁰. Perdaug liūdnai atvaizdavo vyskupijos padėtį ir A. V. Kojalavičius, paskleidęs žinią, kad

⁶⁶ *Hierarchia Catholica*, IV t., Münsteris 1923, 239 psl.

⁶⁷ J. LEBEDYS, *Mikalojus Daukša*, Vilnius 1963, 93-94 psl.

⁶⁸ J. LEBEDYS, ten pat, 94 psl.

⁶⁹ M. WOŁONCZEWSKI, *Żemajtiu Wiskupistę*, I t., 96-97 psl. ir jo nurodytas Roizijaus eilėraštis *Chiliasticon*. Tačiau J. Lebedys įrodo, kad vysk. M. Valančiaus cituotų iš Roizijaus žodžių: « Wiskupa Pietkiewiczę retaj tegalieje kas matiti bażnicio ... Mediokle jem terupieje: nu auszras lig brieksztant po laukus su szunimis skrajoje.. » nėra nei Roizijaus eilėraštyje *Chiliasticon*, išspausdintame 1557 m., kada J. Petkūnas dar nebuvo vyskupu, nei kituose Roizijaus eilėraščiuose, parašytuose vėliau ir skirtuose vyskupui J. Petkūnui. Žr. J. LEBEDYS, *Mikalojus Daukša*, Vilnius 1963, 96 psl.

⁷⁰ A. THEINER, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, II t., Roma 1861, 708 psl.

J. Petkūno laikais (1567-1574) Žemaičiuose bebuvo likę tik septyni kunigai ⁷¹. Šios žinios netikslumą įrodė prof. dr. Z. Ivinskis. Pasiremdamas istoriniais šaltiniais, jis priskaitė J. Petkūno vyskupavimo metu Žemaičių diecezijoje 17-20 kunigų ⁷². Tad apverktina diecezijos padėtis suprastina reliatyviai. Už tai kalba faktas, kad ir pačiais protestantiniais dešimtmečiais Žemaičiuose tai vienur, tai kitur (Šilalė 1533, Baisogaloj 1539, Vilkioj 1542, Mosėdyje 1551) buvo pastatomos naujos bažnyčios. Ir vysk. J. Petkūno laikais nėra penkmečio, kuriame nebūtų pastatyta kokia parapinė bažnyčia (1563 Pašušvyje, 1564 Plateliuose, 1569 Kvėdarnoj). Tik paskui aštuonerių metų tarpe nėra žinių apie naujų bažnyčių statymą. Bet 1577 m. statoma nauja bažnyčia Skuode ir nuo to laiko vyksta intensyvesnis bažnyčių statymas ⁷³. Iš to galima daryti išvadą, jei tose vietose buvo statomos bažnyčios, tai ten buvo ir tikinčiųjų ir dar gan pajėgių. Bažnyčios negalėjo būti pastatytos ir be vyskupo žinios, sutikimo ir leidimo. Tad ir vysk. J. Petkūnui reikia pripažinti tam tikrą rūpestingumą Bažnyčios reikalais, nes ir jo vyskupavimo metu buvo pastatyta viena nauja bažnyčia. Kiek jis dėjo pastangų tramdyti protestantizmo plitimą ir stiprinti katalikybę, neturime žinių. Tik Žygimantas Augustas, nominavęs jį vyskupu, prašė popiežių, kad paliktų jam dvi iki tol turėtas beneficijas, kad naujasis vyskupas galėtų laikyti prie savęs mokytų vyrų, kurie kovotų prieš eretikų mokslą ⁷⁴. Tai rodytų, kad su Petkūnu buvo kalbama apie protestantizmo pavojų ir aptariamą priemonę kovai su juo. Reikia manyti, kad jam rūpėjo, bent į gyvenimo pabaigą, parengti savo vyskupijai daugiau kunigų. Nespėjęs įsteigti Žemaičiuose kunigų seminarijos, jis savo testamente iš savo turtų užrašė 1.700 kapų grašių, kad Vilniuje pas jėzuitus būtų mokoma 12 jaunuolių ir kunigus ⁷⁵.

c) *Neskaitylinga ir nepajėgi dvasiškija*. — Peržvelgus laikotarpio vyskopus, toliau reikia pažiūrėti, kokios gi buvo kitos katalikiškos jėgos, kokia buvo dvasiškija, dirbusi tiesioginėje pastoracijoje, kiek ji

⁷¹ W. A. KOIAŁOWICZ, *Miscellanea*, 67 psl.

⁷² Z. IVINSKIS, *Žemaičių religinė padėtis vysk. J. Petkūno laikais*, žr. *Aidai*, 1955 m., 9 nr. 377-381 psl.; Z. IVINSKIS, *Petkūnas Jurgis*, žr., *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t. 358-359 psl. Plg. taip pat A. ALEKNA, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Kaunas 1936, 73 psl.; J. PURYCKIS, *Glaubenspaltung in Litauen im XVI. Jahrhundert*, Fribourgas 1919, 111 psl.

⁷³ Z. IVINSKIS, *Žemaičių religinė padėtis vysk. J. Petkūno laikais*, žr. *Aidai*, 1955 m., 9 nr. 381 psl.

⁷⁴ Vatikano Archyvas, S. S. Principi 31, f. 365.

⁷⁵ Žr. J. Petkūno Petkevičiaus testamentą K. JABLONSKIS, *Dokumentai apie kan. Daukšą*, žr. *Tauta ir Žodis*, VII t., 1931, 357-361 psl.

buvo pajėgi perteikti katalikiškąjį tikėjimo mokslą žmonėms ir ginti tikėjimą nuo besiveržiančių erezijų, koks buvo jos moralinis lygis.

Jėzuitas M. Sedkovskis, 1576-1577 m. su vysk. M. Giedraičiu aplankęs Žemaičių vyskupijos parapijas, apie kunigus atsiliepė gan karčiai. Jo nuomone kunigai ir kanauninkai buvo pairusio gyvenimo, kad liaudžiai jie buvo ne pavyzdys, bet papiktinimas, kad jems labiau rūpėjo savi malonumai, o ne jiems patikėti žmonės⁷⁶. Pats vysk. M. Giedraitis skundėsi jėzuitų provinciolui Pr. Sunyer, kad savo vyskupijoje (Žemaičiuose) neradęs tokių kunigų, kurie sugebėtų tinkamai atlikti savo pareigas ir neturėtų konkubinių⁷⁷. Taip buvo ne vien Žemaitijoje ar Lietuvoje. Negerovės dvasiškijos luome buvo bendra to laikotarpio — XVI a. žymė. Jas atsinešdavo jie iš bajoriškos visuomenės sluogsnio, iš kurio ateidavo kandidatai į kunigus. Kaimyninėje Lenkijoje bažnytinio ir kunigų gyvenimo negerovės buvo dar ryškesnės. O daugelis kunigų Lietuvon atkeldavdavo kaip tik iš Lenkijos, parnešdami čia palaidumą, girtavimą ir kitas neigiamybes. Teisingai pastebėjo popiežiaus legatas Commendoni sakydamas, kad iš Lenkijos į Lietuvą vyksta tokie kunigai, kurie nepasižymi nei išsilavinimu, nei morale⁷⁸.

Bendrus teigimus apie sunkią katalikybės padėtį Lietuvoje, respektiviai Žemaitijoje, apie dvasiškių negausumą, menką jų išsilavinimą ir nepareigingumą patvirtina konkretūs Tarkviniaus Pekulo 1579 metais surinkti Žemaičių vyskupijos vizitacijos metu daviniai. Vysk. M. Giedraičio prašomas, nuncijus Caligari 1579 m. atsiuntė iš Varšuvos savo auditorių Tarkvinijų Pekulą padaryti Žemaičių vyskupijos vizitacijos. T. Pekulas vizitaciją pradėjo rugsėjo mėnesį. Vizitatorių lydėjo du jo sekretoriai: lenkas St. Koženevskis ir italas Felicijonas, jėzuitas M. Sedkovskis, kuris 1576-1577 metais su vysk. M. Giedraičiu buvo lankęs šią vyskupiją ir bajoras G. Bogatekas iš Luokės. Prie šios palydos dar prisidėdavo vienas kitas vietinis bajoras ar pareigūnas. Vizitatorius apvažinėjo Žemaičių vyskupijos parapijas, kai kuriose jų užtrukdamas po kelias dienas, tyrinėjo bažnyčių ir parapijų stovį, kunigų tinkamumą eiti pareigas, tikinčiųjų aptarnavimą, apklausinėdamas ne tik klebonus ir vikarus, bet ir pasikvietus miestelio gyventojų ar parapijos atstovus, nurodydamas trūkumus ir priemones jiems pašalinti, taip pat skirdamas bausmes už prasižengimus bei baudas už nurodymų nevykdymą. Toji vizitacija, kaip pastebi J. Le-

⁷⁶ Archivum Romanum Societatis Iesu, Pol. 80, f. 18v.

⁷⁷ Archivum Romanum Societatis Iesu, Epist. Germ. 137 II, f. 244.

⁷⁸ J. PURYCKIS, *Glaubensspaltung in Litauen im XVI. Jahrhundert*, Fribourgas 1919, 48 psl.

bedys, davė ryškų Katalikų Bažnyčios ir dvasiškių vaizdą Lietuvoje, parodė juos gana tikroviškai, nenuslėpė nei tamsiųjų pusių⁷⁹. Pažiūrėkime arčiau vizitacijos aprašymą.

Vizitatorius T. Pekulas rugsėjo 17 d. atvyko į Vilkijos parapiją⁸⁰. Jos klebonu yra Steponas Bienkovskis, bet jis gyvena ne Vilkijoje, o Veliuonoj, už 23 km. nuo Vilkijos. Jis valdo tris parapijas: Veliuonos, Vilkijos ir Skirsnemunės. Vilkijoje klebonas St. Bienkovskis laiko vikarą Joną Laskovskį, kuris ir pasitiko vizitatorių. Kun. J. Laskovskis yra lenkas, atkiles čia iš Plocko vyskupijos, yra 60 metų amžiaus, Žemaitijoje gyvena jau 32 metus, o Vilkijos vikaru 6 metai, bet lietuviškai neišmokęs, pamokslus sako gudiškai, kunigu išventintas prieš 7 metus vysk. J. Petkūno, menko išsilavinimo. Vizitatoriaus paklaustas, nemokėjo pasakyti, kokie yra Dievo įsakymai, nemokėjo išskaičiuoti nei sakramentų, lotyniškai vos paskaito, mišias laiko tik sekmadieniais ir šventadieniais, vaikų nekatekizuoja, kai kada sekmadieniais aiškina žmonėms Dievo įsakymus, Tikiu į Dievą Tėvą, Tėve Mūsų ir Sveiką Mariją. Jo tvirtinimu, tik dalis katalikų atlieka išpažintį vieną kartą į metus. Daug yra gyvenančių konkubinate, daug burtais ir pranašystėmis užsiimančių. Kun. J. Laskovskis nelankęs ligonių, retai juos teaprupinaš šv. sakramentais, krikšto ir moterystės sakramentus dažnai teikia ne bažnyčioje, bet privačiuose namuose. Kun. J. Laskovskis veda nepavyzdinę gyvenimą. Visa tai ištyręs, vizitatorius nubaudė jį 3 savaitėm kalėjimo o už apsileidimus kunigiškose pareigose — įvairiomis piniginėmis bausmėmis. Vilkijos bažnyčią vizitatorius rado apleistą ir būtinai reikalingą taisymo. Bažnyčios stogas kiauras ir lietus gadinaš jos vidų, altorius blogai prižiūrimas, uždangalai nešvarūs ir suplyšę, Šventčiausias Sakramentas laikomas medinėj dėžutėj, apdengtoj raudona nešvaria medžiaga, amžinoji lempelė nedeginama, žvakių nėra, mišių drabužiai tik vieni ir tie seni ir suplyšę, krikštyklos vanduo užterštas, pilna musių. Netoli bažnyčios esančios kapinės neaptvertos, kiaulių knaisiojamos, mirusiųjų kaulai išmėtyti⁸¹.

Iš Vilkijos vizitatorius rugsėjo 18 d. nuvyko į Veliuoną, kur rado kleboną St. Bienkovskį. Jis kunigu išventintas Vilniuje prieš 30 metų, o Veliuonoj 13 metų klebonaujaš. Per tuos 13 metų kle-

⁷⁹ Žr. Mikalojus Daukša, 125 psl.

⁸⁰ *Visitationes Ecclesiarum Dioecesis Mednicensis peractae anno Domini 1579*. Šios T. Pekulo atliktos Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašymo išlikusios dalies (maždaug vienas trečdalis šio aprašymo teksto yra dingęs) nuorašą padarė kun. P. Veblaitis. Nuorašas apima 85 didelio formato, mašinėle rašytų puslapių. Šiuo nuorašu čia ir naudosimės. Šį šaltinį toliau cituosime santrumpa: *VEDM*.

⁸¹ *VEDM*, 2-9 psl.

bonas neap rūpinęs šv. sakramentais nei vieno ligonio, nes žmonės šioj parapijoj visai nieko nežiną apie paskutinio patepimo sakramentą, dėl to ir nekviečia kunigo pas ligonį nei ligos, nei mirties atveju. Parapijoj esą daug eretikų ir schizmatikų. Katalikai maža lanko bažnyčią ir tik dalis teatlieka velykinę išpažintį. Klebonas sakąs pamokslus sekmadieniais, mišias laikąs sekmadieniais ir 3 dienas savaitėje. Veliuonoj yra mokykla ir mokytojas, kurį išlaiko klebonas. Apie bažnyčios stovį vizitatorius nieko neužrašė, tik pastebėjo, kad, apžiūrėjęs altorių, rado jį užtiestą senu suplyšusiu užtiesalu. Tabernakulas esąs didelis ir pakankamai geras, Švenčiausias Sakramentas laikomas taip pat medinėj dėžutėj, krikštykloj vanduo nešvarus, metrikų knyga suirusi ir netvarkingai vedama, bažnyčioj esančios dvi vėliavos, bet abi senos ir suplyšusios, mišių drabužiai pusėtinai geri, bažnyčiai priklauso beneficija 10 valakų žemės ir kelios smuklės. Klebonas laikąs pas save moterį, iš kurios susilaukęs sūnaus ir dukters⁸².

Dar blogesnę padėtį rado vizitatorius Skirsnemunės parapijoj. Bažnyčia ten visai apgriuvusi, be durų. Klebonas St. Bienkovskis, kuriam priklauso aptarnauti Skirsnemunės bažnyčią, čia pasirodo labai retai. Vizitatoriaus apklausinėjami žmonės kaltino kleboną, kad juos palieka be pamaldų ir dvasinio aptarnavimo. Gyventojai čia esą visi katalikai, išskyrus Skirsnemunės valdytoją (miestelis priklausąs karaliaus jurisdikcijai) Vaclovą Šemetą, kuris esąs eretikas ir kuris pasisavinęs bažnyčios beneficiją. Žmonės prieš kiek laiko buvo privežę statybinės medžiagos ir norėjo, kad būtų pastatyta nauja bažnyčia, bet nebuvo kunigo, kuris būtų tuo rūpinęsis. Dabar žmonės vaikus krikštyti vežą į Jurbarką pas eretikų kunigą⁸³.

Rugsėjo 21 d. vizitatorius, važiuodamas į Ariogalą, aplankė Seredžių. Bažnyčią rado užrakintą. Paklausinėjęs žmonių apie kunigą, patyrė, kad bažnyčią valdo kunigas eksvienuolis (buvęs pranciškonas), bet perėjęs į kitą tikėjimą, vedęs žmoną, gyvenąs pas miestelio valdytojo ūkvedį. Mišias laikąs katalikų bažnyčioj. Kai sužinojo, kad gali atvykti vizitatorius, anksti atlaikęs mišias, užrakinęs bažnyčią ir išvažiavęs, nes bijojęs, kad vizitatorius jo nesuimtų ir nepasodintų į kalėjimą⁸⁴.

Senoj ir didelėj Ariogalos parapijoj padėtis buvo ne ką geresnė. Čia vizitatorius rado prieš metus vysk. M. Giedraičio paskirtą kun. Jurgį Jurgevičių. Jis valdo dvi parapijas: Ariogalos ir Butkiškės,

⁸² *VEDM*, 10-14 psl.

⁸³ *VEDM*, 14-15 psl.

⁸⁴ *VEDM*, 17 psl.

o trečią—Betygalą aptarnauja kaip vikaras. Klebonijoje laiko dvi moteriškas ir augina sūnų ir dukterį. Kunigas Jurgevičius menko išsilavinimo, nors kunigauja jau 7 metai. Vizitatorius, paklausi-
nėjęs jį, patyrė, kad nemoka išpažinčių klausyti, apie sutvirtinimo sakramentą nieko nežino. Mišias Ariogaloj laiko kas trečias sekma-
dieniai, per visus metus neaprupino šv. sakramentais nei vieno ser-
gančio. Altorius apleistas, uždengtas nešvaria drobule, taberna-
kulas sukaltas iš paprastų neobliuotų lentų, be užrakto. Švenčiaus-
sias laikomas medinėj dėžutėj, krikštykla neprižiūrima, vanduo
joje drumzlinas, pilnas vabzdžių. Kapinės, kaip ir kitur, neaptver-
tos, apleistos, netvarkingos. Gyventojai Ariogalos parapijoj daugy-
moj esą katalikai, tik vienas kitas yra liuteronas. Religinis gyve-
nimas parapijoj apmiręs. Tik dalis katalikų prie sakramentų eina
Velykų metu. Ariogaloj veikianti mokykla, kurioje mokytojauja
vargonininkas, bet vaikai mokomi tik gudiškai ir lenkiškai. Bažny-
tinės beneficijos esą apie 4 valakus žemės⁸⁵.

To paties kun. J. Jurgevičiaus valdomoj Butkiškės parapijoj
vizitatorius lankėsi rugsėjo 22 d. Bažnytėlė ir klebonija stovinti
lauke, prie jos nėra nei miestelio, nei kaimo. Kunigas čia negyvena,
mišių atlaikyti kas trečią sekmadienį atvažiuoja iš Ariogalos.
Altoriaus tabernakulas medinis ir sukrypęs, neužrakintas, Šven-
čiausias laikomas medinėj dėžutėj, liturginiai drabužiai, indai ir
knygos senos ir suplyšusios. Dalis bažnytinės žemės užimta eretikų
Andriaus ir Jono Zakševičių⁸⁶.

Sugrįžęs dar į Ariogalą, vizitatorius apklausinėjo daugelį para-
piečių ir surašęs klebonui nurodymus, rugsėjo 25 d. išvažiavo į
Betygalą. Tai didelė ir sena parapija, pirmoji bažnyčia čia buvo
pastatyta 1416 m. Pagal parapijiečių skaičių čia reiktų būtinai
3 kunigų, o tuo tarpu nebuvo nė vieno. Prieš 6 metus Betygalos
klebonu buvo paskirtas Žemaičių kanauninkas Petras Petkūnas,
teturįs tik akolito šventimus. Jam priklausė ir civilinė valdžia
Betygalos miestelyje. Bet P. Petkūnas Betygaloj negyvena. Para-
piją aptarnauti pasamdęs Ariogalos kleboną Jurgį Jurgevičių.
Kadangi šis į Betygalą atvyksta tik kas trečią ar ketvirtą sekma-
dienį mišių atlaikyti ir vaikų pakrikštyti, tai žmonės nupratę nuo
bažnyčios lankymo, švenčių nešvenčia, pasninkų neužlaiko, prie
sakramentų neina. Ir bažnyčia stovi apleista, stogas kiauras, lan-
gai be stiklų, paveikslai nuo drėgmės išblukę. Liturginių indų ir
drabužių turi pakankamai (4 kielikai, 12 arnotų, monstrancija,
relikvijorius). Metrikų knygų nėra. Bažnytinės beneficijos 2 valakai

⁸⁵ VEDM, 17-22 psl.

⁸⁶ VEDM, 22-23 psl.

žemės; koplyčia turėjo savo atskirą beneficiją, bet keturi bajorai ją užėmė ir pasidalino tarp savęs. Žmonės beveik visi katalikai, išskyrus kelias bajorų šeimas. Jei būtų tvarka ir būtų kunigas, kuris rūpintųsi žmonių dvasiniais reikalais, tai visi būtų katalikai, taip kalbėjo žmonės vizitatoriui. Miestelyje yra mokykla. Mokytojas, prieš metus čia paskirtas, moko vaikus skaityti, gramatikos ir krikščioniškojo mokslo ⁸⁷.

Panašią padėtį vizitatorius rado visose kitose jo aplankytose parapijose: Viduklėj, Nemakščiuose, Pašaltuonyje, Kaltinėnuose, Žarėnuose, Batakiuose ⁸⁸. Kiek geresnė padėtis buvo Krakių parapijoje, kur klebonavo kan. Mikalojus Daukša ⁸⁹. Tiesiog reikia stebėtis, kad net tokios didelės parapijos kaip Raseiniai ⁹⁰ arba Kražiai ⁹¹ nebuvo geriau tvarkomos. Kražiuose anksčiau būdavo 14 kunigų, 1579 m. tebuvo tik vienas kunigas — vikaras. Jos klebonas Mikalojus Korizna buvo ir Kaltinėnų klebonas ir Vilniaus kapitulos kanauninkas, gyvendavo Vilniuje, o ne Kražiuose.

Net ir pačiame vyskupijos centre Medininkuose-Varniuose pastoracija buvo suredukuota iki minimumo. Didelės Varnių parapijos šv. Aleksandro bažnyčią aptarnavo tik vienas kunigas Martynas Goslickis, prieš 20 metų atsikėlęs čia iš Plocko vyskupijos, kunigu įšventintas Varniuose vysk. Viktorino Virbickio ir Varnių klebonu paskirtas prieš 2 metus, išmokęs kiek žemaitiškai. Jis ėjo dar ir kurijos oficiolo pareigas ir buvo daugiausia užimtas kanceliariniu darbu. Parapijos bažnyčioje mišios laikomos tik kas antras sekmdienis, pamokslai visai nesakomi, vaikai nemokomi katekizmo, mokyklos nėra, žmonės mažai lanko bažnyčią. Per jubiliejinius metus tik 5 parapijiečiai atliko išpažintį, ligoniai miršta dažniausiai neaprūpinti šv. sakramentais. Tokią padėtį konstatavo vizitatorius Varnių parapijos bažnyčioje ⁹².

Kita šv. Petro ir Povilo bažnyčia — Medininkų-Varnių katedra, kurios kapitulą 1579 m. sudarė vienas prelatas-archidijakonas ir šeši kanauninkai. Prelatu archidiakonu tuo metu buvo Motiejus Klodziński, lenkas, didžiojo Lietuvos kunigaikščio sekretorius, didelis bažnytinių beneficijų gaudytojas. Jis buvo taipgi Krokuvos kanauninkas, Vilniaus kapitulos prelatas, Krekenavos,

⁸⁷ VEDM, 79-81 psl.

⁸⁸ VEDM, 31-38, 50-55, 65 psl.

⁸⁹ VEDM, 26-29a psl.; J. LEBEDYS, *Mikalojus Daukša*, 104, 106, 121, 126 psl.

⁹⁰ VEDM, 30 psl.

⁹¹ VEDM, 39-50, 57-61 psl.

⁹² VEDM, 63-70 psl.

Ramygalos ir Panevėžio parapijų klebonas⁹³. Ne kunigiškas uolumas, bet pelno troškimas stūmė Kłodzinskį medžioti bažnytines pareigavietes. Archidijakonu jis išbuvo per visą vysk. M. Giedraičio vyskupavimo metą, bet Varniuose negyveno ir Žemaičių vyskupijos nelankė, nors tai ir buvo viena archidijakono pareigų. Apie jo pastoracinį darbą Varniuose nėra jokių pėdsakų.

Iš šešių 1579 m. buvusių Žemaičių katedros kanauninkų trys (A. Beinartas, P. Petkūnas ir M. Strykovskis) neturėjo kunigystės šventimų, tai aišku jie pastoracijos darbo nedirbo. Ambrozijus Beinartas, kilimu žemaitis, be kanauninkystės dar turėjo turtingą Kaltinėnų altariją. 1579 m. jis tapo ir Vilniaus kapitulos kanauninku. Vilnių daugiausia ir gyveno. Kapitulos siunčiamas, kelis kartus (1592, 1593, 1598) vyko į Romą⁹⁴.

Petras Petkūnas, vyskupo Jurgio Petkūno brolio Motiejaus sūnus, 1573 m. paskirtas Žemaičių kanauninku, gavo dar dvi beneficijas: Betygalos ir Viduklės parapijas, buvo tik klierikas, priėmęs keturis mažesnius šventimus. Gavęs beneficijas, tuojau išvyko į Krokuvą studijuoti. Nors ten, kaip jis pats sakosi, ėjęs šventuosius mokslus⁹⁵, bet vėliau nei teologija, nei bažnytinais reikalais nesirūpino, klebono ir kanauninko pareigas apleisdinėdavo, negyveno nei Betygaloj, nei Varniuose, dažnai važinėdavo į Vilnių ten linksniau laiko praleisti⁹⁶.

Kan. M. Strykovskis buvo lenkas iš Mozūrijos⁹⁷, 1567-1568 m. studijavęs Krokuvos akademijoje, paskui tarnavęs Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos kariuomenėje, domėjosi Lietuvos praeitimi, rinko istorinę medžiagą ir planavo parašyti didelį veikalą. 1578 m. atvyko į Varnius. Vysk. M. Giedraitis pavedė jam parašyti Lietuvos istoriją. Kad galėtų gauti beneficijų ir iš jų pragyvendamas rašyti istoriją, vyskupas suteikė jam žemesnius kunigystės šventimus, pakėlė Varnių kapitulos kanauninku ir paskyrė Jurbarko parapijos klebonu. M. Strykovskis buvo karys, keliautojas, praeities tyrinėtojas, gyveno Varniuose, dirbo istorijos srityje, bet ne bažnytinį darbą. Apie jį 1579 m. vizitacijos aprašyme pasakyta, kad gyvena Varniuose ir savo namuose laiko jauną našlę⁹⁸.

Trys kiti Varnių kanauninkai, turį kunigystės šventimus, buvo: Benediktas Kotarskis, Baltazaras Ulickis ir Mikalojus Daukša.

⁹³ J. LEBEDYS, *Mikalojus Daukša*, 111 psl.; J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, III t., Vilnius 1916, 63-64 psl.

⁹⁴ J. KURCZEWSKI, ten pat, 61, 73, 75 psl.

⁹⁵ *VEDM*, 82 psl.

⁹⁶ J. LEBEDYS, *Mikalojus Daukša*, 113 psl.

⁹⁷ J. MATUSAS, *Strykowski Maciej*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX t., 42 psl.

⁹⁸ *VEDM*, 76 psl.

Pirmasis buvo labiau išsilavinęs už kitus, turėjo administracinių gabumų ir patirties, buvo vysk. Jurgio Petkūno oficiolu, o jam mirus, kurį laiką administravo Žemaičių vyskupiją⁹⁹. 1581 m. jis buvo paskirtas Kelmės klebonu. Negalima teigti, kad jis būtų buvęs uolus ir pavyzdingas dvasiškis. Kiek vėliau jis, nepaklūsęs reikalavimui laikytis celibato, tapo reformatu, vedė ir buvo ekskomunikuotas¹⁰⁰.

Kan. Baltazaras Ulickis pasižymėjo kanonų teisės žinojimu. Į jį kreipdavosi patarimo teisės reikaluose ir vysk. M. Giedraičio oficiolas M. Goslickis. Apie kan. B. Ulickį neturime daug žinių. Vizitacijos aprašyme jis tepaminimas dviem atvejais, kad nerezi-duoja Varniuose ir kad turis penkiolikos metų dukterį Oną¹⁰¹.

Kan. Mikalojus Daukša buvo vienintelis to laiko Žemaičių kapitulos narys, kurį nuncijaus vizitatorius pripažino išsilavinusiu ir tinkamu užimamai vietai, *est satis doctus et idoneus* — sakoma apie jį vizitacijos aprašyme¹⁰². Mikalojus Daukša buvo rimtas, pareigingas, išsilavinęs, moraliniu atžvilgiu be dėmės. Bet ir jis turėjo jam patikėtą Krakių parapiją, dėl to Varniuose prie katedros negalėjo gyventi. Katedros bažnyčioje pamaldas laikydavo oficiolas Martynas Goslickis, o jam nesant — vienas iš vikarų. Skurdi buvo tais laikais dievmeldystė Žemaičių katedroje. Miestelio gyventojai vienbalsiai liudijo vizitatoriui, kad niekuomet katedroje nebuvę tokio apsilaidimo teikiant sakramentus ir atliekant pamaldas, kaip dabar yra¹⁰³.

Taip buvo Žemaičiuose. Ar geresnėj padėtyje buvo katalikybė Vilniaus vyskupijoje? Nesileisdami į detales, tai yra atskirų parapijų bažnyčių ir dvasiškosios stovio apibūdinimo, pasitenkinkime vizitatoriaus Aleksandro Komuliejaus atliktos Vilniaus ir jo apylinkės bažnyčių vizitacijos daviniais. Nuncijaus Germaniko Malaspinos 1594.XI.28 d. paskirtas, Aleksandras Komuliejus 1595 m. pradžioje atvyko Vilniun. Jis vizitavo katedrą, kapitulą, seminariją, kolegiją, vienuolynus, prieglaudą ir Vilniaus miesto bei jo apylinkės bažnyčias¹⁰⁴. Savo ataskaitiniame pranešime, rašytame 1595.XII.22 d., jis konstatavo, kad daugelis parapijų bažnyčių, ypačiai Vilniaus apylinkėse, yra apleistos, daug laiko yra be kunigų, o jeigu prie kai kurių ir buvo kunigai, tai jie nemokėjo

⁹⁹ M. WOŁONCZEWSKI, *Żemajtiu Wiskupieść*, I t., 97 psl.

¹⁰⁰ B. GRUŻEWSKI, *Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach*, Varšuva 1912, 6-7, 14, 361 psl.; J. LEBEDYS, *Mikalojus Daukša*, 112 psl.

¹⁰¹ *VEDM*, 64 ir 76 psl.

¹⁰² *VEDM*, 29a psl. Plačiau apie kan. M. Daukšą žr. monografiją, J. LEBEDYS, *Mikalojus Daukša*, Vilnius 1963.

¹⁰³ *VEDM*, 67 psl.

¹⁰⁴ J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, I t., Vilnius 1908, 88-90 psl.

lietuvių kalbos ir dėl to bažnyčioms ir žmonėms buvo nenaudingi. Žmonės nieko nežino apie tikėjimo dalykus, sakramentus, vaikai miršta dažniausiai nekrikštyti¹⁰⁵.

Suvedus viską krūvon, galima tarti, kad XVI a. antroji pusė katalikybei Lietuvoje buvo sunkiausias metas. Tikėjimo vienybė apardyta protestantizmo bangos, dvasiškija išretėjusi, apsilpusi, pairusio gyvenimo, be kilnesnių polėkių, be apaštališko uolumo. Bažnyčios daugumoj apleistos ir varganos, žmonių religinis sąmoningumas sumenkęs, religinė praktika išblėsusi, bendras moralinis nuosmukis.

II. KATALIKYBĖS ATGIMIMAS IR JĮ NULĖMĘ VEIKSNIAI

Kaip ne staigiu šuoliu katalikybė Lietuvoje iš savo aukštumų, į kurias buvo pakilusi per pusantro šimto krikščionėjimo metų, nužengė į tvankias žemumas, kaip ne vienu ypu iš saulėto rytmečio įnėrė į sutemas, taip iš tų žemumų ir sutemų pakilo ji palengva ir žengė atgimimo keliu lėtu bet tvirtu žingsniu. Katalikų Bažnyčia kur kas anksčiau, dar prieš protestantizmui pasirodant, matė savo negales, pažino išibrovusias negeroves ir ydas, kalbėjo, svarstė ir ieškojo kelių, būdų ir priemonių pradėti ir vykdyti pagrindinę restauraciją. Protestantizmas buvo tik viena iš priežasčių, paskatinusi ir pagreitinusi Katalikų Bažnyčią surikiuoti ir sukonsoliduoti savo jėgas kovai ir atsinaujinimui.

Ir Lietuvoje katalikybės restauracijai lemiančios reikšmės turėjo šie veiksniai: ankstyvas protestantizmo sąjūdžio atoslūgis, suaižėjus jam į daugelį tarpusavyje besiginčijančių sektų, žy-

¹⁰⁵ « Cum ea commissione praelibati S.D.N. D-ni Clementis Papae Octavi eiusque Sanctae Sedis Apostolicae dioecesis Vilmensem visitaremus, eiusque quandam partem sive tractum ultra Viliam fluvium visitando perlustraremus, quam plurimas ibi ecclesias parochiales desolatas suisque rectoribus ob defectum sacerdotum in illa dioecesi a multo tempore destitutas comperimus, quod si aliquos sacerdotes in quibusdam ecclesiis invenire contigit, eos ob ignorantiam vulgaris lituanici sermonis, ecclesiis populoque tractus illius, prorsus inutiles esse consideravimus, ob quorum inopiam et linguae ignorantiam populum non modo absque omni doctrina ad salutem necessaria, sacrorum sacramentorum perceptione, verum etiam absque eorundem sacramentorum et ipsius fere Dei notitia, quasi iumenta insipientia vivere, infantes quoque quamplurimos absque sacro baptismatis lavacro saepissime e vita decedere animadvertimus, quod non sine magno animi nostri dolore ferre potuimus et inspicere coacti sumus ».

J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, II t., Vilnius 1910, 97 psl.

mių protestantizmo šulų grįžimas į Katalikų Bažnyčią ir pačios Bažnyčios pastangos atsinaujinti Tridento susirinkimo nuostatų įgyvendinimo rėmuose.

1. VEIKSNIAI, NETIESIOGINIAI NULĖMĘ KATALIKYBĖS ATGIMIMĄ

a) *Suskilimas protestantizmo į įvairiaspalves sektas.* — Anksčiau sakėme, kad svarbiausi reformacijos Lietuvon nešėjai ir jos platintojai buvo didikai ir stambieji bajorai. Reformacija persisunkė tiktai tautos viršūnė — aristokratiškas tautos sluogsnis, o jos kamienas ir šaknys — valstiečiai ir šiaip prastuoliai žmonės liko jos bemaž nepaliesti.

Plaukdama tautos paviršiumi, reformacija, nors ir išviršiniai atrodė didelė, bauginanti ir viską užliejanti srovė, iš tikrųjų gi ji nepajėgė išversti Katalikų Bažnyčios pamatų. Jau pačioje pradžioje ji buvo suskilusi į dvi sroves: liuteroniškąją ir kalviniškąją. Tai jau silpnino jos veiksmingumą. Neremiama valstybinio autoriteto ir neįteisinta valstybės įstatymais, ji netapo vienatine lietuvių konfesija. Valdovas, duodamas protestantams lygias teises su katalikais, paliko patiems žmonėms laisvę religiška apsispręsti. Protestantai, atmetę Katalikų Bažnyčios autoritetą tikėjimo klausimuose, nugrimzdo į tikėjimo abejones, religinį subjektyvizmą bei religinį radikalizmą, supleišėjo ir pabiro įvairiomis sektomis, viena su kita nesutariančiomis, tarpusavy besiginčijančiomis ir kovojančiomis ¹⁰⁶.

Viena iš kalvinizmo šakos išsprogusi atžala ir sparčiai išbujojusi, buvo arianizmas. Lietuvoj jį pasėjo iš Italijos (ten jie buvo vadinami socinionais, nuo jų vado L. Sozzini) Lenkijon atkilę: Faustas Sozzini, Alciati, Gentile, Spinelli, Blandrata, Stancaro ir kiti. Blandrata, pirmiau buvęs Kalvino sekėjas, bet su juo susiginčijęs dėl Švenč. Trejybės sampratos, pasidarė dideliu jo priešu ir 1560 m. atvykęs į Vilnių bandė palenkėti ir palenkė Radvilą Juodąjį į antitrinitarizmą. Iš didikų Lietuvoje stipriausias arijo niškos krypties remėjas ir vadas, šalia Radvilo, buvo Jonas Kiška, Vilniaus pilininkas, pašalinęs iš savo žemių (jis turėjo ar valdė apie 400 dvarų) visus kalvinus ¹⁰⁷. Arijonų bendruomenės buvo įsikūrusios Nesvyžiuje, Klecke, Kėdainiuose, Biržuose, Tauragėje, Pilypave. 1563 m. arijonai turėjo įkūrę Lietuvoje savo atskirą bažnytinę organizaciją. Tais pačiais metais buvo sušauktas Mar-

¹⁰⁶ S. SUŽIEDĖLIS, *Reformacijos sąjūdis Lietuvoje*, žr. *Židinys*, 1938 m., 8-9 nr., 259 psl.

¹⁰⁷ J. BUKOWSKI, *Dzieje reformacyi w Polsce*, II t. Krokua 1883, 484 psl.

davoje, Radvilo dvare, Lietuvos arijonų sinodas. Tuo laiku arijo-niška reformacijos atauga buvo tiek stipri, kad sudarė kalvinizmui labai rimtą pavojų.

Kita kalvinizmo atauga, stipriau pasireiškusį Lietuvoje, buvo anabaptistai, skelbę ir pripažinę tik suaugusių krikštą. Į šią kryptį buvo persimetę: P. Gonesius, pastorius Kiškų nuosavybėje Ven-grave, o vėliau veikęs Kėdainiuose, S. Budny, Tomas Sokolovski, Martynas Czechowicz ir kiti. Ši sekta labiausiai pasireiškė Vilniuje 1564-1565 m.¹⁰⁸, bet po metų, stipriai puolama protestantų teologo Georg Weigel, ji buvo nugalėta ir jos skleidėjai bei išpažinėjai 1566 m. Liubline karaliaus pasirašytu ediktu buvo pasmerkti ištremimu iš krašto¹⁰⁹.

Be šių stambesnių iš protestantizmo išaugusių sektų, buvo dar visa eilė mažesnių: ebionitų, unitarų, menonitų, moravų bro-lių, samosatiečių, stankariečių, budnistų, filipistų ir kitokių atplai-šų. Lietuvoj protestantizmas arba reformacija buvo supleišėjusi net į 72 sektas. Sektos suplėšė protestantizmą, išvedė jį iš kelio, sugriovė jo vienybę, susilpnino jo jėgą. Suskilęs protestantizmas prarado savo ofenzyvinį charakterį, aštriais ir dažnai nerimtais tarpusavio ginčiais pažemino ir suniekino savo pradininkų užsimo-jimus, nepadarė žadėtų reformų ir nepažadino žmonėse religinio atgimimo, bet paskendo religiniame subjektyvizme ir įnešė visišką anarchiją. Dėl to jis nustojo būti pavojinga grėsme katalikybei. Lietuvoje ir tuo pačiu palengvino jos atgimimą.

b) *Lietuvos didikų konversija*. — Religinės sutemos, kurias už-traukė protestantizmo gausios sektos, baugino giliau galvojančius didikus ir skatino ieškoti šviesos žiburių ir išeities takų. Pragied-ruliai rodė rinktis konversijos kelią. Anksčiau skubotai ir pavir-šutiniškai pasisavinę reformaciją, dabar didikai pradėjo rimtai ir logiškai ją pasverti ir radę, kad ji neatsakė jų viltims, ryžosi grįžti Katalikų Bažnyčiai. « Protestantizmas, — sako St. Kot, — matyti nepatenkino jų troškimų, nedavė jiems to, ko ieškojo. Katalikų Bažnyčios kritika buvo juos palenkusi į reformaciją, bet pastaro-sios supleišėjimas ir ginčai vėl juos atstūmė. Sektos padarė tai, kad daugumas išvargintų protų išsigelbėjimą tematė senoj Bažny-čioj »¹¹⁰.

Palūžus stipriajam protestantizmo šului Radvilui Juodajam (jis mirė 1565.V.29 d.), reformacija patyrė gyvybinį nuostolį ir iš

¹⁰⁸ St. Kot, *Ausbruch und Niedergang des Täuferturns in Wilna*, 214 psl.

¹⁰⁹ St. Kot, ten pat, 221 psl.

¹¹⁰ St. Kot, *Polacy w Bazylei za czasów Zygmunta Augusta*, atsp. iš *Reformacja w Polsce*, 1921 m., 2 nr., 131 psl. †

savo kulminacijos ėmė leisti žemyn. Netrukus įvyko jo keturių sūnų konversija. Radvilas Juodasis į savo gyvenimo pabaigą jau buvo nusivylęs kalvinizmu ir suabejojęs jo mokslo teisingumu. « Neviltimi persunkti jo laišakai, rašyti Šveicarijos reformatams, — pastebi S. Sužiedėlis, — stipriai paveikė jo sūnų Mikalojų Kristupą (Našlaitėlį), kuris užsieniuose, be to, pats prisiziūrėjo Kalvino mokinių nesantaikos ir ginčų »¹¹¹. 1567 m. jis grįžo į Katalikų Bažnyčią. 1572 m. atsisakė kalvinizmo ir perėjo į Katalikų Bažnyčią ir jo šešiolikmetis brolis Jurgis, vėliau tapęs Vilniaus vyskupu ir Lietuvos kardinolu, o 1574 m. jau buvo tapęs konvertitais ir abu jaunesnieji Našlaitėlio broliai: Albertas ir Stanislovas¹¹². Atsivertusi Radvilų šeima buvo uoli konversinio sąjūdžio remėja ir atgimstančios katalikybės stiprintoja. Radvilas Našlaitėlis 1568 m. Vilniuje viešai sudegino protestantiškos Brastos Biblijos egzempliorius, iškeldino iš savo rūmų Vilniuje kalvinų maldnamį, grąžino į savo valdose esančias bažnyčias katalikiškas pamaldas.

Tuo pačiu laiku, kaip Radvilas Našlaitėlis, už katalikų tikėjimą apsisprendė ir Merkelis Giedraitis. Ar jis buvo formaliai protestantų eilėse, aiškių įrodymų nėra. Žinoma tik, kad jis anksčiau studijavo keturiuose protestantiškuose universitetuose (Karaliaučiuje, Wittenberge, Tübingene ir Leipcige), visą studijų laiką bendravo su protestantais lietuviais didikais ir buvo globojamas uolaus protestantizmo skleidėjo P. Vergerijaus. Šios aplinkybės kalbėtų už tai, kad Merkelis Giedraitis studentaudamas turėjo būti įsijungęs į protestantų eiles¹¹³. Grįžęs į Lietuvą, jis atsiribojo nuo protestantizmo, apsisprendė už Katalikų Bažnyčią, 1571 m. tapo kunigu, o 1576 — Žemaičių vyskupu.

Pirmųjų žymiųjų konvertitų pavyzdys skatino kitus pasukti Katalikų Bažnyčion grįžimo keliu. Jonas Chodkevičius, išėjęs mokslus taipgi Karaliaučiaus, Leipcigo ir Wittenbergo universitetuose ir juose sustiprinęs iš namų išsineštą (jo tėvas Jeronimas nuo 1553 m. buvo reformatas) protestantišką tikėjimą, turėjęs kurį laiką tarnybų imperatoriaus Karolio V rūmuose ir dalyvavęs karo žygiuose, pargrįžęs į Lietuvą, buvo paskirtas Žemaičių seniūnu (1564-1579), be to, ėjo ir kitas pareigas: 1566-1578 Uždauguvio (Livonijoje) srities administratorius, 1566-1579 didysis Lie-

¹¹¹ S. SUŽIEDĖLIS, *Reformacijos nuoslūgis ir katalikų reakcija*, žr. *Židinys*, 1938 m., 11 nr. 558 psl.

¹¹² P. JATULIS, *Jurgis Radvilas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIV t. 382 psl.

¹¹³ Z. IVINSKIS, *Giedraitis Merkelis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VII t., 214 psl.

tuvos maršalka, 1574-1579 Vilniaus pilininkas¹¹⁴. Valdydamas Uždauguvi, matė protestantų religinį pasimetimą ir nerimtumą, kad ėmė apsigyventi ir bodėtis juo. 1568.I.28 d. rašytame laiške A. Rotundui jis prisipažino visiškai nusivylęs protestantizmu: «Visa kas šventa yra suniekinta ir atiduota spręsti tamsios liaudies užgaidoms ir valiai, kad visiems būtų leista visa. Nebesikenčiu tad daugiau kalvinu vadinamas»¹¹⁵. A. Rotundo paveiktas, J. Chodkevičius 1570 m., nuvykęs į Varšuvą pas nuncijų Vincentą Portico, susitaikė su Katalikų Bažnyčia. Jo sūnus Jonas Karolis buvo atiduotas mokytis Vilniaus jėzuitų kolegijon¹¹⁶.

Pramintu konvertitų keliu atėjo taip pat Leonas Sapiega, vienas didžiųjų ir žymiųjų XVI-XVII a. Lietuvos valstybės vyrų. Jaunystėje globojamas Radvilo Juodojo, mokėsi jo dvare, paskui kartu su jo sūnumis studijavo Leipcige (1571), išpažino protestantišką tikėjimą, buvo net susidaręs savąją teologiją — visų protestantiškų grupių skelbiamų tikėjimo tiesų mišinį. Bet tai nepatenkino Leono Sapiegos. Jis ieškojo tvirtesnės atramos ir rado ją 1586 m. grįžęs į Katalikų Bažnyčią¹¹⁷. Jau besiruošiantį tapti konvertitu, karalius Zigmantas Vaza 1585 m. paskyrė jį Lietuvos vicekancleriu, o 1589 m. — kancleriu.

Didžiųjų konvertitų pavyzdžio skatinami, Lietuvos kilmingieji ir miestiečiai būriais grįžo į katalikybę. Iš miestiečių vienas pirmųjų konvertitų buvo Kauno muitinės administratorius Ulrikas Hosijus. 1579-1580 m. Vilniuje vienuolis bernardinus Feliksas sutaikė su Bažnyčia 10 asmenų, vienuolis Kiprijonas — 14, 1579 m. Trakuose grįžo į katalikybę 2 kilmingieji, Kaune bernardinus Tėv. Liudvikas priėmė į katalikybę 10 konvertitų. 1580 m. atsivertė Mykolas Zaviša¹¹⁸.

Radvilo Našlaitėlio, Giedraičio, Chodkevičiaus, Sapiegos ir kitų grįžimas į katalikų tikėjimą atidarė akis daugeliui Lietuvos didikų ir pakreipė juos Katalikų Bažnyčios link. Pagal St. Rostovskį 1586 m. į Katalikų Bažnyčią pargrįžo virš 300 protestantų¹¹⁹. Tarp sugrįžusių randame Valavičių, Voinų, Tiškevičių, Pacų ir

¹¹⁴ J. WOLFF, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Krokwa 1885, 15, 80, 92 ir 169 psl.

¹¹⁵ TH. WOTSCHKE, *Georg Weigel. Ein Beitrag zur Reformationsgeschichte Altpreussens und Litauens*, žr. *Archiv für Reformationsgeschichte*, 19 (1922), 35 psl.; S. SUŽIEDĖLIS, *Reformacijos nuoslūgis ir katalikų reakcija*, žr. *Židinys*, 1938 m., 11 nr., 559 psl.

¹¹⁶ G. SCHRAMM, *Der polnische Adel und die Reformation 1548-1607*, Wiesbaden 1965, 155 psl.

¹¹⁷ G. SCHRAMM, ten pat, 156 psl.

¹¹⁸ ST. YLA, *Šiluva Žemaičių istorijoje* (mašinraštis), 93-94 psl.

¹¹⁹ ST. ROSTOWSKI, *Lituanicarum Societatis Iesu Historiarum libri decem*, 148 psl.

kitas didikų ištisas šeimas ar pavienius jų narius. Iš Višnioveckių giminės 1584 m. į katalikų tikėjimą perėjo Elzbieta Višnioveckytė, ištekėdama už Radvilo Našlaitėlio, ir jos motina Eufemija Višnioveckienė. Jos palenkė 1586 m. pereiti į katalikų tikėjimą Joną Zavišą, Šiluvos savininko Jono Zavišo sūnų ir kiek vėliau Andrių Zavišą. Iš Merkelio Zavišos šeimos į katalikų tikėjimą grįžo tik vienas sūnus Andrius. Jo tėvai ir trys seserys: Jadvyga, Darata ir Elzbieta pasiliko kalvinų tikėjime¹²⁰. Calvinizmo laikėsi dar šios didikų šeimos: Biržų Radvilai, Bilevičiai, Šemetos, Gruževskiai, Naruševičiai, Druckiai, Puzynos, Talvolšiai, Vnučkos. Kai kurios iš šių giminių visai negrįžo į Katalikų Bažnyčią.

Ir katalikai ir protestantai didikai dėjo pastangų įsistiprinti, rodė didelį uolumą savo išpažįstamą tikėjimą kartais net prievartos keliu palaikyti savo pavaldiniuose. Pavyzdžiui: Lietuvos kancleris Eustachas Valavičius dar 1583 m. buvo uolus evangelikas — kalvinas, savo Naujamiesčio dvare (Upytės paviete) rugpiūčio 4 d. paskelbė griežtą įsakymą visiems savo pavaldiniams (dvaro ir kaimų gyventojams), kad lankytų protestantišką bažnyčią, klausytų pamokslininko skelbiamo Dievo žodžio, melstųsi bei savo vaikus siųstų į mokyklą mokytis tikėjimo dalykų. Nevykdantiems to įsakymo paskyrė pinigines bausmes ir įkaustymą į kenges¹²¹. Nėra tikslių davinių, ar jis prieš mirtį (mirė 1587) grįžo į katalikų tikėjimą ar ne.

Panašūs potvarkiai buvo paskelbti 1610 m. Kelmės ponų kalvinų Gruževskių Kelmės miestelio gyventojams¹²². Katalikai ponai irgi panaudojo tokius metodus ir priemones. Valavičių giminės atstovas, Žemaičių seniūnas ir Upytės karališko valsčiaus laikytojas Jeronimas Valavičius reiškėsi kaip uolus katalikas. Jis 1622 m. davė Klovainių parapijos valstiečiams įsakymą lankyti šventadieniais bažnyčią ir atlikinėti katalikiškas pareigas. To įsakymo sankcijos buvo piniginės bausmės, įkaustymas į kenges ir plakimas¹²³. Akmenės karališkų dvarų instrukcija, surašyta 1636 m., varžė protestantus, o katalikus įpareigojo reguliariai lankyti bažnyčią ir atlikinėti velykinę išpažintį. Laužantiems šiuos potvarkius buvo numatytos piniginės pabaudos¹²⁴.

¹²⁰ B. GRUŻEWSKI, *Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach, Varšuwa 1912*, 137 psl.

¹²¹ *Zbiór pomników reformacji kościoła polskiego i litewskiego*. Serja 1, zeszyt 1: *Zabytki z wieku XVI-go*, Vilnius 1925, 93-96 psl.; *Lietuvos Istorijos Šaltiniai*, I t., Vilnius 1955, 242-243 psl.

¹²² B. GRUŻEWSKI, *Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach, Varšuwa 1912*, 91 psl.

¹²³ *Lietuvos Istorijos Šaltiniai*, I t., 246-247 psl.

¹²⁴ A. ALEKNA, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Kaunas 1936, 80 psl.

Gausūs atsivertimai didino ir stiprino katalikų eiles. Katalikai didikai skaičiumi ėmė viršyti protestantiškuosius. Ta prasme besikeičianti padėtis aiškiai matyti iš didikų paskyrimų į Lietuvos senatorius. 1588 m. senatoriais buvo nominuoti: 1 katalikas ir 9 nekatalikai; 1589 m. — 2 katalikai ir 1 nekatalikas; 1590 m. — 5 katalikai ir 3 nekatalikai¹²⁵. Katalikai įgijo persvarą ne tik politinėj, bet ir kultūrinėj bei religinėj srityje. Atsivertę didikai konvertitišku uolumu statydino naujas bažnyčias, apdovanodavo žemėmis katalikų parapijas, kūrė vienuolynus. Veikdami kartu su anais ištverusiais katalikybėje didikais, jie sudarė jau didelę jėgą, tuo būdu tapdami reikšmingu Katalikų Bažnyčios stiprinimo ir religinio gyvenimo suklestėjimo veiksnium.

c) *Valdovų katalikiška laikysena*. — Kalvino bandymas išvesti Žygimantą Augustą iš Katalikų Bažnyčios, o su juo ir visą valstybę įrikiuoti į protestantiškųjų tarpą, nepavyko. Valdovas nepasidavė protestantų sugestijoms ir tada, kai jam buvo siūloma skirtis su savo trečiąja žmona Kotryna Habsburgaite ir vesti kitą. Tas žingsnis būtų suteikęs jam asmenišką laimės ir, gal būt, praradimą savos giminės, bet už kainą nutraukimo santykių su Katalikų Bažnyčia, už lemiamą žingsnį protestantų pusėn¹²⁶. Žygimantui Augustui tai buvo perbrangi kaina. Jis liko Katalikų Bažnyčioj. Kad visa tauta išsilaikytų tikrame, tradiciniame katalikų tikėjime jam ne daug terūpėjo, bet jis pats dėl savęs buvo tikras. Dėl to stebėjosi nuncijai, kurie Romoje ne ką gero buvo girdėję apie karaliaus tikėjimo ištikimybę, matydami kasdien jį einantį į bažnyčią. Altoriaus žvakių apšviestoj koplyčioj, kur pagarbiai buvo atliekamos liturginės apeigos, kur jo tėvas, senelis ir prosenelis klausėsi šventų giedojimų, Žygimantas Augustas kasdien klausė ankstyvųjų šv. Mišių¹²⁷. Tai buvo jo religiniai išgyvenimai, atremti į jam brangią tradiciją. Viešojo gyvenimo scenoj jis lošė dvejetainę rolę. Kartais jo ėjimai buvo protestantizmo naudai, o kitais atvejais jie kryo aiškiai katalikų pusėn. Jis davė pilną laisvę skelbti protestantizmą ir skleisti visoms jo sektoms, tuo būdu atverdamas duris jo greitam išsiplatinimui ir įsigalėjimui Lietuvoje. 1563.VI.8 d. duota privilegija jis sulygino visų krikščionių teises, o 1564 m. jis priėmė Tridento susirinkimo nutarimus, davusius akstiną katalikybės atgimimui.

Po Žygimanto Augusto (m. 1572.VII.7) buvo mėginta konfe-

¹²⁵ E. BARWINSKI, *Zygmunt III i dyssydenci*, žr. *Reformacja w Polsce* 1921, 2 nr., 53-54 psl.

¹²⁶ G. SCHRAMM, *Der polnische Adel und die Reformation 1548-1607*, Wiesbaden 1965, 250 psl.

¹²⁷ G. SCHRAMM, ten pat, 251 psl.

siniai klausimai sutvarkyti įstatymiškai. 1573 m. sausio mėn. konvokaciniame seime (prie Varšuvos) protestantai susitarė ginti savo teises ir apsidrausti nuo galimų persekiojimų, tuo atveju jei karaliumi būtų išrinktas karštas katalikas. Jie surašė tam tikrą aktą ir patiekė seimui patvirtinti. Tame akte pareiškama, kad būtų garantuota visiška tikėjimo laisvė, kad niekas dėl tikėjimo nebūtų persekiojamas, kad skirtingų konfesijų šalys tarpusavy užlaikytų taiką, kad prieš kitatikius nebūtų vartojamos jokios bausmės ar prievartos priemonės. Šis susitarimas pavadintas Varšuvos konfederacija. Seimas jį patvirtino. Tuo būdu Varšuvos konfederacijos aktas tapo pagrindiniu protestantų ir visų kitų nekatalikų tikėjimo laisvės įstatymu. Šis aktas vėliau buvo įtrauktas į Lietuvos Statutą ir dėl to tapo galiojantis ir Lietuvoje.

1573 m. išrinktas karaliumi Henrikas Valois patvirtino Varšuvos konfederacijos aktą. Bet karalius buvo katalikas ir, be abejo, jis turėjo stiprinti katalikų pozicijas. Tuoj po išrinkimo jis užtikrino kardinolą Farnese, kad jis be jokių rezervų rūpinsis Bažnyčios gerove¹²⁸. Nors protestantų teisės buvo apsaugotos Varšuvos konfederacija ir *Pacta conventa*, bet jie vis tiek baiminosi, kad katalikas karalius ir katalikų dvasiškija, po 1564 m. vis stiprėjanti, sutartinai veikdami, pakeis padėtį protestantų nenaudai. Pirmi karaliaus ėjimai tuojau tai parodė. Svarbiausias senatorių pozicijas užėmė katalikai, protestantai prarado persvarą senate. Tačiau karalius tevaldė vos 6 mėnesius. 1574 m. birželio 18 d. jis slaptai apleido Krokuvą, iškeldamas į Prancūziją.

1576 m. valdovo sostą užėmė Septynpilio (Transilvanijos) kunigaikštis Steponas Batoras (1576-1586). Jis buvo vienas iš nedaugelio Transilvanijoje išlikusių katalikų, pasižymėjo tolerancija ir teisingumu, bet mieliau palaikė katalikus¹²⁹. Ypatingai jis vertino jėzuitus ir nuoširdžiai rėmė jų veiklą, negailėjo lėšų jų kuriamoms mokykloms, užrašė turto diecezinei Vilniaus seminarijai, 1578 m. suteikė Vilniaus jėzuitų kolegijai universiteto titulą, teises ir privilegijas bei patvirtino (1579) vyskupo V. Protasevičiaus išduotą universiteto fundacijos dokumentą¹³⁰, įsteigė (1580) ir aprūpino jėzuitų kolegiją Polocke, Rygoje (1583), Dorpate (Tartu 1584), aprūpino turtu ar pastatydino katalikų bažnyčias: Gardine, Merkinėj, Disnoj.

¹²⁸ *Lettres de Henri III Roi de France*, surinko PIERRE CHAMPION, I t., Paryžius 1959, 855 nr.; Plg. G. SCHRAMM, *Der polnische Adel und die Reformation 1548-1607*, Wiesbaden 1965, 266 psl.

¹²⁹ S. SUŽIEDĖLIS, *Reformacijos nuoslūgis ir katalikų reakcija*, žr. *Židinys*, 1938 m., 11 nr., 565 psl.

¹³⁰ P. RABIKAUSKAS, *Vilniaus Akademija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIV t., 133 psl.

Ne tik religiniai motyvai orientavo St. Batorą katalikų pusėn, bet ir politiniai. Kaip svetimšalis ir beveik nepažįstamas atėjęs į kraštą, jis buvo reikalingas stiprios atramos. Ir tvirčiau galėjo jis atsiremti į Katalikų Bažnyčią, negu į palaido personalizmo suskaldytą protestantizmą.

Staiga mirus Steponui Batorui (1586) ir nepalikus sosto įpėdinio, vėl iškilo valdovo pasirinkimo klausimas. Iš anksto buvo aišku, kad valdovas turįs būti katalikas. Protestantai ir disidentai, pasimokę pereitame *interregnume*, nė nebandė siūlyti savo konfesijos kandidato. Tad buvo dvi galimybės: rinktis karalių arba iš Habsburgų, arba iš Vazų giminės. Du kartus anksčiau pralaimėjęs Habsburgų kandidatas ir dabar nebesukėlė didesnio entuziazmo rinkėjų tarpe. Lenkijos kancleris J. Zamojski ir našlė karalienė Ona iškėlė ir rėmė jauno švedo Zigmanto Vazos kandidatūrą. Už jį pasisakė ir daugelis katalikų, nes jaunasis princas savo motinos katalikės Kotrynos ir jėzuito kapeliono buvo išauklėtas tikrai katalikiškoj dvasioj. Taip pat ir protestantai, žinodami, kad jo tėvas švedų karalius Jonas III buvo liuteronas ir kad princas Zigmantas augo ir gyveno protestantiškoj aplinkoj, tikėjo jį būsiant pakankamai tolerantišką. 1587 m. Zigmantas Vaza buvo išrinktas Lenkijos karaliumi ir didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Jaunasis valdovas (21 metų) buvo tikrai uolus ir religingas katalikas. Kada 1588 m. Krokuvoj vyko permaldavimo pamaldos, kad būtų atitolinta maro nelaimė, Zigmantas meldėsi ir verkė bažnyčioje ištisą valandą ir jo nuodėmklausis turėjo jėga jį išvesti iš bažnyčios¹³¹. Tuoju po karūnacijos protestantai šnibždėjo: karalius Steponas Batoras buvo geras kariams, šis gi karalius bus geras dvasiški-jai¹³². Nuo pirmųjų valdymo dienų jaunasis valdovas galvojo, kaip geriau galėtų pasitarnauti katalikybei ir Bažnyčios restauracijai. Religinėj politikoj jis tuoju nukrypo iš tolerantiškumo kelio, kuriuo taip sąžiningai ėjo jo pirmtakas karalius St. Batoras. Jis suartėjo su Habsburgais, 1593 m. vedė Oną Habsburgaitę, o šiai mirus, 1605 m. vedė jos seserį Konstanciją. Savo aplinkoj jis miečiau palaikė vokiečius, negu lenkus ir buvo stipriai veikiamas vokiškos kultūros įtakų. Imperatorius Rudolfas II buvo jo sąjungininkas ir sektinas pavyzdys, vykdant savo religinės politikos planus: kovoti prieš protestantizmą ir stiprinti Katalikų Bažnyčios pozicijas. Jis siekė, kad jo valstybėje būtų vienas katalikų tikėjimas. Tos jo pastangos dar stipriau pasireiškė, praradus jam Švedijos sostą ir išgyvenus 1606-1608 metų rokošą, kurį Lietuvoje

¹³¹ *Scriptores rerum Polonicarum*, VII t., 1881, 118 psl.

¹³² G. SCHRAMM, *Der polnische Adel und die Reformation 1548-1607*, Wiesbaden 1965, 284 psl.

rėmė protestantas Jonušas Radvilas¹³³. Tačiau Zigmantas Vaza nei jėgos, nei prievartos prieš protestantus nevartojo. Jis pamažų pakeitė savo patarėjų sąstatą, vieton protestantų paimdamas katalikus ir iš atsakingesnių valstybinių pareigaviečių atleisdamas nekatalkus ir paskirdamas katalikus. Pirmojo Zigmanto Vazos valdymo dešimtmečio pabaigoj senate bebuvu tik šeštadalys disidentų¹³⁴. Vykdydamas tokią skyrimų politiką, valdovas, be abejo, labai pagreitino didikų konversijos į katalikybę procesą.

Katalikybei stiprėti daug padėjo ir Zigmanto Vazos materialinė parama bažnyčioms ir religinėms institucijoms. Savo 35-rių metų valdymo laikotarpyje jis Lietuvoje pastatė ar aprūpino beneficijomis 32 bažnyčias ir vieną koplyčią, įkūrė ir aprūpino turtu 5 vienuolynus, 2 prieglaudas, 3 parapines mokyklas¹³⁵.

2. TIESIOGINIAI KATALIKYBĖS ATGIMIMO VEIKSNIAI — PAČIOS BAŽNYČIOS PASTANGOS

Sakėme, kad Katalikų Bažnyčia pati rengėsi pravesti reformą savo viduje ir atnaujinti religinį katalikiškąjį gyvenimą. Šie jos ketinimai, planai ir pastangos gavo konkrečią išraišką Tridento susirinkimo nuostatuose, kurie nusakė pagrindines reformos reikalingas sritis ir nustatė gaires jos vykdymui. Tridento visuotinis Bažnyčios susirinkimas turėjo milžiniškos reikšmės katalikybės atgimimui. « Savo dogminiais nuostatais tikintiesiems davė aiškumo, tiksliai išdėstydamas apreikštojo tikėjimo tiesas, o jo priimti bažnytinio bei religinio gyvenimo drausmės nuostatai *de reformatione* įgalino pravesti sveiką reformą tiek Romos kurijoje, tiek vyskupijų bei parapijų tvarkyme »¹³⁶. Popiežių istorijos autorius L. Pastor Tridento susirinkimo reikšmę taip nusako: « jis padėjo pagrindą tikrai reformai ... ir atvėrė naują laikotarpį Katalikų Bažnyčios istorijoje »¹³⁷.

a) *Popiežių pastangos*. — Kaip tik šiame laikotarpyje į Apaštalų Sostą žengė viens po kito neeiliniai popiežiai: Pijus IV (1559-1565), Pijus V (1566-1572), Grigalius XIII (1572-1585), Sikstas V

¹³³ S. SUŽIEDĖLIS, *Reformacijos nuoslūgis ir katalikų reakcija*, žr. *Židinys*, 1938 m. 11 nr., 566 psl.

¹³⁴ H. MERCZYNG, *Zbory i senatorowie protestancy w dawnej Rzeczypospolitej*, Varšuva 1904, 19 psl.

¹³⁵ J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, Vilnius 1912, 156 ss.; M. WOŁONCZEWSKIS, *Žemaitiu Wiskupistė*, I t., 273-331 psl.

¹³⁶ P. JATULIS, *Tridento susirinkimas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXI t. 460 psl.

¹³⁷ *Geschichte der Pāpste*, VII t., Freiburg im Breisgau 1920, 287 psl.

(1585-1590). Tai didieji reformos vykdytojai, gavę didžiųjų reformos popiežių vardą.

Pijus IV, užbaigęs visuotinį Tridento susirinkimą, energingai ėmėsi įgyvendinti jo nutarimus. Jis 1564. I. 28 d. patvirtino visus Tridento susirinkimo nuostatus ir bule *Benedictus Deus* paskelbė juos visai Katalikų Bažnyčiai. Tų pačių metų rugpiūčio 2 d. jis įsteigė specialią «Tridento susirinkimo aiškintojų kardinolų kongregaciją», kurios uždavinys ir pareiga buvo aiškinti susirinkimo nuostatų prasmę ir prižiūrėti jų vykdymą. Ši kongregacija, vėliau pavadinta «Šv. Koncilijos kongregacija», veikė iki mūsų laikų. Kad paskatintų religinį atsinaujinimą, ir sustiprintų tikėjimą bei apgintų jo grynumą, jis paskyrė komisijas, kurios turėjo paruošti uždraustų skaityti knygų sąrašą¹³⁸, sudaryti naują katekizmą, pertvarkyti brevijorių ir mišiolą, parengti ir išleisti autentišką šv. Rašto vertimo — Vulgatos laidą¹³⁹.

Popiežius Pijus V pravedė reformas Romoj ir davė potvarkius ją pravesti visoje Bažnyčioje. Vienas didžiausių jo rūpesčių buvo sulaikyti protestantizmo plėtimąsi, stiprinti katalikiškąjį tikėjimą, apginti Europą nuo turkų. Katalikiškojo gyvenimo atnaujinimą pravesti jis pasitelkė tokio garso vyrus, kaip Karolį Boromėjų, Petrą Kanizijų, Stanislovą Hozijų, kardinolą Gianfrancesco Commendoni ir kitus. Pop. Pijus V rūpinosi sudaryti sąlygas ir pašalinti kliūtis Tridento susirinkimo nutarimų įgyvendinimui atskiruose kraštuose. Jis siekė, kad tuos nuostatus atskirose valstybėse pripažintų ne tik bažnytinė, bet ir pasaulinė valdžia, tai yra, kad juos oficialiai priimtų valdovai ir vyskupai kaip taikytinus konkrečiame gyvenime. Ta p «padedant kardinolui Commendone ir

¹³⁸ Tokių uždraustųjų knygų sąrašų buvo jau ir anksčiau. Vienas jų buvo sudarytas pop. Pauliaus IV autoritetu ir išleistas 1559 m. Kiti gi buvo vietiniai, atskirų kraštų inkvizitorių (Venecijos inkvizitorių išleisti Venecijoje 1544, 1549, 1554; ispanų inkvizitoriaus Valdes 1551 m.), monarchų (Henriko VIII, Karolio V) arba universitetų (Sorbonos, Liuveno 1546) autoritetu sudaryti. Toki vietiniai sąrašai dar buvo ruošiami ne tik po to, kai buvo išleistas minėtasis visuotinis sąrašas popiežiaus įsakymu (1559), bet net ir po 1571 m., kai Pijaus V buvo įsteigta speciali Indekso Kongregacija, būtent: Liežo (Lüttich) 1569, Antverpeno 1570 ir 1571 m., Müncheno 1566 ir 1582 m., Parmos 1580 m., portugalų 1581 m., inkvizitoriaus G. Quiroga 1583 m., ir t.t. Šiuo klausimu žr., H. REUSCH, *Der Index der verbotenen Bücher*, 2 t., Bonn 1883-1885; ir to paties autoriaus tokių sąrašų rinkinį *Die Indices librorum des sechzehnten Jahrhunderts*, Tübingenas 1886; L. PETIT, *L'index, son histoire, ses lois, sa force obligatoire*, Paryžius 1886; J. HILGERS, *Der Index der verbotenen Bücher in seiner neuen Fassung dargelegt und rechtllich-historisch gewürdigt*, Freiburg i. Br. 1904.

¹³⁹ Plačiau apie šio popiežiaus reforminę veiklą žr. L. PASTOR, *Geschichte der Päpste*, VII t., Freiburg im Breisgru 1920.

kardinolui Hozijui, jam pavyko išlaikyti katalikybei Austriją, Lenkiją ir Lietuvą»¹⁴⁰. Jis 1566 m. paskelbė keturių teologų paruoštą *Romos Katekizmą*, kuris buvo išverstas į lotynų ir daugelį kitų kalbų. Jis buvo rekomenduotas įsigyti kunigams ir naudoti tikėjimo tiesas aiškinant ir pamokslus sakant. Lietuvoje gi 1585 m. buvo išleistas Petro Kanizijaus katekizmo vertimas latvių ir gudų kalba, o lietuviškai jis išverstas nežinomo vertėjo ir išleistas prieš 1590 m. Jis buvo skirtas Vilniaus vyskupijai¹⁴¹.

Pop. Grigalius XIII, pats buvęs Tridento susirinkimo dalyvis, rūpestingai žiūrėjo, kad būtų vykdomi susirinkimo nuostatai. Jis plėtė nunciatūrų tinklą, skatino misijas, kreipė dėmesio į Bažnyčios unijos darbą, įvairiems numatytiems darbams talkinosi jėzuitus, rėmė jų steigiamas kolegijas, 1582 m. reformavo kalendorių, paskelbė naujai perredaguotų bažnytinių teisių kodeksą — *Corpus Iuris Canonici*, 1579 m. suteikė Vilniaus jėzuitų įkurtai akademijai visas universitetams priklausančias teises bei privilegijas¹⁴².

Po Grigaliaus XIII Apaštalo Sostan įžengė Sikstas V, jau anksčiau prie pop. Pauliaus IV buvęs Romos kurijos reformos komisijos patarėjas, išvystė nepaprastą veiklą. Jis pertvarkė Romos kuriją, paskirstydamas jos darbą 15-kai kongregacijų. Vykdydamas Tridento susirinkimo nutarimus, jis ragino skubiai paruošti ir išleisti ištaisytą Šv. Rašto laidą (*Vulgata Sixtina*), kuri tačiau pasirodė netobula ir dėl to turėjo būti pakeista po dvejų metų (1592) pop. Klemenso VIII išleistu ir tapusiu oficialiu Šv. Rašto tekstu (*Vulgata Clementina*). Svarbus buvo katalikybės atgimimui pop. Siksto V 1585 m. išleistas potvarkis (bulė *Romanus Pontifex*, XII. 20) griežtai įpareigojantis vyskopus nustatytu laiku atvykti Romon aplankyti Apaštalo Sosto (*Visitatio Liminum* arba *Ad Limina*) ir padaryti pranešimo apie savo vyskupijos padėtį. Tokiu būdu Apaštalo Sostas, gaudamas reguliariai smulkius pranešimus iš įvairių kraštų vyskupijų, buvo gerai informuotas apie Bažnyčios padėtį, apie Tridento susirinkimo nutarimų vykdymo eigą ir galėjo duoti atskiroms vyskupijoms konkrečių nurodymų ir paskatinimų katalikybės restauracijai.

b) *Apaštališkųjų nuncijų vaidmuo*. — Katalikybės atgimimui Lietuvoje nemažai reikšmės turėjo nuncijai, betarpiškai kontaktuodami su kraštu ir jo vyskupais. Pirmas popiežiaus atstovas, ilgiau užtrukęs Lenkijoje ir Lietuvoje, buvo Luigi Lippomanas.

¹⁴⁰ P. RABIKASKAS, *Pijus V*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t., 484 psl.

¹⁴¹ VCL. BIRŽIŠKA, *Senųjų lietuviškų knygų istorija*, I t., Chicago 1953, 163-166 psl.

¹⁴² Bulė *Dum attenta*, žr. *Bullarium Romanum*, VIII t., 1863, 560-563 psl.

1555 m. atvykęs į Varšuvą, jis tuo pat, lydimas jėzuito Alfonso Salmerono, atskubėjo į Vilnių. Luigi Lippomano misija buvo gelbėti Lietuvą nuo protestantizmo. Pabuvęs kurį laiką (nuo spalio 28 iki lapkričio 30) Vilniuje ir patyręs, kad karaliui Žygimantui Augustui didelę įtaką daro Lietuvos protestantizmo šulas Radvilas Juodasis, bandė su juo užmegzti ryšį ir jį paveikti, bet į savo laišką iš Radvilo sulaukė tik įžeidžiančio atsakymo. Grįžęs Romon 1557 m., Lippomanas padarė pranešimą apie padėtį Lietuvoje ir Lenkijoje. Roma įsitikino, kad tuose kraštuose reikia pastovios nunciatūros¹⁴³. Nuo 1558 m. pradėjo veikti Lietuvos-Lenkijos valstybėje pastovi nunciatūra su nepertraukiama eile nuncijų. Pirmasis jų buvo Camillo Mentovato, po jo sekė talentingas Bernardo Bongiovanni, o ši pakeitė dar smarkesnis ir griežtesnis Gianfrancesco Commendoni. Jis dėjo daug pastangų, kad Tridento susirinkimo nuostatai būtų priimti Lietuvos-Lenkijos valstybėje. Jis 1564 m. Parčovo seime supažindino karalių Žygimantą Augustą su nuostatais, įteikdamas jam nuostatų tekstą ir ne be vargo palenkdamas jį juos priimti. Lietuvos-Lenkijos vyskupai nuostatus oficialiai priėmė 1577 m. Petrikavo provincialiniame sinode. Paskui tie nuostatai buvo priimami ir paskelbiami kiekvienos vyskupijos dieceziniam sinode, o klebonai buvo įpareigoti su tais nuostatais supažindinti savo parapijiečius. Kai kuriuos dekretus, pavyzdžiui, liečiančius moterystės sakramentą, bažnytines beneficijas ir kita klebonai turėjo skelbti bažnyčiose pakartotinai. Iš vizitatoriaus Pekulo apklausinėjimų matyti, kad 1579 m. Žemaičių vyskupijos klebonai ir kunigai tų dekretų dar nebuvo paskelbę, kai kurie iš jų apie tuos dekretus nebuvo nieko girdėję¹⁴⁴.

Nuncijai stebėdavo krašto gyvenimą, politinius ir religinius įvykius, palaikydavo ryšį su vyskupais, prižiūrėdavo jų veiklą, rūpindavosi Tridento susirinkimo nuostatų įgyvendinimu. Atvykdami į kraštą, jie gaudavo iš Romos smulkias instrukcijas, kaip tvarkyti reikalus, į kokius dalykus kreipti dėmesį. Jų pareiga buvo ištirti kandidatų, skiriamų vyskupais, tinkamumą, tai yra pravesti kandidatų į vyskopus kanoniškus procesus. Per nuncijusėjo įvairūs vyskupų prašymai į Romą, per nuncijų buvo siunčiamos iš Romos vyskupams bulės, brevės ir kitoki raštai. Nekartą nuncijus duodavo vyskupams nurodymų, kaip tvarkyti vyskupiją, kartais ir gan griežtų, kaip, pavyzdžiui, mūsų anksčiau minėtam vysk. Viktorinui Virbiekiui. Nuncijai palaikė glaudų kontaktą su Roma,

¹⁴³ G. Schramm jau Lippomano atvykimą į Lenkiją laiko nuolatinės nunciatūros Lenkijoje pradžia. Žr. jo veikalą *Der Polnische Adel und die Reformation 1548-1607*, 209 psl.

¹⁴⁴ VEDM, 19-20 psl.

smulkiai ir tiksliai informuodami popiežiaus valstybės sekretorių apie įvykius kraštuose, kur jie ėjo pareigas. Kasdien jie užrašydavo bėgamuosius įvykius ir reguliariai — tris kartus per mėnesį, nustatytomis dienomis — 1, 7 ir 21 d. siųsdavo tuos pranešimus Romon. Pranešimų turinys būdavo labai įvairus: karaliaus dvaras, jo pareigūnai, ministrai, ryšiai su kitomis valstybėmis, diplomatų veikla, užsienio ir vidaus politikos reiškiniai, senatoriai, seimai, vadovaujančiųjų didikų šeimos ir jų politinis bei religinis nusistatymas, vyskupai, religinio gyvenimo apraiškos. Taip nuncijus A. Bolognetti XVI a. gale parašė iš Vilniaus daug pranešimų ir laiškų apie Radvilą Rudąjį ir kitus lietuvius bei įvykius Lietuvoje, M. Filonardi, 1636 m. dalyvavęs šv. Kazimiero kūno perkėlimo iškilmėse Vilniuje, smulkiai pranešinėjo jų eigą. Mūsų kalbamame laikotarpyje — XVI a. pabaigoj ir XVII a. pirmoj pusėj ypatingai artimus ryšius su Lietuva ir jos vyskupaais palaikė nuncijai: Gianfrancesco Commendoni, V. Laureo, A. Caligari, A. Bolognetti, C. Rangoni, M. Filonardi, P. Vidoni ir kiti.

c) *Potridentinis Lietuvos episkopatas*. — Įžvalgūs protai pamatė ir suprato didžiai atsakingą vyskupų rolę Bažnyčios restauracijos darbe. Todėl Tridento susirinkime buvo atkreiptas ypatingas dėmesys ir užakcentuotas rūpestingas vyskupų parinkimas. Jeigu anksčiau kandidatą į vyskupus parinkdavo ir nominuodavo krašto valdovas, o popiežius tik patvirtindavo — paskirdavo, tai dabar kandidatas į vyskupus turėjo pereiti griežtą tyrimą, kurį pravedavo nuncijus. Karaliui nominavus naują vyskupą, nuncijus turėjo apie jį sudaryti informacinį procesą, apklausinėdamas eilę liudininkų apie skiriamąjį vyskupu asmenį, apie jo tinkamumą vyskupo pareigoms bei apie būsimos jo vyskupijos padėtį.

Po vyskupo Jurgio Petkūno į Žemaičius pateko (1576.I.26) švento gyvenimo ir apaštalinio uolumo vyras Merkelis Giedraitis¹⁴⁵, tikra prasme ganytojas, apaštalas, vadas, kokio reikalavo gyvenamasis momentas. Vos atvykęs į Žemaičius, jis, pasitelkęs jėzuitą M. Sedkovskį, 1576 m. vasarą apvažiavo sunykusią vyskupiją, o po trejų metų, kaip jau anksčiau minėjome, paprašė, kad jo vyskupiją vizituotų nuncijaus A. Caligari (1578-1581) auditorius Tarkvinijus Pekulas. Jau pirmos vizitacijos metu (1576), pastebėjęs savo diecezijoj didelį kunigų trūkumą, jis tuojuo rimtai susirūpino

¹⁴⁵ M. Giedraitis turėjo iškovoti sunkią ir ilgą kovą su lenku Jokūbu Woronekiu, besiveržiančiu į Žemaičių-Medininkų vyskupijos sostą. Apie tos kovos eigą žr. Z. IVINSKIS, *Aus den Endscheidenden Jahren der Restauration des Katholizismus in Litauen. Der Kampf um den Bischofsstuhl von Medininkai (Žemaiten) 1574-1576*, žr. *Festschrift für Margarete Woltner zum 70. Geburtstag*, Heidelberg 1967, 91-101 psł.

naujų kunigų paruošimu. Surinkęs kelis jaunikačius į Alsėdžius, jis pats pamokė juos teologijos ir išventino į kunigus¹⁴⁶.

Nuo pat savo vyskupavimo pradžios vysk. M. Giedraitis uoliai vykdė Tridento susirinkimo nuostatus — šalino dvasiškosios luome išsiveisusias blogybes, kovojo prieš bažnytinių pareigaviečių akumuliaciją, tvarkė parapijas, steigė naujas, statė bažnyčias, vyskupiją padalino į tris dekanatus¹⁴⁷.

Vysk. M. Giedraičiui tenka priskirti ir pirmųjų Žemaičių vyskupijos diecezinų sinodų sušaukimo nuopelnus. Apie tuos sinodus liudija 1579 m. vizitacijos aprašymas. Vizitatoriui Pekului kalbantis su Žemaičių kunigais net 7 kartus paminimi sinodo nutarimai. Vienas kunigas prisipažino sinode nebuvęs, nes tuo metu sirgęs. Kiti apklaustinėti kunigai pasisakė, kad tikėjimo išpažinimą atlikę sinode vyskupo akivaizdoje. Iš tų kelių užuominų galima susekti taip pat bent dalį juose padarytų nutarimų. Tais sinodų nuostatais klebonai ir vikarai buvo įpareigoti paskelbti bažnyčiose tikintiesiems Tridento susirinkimo nutarimą dėl vedybų, pop. Grigaliaus XIII bulę *In Coena Domini*, turėjo pristatyti vyskupijos kurijon bažnyčių fundacinius dokumentus ir saugumo dėliai juos ten laikyti. Kitais sinodų nuostatais buvo įsakyta dvasiškiams nešioti kunigiškus drabužius ir tonzūrą, krikštyti ir tuokti bažnyčiose, o ne privačiuose namuose. Vienas jo sinodų greičiausiai buvo sušauktas 1578 m.¹⁴⁸ Sinodo nutarimai, be abejo, turėjo tam tikrą poveikį — sudrausmino pasauliečių ir kunigų moralinį gyvenimą, paskatino uoliau atlikinėti pareigas, pagyvino liturginį ir socialinį-karitatyvinį gyvenimą. Su vysk. M. Giedraičiu prasidėjo žymus katalikybės atgimimas Žemaičiuose. Užtarnautai jis yra vadinamas antruoju Žemaičių krikštytoju. P. B. Gams apie jį parašė: *Samogitiam ad fidem catholicam reduxit*¹⁴⁹.

M. Giedraičio pradėtą katalikybės restauracijos darbą tęsė jo įpėdinis, 1610.III.29 d. paskirtas Žemaičių vyskupu, Mikalojus Pacas¹⁵⁰, garsus pamokslininkas ir uolus ganytojas, tik silpnos

¹⁴⁶ M. WOŁONCZEWSKIS, *Žemajtiu Wiskupistė*, I t., 108 psl.

¹⁴⁷ Z. IVINSKIS, *Giedraitis Merkelis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VII t. 215-217 psl.; M. WOŁONCZEWSKIS, *Žemajtiu Wiskupistė*, I t., 118 psl.

¹⁴⁸ *VEDM*, 2, 7, 10, 19-20, 36, 65, 76 psl. Klausinėjamo Veliuonos klebono kun. S. Bienkovskio pasakymas, kad tikėjimo išpažinimą atlikęs «*in ultima sinodo dioecesana*» — «paskutiniame vyskupijos sinode» leidžia manyti, kad prieš jį yra dar buvę kiti sinodai. J. LEBEDYS, *Mikalojus Daukša*, 124 psl.

¹⁴⁹ P. B. GAMS, *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Regensburg 1873, 357 psl.

¹⁵⁰ Vatikano archyvas, Proc. Cons. vol. 11A, f. 1-8; vol. 12, f. 104-115; J. TOTORAITS, *Mikalojus Pacas — Žemaičių vyskupas*, žr. *Tiesos Kelias*,

sveikatos, todėl Žemaičiuose tegyvenęs 4 metus, o kitus 10 metų praleidęs Italijoje, besigydydamas prie Paduvos mineralinėse versmėse ir Paduvoj miręs 1624.IX.6 d. Savo vyskupijoje, jėzuitų padedamas, pravedė plataus masto misijas. Jėzuitai ir jiems vyskupo į pagalbą atsiusti dieceziniai kunigai, skelbdami tikėjimą ir teikdami sakramentus, apkeliavo pačias atokiausias ir retai gyvenamas vyskupijos vietas. Kad ten tikinčiųjų dvasios reikalai būtų pastoviai ir galimai geriau aprūpinami, vysk. M. Pacas ragino didikus tose vietose pastatyti bažnyčių. Ir jo vyskupavimo metu buvo pastatytos bažnyčios Tryškiuose (1611), Tirkšliuose (1612), Čekiškėje (1617), Grinkiškyje (1618) ir Tveruose (1614), užbaigta statyti Pašvitinio, atsiimta iš protestantų Kelmės bažnyčia ir pradėta byla dėl Šiluvos bažnyčios¹⁵¹. Be to, tame laikotarpyje buvo aprūpintos žemė Žagarės ir Platelių bažnyčios. Prie vysk. M. Paco buvo įkurta jėzuitų kolegija Kražiuose, greit išaugusi į žymiausią vyskupijoj švietimo centrą¹⁵². Vysk. M. Paco rūpesčiu prie Varnių katedros buvo įsteigta pamokslininko ir išpažinčių klausytojo (penitencijarius) beneficija ir toms pareigoms paskirtas kunigas. Išvykdamas užsienin taistyti sveikatos, jis vyskupiją valdyti pavedė kapitulos kanauninkui M. Geišui, taip pat uoliam katalikybės atgimimo skatintojui.

Ilgiau įsisirgęs ir nebesitikėdamas greit pasveikti, vysk. M. Pacas atsisakė iš vyskupo pareigų. Jo vieton 1618.XI.26 d. paskirtas Stanislovas Kiška, vyskupavęs Žemaičiuose iki 1626 m. Ir prie jo katalikybė ėjo stiprėjimo keliu. Bažnyčių skaičius vyskupijoj padidėjo dešimčia naujai pastatytų ir trimis atgautomis iš kalvinistų¹⁵³. Šiuo metu (apie 1622) buvo įsteigta ir pradėjo veikti Žemaičių kunigų seminarija, pradžioje Kražiuose, paskui dalis Varniuose. Joje paruošti kunigai, įsijungę į pastoracinį darbą, palengva mažino iki šiolei taip jaučiamą didelį kunigų trūkumą. Kad ordinaras turėtų sau pagalbininką ir kad būtų geriau ir leng-

1939 m., 6 nr., 443-447 psl.; R. KRASAUSKAS, *Pacas Mikalojus*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXI t., 309-311 psl.

¹⁵¹ M. WOŁONCZEWSKIS, *Žemaitių Wiskupistė*, I t., 278-322 psl.; Plg. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXI t., 498-499 (Tryškiai), 223-224 psl. (Tirkšliai); IV t., 158 psl. (Čekiškė); VII t., 512 psl. (Grinkiškis); XXXII t., 88-89 psl. (Tverai); XXII t., 148 psl. (Pašvitinys); XI t., 347 psl. (Kelmė); XXIX t., 512-513 psl. (Šiluva). Visą Šiluvos bažnyčios atgavimo bylos eigą žr. St. YLA, *Šiluva Žemaičių istorijoje*, I t., Bostonas 1969.

¹⁵² A. LIUIMA, *Kražių kolegija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIII t., 34-38 psl.

¹⁵³ Jam vyskupaujant buvo pastatytos šios bažnyčios: Lieplaukės, Gardu, Pamūšio, Pavandenės, Girkalnio, Laukuvos, Klovainių, Kantaučių, Radviliškio, N. Žagarės (M. WOŁONCZEWSKIS, *Žemaitių Wiskupistė*, I t., 278-322 psl.).

viau tvarkomi visos diecezijos reikalai, vysk. St. Kiška pasiryžo įsteigti Žemaičių sufraganiją. Tam tikslui jis dovanojo Dauksiškių dvarą. Tai buvo beneficija būsimam sufraganui. Nuolatiniam ryšiui palaikyti su Roma, vysk. St. Kiška laikė ten savo atstovą, o 1624 m. ir jis pats, bene pirmas iš Žemaičių vyskupų, nuvyko į Romą atlikti vizito *Ad Limina Apostolorum* ir įteikti Apaštalo Sostui oficialų pranešimą apie Žemaičių vyskupiją¹⁵⁴.

Vysk. Abraomas Vainius (Voina), Žemaičių dieceziją valdęs 5 metus (1626-1631), stiprino katalikybės ir Bažnyčios pozicijas, kėlė religinį žmonių susipratimą, lankė parapijas. Kad paskatintų religinio gyvenimo suklestėjimą, išrūpino iš Romos 66 savo vyskupijos bažnyčioms atlaidus, 1627 m. su religiniu pakilimu atšventė visoj vyskupijoje Šv. Metų jubiliejų, vykdydamas Tridento susirinkimo nutarimus, kovojo prieš bažnytinių beneficijų sutelkimą į vienas rankas, — žiūrėjo, kad kiekvienas klebonas valdytų tik vieną parapiją ir uoliai dirbtų pastoracijos srityje¹⁵⁵. Jo vyskupavimo laikotarpyje buvo pastatytos kelios naujos bažnyčios: Pakruojio, Salantų, o Žarėnų bažnyčiai suteiktos parapijinės teisės. Kan. J. Kazakevičius, vyskupo remiamas, vedė bylą atsiimti iš protestantų Liolių bažnyčią ir jos turtą¹⁵⁶.

1631.VI.11 d. į Žemaičių vyskupo sostą įžengė Merkelis Geišas, kilęs iš Žemaičių bajorų (nuo Raseinių), buvęs Merkelio Giedraičio mokinys ir auklėtinis, turįs didelę patirtį ir ilgo bei įvairaus bažnytinio darbo praktiką — jau vysk. M. Paco laikais, šiam būnant ilgesnį laiką Italijoje, administravęs Žemaičių vyskupiją. M. Geišas buvo vyskupo M. Giedraičio dvasios žmogus, pilnas uolumo ir energijos, savo amžininkus stebinęs darbštumu ir pareigingumu, žymus pamokslininkas, nuolatos keliavęs po vyskupiją pastoraciniais reikalais¹⁵⁷. Skaitlingų metų amžius tačiau neleido jam ilgai tęsti tos ganytojavimo kelionės. Pusantrų metų tik jis nešiojo Žemaičių vyskupo pastoralą (m. 1633.I.28 d.).

Jo įkandin Žemaičių vyskupo sostan sėdo (1633.XII.19) Jurgis Tiškevičius, iš grafų giminės, mokėsis ir auklėjęsis jėzuitiškose mokyklose, akademinio išsilavinimo — Krokuvos akademijoje bai-

¹⁵⁴ Archivum S. Congregationis S. Concilii, *Relationes dioeceseanae Samogitienses anno 1625*.

¹⁵⁵ Vatikano archyvas, Proc. Cons. vol. 28, f. 558-572.

¹⁵⁶ M. WOŁONCZEWSKIS, *Žemajtiu Wiskupistė*, I t., 141-146, 310-330 psl.; Plg. P. JATULIS, *Pakruojis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXI t., 380-381 psl.; R. KRASAUSKAS, *Salantai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVI t., 326-328 psl.; *Žarėnai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXV t., 174-175 psl.; *Lioliai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XVI t., 250 psl.

¹⁵⁷ Z. IVINSKIS, *Geišas Merkelis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VII t., 90-91 psl.

gęs studijas, nuo jaunystės giliai religingas, nuo pradžios kunigiško gyvenimo visad uolus ir rūpestingas savo pareigose, tokiu liko ir tapęs vyskupu¹⁵⁸.

Jurgis Tiškevičius ganytojo darbą pradėjo Vilniuje, būdamas vysk. Eust. Valavičiaus sufraganu, paskui 16 metų darbavęsis Žemaičiuose ir vėl šešetą metų Vilniuje, tuo būdu užbaigdamas mūsų laikotarpį vienoj ir kitoj vyskupijoj. Savo dvasia jis prilygo Merkelį Giedraitį, o savo darbais Žemaičiuose dargi pranoko jį. Jurgis Tiškevičius rikiuotinas didžiųjų Žemaičių vyskupų eilėn.

Atvykęs į Žemaičius, pirmus dvejus metus lankė vyskupiją. Pastebėjęs, kad kai kuriose jos dalyse yra dar labai reta bažnyčių, skatino didikus statyti ten naujas. Jo paveiktas Sapiega 1634 m. pastatė Kartenoj bažnyčią¹⁵⁹. Ne be Tiškevičiaus rūpesčio ir paskatinimo buvo pastatytos taip pat Surviliškio, Kulių, Laukžemio, Pušaloto bažnyčios, Pikelių, Sudargo ir Židikių koplyčios bei geriau aprūpintos beneficijomis Skirsnemunės, Nemakščių ir Vieksnių parapiinės bažnyčios¹⁶⁰. Lankydamas parapijas jis pastebėjo įvairių taisytinų dalykų, todėl nieko nelaukdamas 1636.I.13-15 dienomis sušaukė kunigus į Varnius, į diecezinį sinodą, kuriame aptarė pastoracinius ir disciplinarinius klausimus, priėmė ir paskelbė eilę svarbių katalikybės restauracijai nuostatų. Praėjus trims metams, vysk. J. Tiškevičius sušaukė antrą sinodą 1639.I.16-19 d., paskui trečią 1643.IX.20-22 d. ir ketvirtą 1647.VII.14-16 d. Kiekvieno sinodo nuostatai buvo išleisti atskirai, o vėliau vysk. K. Paco rūpesčiu visų šių keturių sinodų nutarimai išleisti viename leidinyje¹⁶¹. Sinoduose priimti nutarimai: kad prie visų parapiinių bažnyčių būtų įsteigtos artojų globėjo šv. Izidoriaus vardo brolijos, kad kunigai geriau pasiruoštų ir gražiau sakytų pamokslus bei dėstyti katekizmą, kad neloštų kortomis, nemedžiotų, kad neaugintų barzdų, kad neturtinguosius laidotų nemokamai, kad klebonai turėtų vikarus, kad klebonai kasmet lankytų savo parapijiečius (kalėdojimas!), kad bažnyčios dokumentus padėtų saugoti Varnių katedros archyvan, kad diecezijos kunigai ir vienuoliai darniai bendradarbiautų pastoracijos darbe, kad uoliau būtų kovojama prieš burtininkavimą ir raganavimą, kad klebonai pasirūpintų prie bažnyčių pastatyti prieglaudą, kad vikarai duotų

¹⁵⁸ Vatikano archyvas, Proc. Cons. vol. 24, f. 813-820; vol. 32 f. 440-467.

¹⁵⁹ M. WOŁONCZEWSKIS, *Žemaitių Viskupistė*, I t., 154 psl., *Lietuvių Enciklopedija*, XI t., 103 psl. (Kartena).

¹⁶⁰ M. WOŁONCZEWSKIS, ten pat, 155 psl.; *Lietuvių Enciklopedija*, XXVIII t., 56 psl. (Skirsnemunė); XX t., 154 psl. (Nemakščiai); XXXIII t., 532-533 psl. (Vieksniai).

¹⁶¹ *Collectanea constitutionum synodaliū dioecesis Samogitiensis*, Vilnius 1690.

kasmet vyskupui apyskaitą iš savo pastoracinio darbo ir t.t., turėjo didelės reikšmės religiniam atgimimui. Jie davė gaires kunigams, dirbantiems pastoracinį darbą, jie padėjo pagrindus diecezijos įstatymdavystei (nes ankstesnių Žemaičių vyskupijos sinodų nuostatai nėra išlikę arba bent iki šiolei nesurasti).

Prie vysk. J. Tiškevičiaus suklestėjo Žemaičiuose vienuolynai, bet apie juos reikia kalbėti kaip apie atskirą religinį Lietuvos atgimimą lėmusį veiksni. Jie savo ruožtu kėlė žmonių religinį sąmoningumą, pamaldumą ir veiklumą. Įsteigdamas kalvarijas, jis davė pradžią garsiajai Žemaičių Kalvarijos šventovei, maldininkų kelionėms į ją ir gražiai pamaldumo praktikai. Vyskupiją padalino į 6 dekanatus, kurioje pravedė reformas. Jo darbų, atliktų Žemaičiuose Bažnyčios naudai ir tikinčiųjų dvasinei gerovei, eilė yra ilga¹⁶².

Vilniaus vyskupija potridentiniame laikotarpyje taip pat nestokojo gerų ganytojų. Po Val. Protasevičiaus sostą užėmė vyskupas ir kardinolas Jurgis Radvilas¹⁶³, kilęs iš žymiausios ir tuo metu įtakingiausios Lietuvos didikų giminės, konvertitas, mokslų sėmęs Leipcigo universitete, paskui jėzuitų kolegijoje Poznanėje ir Vilniuje, aštuoniolikmetis jaunuolis paskirtas 1574.XII.18 d. Vilniaus vyskupo koadjutoriumi, dar porą metų po to studijavo teologiją Romoje, globojamas Roberto Bellarmino, 1581 m. vasarą pargrįžęs į Vilnių, perėmė vyskupo pareigas, nors teturėjo tik žemesnius šventimus. 1583.XII.26 d. Vilniuje pakonsekruotas vyskupu, o kiek anksčiau XII.12 d. pop. Grigaliaus XIII pakeltas kardinolu. Vykdydamas Tridento susirinkimo nuostatus, 1582 m. įsteigė Vilniuje diecezinę kunigų seminariją, užtikrindamas joje 12 klierikų išlaikymą. Į šią seminariją siųsdavo savo 6 klierikus ir Žemaičių vyskupas. Seminarija buvo skirta lietuviams, jos vadovavimas buvo pavestas jėzuitams. Sekančiais metais Vilniuje buvo įsteigta (pop. Grigaliaus XIII bulė *Quanto membra Christi* 1583.II.5) Popiežiškoji seminarija, kurioje buvo ruošiami kunigai misininkai Lietuvai ir aplinkiniams kraštams. Į ją buvo priimami studentai iš Švedijos, Norvegijos, Danijos, Pamario, Livonijos, Rusijos, Lietuvos ir Vengrijos. Pradžioje lietuvių skaičius joje buvo nedidelis (pavyzdžiui, 1590 m. iš 35 auklėtinių buvo 4 lietuviai), vėliau lietuviai sudarė daugumą (1632 m. lietuvių buvo 11;

¹⁶² M. WOŁONCZEWSKIS, *Žemaitiu Wiskupistė*, I t., 156-160 psl.; *Lietuvių Enciklopedija*, XXI t., 239-240 psl.; Archivum S. Congregationis S. Concilii, *Relationes dioecesanæ Samogitienses anno 1639 ir 1646*; J. TOTORAITS, *Žemaičių Kalvarija*, Marijampolė 1936.

¹⁶³ P. JATULIS, *Radvilas Jurgis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIV t., 382-385 psl. (su šaltinių nurodymais ir plačia bibliografija).

1651 m. iš 25 auklėtinių 16 buvo lietuvių; 1676 m. iš 25 auklėtinių buvo 19 lietuvių). Taip ir ši seminarija davė Lietuvos Bažnyčiai nemaža kunigų, tarp jų visą eilę žymių dvasiškių: lietuviškojo giesmyno leidėją S. Slavočinskį, kan. Joakimą Skirmontą, Petrą Bogušą, vysk. Aleks. Horainį ir kitus¹⁶⁴.

Kad galėtų geriau ir veiksmingiau tvarkyti bažnytinius reikalus bei duoti akstiną religiniam-katalikiškam atgimimui Jurgis Radvilas 1582.II.12 d. sušaukė Vilniuje diecezinį sinodą, reikšmingą savo nutarimais, kurie buvo paskelbti II.25 d. jo ganytojiniame laiške. Jo įvairiopa veikla Vilniuje nutrūko, perkėlus jį 1591 m. į Krokuvą.

Jam išvykus į Lenkiją, kilo ginčas dėl Vilniaus vyskupo sosto, trukęs 8 metus. Kaip anksčiau lenkas J. Woronecki veržėsi į Žemaičių vyskopus, taip dabar į Vilniaus vyskopus norėjo patekti Lucko vyskupas lenkas Bernardas Maciejowski¹⁶⁵. Einant toms varžytinėms, Vilniaus vyskupija 8 metus buvo be vyskupo. Vysk. V. Protasevičiaus ir Jurgio Radvilo laikais prasidėjęs katalikybės atgimimo vyksmas ne tik kad sustojo, bet dargi ėmė rodytis vėl pairimo ir nuosmukio ženklų. Nuncijaus G. Malaspinos atsiųsto vizitatoriaus A. Komuliejaus (Comuleus) alarmuojąs 1595 m. pranešimas apie liūdną padėtį Vilniaus vyskupijoje paskatino Romą greičiau persiorientuoti į lietuvišką tos bylos pusę. 1600.VII.31 d. Vilnius gavo vėl pavyzdinę ganytoją vysk. Benediktą Vainių (Voiną), kuris buvo uolus Tridento susirinkimo nutarimų vykdytojas, pirmasis iš Vilniaus vyskupų atliko 1605 m. per prokuratorių vizitą *ad Limina Apostolorum* ir įteikė popiežiui pranešimą raštu apie Vilniaus vyskupiją. Per savo 15 vyskupavimo metų sušaukė 6 diecezinius sinodus¹⁶⁶.

Jo įpėdinis Vilniaus vyskupo soste nuo 1616.V.18 iki 1630. I.9 d. vysk. Eustachas Valavičius, kilimo lietuvis nuo Gardino, jaunystėje grįžo į katalikų tikėjimą, mokslus išėjo jėzuitų akademijoj Vilniuje, kanonų teisę studijavo Paduvos universitete ir filosofiją bei teologiją Romoje. Bažnytinę karjerą pradėjo Vilniuje, 1600 m. buvo prelatas ir Trakų klebonas, kartu ėjo ir pasaulinės valdžios pareigūno pareigas — nuo 1599 iki 1613 m. buvo Lietuvos referendorius, nuo 1615 m. didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos vicekancleris. Pradėjęs valdyti vyskupiją, pirmiausia atliko Vilniaus

¹⁶⁴ P. JATULIS, *Popiežiaus seminarija Vilniuje*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIII t., 288-291 psl.

¹⁶⁵ I. LAPPO, *Bandymas pavesti lenkui Vilniaus vyskupo sostą XVI a. pabaigoje*, žr. *Praeitis*, I t., Kaunas 1930, 94-138 psl.

¹⁶⁶ J. SAWICKI, *Concilia Poloniae*, II t. *Synody diecezji Wileńskie i ich statuty*, Varšuva 1948, 37-58 psl.

katedros vizitaciją, rūpinosi ją, 1610 m. smarkiai gaisro apnaukintią, restauruoti, savo lėšomis nupirko Vilniuje kunigams invalidams namus, pastatė kitas dvi prieglaudas vargšams, vyskupijos kurioj įsteigė naują kanclerio pareigavietę, sušaukė 3 diecezinis (1618, 1623 ir 1626 m.) sinodus. Kad geriau galėtų tvarkyti ir prižiūrėti tolimiausius diecezijos pakraščius, jis 1619 m. įsteigė Gudijos archidijakoniją. Jam vyskupaujant suklestėjo diecezijoje religinis gyvenimas, kūrėsi vienuolynai, pastatyta naujų bažnyčių ir įsteigta parapijų, keletas bažnyčių atsiimta iš protestantų¹⁶⁷.

Dar tenka paminėti vieną šio laikotarpio Vilniaus vyskupą Abraomą Vainių (Voiną), persikėlusį čia iš Žemaičių 1631 m. ir vyskupavusį iki 1649 m. Jo priežiūroj vyko tolesnis katedros bažnyčios atnaujinimas, gražiosios šv. Kazimiero koplyčios įrengimas ir iškilmingas šv. Kazimiero kūno į ją perkėlimas 1636 m.¹⁶⁸ Ta proga suruoštos imponantiškos manifestacijos parodė religinio katalikiško gyvenimo gyvastingumą ir stiprumą. Taipgi jis rūpinosi vykdyti labdarybę, jis parkvietė ir įkurdino Vilniuje vienuolius bonifratrus, pavesdamas jiems šv. Kryžiaus bažnyčią, prie kurios jie tuojau įsteigė ligoninę. Uoliai gynė Katalikų Bažnyčios teises, už tai susilaukdamas iš pop. Urbono VIII pagyrimo. Sušaukė diecezinį sinodą 1631, 1635 ir 1644 m.¹⁶⁹.

Potridentinio laikotarpio Lietuvos vyskupai buvo svarbiausias vadovaujamas veiksnys katalikybės atgimimo raidoje. Arčiausiai jų stovėjo jų pagalbininkai vyskupai sufragana, talkinę jiems administracinio ir pastoracinio darbo srityse bei pavadavę juos, kai jie išvykdavo ilgesniam laikui už diecezijos ribų. Vyskupų žinioje ir vadovybėje buvo katedrų kapitulos — prelatai ir kanauninkai, kurie, pritaikius Tridento susirinkimo nuostatus, tapo sudrausminti, privalėjo reziduoti savose pareigavietėse, priimti kunigystės šventimus ir eiti kunigiškas pareigas, o ne tik imti naudą iš bažnytinių beneficijų. Vyskupų žinioje ir vadovybėje dirbo šiuo metu žymiai pagausėjusi kunigija, parengta savose seminarijose. Parapijų skaičius pašokęs, pastoracijoj dirbą klebonai ir vikarai prižiūrimi ir kontroliuojami dekanų. Klebonų skyrimas vis daugiau perėjęs

¹⁶⁷ Vatikano archyvas, Miscellanea, Arm. I, vol. 85, f. 42-69; *Lietuvių Enciklopedija*, XXXII t., 534-535 psl.

¹⁶⁸ Z. IVINSKIS, *Šventasis Kazimieras*, New Yorkas. 1955, 107 psl.

¹⁶⁹ Vatikano archyvas, Proc. Cons. vol. 28, f. 558-572; Archivum S. Congregationis S. Concilii, *Relationes dioecesanæ Vilnenses anno 1635 ir 1639*; J. SAWICKI, *Concilia Poloniae*, II t. *Synody diecezji Wileśkiej i ich statuty*, Varšuva 1948, 62-71 psl.; *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIV t., 455-456 psl. Plačiau apie vysk. A. Vainių (Voiną) žr. W. PRZYŁGOWSKI, *Żywoty Biskupich Wileśkich*, II t., Vilnius 1860, 43-72 psl.

vyskupų jurisdikcijon ir daugiau dėmesio kreipiama į kandidatų parinkimą. Pavyzdžiui, vysk. J. Tiškevičius klebonais skirdavo tuos kunigus, kurie sugebėdavo gerai sakyti pamokslus. Pritaikant Tridento susirinkimo nuostatus, mažėjo bažnytinių beneficijų akumuliacijos atvejai, nors vis tik ši negerovė dar ilgai nebuvo visiškai išnaikinta. Ir potridentiniais laikais vis buvo teisinamasi kunigų trūkumu ar tinkamo kunigų pragyvenimo pretekstu.

d) *Vienuolijos — religinio atgimimo nešėjos.* — Naujas veiksnys, didele dalimi lėmęs religinį Lietuvos atgimimą, buvo vienuolijos. Žemaičiuose jos pasirodė gan vėlai, bet už tai iš karto stipriai. Per du šimtmečius Žemaičių krikščionėjimo vienuolijos nebandė ar nepajėgė šioj žemėj įleisti šaknies. Kodėl čia taip vėlavosi kurtis vienuolynai? Klausimas mįslingas ir reikalingas rimto tyrinėjimo bei svarstymo. Gal būt per silpna buvo čia pati krikščionybė ar per lėtai vyko krikščionėjimo procesas, kurį XVI a. dar labiau prislopino protestantizmo sukelta religinio sąmyšio audra.

Iki M. Giedraičio Žemaičiuose nebuvo nei vieno vienuolyno. Vysk. M. Giedraitis tuojau pastebėjo šią spragą ir darė žygių atskviesti į savo vyskupiją vienuolių jėzuitų. Jis kreipėsi į Vilniaus jėzuitus. Pradžioje gavo tik du vienuolius: Motiejų Galminą ir Merkelį Daugėlą, kuriuos jis įkurdino Kražiuose ir pavedė jiems vykdyti misijas Žemaičiuose. Tai buvo pavienių jėzuitų veikla. 1576 m. vasarą jėzuitas Mikalojus Sedkovskis padėjo vysk. M. Giedraičiui lankyti vyskupijos parapijas. Šiaurinę vyskupijos dalį su misijomis pasiekdavo jėzuitai iš Rygos, kur jie buvo įkurdinti 1582 m. Pažymėtina čia pastoracinė veikla jėzuito P. Krimerio (m. 1602), sakiusio lietuviškus pamokslus ir ispano jėzuito Antano Arijo, kuris buvo visai gerai išmokęs lietuviškai, uoliai mokė liaudį tikėjimo tiesų, klausė išpažinčių ir sakė lietuviškai pamokslus¹⁷⁰. Pačiam vysk. M. Giedraičiui, lankiusiam 1587 m. dieceziją, vėl talkino jėzuitai: portugalas Emanuelis Vega, greit pramokęs lietuviškai ir Jeronimas Kniška, sakydami lietuviškai pamokslus ir klausydami išpažinčių¹⁷¹. M. Giedraičio nuopelnas, kad Žemaičių vyskupijos pradėjo darbuotis ne tik pavieniai vienuoliai, bet ir ėmė kurtis vienuolynai. Jam vyskupaujant, Jono Karolio Chodkevičiaus rūpesčiu 1602 m. buvo įkurtas pirmasis pranciškonų (bernardinų) vienuolynas Kretingoje. Ten greit susi-

¹⁷⁰ St. ROSTOWSKI, *Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum pars prima*, Vilnius 1768, 216 psl.; S. ZALĘSKI, *Jezuici w Polsce*, Krokuva 1905, IV t. I d., 71 psl.; J. LEBEDYS, *Mikalojus Daukša*, 35 psl.

¹⁷¹ P. RABIKAUŠKAS, *Vega Emmanuel, žr. Lietuvių Enciklopedija*, XXXIII t., 268 psl.; S. ZALĘSKI, *Jezuici w Polsce*, I t. II d. 760 psl.

darė gražus 15 vienuolių komunitetas. Jie vedė parapiją, vykdė pastoraciją, talkino kaimyninių parapijų kunigams, mokė vaikus J. K. Chodkevičiaus įkurtojo mokykloje¹⁷².

1613 m. Andrius ir Kotryna Valavičiai įkurdino bernardinus Tytuvėnuose¹⁷³. Iš Vilniaus atvykę pirmieji 5 bernardinai pradžioje apsigyveno prie senosios koplyčios, o 1614 m. jau padėjo pamatus mūrinei bažnyčiai ir vienuolynui, kurių statyba buvo baigta 1633 m. Žemaičių vysk. J. Tiškevičius 1635 m. pašventino vienuolyną, pakonsekravo bažnyčią ir pavedė bernardinams valdyti Tytuvėnų parapiją. Bernardinai išvystė čia gražią pastoracinę veiklą.

Į pietus nuo Tytuvėnų, prie Nemuno, Seredžiaus miestelyje vaivada Mikalojus Pacas, pastatęs bažnyčią, 1620 m. prie jos įkurdino augustinijonus. Jie čia gyveno ir dirbo 15 metų. Vysk. St. Kiška 1626 m. buvo apgyvendinęs vienuolį augustinijoną Juknevičių ir prie Lyduvėnų koplyčios. Keletą metų dirbo augustinijonai pastoracinį darbą šiose vietovėse, bet stipriau išsiskynyti čia nepajėgė. 1635 m. jie pasitraukė iš Seredžiaus, o paskui ir iš Lyduvėnų¹⁷⁴. Jų vietą užėmė dieceziniai kunigai.

Apie tą laiką Lietuvos pakancleris ir Telšių valdytojas Povilas Sapiega parkvietė ir įkurdino vienuolius bernardinus Telšiuose¹⁷⁵. Vienuoliai čia meldėsi, apaštalavo ir mokė suaugusius, jaunimą ir vaikus tikėjimo dalykų. 1624 m. karalius Zigmantas Vaza sustiprino juos materialiai, užrašydamas stambesnę beneficiją. 1656 m. Telšių vienuolyne gyveno ir dirbo 18 bernardinų.

Jėzuitai pastoviai įsikūrė Kražiuose 1616 m. ir 1625 m. atgavino misiją Varniuose. Vienuolynų tinklą Žemaičiuose žymiai praplėtė vysk. J. Tiškevičius, įkurdamas 1637 m. domininkonus Žemaičių Kalvarijoje¹⁷⁶, 1642 m. Raseiniuose¹⁷⁷ ir 1643 m. Virbalyje. Taip pat jo buvo pakviesti ir įkurdinti karmelitai Kudirkos Naumiestyje ir Linkuvoje¹⁷⁸. Prieš Jurgiui Tiškevičiui atvykstant į Žemaičius, čia nebuvo dar nei vieno moteriškojo vienuolyno. Jo pastangomis buvo 1643 m. įkurtas seserų benediktinių vienuoly-

¹⁷² V. GIDŽIŪNAS, *Kretinga*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIII t., 66-71 psl.

¹⁷³ R. KRASAUSKAS, *Tytuvėnai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXI t., 256-258 psl.

¹⁷⁴ V. GIDŽIŪNAS, *Augustinijonai Lietuvoje*, žr. *L.K.M. Akademijos Metraštis*, IV t., Roma 1968, 309 psl.

¹⁷⁵ BR. KVIKLYS, *Mūsų Lietuva*, IV t., Bostonas 1968, 31-32 psl.

¹⁷⁶ J. TOTORAITIS, *Žemaičių Kalvarija*, Marijampolė 1936, 12-13 psl.; KUN. RAGAIŠIS, *Žemaičių Kalvarijos aprašymas*, Vilnius 1906, 13 psl.

¹⁷⁷ Vatikano archyvas, *Acta Congregationis Consistorialis ab anno 1646 ad annum 1649*, vol. 10, f. 200r-201r.

¹⁷⁸ M. WOŁONCZEWSKIS, *Žemaitiu Wiskupistė*, II t., 140-146 psl.

nas Kražiuose, o 1645 m. jis pastatė seserims kotrynietėms vienuolyną Krakėse¹⁷⁹.

Laimingesnė tuo atžvilgiu buvo Vilniaus vyskupija. Jau XIII a. ten darbavosi atskiri pranciškonų ir dominikonų vienuolių nariai. Pastoviai pranciškonai įsikūrė 1312 m., dominikonai 1323 m. ir šv. Augustino atgailos kanauninkai 1391 m. XV a. įsikūrė dar 4 naujos vienuolijos, XVI a. 3. Vienuolynų XVI a. Vilniaus vyskupijoj buvo 34, o juose vienuolių galėjo būti per 500¹⁸⁰. Tiesa, dalis jų buvo skaudžiai paliesti protestantizmo sukkelto religinių kovų sūkurio, bet greit atsigavo, ypatingai, kai 1569 m. į Vilnių atkilo vysk. V. Protasevičiaus parkvieti jėzuitai, uolūs kovotojai už tikėjimą ir Bažnyčią. Jų ir kitų vienuolių įkurti vienuolynai nusagstė visą Vilniaus diecezijos plotą. XVII a. viduryje 1651 m. Vilniaus vyskupijoj buvo 93 vienuolynai¹⁸¹. Vien tik Vilniaus mieste jų buvo 17. Šis vienuolynų išbujojimas aiškiai parodo katalikybės atgimimą ir tuo pačiu vienuolių, kaip veiksmių, to atgimimo raidoj didžią svarbą.

e) *Mokyklos — krašto religinimo veiksnys.* — Mūsų svarstomame laikotarpyje, t. y. XVI-XVII a. pirmoj pusėj nebuvo Lietuvoje specialios valstybinės įstaigos, kuri būtų tvarkiusi švietimo reikalus. Jie buvo palikti privačiai iniciatyvai. Mokyklos kūrėsi paprastai prie parapinių bažnyčių ar vienuolynų ir jų buvo išlaikomos. Prie Vilniaus katedros jau nuo jos įsteigimo laikų yra buvusi mokykla. Ji buvo praplėsta ir sustiprinta 1452 n. karaliaus Kazimiero donacija. 1513 m. buvo atidaryta Vilniuje antra mokykla prie šv. Jono bažnyčios. Žemaičiuose seniausia mokykla buvo prie Varnių katedros. 1507 m. buvo įkurta mokykla Tauragėj, 1530 m. Joniškyje, 1537 m. Jurbarke. Praūžus protestantizmo audrai, Žemaičiuose 1579 m. dar buvo galima priskaityti apie 20 mokyklų. Veiklieji potridentinio laikotarpio vyskupai dažnai primindavo ir ragindavo klebonus rūpintis parapiinėmis mokyklomis. Gniezno arkivyskupas B. Maciejowski savo 1607 m. ganytojiniam laiške įpareigojo visos savo bažnytinės provincijos, kuriai priklausė taip pat Vilniaus ir Žemaičių vyskupijos, dvasiškiją rūpintis parapiinėmis mokyklomis. Jis ragino kunigus prie kiekvienos bažnyčios įsteigti mokyklą, kurioje dvasiškis ar kuris kitas mokytojas mokytų parapiėčių vaikus¹⁸². Vysk. J. Tiškevičius savo 1646 m. relia-

¹⁷⁹ M. WOŁONCZEWSKIS, ten pat, 147-149 psl.

¹⁸⁰ V. GIDŽIŪNAS, *Vienuolijos Lietuvoje*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XV t., 153 psl.

¹⁸¹ Archivum S. Congregationis S. Concilii, *Relationes dioecesanæ Vilnenses anno 1651*.

¹⁸² J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 395 psl.

cijoj Apaštalo Sostui pažymi, kad Žemaičių vyskupijoj prie visų parapijų bažnyčių veikia mokyklos¹⁸³. Panašiai turėjo būti ir Vilniaus vyskupijoj. Tose mokyklose buvo mokoma skaityti, rašyti, skaičiuoti, giedoti ir katekizmo.

Vidurinėms mokykloms pradžią davė jėzuitai, 1570 m. įsteigdami Vilniuje kolegiją. Praėjus dešimčiai metų (1580) jie atidarė kolegiją Polocke, tada priklausiusiam Vilniaus vyskupijai. 1586 m. pradėjo veikti kolegija Nesvyžiuje. Dar sparčiau didėjo kolegijų skaičius XVII a. pradžioje. 1615-1616 m. buvo įsteigta ir atidaryta kolegija Kražiuose (1636 m. joje jau mokėsi virš 100 mokinių), 1617 m. įkurta kolegija pačiame Vilniaus vyskupijos pakraštyje — Oršoje, taip pat 1617 m. tokia mokykla pradėjo veikti Smolenske, 1625 m. Gardine, 1631 m. Naugarduke, 1639 m. Vitebske, 1642 m. Kaune. 1654 m. įsikūrę jėzuitai Pašiaušėje (Šiaulių aps.), 1655 m. ten atidarė mokyklą — kolegiją. Mokinių joje mokydavosi ne daugiau 30. Tai buvo valstiečių ir didikų vaikai iš platesnės apylinkės. Ši kolegija buvo tarsi parengiamoji mokykla jaunuoliams, einantiems paskui į Kražių kolegiją ar Vilniaus Akademiją. Pašiaušės kolegijoje paprastai gyvendavo apie 10 jėzuitų, kartais net iki 23. Vienas ar du jų būdavo užimti mokykloj, o visi kiti dirbdavo pastoracinį darbą. Todėl šią kolegiją reikia vertinti daugiau kaip pastoracinio darbo ir misijinės veiklos centrą. Jėzuitų uolumas apaštalavimo srityje buvo didelis. Jų dėka religinis žmonių gyvenimas plačioj Pašiaušės apylinkėje atgimė ir suklestėjo¹⁸⁴.

Kaip parapiinėse — pradžios mokyklose, taip vidurinėse — jėzuitų kolegijose ypatingai buvo daug dėmesio krepiama į religijos mokymą, religinį auklėjimą ir religinę praktiką. Religinių žinių mokiniams perteikimą lydėjo pamaldumo pratybos ir dorinio pajautimo ugdymas. Buvo sudaromos mokiniams dažnos progos viešai pareikšti savo religinius įsitikinimus, dalyvaujant organizuotai pamaldose, religinėse manifestacijose, religiniuose vaidiniuose, disputuose, įvairiose šventėse. Ypatingai jėzuitų mokyklose buvo siekiama jaunimą ne tik išmoksinti, bet ir išugdyti gerais katalikais, iškalbingais ir karingais katalikybės gynėjais ir jos skleidėjais. Jėzuitų mokyklose religiniam ugdymui skatinti dar veikė Marijos sodalijos, o kitų vienuolių mokyklose — įvairios

¹⁸³ Archivum S. Congregationis S. Concilii, *Relationes dioecesanæ Samogitienses anno 1646*.

¹⁸⁴ A. LIUIMA, *Pašiaušės kolegija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*. XXII t., 130-131 psl.; P. RABIKAS, *18-jo Amžiaus Lietuvos Bruožai. Iš Pašiaušės Jėzuitų Kolegijos Metraščių* žr. *Tautos Praeitis*, I t., knyga 3, Chicago 1961, 345-391 psl.

brolijos. Jos buvo taip pat kuriamos ir parapijose ir į jas buvo suburiama daug jaunimo ir suaugusiųjų. Visų jų veikla buvo religinio pobūdžio. Visų mokyklų viršūnėj buvo aukštojo mokslo įstaiga — Vilniaus akademija¹⁸⁵, kuri nuo jos įkūrimo (1579) iki XVII a. vidurio, t.y. per 70 metų išleido į gyvenimą keliolika tūkstančių akademinio (tuometiniu mastu) išsilavinimo jaunuolių, išauklėtų religinėje dvasioje. Tai buvo milžiniškas veiksnys krašto religinimui ir katalikybės atgimimui.

Suminėjome pačius svarbiausius veiksnius, lėmusius Lietuvos religinį atgimimą. Vieni jų veikė netiesioginiai: protestantizmo suskilimas į įvairiaspalves sekas, Lietuvos didikų atsivertimas ir valdovų laikysena, kiti tiesioginiai prisidėjo, nešdami katalikybės atgimimą. Juos mes išrikiavome taip: Popiežiai, nuncijai, episkopatas ir dvasiškija, vienuolijos, mokyklos — parapinės, vidurinės arba kolegijos, seminarijos, akademija su savo sodalicijomis ir brolijomis. Dėka jų visų katalikybė Lietuvoje išėjo iš ūkanų ir sutempė į saulėtą rytmetį, išaušusi jai XVII a. pirmojo pusėj.

KUN. RAPOLAS KRASAUSKAS

Roma

¹⁸⁵ P. RABIKAUSKAS, *Vilniaus akademija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIV t., 132-144 psl.

DIE KATHOLISCHE KIRCHE IN LITAUEN IM XVI.-XVII. JAHRHUNDERT

DIE URSACHEN DES VERFALLS UND DIE FAKTOREN DES AUFSCHWUNGS

von

RAPOLAS KRASAUSKAS

Zusammenfassung

Das 17. Jahrhundert, und besonders seine erste Hälfte, ist für die Kirchengeschichte Litauens von grosser Bedeutung. Es steht zwischen zwei, für den Katholizismus in Litauen sehr gefährlichen und sein Bestehen bedrohenden Zeiträumen als ein helles Zeichen. Der Protestantismus hat im 16. Jahrhundert den kaum ein Jahrhundert alten Katholizismus in Litauen, sehr stark erschüttert. Von der Reformationsbewegung wurde vor allem die litauische Aristokratie berührt, die damals einen grossen Einfluss im Leben des Landes ausgeübt hat. Viele Adeligen hatten die katholische Kirche verlassen und sind zum Protestantismus übergegangen.

Die Folge davon war, dass viele katholische Kirchen den Protestanten übergeben, die Kirchen ihrer Güter beraubt und die Untertanen des betreffenden Herren den neuen Glauben anzunehmen gezwungen wurden. Das religiöse Leben des litauischen Volkes hatte dadurch einen grossen Schlag erlitten. Der kritischste Zeitpunkt für die katholische Kirche in Litauen sind die Jahre 1550-1565 gewesen; damals hatte dort der Protestantismus den Hochstand erreicht. Der Kampf, den die wenigen und armen katholischen Geistlichen und Gläubigen gegen die reichen, energischen und gebildeten protestantischen Adeligen führten, schien aussichtslos zu sein.

Die katholische Kirche in Litauen hat aber alle drohenden Stürme und Gefahren überwunden und ist gegen das Ende des 16. Jahrhunderts zu neuem religiösen Leben auferstanden. Der Protestantismus war damit eine der Ursachen, die den Katholiken den Antrieb gegeben haben, alle Kräfte zu konsolidieren und den Kampf für die Erneuerung der Kirche in Litauen zu führen. Es gaben natürlich auch verschiedene andere, direkte und indirekte Faktoren, die auf die Restauration des Katholizismus in Litauen entscheidend einwirkten.

Als indirekte Faktoren haben zu gelten :

1) Die Zersplitterung des Protestantismus in viele, sich einander bekämpfende Sekten. Das hemmte den Angriffsgeist, verhinderte versprochene Reformen, erweckte keinen religiösen Aufschwung, führte zu Anarchie und religiösem Subjektivismus. Der Protestantismus verlor dadurch seine Anziehungskraft und erleichterte so die Restauration des Katholizismus in Litauen.

2) Die Rückkehr vieler Adelligen zur Katholischen Kirche, veranlasst durch die Einsicht in die Gefahr des protestantischen Sektierertums. Mit wahrem Konvertiteneifer propagierten sie den Glauben und bauten viele neue Kirchen sowie Klöster. So wurden sie, zusammen mit den treu gebliebenen Gläubigen, ein wichtiger Faktor der Restauration des Katholizismus in Litauen.

3) Die katholische Haltung der Herrscher in Litauen. Alle Bemühungen der Protestanten, den König Sigismund August für den Protestantismus zu gewinnen, blieben umsonst. Eine noch stärkere Stütze hatte die katholische Kirche an Heinrich von Valois, an dem toleranten Stefan Batoras, wie auch an dem aus Schweden gekommenen, aber gut katholisch erzogenen jungen Sigismund Vasa, der sich von Anfang an um die Erneuerung des Katholizismus in Litauen bemühte.

Die direkten Faktoren, die die Erneuerung des Katholizismus in Litauen hauptsächlich förderten, waren : zuerst die Kirche selbst, die im Konzil von Trient die Erneuerung des kirchlichen Lebens angebahnt hatte, dann die Päpste, die apostolischen Nuntien, der erneuerte litauische Episkopat und Klerus, die Orden und die religiösen Genossenschaften, die Priesterseminarien, Pfarr-, Mittel- und Hochschulen mit ihren Sodalizien und Bruderschaften und vieles andere. Das harmonische Zusammenwirken aller dieser Faktoren trug weiterhin dazu bei, dass der Katholizismus in Litauen am Anfang des 17. Jahrhunderts zum Siege kam und sich zu neuer Blüte entfaltete.

VIENUOLIJOS LIETUVOJE

IX-XV AMŽIAI

Visuose krikščioniškuose kraštuose vienuolijos yra suvaidinusios didelį vaidmenį ir istorijos gyvenimo tekmėje yra išpaudusios galias žymes. Tokias reikšmingas žymes vienuolijos yra palikusios ir Lietuvoje. Lietuvoje amžių bėgyje savo vienuolynus ar bent ryšius su lietuvių kiltimis turėjo šios vienuolijos: augustinjonai, šv. Augustino atgailos kanauninkai, bazilijonai, benediktinai, bonifratrai, cistersai, domininkonai, jėzuitai, kamalduliai, karmelitai, kanauninkai regularai, kartūzai, komunistai (Pinske), pranciškonai — visos keturios šakos: (konventualai, observantai, reformatai ir kapuciniai), misijonieriai — vincentiečiai, paulinai, pijoriai, rezurekcionistai, rokitai, saleziečiai, teatinai ir trinitoriai. Nuo vyriškųjų neatsiliko ir moteriškos vienuolijos. Lietuvoje veikė šios moterų vienuolijos: seserų bazilijonių, benediktinių, bernardinų, brigitičių, domininkonių, gailestingųjų, karmeličių, kazimieriečių, kotriniečių, Marijos aplankymo, Nekalto Prasidėjimo, marijavičių (*Mariae vitae*), pranciškonų, vizitičių, vincentiečių — šaritkų, širdiečių ir šv. Kryžiaus. Jei pridėtume dar vokiečių ordiną, tai istorinėje Lietuvoje yra veikę 27 vyrų ir 17 moterų vienuolijų, nekalbant jau apie slaptas moterų kongregacijas, kurių visai čia nesuminėjau.

Daugelis čia suminėtu vienuolijų turėjo po kelias dešimtis vienuolynų su keliais šimtais vienuolių, o kelios tik po vieną su keliolika ar keliom dešimtim vienuolių. Vienos jų buvo daugiau reikšmingos, kitos mažiau. Daugelis jų turėjo pradžios, amatų, namų ruošos, žemės ūkio ar net aukštesniasias mokyklas, pavyzdžiui, Vilniaus Akademiją, laboratorijas, observatorijas, botanikos sodus, šiltadaržius, pavyzdžius ūkius, bibliotekas, gražius vienuolynus ir bažnyčias, kur buvo sutelkta daug vertingų mokslo veiklų ir meno kūrinių. Turėjo garsių rašytojų, poetų, mokslininkų, dailininkų ir švento gyvenimo vienuolių, kurių garsas yra pasiekęs net kitus kraštus.

Pradžioje man buvo pasiūlyta daug platesnė tema, būtent: *Vienuolijų reikšmė Lietuvoje*. Ją nagrinėjant būtų reikėję sintetinti sutraukti visų vienuolijų istoriją, iškeliant jų reikšmingesnius

darbus nuo pradžios iki mūsų dienų. To nebuvo įmanoma padaryti trumpame pranešime, dėl to pasirinkau trumpesnį laikotarpį ir savo temą pavadinau *Vienuolijos Lietuvoje IX-XV amžiuje*, ir tai daugiausia joje nagrinėju tik vienuolių veiklą Lietuvos krikščioninimo darbe, visai neliesdamas jų vidinio gyvenimo bei įnašo į lietuvių kultūrą.

Šiai temai gvildinti pagrindiniai šaltiniai yra įvairios kronikos, patalpintos *Scriptores rerum Prussicarum*, *Scriptores rerum Livonicarum*, *Scriptores rerum Polonicarum* ir *Monumenta Poloniae Historica* rinkiniuose. Kiti oficialūs dokumentai surinkti ir patalpinti specifiniuose ir bendruose rinkiniuose: *Bullarium Fratrum Praedicatorum*, *Bullarium Fratrum Minorum*, bei Theiner, Bunge, Seraphim, Ptašnik ir Lemmens leidiniuose. Literatūros šiuo klausimu beveik visai neturime. Lenkiškai ir vokiškai apie atskiras vienuolijas yra rašę šie autoriai: Lemmens, Kantak, Bogdalski, Wolynek, Barącz ir kiti. Lietuviškai šį tą galimą rasti Valančiaus, Ivinskio, Šapokos, Jakšto ir kitų studijose, kur tik praeinamai paliečiami vienuoliai.

1. PIRMIEJI VIENUOLIŲ SUSITIKIMAI SU LIETUVIAIS

Lietuvos christianizacijos darbe daugiausia pastangų ir rūpesčio yra įdėję įvairių vienuolių vienuoliai. Pats lietuvių ir jiems giminingų kilčių vardas dažniau istoriniuose šaltiniuose atsiranda tik vienuoliams susitikus su lietuvių kiltimis. Jų gi visų lankymosi tikslas lietuvių gyvenamose srityse buvo noras pagonis patraukti į krikščionybę.

Prieš vienuolių įsikūrimą Lietuvoje, jie įsteigė savo misijas kaimyniniuose kraštuose ir iš jų tiesioginiai ar netiesioginiai pradėjo veikti Lietuvoje. Tokia padėtis tęsėsi nuo 831 iki 1387 m., dėl to čia reikia kalbėti apie vienuolius kaimyniniuose kraštuose.

1. *Bandymai atversti kuršius, prūsus ir jotvingius*. — Pirmieji kuršių, prūsų ir jotvingių misininkai buvo benediktinai. Yra tvirtinama, kad Danijos ir Švedijos apaštalas, šv. Ansgaras (801-865), benediktinas, popiežiaus Grigaliaus IV 831 m. paskirtas Hamburgo ir Bremeno arkivyskupu ir šiaurės kraštų vikaru, buvo atvykęs į Kuršą ir jame skelbęs Kristaus mokslą¹. Nežinia, kuo remiantis *Lietuvių Enciklopedijoje* tiesiog sakoma, kad jis Kuršę įkūręs Pilteno vyskupiją².

¹ RIMBERTAS, *Vita S. Anscarii*, 1864 et 1884 (*Scrip. rer. Suecicarum*, II).

² *Lietuvių Enciklopedija*, I (1953), 195 psl.

Vėliau, X amžiaus gale, Pragos arkivyskupas Adalbertas-Vaitiekus su benediktinų ordino broliais atvyko krikštyti Priegliaus upės žiotyse gyvenančių prūsų. Prūsųose misijų darbas jiems nesisekė, greičiausia dėl to, kad jie nemokėjo kalbos ir nepažinojo krašto papročių. Nėgana to, jie buvo apsistoję šventame miške, kur joks svetimšalis negalėjo įžengti. Tai patyrę, prūsai užpuolė Adalbertą ir du jo palydovu 997 m. balandžio 23 d. ir nužudė. Apie tai patyręs mozūrų kunigaikštis Boleslovas išpirko kankinių kūnus, o Bažnyčia Adalbertą paskelbė šventuoju ³.

Adalbertui žuvus, misijoms į jotvingių kraštą 1008 m. su 18 reformuotų benediktinų-kamaldulų išvyko Bonifacas-Bruno. Misijų darbe, deja, ir ši ekspedicija neturėjo pasisekimo. Pagaliau, ir Bonifacas-Bruno, kaip ir Adalbertas, su visais misininkais 1009 m. vasario 14 d. netoli Prūsijos sienos buvo jotvingių užpultas ir nužudytas ⁴. Tada kankinių kūnus vėl išpirko Mozūrų kunigaikštis Boleslovas, o Bažnyčia Bonifacą-Bruno paskelbė šventuoju ⁵.

2. *Augustinijonai ir cistersai Livonijos misijose.* — Antroje XII amž. pusėje vokiečių pirkliai Dauguvos upe pradėjo į rytus gabenti savo prekes. Tada jie Dauguvos krantuose įkūrė pastovių stočių ir miestelių. Su pirkliais atvykdavo čia ir vienas kitas kunigas vienuolis ir, aptarnaudamas vokiečius, bandė krikštyti livius ir latvius. Tie vienuoliai buvo augustinijonai ir cistersai. Pirmas toks žinomas misininkas buvo Mainhardas, augustinijonas, atvykęs iš Segebergo, Holsteine, vienuolino. Čia jam pavyko susiartinti su vietiniais gyventojais ir 1184 m., pakrikštijus nemažą lybių, Ikškilėje pastatyti bažnyčią ⁶. Kai 1185 m. lietuviai užpuolė Livoniją ir daug lybių išsivare nelaisvėn, tai Mainhardas jų apgynimui pastatė Ikškilės ir Holomės pilis. Už tai jį 1186 m. Bremeno arkivyskupas pakonsekravo Livonijos vyskupu. Misijų darbe jis naudojosi augustinijonų ir kitų kunigų pagalba. Didesnio pasisekimo jis neturėjo, nes lybiai, aplinkybių verčiami, priimdavo krikštą, o paskui vėl atkrisdavo pagonybėn. Vieną kartą jis net norėjo apleisti Livoniją, bet lybių prašomas ir popiežiaus patartas, pasiliko ir čia besidarbuodamas 1196 m. mirė ⁷.

³ H. G. VOIGER, *Adalbert von Prag*, Westland-Berlin, 1898.

⁴ W. MEYSZTOWICZ, *Szkice o świętym Brunie-Bonifacym*, žr. *Sacrum Poloniae Millennium*, V t., 495 ir sek. psl.

⁵ *Annales Quedlinburgenses*, žr. *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, III t., Hannoveris, 1839, 80 psl.; KARKOWSKI, *Św. Bruno Kwerfurtu*, Poznanė, 1819.

⁶ *Henrici Chronicon Livoniae*, Hannover, 1955, 2 nr. et in nota 9. Ykescola, Uxkül, Ikškilė 25 kilometrai nuo Rygos einant į Dauguvos aukštupį.

⁷ *Henrici Chronicon Livoniae*, 7 ir sek. psl. L. ARBUSOW. *Meinhard*

Misijų darbe Mainhardas turėjo veiklą pagalbininką cistersų vienuolį Teodoriką, kuris darbavosi tarp lybių Toreidoje (1191-1219). Pradžioje Teodorikas turėjo labai sunkių dienų. Kartą pagonys dėl potvynio nelaimių norėjo jį net savo dievams paaukoti, bet, metę burką, rado jį nekaltu ir paleido. Padėjo jam ir gydymo dovana, nes pagydes du vyrų ir vieną moterį išigijo pagonių pasitikėjimą ir jie, jo raginami, pradėjo krikštytis. Kai jau abu su Mainhardu buvo pakrikštiję daugelį pagonių, tai jiedu nutarė atsiklausti Romos, ką toliau turi daryti. Tada Teodorikas nuvyko pas popiežių Celestiną III (1191-1198), kuris liepė neapleisti tikinčiųjų ir pirmą kartą suteikė atlaidus vykstantiems ginti ir platinti krikščionių tikėjimo Livonijoje⁸. Grįžęs iš Romos, jis vėl su kitais cistersais ir augustinijonais darbavosi Livonijoje.

Mainhardui mirus, Ikškilės vyskupu Livonijoje buvo paskirtas Luccumo cistersų abatas Bartoldas, kuris, tik Bremeno arkivyskupui prašant, sutiko būti pagonių ganytoju ir, atvykęs į Ikškilę, tikėjosi dovanomis patraukti pagonis, bet viskas veltui. Tada, matydamas sau, kunigams ir tikintiesiems ruošiamą pražūtį, sugrįžo į Saksoniją ir iš ten apie Livonijos padėtį pranešė popiežiui. Tai patyręs, popiežius leido rinkti kariuomenę ir, einantiems į kryžiaus karą Livonijoje, vėl suteikė atlaidus. Taip jis Vokietijoje surinkęs kariuomenę su cistersais, augustinijonais ir pasauliečiais kunigais 1198 m. atvyko į Rygą, bet kovos sąmyšyje tais pačiais metais liepos 24 d. žuvo⁹.

Trečiuoju Livonijos vyskupu buvo Albertas iš Bux-Hoeven-deno, Bremeno kanauninkas (1198-1229)¹⁰. Jis taip pat turėjo kovoti su pagonimis gindamas pilis ir bažnyčias. Nežiūrint to, jis buvo laimingesnis už pirmuosius ganytojus, nes krikščionių valdovų ir kalavijuočių ordino pagalba jis apgynė bažnyčias ir pilis ir užkariavo lybius, latvius ir estus¹¹. Pagaliau, jis pastatė Rygos miestą ir daugelį kitų miestų ir pilių. Tada jis, jau be didesnio pavojaus, galėjo krikštyti pagonis¹².

Pats nebūdamas vienuoliu, naudojosi vienuolių pagalba. Jau minėtąjį cistersą Teodoriką 1200 m. ir jis, kaip anksčiau Mainhardas, siuntė į Romą su prašymu, kad popiežius ragintų krikščionis

Bischof der Liven, 1186-1196, žr. *Baltische Monatshefte*, 1939, I, 3-6 psl.; *Lietuvių Enciklopedija*, XVIII (1959), 142 psl.

⁸ *Henrici Chronicon Livoniae*, 4 ir sek. psl.

⁹ Ten pat, 8-11 psl.; *Lietuvių Enciklopedija*, II (1954), 437 ir sek. psl.; K. EUBEL *Hierarchia Catholica* I t., Münsteris, 1918, 420 in sek. psl.

¹⁰ *Henrici Chronicon Livoniae*, 12 psl.; C. EUBEL, *Hierarchia Catholica*, I t., 420 psl.

¹¹ C. EUBEL, *Hierarchia Catholica*, I t., 420 psl.

¹² *Henrici Chronicon Livoniae*, 12 psl. et passim.

į kryžiaus karą Livonijoje¹³. To paties Teodoriko padedamas, (1202-1204) jis įkūrė ir karišką kalavijuočių vienuoliją, kuri vadinosi *Ordo Fratrum Militiae Christi*¹⁴. Nėgana to, būdamas Romoje, Teodorikas iš Inocento III išprašė bulę, kuria popiežius 1200 m. balandžio mėnesį cistersų ordino abatams ir vienuoliams įsakė vykti į Livonijos misijas, jei juos Rygos vyskupas pakviestų¹⁵. Reikia manyti, kad šis popiežiaus įsakymas turėjo įtakos, ir bent keliolika cistersų atvyko į Livoniją. Taip verčia manyti sekančių metų įvykiai, nes vyskupas Albertas 1202 m. Dauguvos žiočių saloje, Daugargryvoje, pastatė cistersų vienuolyną ir jo abatu pakonsekravo patį Teodoriką¹⁶. Pati abatija, tarsi pilis strateginėje vietoje pastatyta, atvykstantiems į Livonijos kryžiaus karus riteriams buvo pirmoji sustojimo vieta. Čia ir 1205 m. Rygos vyskupas, parsigabenęs iš Vokietijos daug piligrimų, tarėsi, kas toliau darytina¹⁷.

Atsitikdavo, kad vyskupas Albertas net su kariuomene siųsdavo abatą Teodoriką krikštyti pagonių. Antai, 1208 m. jis jį ir augustinijonų prepozitą Engelbertą pasiuntė su kariuomene į sėlių kraštą. Sėlių pilis buvo paimta ir jos bokšte iškelta Marijos vėliava. Nugalėję pagonis, abu cistersų ir augustinijonų viršinininkai su kitais kunigais mokė juos tikėjimo tiesų ir krikštijo. Paskui švęstu vandeniu pašlakstę pilį, patenkinti sėlių atsivertimu, grįžo į Rygą¹⁸. Pagaliau Teodorikas, popiežiui leidžiant, 1211 m. buvo pakonsekruotas Estijos vyskupu¹⁹, o jo vieton Daugavgrivos (Dūna-

¹³ « Episcopus autem sciens Lyvonum maliciam et videns se sine auxilio peregrinorum in gente illa non posse proficere fratrem Theodoricum de Thoreida pro litteris expeditionis Romam mittit. Qui negotium sibi commissum sanctissimo pape Innocentio revelans litteras ab eo prenominate et benigne porrectas optinuit » (*Henrici Chronicon Livoniae*, 14 psl.).

¹⁴ « Eodem tempore previdens idem frater Theodoricus perfidiam Lyvonum et multitudini paganorum non posse resistere metuens, et ideo ad multiplicandum numerum fidelium et ad conservandam in gentibus ecclesiam fratres quosdam militiae Christi instituit, quibus dominus papa Innocentius regulam Templariorum commisit et signum in veste ferendum dedit, scilicet gladium et crucem, et sub obedientia sui episcopi esse mandavit », (*Henrici Chronicon Livoniae*, 18 psl.).

¹⁵ A. THEINER, *Vetera Monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, I t., Romae 1863; A. POTTHAST, *Regesta Pontificum Romanorum*, I t., Berlynas, 1874, 96 psl., 1026 nr.

¹⁶ « Claustrum quoque Cysterciensium monachorum in ore Dune construxit, quod claustrum Dunemunde vel Montem sancti Nicolai appellavit. Cui cenobio cooperatorem suum in evangelio, fratrem Theodoricum de Thoreida abbatem consecravat », (*Henrici Chronicon Livoniae*, 17 psl., 3 nr.).

¹⁷ Ten pat, 29 psl., 7 nr.

¹⁸ Ten pat, 53 psl., 6 ir sek. nr.

¹⁹ Ten pat, 92 psl., 4 nr.; K. EUBEL, *Hierarchia Catholica*, I t., 472 psl.

mündės) abatu paskirtas Bernardas iš Lippijos²⁰. Rūpindamasis estų atsivertimu, Teodorikas į Sakalos pilį pasiuntė kun. Salamoną, bet jį kartu, su vertėjais 1212 m. pagonys nužudė²¹. Tuo pačiu metu, Livonijos misijose besidarbuodami, žuvo ir du cistersai Fridrikas ir Segehardas²².

Teodorikas su Rygos vyskupu Albertu dalyvavo ir Laterano susirinkime (1215), kur susirinkimo tėvams išdėstė sunkią Livonijos tikinčiųjų padėtį. Jų balsas neliko be pasekmių, nes baigiantis susirinkimui popiežius leido jiems sakyti pamokslus ir rinkti riterius kovai su pagonimis ir vykstantiems į Livoniją vėl suteikė atlaisdus. Grįžęs iš Romos, vyskupas Teodorikas gražiai darbavosi tarp estų, bet 1219 m. buvo atsimetėlių nužudytas. Žuvus ilgamečiui Livonijos ir Estijos misininkui cistersui, toliau jo darbą tęsė kiti jo ordino vienuoliai²³.

Vyskupas Albertas naudojosi ir augustinijonų pagelba. Du augustinijonai Engelbertas ir Alebrandas buvo paties vyskupo broliai. Augustinijonams jau pirmasis vyskupas Mainhardas buvo įkūręs vienuolyną prie Ikškilės parapijos, o Albertas 1201 m. jį perkėlė į Rygą, pavesdamas jį su katedra ir visa Livonija Dievo Motinos garbei²⁴. Šis Rygos augustinijonų vienuolynas buvo labai reikšmingas, nes, popiežiui leidžiant, minėtasis Teodorikas 1202 m., grįždamas iš Romos, į čia parsivedė Engelbertą, Alabrandą ir kitus augustinijonus, kurie paskui sėkmingai darbavosi Livonijos misijose²⁵. Apie Engelbertą žinome, kad jis, jau tapęs šv. Marijos augustinijonų vienuolyno prepozitu, 1206 m. priėmė Danijos arkivyskupą Andriejų ir vyskupą Mikalojų atvykusius į Rygą po Ezelio

²⁰ *Henrici Chronicon Livoniae*, 92 psl., 4 nr.

²¹ Ten pat, 99 psl., 9 nr.

²² Ten pat, 121 psl., 8 nr.; 157 psl., 4 nr.

²³ Ten pat, 127 ir sek. psl., 5 nr.; 132 psl., 7 nr.; 155 psl., 2 nr.

²⁴ « Post cuius discessu frater eius Engelbertus ... Cuius vitam et ordinem approbantes non longo transacto tempore fratres de conventu beate Virginis Marie in Riga ipsum in prepositum eligunt, quia ex eodem ordine de cenobio Sigebergensi bone memorie Maynardus, primus Lyvonum episcopus, est electus, qui eos sibi conformare volens conventum ipsorum in parochia Ykescola primus instituerat. Quem tamen conventum regularium et episcopalem sedem postea Albertus episcopus de Ykescola in Rigam tertio suae consecrationis anno (1201) transtulit et cathedram episcopalem cum tota Lyvoniam beatissime Dei genitricis Mariae honori deputavit ». *Henrici Chronicon Livoniae*, 17 psl., 3 nr.

²⁵ « Post cuius discessum frater eius Engelbertus, homo religiosus, de Novo Monasterio vocatus Rigam cum primis venit civibus et eo cooperante, qui dat verbum ewangelizantibus, Christi nomen dilatare cepit in gentibus cum fratre Theodorico de Thoreida et Alabrando et ceteris fratribus in Lyvoniam sub religione viventibus ». *Henrici Chronicon Livoniae*, 17 psl., 2 nr.

salos pagonių krikšto. Tais pačiais metais jis išsiuntė augustinijonus su kitais kunigais krikštyti lybių, torediečių, vendų ir indurmių, kurie ten nuvykę daug pagonių pakrikštijo ir kelias parapijas įkūrė²⁶. Augustinijonai misijas tęsė ir toliau. Antai, 1208 m. augustinijonas Alebrandas pakrikštijo Jumeros pagonis²⁷. Kitas augustinijonas iš Segebergo vienuolyno, taip pat Rygos vyskupo Alberto brolis Rotomaras Hermanas 1219 ar 1224 m. tapo Dorpato vyskupu²⁸. Atrodo, kad ir augustinijonai Livonijoje yra turėję kankinių²⁹.

3. *Cistersų misijos Prūsijoje*. — Dar XII amžiaus gale prūsų atsivertimu ėmė rūpintis cistersų ordino vienuoliai, kurie tarp Oderio ir Vyslos upių jau buvo įkūrę Vagrovico (1143), Doberano (1171), Kolbatzo (1175) ir Olivos (1186) abatijas³⁰. Šių abatijų vienuoliai pradėjo dirbti misijų darbą Prūsiose. Žinoma, kad pirmaisiais XIII amž. metais Lekene (Lehnin 1183) abatas³¹ lankėsi Prūsiose, kad išvaduotų nelaisvės paimtus savo brolius. Krašto valdovas jį maloniai priėmė, paleido brolius ir parodė Adalberto kapą³². Tuo susižavėjęs, abatas sumanė imtis misijų darbo ir paprašė pagelbininkų. Popiežius Inocentas III 1206 m. spalio 26 d. suteikė jam plačias teises ir leido misijų darbui pasiimti cistersų ir kitų kunigų³³. Cistersų pastangos neliko be vaisių, nes tas pats popiežius 1210 m. rugsėjo 4 d. Gniezno arkivyskupui rašė, kad jo leidimu Prūsijoje besidarbuoją cistersai Kristijonas, Pilypas ir kiti, kaip jie jam atvykę pranešė, turėjo pasisekimo. Popiežius ragina arkivyskupą padėti misininkams ir įsako aprūpinti neofitus sakramentais, iki ten bus įkurta vyskupija³⁴.

Taip jiems Prūsijoje ir Pamaryje besidarbuojant, atsirado kliūčių iš cistersų viršininkų pusės, kurie misininkus pradėjo laikyti beprasimiais klajokliais ir ėmė juos varžyti. Tai patyręs, Ino-

²⁶ Ten pat, 43 ir sek. psl., 13 nr.

²⁷ Ten pat, 55 psl., 7 nr.

²⁸ Ten pat, 28 psl., 5 nr. ir 5 išnaša; K. EUBEL, *Hierarchia Catholica*, I t., 472 psl. ir 1 išnaša.

²⁹ *Henrici Chronicon Livoniae*, 23 psl., 6 nr.; 37 psl., 8 nr.

³⁰ COLOMBO SPAHR, *Cisterciensi*, žr. *Enciclopedia Cattolica*, III (1949), 1740 skiltis, žemėlapis.

³¹ Ten pat.

³² Parodė tik vietą, kur pradžioje buvo palaidotas Adalbertas. Jo kūnas netrukus po mirties buvo pargabentas ir Gniezno katedroje palaidotas. PHILIPPI, *Preussisches Urkundenbuch*, I t., Aalen, 1961, 1 sąs. 2-3 psl., 4 nr. ir 1 išnaša.

³³ Ten pat.

³⁴ Ten pat, psl. 4, 5 nr.; POTTHAST, *Regesta Pontificum Romanorum*, I t., 351 psl., nr. 4074.

centas III 1212 m. rugpiūčio 10 d. parašė generalinei cistersų kapitulai, įsakydamas nevarginti pavyzdingu misininkų ir kitus, norinčius išvykti į misijas, leisti³⁵. Kapitula 1213 m. šį reikalą sutvarkyti pavedė Morimondo abatui taip, kad popiežius būtų patenkintas ir ordino drausmė nenukentėtų³⁶.

Norėdamas Bažnyčios hierarchams parodyti savo darbo vaisius, Kristijonas 1215 m. į Laterano susirinkimą nusivežė ir Romoje pakrikštijo du Prūsų kunigaikščiu. Ta proga popiežius paskyrė jį Prūsijos vyskupu, o du naujai apsikrikštiję prūsai Paulius Survabuno ir Pilypas Varpoda apdovanojo vyskupą žemėmis³⁷. Be to, popiežius paragino Kališo kunigaikštį Vladislovą, kad jis aprūpintų vyskupą ir jo brolius. Tada kunigaikštis 1216-1217 padovanojo Čekovo vilą³⁸, kuri laikoma pirmąja Kristijono rezidencija³⁹.

Neilgai Kristijonas ir cistersai tesidžiaugė savo darbo vaisiais. Vos jam grįžus iš Romos, prūsai užpuolė jų misijas ir sunaikino įkurtą krikščionių bendruomenę. Tai turėjo įvykti 1216 m. gale, nes popiežius Honorijus III 1217 m. kovo 3 d. Kristijonui leidžia krikščionių pagalba ginti neofitus ir, einantiems kovoti su pagonimis, suteikia Jeruzalės piligrimų atlaidus⁴⁰. Prūsijos krikščionims ginti tas pats popiežius 1218 m. balandžio 16 d. Gniezno arkivyskupui liepia panaudoti net tuos riterius, kurie yra pasižadėję ginti Šv. Žemę⁴¹.

Kovoje su pagonimis, Honorijus III stipriai rėmė Kristijono pastangas: 1218 m. gegužės 5 d. jis jam leido Prūsijos misijoms rinkti aukas⁴², Lenkijos ir Pamario tikinčiuosius, negalinčius vykti į Šv. Žemę, ragino ginti krikščionis Prūsijoje⁴³. Tą patį įsakė ir Mainzo tikintiesiems⁴⁴. Riteriai buvo atleisti nuo įžadų vykti

³⁵ PHILIPPI, *Preussisches Urkundenbuch*, I t., 1 šas., 5-6 psl., 6 nr.; POTTHAST, *Regesta Pontificum Romanorum*, I t., 395 psl., 4573 nr.

³⁶ PHILIPPI, *Preussisches Urkundenbuch*, I t., 1 šas., 6 psl., 8 nr.

³⁷ A. ŠAPOKA, *Lietuvos istorija*, Fellbach 1950, 43; PHILIPPI, *Preussisches Urkundenbuch*, 7 psl., 9-10 nr.

³⁸ PHILIPPI, *Preussisches Urkundenbuch*, I t., 1 šas., 8-9 psl., 12 nr.; 10 psl., 14 nr.

³⁹ H. SCHMAUCH, *Christian von Preussen*, žr. *Lexikon für Theologie und Kirche*, II, (1958), 1123-1124 skilt.

⁴⁰ PHILIPPI, *Preussisches Urkundenbuch*, I t., 1 šas., 11 psl., 15 nr.; POTTHAST, *Regesta Pontificum Romanorum*, 482 psl., 5481 nr.

⁴¹ PHILIPPI, *Preussisches Urkundenbuch*, I t., 1 šas., 11-12 psl., 16 nr.

⁴² Ten pat, I t., 1 šas., 13 psl., 17 nr.; 16 psl., 22 nr.

⁴³ Ten pat, I t., 1 šas., 14-15 psl., 21 nr.; A. THEINER, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, I t., Roma 1860, 4 psl., 10 nr.

⁴⁴ PHILIPPI, *Preussisches Urkundenbuch*, I t., 1 šas., 15-16 psl., 21 nr.

į Šv. Žemę, jei pasižadėjo ginti Prūsijos krikščionis. Šios rūšies raštų — cistersų misijoms paremti — jis buvo davęs ir daugiau ⁴⁵.

Iš antros pusės, cistersai nuoširdžiai dirbo misijų darbą. Jie informavo popiežių apie blogus prūsų papročius, kad jie žudydavo mažas mergaites, kad savo dukteris pardavinėdavo vyrams, kad gyveno daugpatystėje. Popiežius, apie tai patyręs, išpėjo neofitus, kad taip nesielgtų ⁴⁶. Jie rūpinosi ir krašto gerove, atpirkinėjo tėvų žudomas mergaites, steigė mokyklas ir kėlė krašto kultūrą ⁴⁷. Jie rūpinosi, kad neofitai nebūtų krikščionių valdovų skriaudžiami ⁴⁸, kad į kryžiaus karus atvykusieji neplėštų krašto ⁴⁹, kad tikintieji pakankamai turėtų kunigų, vyskupų ir bažnyčių ⁵⁰.

Kai vyskupas Kristijonas, po krikščionių bendruomenės sunaikinimo, neteko dovanotų žemių Prūsų krašte, tai popiežius leido jam jų įsigyti kitose vyskupijose, atleisdamas jį nuo dešimtinės mokesčių ⁵¹ ir ragino krikščionių valdovus aprūpinti vyskupą, Tada Mozūrų kunigaikštis Konradas jam padovanojo Kulmo sritį ⁵², kur vyskupas jau pastoviai įsikūrė.

4. *Vokiečių ordino įsikūrimas baltų kraštuose.* — Kadangi prūsai ir toliau užpuldinėjo misijų stotis, Kulmą ir pačią Mozūriją, tai vyskupas Kristijonas ir Mozūrų kunigaikštis Konradas, Livonijos vyskupų pavyzdžiu, įkūrė vyskupui priklausantį militarinį ordiną, kurį jiedu 1228 m. gausiai žemėmis apdovanojo ir kuris nuo savo gyvenamosios vietos gavo Dobrynės ordino vardą ⁵³. Jo uždavinys buvo ginti vyskupą ir tikinčiuosius nuo prūsų užpuldinėjimų. Tiesa, anot S. Sužiedėlio, kad Kristus sudraudė Petrą, norėjusį jį ginti kalaviju Alyvų darže, ir taip pat tiesa, kad Kristaus mokslo priėmimas yra laisvos valios veiksmas ⁵⁴, bet ano meto tikintieji ir teologai manė, jog nuo netikinčiųjų užpuolimų ne tik

⁴⁵ A. THEINER, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I t., 6 psl., 14 nr.; 12-13 psl., 26 nr.; 13 psl., 27 nr.

⁴⁶ PHILIPPI, *Preussisches Urkundenbuch*, I t., 1 sąs., 9 psl., 13 nr.; 20-21 psl., 29 nr.; POTTHAST, *Regesta Pontificum Romanorum*, I t., 509 psl., 5792 nr.

⁴⁷ PHILIPPI, *Preussisches Urkundenbuch*, I t., 1 sąs., 20 psl., 29 nr.

⁴⁸ Ten pat, 6 psl., 7 nr.

⁴⁹ Ten pat, 22 psl., 31 nr.

⁵⁰ Ten pat, 13 psl., 18 nr.; 14 psl., 19 nr.

⁵¹ Ten pat, 19 psl., 27 nr.

⁵² Ten pat, 22 psl., 32 nr.; 27 psl., 41 nr.

⁵³ Ten pat, 48-49 psl., 66 nr.; 49-50 psl., 67 nr.; 50-51 psl., 68 nr.; 51 psl., 69 nr.; 51-52 psl., 70 nr.

⁵⁴ *Kryžius ir kalavijas*, žr. Šv. Pranciškaus Varpelis, 1957, 196 psl., 7 nr.

reikėjo gintis, bet ir juos pavergti, žinoma, ne tam, kad juos prievarta pakrikštytų, bet kad lengviau galėtų atversti⁵⁵.

Prūsijos pašonėje įkurtas Dobrynės ordinas buvo persilpnas ir prūsų įveikti jis nebeįstengė, dėl to Kristijonas ir Konradas sumanė persikviesti iš Šv. Žemės mahometonų ištumtą vokiečių ordiną. Ordino vadovybė, gavusi pakvietimą, jį mielai priėmė. Dar 1230 m. kunigaikštis Konradas pirmuosius jo riterius įkurdino Niesavos pilyje, iš kur jis pradėjo savo žygius į Prūsiją. Netrukus 1235 m. prie jo prisijungė Dobrynės ordinas, o 1237 ir Livonijos kalavijuočiai. Taip nuo 1237 m. Pabaltyje veikė tik vienas vokiečių ordinas⁵⁶.

Šie kariški ordinai buvo įkurti tam, kad gintų misininkus ir tikinčiuosius nuo pagonių, bet vokiečių ordinas, apjungęs kitus, sumanė įkurti savo valstybę. Tuo tikslu jis panaudojo ir imperatoriaus autoritetą. Popiežius, ordino prašomas, skelbė kryžiaus karus kieto sprando pagonims sudrausti⁵⁷, o ordinas, surinkęs kariuomenę, stengėsi užgrobti vis daugiau pagonių žemių, kurias iš anksto jam buvo dovanojęs imperatorius Fridrikas II⁵⁸. Taip kariaudamas, jis greitai pavergė prūsus ir latvius, bet su lietuviais jam nesisekė. Apie šio kariško vienuolių ordino siekius, karus, laimėjimus ir pralaimėjimus mes žinome iš istorijos vadovėlių ir Z. Ivinskio⁵⁹, J. Jakšto⁶⁰, A. Kučinsko⁶¹ ir mano studijų⁶², dėl to čia apie tai nekalbėsime. Pasakysiu tik tiek, kad jis daug

⁵⁵ S. THOMAS AQUINAS, *Summa Theologiae*, 2a, 2ae, qu. 10, a. 8; J. STAKAUSKAS, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje*, Kaunas, 1934, 36 ir sek. psl.

⁵⁶ V. GIDŽIŪNAS, *Vokiečių ordino politika ir jos priešai Pabaltijy, atspaudas iš žurnalo Karys*, 1965, 3 nr.

⁵⁷ V. GIDŽIŪNAS, *De missionibus Fratrum Minorum in Lituania* (saec. XIII et XIV), Florencija, 1950, 5 ir sek. psl.

⁵⁸ « Nos ... concedentes et confirmantes eidem magistro, successoribus eius et domui suae in perpetuum omnes terras, quas in partibus Curoniae, Letowiae et Semigalliae, Deo faciente conquirit ». F. G. BUNGE, *Liv., Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, I t., Talinas, 1852, 242 psl., 185 nr.; H. PASZKIEWICZ, *Regesta Lithuaniae ab origine usque ad M. Ducatus cum regno Poloniae unionem*, I t., Varšuva, 1930, 41 psl., 207 nr.

⁵⁹ Z. IVINSKIS, *Krikščionybės kelias Lietuvon*, žr. *Tiesos Kelias*, 1938, 275 psl.; *Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva*, žr. *Athenaeum*, IV t., 1933, 135-144 psl.; *Kovos bruožai dėl žemaičių*, žr. *Athenaeum*, 1935.

⁶⁰ J. JAKŠTAS, *Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu*, žr. *Senovė*, 1935-1936.

⁶¹ A. KUČINSKAS, *Kęstutis Lietuvių tautos gynėjas*, Marijampolė, 1938.

⁶² V. GIDŽIŪNAS, *De missionibus Fratrum Minorum in Lituania ir Vokiečių ordino politika ir jos priešai Pabaltijy*, atspaudas iš žurnalo *Karys*, 1965, 3 nr.

kraujo praliejęs ir prūsus bei latvius pakrikštijęs, pats atkrisdamas nuo Bažnyčios ir juos patraukė protestantizman. Jo reikšmė Lietuvai yra daugiau negatyvinio pobūdžio. Jo vardą ištarus ir dabar dar suskauda lietuvio širdis.

5. *Pranciškonai ir domininkonai Livonijos ir Prūsijos misijose.* — Iki XIII amžiaus vidurio Livonijos ir Prūsijos misijose dirbo kontempliatyvių ordinų vienuoliai augustinijonai ir cistersai. Pirmieji turėjo savo vienuolyną Rygoje (1201), o antrieji turėjo jau minėtus vienuolynus šalia Prūsijos ir Livonijoje Rygoje (1202) ir Falkenau (1234)⁶³, bet dėl savo prigimties nuolatiniu misijų darbu užsiimti negalėjo. Dėl to XIII amžiaus pradžioje, išikūrus elgetaujantiems pranciškonų ir dominikonų ordinams, jų nariai greitai pasiekė Livonijos, Prūsijos ir Lietuvos misijas.

Pranciškonų ir dominikonų išikūrimui baltų kraštuose daug padėjo popiežiaus legato Vilhelmo iš Modenos kartuzo palankumas. Jis jau buvo patyręs, kokį didelį vaidmenį Bažnyčios gyvenime ir misijose vaidino šie du ordinai. Dėl to, tvarkydamas Prūsijos, Livonijos ir Lietuvos bažnytinius reikalus ir nustatinėdamas vyskupijų ribas, vyskupams ir vokiečių ordinui patarė juos pasikviesti⁶⁴. Šia proga čia reikia priminti, kad jis, nustatinėdamas Kuršo ir Žemgalos vyskupijų ribas, Kuršo vyskupijai priskyrė didelę dalį Žemaitijos, o Žemgalos vyskupijai visą likusią etnografinę Lietuvą⁶⁵.

Taip tuomet legatui patariant, greitai buvo įkurdinti domininkonai Dancige (1227), Kulme (1233), Elbinge (1238), Rygoje (1234), Dorpate (1238) ir Revaly (1246)⁶⁶, o pranciškonai Rygoje (1238), Torunėje (1239), Kulme (1258), Neuenburge (1284) ir Braunsberge (1296)⁶⁷. Vėliau buvo įkurta ir daugiau vienuolynų, bet jie baltų misijose nesuvaidino tokio vaidmens kaip pirmieji.

6. *Elgetaujantieji vienuoliai Lietuvos misijose.* — Elgetaujantieji vienuoliai apie lietuvius, kaip kieto sprando pagonis, išgirdo

⁶³ COLOMBO SPAHR, *Cistercensi*, žr. *Enciclopedia Cattolica*, III (1949), 1740 skiltis.

⁶⁴ *Enciclopedia Cattolica*, VI, 1260; G. von WALTHER-WITTENHEIM, *Die Dominikaner in Livland im Mittelalter*, Roma, 1938.

⁶⁵ J. STAKAUSKAS, *Lietuva ir Vakarų Europa*, 99 s.

⁶⁶ A. WALZ, *Compendium historiae ordinis praedicatorum*, Romae 1958, 153, 155; W. ROTH, *Die Dominikaner und Franziskaner im Deutsch-Ordensland Preussen bis zum Jahre 1466*, Karaliaučius, 1918.

⁶⁷ L. LEMMENS, *Die Observanten-Kustodie Livland und Preussen*, Düsseldorf, 1912; *Die Kustodie Preussen*, Düsseldorf, 1913; V. GIDŽIŪNAS, *De Fratribus Minoribus in Lithuania*, Roma, 1950, 7 ir sek. psl.

gana anksti iš Prūsijos, Livonijos ir Lenkijos vyskupų, o ypatingai iš vokiečių ordino, kuris, popiežiui leidžiant, visoje Vakarų Europoje rinko karius kryžiaus žygiams prieš lietuvius. Antai, anglų pranciškonas, garsus mokslininkas Rugerijus Bakonas (1214-1294) išgirdęs, kad rytiniame Baltijos jūros pakrašty dar XIII amžiaus vidury gyveno pagonys, stebėjosi. Neilgai teko jiems stebėtis, greitai patys turėjo imtis darbo. Popiežius Grigalius IX 1230 m. rugsėjo 13 d. įsakė domininkonams skelbti kryžiaus karą prieš lietuvius germaniškuose kraštuose. Pranciškonams gi pirmas toks įsakymas buvo duotas tik 1255 m. Vėliau lenkų kunigaikščių ir vokiečių ordino žygiams prieš pagonis paremti, pranciškonams ir domininkonams kryžiaus karus skelbti įsakinėjo Aleksandras IV (1254-1261), Urbonas IV (1261-1264) ir Klemensas IV (1265-1268). Po Klemenso IV mirties panašūs kryžiaus karai, pačių popiežių įsakymu, jau nebuvo skelbiami, matyt, popiežiai jau suprato vokiečių ordino politiką ir tokių kryžiaus karų prieš pagonis nebeskelbė⁶⁸.

Pradžioje Livonijoje ir Prūsijoje įsikūrę pranciškonai ir domininkonai nesusiorientavo padėtyje, nes jie akiai sekė vokiečių ordino užmačias. Jie su kryžiuočių kariuomene vykdavo į pagonių kraštus, ten degindavo jų šventyklas ir įveiktus pagonis krikštydavo. *Livländische Reimchronikoje* rašoma, kad vieno žygio į Žemaičius metu, pirmąjį gaisrą uždegęs domininkonas, o antrąjį pranciškonas⁶⁹. Vėliau jų nusistatymas keitėsi, kai vokiečių ordinas pradėjo skriausti vyskopus ir jiems patiems ėmė trukdyti taikų misijų darbą. Bendroje linijoje tačiau Prūsijos pranciškonai ir domininkonai visą laiką stovėjo vokiečių ordino pusėje, o Livonijos palaikė Rygos arkivyskupą ir sąjungą su lietuviais⁷⁰.

Pirmasis pranciškonas, kuris perėjo lietuvių Rusijoje užpuldinėjamas sritis ir lietuvių paminėjo savo kronikoje, buvo paties šv. Pranciškaus draugas Jonas iš Plano Carpini, kuris 1245 m. Inocento IV siunčiamas, vyko pas totorius⁷¹. Savo *Mongolų istorijoje* jis taip rašo: «Ibamus semper sub periculo capitis propter Lituanos, qui saepe insultum faciebant occulte quantum poterant super terram Russiae et maxime in illis locis per quae debebamus

⁶⁸ V. GIDŽIŪNAS, *De missionibus Fratrum Minorum in Lituania*, 8 ir sek. psl.

⁶⁹ *Livländische Reimchronik* ed. L. MAYER, Hildesheim, 1963, 97 psl., 4229 ir sek. eil.

⁷⁰ V. GIDŽIŪNAS, *De missionibus Fratrum Minorum in Lituania*, 15 ir sek. psl.

⁷¹ L. PISANO, *L'attività politica d'Innocenzo IV e i Francescani* (1243-1254), Neapolis, 1957, 55 ir sek. psl.

transire »⁷². Tai yra pirmoji žinia apie lietuvius pranciškonų šaltiniuose.

Pranciškonų veikla lietuvių tarpe pirmiausia iškyla Henrikui Liuksemburgiečiui, O.F.M., tapus Žemgalos (1247-1251) ir Kuršo (1251-1263) diecezių vyskupu. Jau minėjome, kad į šias vyskupijas popiežiaus legato Vilhelmo 1237 m. dekretu buvo įjungta visa Lietuva: į Žemgalos — Aukštaitiją, į Kuršo — Žemaitiją. Nėra išlikę žinių, ką vyskupas Henrikas veikė valdydamas Žemgalos vyskupiją, bet už tai yra žinoma, kad jis tapęs Kuršo vyskupu rimtai galvojo pakrikštyti žemaičius ir gerai sutvarkyti savo vyskupiją. Jis buvo vienas iš tų pranciškonų, kuris veikė sutartinai su vokiečių ordinu. Su jo magistru jis dalijosi Kuršo žemes, statė bažnyčias, Klaipėdos pilį ir miestą. Klaipėdon buvo nutaręs perkelti savo rezidenciją, dėl to dėjo pastangas pastatyti katedrą, savo kūrįjį ir kanauninkų kapitulos namus, bet pastatė tik šv. Jono ir šv. Mikalojaus bažnyčias. Jis kartu su vokiečių ordinu išleido pinigų, uždraudė pasisavinti nuskendusį laivų bangų išmestas prekes. Šiame darbe jam padėjo Rygos vienuolyno pranciškonai, kur buvo ir jo paties rezidencija. Dokumentuose net yra išsilikę jo bendradarbių pranciškonų vardai. Ten minimas gvardijonas Henrikas ir kiti vienuoliai Tomas, Adolfas ir Andriejus. Nežiūrint visų pastangų, jis savo rezidencijos į Klaipėdą neperkėlė, nes po 1260 m. Durbės mūšio neliko vilties greitu laiku žemaičius pakrikštyti, o pagaliau, ir jis pats 1263 m. buvo perkeltas Chiemeno vyskupijon, Bavarijoje⁷³.

Mindaugui panorus krikštytis, pranciškonai ir domininkonai su juo užmezgė tiesioginius ryšius. Gavęs Mindaugo pažadą krikštytis, Livonijos ordino magistras 1250 m. gale su būriu ordino brolių ir kunigų atvyko į Lietuvą. Mindaugą, jo šeimą ir dvariškius krikštui paruošė vokiečių ordino kunigai, padedami pranciškonų ir dominikonų. Šie paskutiniai, atrodo, Mindaugą mokė ne tik tikėjimo tiesų, bet taip pat supažindino jį su Bažnyčios santvarka ir jos administracija, dėl to jis taip gerai orientavosi kurdamas Lietuvos vyskupiją ir pačią Lietuvą pavesdamas šv. Petro nuosavybėn⁷⁴. Jie dalyvavo Mindaugo krikšto ir karūnacijos iškilmėse, vyskupo konsekracijoje, vyskupijos įsteigime ir žemių dovanojime, nes donacijų dokumentuose yra paminėti

⁷² JOANNES DE PLANO CARPINI, *Ystoria Mongolorum* ed. VAN DEN WYN GAERT, (*Sinica Franciscana*, I), Florencija, 1929, 103 psl.; V. GIDŽIŪNAS, *De Fratribus Minoribus in Lituania*, 12 ir sek. psl.

⁷³ J. STAKAUSKAS, *Lietuva ir Vakary Europa*, 83 ir sek. psl.; V. GIDŽIŪNAS, *De missionibus Fratrum Minorum in Lituania*, 16-22 psl.

⁷⁴ J. STAKAUSKAS, *Lietuva ir Vakary Europa*, 83 ir sek. psl.

dalyvių tarpe ir domininkonai su pranciškonais ⁷⁵. Iš to išvedama, kad po Mindaugo krikšto, jie ir toliau pasiliko Lietuvoje skleisti Kristaus mokslo.

Pats Mindaugo vainikavimas ir Lietuvos vyskupo konsekra-
vimas buvo atliktas dominikonų vyskupų. Kulmo vyskupui
Henrikui domininkonui Inocentas III pavedė karūnuoti Mindaugą
ir konsekruoti Lietuvos vyskupą ir įsteigti tiesiog nuo Šv. Sosto
priklausančią vyskupiją ⁷⁶. Mindaugą jis karūnavo, bet vyskupą
konsekruoti dėsė, nes nenorėjo užsitraukti savo brolio dominin-
kono, Prūsijos arkivyskupo reziduojančio Rygoje, nemalonę. Jei
istorikai atkreiptų dėmesį į tai, kad Henrikas ir Albertas buvo
domininkonai, tai dėsimas konsekruoti vyskupą, duodantį prie-
saiką tiesiog Šv. Tėvui, o ne arkivyskupui, būtų suprantamesnis.
Kai Mindaugas pasiskundė popiežiui, kad Henrikas nekonsekruoja
vyskupo, tai Albertas, gelbėdamas Henriką iš nemalonios padėties,
konsekravo Mindaugo siūlomą vokiečių ordino kunigą Kristijoną,
sau iš jo pareikalaudamas priesaikos ⁷⁷. Reikia dar paminėti, kad
Inocentas IV, priimdamas Lietuvą šv. Petro nuosavybėn ⁷⁸ 1251 m.
liepos 17 d., Kuršo vyskupą Henriką pranciškoną ir Ezelio vyskupą
Henriką domininkoną paskyrė Lietuvos karaliaus Mindaugo glo-
bėjais ⁷⁹. Istorikas Juozapas Stakauskas mano, kad šie du vysku-
pai, kaip Mindaugo globėjai, turėję dalyvauti ir jo karūnacijos
iššiklmėse ⁸⁰.

Kuriant naują vyskupiją, visuomet rūpinamasi, kad ji turėtų
katedrą ir pakankamus užrašus vyskupui ir jo kūrijai išlaikyti.
Kurdamas Lietuvos vyskupiją, popiežius taip pat reikalavo, kad
vyskupiją karalius aprūpintų reikalingomis donacijomis ⁸¹, dėl to
jis 1254 m. vyskupui dovanojo pusę Raseinių, Betygalos ir Lau-
kuvos žemių ⁸². Turint tai prieš akis, pirmas Lietuvos vyskupas

⁷⁵ « Praesentes fuerunt cum haec fierent ... de fratribus praedicatoribus
Sinderamus, de fratribus minoribus frater Adulfus et sui socii ... Datum in
Lettovia in curia nostra anno Domini », G. BUNGE, *Liv-, Est- und Kurländisches
Urkundenbuch*, I t., 334-335 psl., 252 nr.; 449 ir sek. psl., 354 nr.

⁷⁶ A. THEINER, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I t., 50
psl., 105 nr.

⁷⁷ Ten pat, 58 psl., 120 nr.; G. BUNGE, *Liv-, Est- und Kurländisches
Urkundenbuch*, I t., 313 psl., 243 nr.

⁷⁸ A. THEINER, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I t., 50 psl.,
105 nr.

⁷⁹ G. BUNGE, *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, I t., 284
psl., 225 nr.

⁸⁰ J. STAKAUSKAS, *Lietuva ir Vakarų Europa*, 96 psl.

⁸¹ A. THEINER, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I t., 50 psl.,
105 nr.; 58 psl., 120 nr.

⁸² G. BUNGE, *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, I t., 345
psl., 243 nr.

vienuolis turėjo šiose žemėse ir reziduoti. Vyskupui dovanotose žemėse gyveno pagony, nes jų dar niekas nebuvo pakrikštijęs. Jie nesiskaitė su vyskupu ir visokiais būdais jį skriaudė, dėl to Kristijonas šaukėsi net popiežiaus pagalbos. Tada Aleksandras IV 1255 m. ragino Mindaugą ginti vyskupą nuo pagonių puolimo⁸³. Mindaugas, matyt, užimtas karais ir krašto tvarkymu, negalėjo apginti visų vyskupo teisių, jei jis 1259 m. visai apleido Lietuvą⁸⁴.

Tuo metu, kai Mindaugas rūpinosi, kad Lietuvos vyskupu būtų konsekruotas Kristijonas, Gniezno arkivyskupas, greičiausia Kulmo vyskupo Henriko domininkono prašomas, 1253 m. Karlove, Mozūrijoje, Lietuvos vyskupu pakonsekravo domininkoną Vitą⁸⁵. Taip galėjo atsitikti dėl to, kad Henrikas nežinojo, jog Rygos arkivyskupas, gavęs popiežiaus įsakymą, pakonsekravo Kristijoną, ir jis, naudodamasis ankstyvesnio popiežiaus įsakymo galia, parinko savo ordino brolių ir paprašė, kad Gniezno arkivyskupas jį konsekruotų. Kai Rygos arkivyskupas Lietuvos vyskupu konsekrovė Kristijoną, tai greičiausia, Mindaugui toleruojant klaidą ar nesusipratimą, Vitas buvo paskirtas pietinės Lietuvos vyskupu. Vyskupo Vito nerėmė jokia militarinė jėga, dėl to jis dar trumpiau už Kristijoną darbavosi Lietuvoje. Čia būdamas, jis parašė popiežiui relaciją apie vargingą krikščionių padėtį Lietuvoje⁸⁶. Ištyręs padėtį, vyskupas pabūgo gyventi tarp pagonių, dėl to prašė popiežių, kad jį atleistų nuo pareigos reziduoti vyskupijoje, bet paliktų Lietuvos vyskupu. Tada Aleksandras IV 1255 m. kovo 1 d. patenkino vyskupo prašymą⁸⁷. Nors Vitas ir pasitraukė iš vyskupijos, bet, atrodo, kad jis bent iki Mindaugo mirties (1263) naudojosi karaliaus donacijomis, dėl to bent vardu iki tol buvo Lietuvos vyskupu.

Vyskupui Vitui su domininkonais besidarbuojant rytinėje pietinės Lietuvos dalyje, Inocentas IV 1254 m. liepos 13 d. savo legatui Monzzano abatui įsakė, kad jis paragintų Krokuvos vyskupą uoliau darbuotis Lukovo apylinkėse, o jei vyskupas jo nepaklausytų, tuo atveju konsekruotų veiklų ir iškalbingą pranciškoną tos vietos vyskupu⁸⁸. Vėliau popiežius Aleksandras tiesiog kalba apie Lukovo pagonių atsivertimą. Jis savo 1256 m. liepos 15 d.

⁸³ Ten pat, 279 nr.

⁸⁴ *Scriptores rerum Prussicarum*, II t., 42-43 psl., 3 išnaša.

⁸⁵ A. ALEKNA, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Kaunas, 1936, 12 psl.

⁸⁶ J. STAKAUSKAS, *Lietuva ir Vakarių Europa*, 118, 121 psl.

⁸⁷ BOUREL DE LA RONCIÈRE, *Les Registres d'Alexandre IV*, 55 psl., 199 nr.

⁸⁸ I. H. SBARALEA, *Bullarium Franciscanum*, I t., Roma, 1759, 756-757 psl., 574 nr.

laiške Breslavo vyskupui ir pranciškonui Baltramiejui iš Bohemijos įsako globoti ir ginti tikėjamą priėmusius jotvingius⁸⁹. Pagaliau, Lenkijos kunigaikščių prašomas, popiežius 1257 m. Gniezno arkivyskupui ir Krokuvos vyskupui įsakė įkurti Lukovo vyskupiją ir minėtą pranciškoną Baltramiejų konsekruoti jos ganytoju⁹⁰. Tačiau, pasipriešinus vokiečių ordinui, nei Lukovo vyskupija buvo įkurta, nei Baltramiejus vyskupu konsekruotas. Taip šiame krašte vokiečių ordino pasipriešinimu buvo sugriauti visi pranciškonų misininkų laimėjimai⁹¹.

Po Mindaugo mirties net iki Vytenio (1296-1316) nieko negirdėti apie vienuolių veiklą Lietuvoje, išskyrus tik Mindaugo sūnų Vaišvilką, stačiatikių vienuolį bazilijoną, kuris (1265) buvo apleidęs vienuolyną, kad po tėvo nužudymo atstatytų jo įvestą tvarką Lietuvoje. Yra užuomenų dar ir apie Rygos arkivyskupo Jono 1282 m. pasiūstus pas nežinomą Lietuvos kunigaikštį pranciškonus ir domininkonus paraginti, kad jis priimtų krikštą⁹².

II. VIENUOLIŲ VEIKLA LIETUVOJE PRIEŠ 1387 M. KRIKŠTĄ

Iki šiol peržvelgėme vienuolių pastangas atversti lietuvius veikiant iš kaimyninių kraštų, jiems neturint, bent mums žinomų, vienuolynų pačioje Lietuvoje, o dabar jau prisiartinome prie tokio laikotarpio, kai patys pagonys valdovai pradeda kvieisti vienuolius, naudojasi jų patarnavimu, stato jiems bažnyčias ir vienuolynus. Tas laikotarpis prasideda su Gedimino gimine.

1. *Vienuoliai Lietuvoje Vytenio viešpatavimo metu (1296-1316)*. — Vytenio ir Gedimino laikai krikščionių misijoms tuo charakteringi, kad šie du broliai, kaip ir ankstesnieji kunigaikščiai, kovoja su vokiečių ordinu, bet draugauja su krikščionimis. Su Rygos arkivyskupu ir rygiečiais jie sudaro sutartį prieš vokiečių ordiną, kviečia Lietuvon krikščionis ir suteikia jiems tikėjimo laisvę.

Tampresni krikščionių ryšiai su lietuviais ir didesnė vienuolių veikla Lietuvoje prasidėjo tada, kai vokiečių ordinas panorą pavergti Rygos miestą ir arkivyskupą⁹³. Tada arkivyskupas ir

⁸⁹ A. THEINER, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I t., 71 psl., 139 nr.; 72 psl., 143 nr.

⁹⁰ I. H. SBARALEA, *Bullarium Franciscanum*, II t., 191 psl., 287 nr.

⁹¹ V. GIDŽIŪNAS, *De missionibus Fratrum Minorum in Lituania*, 13-41 psl.

⁹² Ten pat, 22 psl.; G. BUNGE, *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, II t., 66 psl., 638 nr.

⁹³ V. GIDŽIŪNAS, *De missionibus Fratrum Minorum in Lituania*, 22 psl.

rygiečiai sudarė sąjungą su lietuviais⁹⁴. Aišku, tikinčiųjų sąjunga su pagonimis prieš vienuolinį ordiną buvo nepateisinamas dalykas. Šiam papiktinimui išvengti, arkivyskupas su rygiečiais rūpinosi atversti lietuvius. Tada jie per savo pasiuntinius, kurie, kaip dr. Juozas Jakštas mano, buvo pranciškonai ir domininkonai⁹⁵, ragino lietuvius priimti krikštą. Jie 1298 m. kovo 30 d. atsiuntė savo pasiuntinius į Rygą, pasižadėjo gyventi taikoje su krikščionimis ir priimti krikštą⁹⁶. Taip užsimezgas glaudesniems ryšiams tarp krikščionių ir pagonių, į Lietuvą pradėjo vykti pranciškonai ir domininkonai.

Ypatingą vaidmenį šie vienuoliai suvaidino didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvare, kai Rygos arkivyskupu tapo pranciškonas Fridrikas iš Perenstein (1304-1340). Pradžioje naujas arkivyskupas stengėsi sugyventi su vokiečių ordinu, bet ordinas nekeitė savo taktikos arkivyskupo ir rygiečių atžvilgiu. Vos arkivyskupui atvykus į Rygą, ordino vadovybė 1305 m. iš cistersų nusipirko Dauguvos žiotyse esančią salą ir iš jos pradėjo kontroliuoti arkivyskupo ir miestiečių laivus. Negana to, ordinas ėmė trukdyti ir pranciškonų bei domininkonų misijų darbą pagonių tarpe. Tada arkivyskupas atnaujino sąjungą su lietuviais ir ordiną apskundė popiežiui⁹⁷. Popiežius 1311 m. atsiuntė savo legatą Pranciškų iš Moliano, kuris ištyręs padėtį, rado ordiną kaltą, dėl to ekskomunikavo ordino brolius ir ant ordino žemių uždėjo interdikta⁹⁸.

Sėkmingesniam misijų darbui tarp pagonių išvystyti, arkivyskupas buvo sumanęs visuose didesniuose Livonijos ir Lietuvos miestuose įkurti pranciškonų ir domininkonų vienuolynus. Tam tikslui 1311 m. jis gavo ir popiežiaus leidimą⁹⁹ ir dėl jų įkūrimo buvo užmezgęs ryšius su Vyteniu. Nenuostabu todėl, jei tuomet, kai popiežiaus legatas atvyko į Rygą, Vytenis jį ir arkivyskupą Fridriką prašė jam atsiųsti du pranciškonu, kuriems jis Naugarduke jau buvo pastatęs bažnyčią. Tas pats šaltinis sako, kad tai ne-

⁹⁴ F. G. BUNGE, *Die Stadt Riga in XIII. und XIV. Jahrhundert*, Leipzig, 1878, 23 ir sek. psl.

⁹⁵ J. JAKŠTAS, *Vokiečių ordinas ir Lietuva*, 150 psl.

⁹⁶ G. BUNGE, *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, I t., 714 psl., 570 nr.; *Scriptores rerum Livonicarum*, II t., 753 psl.

⁹⁷ V. GIDŽIŪNAS, *De missionibus Fratrum Minorum in Lituania*, 23 ir sek. psl.

⁹⁸ F. G. BUNGE, *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, II t., 186 ir sek. psl., 710 nr.

⁹⁹ Ten pat, VI, 60 ir sek. psl. 2769 nr.; A. THEINER, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I t., 123 psl., 207 nr.

patiko vokiečių ordinui ir jis, pasiuntęs į tą kraštą kariuomenę, sudegino pranciškonams pastatytą bažnyčią¹⁰⁰.

2. *Vienuoliai Lietuvoje Gedimino viešpatavimo metu (1316-1341)*. — Vyteniui mirus, sąjungą su rygiečiais ir arkivyskupu palaikė ir Gediminas. Jie kartu vedė vieningą politiką prieš vokiečių ordiną ir vieni kitus gynė Romos kūrijoje, keldami ordino nedorę. Tarp Gedimino ir arkivyskupo buvo užsimezgę tokie draugiški ryšiai, kad Lietuvos kunigaikštis arkivyskupui siuntinėjo dovanas¹⁰¹. Tada pranciškonai ir domininkonai veikė pačiame kunigaikščio dvare. Jie dalyvavo net jo tarybos posėdžiuose ir rašė Gedimino laiškus, kuriuos jis siuntinėjo Vakarų Europos miestams, vienuolijų viršininkams ir pačiam popiežiui. Domininkonams Gediminas buvo pastatęs bažnyčią Vilniuje, o pranciškonams Vilniuje ir Naugarduke¹⁰². Šie vienuoliai, gal būt arkivyskupo patarti, ragino Gediminą priimti krikštą be vokiečių ordino tarpininkavimo. Kunigaikštis, jų raginamas ir politinių motyvų skatinamas, 1322 m.¹⁰³ parašė savo pirmąjį laišką popiežiui, kuriame skundėsi vokiečių ordino daromomis skriaudomis, atsidavė popiežiaus globai ir apgailestavo, kad dėl ordino intrygų tiek ankstyvesnieji Lietuvos kunigaikščiai, tiek jis pats iki šiol senose protėvių klaidose tebegyvena ir, baigdamas laišką, pažadėjo popiežiui paklusnybę ir pareiškė norą priimti katalikų tikėjimą¹⁰⁴. Negana to, 1323 m. pradžioje kitais laiškais, adresuotais Vakarų Europos miestams ir pranciškonų bei dominikonų viršininkams, kvietė į Lietuvą vyskopus, kunigus, vienuolius, pirklius ir amatininkus, pažadėdamas visiems pilną laisvę ir primindamas, kad jis savo krašte jau turi pranciškonų ir dominikonų ordinų vienuolių¹⁰⁵.

¹⁰⁰ V. GIDŽIŪNAS, *De missionibus Fratrum Minorum in Lituania*, 25 psl.; *De Fratribus Minoribus in Lituania*, 21 psl.

¹⁰¹ T. VALENTI, *Gl'inventari di Fr. Federico de Pernstein, O.F.M., arcivescovo di Riga (1304-1340)*, žr. *Miscellanea Francescana*, XXXIII (Roma, 1933), 51, 56, 62 psl.

¹⁰² « Ut igitur securiores et magis certiores vos reddamus duas ecclesias Fratrum minorum, unam in civitate nostra, Vilna dicta, et aliam in Naugardia habemus erectas, et tertiam Fratrum Praedicatorum »; F. G. BUNGE, *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, II t., 144 psl., 690 nr.

¹⁰³ V. GIDŽIŪNAS, *De missionibus Fratrum Minorum in Lituania*, 25 psl.

¹⁰⁴ V. GIDŽIŪNAS, *De Fratribus Minoribus in Lituania*, I-sis priedas, 81 ir sek. psl.; F. G. BUNGE, *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, 140 ir sek psl., 687 nr.

¹⁰⁵ V. GIDŽIŪNAS, *De Fratribus Minoribus in Lituania*, app. II-IV, 82-85 psl.

Gedimino laišakai pakenkė ordino vardui, dėl to jis visais galimais būdais gynėsi. Jo prašomi, Prūsijos vyskupai savo laiškais įspėjo Livonijos tikinčiuosius, kad jie nesidėtų sąjungon su lietuviais¹⁰⁶. Nuostabu, kad ir Prūsijos pranciškonų kustodas su vienuolynų viršininkais išėjo prieš savo ordino brolius: Rygos arkivyskupą Fridriką ir Lietuvoje veikiančius pranciškonus. Jie, savo 1323 m. lapkričio 25 d. visiems tikintiesiems rašytame laiške, išdrįso tvirtinti, kad netiesa tai, ką Gediminas apie vokiečių ordiną ir savo norą krikštytis rašo, nes esą jie patyrę, kad jis keikęs net patį Dievą¹⁰⁷. Du cistersų abatai, gindami vokiečių ordino garbę, net popiežiui Jonui XXII rašė, kad netikėtų Gedimino šmeižtams ir jo pažadui krikštytis¹⁰⁸. Pats ordinas per savo šnipus kurstė žemaičius ir rusus, kad jie sukiltų prieš Gediminą, jei jis priimtų krikštą¹⁰⁹.

Visi šie vokiečių ordino, vyskupų ir Prūsijos vienuolių veiksmai nepadarė įtakos popiežiui. Jis 1324 m. birželio mėnesį parašė Gediminui laišką, pagyrė jo pasiryžimą ir pažadėjo atsiųsti savo legatus¹¹⁰. Iš tikro, jo pasiųstieji legatai Baltramiejus Elehteno vyskupas ir Bernardas šv. Teofrido abatas 1324 m. rudenį atvyko į Rygą. Rygoje jie apie Gediminą išgirdo visokių nuomonių, dėl to padėčiai ištirti pasiuntė savo pasiuntinius. Kai pasiuntiniai atvyko į Vilnių ir ėmė kalbėti apie krikštą, tai Gediminas, greičiausia politinių aplinkybių verčiamas, jau buvo pasikeitęs ir dėjosi nieko nežinąs apie savo pažadą krikštytis¹¹¹. Kadangi Gedimino laiške aiškiai buvo išreikštas noras priimti katalikų tikėjimą, tai jis apkaltino laišką rašiusį pranciškoną, sakydamas, kad jis jam to neliepęs rašyti¹¹². Žinoma, raštininkas iš Gedimino

¹⁰⁶ F. G. BUNGE, *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, II t., 167 ir sek. psl., 695, nr., 170 psl., 696 nr.

¹⁰⁷ PHILIPPI, *Preussisches Urkundenbuch*, II t., 307 psl., 429 nr.

¹⁰⁸ Ten pat, 315 ir sek. psl., 446 nr.

¹⁰⁹ Tai pasiuntiniai sužinojo iš pranciškonų. « Haec ... audivimus de fratre Hinrico, fratre Bertoldo et aliis fratribus et etiam laicis, quod fratres de Prussia dederunt multas tunicas et bona potentioribus Sameytis, ita quod ipsi insurrexerunt contra regem, dicendo, si ipse reciperet fidem, ipsi vellent eum, filios et omnes sibi adherentes expugnare, et una cum fratribus de domo Theutonica expellere de suo regno ... similia verba minatoria habuerunt Rutheni contra eum ». V. GIDŽIŪNAS, *De Fratribus Minoribus in Lituania*, V-sis priedas, 89 psl.

¹¹⁰ A. THEINER, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I t., 193 psl., 293 nr.

¹¹¹ F. G. BUNGE, *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, VI t., 477-483 psl., 3073 nr.; V. GIDŽIŪNAS, *De Fratribus Minoribus in Lituania*, V-sis priedas, 86 ir sek. psl.

¹¹² « Nunc autem, pater sancte et reverende, studiose supplicamus, ut flebilem statum nostrum attendatis, quia parati sumus, vobis, sicut ceteri

noro palaikyti gerus santykius su krikščionimis ir popiežium, galėjo padaryti per greitą išvadą, kad Gediminas noris priimti katalikų tikėjimą, bet iš pasiuntinių tyrinėjimų davinių, surašytų relacijose, taip neatrodo ¹¹³. Greičiausia Gediminas taip aiškinosi tik aplinkybių verčiamas, norėdamas išsisukti iš keblios padėties.

Taip gražiai pradėtas krikšto klausimas liko be vaisių, bet dėl to Gedimino santykiai su rygiečiais ir jų arkivyskupu nenutrūko, iki juos vokiečių ordinas galutinai nugalėjo ¹¹⁴. Nepasikeitė jo tolerancija ir krikščionių tikėjimui ¹¹⁵. Laisvai ir tyliai darbovosi pranciškonai ir domininkonai ¹¹⁶. Tiesa, pranciškonų šaltiniuose minima, kad Gedimino laikais, tarp 1338 ir 1341 m., Vilniuje kankinių mirtimi mirė du Bohemijos-Lenkijos provincijos pranciškonai: brolis Henrikas ir brolis Martynas, bet išnagrinėjus jų mirties aplinkybes, atrodo, kad jie buvo ne Gedimino pasmerkti, o įtužusios minios nužudyti ¹¹⁷.

3. *Vienuoliai Lietuvoje Gedimino sūnums viešpataujant (1341-1382)*. — Neturime autentiškų žinių apie vienuolių veiklą Gedimino sūnų Jaunučio, Algirdo ir Kęstučio viešpatavimo metu. Apie 14 pranciškonų kankinių mirtį Vilniuje, Algirdo viešpatavimo metu, yra sukurta garsi legenda, kurios istorinis pagrindas yra jau minėtų Henriko ir Martyno mirtis Gedimino laikais. Čia tik padidintas kankinių skaičius ir įvykis nukeltas į vėlesnius laikus. Vėliau šių legendarinių kankinių skaičius lenkų kronikininkų buvo pakeltas net iki 36 ¹¹⁸. Šios legendos nuodugnai yra išnagrinėtos K. Chodynicki ir mano studijose ¹¹⁹.

Dar yra spėjama, būk Kęstučio ir Algirdo vaikus mokę vienuoliai ir mažam Jogailai pranciškonas Andrius Vasylius, vėliau Vilniaus vyskupas, išpranašavęs, kad jis įvesias Lietuvoje krikščionių tikėjimą. Bet tai šaltiniais nepatvirtinti spėliojimai. Viena tačiau yra aišku, kad 1387 m. Vilniuje buvęs pranciškonų vie-

reges Christiani, in omnibus obedire et fidem catholicam recipere ». V. GIDŽIŪNAS, *De Fratribus Minoribus in Lituania*, I-is priedas, 82 psl. «Tunc ipse respondebat, quod non iussisset hoc scribere, sed si frater Bertoldus scripsisset, in caput suum redundaret », (Ten pat, V-sis priedas, 97 psl.).

¹¹³ Ten pat, 88-90 psl.

¹¹⁴ V. GIDŽIŪNAS, *De missionibus Fratrum Minorum in Lituania*, 34 psl.

¹¹⁵ V. GIDŽIŪNAS, *De Fratribus Minoribus in Lituania*, 30 ir sek. psl.

¹¹⁶ Ten pat.

¹¹⁷ V. GIDŽIŪNAS, *Legendariškieji pranciškonų kankiniai Vilniuje*, Brooklynas, 1954, 9-16 psl.

¹¹⁸ Ten pat, 16-41 psl.

¹¹⁹ Ten pat ; K. CHODYNICKI, *Legenda o męczeństwie czternastu Francisznow w Wilnie*, žr. *Ateneum Wileńskie*, IV (1927), 12 sąs., 53-78 psl.

nuolynas, nes jis minimas Vilniaus vyskupijos įsteigimo akte, aprašant Jogailos davanotos vyskupui miesto dalies ribas¹²⁰. Greičiausia čia, pagal tradiciją, pranciškonai išsiliko nuo Gedimino laikų, kai tuo tarpu apie domininkonus jokių pėdsakų nebeliko.

III. VIENUOLIŲ DALIS LIETUVOS KRIKŠTE

Jei jau anksčiau vienuoliai vienaip ar kitaip reiškėsi Lietuvoje, ar tai aptarnaudami svetimtaučius pirklus ir amatininkus, ar tai dirbdami kunigaikščio dvare, ar tai ramiai traukdami pagonis į krikščionybę, tai ką jau bekalbėti apie jų darbus tuomet, kai Lietuvai atėjo ilgai lauktoji krikšto valanda. Tada jie buvo pirmieji Lietuvos apaštalai ir dėl to iš jų buvo parinkti ir pirmieji Vilniaus vyskupai.

1. *Pranciškonų veikla krikšto metu.* — Kai Jogaila 1386 m. Krokuvoje priėmė krikštą ir su misininkais sekančių metų pradžioje pradėjo krikštyti Lietuvą, tai misijų darbui vadovauti atvyko Lenkijos episkopato paskirtas Sereto vyskupas Andrius Vasylius, pranciškonas. Krikštyti lietuvius jam padėjo vietiniai Vilniaus pranciškonai ir iš Lenkijos atvykę kunigai¹²¹. Kai buvo pakrikštyti Lietuvos didikai ir didžiama Vilniaus miesto gyventojų, tai Jogaila su tais pačiais misininkais padarė kelias išvykas į kitus žymesnius miestelius ar pilis, kur jo įsakymu sušaukti žmonės krikštijosi. Dugošas ir kiti ano meto istorikai tvirtina, kad, nesant pakankamai lietuviškai mokančių kunigų, pats Jogaila mokęs žmones tikėjimo tiesų ir net poterių *Tėve mūsų* ir *Tikiu į Dievą*.

Čia mums kyla klausimas: jei jis mokė kitus, tai kas jam juos išvertė? Juos išversti galėjo tik gerai lietuviškai mokėję kunigai, kokie tuo metu buvo Vilniaus pranciškonai ir vyskupas Andrius Vasylius. Taip linkę manyti ir J. Lebedys su J. Palioniu, kurie išleido ir aprašė 1962 m. Vilniaus universiteto bibliotekoje atrastus seniausius lietuviškus poterių¹²². Iš tikro, poterių ver-

¹²⁰ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, I t., 1 sąs., Krokuva, 1932, 1-9 psl.

¹²¹ DUGOŠO teigimas, kad Lietuvos krikštyti buvo atvykęs arkivyskupas Bozanta ir karalienė Jadvyga, jau senai istorikų atmetas. K. CHODYNICKI, *Legenda o męczennstwie czternastu Franciszkanów w Wilnie*, žr. *Ate-neum Wileńskie*, I (1924), 444 psl.; W. ABRAHAM, *Polska i Litwa w dzie-jowym stosunku*, Varšuva, 1914, 20 ir sek. psl.; A. ALEKNA, *Katalikų Baž-nyčia Lietuvoje*, 37 psl.

¹²² J. LEBEDYS ir J. PALIONIS, *Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas, žr. Lietuvos Aukštųjų Mokyklų Mokslų Darbai, Bibliotekininkystės ir biblio-grafijos klausimai*, III t., Vilnius, 1964, 109 ir sek. psl.

timas, ypač *Tikiu į Dievą*, kur yra suglaustos visos katalikų tikėjimo tiesos, nėra taip jau paprastas dalykas. Jis turi būti tikslus ir bažnytinės vyriausybės patvirtintas. Dėl to yra pagrindo manyti, kad juos išvertė koks nors pranciškonas, o aprobavo Lietuvos misijų vadovas vyskupas Andrius Vasylius.

Vienuolių pagelba įvedęs krikščionybę Lietuvoje, Jogaila pasirūpino ir jos administracija. Jis Vilniuje pastatė katedrą, padarė vyskupui užrašus¹²³, Vilniaus vyskupu prezentavo Lietuvos misijų vadovą Andrių Vasylių pranciškoną, aprūpino kapitulą, įkūrė Ukmergės, Maišiogalos, Niemenčyno, Medininkų, Krėvos, Obolėių ir Ainos parapijas, aprūpindamas jas beneficijomis¹²⁴. Aprūpindamas parapijų bažnyčias, nepamiršo padaryti užrašų ir pranciškonų vienuolynams, kurių nariai jam padėjo krikštyti Lietuvą, kad viskuo aprūpinti sėkmingiau galėtų apaštalauti¹²⁵.

2. Pirmasis Vilniaus vyskupas Andrius Vasylius, O.F.M.

— Iki kol popiežius Urbonas VI per Poznanės vyskupą Dobrogostą patvirtino Jogailos darbus ir Andrių Vasylių kanoniškai įsodino Vilniaus katedron, praėjo daugiau kaip metai laiko. Tuo metu vyskupas su pranciškonais ir kitais kunigais apaštalavo Lietuvoje, dalyvavo misijų ekspedicijose, teikė krikšto ir sutvirtinimo sakramentus, patarė Jogailai, kur ir kaip statyti bažnyčias, kaip ir kuo aprūpinti įsteigtų parapijų kunigus. Tai galima matyti iš pirmajai Lietuvoje Jogailos įkurtai Obolėių parapijai 1387 m. birželio 1 d. padarytų užrašų, kuriuos darant dalyvavo pats vyskupas Andrius¹²⁶.

Pagaliau, popiežius Urbonas VI 1388 m. kovo 12 d. Poznanės vyskupui Dobrogostui pavedė kanoniškai įkurti Vilniaus katedrą ir, atleidus nuo Sereto vyskupo pareigų, jį įsodinti Andrių Vasylių, pranciškoną, paimant iš jo paklusnybės priesaiką¹²⁷. Pavestą misiją vyskupas Dobrogostas įvykdė tų pačių metų vasarą, kanoniškai įkurdamas katedrą, įsteigdamas kapitulą ir intronizuodamas pirmąjį Vilniaus vyskupą¹²⁸. Dabar vyskupas Andrius tapo pilnateisiu Vilniaus ordinaru su visomis reikalingomis institucijomis ir pareiga vyskupijoje gyventi.

¹²³ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 1-9 psl., 1 nr.

¹²⁴ Ten pat, 9 psl., 2-4 nr.; 15 psl., 7 nr.

¹²⁵ Ten pat, 10-11 psl., 5 nr.; 11 ir sek. psl., 6 nr.

¹²⁶ Ten pat, 17-19 psl., 9 nr.

¹²⁷ Ten pat, 20-22 psl., 10 nr.

¹²⁸ Ten pat, 22-24 psl., 12 nr.; J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, II t., 11-14 psl.

Lietuvos valdovai Jogaila ir Vytautas rėmė pranciškono vyskupo darbus. Jogaila, dar statydamas katedrą, padarė vyskupui didelius užrašus. Vytautas 1388 m. liepos 24 d. juos dar praplėtė tuometinės savo kunigaikštijos teritorijoje, užrašydamas vyskupui žemių prie Brastos ir Drohičino¹²⁹. 1390 m. Jogaila aprūpino ir kapitulą, užrašydamas jai iš savo tėvo Algirdo paveldėtus Panerius ir dešimtinę iš kitų žemių ir Vilijoje pagauamos žuvies¹³⁰. Nuo jo neatsiliko ir Vytautas. Jis taip pat padidino užrašus katedrai ir kapitulai¹³¹. Pagaliau, Jogaila 1395 m. Vilniaus bažnyčios turtus atpalaidavo nuo visų mokesčių ir pareigų valstybei¹³².

Valdovai ne tik medžiaginiai aprūpino vyskupiją, kapitulą ir parapijas, bet taip pat sudarė palankias sąlygas vyskupui ir kunigams skleisti Kristaus mokslą Lietuvoje ir Lietuvos valdomams priklausančioje Rusijoje. Taip Jogaila 1389 m. visiems savo tėvūnams įsakė klausyti vyskupo kaip jo paties ir padėti jam ir jo pasiūstiems kunigams krikštyti pagonis ir statyti bažnyčias, kur tik jis panorės¹³³. Panašų įsakymą savo vaivadoms ir tėvūnams 1395 m. davė ir Vytautas¹³⁴.

Vienuolis vyskupas darniai veikė su savo kapitula, kuri susidėjo iš prepozito, dekanų ir 10 kanauninkų, kurioje buvo lietuvių, lenkų ir čekų. Nors kapitulos įsteigimo akte buvo įsakyta gyventi prie katedros¹³⁵, bet esant dideliame kunigų trūkumui, kai kuriuos iš jų vyskupas paskyrė parapijų klebonais¹³⁶. Nors Jogaila buvo padaręs kapitulai užrašus, bet vyskupas Andrius, tur būt, manė, kad jie nėra pakankami, dėl to jis iš savo dalies užrašė kapitulai du kaimus: Lukyną ir Vasilevą, du ežerus Tauragnų apylinkėje ir tris aikštes prie šv. Mikalojaus bažnyčios¹³⁷.

Naujatikių krašte vyskupas turėjo ir nemalonumų bei materialinių skriaudų užrašais įgytose žemėse. Jau 1391 m. jam teko

¹²⁹ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 27-28 psl., 14 nr.

¹³⁰ Ten pat, 30-31 psl., 17 nr.

¹³¹ Ten pat, 40 ir sek. psl., 25 nr.

¹³² Ten pat, 39-40 psl., 24 nr.

¹³³ Ten pat, 28 psl., 15 nr.; 29 psl., 16 nr.; J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, II t., 15 ir sek. psl.

¹³⁴ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 39-40 psl., 23 nr.

¹³⁵ « creamus novas dignitates et canonicatus ..., qui omnes predicti ... residenciam debebunt facere personalem circa ecclesiam memoratam ». (Ten pat, 26 psl., 13 nr.).

¹³⁶ Ten pat, 49 psl., 29 nr.; 59 psl., 33 nr.

¹³⁷ Ten pat, 45 ir sek. psl., 28 nr.

ginti kapitulą nuo įvairių skriaudikų, kurie savinosi kanauninkams skirtas žemes, nenorėjo mokėti dešimtinių, dėl to vyskupas leido kapitulai tokius bausti bažnytine ekskomunikos bausme¹³⁸. Pats vyskupas turėjo nemalonią bylą dėl Iseto ežero su Giedraičiais, kurią Vytautas išsprendė, pusiau padalydamas ežerą¹³⁹. Kai skriaudos vyskupijai ir vienuolynams ir toliau nesiliovė, vyskupas šaukėsi Šv. Tėvo pagalbos, kuris 1398 m. Plocko ir Poznanes vyskopus paskyrė Vilniaus vyskupijos ir vienuolynų turtų saugotojais ir gynėjais su teise teisti, bausti bažnytinėmis bausmėmis ir atiduoti pasaulinei valdžiai¹⁴⁰.

Vyskupas taip pat dalyvavo ir viešame Lietuvos valstybės gyvenime, nes jis turėjo senatoriaus teises. Nenurodydami šaltinio Przyalgowski ir Kurczewski tvirtina, kad 1392 m., Vytautui su Jogaila susitaikius, vyskupas Andrius Vytautą karūnavęs Didžiojo Lietuvos Kunigaikščiu¹⁴¹. Dažnai vyskupas dalyvavo žymesniuose Lietuvos valdovo veiksmuose. Antai, 1396 m. gegužės 15 d. Merkinėje, vyskupui Andriui patariant, Vytautas su Dordato vyskupu Ditriku sudarė laisvos prekybos sutartį¹⁴². Vėliau, darant taiką su vokiečių ordinu 1398 m. spalio 12 d., Vilniaus vyskupas Andrius buvo šalia Vytauto, kaip liudininkas kartu su Varmijos ir Sambijos vyskupais¹⁴³.

Apie vyskupo Andriaus apaštališką veiklą geriausia liudija Jogailos ir Vytauto 1397 m. gegužės 20 d. raštas, kuriame Lietuvos valdovai šitaip apie jį sako: «Sane ... habitoque respectu ad multe devocionis constanciam et fructuosorum salubriumque operum solerciam, quibus venerabilis in Christo dominus Andreas, episcopus ecclesie Wilnensis, circa gentem Lithuanicam noviter e tenebris gentilitatis ad agnicionem katolice unitatis eductam insudare studuit, se et sua bona circa doctrinas neophitorum exempla clarissima omnibus periculis et cunctis defectibus pro Christi nomine tamquam verus imitator exponendo». Išgyrę jo uolumą, valdovai užrašė jam 200 markių ir 10 statinaičių medaus, įsaky-

¹³⁸ Ten pat, 36-37 psl., 21 nr.: J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, II t., 16 psl.

¹³⁹ W. PRZYALGOWSKI, *Żywoty biskupów Wileńskich*, I t., Petrapilis, 1860, 20 psl.

¹⁴⁰ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 53-54 psl., 32 nr.

¹⁴¹ W. PRZYALGOWSKI, *Żywoty biskupów Wileńskich*, I t., 22 psl.; J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, Vilnius, 1912, 25 psl.

¹⁴² *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 42 psl., 26 nr.

¹⁴³ F. B. BUNGE, *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*, IV, 222 psl., 1478 nr.; 227 psl., 179 nr.

dami, kad kasmet per Kalėdas visa tai būtų atiduodama iš Vilniaus pilies rezervų¹⁴⁴.

Po tokios valdovų atestacijos tektų panagrinėti, kokie konkrečiai buvo jo nuveikti darbai. Pirmiausia jam reikėjo kitų katedrų pavyzdžiu įvesti kanoniškų valandų giedojimą ar kalbėjimą su kasdieninėmis kapitulai skirtomis mišiomis. Jau minėjome, kad trūkstant kunigų, vyskupas skyrė kapitulos kanauninkus parapijų klebonais. Dėl to jis įkūrė mokyklą, kad būtų kam giedoti psalmes ir iš mokinių išaugtų kandidatų į klierikus¹⁴⁵.

Katedra vyskupo Andriaus laikais buvusi atidara dieną ir naktį. Pats vyskupas buvo pamaldus ir mėgdavo dalyvausti liturginėse apeigose. Tai galima įžvelgti ne tik vėlesnių istorikų teigimuose, bet ir paties vyskupo testamente ir šaltinių užuomenose. Kai vokiečių ordino broliai nenustojo skųsti, kad lietuviai tik apsimetę krikščionys, tai popiežius Bonifacas IX padėčiai iširti pasiuntė savo pasiuntinius, kurie atvykę į Vilnių matė vyskupą Andrių einantį per miestą iškilmingoje procesijoje, lydimą karaliaus ir kitų pakrikštytų lietuvių¹⁴⁶.

Tiek katedrai, tiek parapijų bažnyčioms kulto reikalams trūko liturginių knygų, indų ir rūbų. Vyskupui prašant, jas aprūpino Lietuvos valdovai ir jų žmonos¹⁴⁷. Kokius liturginius reikmenis vyskupas buvo įsigijęs ir kas jam juos įtaisė, iš dalies randame jo testamente. Testamentu vyskupas užrašė katedrai ir kapitulai savo stalo indus, tris pontifikalus, du nauju ir vieną seną, ir visas kitas knygas, užrašytas kapitulos registruose, tarp kurių buvo 1398 m. Jogailos ir Jadvygos įsakymu nupirkta passionalas. Katedrai paliko jis ir savo vyskupiškus rūbus, gemomis ir kitais brangakmeniais papuoštą infulą, sidabrinį pastoralą su paaukuotu užrietimu, dvejus pirštines su dviem aukso žiedais, kurių vienas su zafyro akimi, o antras su gema, kurį dovanojo Lietuvos kunigaikštienė Ona. Užrašė ir trečią didelį brangakmeniais išpuostą žiedą su šv. Kryžiaus ir kitomis relikvijomis, auksu išsiuvinėtą korporalą ir kapsą, ir du rankšluosčius dovanotus karalienės Jadvygos.

¹⁴⁴ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 51 psl., 30 nr.; J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, II t., 305-306 psl.; *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1373-1430*, collegit A. PROCHASKA et edidit in *Monumenta Medii Aevi res gestas Poloniae illustrantia*, VI t., Krokua, 1882, 46 psl., 151 nr.

¹⁴⁵ J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, I t., 6-7 ir 308 psl.

¹⁴⁶ *Codex epistolaris Vitoldi*, 21 psl., 65 nr.; W. PRZYAŁGOWSKI, *Żywoty biskupów, Wileńskich*, I t., 23 psl.

¹⁴⁷ J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 25 psl.

Kitus likusius drabužius, kielikus ir mišiolus, tarp jų ir Lietuvos kunigaikštienės Onos dovanotą humerolą, albą, juostą, stulą ir juodą arnotą atidavė savo įkurtos koplyčios altaristai¹⁴⁸. Iš to paties testamento matome, kad vyskupas stengėsi aprūpinti ir kitas, ypač vienuolių aptarnaujamas, bažnyčias. Užrašydamas savo įkurtai koplyčiai mišiolus mini, kad vienas didelis mišiolas tuo metu buvo Niemenčinėje. Vadinasi, jis buvo paskolintas tos parapijos kunigams. Toliau, pilies rajone esančiai šv. Onos bažnyčiai jis užrašė penkias uolaktis gelumbės ir tiek pat mažesniesiems broliams Vilniaus priepilio vienuolyne prie švenč. Mergelės bažnyčios. Gi Medininkų, Ašmenos, Lydos ir Bistricos bažnyčioms, kurias irgi aptarnavo pranciškonai su atgailos kanauninkais, prie penkių uolakių gelumbės pridėjo dar po 60 grašių¹⁴⁹.

Plečiantis katalikų tikėjimui, reikėjo ir daugiau kunigų. Pašaukimams įkvėpti, Andrius, kitų vyskupų pavyzdžiu, buvo įkūręs katedros mokyklą. Panašią mokyklą tuo metu turėjo ir Vilniaus pranciškonai¹⁵⁰. Ką nors panašaus į mokyklą galėjo turėti ir šv. Augustino atgailos kanauninkai Bistricoje¹⁵¹. Šios mokyklos negalėjo paruošti kunigų, dėl to vyskupas turėjo siųsti klierikus kitur mokytis. Ne be jo prašymo ir karalienė Jadvyga 1393 m. lapkričio 10 d. prie Pragos universiteto teologijos studentams lietuviams įkūrė studijų bursą — bendrabutį¹⁵².

Vyskupo ir Lietuvos valdovų rūpesčiu augo ir bažnyčių skaičius. Jam atvykus Lietuvos krikštyti, Vilniuje galėjo būti trys bažnyčios: šv. Onos pilies rajone, šv. Mikalojaus vokiečių pirklų kapuose ir pranciškonų švenč. Mergelės Marijos Smiltynėje. Abi šios paskutinės bažnyčios stovėjo prie kelio į Trakus¹⁵³. Jos visos prieš Lietuvos krikštą buvo pranciškonų aptarnaujamos. Prof. Z. Ivinskio manymu dar galėjo būti bažnyčios Trakuose ir Kaune¹⁵⁴. Krikšto metu buvo pastatyta Vilniaus katedra ir Ukmergės, Maišiagalos, Niemenčinės, Medininkų, Krėvos, Obolėių ir Ainos parapijų bažnyčios ir šv. Martyno koplyčia aukštutinėje pilyje¹⁵⁵. Šalia

¹⁴⁸ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilmensis*, 47 ir sek. psl., 29 nr.; J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, II t., 17-18 psl.

¹⁴⁹ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilmensis*, 56-58 psl., 33 nr.; J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, II t., 18-21 psl.

¹⁵⁰ V. GIDŽIŪNAS, *De Fratibus Minoribus in Lituania*, 55 psl.

¹⁵¹ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilmensis*, 32 psl., 18 nr.; 33 psl., 19 nr.

¹⁵² A. ŠAPOKA, *Jogaila*, Kaunas 1935, 286-287 psl.

¹⁵³ P. REKLAITIS, *Mikalojaus bažnyčia Vilniuje*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XVIII (1959), 400 psl.

¹⁵⁴ Z. IVINSKIS, *Lietuvių Tautos istorija* (rankraštis), 216 psl.

¹⁵⁵ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilmensis*,

šių parapijų bažnyčių, vyskupo Andriaus laikais įsikūrė pranciškonų vienuolynai su bažnyčiomis Lydoje ir Ašmenoje¹⁵⁶, o Bistricoje šv. Augustino atgailos kanauninkus įkurdino Jogaila su pareiga aptarnauti ir Medininkų parapiją¹⁵⁷.

Kaip iš visų šaltinių užuomenų matyti, stipriausi vyskupo Andriaus bendradarbiai buvo Vilniaus kapitulos kanauninkai ir pranciškonai, o kiek vėliau ir tik ką minėti atgailos kanauninkai. Ant jų pečių gulėjo parapijų ir bažnyčių administravimas, apaštallavimas, mokymas ir bažnytinės apeigos. Darniai su visais sugyvendamas pirmasis Vilniaus ganytojas per trumpą laiką pasiekė didelių laimėjimų.

Vyskupas Andrius Vasylius Lietuvoje pasidarbavęs 11 m. mirė. Jis buvo palaidotas jo paties Vilniaus katedroje įrengtoje Dievo Kūno ir šv. Pranciškaus koplyčioje¹⁵⁸.

3. *Antras Vilniaus vyskupas Jokūbas Plichta, O.F.M.* — Palaidojus pirmąjį ganytoją, Vilniaus kapitula susirinko Dievo Kūno koplyčion ir 1398 m. gruodžio 1 d. vienbalsiai išrinko naują vyskupą Jokūbą Plichtą, pranciškoną, Lietuvos pranciškonų vikarijos vikarą¹⁵⁹. Nežiūrint to, kad karalienė Jadvyga buvo siūlusį savo kandidatą Mikalojų iš Garzkovo, kapitula, gavusi Jogailos ir Vytauto pritarimą, naujai išrinktą ganytoją iškilmingai katedroje intronizavo ir visiems viešai apie jo išrinkimą pranešė. Tą pačią dieną kapitula pranešė apie išrinkimą popiežiui Bonifacui IX, prašydama patvirtinimo. Kapitulos prašyme pasakyta, kad Jokūbas yra Krokuvos lektorius, gilaus mokslo lietuvis — mokąs lietuviškai, iki tol sąžiningai ėjęs savo pareigas, rimtas ir visas vyskupui reikalingas kvalifikacijas turįs kunigas¹⁶⁰.

Išrinktam ganytojui kapitula statė savo reikalavimus ir prašė patvirtinti senas privilegijas. Tada Jokūbas gruodžio 4 d. raštu patvirtino visus vyskupo Andriaus veiksmus, pažadėjo ginti kate-

4 nr. ; A. ŠAPOKA, *Senasis Vilnius*, Brooklynas, 1963, 65 psl. ; A. TAUTAVIČIUS, 1955-1957 *kasinių įmai Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje*, žr. *Lietuvos T. S. R. Akademijos Darbai*, serija A, I (4) t., 1958.

¹⁵⁶ V. GIDŽIŪNAS, *De Fratibus Minoribus in Lituania*, 43-46 psl.

¹⁵⁷ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 32 psl., 18 nr. ; 33 psl., 19 nr.

¹⁵⁸ Ten pat, 60 psl., 34 nr. ; J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, II t., 307 psl.

¹⁵⁹ V. GIDŽIŪNAS, *De Fratibus Minoribus in Lituania*, 73-75 psl. ; J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 25-26 psl. ; W. PRZYŁGOWSKI, *Żywoty biskupów Wileńskich*, 27-31 psl.

¹⁶⁰ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 60-62 psl., 34 nr. ; J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, II t., 306-308 psl.

dros ir kanauninkų teises, bet pareikalavo, kad kitur išvyktą kanauninkai savo vietoje pasamdytų vikarus, davė pažadą didinti parapijų ir vienuolynų skaičių, bet vietose, skirtose parapijų bažnyčioms, įsikūrusius vienuolynus pašalinti, kilusius kokius nors tarp vyskupo ir kanauninkų kivirčius, pažadėjo spręsti savitarpyje, nesikreipiant į pasaulinę valdžią¹⁶¹.

Gal dėl to, kad vyskupu buvo išrinktas lietuvis *eiusdemque nationis et lingue*, Jogaila ir Vytautas, neatsižvelgdami į Jadvygos pageidavimą, davė savo pritarimą. Lietuvio vyskupo išrinkimu, jie norėjo popiežiui Bonifacui IX įrodyti, kad Lietuva jau tikrai krikščioniška, jei pati turi net kandidatą į vyskopus, nes šis popiežius, paveiktas vokiečių ordino skundų, lietuvių tikėjimui tirti, dar taip neseniai, buvo atsiuntęs specialius pasiuntinius¹⁶². Gavęs kapitulos prašymą su valdovų pritarimu, popiežius Jokūbą Plichtą 1399 m. gegužės 5 d. paskyrė Vilniaus vyskupu, kuris per savo prokuratorių Joną iš Lubeno pažadėjo metų bėgyje sumokėti prekonizacijos mokesį¹⁶³.

Svarbiausias vyskupo Jokūbo rūpestis buvo naikinti Lietuvoje pagonybę, sąmoninti pakrikštytuosius ir plėsti parapijų ir vienuolynų tinklą. Jis turėjo nelaimę išgyventi katedros gaisrą, kuri sudegė 1399 m., vos jam tapus vyskupu¹⁶⁴. Jo laimei Vytauto rūpesčiu ji greitai vėl buvo atstatyta. Jam vyskupaujant, buvo pastatyta pranciškonų bažnyčia ir vienuolynas Kaune (1400), parapijų bažnyčios Rohotnoje (1400) ir Želvoje, Valkovisko apskr. ir pradėta statyti pranciškonų bažnyčia ir vienuolynas Drohičine¹⁶⁵.

Iš vienuolių Jokūbo vyskupavimo metu stipriausi buvo pranciškonai. Jie ir jam vyskupaujant įkūrė savo vienuolynus Kaune ir Drohičine¹⁶⁶. Jogaila, dar Andriui vyskupaujant, Bistricoje įkurdino atgailos kanauninkus ir pavedė jiems aprūpinti Medininkų parapiją¹⁶⁷. Popiežius Bonifacas IX jų prepozitui Jokūbui leido eiti ir kitas pareigas, jei jas gaus Vilniaus vyskupijoje, kad

¹⁶¹ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 62-64 psl., 35 nr.; J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, 25-26 psl.

¹⁶² *Codex epistolaris Vitoldi*, 21 psl., 65 nr.

¹⁶³ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 67-68 psl., 38 nr.; K. EUBEL, *Hierarchia Catholica*, I t., 529 psl.; *Elementa, ad fontium editiones*, I t., collegit dr. J. LISOWSKI, Roma, 1960, 45-46 psl. 99 nr.

¹⁶⁴ J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 26 psl.

¹⁶⁵ R. KRASAUSKAS, *Plichta Jokūbas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIII (1961), 132 psl.; V. GIDŽIŪNAS, *De Fratribus Minoribus in Lituania*, 74 psl.

¹⁶⁶ V. GIDŽIŪNAS, *Ten pat*, 46-48 psl.

¹⁶⁷ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 33 psl., 18-19 nr.

savo išlaikymui gautų beneficiją¹⁶⁸. Vytautas Senuose Trakuose, jau Jokūbui vyskupaujant (1400-1405), įkurdino benediktinus¹⁶⁹. Atrodo, kad ir domininkonai ieškojo galimybių tuo metu kurtis Lietuvoje, jei 1400 m. rugpiūčio 14 d. Romoje buvo padarytas procesas iš Vilniaus kilusiam domininkonui Jonui iš Bzovia, gyvenusiam Lvovo vienuolyne ir duotas Lietuvos vikaro titulas¹⁷⁰. Išnyko tik pranciškonų bažnyčia ir vienuolynas Lydoje, Švitrigailos kovų metu (1402-1403) gaisro sunaikintas ir dėl nežinomų priežasčių neatstatytas¹⁷¹.

Vilniaus vyskupas Jokūbas taip pat dalyvavo politiniame Lietuvos ir viešame Bažnyčios gyvenime. Jis pasirašė Vilniaus ir Rodomo susitarimą, kuriuo Vytautas buvo pripažintas Lietuvos valdovu, buvo liudininku, kai Vytautas ir Lietuvos didikai 1401 m. sausio 1 d. pažadėjo paklusnybę Lenkijos karaliui¹⁷², dalyvavo, kai Vytautas Liubline 1403 m. birželio 19 d. davė pažadą, kad jis be Jogailos žinios jokių sutarčių nei su Prūsijos, nei su Livonijos ordino broliais nedarys¹⁷³. Buvo liudininku taip pat, kai Vytautas Kaune 1404 m. rugpiūčio 17 d. paskelbė vokiečių ordinui Racionžo taikos nuostatus¹⁷⁴ ir leido jam Nevėžio krantuose statyti malūnus¹⁷⁵.

Vyskupas Jokūbas 1406 m. gegužės 18-20 d. dalyvavo bažnytiniame provincijos sinode Kališe, kur kartu su kitais vyskupais pasirašė Dancigo parapijos bažnyčiai suteiktų atleidų dokumentą ir pridėjo savo antspaudą¹⁷⁶. Tai buvo paskutinis žinomas vyskupo Jokūbo Plichtos veiksmai. Jis mirė 1407 m. sausio 7 d.¹⁷⁷

Sakoma, kad seniau Gardino pranciškonų bažnyčioje kabėjęs vyskupo Plichtos portretas, kuris jį vaizdavo maždaug 50 m. amžiaus, su vyskupiškais drabužiais, tvirto sudėjimo, ryškių bruožų, malonios išvaizdos, vienoje rankoje laikantį plunksną, o antroje knygą¹⁷⁸.

¹⁶⁸ Ten pat, 66-67 psl., 37 nr.

¹⁶⁹ Ten pat, 68 psl., 40 nr.; 69 psl., 42 nr.; 69-70 psl., 43 nr.

¹⁷⁰ Ten pat, 68 psl., 39 nr.

¹⁷¹ V. GIDŽIŪNAS, *De Fratibus Minoribus in Lituania*, 45-46 ir 74 psl.

¹⁷² *Codex epistolaris Vitoldi*, 71-73 psl., 233 nr.; 73-74 psl., 234 nr.

¹⁷³ Ten pat, 92 psl., 268 nr.; *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 69 psl., 41 nr.

¹⁷⁴ *Codex epistolaris Vitoldi*, 102 psl., 295 nr.; 104 psl., 297 nr.

¹⁷⁵ Ten pat, 103-104 psl., 296 nr.

¹⁷⁶ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 70 psl., 44 nr.

¹⁷⁷ V. GIDŽIŪNAS, *De Fratibus Minoribus in Lituania*, 75 psl.

¹⁷⁸ R. KRASASKAS, *Plichta Jokūbas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIII (1961), 132 psl.

4. *Pranciškonų vikarija ir kitų vienuolių įsikūrimas.* — Kiek ilgiau sustoję prie pirmųjų dviejų vienuolių vyskupų veiklos Lietuvos krikšto metu, dėl laiko stokos, negalime plačiau nagrinėti paskirų vienuolynų įsikūrimo aplinkybių, vienuolinio gyvenimo ir veiklos. Suglaustai tiek tepasakysime, kad šiem dviem pranciškonam vyskupaujant, Lietuvoje įskūrė savarankiška pranciškonų vikarija su dviem vienuolynais Vilniuje ir po vieną Ašmenoje, Lydoje, Kaune, Drohičine ir kiek vėliau Pinske. Visi šie vienuolynai savo apylinkėse išvystė plačią veiklą ir daug prisidėjo prie Lietuvos sukrikščioninimo ir švietimo, nes visuose vienuolynuose buvo mokoma skaityti ir rašyti. Vilniuje jie turėjo savo mokyklą, beto, dar mokė katedros mokykloje. Kiekvienas vienuolynas turėjo savo biblioteką, o jų bažnyčių paveikslai ir statulos paprastų žmonių vaizduotę daugiau patraukdavo prie Dievo ir šventųjų, nei gilios tikybos pamokos¹⁷⁹.

Krikšto metu, pagal šaltinių žinias, iš vienuolių tesidarbavo tik vieni pranciškonai. Tiesa, yra jau minėta užuomena apie vieną vilnietį domininkoną, kaip Lietuvos krašto vikarą, bet daugiau nieko apie jį nežinome. Yra dar ir kita užuomena, kad žemaičių krikšto metu domininkonas Mikalojus Venžikas žemaičiams sakęs pamokslą¹⁸⁰. Abu šie domininkonai veikė iš Lenkijos vienuolynų atvykę. Pirmasis jų vienuolynas Vilniuje tebuvo įkurtas tik 1501 m. Bistricoje Jogailos įkurdinti atgailos kanauninkai, pranciškonams į talką atėjo jau po oficialios krikšto datos, bet jų darbams nuopelnus Lietuvos krikščioninime priskira pats popiežius savo 1399 m. rašte¹⁸¹. Apie 1400 m. Vytautas Senuose Trakuose įkurdino benediktinus, kuriems popiežius Inocentas VII suteikė daug dvasinių privilegijų¹⁸². Pagaliau, Vytauto žmonos Onos prašomas, antipopiežius Jonas XXIII 1415 m. leido Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje įkurdinti seseris benediktines¹⁸³, tik nežinia, ar jos tada kur įsikūrė.

Kilus pranciškonų ordine observantų reformos sąjūdžiui, ir susiformavus savarankiškai observantų šakai, į Krokuvą atvyko vienas iš svarbiųjų jos organizatorių ir čia įkūrė observantus. Karaliaus Kazimiero dėka observantai greitai įsikūrė ir Lietuvoje. Jų vienuolynams kurti Lietuvoje Kazimieras 1468 m. gavo po-

¹⁷⁹ V. GIDŽIŪNAS, *De Fratribus Minoribus in Lituania*, 32-77 psl.

¹⁸⁰ V. GIDŽIŪNAS, *Krikščionybės įvedimas Lietuvoje*, žr. *Lux Christi*, 1965, 49 psl., 2 nr.

¹⁸¹ *Codex Diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, 66-67 psl., 37 nr.

¹⁸² Ten pat, 68 psl., 40 nr.; 69 psl., 42 nr.; 69-70 psl., 43 nr.

¹⁸³ Ten pat, 91-92 psl., 59 nr.

piežiaus Pauliaus II leidimą, o sekančiais metais jiems davė žemės Vilniuje ir pastatydino šv. Pranciškaus ir šv. Bernardino bažnyčią ir vienuolyną. Tuo pačiu metu observantai įsikūrė taip pat Kaune — Nemuno ir Neries santakoje. Vėliau 1479 m. jie buvo įkurdinti Tikocine, 1498 Polocke ir kiek vėliau Gardine. Netrukus iš šių vienuolynų buvo sudarytas Lietuvos komisariatas, o 1530 m. įkurta ir Lietuvos observantų provincija. Kadangi pirmasis observantų vienuolynas buvo pavadintas šv. Bernardino vardu, dėl to jame gyvenę observantai imta vadinti bernardinais, todėl ir Lietuvoje įsikūrę pranciškonai-observantai buvo vadinami bernardinais¹⁸⁴.

Tai, berods, ir visos vienuolijos veikusios Lietuvoje iki protestantizmo antplūdžio. Apie jų veiklą šiame laikotarpyje nedaug tėra palikusių žinių istoriniuose šaltiniuose. Nėra iki šiol niekas rimčiau ir nuodugniau jų studijavęs. Iš užsilikusių užuomenų senose chronikose ir oficialiuose dokumentuose matome, kad vienuoliai Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, nuo pat pirmųjų žinomų Lietuvos istorijai laikų turėjo ryšių su lietuviais, stengėsi juos krikštyti, šviesti ir kultūrinti, dėl to jų reikšmė Lietuvos gyvenime yra nemaža dar prieš protestantizmo antplūdį.

Jų reikšmė dar daugiau išskyla kovoje su protestantais ir protestantizmą įveikus. Juk jie pirmieji davė Lietuvai pradžios ir aukštesniąsias mokyklas. Jie įkūrė ir išlaikė garsiąją Vilniaus Akademiją. Jie išpuosė Lietuvą garsiomis šventovėmis, mūrinėmis, skoningai pastatytomis bažnyčiomis ir vienuolynais. Jų dėka lietuvių lūpose suskambėjo religinės giesmės ir Lietuva prisipildė rūpintojėlių ir skausmingų madonų koplytėlėmis. Jie patys ano meto supratimu buvo įsilieję į gyvą tautos kūną. Jie padėjo kraštui daryti pažangą, džiaugtis jos laimėjimais ir patys pirmieji pajusdavo ir išgyvendavo jo nelaimes.

Jie pirmieji būdavo priešų apiplėšiami, nužudomi, ištremiami ir sunaikinami. Užtenka prisiminti tik švedų ir rusų invazijas: jų siautėjimą 1831 ir 1863 m. tautos sukilimo metu ir mūsų dienų Rusijos komunistų okupaciją. Savo likimą jie surišo su tautos likimu tiek pačioje Lietuvoje, tiek ir tremtyje. Jie ir dabar nenuleidžia rankų besidarbuodami dvasinei ir kultūrinei lietuvių tautos gerovei.

DR. VIKTORAS GIDŽIŪNAS, O.F.M.

Brooklyn, N.Y., J.A.V.

¹⁸⁴ V. GIDŽIŪNAS, *De Fratibus Minoribus in Lituania*, 59-60 psł.

MONASTIC ORDERS IN LITHUANIA IX-XV

by

VICTOR GIDŽIŪNAS, O. F. M., Th. D.

Summary

In this article the author examines the influence and the activities of the monastic orders from the time when the first monks met Lithuanians all through the final acceptance of christianity by Lithuania. Further the author states that there are some evidences which indicate that the first Benedictine monks met Lithuanian tribes already in the time of St. Ansgarus (801-865), and that St. Adalbert in 997 tried to baptize the Old Prussians and that St. Boniface-Bruno in 1009 did the same with the Yatvegians. Augustinian and Cistersian monks introduced Latvians and Prussians into christianity towards the end of XII century. Livonian Order which subjugated much in Livonia and Old Prussia sought to baptize Lithuanians by force, this Order existed XIII-XV centuries. Subsequently its aim of domination over the lands of Lithuanians was the cause of the Lithuanians not accepting christianity for a long time. In XIII century the Franciscans and Dominicans have established themselves near the coastal areas of Lithuania, they soon befriended Lithuanians. They remained on the side of Lithuanians in their constant struggle against the Livonian Order, and generally they became counselors to Grand Dukes Mindaugas, Vytenis and Gediminas. When Mindaugas embraced christianity these good monks advised him how to regulate the Church in Lithuania and that only the pope had authority over matters pertaining to the Church and not the Livonian Order. They helped Vytenis and Gediminas to promote their relations with the Western world and to denounce the Livonian Order as a political organization rather than a religious Order before the Supreme Pontiff. Both these Grand Dukes allowed Franciscans and Dominicans, and in fact, invited them into Lithuania. Dominicans later disintegrated, and the Franciscans remained until 1387. Their influence became significant when Jogaila and Vytautas were baptized and when they set out to christianize the whole nation. Franciscan Bishop Andrius Vasylo of Seretas took leadership for baptizing Lithuania. The people were instructed by the Franciscans from Vilnius. Later the same bishop upon the erection of a cathedral and the establishment of several parishes in 1388 was appointed

to be the first bishop of Vilnius. He also established the first school connected with the cathedral. He died in 1398. Another Franciscan, namely Jokubas Plichta became bishop of Lithuania and continued with the same zest to christianize Lithuania. Under these two bishops an independent Vicariate of Franciscans was established in Lithuania. Also the Augustinians in Bistrica and Benedictines in Trakai had their beginning in Lithuania. Later reformed Franciscans and Dominicans joined the ranks of the above mentioned monastic Orders.

ARKIVYSKUPAS PRANCIŠKUS KAREVIČIUS

JO ASMENS IR VEIKLOS BRUOŽAI

Ižanginės pastabos. — Arkivyskupas Pranciškus Karevičius, M.I.C., dvasinis 1.200.000 žemaičių katalikų vadas, Lietuvos Savanorių Kūrėjų sąjungos garbės narys, iš savo sostinės Kauno dvylika metų (1914-1926) valdė Žemaitiją su Kuršo dalimi. Tai buvo lietuvių tautos ir valstybės istorijoje didžiųjų įvykių laikotarpis, kai iš pasaulinio karo griuvėsių iš naujo pakilo į nepriklausomąjį gyvenimą Lietuva. Per sekančius 19 metų jis sekė Lietuvos kilmą, jos laimes ir nelaimes, pakartotiną rusų, vokiečių ir vėl rusų komunistų pavergimą, apleisdamas pasaulį 1945 m. gegužio 30 d., kai jau buvo baigęs savo gyvenimo 83 metus ir 8 mėnesius.

Pranciškaus Karevičiaus asmuo nušvinta ir veikia jaunųjų lietuvių sąmonę pirmojo pasaulinio karo metu, atgaunant Lietuvai nepriklausomybę ir laisvę po ilgos ir sunkios vergijos nakties. Jautriai išgyvena jis Lietuvos valstybės atsikūrimą, visa širdimi prisideda prie jos visokeriopos gerovės kėlimo, padėdamas jauniems valstybininkams sumaniai tvarkyti laisvą Tėvynę. Jo būdo pastovumas, griežtumas, beginant lietuvių tautos teises, jauniems veikėjams buvo kurstančioji ugnis, kad atsispirtų rusų, lenkų, vokiečių kėslams. Jis suaugo su tauta, bekylančia iš sunkios 120 metų vergijos, su buvusių baudžiauninkų vaikų karta. Mokytas teologas, buvęs kunigų seminarijos profesorius Petrapily, drąsus lietuvis, pasiaukojantis ganytojas, karštas patriotas Pranciškus Karevičius aru iškilo lietuvių tautoje ir buvo lietuvių labai pamiltas. Suėjęs 50 metų, kai jis buvo popiežiaus šv. Pijaus X paskirtas Žemaičių vyskupu, 1914 m. vasario 27 d., su meile žvelgiame į jo taurų asmenį. Trumpoje paskaitoje negalima išnagrinėti viso jo gyvenimo, ir to nesiekiu; bet jis yra vertas, kad būtų atžymėtas atskira knyga — monografija, — jis gi buvo savo laiku visos tautos dvasios vadas.

Paskaitai pagrindu imu jo vyskupavimo Kaune laikotarpį ir tik prabėgomis jo likusįjį 19 metų darbą.

Nelauktas vyskupas. — Šviesios atminties Žemaičių vyskupas Gasparas Felicijonas Cirtautas mirė 1913 m. rugsėjo 4 d. Prieš savo mirtį jis buvo pasiūlęs popiežiui paskirti jam įpėdinį kan.

Juozapą J. Skvirecką, Šv. Rašto vertėją į lietuvių kalbą, seminarijos profesorių ir uolų kunigą.

Kažkaip tas vyskupo Cirtauto noras išėjo viešumon. Vilniuje tuoj atsirado gero vardo veikėjų, kurie norėjo praveisti į žemaičių vyskupo sostą « patikimesnį » asmenį. Pasisstengė ir paveikė rusų vyriausybę, kuri savinosi tarti paskutinį sutikimo žodį, kad nepraleistų kan. J. Skvirecko. Pirmoje eilėje jie siūlė poetą Maironį — J. Maciulevičių, paskui kan. Kazimierą Prapuolenį, kelių Mogiliavo vyskupu sekretorių-diplomatą ir stambų visuomeninį veikėją kan. Konstantiną Olšauskį.

Jie trys buvo pasiūlyti Šventajam Sostui kaip kandidatai į Žemaičių vyskopus. Bet jie Romoje užkliuvo: popiežius nenorėjo jų skirti vyskupais; prasidėjo derybos. Abiem pusėm atsiskaičius nuo pirminių siūlymų, buvo sutarta Žemaičių vyskupu skirti Petrapilio šv. Kotrynos prokatedros kleboną, kunigų seminarijos profesorių ir dvasios tėvą, 1910 m. pakeltą Mogiliavo kapitulos kanauninku, Pranciškų Karevičių, mosėdietį. Skiriamuosius raštus pasirašė popiežius šv. Pijus X 1914 m. vasario 27 d.

Kan. Pranciškus Karevičius rengėsi konsekracijai 70 dienų. Jis buvo tylus ir ramus profesorius, doras ir uolus kunigas, tikras Dievo žmogus. Jis mokėjo daug svetimų kalbų ir jomis gerai kalbėjo, bet žemaitiška jo tarsena buvo savotiška, kaip liudija kan. M. Vaitkus: « jis tai pasakė kažkaip savotiškai sudarydamas iš savo burnos pailgą statmeninį — O —, bet tuoj pat jį iškraipydamas, lyg turėtų burnoje karštą bulvę ar ką »¹.

Nors jis pateko į Žemaičių vyskopus nelauktai, kaip kompromisinis vyskupas, bet jis gyveno, nedarydamas kompromisų: ką savo širdyje nutarė, jog dalykas geras ir vykdytinas, tai ir darė, nepaisydamas nei kliūčių, nei atsirandančių pašalinių padarinių.

Ingresas ir nelaukti prelatai. — Pranciškaus Karevičiaus konsekracija vyskupu įvyko 1914 m. geg. 17 d. Petrapilio šv. Kotrynos bažnyčioje. Jį konsekrovo arkiv. V. Klučinskis, padedant vysk. Antanui Karosui ir vysk. Jonui Ciepliakui.

Per 12 dienų pasirengęs kelionėn, vyskupas Karevičius pasiekė Vilnių šeštadienį gegužės 30 d. Aplankė jis Vilniaus lietuvių kultūrinius židinius ir veikėjus, pasiryždamas atžymėti savo konkurentus į vyskopus poaukščiais.

Ingresas į Kauno katedrą buvo sekmadienį, gegužės 31 d. Apie tas ingreso iškilmes rašo prelatas Kazimieras Šaulys:

« Ingreso ceremonija buvo ruošiama labai iškilmingai. Žmo-

¹ M. VAITKUS, *Keturi Ganytojai*, 54 psl.

nių buvo labai daug: netilpo katedroje, daug kam teko stovėti ore. Į ingreso iškilmes buvo atvykę ir diduomenės, t.y. stambesniosios dvarininkijos atstovų, tituluotų ir netituluotų.

Ingresas prasidėjo naujojo vyskupo inauguracijos pamokslu. Savo pamokslą vysk. Karevičius pasakė žemaitiškai aukštaitiškai lietuvių kalba. Lenkiškai nei žodžio. Pamoksle «ištvoyo» reikalą kelti švietimą, rūpintis visuomenės bei liaudies padėties pagerinimu. Kai kuriuos veikėjus (dar gyvus) paminėjo — pagarbino vardais, pavardėmis. Ypač pagyrė kun. Olšauskį už jo veiklą per *Saulės* draugiją.

Seniau buvo įprasta, kad po ingresinio pamokslo naujas vyskupas priimdavo iškilmingai susirinkusiųjų atstovų sveikinimus. Taip buvo numatyta ir ši kartą. Po to būdavo visi atstovai kviečiami į vaišes.

Ponijos atstovai, išgirdę, kas buvo ištvota bažnyčios sakykloje ir iš to viso padarę išvadas iš naujojo vyskupo elgesio, tarė, kad tai ne jų, o «mūsų» (litvomanų) luomo žmogus, ir jį suboikotavo. Pagal buvusią anuomet tradiciją, vyskupas buvo laikomas pakeltu ir priimtu į obivatelių luomą (*stan Obywatelski*). Stambesniesiems dvarininkams pasirodė, kad vyskupas Karevičius į tą obivatelių luomą netinkas².

Nuo pat pirmos dienos vyskupas Karevičius aiškiai parėmė lietuvius, įpilietino lietuvių kalbą katedroje, kunigų seminarijoje, kunigų susirinkimuose ir vyskupo rūmuose. Tai buvo didelės svarbos ir reikšmės veiksmai.

Su obivateliais, atrodo, buvo nuėję ir kai kurie kapitulos nariai. Jautrusis vyskupas Karevičius giliai atjautė jų boikotą. Pagalvojęs ir nutaręs, jog laikas pertvarkyti pačią vyskupijos kapitulą, esamų jos narių pritarimo neatsiklausęs, nelauktai padarė negirdėtą staigmeną: paskyrė į kapitulą tris naujus prelatus ir vieną kanauninką, būtent: prel. J. Maciulevičių-Maironį, prel. Adomą Dambrauską-Jakštą, prel. Januševičių ir kanauninką Konstantiną Olšauskį.

Teisėtai ikūrtoji vyskupo kapitula yra jo senatas, turis juridinio asmens teises. Kapitulos įsteigimas yra rezervuotas Ap. Sostui. Kapitulos nariai padeda savo vyskupui valdyti vyskupiją, praturtina bažnytines apeigas ir jie sudaro katedros prelatų bei kanauninkų kolegiją. Žemaičių vyskupijos kapitula buvo įsteigta Vytauto Didžiojo laikais ir jo rūpesčiu; ji buvo patvirtinta pop. Martyno V ir vadinosi *Capitulum Samogitiense* — Žemaičių Kapitula.

² Ten pat 59 psl.

Pagerbdamas iškiliuosius lietuvius kunigus, jų tarpe du kandidatus į žemaičių vyskupo sostą, vysk. Karevičius sustiprino lietuvių vyskupijos centre, nors už tai prieš jį sukilo audra.

Nelaukti padariniai. — Teisėtai įkurtoji žemaičių vyskupijos kapitula buvo nepatenkinta vyskupo Karevičiaus elgesiu, pasijuto įžeista ir ėmė ginti savo teises. Pasiuntė skundą popiežiui. Tarp protestuojančių senųjų kapitulos narių buvo ir kan. Juozas J. Skvireckas, vyskupo Cirtauto numatytas į žemaičių vyskupus.

Lenkai ir lenkiškai kalbantieji dvarininkai ar patys susimokę, ar kitų paskatinti, pasiuntė Šventajam Sostui skundus prieš savo vyskupą, esą jis bažnyčiose mažinas jų gimtosios kalbos teises, ir panašiai. Taip pat nediplomatiškai vysk. Karevičiaus posūkiai, beieškant tiesos ir teisingumo, pasunkino visą padėtį. Jis gavo iš Romos mandagų pakvietimą atsilankyti ir pasirodyti popiežiui.

Vyskupas Pranciškus Karevičius iškeliavo į Romą 1914 metų pavasarį.

Po įtemptų pasimatymų ir pokalbių su Šv. Sosto valdininkais, patenkinęs Šv. Tėvą savo nuoširdžiu atsidavimu ir giliu mokslu, pateisintas grįžo į Vokietiją, sumanęs pabūti joje kurį laiką ir pasigydyti. Bet ir gydytis jam neteko ilgai, — nelauktai sukilo Europoje tauta prieš tautą ir valstybė prieš valstybę. Prasidėjo pirmasis pasaulinis karas.

Pasaulinis karas. — Serbijos mieste, Sarajeve, įvyko politinė žmogžudystė: besilankant ten Austro-Vengrijos sosto įpėdiniui Pranciškui Ferdinandui su žmona, serbas Gavrilo Principo nužudė juodu 1914 m. birželio 28 d. Lygiai už 30 dienų išliepsnojo platus pasaulinis karas, pasibaigęs tik po ketverių metų (1918-XI-11). Bekariaujant Vokietijai su Rusija, vyskupas Karevičius atsirado už karo fronto Vokietijoje. Tiesiog važiuoti į Kauną nebuvo galima. Pasuko jis į pietus; atvyko Šveicarijon, pasiekė Romą ir laivu, aplenkęs karo linijas, pasiekė Odesą, o iš ten sugrįžo į Kauną. Tuo metu Kaunas buvo rusų stipri karinė tvirtovė. Rusai neleido vyskupui Karevičiui gyventi Kaune, karui tebesitęsiant; teko jam persikelti į Panevėžį ir iš ten valdyti vyskupiją.

Uolusis ganytojas pradėjo lankyti parapijas, guosdamas įbaugintus žmones ir teikdamas Sutvirtinimo sakramentą. Įkarštyje pamiršo gydytojų patarimus, ir greit nuo didelio darbo nusilpo. Jam buvo reikalingas ilgesnis poilsis, mineraliniai vandenys ir sausas oras. Gydytojai pasiuntė vyskupą Karevičių į Kaukazo kalnus gydytis ir pagyventi.

Pasibaigė ruduo; užgriuvo žiema, o karas nė kiek nemažėjo. Užšalusieji Mozūrų ežerai 1915 m. vasario 4-22 d. pasruvo kraujais. Rusai neatlaikė spaudimo; pradėjo trauktis iki Nemuno, ir už jo, ir iš Žemaitijos pajūrio. Vasaros metu vokiečiai užėmė visą Lietuvą: Kauną paėmė 1915 m. rugpiūčio 17 d., o sekančią dieną jie jau buvo užėmę Vilnių.

Vysk. Karevičiui, norint patekti į savo vyskupiją, susidarė nauja painiava. Darė žygių, kad gautų rusų vyriausybės leidimą išvykti Švedijon, o iš ten per Vokietiją tikėjosi pasiekti Lietuvą. Bet tokius leidimus karo metu nebuvo lengva gauti. Iš Kaukazo jis persikėlė į Smolenską 1915 m. rugsėjo 21 d. Kelias savaites palaukęs ir gavęs atitinkamus leidimus, kartu su K. Šauliu ir K. Paltaroku aplinkiniu keliu išvyko į Lietuvą.

Švedijoje tik didelių pastangų ir prašymų dėka pavyko jam gauti vokiečių leidimą, kad galėtų sugrįžti į Kauną. Karinė vokiečių vyriausybė tikėjosi, kad žemaičių vyskupas parodys jiems daugiau palankumo ir suteiks pagalbos, beragindamas žmones vykdyti karinės vyriausybės įsakymus. Ganytojas ir čia reikalavo tiesos ir teisingumo. Įkyriems vokiečių valdininkams kartą pareiškęs: Galite mane ištremti, galite sušaudyti, bet negalite manęs priversti elgtis prieš sąžinę.

Gera mokėdamas vokiečių kalbą, būdamas drąsus ir tiesa-kalbis, smarkiai gynė lietuvių teises prieš vokiečius ir palaikė Tautos Tarybos žygius Lietuvos nepriklausomybės reikalui.

Žygis į Berlyną. — Savo atsakomybe ir galva, o gal Tautos Tarybos pirmininko A. Smetonos ir kitų narių paveiktas, padarė jis nepaprastą ir nelauktą politinį žygį į Berlyną pas vyriausius Vokietijos karo vadus. Apie tą savo diplomatinę kelionę kelio-likai kunigų pasipasakojo pats vyskupas Pranciškus Karevičius per iškilmingus pietus, lankydamas Jokūbavo parapiją 1918 m. vasarą. Pranešimą girdėjęs kan. Mykolas Vaitkus, gal kiek pagražindamas, taip rašo:

«Sugalvojau, kad man reik vykti pas vokiečių galvas prašyti, kad paskelbtų nepriklausomą Lietuvos valstybę, o vienkart ir pasiskusti vietinių vokiečių viršininkų mums daromomis skriaudomis. Tad surinkau pluoštą gerai paliudytų skundų bei šiaipjau dokumentų ir išvažiavau, gavęs reikiamus leidimus.

Dabar — pas kurį galiūną pirmiausia vykti? Pas patį kaizerį? Ir peraukštas paukštis, ir, nenuteikus pirma mažesniųjų, galėtume visą reikalą prakišti. Yra dar trys dideli viešpačiai: vyriausiasis kariuomenės vadas generolas Hindenburgas, visų vokiečių dievaitis, ir jo štabo viršininkas, generalkvartirmeisteris, generolas Lu-

dendorfas, kuris, kaip buvo girdėti, ir patį aną dievaitį pasukinėjas, kai reikia. O dar buvo vienas išžymus Vokietijoje vyras, valstybės kancleris grafas Hertlingas, katalikas. Tad ar ne į jį pirmiausia kreiptis? Juk katalikas katalikui vis tik artesnis, nei aniedu liuteronu ...

Šis priėmė mandagiai, bet santūriai. Užsiminus apie Lietuvos nepriklausomybę, jis iš karto stačiai ir atvirai pasakė, kad jis pats esąs ir būsiąs tam priešingas, kadangi juk karas baigsis, Rusija vėl bus stipri valstybė, ir Vokietijai teks su ja skaitytis — tad negalima jos padaryti sau priešu, pripažįstant Lietuvos nepriklausomumą. Tad jis čia nieko vyskupui padėti negalįs, nebent patarti važiuoti į generalinį štabą pas Hindenburgą ir Ludendorfą — jiedu daug daugiau galį tame reikale nusverti.

Generolas Hindenburgas mane priėmė visai žmoniškai. Besąs nebaugus ... Tad didesnės baimės man neįpūtė, ir pasirokavo itin įmanomai. Bet dėl Lietuvos nepriklausomybės jis ėmė išsisukinėti: girdi, jis esąs vien kareiva, ne politikas; politinius klausimus savo žinioj turįs generolas Erich von Ludendorff, generalkvartmeisteris; tad aš turįs nepriklausomybės reikalą pas jį kreiptis.

Taip ir teko atsisveikinti ... Beje, pirma su juo papietavome.

Nuo to generolo nuvykau pas tą tatai Erichą Ludendorfą. Priėmė kariškai, prūsiškai. Irgi nemažas vyras, tik nestoras, kaip Hindenburgas.

Pasisodino mane priešai save, prieš šviesą ir įsmeigė tuos savo gražtus (akis) man stačiai į pat akių dugną. — Aha! — manau sau: tu nori mane palaužti, pasismeigęs it vabalą ant spilky. Kad tu, prūse, nesulauktum! Paveizėsim, katras pirma nuleis ar nukreips akis.

Tad taip, vadinasi, spoksova į vienas antrą ... Praėjo minutė, kita ... dar ir dar. Gal penkiolika minučių. Ant galo pagaliau — generolas nebeišlaikė — nukreipė į šali akis ir po valandėlės, į mane atsikreipęs, prabilo:

— Vadinasi, atvykote prašyti, kad paskelbtume nepriklausomą Lietuvą? Nieko sau! drąsus užsimojimas! O ar žinote, ką tai reiškia sukurti naują valstybę, tikrai sukurti, nes mažne iš nieko! Juk jūs lietuviai neturite būtiniausių dalykų, iš kurių kuriama valstybė: nei reikiamų žinių, nei reikiamos medžiagos — administratorių, valdininkų, karininkų, juristų, mokytojų, profesorių, finansininkų, industrialistų, nei pakankamai mokyklų, nei galų gale pinigų visam tam įsigyti. O priešų kiek! Tad argi pirma nereikia susikurti bent šokią tokią kultūrą, pasiliekančią po kieno nors kultūrine bei šiaipjau valstybine globa?

Tos išdidžios kalbos klausantis, man ėmė kraujas virte virti. Matau iš to paukščio nieko nepešias — tad tegu žūna mano ratai su visais tekiniais, o aš bent iškirsiu jam visą tiesą. Todėl šiaip taip ramindamasis gana mandagiai sakau jam :

— Taip, taip, žinoma. Mes lietuviai — vargšų ir nemokšų tauta, nieko neturinti, netgi nei šiekios tokios kultūros ! Žinoma, tai ne vokiečių tauta, tokia turtinga, tokia galinga, tokia kultūringa ! Bet štai tie jūsų kultūringieji tautos atstovai — kareiviai bei karininkai ar valdininkai — kaip jie jūsų garbingąją kultūrą mums nekultūringiems demonstruoja.

Ir aš ėmiau generolui pasakoti ryškiausiuosius vokiečių prasilenkimus, švelniai tariant, su teise bei teisybe. Ludendorfas iš pradžių klausos, klausos, apsiniaukęs ... Galų gale nebeištvėręs sako :

— Negali būti ! Negalimas dalykas ! Vokiečių kariuomenė tokių dalykų negali daryti !

— Gali, nes padarė. Štai čia bent dalis tų darbelių, įdokumentuotų ir labai tiksliai paliudytų !

Čia išsitraukiau iš ančio pluoštą, ir tai storą, tų popierių ir rodau.

Jis papūškavo, papūškavo, susivaldė ir, atlyžęs, niūriai tarė :

— Na, gerai. Pažiūrėsiu, ką galima padaryti. Vykite pas kanclerį poną grafą von Hertlingą ... Tuo tarpu aš apsisvarstysiu, kur reikia atsiklausi ir ten jums pranešiu telefonu.

Jis stojos, tuo rodydamas audienciją esant baigtą. Atsisveikinęs išėjau ir negaišuodamas išvykau pas Hertlingą.

Hertlingas vėl žmoniškai mane priėmė. Paprašė papietauti. Pietaujam ir šnekam apie šį, apie tą.

Man dingtelėjo : o dabar būtų proga įteikti kancleriui mūsų skundus ant vokiečių ; nemandagu tai būtų, nemandagu, bet ką veiksi ? juk eiti išmintuoju taku neįmanoma : popieriai tuoj pateks į « tarnybines » rankas ir veikiausiai bus laidote palaidoti ; tad užvesiu su kancleriu šneką apie vokiečių žygius Lietuvoj ir kyštelsiu jam pačiam į rankas atsivežtuosius dokumentus.

Ir pavedžiau šneką į tą pusę ir po reikiamos išangos kyšt ranką į antį, čiupt popierius ir brūkšt kancleriui, saldžiai atsiprašydamas, kad taip nelaiku bei ne vietoj tai darau : bet reikals taip svarbus, ir būtinai reikia, kad jūs pats ir kuo greičiausiai su juo apsipažintumėt.

Čia netoli sėdėjęs sekretorius šoko prie manęs, prašydamas, kad popierius jam įteikčiau, nes tokia čia tvarka. O aš, apsimetęs praščiokėliu, jam atkurtu :

— O ne, ne ! verčiau juos įteiksiu tiesiai pačiam ekscelencijai !

Ir įteikiau, kaip sakęs. Hertlingas priėmė ir pažadėjo su dalyku susipažinti. Pietums besibaigiant ar tuoj po, pranešta kancleriui, jog su juo per telefoną noris kalbėti generalinis štabas. Pats Ludendorff! Kanclerį sujungė... Pasikalbėjimas nebuvo ilgas. Padėjęs klausiklį, grafas kreipėsi į mane:

— Turėjau garbės kalbėtis su ekscelencija generalkvartirmis-teriu Jūsų, Ekscelencija, reikalu: ponas generolas Ludendorffas sutinkas, kad Lietuva būtų paskelbta nepriklausoma... Na, tai man nieko kito nelieka (nors pats, kaip sakiau, esu tam priešingas), vien paruošti reikiamą dokumentą ir nuvežti Jo Didenybei Kai-zeriui pasirašyti.

Tuo mano žygis pasibaigė, ir grįžau į Kauną, bylą laimėjęs, bent nepriklausomybės reikalu»³.

Nuo vyskupo Karevičiaus žygio vokiečiai pasidarę sukalba-mesni. Vokietija pripažino Lietuvą 1918 m. balandžio 23 d.⁴

Uolusis Ganytojas ir jo pagelbininkai. — Žemaičių vyskupijai priklausė tada Kuršo dalis, latvių apgyventa. Jų tarpe buvo nemaža katalikų. Labai reikėjo latvių kunigų, ar bent mokerių latvių kalbą, o tokių gauti nebuvo lengva.

Pirmajam pasauliniam karui dar nepasibaigus, bene 1917 m., sugalvojo žemaičių vyskupas duoti Kuršo latviams savo vyskupą; ir pasiūlė Šv. Tėvui paskirti vyskupu Liepojos latvių mergaičių gimnazijos kapelioną kun. Edvardą Stukelį, latvį, gerai mokantį lietuviškai, lenkiškai, vokiškai, rusiškai ir, bene, prancūziškai.

Neramiu laiku Šv. Sostas yra atsargus; palaukia, kol nurimsta sumišimai, karai, kol paaiškėja visa to krašto padėtis, kuriam skiriamas naujas vyskupas. Ir nors vyskupo Karevičiaus buvo geriausi norai, bet vyskupo Kuršo latviams negavo. Besikuriant tuomet Latvija paėmė į savo rankas ir bažnytinės provincijos sutvarkymo klausimą, pasiūlydama Šv. Sostui savo kandidatus: Springovičių, Rancans, Urbšą, o prel. E. Stukelis buvo paskirtas Rygos arkivyskupijos generalvikaru.

Besibaigiant 1918 metams, vyskupas Karevičius išvyko pas pop. Benediktą XV į Romą dviem reikalais: Bažnyčios kanonais einant, jau buvo atėjęs laikas pateikti popiežiui penkerių metų apyskaitą ir antra, sau gauti pagelbininką vyskupą. Prieš išvykdamas kelionėn, tą savo sumanymą atidengė kan. Mykolui Vaitkui, net pasakydamas, kuriuos tris kandidatus siūlysiąs į vyskopus: kan. Juozapą J. Skvirecką, kan. Kazimierą Šaulį ir

³ Ten pat, 70-75 psl.

⁴ *Pasaulio Lietuvių Žinynas* Chicago, 1958, 229 psl.

kan. prof. Kazimierą Paltaroką. Nors Skvireckas jam nesąs malonus, bet jį statysias pirmoje vietoje.

Tikrai, šv. Tėvas paskyrė vyskupu kan. Juozapą Skvirecką 1919 m. kovo 10 d. Jis buvo konsekruotas vyskupu 1919 m. birželio 13 d., o 1926 m. balandžio 5 d. jis buvo popiežiaus paskirtas Kauno arkivyskupu ir metropolitu ir kaip toks viešai buvo paskelbtas 1926 m. birželio 21 d.

Parapijų lankymas. — Belankydamas parapijas vyskupas Pranciškus Karevičius buvo labai uolus ganytojas, darbštus, savo patogumų neieškas. Per 3-4 vasaros ir rudens mėnesius jis aplankydavo iki 90 parapijų. Savo ganytojavimo laikotarpiu suteikė Sutvirtinimo sakramentą daugiau negu 500.000 žmonių, nors karo metu buvo sutrukdytas ir nuo vyskupijos atskirtas. Neskaitant Kuršo, savo žinioje turėjo 431 parapiją.

Prasidėjus pirmajam pasauliniam karui ir vyskupui apsigyvenus Panevėžyje, visoj Lietuvoje siautė karo siaubas: vyrai buvo imami kariuomenėn; iš pralaimėtų mūšių sužeistieji pripildė ligonines. Tuomet Ganytojo pasirodymas, jo taurus ir svarbus žodis teikė paguodos ir vilties. Vysk. Karevičius mėgo bažnytines iškilmes. Visur jis tikrino parapijų gyvenimą, kaip klebonai ir kunigai rūpinasi sielovada. Tuoj pasklido gandas, kad Karevičius tai tau ne Paliulionis! tai ne Cirtautas! Klebonus ima nagan, nesigaili, kai reikia, viešai pagirti ar papeikti ir tai bažnyčioje visiems girdint, ar per iškilmingus pietus klebonijoje. Per pietus, kurį laiką, mėgo jis turėti greta savęs įžymesnius klebono pakviestus parapiečius, parapijos draugijų atstovus, ir pas juos teirautis apie parapijos reikalus.

Vokiečių okupacijos metu (1915-1918) vyskupo Karevičiaus veikla buvo karo padėties sąlygota. Ne viską galėjo daryti, ką norėjo. Bet laisvei prašvitus, Ganytojas ėmėsi didelio darbo: paeiliui, sistematiškai ėmė lankyti parapijas ir teikti Sutvirtinimo sakramentą. Jis tai darydavęs savotiškai. Tų laikų liudininkas, M. P-kas, rašo, kad vysk. Karevičius, suteikęs jam Sutvirtinimo sakramentą, taip vožęs į žandą, kad jis apsiverkęs ir paklausęs krikšto tėvą: « Už ką mane muša? »

Klebonų siaubas. — Gal mažiausiai laukdavo vyskupo Karevičiaus atsilankymo klebonai. Ganytojas mėgo, kad senu žemaičių papročiu kaspinuoti raiti parapijos vyrai sutiktų Ganytoją su « patrūbočiais » prie parapijos ribų ir atlydėtų jį į parapijos bažnyčią. Bažnyčioje turėdavo būti suorganizuotos iškilmingos pamaldos, apylinkės kunigams padedant. Reikalavo, kad visos

vietinės draugijos per savo atstovus praneštų Ganytojui, ką jos veikia. Vyskupas rasdavo žmonėms padėkos ir paskatinimo žodį, o per iškilmingus pietus pagerbdavo draugijų atstovus, sodindamas juos greta savęs. Už tai žmonės labai gerbė ir mylėjo savo vyskupą.

Vienas klebonas, nepakęsdamas tokio demokratiškumo, padarė išdaigą. Apie tai papasakojo man 1935 metais iš Žemaitijos atvykęs Marijampolėn kunigas.

Ano klebono parapijoje buvo gausu bajorėlių ir jie visi norėjo bent kartą gyvenime valgyti kartu su vyskupu. Klebonas pasistengęs tą jų norą patenkinti. Jis paskelbęs, kad kas nori atsisėsti su vyskupu prie vieno stalo, tegul atsiunčia pietums veršiuką. Ir tų veršiukų pristatyta 15. Tuomet sukviėtęs klebonas savo bajorus ir pamokęs juos, kad nosinių neimtų iš namų, nes jos bus jiems padėtos ant stalo, ir kad stambesnių kaulų nepalikėtų lėkštėse: turįs du didelių šunis ir jie sudorosią tuos kaulus.

Atvyko Ganytojas. Po visų iškilmių, pamokslių ir pabarimų bažnyčioje sekė iškilmingieji pietūs. Susėdo bajorai greta vyskupo, kaip klebonas pamokė. Per pietus Ganytojas jiems pasakojęs, kaip yra tvarkomos parapijos Europoje, o jie skundėsi vyskupui savo nedidelių ūkių vargais, šeimų nelaimėmis ir ginčiais. Kalba nesirišo. Greit pastebėjęs vysk. Karevičius, kad susijaudinę svečiai vienas po kito šnypščia į servetėles, atgal jas pasidėdami greta lėkštės. Kiti, nutaikę akimirsnį, pažeria po stalų esantiems šunims nemažus kaulus. Tada supratęs vyskupas, kad po gražiais bajorų rūbais slepiasi paprasti nemokšos, neišauklėti žmonės. Ir vyskupas Karevičius toliau nebereikalavęs, kad klebonai kviestų parapičius į iškilmingus pietus klebonijon.

Prigavo Ganytoją. — Kan. Mykolo Vaitkaus tėviškės Gargždų parapijos klebonas apie 1919 m. buvo kun. Baltramiejus Baltrėnas. Jis mėgęs grožį, turėjęs gražų balsą ir net smuiku grojęs; bet nemėgęs didelių ponų ir vyskupo privengė. Išgirdęs, jog vyskupas Karevičius lankosi jo apylinkės parapijose, paprašęs kun. M. Vaitkų patarimo, kaip suorganizuoti greitomis vyskupo mėgiamas draugijas, kad jis neprikibtų už socialį neveiklumą. Dviese sudėję galvas, klausimą greitai išrišo: tuoj pat atsirado kurių draugijų knygos: Blaivybės, Pavasarininkų, Moterų Draugijos, Labdarybės ir Knygos Mėgėjų Ratelio. Į knygas buvo surašyti nariai, labiau į tą pusę linkusieji, ir paskirtos valdybos, parašyta po keletą protokolų. Paskui klebonas pasišaukė sukurtųjų draugijų valdybas ir įteikė kiekvienai jų parašytą sveikinimą vyskupui. Iš savo tarpo «valdybų» nariai išsirinko atstovą vyskupui pasveikinti.

Vyskupui atvykstant, draugijų atstovai susirinko klebonijon, sutarė, kurios draugijos atstovas pirma sveikins vyskupą, įteikdamas dovanėlę. Viskas pavyko kaip numatyta.

Ganytojas, nesigilindamas į draugijų «nuveiktus» darbus, buvo labai patenkintas klebono veikla ir kun. Baltrėną statęs kitiems klebonams kaip pavyzdį: «Šalia Salantų kun. Urbanavičiaus, gražiausiai suorganizuota esanti Gargždų Baltrėno parapija, kiek man, kaip vyskupui, lankant Žemaitiją, teko matyti», pareiškęs vyskupas Karevičius kan. Mykolui Vaitkui Kaune.

Bendrai imant, klebonai stengėsi įtikti vyskupui ir nuoširdžiai kūrė reikalingas parapijoje draugijas ir padėdavo joms veikti.

Skundai. — Lenkų ir sulenkėjusių mažuma buvo pratusi valdyti parapijų klebonus ir patį žemaičių vyskupą. Bet vyskupui Karevičiui pradėjus valdyti žemaičių vyskupiją ir aiškiai jam parėmus bekylančią lietuviybę bei lietuvių teises bažnyčiose, lenkai nutarė, jog reikia vyskupu atsikratyti visai teisėtu būdu. Jie stengėsi tai čia, tai ten vyskupą išprovokuoti, suerzinti, o jo greitomis pasakytus žodžius, juos sutirštinus, siųsti Romon kaip skundą. Vatikane lenkai turėjo gerą užvėją; bendroji nuotaika buvo jų pusėje, nes Lenkija ten buvo skaitoma pilnai katalikišku kraštu, o lenkai katalikai kaip katalikų Bažnyčios atrama Rytų Europoje.

Tuo tarpu vyskupas Karevičius nevyniojo tiesos į diplomatinę vatą, į dviprasmę ir saldžią kalbą, reikšdamas savo nuomonę ir tiesą sakydamas atvirai, nors dažnai ir neapdairiai, be tikro reikalo, vien tik paerzintas. Ir skundai pastoviai plaukė Romon, ypač 1919-1920 metų politinių nuotykių raidoje. Iš Dievo Tarno arkivyskupo Jurgio Matulaičio, anuomet Vilniaus vyskupo, atsakymo Vatikano valstybės sekretoriui kardinolui Gasparri matome, kad 1920 m. skundai prieš vyskupą Karevičių buvo tirti ir rasta, jog visi jam daromi užmetimai neturėjo tikro pagrindo.

Teismas. — Lietuvos lenkai tiek buvo apjuodinę Vatikane žemaičių vyskupą Pranciškų Karevičių, kad jei dalis skundų ir užmetimų kaip ganytojui ir kunigui būtų pasirodžiusi pagrįsta, jis būtų buvęs suspenduotas pareigose ir pašalintas iš vyskupo sosto.

Su tokia nuotaika ir pilnais įgaliojimais atvyko per Vilnių į Kauną teisti vyskupo Karevičiaus nuncijus Varšuvai Achilles Ratti 1920 m. sausio mėnesį (24-31), kaip apaštališkasis vizitatorius Lietuvai, Latvijai ir Estijai.

Tuo metu bažnytinė teisinė padėtis Lietuvoje buvo sujaukta :

Seinų vyskupija priklausė Varšuvos arkivyskupijai, o Žemaičių ir Vilniaus vyskupijos priklausė nustojusiai veikti Mogiliavo arkivyskupijai.

Seinų vyskupas Antanas Karosas gyveno Seinuose 1918–1920 m. Ten veikė kunigų seminarija, vyskupijos kapitula ir vyskupo kurija. Bet lenkai, užpuolę Seinus, išvaikė lietuvius klierikus ir kunigus profesorius. Išvijo ir vyskupą Karosą iš Seinų; jis tada apsigyveno Punske. Kaip tik tuo metu atvyko į Kauną Achilles Ratti.

Vyskupo Karevičiaus teisėjas — apaštalinis vizitatorius, mokytas vyras, šventas kunigas, drąsus ir griežtas diplomatas susitiko su nepaprastos atminties, teologijos ir teisių žinovu, buvusiu profesorium, žemaičių vyskupu. Jiedu kalbėjosi be liudininkų. Galima vien spėti, kad vizitatorius atskleidė vyskupui Karevičiui stambiausius jį m daromus priekaištus ir laukė atsakymo. O anas, rimtai susikaupęs ir kiek išbalusiu veidu ima iš eilės tuos priekaištus, juos suskirsto ir profesoriškai išlukštėna, parodydamas, jog jie neturi dalykiško, objektyvaus nei teisinio pagrindo, yra nepatikėtini ir tuo pačiu niekingi.

Išbaigęs svetimus priekaištus, apaštališkasis vizitatorius pateikęs paskutinį: vyskupas Karevičius neturįs ir neparodęs užtektinai katalikiškos dvasios savo santykiuose su lenkiškąja mažuma.

— Jei man prikišama katalikiškos dvasios stoka su pasauliečiais, tai prašau pažvelgti į šį dokumentą: jis rodo tos dvasios stoką su vyskupais.

Vyskupas Karevičius mikliai išėmė iš rašomojo stalo stalčiaus faksimilę dokumento, kuriame buvo Achilles Ratti parašas.

— Ar pažįstate šį raštą?

Vizitatorius apstulbo. Juk tai buvo jo paties slaptas raštas karinei lenkų vyriausybei Lietuvos-Lenkijos fronte, kad ji galinti pašalinti iš Seinų vyskupą Antaną Karosą, jo kuriją ir seminariją.

Tai buvo labai jau pažeminantis diplomata raštas Kauno vyskupo rankose. Jį buvo gavęs vysk. Karevičius iš žvalgybos skyriaus viršininko M. Lipčiaus, ir jį gerai panaudojo savo apsigynimui. Teismas nutrūko ... Apaštališkasis vizitatorius išvyko iš Lietuvos, gavęs stačiokišką pamoką: būk atsargus!

Vysk. Karevičius jautė ir žinojo, jog yra skundžiamas Vatikanui, kad iš ten ateina pasiteiravimai Vilniaus vyskupui ir kitiems. Ir nors Vatikano valdininkai neturėjo ką aiškaus prikišti žemaičių vyskupui, tai visgi ten susidarė vysk. Karevičiui nepalanki nuomonė, jo skundų bylai augant.

Karevičius ir popiežius. — Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus teisėjas, Achilles Ratti, buvo išrinktas popiežiumi; jis pradėjo valdyti Bažnyčią 1922 m. vasario 6 d. Karevičiui tai buvo staigmena. Naujas popiežius Pijus XI apie jį žinojo daugiau, negu pats kaltinamasis. Nenoromis susidaro tokiais atvejais savotiška savijauta.

Vyskupas Karevičius buvo suaugęs su Lietuva, su jos bažnytiniais ir net politiniais reikalais nuo pat savo ingreso dienos (1914-V-31). Tuo metu Lietuvos bažnytiniais reikalais rūpindavosi Vatikane prel. J. Narjuskas. Pasikeitus sąlygoms ir naujam popiežiui užėmus savo vietą, prel. J. Narjuskas buvo atšauktas į Kauną 1922 m. balandžio 1 d.

Kai pop. Pijus XI pripažino Lietuvą *de jure* 1922 m. lapkričio 10 d., tada Lietuvos atstovu prie Vatikano buvo paskirtas Kazys Bizauskas; bet jį 1924 m. Lietuvos vyriausybė atšaukė iš Romos, pavesdama kitą darbą, o Romoje pasiliko tik jo sekretorius kaip reikalų vedėjas. Tuo metu Lietuvai buvo pats pavojingiausias laikas: lenkai vedė derybas su Vatikanu dėl konkordato, besistengdami didelę Vilniaus vyskupiją atiduoti Varšuvos arkivyskupo globai. Vilniaus vyskupo Jurgio Matulaičio-Matulevičiaus išpėta Lietuvos vyriausybė ėmė tartis su Šventuoju Sostu 1923 m. vasarą konkordato klausimu; bet derybos buvo nereikalingai vilkinamos, ir Lenkija užbėgo Lietuvai už akių. Lenkija sudarė konkordatą su Šv. Sostu 1925 m. vasario 10 d.; juo buvo sutvarkyti tikinčiųjų religiniai reikalai. Vilniaus vyskupija buvo suskaldyta ir padaryta arkivyskupija tose ribose, kurias valdė lenkai.

Lietuvos vyriausybė ir visuomenės vadai, išpirkdami savo neapdairumą ir apsileidimą, pradėjo pavėluotai, nevykusiai ir nediplomatiškai skelbti savo protestus. Spauda įkaitino žmonių jausmus. Pradėta organizuoti demonstracijas prieš popiežiaus pasiuntinį arkiv. Zecchinį; jis buvo išstumtas iš Lietuvos 1925 m. kovo 9 d. O į Romą nuvykęs užsienių reikalų ministeris J. Purickis 1925 m. balandžio 3 d. nediplomatiškai ir atžaria savo nota Vatikanui tik pablogino santykius, — toji nota buvo gražinta J. Purickiui, primenant jam, jog Vatikanas nenustato valstybėms ribų; pačios valstybės savitarpiu susitarimu ar kitu būdu tai padaro.

Tarptautinėje plotmėje Lietuva nustojo gero vardo, kad jos vadai nenusimaną diplomatijoje ir nepriaugę palaikyti gerus tarptautinius santykius. Vatikanas tikinčiųjų reikalus sprendė vien bažnytinėje plotmėje. Konkordato 26 straipsnis bažnytinių provincijų ir vyskupijų ribas sutapatino su Lenkijos valstybės sienomis. Kai tos ribos kinta, pasikeičia ir bažnytinių vienetų ribos. Vil-

niaus arkivyskupija padaryta savistovė, nepriklausoma nuo kitų Lenkijos arkivyskupijų.

Visi jautė, jog atėjęs laikas sudaryti atskirą Lietuvos Bažnytinę provinciją ir atpalaiduoti Lietuvos katalikus nuo priklausomybės svetimoms arkivyskupijoms: Mogilavui, Varmijai ar Varšuvai. Tikrai, buvo nenormali padėtis.

Vyskupas Karevičius, suprasdamas esamą padėtį, 1925 m. spalio 13 d. prašė Šv. Sostą, kad padalintų jo vyskupiją pusiau. Bet už poros savaitių, spalio 29 d. vyskupas Karevičius pilnai pritarė vysk. A. Karoso, vysk. J. Skvirecko, prel. J. Staugaičio, kan, J. Kuktos ir mons. Faidutti nutarimui, kad Lietuvai reikia arkivyskupijos. Padarytas atitinkamas prašymas Šv. Tėvui; jį pasirašė vysk. Pr. Karevičius, vysk. A. Karosas ir kun. J. Kukta 1925 m. XI-2 d. ir išsiuntė Romon.

Tuo metu Romoje gyveno iš Vilniaus atsistatydinęs ir Šv. Tėvo į arkivyskopus pakeltas Jurgis Matulaitis-Matulevičius. Lietuvos vyskupų prašymas paskatino Šv. Tėvą paskirti arkivyskupą Jurgį Matulaitį 1925 m. gruodžio 7 d. apaštališku vizitatoriumi Lietuvai. Sutvarkęs savo paso reikalus, nė kiek nedelsdamas, arkiv. J. Matulaitis atvyko į Kauną 1925 m. gruodžio 13 d.

Šventasis. — Kun. dr. Kazimieras M. Rėklaitis, M.I.C., rašo savo atsiminimuose apie vyskupą Pranciškų Karevičių, labai jį išgirdamas:

«Kad Vizitatoriaus (arkiv. J. Matulaičio-Matulevičiaus) išdėstytas planas dėl vyskupų paskirstymo galėjo būti įvykdytas, labiausia reikia dėkoti Žemaičių vyskupui Pranciškui Karevičiui. Jis buvo šventas žmogus, didis asketas, geros širdies asmuo, knygos ir mokslo mylėtojas; bet jam vieno trūko — tai takto, apsisvars-tymo praktiškuose dalykuose ir administracijoje.

Vatikane ir kitur buvo manoma, kad jis netinka į naujos Bažnytinės Provincijos Lietuvoje pirmininkus, arkivyskopus. Gi skirti jį į kitą naujai organizuotiną vyskupiją irgi būtų netikslu, ir jo amžius (65 metai) ir organizaciniai gabumai neleisdavo manyti, kad ten jo vyskupavimas būtų sėkmingas. Pagaliau, tai atrodytų lyg jo pažeminimas, skirti į menkesnę kur vyskupiją, ne į Kauną.

Vizitatorius arkiv. J. Matulevičius išsamiai išdėstęs vysk. Karevičiui padėtį, pasiūlė jam atsisakyti nuo Žemaičių vyskupijos, ir tuo būdu sudaryti galimybę Vatikanui skirti į Kauno arkivyskopus ką mano tinkamiausį. Jo Ekscelencija vyskupas Karevičius, būdamas tikrai kilnios širdies žmogus, nepaisantis savo garbės ar poaukščių, sutiko atsisakyti, ir raštu tai padarė. Tuomet Vizitatorius, grįždamas į Romą, su savim pasiėmė ir vyskupą

Karevičių, kad čia vietoje būtų atliktas oficialus atsisakymo aktas ir kad pats J. E. Karevičius turėtų progos pasimatyti su Šv. Tėvu ir asmeniškai išdėstyti jam savo valią.

Apgyvendinome J. E. Karevičių pas brolius pranciškonus (vokiečius), kurie via Mantelatte 22 turėjo kunigams ir pasauliečiams vyrams pensionatą.

Šv. Tėvas Pijus XI gavęs žinią, kad J. E. Karevičius atsisakęs savo vyskupiško sosto, tuojau jį pakėlė į titularinius (garbės) arkivyskopus (*Scythopolitanus*) ir savo palankumo ženklą jam padovanojo labai gražią artistiškai paruoštą palmę, kuri kasmet Palmių sekmadienį aukojama Šv. Tėvui. Po Velykų naujas titularinis arkivyskupas Karevičius buvo priimtas popiežiaus privatinėje audiencijoje. Man teko jį palydėti.

Kai paskyrimo į vyskopus bulės buvo paruoštos ir visi dokumentai sutvarkyti, vizitatorius arkiv. J. Matulevičius grįžo į Lietuvą, nes jam *Lituanorum Gente* bulėje buvo skirta įvykdyti naujos nepriklausomos Lietuvos Bažnytinės Provincijos įsteigimą. Su juo drauge grįžo ir arkivyskupas Pr. Karevičius, kuris pareiškė norą stoti į marijonus »⁵.

Vyskupo asmuo, jo išorė. — Kan. M. Vaitkus pasakoja, kaip jam atrodė kun. prof. Karevičius 1896 m. Palangoje, klebonijos sode žolę bepjaunąs:

« Grįžtu iš miestelio namo pro senosios klebonijos sodą — o ten dalgiu bežybčiojas po žolę kažkoks kunigas-ne-kunigas, vien lengvu pussutoniū (be rankovių) apsivilkęs, baltų marškinių rankovių neatsiraitojęs.

Taip, kunigas, pusamžis, (35 metų) išblyškusiu liesu veidu, ryškiais bruožais, ilgoka smaila nosim, plonas lūpas ryžtingai sučiaupęs, į savo darbą įsiniręs »⁶.

Besimeldžiantį profesorių Karevičių jis šiaip atvaizduoja: « Presbiterijos klauptuose, kairėj didžiojo altoriaus pusėje, beklūpą po mišių bei komunijos, paskendę mąstyme, Karevičius ir nepažįstamas jaunuolis klierikas. ... Taip gražiai besimeldžiančių kitų žmonių nei prieš tai, nei vėliau savo gyvenime nėra tekę matyti. ... Karevičiaus veidas anuomet dar jaunas, tiesiog lyg kokio senovinio Romos senatoriaus ar konsulo, ar imperatoriaus, vyriškai gražus, ryškiabruožis, asketiškai liesas, išblyškęs, dabar paskendęs kontempliacinėj maldoj, toks lyg iš vidaus peršviestas, toks skaisčiai dvasiškas »⁷.

⁵ Kun. Dr. KAZIMIERAS M. RĖKLAITIS, M. I. C., *Atsiminimai* (rankraštyje), 120 psl.

⁶ M. VAITKUS, *Keturi Ganytojai*, 52 psl.

⁷ Ten pat, 56 psl.

Po devynerių metų (1905 m.) kanauninkas prof. Karevičius šiaip atrodęs klierikui Mykolui Vaitkui:

«Pasirodė besas visai toks pat kuklus bei paprastas lyg tartum kaimo klebonėlis: žmogus jokių būdu tuokart nebūtum nė spėjęs, jog tas neįmantrus kunigas bus kadaise vyskupu»⁸.

Apie vyskupo Karevičiaus pirmuosius žygius Kaune M. Vaitkus pastebi:

«Vysk. Karevičius nebuvo gimęs politiku, juoba diplomatu: jis buvo nuoširdus, tiesus, drąsus kunigas — ganytojas, kurs visa širdimi veržės į tiesą bei teisingumą.

Naujasis vyskupas nebuvo užsidarėlis, kurį sutikti galima vien jo rūmuose, priimajame kambary: jis ėmė be ceremonijų, viens pats, pėsčias (ne kaip seniau vyskupai) rodytis viešai, tai pasivaikščiodamas, tai kurį nors kunigą netikėtai aplankydamas, ypač sergantį»⁹.

Vyskupas Karevičius mėgęs bendrauti ir kalbėtis su prel. Aleksandru Dambrausku — Adomu Jakštu, kuris buvo keturiais metais vyresnis už vyskupą, kilnus kunigas, intelektualas. Išeidavo jiedu pasivaikščioti Kauno siaurose gatvėse.

Dviejų pasivaikščiojimas. — Kanauninkas Mykolas Vaitkus spalvingai pasakoja apie vyskupo Karevičiaus ir Adomo Jakšto pasivaikščiojimus Kaune:

«Visas Kauno senamiestis, net visa senojo Kauno pusė veikiausiai pastebėjo ir ėmė džiugiai grožėtis gana originaliu fenomenu: bene kasdien siaurais apirusiais laikinės sostinės šaligatviais eina vaikščiodami du vyrai, abu nuo skrybėlės iki batų juodi, — vienas augalotas ir stambus, antras mažas, o apvalus; vienas ilgu mikalojišku apsiaustu apsisiautęs, antras apvilgiu paltu apsivilkęs; vienas plačia rymiška skrybėle apsimovęs, antras apvalia kieta skrybėlaite; vienas ant rymiškos didokos nosies auksarėmius akinius glaudžiai prie akių prisitaikęs, antras ant lygiai stambios rymiškos nosies, tik kiek kumpesnės, irgi auksarėmius akinius užsidėjęs, tik laisviau, taip jog jie paprastai gana žemai nusmukę, ir savininkas dažnai žiūri į jus per jų viršų; eina jiedu gana lėtai ir karštai kalbas, tartum ginčijas (tiesą pasakius, karščiuojasi vienas tas mažiukas, o didysis kalba visai santūriai, tik kartais norėdamas savo nuomonę tvirtčiau pabrėžti, kiek sučiaupia lūpas); tik žiūrėk — mažiukas jau bus užbėgęs didžiajam už akių ir jį sustabdęs; tuokart juodu diskutuoja sustoje, nepaisydami, kaip praeiviai į tą netikėtą kliūtį žiūri; mažiukas kažką karštai, sku-

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat, 60 psl.

biai kalba, ne vien nusmukusiais akiniais, o ir pačiom akim per jų viršų blikčiodamas, abiem rankom skėčiodamasis (o juk dešinėj lazda!), balsą pakėlęs beveik į aukštesnę oktavą — na, rodos, tuoj ims ir pradės didžiajam savo nuomonę lazda kalte kalti; betgi šis nepraranda savo mosėdiškos rimties (o jis pakankamai pažįsta savo aukso oponentą ir žino, kad šis jūrių marelių savo ugnim neuždegs!).

Pasikarščiavęs valandėlę, bet greit perdegęs, it fejerverkas, mažiukas vėl rikiuojasi į gretą ir atsipūtęs bei vėl nušvitęs, ima ramiau kalbėtis, savo mažučiais žingsniukais stengdamasis prisitaikinti prie ilgų vyskupėlio žingsnių »¹⁰.

Mokslo vyras. — Pranciškus Karevičius sėmė mokslo žinias Mosėdyje, Paurupės vidurinėje mokykloje, Liepojos gimnazijoje, Petrapilio kunigų seminarijoje ir keturis metus kunigų Akademijoje, baigdamas ją 1886 m. teologijos magistro laipsniu.

Tarp 1888 ir 1892 m. aptarnavo Samaros katalikus, įkūrdamas ten parapiją; vokiečiams katalikams pastatė dvi koplyčias su mokyklomis ir vieną koplyčią lietuviams. 1892 m. buvo perkeltas į Petrapilį ir padarytas prokatedros viceklebonu ir berniukų gimnazijos kapelionu bei inspektorium. Ten dirbo šešerius metus.

Atsisakęs inspektoriaus pareigų, aštuonerius metus buvo profesorius ir dvasios tėvas. 1908 m. buvo pakeltas į katedros klebonus ir kunigų seminarijos profesorium. Dėstė sielovadą, civilinę teisę; o vietos vyskupo konsistorijoje ketverius metus buvo asesorius, pakeltas į garbės kanauninkus. 1910 m. paskirtas Mogiliavo Kapitullos kanauninku. Po keturių metų Šv. Tėvas Pijus X paskyrė jį žemaičių vyskupu.

Būdamas Petrapily, sėkmingai gynė lietuvių, latvių gimtosios kalbos teises bažnyčiose; mėgo dirbti savišalpos ir labdarių draugijose, pritaikydamas savo didelį mokslą sielovados reikalams.

Kun. dr. K. Rėklaitis, M.I.C., mokėsi Petrapilio kunigų seminarijoje tais laikais, kai kan. Pr. Karevičius ten dėstė sielovadą (pastoralinę teologiją). Jis rašo atsiminimuose, kad Karevičius tada buvo ne vien profesorius, bet ir klierikų dvasios tėvas: «Tais laikais mūsų profesoriai buvo stačiai apkrauti kitomis pareigomis, be profesūros; pats rektorius (kun. Aug. Losinski), pavyzdžiui, buvo prokatedros klebonas, vėliau tas pareigas ėjo kun. Pr. Karevičius »¹¹.

¹⁰ Ten pat, 77 psl.

¹¹ Kun. dr. KAZIMIERAS M. RĖKLAITIS, M. I. C., *Atsiminimai* (rankraštyje), 6 psl.

Ganytojas. — Vyskupas Pranciškus Karevičius valdė Žemaičių vyskupiją dvylika metų. Kai Lietuva buvo nusiaubta baisaus karo, kilo į laisvę, atsikūrė ir tapo nepriklausoma valstybė iki pat Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo veikė joje vyskupas Karevičius kaip žemaičių vyskupas. Nuo 1918 m. nebevaržė Lietuvos tikinčiųjų žmonių nei jų kunigų rusų nebepakeliama baudžiamieji potvarkiai. Vyskupas galėjo pilnai veikti, laisvai susisiekti su kunigais ir žmonėmis, kurti naujas reikalingas parapijas, organizuoti žmones, statyti bažnyčias, mokyklas, skleisti katalikiškas knygas ir spaudą. Ir visose tose srityse buvo jaučiama žemaičių vyskupo ranka.

Jis pašventino 39 naujas bažnyčias; pusei milijono tikinčiųjų suteikė Sutvirtinimo sakramentą; parėmė blaivybę, bažnytinį giedojimą; įvedė bendrą katekizmą Lietuvoje. Pats tenkindamasis maža kuo, pinigines pajamas išdalindavęs labdarybei.

Laisvu savo noru įsijungęs į marijonų vienuoliją, dažnai duodavo vienuoliams konferencijas, dėstydamas dvasinio gyvenimo pagrindus ir siekiamos tobulybės idealus. Pokalbiuose dažnai prisimindavęs Tarpučių varguomenę, kaip liudija M. Paulauskas, ir ragindavęs surasti būdą jiems medžiaginiai padėti, ar bent pastatyti jiems kokią prieglaudą ar ligoninę.

Vienuolyne. — Arkiv. Pranciškus Karevičius, anot kun. dr. St. Matulio, M.I.C., buvo vienas iš stipriausių lietuvių teologų, neeilinio įžvalgumo ir stropumo teologinių raštų kritikas, nors išsamias kritiškas pastabas įteikdavo tik patiems autoriams.

Kan. M. Vaitkus prisimena, kaip prel. Ad. Jakštas pasiuntė jam savo stambų veikalą *Pikto Problema*. Arkivyskupas Karevičius perskaitė tuoj pat visą veikalą, padarė apie šimtą rimtų pastabų, jas sunumeravo ir sugrąžino nustebusiam autoriui. O kai šv. Kazimiero Draugija išleido vysk. Pelčaro vienos dvasinės knygos vertimą, nelauktai Draugijos vedėjai susilaukė arkiv. Karevičiaus papeikimo: vertimas buvo padarytas ne iš paskutinės to veikalo laidos, kurioje Pelčaras padaręs nemažai pakeitimų. Vienas kunigas (S. R.) paruošė bažnytinių apeigų vadovėlį: *Monstrancijos Spinduliuose*. To veikalo cenzorius buvo kan. M. Vaitkus. Ir jis praleido veikalą spaudai, nepatikslinęs autoriaus nurodomų, bet vyskupo padarytų nutarimų tuo klausimu. Kan. M. Vaitkus susilaukęs pylos.

Marijampolės marijonai turėjo gerai sutvarkytą ir kataloguotą per 10.000 veikalų biblioteką. Buvo ten surinktos beveik visos žinomos Lietuvą liečiančios knygos svetimomis ir lietuvių kalbomis. Stambiają bibliotekos dalį sudarė gausūs teologiniai raštai.

Arkivyskupas Karevičius mėgo lankytis bibliotekon, peržiūrėti visas naujai gaunamas knygas ir savo patirtimi pasidalinti su kitais.

Jis niekad nesigailėjo, kad 1926 m. vasario 22 d. atsisakė žemaičių vyskupo sosto ir už tai buvo popiežiaus pakeltas į arkivyskopus kovo 23 d. Atsisveikinęs su vyskupija 1926 m. balandžio 24 d., įstojo į marijonų vienuoliją, darydamas laikinuosius įžadus tų pat metų liepos 9 dieną¹², o amžinuosius — po trejų metų. Jis gyveno visą laiką Marijampolėje, dažnai laikydamas iškilmingas pamaldas, ilgas valandas klausydamas išpažinčių ir kitaip patarnaudamas parapijos kunigams, ir žmonėms. Jis mielai dalyvaudavo draugijų susirinkimuose, tardamas trumpą paskatinimo žodį. Vienuolyne jis buvo visų marijonų raštų vyriausias cenzorius ir kardininis vizitatorius; mielai patarnaudavo tiek broliams vienuoliams, tiek Nekalto Švenč. Marijos Prasidėjimo seserims.

Arkiv. Karevičius rašė įvairiais klausimais *Draugijoje*, *Vadove*, *Sargyboje*, *Šaltinyje*, *Lietuvyje*, *Tiesos Kelyje* ir rankraštyje paliko plačius savo atsiminimus.

Ramiai užmigo Viešpatyje 1945 m. gegužio 30 d. Jo kūnas palaidotas Kauno arkikatedroje kaip 39-sis ir paskutinis žemaičių vyskupas.

Gyvenimo santrauka. — *Pranciškus Karevičius* gimė 1861 m. rugsėjo 30 d. Giršinių viensėdy, Mosėdžio valsčiuje. Pradžios mokslą gavo Mosėdyje. Pasimokęs Paurupės vidurinėje mokykloje, vienerius metus buvo Mosėdžio valsčiaus raštininkas.

1879 m. savo įpėdinystės teises į nemažą tėvų ūkį perleido savo sesutei. Mokėsi Liepojos gimnazijoje.

1881 m. vasario 14 d. įstojo į Petrapilio kunigų seminariją.

1882 m. buvo perkeltas į dvasinę kunigų akademiją.

1886 m. baigė Akademiją teologijos magistro laipsniu.

1886 m. geg. 17 d. išventintas į kunigus.

Pora metų dėstė kunigų seminarijoje moralinę teologiją ir liturgiką.

1888 m. paskirtas darbuotis į Samarą. Ten įsteigė katalikų parapiją.

1892 m. atšauktas į Petrapilį ir padarytas prokatedros viceklebonu.

1908 m. pakeltas prokatedros klebonu ir garbės kanauninku.

1910 m. Paskirtas Mogiliavo kapitulos kanauninku.

1914 m. vasario 27 d. paskirtas žemaičių vyskupu.

1926 m. vasario 22 d. atsisakė žemaičių vyskupo sosto.

1926 m. kovo 23 d. pakeltas į arkivyskupas.

¹² Arkiv. Karevičius pop. Pijaus XI buvo atleistas nuo naujokavimo metų, kaip prof. Jurgis Matulaitis 1909 m. buvo gavęs tokią pat lengvatą.

1926 m. balandžio 24 d. įstojo į marijonų vienuoliją.

1945 m. gegužio 30 d. mirė ir palaidotas Kauno arkikatedroje.

KUN. DR. K. A. MATULAITIS, M.I.C.

Clarendon Hills, Ill., J.A.V.

BIBLIOGRAFIJA

- KAN. A. STEPONAITIS, *Tėvynėje ir pasaulyje*, Brooklynas, N. Y., 1962.
MYKOLAS VAITKUS, *Mistiniame Sode*, Putnam, Conn., 1957.
MYKOLAS VAITKUS, *Keturi Ganytojai*, Chicago, Ill., 1960.
KUN. dr. K. RĖKLAITIS, M. I. C., *Atsiminimai*, Roma (rankraštyje).
MATAS PAULASKAS, *Prisiminimai*, Chicago, Ill. (rankraštyje).
ST. MATULIS, M. I. C., *Lietuva ir Apaštaly Sostas*, žr. *Suvažiavimo Darbai* IV, Roma 1961, 153-174 psl.
ST. MATULIS, M. I. C., *Karevičius Pranciškus*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, X (1957) 539-540 psl. Ten nurodomi dar šitie šaltiniai:
A. DAMBRAUSKAS, *Jo Malonybė naujas Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius*, 1914.
A. JAKŠTAS, *Arkivyskupui Pranciškui Karevičiui 70 metų sulaukus*, žr. *Tiesos Kelias*, 1931, 12 nr.
K. ZAJANČKAUSKAS, *Arkivyskupas Pranciškus Karevičius*, M. I. C., 1936.
L. GIŽINSKAS, *Lietuvos atgimimo atbaigėjas bažnyčioje a. a. arkivyskupas Pranciškus Karevičius*, žr. *Tėvų Kelias*, 1950, 6 ir 7 nr.
KUN. DR. K. A. MATULAITIS, M. I. C., *Asmeniniai trejų metų santykiai su arkiv. P. Karevičium*, žr. *Vadovas*, 1914, 71 nr. 203-205 psl.
A. JAKŠTAS ir J. STAKAUSKAS, *Arkivyskupas P. Karevičius*, Kaunas, 1936.
K. J. L[AUKAITIS], *J. E. Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius*, žr. *Spindulys*, 1914 m., 6 nr.
J. Ž[VILBUTIS-PRUNSKIS], *Kaip gyvena paskutinis Žemaičių vyskupas*, žr. *XX Amžius*, 1936 m. 81 nr.

ARCHIEPISCOPUS FRANCISCUS KAREVIČIUS

Rev. K. A. MATULAITIS, M. I. C.

Summarium

Franciscus Karevičius (1861-1945) ultimus episcopus ordinarius Samogitiensis (in Lituania), qui et XXXIX in sede ista fuit, die 27 Februarii, 1914 a. consecratus est, et per duodecim annos (1914-1926) dioecesim Samogitiae, quae tunc et Curlandiam amplectabatur, temporibus tempestuosis rexit, sub cura sua spirituali circa 1,304.822 christifideles habens in fere 800 parochiis, quos pro posse per ordinem visitabat et plus quam 500.000 adultorum confirmavit.

Insignis scientia ecclesiastica ac memoria immensa pollens, qui antea professor theologiae moralis ac pater spiritualis in Seminario Petropoli per multos annos fuit, nunc in sedem episcopalem electus, vitam ecclesiasticam fere in omni ambitu melioraverat, praesertim egenos ex animo protegebat et eos suis redditibus constanter subveniebat.

Si ad hoc addamus caritatem eius erga subditos ac curam, ut, relationes Ecclesiae cum Gubernio civili omni tempore essent optimae non est mirum, quod ipse apud coetaneos suos in aestimatione magno fuit.

Ipsa die 22 Februarii, 1926 a. a sua sede episcopali abdicavit et a papa Pio XI archiepiscopus Scytopolitanus creatus, in Congregationem Clericorum Regularium Marianorum sub titulo Immaculae Conceptionis B. V. M., permissione speciali a papa Pio XI obtenta, die 24 aprilis 1926 a. acceptatus est. Per 19 annos religiose in monasterio Mariampolē vivens et pro posse curae animarum laboribus subveniens, placide obdormivit in Domino die 30 Maii, 1945 a. sepultusque est in archicathedrali ecclesia Kaunensi.

POLITINIŲ IR SOCIALINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA

Prof. Dr. ANTANAS MUSTEIKIS

KOEGZISTENCIJA IR RELIGINĖ LAISVĖ

KOEGZISTENCIJA IR RELIGINĖ LAISVĖ

I. DU PRIĖJIMAI

Studijuojant problemą, susijusią su šaltojo karo situacijomis, beveik neišvengiamai tenka pasirinkti vieną iš dviejų priėjimų, dažnai sąlygotų tyrinėtojo patirties. Pastarasis gali būti labiau neutralus arba labiau susijęs su tyrinėjama problema. Aš esu linkęs sutikti su tų nuomone, kurie abejoja, ar apamai yra galima išlikti visiškai neutraliu ir objektyviu stebėtoju bei sprendėju tokioje jautrioje situacijoje, kurioje dabar Vakarai yra priešpastatyti prieš rusiškąjį ar kiniškąjį komunizmą.

Mokslinėje dirvoje užtinkame apščių duomenų, rodančių, jog tyrinėtojas negali atsipalaiduoti nuo tam tikrų pasaulėžiūrinių palydų. Susan Stebbing patikimai pastebėjo, kad kiekvienas mokslininkas, tapdamas filosofu (ar politiku, A. M.), savo specialiose studijose suranda paremiančių duomenų tai metafizinei teorijai, kurią jis randa patrauklią kitoje plotmėje¹. Štai, kodėl ir Max Weber, vienas didžiausių pastarojo šimtmečio sociologų, neišvengia to paties priekaišto. Nors jis pirmasis originaliai ir patikimai mokslškai įrodė, jog « protestantinė etika » savo laiku padėjo plėtotis « kapitalistinei dvasiai », tuo pačiu pakirto pagrindinę Markso tezę apie ekonominio veiksnio apsprendžiamąją galią, vis dėlto jo religinio patyrimo sąvoka buvo rasta per siaura², tad ir jo pasaulėžiūrinė palyda neleido jam išlikti visai objektyviu mokslininku.

Antra vertus, nedalyvavusio studijuojamoj situacijoje mokslininko objektyvumas dažnai stokos betarpiškumo, kuris yra būtinas gilesniam žvilgsniui į problemą. Istorikai, kaip žinome, vengia artimo ryšio su jautria situacija ir stengiasi stebėti iš perspektyvos. O tie tyrinėtojai, kurie patys yra dalis tebedegamos situacijos, dažnai gali pasiduoti skaudžios patirties palydoms, nevengiančioms tendencingumo.

Kraštinės šių dviejų priėjimų savybės yra ignorancija ir šališkumas. Pirmojo priėjimo atstovai dažniausiai yra turistai, lanką

¹ RAYMOND FIRTH, *Elements of Social Organization*, Bostonas, 1961, 217 psl.

² WERNER STARK, *Max Weber's Sociology of Religious Belief*, žr. *Sociological Analysis*, XXV (Spring, 1964), 41-49 psl.

Sovietų Sąjungą, ir tie mokslininkai, kurie savo medžiagą semia lygiai iš abiejų šaltinių, atspausdintų šioje ir anoje geležinės uždangos pusėje. Šį tariamai objektyvaus pobūdžio priėjimą galima vadinti *atokiuoju*. Antrojo priėjimo atstovai dažniausiai yra pabėgėliai ar ideologiniai konvertitai, kurie pažįsta situaciją iš vidaus, kurie savo kailiu ją pergyveno ir kurių žinojimas yra intymus. Šio pobūdžio priėjimą galima vadinti *ketvirtojo matavimo* priėjimu. Šio tyrinėjimo autorius yra artimesnis antrojo priėjimo šalininkams, ir tai ne tiek dėl to, kad jis tai būtinai pasirinktų, bet kad tokia jo buvo patirtis.

Ketvirtojo matavimo priėjimą galima pavaizduoti šiuo pavyzdžiu. Įsivazduokime sovietinį pilietį, sėdintį už rašomojo stalo. Trys stalo matavimai yra visiems žinomi. Jo aukštis, plotis ir ilgis yra susiję su jo paskirtimi: rašančiojo keliai turi išsitemkti pastalėj, jo ūgis turi atitikti stalo aukštį ir t. t. Tačiau komunistinėj visuomenėj trijų matavimų apibrėžimo gali nepakakti, nes ten esti svarbu, ar stalo savininkas gali įrodyti, jog tas stalas nepažeidė ideologinių komunizmo prielaidų. Pagal Markso darbo pertekliaus vertės dėsni tas stalas gali būti, ar anksčiau yra buvęs, išnaudojimo objektu. Jei, pavyzdžiui, stalas buvo paveldėtas iš tėvų, kurie buvo laikomi buržuaziniais išnaudotojais ar įsigytas iš draugo mainais už dalį siuntinio, gauto iš užjūrinio giminaičio legaliu paštu, stalo savininkas jau bėdoj. Ir gali atsitikti, kad pilietis ne tik stalą praras, bet dar ir įsirikiuos į «veltėdžių», «parazitų» bei «liaudies priešų» eiles, nežiūrint to, kaip labai jis tą liaudį myli. Čia ir yra ketvirtasis matavimas, savaime suprantamas iš vidaus, bet vargiai pagaunamas atokiajame priėjime.

II. LAISVĖ TEORIJOJ IR PRAKTIKOJ

Popiežiaus Jono XXIII enciklika *Pacem in Terris* pagrindžiai daugiau naudojasi atokiuoju nei ketvirtojo matavimo priėjimu. Šventasis tėvas tikintiesiems pataria atsargiai santykiuoti su tais, kurie yra šalia Bažnyčios: «... kad religijos ir moralės reikaluose jie niekad nepadarytų kompromiso. Tačiau tuo pat metu tegu jie būna paveikti supratimo ir atokumo dvasios ir tegu tai parodo linkdami lojaliai dirbti tiems tikslams, kurie savo prigimtimi yra geri ar veda į gerį»³.

Enciklika rodo Bažnyčios pastangas susiderinti ir prisitaikyti prie besikeičiančių laikų, kaip kad Vatikanas yra daręs per šimt-

³ Encyclical Letter of Pope JOHN XXIII, *Pacem in Terris*, New Yorkas, 1963, 49-50 psl.

mečius politinėje ir diplomatinėje veikloje. Istorijos perspektyvoje tad ir šaltojo karo situacija, kuri ketvirtąjo matavimo tyrinėtoji yra lemiama deginanti, įgauna praeinamumo žymių, galinčių pateisinti atokiojo priėjimo pirmavimą.

Laisvė yra pagrindinis šio tyrinėjimo dalykas. Enciklikoj ji yra tik viena kitų pagrindinių temų eilėje, kaip tvarka, taika, teisingumas, tiesa ir karitas (meilė). Šios studijos tikslas yra tyrinėti, ar yra pribrendęs laikas keisti laisvojo pasaulio laikyseną šaltojo karo situacijoje po to, kai velionis popiežius pabrėžė skirtumo svarbą tarp teorijos ir praktikos.

Aplamai krikščionybė ir marksizmas teoriškai yra tiek prieštarauja, kad šioje plotmėje neįmanomas vaisingas dialogas, implikuojas bet kokią susipratimą. Kitas dalykas, jeigu sovietinio marksizmo praktika ryškiai išsiskiria nuo teorijos. Tuo atveju tenka paieškoti minimalių sąlygų, kurios įgalintų tokį dialogą tarp laisvojo pasaulio atstovų ir atstovų tos sistemos, kuri nukrypo nuo oficialiosios marksizmo dogmos.

Laisvojo pasaulio nuomonė globalinei Rytų-Vakarų įtampai išspręsti suvokia du kelius: visuotiniu branduoliniu karu, kuris retai užsimenamas, ir derybomis. Kadangi pirmasis būdas, neturint pakankamų apsigynimo priemonių, vestų į pasaulio susinakinimą, tai lieka tik antrasis. Atrodo, kad ta pačia kryptimi, besikoncentruojančia ties dialogu, ieško tos pačios problemos sprendimo ir pasaulinės ir dvasinės politikos centrai. Tyrinėjant prasingo dialogo šansus, negalima aplenkti kito klausimo. Yra galimas dalykas, kad tarptautinė politika dažnai pateisina keblias derybas bei sutartis tuo, kad jos yra, kaip anglo-saksai sako, veiksmingos (*expedient*). Bet ar tas pats principas turėtų galioti ir Vatikano politikoj? — teks atsakyti.

Šimtas penkiasdešimt devintas enciklikos skirsnis, atskirias teoriją nuo praktikos, sudaro šios temos branduolį. Popiežius čia nedvejojamai išskiria «istorinius judėjimus, turinčius ekonominis, socialinius, kultūrinius ar politinius tikslus» nuo «klaidingo filosofinio mokslo apie visatos ir žmogaus prigimtį, kilmę ir paskirtį»⁴. Šis išskyrimas galioja net ir tuo atveju, kai tie judėjimai kilo iš to klaidingo mokslo «ir dabar tebetęsia įkvėpimą iš to paties»⁵. Tuo būdu tikintieji yra įgalinami eiti į dialogą su prieštaraujančiomis jėgomis praktiškais tikslais pasiekti, bendradarbiauti, kol tie judėjimai «sutinka su sveiko proto sprendimais ir yra teisėti žmogiškosios asmenybės siekių atbalsiai»⁶.

⁴ Ten pat, 50 psl.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat, 50-51 psl.

Be abejonės, šioje pastraipoje juntamas naujas tonas, skirtingas nuo ankstesnių to paties popiežiaus ir jo pirmatačių pareiškimų panašia tema.

Jau vien tai, kad *Pacem in Terris* buvo palankiai ar šiltai priimta ne tik paklusnių ir liberalių katalikų, bet taip pat ir aplamai liberalų, neutraliųjų ir net komunistų, — išskiriant karinųjų arkikomunistų rolę vaidinančius kinus, — rodo popiežiaus laikysenos kaitą. Antra vertus, konservatyvių katalikų ir antikomunistinių sluoksnių vertinimai yra šalti, jei ne kritiški. Čia minėtini: prof. Robert Strausz-Hupe, Užsienio reikalų tyrinėjimų Instituto Pensilvanijos universitete direktorius, *National Review* magazino redaktoriai ir bendradarbiai William F. Buckley, Jr., James Burnham, Will Herberg ir kiti.

Nors aukščiau minėtos citatos iš enciklikos gali būti suvoktos sąryšy su nepriimtina XIX amžiaus liberalizmo filosofija ir kai kuriomis teigiamomis to judėjimo pasėkomis, yra daugiau ženklų, paremiančių interpretaciją, jog čia turime reikalo su dabartine koegzistencijos linkme. Popiežius paliečia aktualius bei degančius šio laiko klausimus, kaip antai: branduolinių ginklų bandymus, nusiginklavimą, Jungtinių Tautų bendruomenę, pažengusių ir atsilikusių kraštų bendradarbiavimą, kolonijų išnykimą ir kita. Tai būtinai implikuoja santykius tarp tikinčiųjų ir dabartinio komunizmo atstovų. Dar ryškesni ženklai iškilo politinėj veikloj ir diplomatinuose mostuose. Čia minėtini nepriklausomos Lietuvos ir Lenkijos atstovų prie Vatikano statusų keitimai (pažeminimai) ir Chruščiovo žento Aleksandro Adžubėjaus priėmimas paskiroje popiežiaus audiencijoje. Visi šie įvykiai negali būti išaiškinti atsitiktinumu. Jie tad yra liudininkai naujo vėjo, kuris stipriai papūtė tarp laisvojo pasaulio ir to, kuris yra vadinamas Sovietų Sąjunga.

Priimame savaime suprantamą prielaidą, kad pagrindinis susiderinimo tikslas iš Vatikano pusės yra padaršinimas ir tolesnis religinės laisvės skatinimas už geležinės uždangos likusių tikinčiųjų situacijose. Dabar pažvelkime, kiek religinės laisvės viltys gali išsipildyti realybėj. Priešpastatyta gamtai — pasyviajam pradui, laisvė yra aktyvusis pradas. Jį galima apibrėžti nebuvimu prievartos viešai ar privačiai reikštis. Visuomenine prasme John Courtney Murray, S. J., apibrėžia laisvę kaip « pagrindinį politinės tvarkos principą » ir kaip « politinį metodą »⁷. Kokias šiaip suvoktos laisvės apraiškas pastebime Sovietų Sąjungoje?

⁷ JOHN C. MURRAY, S. J., *Things Old and New in Pacem in Terris*, žr. *America*, 108 (1963.IV.27 d. nr.), 613 ir sek. psl.

Beje, žodžiai dažnai eina sau, o gyvenimas — sau. Laisvės žodis net ir šioje geležinės uždangos pusėje turi nevienodus prasmės niuansus, įvairuojančius pagal anarchistinius, demokratinius ir autoritarinius polinkius. Antra vertus, mūsųose savaime aišku, kad visuomenėje nėra ir negali būti neribotos laisvės. Šiuo metu daugumas filosofų, valstybininkų ir socialinių mokslininkų sutinka, kad individinė laisvė turi būti iš dalies aprėžta valstybinės galios, nors tokio suvaržymo ribos nėra aiškiai nustatytos. Vidaus reikaluose konservatyvieji norėtų išplėsti individines teises valstybės sąskaita, o liberalai priešingai: siektų valstybinę galią sutvirtinti individo sąskaita. Tačiau nei vieni nei kiti nebando įsiveržti į žmogaus sąžinę ir tikėjimo, moralės bei pasaulėžiūros srityse nevartoja prievartos ar smurto. Jungtinėse Amerikos Valstybėse, pavyzdžiui, ir Bažnyčios atskyrimas nuo valstybės, dabar tapęs kontraversiniu klausimu, galima aiškinti kaip nuolatinę pastangą apginti religinės mažumos, taigi ir katalikų, savarankišką, kitų nesąlygotą kulto bei pasaulėžiūros apraišką, nors savo ruožtu tai stiprina sekuliarizmą (pasaulietinę orientaciją), kuris graso kiekvienai religijai.

Ieškodami šiaip suprastos laisvės atitikmenų ar pakaitalų Rytuose, neišvengsime staigmenų. Liberalių pažiūrų tyrinėtojai nusivils, o kiti apstulbs: atitikmenos skirsis ne tiek laipsniais, kiek rūšimis. Tos staigmenos — tai įkritimas į sovietinio žodyno balą, kurią liberalieji sluoksniai gali pavadinti revoliucine, o konservatyvieji — prostitucine. Reikia didelio išradingumo, vaizduotės ir perversijos kraštą pavadinti Sovietų Sąjunga, kai ten nėra sovietų nei sąjungos; kalbėti apie « liaudies demokratiją », kai liaudis neturi jokio balso; piršti « taiką » ir « koegzistenciją », kai subversijos, mažojo karo (*guerilla*) ir teroro troika turima galvoje, ir t. t.

Panašiai komunistų vartojama laisvė yra vienas labiausiai piktnaudotų ir piktnaudojamų žodžių. Okupuotame krašte išleistas *Dabartinės Lietuvių Kalbos Žodynas* (1954) štai kaip apibūdina laisvę⁸: « Ne tariama nepriklausomybė nuo gamtos ir visuomenės dėsnių sudaro laisvę, o šių dėsnių pažinimas ir tuo žinojimu pagrįstas galimumas planingai priversti juos veikti tam tikriems tikslams ».

Čia laisvė yra apibrėžiama prievartos sąvoka, kuri yra ne laisvės sinonimas, o priešybė. Taip suvokiama laisvė pagrindžiai ir yra prievarta, neaprežta jokiomis ribomis; ji neturi nieko bendro su laisve kaip pagrindiniu tvarkos principu ar metodu; ji

⁸ J. BALČIKONIS ir kiti, *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1954, 404 psl.

neturi nieko bendro su minėtoje enciklikoje implikuojama «laisvės sritimi, kurioje sieloms leidžiama žmoniškai kvėpuoti»⁹.

«Prievartinės laisvės» paradoksas veda į gilesnę prarają filosofinėje marksizmo plotmėje. Kaip žinome, Markso pagrindinė premisa reikalauja, kad ekonominiai veiksniai yra apsprendžią žmogiškąją sąmonę. Jos apraiškas pastebime laikotarpio politinėj organizacijoj, teisėj, mene, literatūroj, moksle, filosofijoj, moralėj ir religijoj. Kadangi sovietinėje sistemoje jau spėjo subręsti nuo vienos ligi dviejų kartų, taip sakant, idealaus komunistinės santvarkos ekonominio veiksnio įtakoje apsprestų, turėtume pagal vadinamus geležinius istorijos dėsnius gauti numatomas išdavas: pakeistą naujojo žmogaus sąmonę. Tokia sąmonė turėtų natūraliai tarpti įsisenėjusioje komunistinėje situacijoje; «sovietinis žmogus» turėtų mąstyti ir veikti, kaip tikimasi sovietinėje sistemoje, ir norėti bei džiaugtis savo natūraliai išplaukiančia veikla, kuri neturėtų nė lašelio prievartos implikuoti. Tačiau cituotoji laisvės aptartis savajai visuomenei (ne kapitalistiniam užsieniui, kur reikėtų daugiau padailintos propagandos), pabrėžianti prievartinių dėsnių vykdymą, niekais paverčia pagrindinę Markso tezę apie ekonominį determinizmą.

Kiekvienu atveju rusiškai komunistinio stiliaus laisvė, ypač teoriniuose samprotavimuose propaguojama, neteikia vilties bet kokiame susiderinimui tarp Rytų ir Vakarų.

Tačiau jei žodžiai eina sau, o gyvenimas — sau šiapus geležinės uždangos, jie gali skirtis ir anapus. Teoriniai receptai dažnai sudūžta konkrečioj realybėj, tad ir «prievartinės laisvės» pritaikymas įvairiose situacijose negali išvengti nuokrypų, kurios nėra numatomos. Socialiniai mokslininkai tokį teorijos ir praktikos išsiskyrimą nagrinėja funkcijiniu požiūriu. Pagal tai kiekviena institucija šalia numatomų bei tikimų funkcijų (siekių, paskirčių) turi ir nenumatomas. Kai kas jas vadina disfunkcijomis. Pastarosios yra veiksmingos ir gali būti svarbesnės nei pirmosios. Šia prasme popiežiaus Jono XXIII teorijos ir praktikos išsiskyrimas net ir sovietinėje situacijoje negali būti apeitas negirdomis. Dabar pereisime iš teorinės plotmės į praktinę ir paieškosime Vakaruose suvoktos laisvės atitikmenų sovietinėje kasdienybėje.

III. VALSTYBĖ IR BAŽNYČIA

Yra du patys bendriausi teologiniai požiūriai į pasaulio istoriją: eschatologinis ir inkarnacinis. Jie apibrėžia valstybės ir bažnyčios santykiavimą. Pirmasis pagal Jean Daniélou «prasideda

⁹ *Pacem in Terris*, 33 psl.

Senajame Testamente, kur Izraelio praeities istoriniai epizodai yra pristatomi kaip įvaizdis to, kas įvyksią laiko pabaigoje. Naujajame Testamente Kristus yra parodytas kaip įkūręs bei pradėjęs paskutinių pasaulio dienų režimą». Antrasis, pagal Paul Henry, S. J., yra užtinkamas «inkarnacijos teologijoje, pratęstoj krikščionio veikla. Įsikūnijimu Kristus sutaikė mus su mūsų žmogiškąja padėtimi ir kviečia mus padaryti iš šio pasaulio tikrai numatomąjį, pradžią būsimojo pasaulio»¹⁰. Pirmuoju požiūriu krikščionybė yra laikoma «antkultūrine», kas neskatina krikščionio «dalyvauti kultūroje». Antrasis kaip tik jį ragina būti tos kultūros dalimi, kad pati kultūra būtų pakreipta linkui Dievo karalystės žemėje.

Visos enciklikos pabrėžia abu požiūrius, tačiau *Pacem in Terris* atrodo labiau palinkusi «dalyvauti kultūroje». Netolimoje praeityje Bažnyčia turėjo konkordatą su nacionalsocialistine valstybe, kuri buvo viena iš brutaliausių totalistinių valstybių. Panašus klausimas galėjo ir turėjo kilti ir popiežiui Jonui XXIII: argi negalėtų Bažnyčia ko nors laimėti dialogu, derybomis ir sutartimis su kitu beatodairinio totalizmo atstovu, Sovietų Sąjunga?

Atsakydami į šį ir kitus aukščiau iškeltus klausimus, pateikime konkrečių duomenų iš okupuotos Lietuvos. Kadangi religinės laisvės aspektas yra labiausiai privatus ir neturįs tiesioginių ryšių su politiniais, ekonominiais bei kitais raiškiais sovietinės sistemos veiksniais, jame galima tikėtis surasti daugiau aplamai galimos laisvės apraiškų. Jas kontroliuoti yra daug sunkiau. Tuo tarpu kiekviena tautinio, politinio ar ekonominio savarankiškumo apraiška gali būti paprasčiausiai pakaltinta kontrarevoliucija, tad ji tampa efektingiau slopinama.

Sovietų Sąjungos konstitucijos paragrafas, garantuojąs religijos laisvę, praktiškai garantuoja religijos persekiojimą. Nes «religinio išpažinimo» laisvė ten pat yra kvalifikuota «ateistinės propagandos» laisve. Pastaroji jau neturi jokių varžtų. Tai matome abiejuose — stalininiame ir postalininiame okupuotos Lietuvos gyvenimo laikotarpiuose.

Pirmasis pokario laikotarpis (ligi Stalino mirties 1953) yra charakteringas gaivalingu, brutaliu ir beatodairiniu jėgų nukreipimu prieš Katalikų Bažnyčią, dvasininkus bei vienuolijas. Nėra tikslių duomenų, kiek buvo uždaryta bažnyčių, užmušta ar įkaltinta ir deportuota kunigų, nei kiek jų bėgo nuo persekiojimų.

¹⁰ Cf. J. DANIELOU, *The Lord of History*, 148 psl., cituota iš J. M. CONNOLLY, *The Voices of France*, New Yorkas, 1961, 141 psl.; P. HENRY, S. J., *Christian Philosophy of History*, žr. *Theological Studies*, 13 (1952), 432 psl., cituota ten pat, 150 psl.

Žinoma, kad visos vienuolijos buvo uždraustos (uždarytos), taip pat ir visos koplyčios; tuo metu kraštas neteko vieno trečdaliao kunigų ir žymios dalies bažnyčių; iš keturių, buvo leista veikti tik vienai kunigų seminarijai su aprėžtu klierikų skaičiumi¹¹. Tikintieji turėjo pakelti plėšikiškus mokesčius sovietinei valdžiai už bažnytinius patarnavimus; tarnautojai turėjo šalintis nuo viešų religinių prievolių atlikimo, kad neprarastų tarnybos. Antireliginės propagandos laisvė reiškė laisvę tapatinti dvasininkus su nusikaltėliais ir prostitutėmis, juos plūsti ir šmeižti iš piršto išlaužtais argumentais ir be teisės pakaltinamiesiems gintis. Ta pati laisvė leido valdžiai naudotis reikalingais ištekliais mėginti įsteigti vadinamą «patriotinių kunigų» judėjimą. Taip išoriniu smurtu ir išvidinėmis dalybomis bandyta paklupdyti bažnyčią Lietuvoje.

Tik porą metų užtruko šio toks atlydis po Stalino mirties. Antrasis religinio persekiojimo laikotarpis prasidėjo 1957 m. ir tebesitęsia ligi šių dienų. Naujieji antireliginio judėjimo autoritetai pripažino ankstyvesnės kovos klaidas. Esą fizinės smurto priemonės dvasininkus priartindavo prie kankinių ir nesusilpnino tikinčiųjų atsparos. Norėdama išstumti religines apeigas, komunistų partija, šalia senųjų, griebėsi naujų priemonių. Pirmą, įvedė valstybines vardynų ir vedybų ceremonijas, kai savo pasekėjų laidojimu jau senokai valdžia rūpinosi. Ilgainiui tos ceremonijos gali išvirsti neatsiejama sekuliarinės valstybės religijos dalimi. Antra, senasis brutalumas tapo apdengtas legalumo šydu. *Komjaunimo Tiesa* (1962.8.14) skelbia «liaudies teismo» sprendimą, kuriuo Irena Micpovilaitė «už religinį jaunimo luošinimą» (katekizmo mokymą) buvo nubausta keturiais metais kalėjimo. *Tarybų Mokytojas* (1962. 9.13) pateikia žinią, jog «Vilniaus Švietimo Skyrius iškėlė Spalio rajono liaudies teisme bylą atimti Bluzmanams tėvystės teises, nes motina kaip adventistė švenčia šeštadienį, o tėvas neryžtingas kovot su motina»¹².

Religinė priespauda tęsiama nemažėjančiu uolumu, panaudojant ne tik subtilesnes, bet ir įprastines priemones. Paminklinių Trijų Kryžių susprogdinimas Vilniuje pirmajame laikotarpy palygintinas su nesenu Meškučių Kryžių kalno su žeme sulyginimu.

¹¹ Paskelbti to laikotarpio religinio persekiojimo duomenys nėra patikimi ne vien dėl to, kad trūko tikslų žinių, bet ir dėliai tendencijos lietuvių šaltiniuose padidinti komunistinio genocido aukų skaičių bei nuostolius, kad laisvasis pasaulis greičiau reaguotų prieš tarptautinę grėsmę. To neišvengė ir viena iš geresnių studijų, vertų paminėti: VYTAUTAS VAITIEKŪNAS, *Genocide Against the Roman Catholic Church in Lithuania*, žr. *The Baltic Review*, 2-3 nr., 1954 m. birželio mėn., 54-68 psl.

¹² Cf. VYTAUTAS VAITIEKŪNAS, *Lietuva okupacijoje*, žr. *Į Laisvę*, 1963 m. birželio nr., 26 psl.

Įprasta, kad bažnyčios uždaromos, tik yra daugiau rafinuotumo, kai duodamas retas (vienas iš dviejų) leidimas pastatyti naują bažnyčią Klaipėdoje, ir po to ji nacionalizuojama (esą bažnyčia « nelegaliu » būdu įsigyta). Įprasta kunigus persekioti, tik yra galima jų atsikratyti ir negarsinamu būdu, kurį naudoja kulto reikalams komisaras. To pasėkoje dabar yra trys rūšys kunigų: 1) turį komisaro leidimą eiti kunigų pareigas, 2) turį leidimą eiti kunigų pareigas, bet be teisės užimti atsakingas pareigas ir 3) neturį leidimo nei teisės eiti bet kokias dvasininko pareigas. Pastarosios rūšies kunigų skaičius didėja¹³.

Kai kurie prievartos veiksmai negali būti išaiškinti marksistiniu racionalumu, nes juose vyrauja rusiškojo šovinizmo užgaidos. Rusiškasis komunizmas yra ypatingai jautrus tiems religiniams simboliams, kurie yra susiję su tautiniais. Jis nepakentė paminklinių krašto kryžių viešumoje, jis išveždino Žagarės Barbaros Umiastauskaitės palaikus, kuri lietuviškosios liaudies yra laikoma šventąja; iš tebeveikiančių bažnyčių altorių jis išplėšė šv. Kazimiero paveikslus. Pastarasis yra vienintelis lietuvių kilmės šventasis, laikomas tautiniu Patronu, kuris pagal liaudies įsitikinimą 1654 m. kovoje su « maskoliais » stebuklingai pagelbėjo Lietuvos kariuomenei sumušti priešą.

Kiekvienu atveju pateiktieji duomenys rodo religinio persekiojimo tąsą, kuri leidžia padaryti išvadą, jog antireliginės politikos vykdymas okupuotame krašte nepalieka vilties laisvės dainams tarpti. Oficialioji partijos linija kitokia ir negalėtų būti. Tačiau, kaip minėjome, formali sistemos organizacija, implikuojanti regimąją funkciją, nesutinka su neformaliąja, apsprendžiančia didžiulės žmonių dalies tarpusavio santykius ir implikuojančia nenumatomą funkciją. Dabar atsigręšime į tuos padarinius, kurių oficialioji politika nesitiki ir nepageidauja, bet kurių išvengti negali.

Net ir « respublikiniuose » laikraščiuose, kurių žinios yra labiau cenzūruojamos nei rajoniniuose, retkarčiais skaitytojas užtinka kokį nors reporterį, kuris nuplaka kolchozo pareigūnus už tai, kad jie « apsileidę pareigose »: kam leidę išnuomoti kolchozo sunkvežimį maldininkams, vykstantiems į tolimos parapijos atlaidus? Kitas reporteris jieško kaltininkų partijos ar pareigūnų tarpe: kas nepastebėjo, jog kažkoks jaunas kunigėlis žaidžia su jaunimu aikštėje, pagelbsti sutaisyti motociklą ir tuo patraukia jaunuolius į bažnyčią.

Tokio « apsileidimo pareigose » priežastys nėra atsitiktinės. Nebent pati gilioji to reiškinių esmė, griauianti filosofinius sovie-

¹³ J. SAVASIS, *Kova prieš Dievą Lietuvoje*, Putnam, Conn., 1963, 88 psl

tinio režimo pagrindus, nėra pačių komunistų apčiuopiama. Tačiau dalinis paaiškinimas yra pateiktas (1961.5.21) Vilniaus radio komentatoriaus žodžiais: «... Tikrai keista, kad dažnai net ateistai leidžia savo vaikus pakrikštyti bažnyčioje. Jie pasiduoda davatų įtakai, nusižemina prieš prietarus... Tas leidžia žmonėms manyti, kad ateistai tik dedasi esą tokiais, o tikrumoje galvoja kitaip, jei krikštija savo vaikus».

Be abejonės, toks atviras prisipažinimas implikuoja, kad, jei ateistai taip «apsileidžia», juoba eiliniai pareigūnai ir masės «tarybinių piliečių» netiki «prievaratine laisve», režimo reikalaujama, o patys vadovaujasi ir kitiems netrukdo elgtis pagal tradiciškai suvoktą prigimtinę teisę.

Yra ir daugiau retai užtinkamų duomenų, liudijančių, kad paskiri pareigūnai, ir ne lietuvių kilmės, taip pat nepaneigia prigimtinių teisės. Neseniai paskelbtuose aplietuvintos vokietės Irikos Našliūnaitės atsiminimuose iš jos pergyvenimų Lietuvoje, šalia klaikių siaubo vaizdų, yra ir retų pragiedrulių. Ji aprašo, kaip eilinis rusų kareivėlis gina ją nuo aukštesnio laipsnio užpuoliko; kaip rusas NKGB kapitonas mini Dievo vardą, kad tai pačiai moteriai pavyktų surasti butą; kaip žydas, NKGB viršininkas, susigraudinęs savo ir kitų tautų likimu, nuoširdžiai pataria: «Dirbk pašte, tik ne telefoniste, nes, žinai, čia reikia ištikimo žmogaus. Jūs gausite iš čia išvažiuoti. Čia jums neduos ramybės, ypač mūsų tautybės žmonės. Čia niekas neklausia nekaltybės: žmonės pilni keršto, čia kapai, čia dar kraujas nenusiplovęs. Jūs jauna, jums reikia gyventi»¹⁴.

Turint galvoje, kad ši moteris savo vaikystėje buvo «hitlerjugendo» nare, kad nesekė savo tėvo komunisto pėdomis, o tapatino save su vietiniais lietuviais, netikėdama nei į fašizmą nei į komunizmą, kad režimas jai negalėjo atleisti jos praeities ir niekad nepaliko jos ramybėje, — išskirtina paskirų komunistinės sistemos pareigūnų laikysena išnyra iš žiaurios ir pilnos neapykantos tikrovės kaip gaivus ir nenumaldomas žmoniškumo dvelktelėjimas. Tik kaip sunku tokias apraiškas įsprausti į dogmatiskus marksizmo rėmus pagal etiketę: *Made in the Soviet Union!*

IV. IŠVADOS

Kaip matėme, nors ir nepalankiausiose, gniuždančiose sąlygose tikintieji nėra galutinai apspręsti oficialiosios teorijos bei jos vykdytojų. Teorinės implikacijos nesutinka su praktinėmis. Tad palikę

¹⁴ IRIKA NAŠLIŪNAITĖ, *Klaikaus siaubo replėse*, žr. *Tėviškės Žiburiai*, 1964.3.15 dienos numeris.

nuošalėje teorinius marksizmo postulatus, kurie neturi nieko bendro su laisve, kaip ji yra suvokiama Vakaruose, galime koncentruotis ties praktinėmis aprėžtos religinės laisvės apraiškomis už geležinės uždangos: ar jos neimplikuotų pagrindo Rytų-Vakarų dialogui?

Visų pirma tačiau kiekvienas vaisingas dialogas yra reikalingas tam tikrų minimalių sąlygų; kitaip jis liks beverčiu. Bene esminė tokia sąlyga yra tam tikras « viešasis sutarimas » (*public consensus*), kuris privalėtų būti bendras ir galiojantis, t. y. saistas abi susitarimo šalys lygiai. Pluralinėje Jungtinių Amerikos Valstybių visuomenėje tokį « viešą sutarimą » J. C. Murray, S. J., suvokia kaip « moralinę sąvoką » ir kaip « nesąlygotą principą », kuris pajėgia spręsti dalykus, susietus su « tikslais ir priemonėmis »¹⁵. Mažią mažiausiai tai implikuoja pakankamai orumo (*dignity*) ir nuoširdumo aptarti situaciją nedviprasmiškomis sąvokomis, išplaukiančiomis iš neišvengiamo protavimo išdavų. Šios « viešojo sutarimo » savybės galioja visose Vakarų visuomenėse; tik jos vienos gali užtikrinti pasisekimą ir tarptautiniame dialoge.

Toksai « viešasis sutarimas » savaime, be jokio formalaus susitarimo egzistuoja tarp didžiosios gyventojų dalies ir žemesniųjų pareigūnų okupuotoje Lietuvoje; dažnai pastarieji į religinę situaciją žiūri abejingai, « pro pirštus », jei jau patys netiki į Dievą. Dažnai ir tie, kurie yra įpareigojami atlikti antireliginę propagandą paskaitomis bei straipsniais, tai daro atkištinais, atbula ranka. Aplamai tad prieiname prie išvados, jog neformaliame visuomenės santykiavime yra ryški religinės laisvės pakanta kaip būtina tradicinio « viešojo sutarimo » pasėka. Tačiau toks « sutarimas » negalioja tarp tos pat didžiosios gyventojų dalies ir aukštesniųjų pareigūnų, ypačiai oficialiame visuomenės gyvenime. Pastaraisiais atvejais kiekviena situacija yra spraudžiama į siaurai dogmatiškus « priverstinės laisvės » rėmus ir sprendimai vykdomi beatodairiškai arba įgeidiškai. Neformalus santykiavimas, saistomas « viešojo sutarimo », yra daugiau ar mažiau paremtas prigimtinė teise, kai formalus santykiavimas yra pagrįstas « veiksmingumo » principu, pagal kurį visokie veiksmai ir visokios priemonės yra laikomos geromis, jei jos stiprina komunistų partiją, ir tai yra taip pat laikoma moraliai teisinga. Šiomis sąlygomis tad, stokojant « viešojo sutarimo », joks dialogas negali būti vaisingas. Priešingai, Vakarams tebesilaikant nesamojo « viešojo sutarimo », o Rytams tebevartojant dvigubus standartus moralės, laisvės ir ki-

¹⁵ JOHN C. MURRAY, S. J., *We Hold These Truths*, New Yorkas, 1960, 108 psl.

toms sąvokoms, dialogas tik dar labiau sujauks situaciją ir nuvils tuos, kurie manosi turį bendrą «sutarimą».

Kad iš tikrųjų nėra būtinos dialogo sąlygos — «viešojo sutarimo» tarp Rytų ir Vakarų, galima pajusti iš tos nuotaikos, kuri vyravo pirmajame charakteringame Kremliaus ir Vatikano atstovų susitikime *Pacem in Terris* metais. Tai buvo Vatikano antrojo visuotinio Bažnyčios susirinkimo metai, kai minėtas Sovietų Sąjungos derybininkas Aleksandras Adžubėjus vizitavo popiežių ir siekė sutarties. Beveik lygiagrečiai kitos dvi delegacijos iš okupuotos Lietuvos atvyko ar buvo atsiųstos į Romą. Kaip suvažiavimo dalyvis vysk. Vincentas Brizgys praneša, pirmoji delegacija į visuotinį susirinkimą susidėjo iš šešių kunigų ir dviejų tariamų korespondentų. O antroji, vadinamoji «katalikų delegacija» buvo sudaryta iš septynių kunigų ir keturių pasauliečių¹⁰. Tik vienas kunigas iš pirmosios grupės buvo iš tikrųjų Vatikano kviestas į susirinkimą. Tariamoji «katalikų delegacija» negavo nė audiencijos pas popiežių, tad neturėjo progos atlikti sovietinio režimo misijos — paveikti Šventąjį Sostą naujų vyskupų paskyrimo reikalu. Aplamai abiejų delegacijų sudarymas ir pasiuntimas buvo pagrindinai atliktas pagal «priverstinės laisvės» principą, nors buvo bandoma sudaryti išpūdis, jog ir už geležinės uždangos esama «viešojo sutarimo» tarp valstybės ir Bažnyčios. Tų dviejų grupių lankymosi metu Romoje galima buvo tikėtis didesnės laisvės, ypatingai neformaliame dalyvių santykiavime. Bet įvyko priešingai: abi grupės rodė tiek daug atsargumo, rezervuotumo ir išitraukimą į kiautą, kad nebuvo abejonės, jog didysis brolis, George Orwellio pagarsintas, nužengė ant Romos. «Priverstinės laisvės» apraiškos negalėjo būti nustelbtos alyvos šakelės, kurią sovietinis atstovas oficialiai tiesė laisvajam pasauliui tuo pat metu.

Dabartinė valstybės (Rytai) ir Bažnyčios (Vakarai) santykių įtampa yra panaši į tą, kuri prieš gerą tuziną metų buvo susikristalizavusi nacionalsocialistinės Vokietijos dominuojamoj Europoj ir kurią turėjo apspręsti popiežius Pijus XII. Atokiojo priėjimo prie dialogo šalininkai ras paramos tose išdavose, kurios gavosi pastarajam popiežiui pasirinkus vadinamąjį mažesnį blogį iš dviejų. Jis vengė tiesiogiai ir viešai pasmerkti Hitlerį ir tuo, atrodo, išgelbėjo daugiau žmonių, katalikų ir žydų, nei kitu pasirinkimu, kuris po keliolikos metų vėlavimosi buvo sugestionuotas Rolf Hochhuto *Vietininku*. Šiais sumetimais dialogas tarp Sovietų Sąjungos ir Vatikano, įkvėptas *Taikos Žemėje*, gali atrodyti kaip mažesnis blogis.

¹⁰ V. BRIZGYS, *Iš Bažnyčios visuotinio susirinkimo*, žr. *Draugas*, 1964. I.8 ir 9 d. numerius.

Ketvirtojo matavimo šalininkai laiko dialogą ir sutartis tarp dviejų bendruomenių su nesamu « viešuoju sutarimu » niekinėmis, kaip jų neatšaukiama patirtis parodė. Jie numato ne tik tokių pastangų beprasmiškumą, bet ir dar blogiau: grąsą žalos, kuri kyla Vakarams priimant komunistų konspiracijos šulų, suteikiant jiems vienašališką prestižą bei statusą ir tuo pačiu užantspauduojant « prievartinės laisvės » *status quo* už geležinės uždangos. Antra vertus, jiems neatrodo, kad tiesiogis ir tikslus « prievartinės laisvės » pasmerkimas iš Vakarų pusės būtinai nuvestų tikinčiuosius į gilesnes katakombas už geležinės uždangos.

Jei žemiškoji pasaulinė valdžia randa Rytų-Vakarų dialogo sąlytį veiksmingą, ji gali tai pateisinti tarptautinės politikos ir diplomatijos būtinybe, kuri gali neimplikuoti moralinio užsiangavimo. Tačiau susiduriant su situacija, kurios negalima apibrėžti moraliai neutraliais žodžiais, dvasinei valdžiai gali tekti sustoti ties neperžengiamu kalnynu.

Vaisingam ir reikšmingam dialogui tarp Rytų ir Vakarų laikas ligi šių dienų nėra pribrendęs. Tai implikuoja, kad šiuo metu nėra vienas iš dviejų kelių — nei branduolinis karas, nei derybos — negali išspręsti globalinių problemų.

Prof. Dr. ANTANAS MUSTEIKIS

D'Youville College, Buffalo, N. Y., J. A. V.

PRIEDAI

I. BAŽNYČIOS IR KOPLYČIOS LAISVOJE IR OKUPUOTOJE LIETUVOJE

	1940 m.	1960	1962	1964
Kauno arkivyskupija	156 (84) ¹	127	127	126
Telšių vyskupija	142 (50)	129	125	125
Panevėžio vyskupija	125 (82)	122	120	120
Vilkaviškio vyskupija	99 (12)	83	83	83
Kaišiadorių vyskupija	68 (36)	60	60	60
Vilniaus arkivyskupija	118 (50)	79	80	79
Klaipėdos prelatūra	8 (10)	9	9	9
	716(324)	609	604	602

¹ Skliausteliuose pažymėti numeriai nurodo koplyčių skaičių; po 1947 m. visos koplyčios buvo uždarytos.

II. KUNIGAI IR KLIERIKAI LAISVOJE IR OKUPUOTOJE LIETUVOJE

	Kunigai				Klierikai
	1940	1960	1962	1964	1940
Kauno arkivyskupija	298	200	195	195	152
Telšių vyskupija	238	194 ¹	190 ¹	171 ¹	83
Panevėžio vyskupija	236	182	180	169	—
Vilkaviškio vyskupija	214	148	150	150	62
Kaišiadorių vyskupija	101	91	90	80	—
Vilniaus arkivyskupija	184	115	110	104	128
Klaipėdos prelatūra	9 ²				
Vienuolių kunigų	168 ³	—	—	—	141
	1448	930	915	869	566 ⁴

¹ Įskaitant ir Klaipėdos prelatūros kunigus.

² Šis kunigų skaičius buvo 1939 m., kai Klaipėdos kraštas priklausė Lietuvai.

³ 1947 m. visos vienuolijos uždarytos: vyrų 37 vienuolynai, moterų - 85; visos vienuolijos turėjo 1733 narius.

⁴ Kunigų seminarijų išliko tik viena Kaune; 1964 m. joje buvo 26 klierikai.

COEXISTENCE AND RELIGIOUS FREEDOM

by

ANTANAS MUSTEIKIS, Ph. D.

Chairman, Department of Sociology

D'Youville College, Buffalo, N.Y. 14201, U.S.A.

Summary

The encyclical *Pacem in Terris* manifests the efforts of the Church to the changing times, as the Vatican has done in its political and diplomatic activities throughout the centuries. In it Pope John XXIII touches actual or burning questions, such as testing nuclear weapons, disarmament, the commonwealth of all nations, the disappearance of colonies and the like. The fact that *Pacem in Terris* has been favorably and warmly accepted, not only by docile and liberal Catholics, but by liberals, neutralists, even communists (with the exception of belligerent Chinese), indicates the change in papal attitudes. The proposed *aggiornamento* is interpreted as a lead to an involvement in the present cold war situation and to the building of bridges between the East and the West. The ground for the involvement could be found in the one hundred fifty-ninth article of the encyclical that differentiates between theory and practice. The distinction made refers to "false philosophical teachings regarding the nature, origin and destiny of the universe and of man" and the "historical movements that have economic, social, cultural or political ends", even if "these movements have originated from those teachings and have drawn and still draw inspiration therefrom".

Sociologists have ample data to prove the truthfulness of the above statement in their terms of manifest and latent functions, or dysfunctions. However, the purpose of this inquiry is to verify how valid is the new wind of *aggiornamento* for religious freedom in the present accommodation between the East and the West. The data for this study were taken from Lithuania which is called "a union republic." The term freedom may be appropriately defined from *Dictionary of Contemporary Lithuanian Language*, published by governmental press in Vilnius, the capital of the country, which essentially is as follows:

"What makes freedom is not alleged independence from natural and social laws but knowledge of those laws and the ability based on that knowledge to planfully coerce society to serve certain ends".

(This definition is corroborated by other dictionaries published in the Soviet Union).

Even if the term freedom, on this side of the iron curtain, may have different nuances according to more or less anarchistic, democratic or benevolently authoritarian connotations, its limits would not curb the rights of individuals. Nobody would lawfully interfere with human conscience or use coercion in the field of beliefs, morality or *Weltanschauung*. In comparison we may conclude that the East defines freedom by coercion and the West, by lack of restraints.

Religious freedom guaranteed by the Soviet Constitution practically insures religious persecution. Officially the freedom of "religious worship" is qualified by the opposing freedom of "atheistic propaganda", and this latter freedom has no limits. Actually it means freedom to identify the clergymen (who happened not to be imprisoned or deported to the so-called corrective labor camps) with criminals or prostitutes with impunity; the same freedom allowed huge resources of the state to be used for the confusion of the Church by originating and furthering the "patriotic priest" movement, anti-religious ("scientifico-political") publications, etc. Since 1955 a new policy toward religious freedom admitted the faults of the previous governmental policy with regret that the arbitrariness and physical violence against the clergymen made martyrs out of them. Now the same ruthlessness was given a more sophisticated and subtle cover: institution of state services to displace those of the Church; persecution given legal veneer (i.e., the "court of the people" sentences a girl to four years imprisonment for teaching Catechism).

On the other hand, average officials are not eager "to coerce society" in religious matters. In soviet newspapers occasionally the reader comes across a reporter whipping some *kolkhoz* officials for neglect of duty by allowing the faithful to lend a truck which made possible a pilgrimage to a church festival in a distant vicinity and the like.

Neither Marxian theory nor soviet practice allows either religious freedom or freedom in general, behind the iron curtain. Whatever manifestations of religion continue in Lithuania are against the official policies of the government and exist inspite of persecution. This happens at the time when soviet representatives engage in conferences honoring the papal encyclical. The time for a fruitful dialogue between the East and the West is not yet ripe. There are no minimal condition, for it. At least we lack a "public consensus" as to the rules of the game. The perverted communist meanings of such terms like freedom, peace, treaty, negotiations and many others render the proposed *aggiornamento* in the relationships between the East and the West meaningless.

PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS SEKCIJA

Prof. Dr. ANTANAS SUŽIEDĖLIS

KALTĖS SĄVOKA
PSICHINIO SUTRIKIMO SAMPROTYJE

KALTĖS SĄVOKA PSICHINIO SUTRIKIMO SAMPROTYJE

Prieš pradėdant nagrinėti pačią temą, tenka pažymėti, kad psichologijos žvilgsnis į kaltės sąvoką neliečia ir negali liesti pačios sąvokos esmės. Kam rūpi tą sąvoką iš esmės perprasti — kas yra kaltė? — tam reikia filosofo ar teologo kompetencijų. Psichologija ribojasi žmonių elgsenos stebėjimo duomenimis. Taigi ir šičia, apie kaltę kalbant, bus turima galvoje ne esminiai klausimai, o tos žmogaus elgsenos apraiškos, kurias linksniojame kaltės žodžiu.

Iš kitos pusės, galima būtų klausti — jei psichologija šaunasi esanti objektyvus mokslas, kam iš viso sunkintis tokia sąvoka, kaip kaltė, kuri tuoj pat implikuoja sąvokas gėrio ir blogio, doros ir nedoros, ir žinoma laisvos valios reikalą. Kaltė lyg ir « nemoksliškas » terminas. Į tai atsakytume — žmonės šitai *elgiasi*: jie skirsto dalykus į gerus ir blogus, į dorus ir nedorus, jie skiria melą nuo tiesos, jie sakosi esą laisvi tam tikruose sprendimuose, ir atsakingi, ir kalti. *Kodėl* žmonės tokie? Tai žino filosofai ir teologai. Bet *kad* žmonės kaip tik tokie, šitai žino ar turėtų žinoti psichologas geriau negu kas kitas. Lygiai taip kaip fizikas neklausia, kaip fizikas: « ar medžiaga tikra ar tik mano vaizduotėje? » — nežiūrint, ar ji « tarytum » medžiaga, ar tikra, jis ją studijuoja kaip tikrą — taip ir ne psichologo reikalas klausinėtis: žmogus esmėje turi laisvą valią ar ne?, o stebėti ir studijuoti žmogų sprendžiantį, žmogų besirenkantį, lygiai kaip ir žmogų priverstą ir pasirinkimo neturintį. Taigi, kol žmonės bijo kaltės, vengia kaltę prisipažinti, kol žmonės vis dėlto kartais prisipažįsta esą kalti, bando kaltes atitaisyti, kol vienas kitam ir patys sau sako: « padarei blogai » arba: « esi nedoras », tol kaltės terminas ir sąvoka yra psichologijos kompetencijoje.

Jei kai kuriose moderniosios psichologijos šakose vis dėlto kaltės termino būtų religingai vengiama, tai abnormalinės psichologijos, psichopatologijos srityje ši sąvoka niekadų nebuvo svetima. Iš tiesų, kone kiekvienoje psichopatologijos teorijoje, sistemoje kaltės sąvoka yra viena iš centrinių, jei ne pati centrinė. Peržvelkime kaltės sąvokos vietą bent keliuose psichinio sutrikimo sampročiuose.

Psichiatrijos proistorėje kaltės ir psichinio sutrikimo sugretinimą randame stačiai teologiniame laipsnyje. Šalia bado, maro ir

karo, tur būt, niekas kita nėra buvę laikoma tokiu tiesioginiu Dievo intervencijos fenomenu, «Dievo ryškste», kaip psichinis sutrikimas. Jei psichiškai sutrikęs žmogus nebuvo laikomas lygiu paprastam nusikaltėliui — Romoje supančiojamas ir rykštėmis plakamas, Amerikos kolonijalistų be ceremonijų paprasčiausiai išjojamas iš miestelio — tai laikomas dargi blogesniu, t. y. antgamtiniu nusikaltėliu, velnio sėbru. Raganų deginimas viduramžiuose tai pati viršūnė pasmerkimo psichiškai nenormalaus žmogaus, kaip kaltės padaro. Bausmės aspektas psichiškai nenormalaus žmogaus traktavime užsiliko net ir po to, kai į psichinio sutrikimo sritį atėjo medicina, taigi praeitam šimtmečiu. Naivūs tolaikės medicinos receptai — kišimas žmogaus į ledinį vandenį, gąsdinimas su patranka, ar merkimas galvos vandenin kol vos nepaskęsta — iš tikrųjų tėra lengvesnė forma egzorcizmo ugnimi. Dar ir dabar «Dievo rykštės» teorijos nesame pilnai nugyvenę, kaip rodo dar dažnai sutinkami klausimai: ar teisybė, kad nuo onanizmo atmintis atbunka? ar tiesa, kad palaidai gyvenęs žmogus ilgai nei išprotėja¹?

Visai kitokią, bet taip pat centrinę, kaltei vietą psichopatologijos samprotyje skiria Freudas. Jei, be abejo, galima ginčytis dėl Freudo filosofinės pozicijos, ar jo mokslinio teoretinio įnašo, negalime užginčyti Freudo genijaus kaip stebėtojo, tyrinėtojo. Kas kitų buvo nurašyta *a priori* kaip bereikšmės, smulkios ar grynai atsitiktinės žmogaus elgsenos apraiškos — sapnai, haliucinacijų, deliuzijų turinys, atminties užsikirtimai, įvairūs kasdienos «netyčia» pasielgimai ir t. t. — tą Freudas kruopščiai rinko, žymėjosi ir dėliojo į vienumą. Nenuostabu tad, kad Freudas taip pat pastebėjo, kad su tam tikromis mažomis išimtimis, kiekvienas psichiškai sutrikęs žmogus išgyvena gilų kaltės pajautimą. Kaltės išgyvenimo momentas Freudo psichologijoje yra iš tiesų daug svarbesnis ir svaresnis, negu taip plačiai ir garsiai apdainuotas *libido*, t. y. seksualinės stumties, momentas. *Libido* teorijos šiandien niekas rimtai neima, išskyrus keletą šimtų Freudo praktikos aklų pasekėjų, taip vadinamų ortodoksinių psichoanalitikų. Bet kaip retas rimtai tesilaiko *libido* teorijos, taip niekas rimtai neabejoja represijos konstrukto naudingumu. O represija kaip tik nėra niekas kita, kaip

¹ Nors ir atsiribojus nuo teologinių aspektų, tenka čia pastebėti, kad šiuo nemanome paneigti teologinės tiesos, kad Dievas gali žmogų ir žemėje bausti. Prileistume tačiau, kad Dievas veikiau baudžia natūraliu būdu, ne stebuklu. Jei kaltė gali iš tiesų pasireikšti psichiniu sutrikimu, kaip tiesiogine pasėka, tai turi būti galima tą psichopatologinį procesą suprasti, nesuponuojant specialaus Dievo intervencijos akto.

kaltės išsąmoninimas, t. y. neprisipažinimas tų savo jausmų, tendencijų, ar tų savo veiksmų, dėl kurių žmogus jaustųsi kaltas, jei prisipažintų, ir dėl kurių jam grėstų vienokia ar kitokia bausmė. Nesunku todėl suprasti, kaip Freudas priėjo išvados, kad psichopatologiniu požiūriu, didžiausia blogybė yra kaip tik kaltės jausmas. Jei žmogui nereikėtų baimintis bausmės, ir vengti kaltės prikerigimo, jis neišsižadėtų tų jausmų, kurių išsižada, neuždarytų geležinių vartų sąmonėn tiems palinkimams, norams, kuriuos iš sąmonės išstumia. Būtų jis tada nesupančiotas, pilnutinis gyvis, organiškai sveikas, nes galis pilnai ir laisvai funkcionuoti. Freudo psichinės ligos samprotis esmėje yra taigi visiškai atvirkščias « Dievo rykštės » minčiai: žmogus serga ne dėl to, ką jis padarė, bet dėl to, ko jis nepadarė, t. y. ko jis nori, bet negali, sau neleidžia padaryti. Kodėl neleidžia? Todėl, kad traumatinį išgyvenimą yra pribaugintas, ir žiauraus, aršaus civilizuotojo pasaulio įbaimintas; todėl, kad jam tuo būdu yra prikergtas neatlaidusis cenzorius, *superego*. Psichinis sutrikimas tai niekas kita kaip *superego*, tos nesąmoningos pseudo-sąžinės, tironija. Ir todėl psichoterapijos paskirtis tą tironiją panaikinti, cenzoriaus varžtus atleisti, kaltės jausmą ir bausmės baimę išdildinti.

Tam tikra prasme Freudas yra didesnis optimistas ir idealistas, negu daug kas jį piešia. Jo utopiškas natūralusis žmogus, be represijų, be *superego* varžtų, niekad nieko bloga nedarytų, taigi ir tikrosios kaltės klausimas liktų grynai hipotetinis. Štai, ką jis sako: « Etiką aš laikau savaime suprantamu dalyku. Iš tiesų aš pats nesu niekad gyvenime ką nors pikta padaręs »². Bėda tačiau ta, kad jei kiekvienas žmogus savo esmėje yra toks natūralus geradarys, tai iš kur atsirado ir kodėl išsilaiko tie piktadariai, kurie apkrauna žmogų tomis cenzūromis? Jei niekas nekaltas, tai kas kaltas, kad aš jaučiuosi kaltas? Praktikuojantis psichoanalitikas, Freudo pasekėjas, visai nehipotetišką kaltę priskiria *kitam*, nors tai ir nėra, kaip matėme, nuoseklu. Kalta civilizacija, kalti tėvai, ir t. t. Psichoanalizės, kaip terapijos, esminė programa yra išsiaiškinti, kas bloga yra man, pacientui, nutikę, ir šitai supratęs, išsivaduoti iš jausmo, kad dėl to, kas nutiko, esu kaltas aš.

Šitasis kaltės samprotis visu Freudo autoritetu ir įtaka atspindi, vienu ar kitu būdu, kone kiekvienoje post-freudinės eros psichopatologijos ar psichoterapijos sistemoje. Tiek senųjų Freudo mokinių, tiek neo-freudininkų, tiek ir tokių naujovininkų, kaip Carl Rogers, žmogus yra vaizduojamas kaip užguitas padaras, kuriam

² E. JONES, *The life and work of Sigmund Freud*, New Yorkas, 1953.

yra *nutikę* prasti dalykai. Iš paviršiaus, toks Carl Rogers³ rodosi visiškai antitetiškas Freudui: kiek Freudas domisi subjekto praeitimi, tiek Rogers dabartimi; kiek Freudui terapijos sėkmingumas priklauso nuo išsiaiškinimo, interpretacijos, tiek Rogers'ui interpretacija yra didžiausias terapijos progreso stabdis. Esmėje tačiau terapinė politika ta pati — atimti žmogui kaltės našta, kad jis galėtų visą save pažinti ir pripažinti. Rogers'o žmogus pagrinde lygiai toks geras, kaip ir Freud, ir jo visi veiksmai geri; jis sugadinamas tik išorinio pasaulio, kuris priverčia jį elgtis kitaip, negu jam pačiam, natūraliai, norėtusi. Užtat Rogers ir prirašo receptą — nesmerk, necenzūruok, neteisk, nevaržyk, ir tada tavo pacientas patsai išgis. Pateik jam, Rogers terminu, besąlyginį teigiamą dėmesį, ir žmogus su problemomis patsai jas išsprendęs.

Bendra psichiatrijos praktika ir bendrai apsišvietusiųjų sluoksnių nusistatymas į kaltės reikalą šiandien yra kaip tik šitokių teoretinių pažiūrų įtakoje. Štai, kaip skelbiama masėms plakatuose, skelbimuose: «Protinė liga nėra jokia gėda. Ji gali kiekvieną užklupti». Vadinasi, patsai žmogus lieka niekuo nedėtas; psichinė liga jam nutinka arba nenutinka, kaip skarlatina ar kojos susilaužymas.

Žinia, bendro gerbūvio atžvilgiu, šitokia pažiūra kur kas išganingesnė, negu senoji, kuri psichiškai sutrikusiam automatiškai prisegdavo socialinio nusikaltėlio stigmą. Bėda tačiau, kad besąlyginis teigiamas dėmesys, ar jausmų ir polinkių išlaisvinimas iš *superego* cenzūros ar bent kokios nors savicenzūros yra ne tik neįmanomas dalykas, nebent teoretinėje utopijoje, bet netgi nepageidautinas dalykas. Šiandien neįsivaizduojama jokia socialinė santvarka, kuri esmėje nesiremtų individo atsakomybe, taigi individo savęs cenzūra, savęs kontrole, tuo pačiu, taigi, ir individo kaltės prisiėmimu. Santvarka, kurioje niekas niekada neprisipažintų kaltas, nebūtų santvarka, bet netvarka, arba gerų geriausiai gyvulinė tvarka, nuo kurios, pagal paties Freud, įkvėpėją Darviną, esame jau tūkstančius metų priekini paženge.

Tai viena bėda — toks kaltės samprotis nerealistiškas. Antra bėda — tokiu sampročiu paremta terapija neefektinga. Psichoanalitikos praktika nei nepretenduoja esanti efektinga daugumos psichinių sutrikimų atvejuose; psichoanalizės klientai turi būti gabūs, neperseni neurotikai, kurių simptomai žmonių toleruojami, kurie sugeba reguliariai per keletą metų pas terapeutą lankytis ir kurių aplinkos sąlygos esti pakenčiamos. Bet netgi ir su šitokia atrinkta

³ C. R. ROGERS, *Counseling and psychotherapy*, Bostonas, 1942; C. R. ROGERS, *Client-centered psychotherapy*, Bostonas, 1951.

klientūra terapijos rezultatai toli gražu nėra aiškūs, ir nėra jokių duomenų, kurie įtikinančiai parodytų, kad tie klientai, kuriuos pasiseka «išgydyti», patys per tą laiką nebūtų išgiję. Jei nuo kaltės jausmo atpalaidavimas yra raktas į psichinę sveikatą, tai psichoanalitinė terapija tokio atpalaidavimo misijoje savo uždavinio neatsiekia.

Trečioji bėda grynai empirinė. Jei kaltės jausmas pareina nuo *superego* griežtumo, o šis nuo griežtumo ir neatlaidumo aplinkos, kurioje vystomasi, tai *superego*, taigi ir kaltės jausmas, būtų stipriausias pas tuos, kurie išauga ypač griežtoje aplinkoje. Bet taip nėra, ir tai pripažįsta pats Freudas: «Jei tėvai iš tikrųjų auklėjo su gelžgaliu rankoje, lengvai suprantame kodėl vaike išsivysto žiaurus *superego*. Tačiau, priešingai negu manytume, patirtis rodo, kad *superego* kartais atšviečia tą patį kietumą, neatlaidumą ir tais atvejais, kai augta švelnioje ir meilioje aplinkoje. Šito mes nesame pilnai supratę»⁴.

Šitokias psichoanalizės ir jai giminingų sistemų problemas sutikus, regis, savaime persasi gerokai priešinga formulacija. Kodėl kaltės jausmas toks atsparus? Kodėl jis veikia neišdyla net tiesioginių pastangų akivaizdoje? Kodėl, pagaliau, sąžinės graužimas sutinkamas ir ten, kur, rodos, auklėjimas nebuvo geležiniai griežtas, o atlaidus ar netgi viską leidžiantis? Galgi kaip tik todėl, kad žmogus iš tikrųjų kaltas? Iš tiesų, bergždžia pastanga kaltės jausmą dildyti, jei žmogus gali būti ir yra iš tikrųjų kaltas. Prileidžiant tikrosios kaltės galimybę, nesunku suprasti, kad ir atlaidus *superego* gali žmogų persekioti atšiauriai, jei pati kaltė didelė. Dideliam kaltės jausmui nereikia žiaurios sąžinės, o tereikia paprastos sąžinės ir didelės kaltės. Kažkas yra pasakęs: žiauri sąžinė tai sąžinė atliekanti savo uždavinį.

Prieš šitokią formulaciją, žinia, automatiškai šiauštusi visa modernioji psichiatrija. Vos išsivadavome vargšą psichinį ligonį iš geležinių pančių ir rykščių, o štai vėl prieš tribunolą statysim. Ar tai ne senoji demonizmo ir Dievo rykštės teorija? Nenuostabu tad, kad kai kurių psichologų keliama mintis šita kryptimi ir pastebėta plačiau tik dabar, po ilgų metų ignoravimo. Stekelis jau 1938 metais išleido darbą⁵, kurio vienoje dalyje — *Sąžinės ligos* — pateikia eilę pavyzdžių, kaip nusikaltimai sąžinei atvedę į neurozę, jo vadinamą parapatiją. Dar anksčiau Anton Boisen⁶

⁴ S. FREUD, *New introductory lectures on psychoanalysis*, New Yorkas, 1933.

⁵ W. STEKEL, *Technik der analytischen Psychotherapie*, Bernas-Viena 1938, anglišgas vertimas: *Technique of analytical psychotherapy*, New Yorkas, 1950.

⁶ A. T. BOISEN, *The exploration of the inner world*, New Yorkas, 1936.

psichinį sutrikimą nagrinėja, kaip žmogaus grumtį su kalte. Jo nuomone, baimė ir kaltė, — kurios žmogų persekioja todėl, kad jis ką nors slepia, ko nors nenori išduoti, pasakyti — o ne jausmų konfliktas, sudaro didžiąją psichiškai sutrikusio mizeriją.

Anaisiais metais šitie darbai neturėjo didesnio atgarsio ir nepatraukė didesnio dėmesio. Kai kuriom mintim tačiau, rodos, pribrešta laikas. Šiandien pribrendęs laikas, regis, ir tikrosios kaltės, ne kaltės jausmo, sąvokai. Jei literatūroje dar ne taip gausiai sutinkama, psichoterapinėje praktikoje apie tai kasmet plačiau ir daugiau kalbama. Trumpai peržvelkime, kodėl taip yra atsitikę.

Tikrosios kaltės minties pribrendimui rastume bent trejetą akstinių, šaltinių. Pirmoje vietoje — tai psichologijos praktikų, psichoterapeutų, domėjimasis egzistencializmu, egzistencijos filosofija. Kiekvienas klientas, neurotikas, pas psichoterapeutą ateina su esmėje tuo pačiu skundu ir tuo pačiu klausimu, būtent: «man persunku gyventi; arba padėk man gyventi lengviau, arba padėk suprasti, kokia reikšmė sunkiai gyventi». Kokia bebūtų konkreti gyvenimo problema, šitai yra kiekvieno psichoterapeuto pagalbos ieškančiojo pagrindinis skundas ir prašymas. Freudas yra pamokęs, kaip pacientui padėti lengviau gyventi; taigi psichoanalizė, rodos, turėtų neurotiko prašyman atsakyti. Tačiau kad ir kaip gyvenimą pasilengvinus, lieka sunkumo tam tikras laipsnis: ir lengviausias gyvenimas reikalingas šiokios tokios pastangos; taigi ir reikšmės klausimas esmėje palieka. Psichoanalizės skelbiamas etinis neutralumas dargi klausimą sunkina: jei visa, ką darau, nėra nei bloga nei gera — tai ką iš viso gyvenimas reiškia? Kokia prasmė bet kokios, kad ir mažiausios, pastangos? Jei nesu atsakingas už tai, ką darau, tai *kas* atsakingas, ir *kas* tuomet *aš esu*? Egzistencijos filosofija kaip tik šiuos klausimus sau stato, ir todėl suprantama, kad svari psichoterapeutų dalis ja domisi, nes tuos klausimus jiems kasdien stato jų klientai. Egzistencializmo atsakymai intriguoja jau vien priešiškuumu Freudui. Kaip Freudio pozicija žmogui paneigia bet kokią pasirinkimą, taip egzistencialistai pabrėžia patį svarbiausią pasirinkimą — būti ar nebūti. Jei Freudas pabrėžė nesąmoningumą, tai egzistencinė pažiūra kaip tik sąmoningumą. Ir pagaliau, ir tai svarbiausia, jei Freudui yra visiškai svetima žmogaus *atsakomybės* dėl veiksmo idėja, tai egzistencialistų mintis yra ta, kad atsakomybė už veiksmą kaip tik ir duoda žmogui savęs, kaip individo, pajautimą, savo egzistencijos pajautimą, duoda žmogui jo identitetą. Psichoterapeutų egzistencialistų mintimi, neurotikas yra tas, kuris akivaizdoj veiksmo

laisvės kapituliuoja, nuo laisvės ir atsakomybės bėga ir tuo pačiu praranda savo egzistencijos platumą.

Nevieta čia nuodugnai nagrinėti ar vertinti egzistencializmo srovę psichopatologijos supratime ar psichoterapijos praktikoje. Iš to, kas prabėgomis užsiminta, galima tačiau lengvai matyti, kad egzistencializmo sąvokos — pasirinkimo laisvė, savo būties sprendimas, gyvenimo reikšmė, atsakomybė — įteisina ir tikrosios kaltės sąvoką. Kaltas ne tik tas, kuris pasirenka blogai, bet kaltas dargi ir tas, kuris nesirenka, kuris atsakomybės neprisiima, nes jis tuo siaurina savo būtį. Reikia pastebėti, kad iš egzistencializmo pozicijos išplaukianti kaltės sąvoka yra sąvoka kaltės ne socialine ar teologine prasme, bet kaltės žmogaus prieš save. Žvelgiant į kaltės sąvokos populiarėjimą, šitai yra svarbu suprasti. Atsakingumas prieš savo sąžinę iš tiesų populiarus dalykas, kai tuo tarpu atsakingumas pagal išorines normas daug kam primena senąją Dievo rykštės teoriją.

Šalia egzistencializmo, antrasis akstinas įteisinti psichopatologijoje tikrosios kaltės sąvoką, įdomiu keliu ir gana nelauktai, ateina iš bendrosios psichiatrijos sluokšnių. Psichiatrija, kaip medicinos šaka, pagal mediciniškąją tradiciją, siekia psichines ligas suklasifikuoti. Sakoma šitaip: jei negalim klasifikuoti, negalim diagnozuoti, o jei negalim diagnozuoti, negalim gydyti. Šimto metų pastangos psichines ligas suklasifikuoti nedavė nieko gero, o tik sukūrė visą eilę labai prastų terminų, painių ir etimologiškai klaidinančių, pavyzdžiui, schizofrenija, psichastenija, neurastenija ir t. t. Kai kam dabar jau ateina šviesi mintis, kad psichinių ligų klasifikacija ir jų diagnostika yra bergždžia pastanga todėl, kad psichinė liga nėra jokia liga. Kiek ligos terminas buvo išganingas anais Pinelio ir Esquirolio laikais, kai psichiškai sutrikę žmonės buvo traktuojami kaip nusikaltėliai ir apsėstieji, tiek tas terminas dabar yra teoretiškai naivus ir todėl stabdąs progresą pačio psichinio sutrikimo supratime. Toli gražu ne vienintelis taip galvojęs, šitą mintį stipriai ir patraukliai yra iškėlęs Szasz⁷, psichiatrijos profesorius, taigi medikas, Syracuse universitete. Tur būt todėl, kad medikai jo raštų nemėgsta, jis savo samprotavimus skelbia psichologijos sluoksniuose, kalbėdamas ir rašydamas apie psichinės ligos mitą. Kas bendrai vadinama psichine liga, nėra, jo nuomone, jokia liga. Tos *organinės* ligos, kurios pasireiškia psichiniais simptomais — nervų sistemos sifilis, arteriosklerozė ir

⁷ T. SZASZ, *The myth of mental illness*, žr. *American Psychologist*, 1960, 113-118 psl.; T. SZASZ, *The uses of naming and the origin of the myth of mental illness*, žr. *American Psychologist*, 1961, 59-65 psl.

kitos — nėra psichinės ligos, o smegenų ligos. Nelaikome juk psichiniu ligoniu to, kuris dėl aukštos temperatūros klieđi, nors klieđėjimas yra psichiškas simptomas. Sukergti šitas ligas su tais psichiniais kompleksais, kurie išskyla iš žmogaus nesugebėjimo efektyviai, taikliai, atsakingai elgtis, neradus tinkamų atsakymų į gyvenimo statomas problemas — tai sukergti du visiškai nieko bendra neturinčius dalykus. Ligos turinys yra tai, kas žmogui *atsitinka*, tuo tarpu psichinio sutrikimo turinys yra tai, ką žmogus *daro, veikia*. Jei ligos žymė, simptomas, nieko bendro neturi su socialine aplinka — kraujavimas yra kraujavimas, nesvarbu, kas ką apie tai galvotų — tai žmogaus elgsena gali būti ar nebūti psichinio sutrikimo žymė; priklauso kaip tik nuo to, kokia tos elgsenos vertė, reikšmė. Szasz pastebi, kad visa, ką žmonės daro, kuriuo nors atžvilgiu yra vertinama, taigi ir psichinis sutrikimas turi būti suprastas elgsenos vertės rėmuose. Jis siūlo vietoj psichinės ligos termino psichinį sutrikimą vadinti stačiai *gyvenimo problemomis*. Jo požiūriu, žmonių santykiavimas yra iš esmės painus ir sunkumų pilnas dalykas, o psichinis sutrikimas — tai išraiška žmogaus nesekmingos kovos ieškant būdų, kaip gyventi. Kada ji nesekminga? Ką būdai gyventi neteisingi, beverčiai. Psichinis sutrikimas, taigi, niekas kita, kaip prasta elgsena, t. y. neteisinga, netaikli, netaupi, nesaugi, nedrąsi. Szasz šitaip sako: «ne psichinė sveikata garantuoja, kad žmogus darys teisingus ir saugius pasirinkimus vesdamas savo gyvenimą, bet kaip tik priešingai: teisingi ir saugūs pasirinkimai sudaro psichinę sveikatą. Kad žmogus būtų sveikas, jis turi turėti drąsos ir taurumo nekovoti gyvenimo kovų netikruose frontuose, ieškodamas išeičių į tas problemas, kurias sau pasistato vietoje tikrųjų, pavyzdžiui, vietoj veidu veidan stojęs prieš vedybinio konflikto problemą, kovodamas su skilvio actu ar chronišku nuovargiu».

Galime matyti, kad įvedimas tokių etinių ar semi-etinių sąvokų, kaip taurumas, teisingumas, tiesumas, drąsa, yra *apkaltinimas* psichiškai sutrikusio, nes pagal patį psichinio sutrikimo apibrėžimą, tai žmogus nedrąsus, neteisingas, netiesus, netaurus. Jei Szasz tiesioginiai šitokio apkaltinimo psichiškai sutrikusiam ir nesurašo, tai kaip tik tokį apkaltinimą surašo O. Hobart Mowrer, Illinois universiteto psichologijos profesorius, didelės reputacijos teoretikas ir eksperimentalistas, paskutinius keleris metus pašventęs kaltės sąvokos įteisinimui psichopatologijos supratime⁸.

⁸ O. H. MOWRER, *The crisis in psychiatry and religion*, New Yorkas, 1961; O. H. MOWRER, *The new group therapy*, Princetonas, 1963.

Psichoanalizei Mowrer yra paskelbęs atvirą karą, ir pranašauja greitą ir visišką psichoanalizės griuvimą. Visų pirma jis nurodo, kad žmogaus psichinio išlikimo sąlygos, jo psichinės gerovės sąlygos yra visiškai kitokios, negu biologinio išlikimo ir gerovės sąlygos, ir dažnai net priešingos. Taigi, visiškai bereikšmis dalykas vesti psichės dinamiką tais pačiais biologiniais principais, kaip tai daro Freudas. Norim-nenorim gyvenime disponuojam vertybėmis, ir kiekvieną žmogaus elgesį matuojame blogu ar geru. Iš kur tas matavimas pareina, kur blogio ir gėrio normos, Mowrieriui iš esmės nesvarbu; pakanka prileisti, kad jos yra. Ir kadangi jos yra, yra ir atsakomybė, ir asmeniška kaltė. Psichiškai suiręs žmogus yra kankinamas ne kaltės jausmo, jis nėra sau įsikalbėjęs kalte, bet yra negera padaręs, ir kankinamas tikros kaltės. Neurozės šaknys kaip tik ir esą neišspręstoje asmeniškoje kaltėje. Kaip ir Szasz, bet dar stipriau, Mowrer išreiškia mintį: žmonės esą neatsakingi ir nepatikimi ne todėl, kad jie serga, bet atvirkščiai, jie serga — serga savęs ir gyvenimo neapykanta — kaip tik todėl, kad jie neteisingi, nepatikimi, išsivertėliai, netikri. Vienintelis būdas sergančiam išgyti yra nustoti būti neatsakingu, o vienintelis būdas nustoti būti neatsakingu yra pradėti būti atsakingu — teisingu, sukalbamu, moraliu, patikimu. Kad žmogus jaustųsi geriau, jis turi būti geresnis. Turi visų pirma *prisipažinti* esąs kaltas, ir paskiau, kokia kaltė bebūtų, ją atitaisyti. Mowrer su pasitenkinimu pastebi, kad gal vienintelis dalykas psichoanalizės praktikoje, kuris yra gydantis, yra tai, kad psichoanalizės procesas žmogui labai brangiai kainuoja. Neveltui žmogus jaučiasi geriau — užmokėjęs 12.000 dolerių, jis tam tikra prasme jaučiasi kalte atpirkęs. Šiaip jau privati terapija, jo nuomone, esanti žalinga, nes ji savo konfidencine struktūra toliau žmogaus kalte slepia nuo viešumos, nuo jos pripažinimo ir todėl nuo atitaisymo.

Ar tai kiekvienas nusidėjėlis yra psichiškai sutrikęs? Mowrer atsako — toli gražu ne. Kiekvienas sutrikęs esąs nusidėjėlis, bet nebūtinai antraip. Pirma dėl to, kad kurį laiką, kol žmogus sugėba savo nusikaltimą nuo savęs ir nuo kitų pridengti, jis gali funkcionuoti ir neblogiausiai. Su laiku tačiau, kadangi uždengimui vieno nusikaltimo reikalingas kitas, ir taip toliau, ateina laikas, kai baimė būti sugautam lieka visą psichiką dominuojantis veiksnys — tada jau ir galima žmogų charakterizuoti, kaip psichiškai sutrikusį. Antra — reikia, kad žmogus būtų bent minimaliai padorus, kad jis *galėtų* būti sutrikęs. Įvairūs chroniškai nusikaltėliai, taigi ir psichopatai, sociopatai, esą tokie kaip tik todėl, kad jie neturi išsivysčiusios sąžinės. Su jais kita bėda; kokia, Mowrer nesako. Betgi žmonės *turi* sąžinę — arba jos klausio, elgiasi padoriai,

todėl jaučiasi teisūs ir neturi psichinių sunkumų; arba bando su sąžine daryti kompromisus ir tuo save išstato psichinio sutrikimo pavojun.

Kai kurias savo tezes Mowrer yra gerai dokumentavęs, surinkdamas daug klinikinės medžiagos, cituodamas taip pat ir kai kurių eksperimentinių duomenų. Yra, sakysim, ne tik populiariai žinoma, bet ir empiriškai parodyta, kad lengviausia iš psichinės pusiausvyros žmogų išstumti yra įstatant jį į tokią dilemą, kurioje bet kuris pasirinktas alternatyvas pažeidžia kokį nors bendrą to žmogaus principą, įsitikinimą. Kitos gi tezės, paremtos gal tik misijonierišku karščiu, ir čia Mowrer, kaip ir kiekvienas prieš jį ėjęs psichinio sutrikimo dinamikos teoretikas, sutinka sunkumų. Štai klausimas: Ar kaltas tas, kuris iš tikrųjų yra turėjęs prastą pradžią gyvenime — užguitas, atmestas, žiauriai laikomas ir nežmoniškai auklėjamas? Į tai Mowrer teatsako kitu klausimu: bet ar tokiam leisime toliau voliotis savęs gailėjimosi klane? Ir dar viena bėda, kurią ir pats Mowrer pripažįsta bėda esant. Jo paties žodžiais: « Yra duomenų, kad žmonės radikaliai nepasikeičia tol, kol neprispazįsta nusikalte, bet taip pat žinome, kaip sunku žmogui kaltę prisipažinti, nebent jis *jau* yra pasikeitęs ». Vadinas, žmogus lig šiol kaltės prisipažinimo vengęs, dabar ją prisiima, atitaiso, ir pasveiksta — bet koks pasikeitimas, kame ir kur įvyksta, kad jis, pagaliau, kaltę prisiimtų?

Kaltės sąvokos raidos apžvalga, kokią ją čia bandėme nubrėžti, be abejo, nepilna; čia tik norėjome parodyti, koks svarbus bet kokiam psichinio sutrikimo sampročiui yra klausimas: pats žmogus kaltas ar ne, kad psichiškai sutrikęs? Kaip matėme, platieji psichiatrijos-psichologijos sluoksniai, įtakoje psichoanalizės ir kitų populiarių srovių, kaip Rogers, atsakytų: nekaltas. Iš kitos pusės girdime svarių ir, regis, vis stiprėjančių balsų: psichiškai sutrikęs kaltas, kad sutrikęs, nes negyvena taip, kaip turėtų gyventi. Vienu požiūriu, psichiškai sutrikęs yra sąžinės žudomas; kitu — jis kaip tik sąžinės žudikas. Vienu požiūriu psichiškai sutrikęs socialinės aplinkos auka; kitu — tos aplinkos ardytojas. Ar įmanoma yra šitų požiūrių kokia nors sintezė?

Visų pirma — manytume, kad tikrosios kaltės sąvokos įvedimas psichinio sutrikimo samprotin yra psichopatologijos, kaip disciplinos, brendimo ženklas ir neišvengiama progreso pasėka. Brendimo ženklas todėl, kad, pagaliau, nebebijoma Dievo rykštės teorijos baubo; išvadavę psichiškai sutrikusį iš bepročio stigmatos, jau išdrįstame jį ir pakaltinti, nebūkštaudami būsią apšaukti inkvizitoriais. Bet svarbiau pažymėti yra dar tai, kad tikrosios kaltės sąvoka psichopatologijon neišvengiamai ateina su psicholo-

ginio nenormalumo apibrėžimu kaip *kiekybinės* sąvokos. Retai jau modernioje psichopatologijos literatūroje užtinkame psichinio sutrikimo aiškinimą, kuris skirtų normalų prisitaikymą ir psichiškai sutrikusio prisitaikymą kaip skirtingos rūšies vyksmus, kvalitatiškai skirtingus procesus. Laikoma, kad tėra kiekybinis skirtumas, nes ir normaliausias žmogus kartais pasielgia neracionaliai, netiksliai, sau ar kitam pakenkdamas. O jei visus matuojame tuo pačiu matu, visiems *ipso facto* taikome tas pačias gyvenimo taisykles. Viena iš jų kaip tik ir yra tikrosios kaltės taisyklė. Taigi, nebent norime laikytis absurdo, kad niekas už nieką nekaltas, turime neišvengiamai prieiti minties, kad ir psichiškai sutrikęs *gali* būti kaltas už jausmus, kurie jį kankina, už konfliktus, kuriuose įklimpstą.

Sakydami, kad tikroji kaltė yra viena iš gyvenimo taisyklių, jokių būdu neimplikuojame nei teologinės nei net natūraliosios etikos normų, o normą grynai empirinę, būtent: mūsų patirtyje visi įvykiai yra sąlygoti. Kad žemė būtų šlapia, reikia, kad palytų; jei nori būti kitoj gatvės pusėj, turi pereit skersai; jei nori būti gydytojas, turi papiaustyti lavoną. Normaliame gyvenime mes šitai priimame kaip savaime aiškų dalyką. Nesigailim to normalaus piliečio, kuris skųstųsi, kad nori būti kitoj gatvės pusėj, bet nenori eiti skersai; sakom — pats kaltas. Pakaltinam ir tą, kuris nesimoko ir neišlaiko egzamino, ar meluoja ir nori būti laikomas teisiu, ar valgo sočiai ir dažnai, o nori būti lieknas. Kontradikcija tarp noro ir pastangos, tarp siekio ir sąlygos išpildymo yra kaip tik psichinio sutrikimo viena iš ryškiausių žymių. Šitą prasmę ir tikrosios kaltės sąvoka rodosi taikli ir naudinga. Siekimas nepriklausomybės be atsakomybės, meilės be aukos, pagyrimo be užsitarnavimo, poilsio be darbo yra pagal mūsų dabartinio gyvenimo taisykles bergždžias daiktas; ir žmogus, kuris šitokio bergždžio siekimo pasėkoje lieka be nepriklausomybės, nemylimas, negiriamas, be poilsio — taigi psichiškai sutrikęs žmogus — gali iš tiesų būti laikomas kaltas, kad neužsitarnavo, kad nedirbo, kad nesiaukėjo, kad vengė atsakomybės. Ir tokio žmogaus pasveikimo sąlyga yra gal kaip tik pripažinimas tokios elgsenos bergždumo, prisipažinimas savo elgsenos kontradikcijos, tuštumo, kvailumo, nenuoseklumo — taigi prisipažinimas *kaltės negyvenus gerai*.

Bet kaip tuokart su tąja Mowrer'io problema: sveikas žmogus savo kaltes prisiima, jas atitaiso, todėl sveikas; sutrikęs kaltės ir atsakomybės neprisiima, ir todėl nesveikas; kad pasveiktų, jis turi kaltes prisiimti; reiškia, kad pasveiktų, jis turi būti sveikas.

Šitoje problemoje ir ryškėja reikalas sintezės tarp to požiūrio, kuris laiko sutrikusį kaltu, ir požiūrio, kuris sutrikusį laiko niekuo nedėtu, neatsakingu. Kaip negyvenimiška ir nenuoseklu psichiškai

sutrikusiam taikyti iš esmės kitokias gyvenimo taisykles, negu sveikajam — t. y. jį visais atvejais išteisinti — taip nerealistiška žmogų laikyti atsakingu ir kalto už *kiekvieną* neefektingą, netikslų, prastą veiksmą. Kaltas, be abejo, tas, kuris nori būti kitoj gatvės pusėj, ir *gali* eiti skersai, o neina ir verkia. Kitaip yra su tuo, kuris neturi kojų. Mowrer šitam aspektui nėra aklas. Jis pats sau išsikelia tokį klausimą: o ar kaltas tas, kurį aplinka laužo ir žudo? Misijonieriaudamas kaltės sąvokai, Mowrer į šitai neatsako, bet kaip tik šitam klausime mums, rodosi, ir glūdi sintezės reikmė ir sintezės sugestija. Kaip faktas yra tai, kad kai kuriuose veiksmuose žmogus yra laisvas apsispręsti, pasirinkti⁹, taip faktas yra, kad kai kuriuose veiksmuose jis neturi jokio pasirinkimo ir jokios laisvės. Todėl ir kaltas žmogus gali būti laikomas tol, kol jis *gali* laisvai pasirinkti, taigi, kol jis turi sąlygas savo veiksmus apspręsti. Ir nors tai atrodytų sau prieštaravimas, vis dėlto reikia prileisti dar tai, kad ne vien sąlygos, bet pats žmogus, laisvu pasirinkimu, gali pasirinkti būti nelaisvas. Imkime kad ir tokį veiksmą, kaip nusigėrimas. Žmogus laisvas gerti ar negerti, bet jau nelaisvas, jei nusigėręs, daryti ar nedaryti to ar kito veiksmo. Panašia prasme galime suprasti ir kaltę psichinio sutrikimo procese. Nėra kontradikcija sakyti, jog žmogus kaltas, kad sutriko, bet nebekaltas, kad yra ir lieka sutrikęs. Prastai pasirinkęs, negerai padaręs, bet atsakomybės už tai neprisiėmęs ir dėl to kaltės neatitaisęs, žmogus tam tikra prasme yra pasielgęs nerealiai, yra save apgavęs. Už tai jis gali būti laikomas kaltas — mažiau ar daugiau, pareinant nuo aplinkybių, nuo aplinkos atšiaurumo. Bet save apgavęs žmogus, t. y. realybę paneigęs žmogus jau atitinkamame laipsnyje yra praradęs ir elgsenos laisvę. Pasakęs neteisybę, bet sau neprisipažinęs melavęs, kitą kartą tūlas jau gali nebežinoti, kas tame daikte teisybė ir kas ne, ir tuokart jis jau būtų laikomas sutrikęs.

Glaudžiai su šia mintimi siejasi ir atsakymas į klausimą: kodėl ne kiekvienas kaltininkas sutrinka? Būtent — sutrikimas ne tiesioginė kaltės pasėka, o pasėka *išsikaltinimo*. Ir labai prastai pasielgęs žmogus savo susikurtose ribose ir aplinkybėse gali toliau elgtis nuosekliai, tiksliai ir efektingai — taigi nebūti sutrikęs — jei jis, kaltės vengdamas, neiškreipia, «nepertaiso» realybės. Pavyzdžiui tokia situacija: tūlas plėšia banką, neplanuoja ko nors nužudyti. Pasitaiko sargas, nužudo. Kol plėšikas sau prisipažįsta, kad nužudė dėl pinigų, ar dėl baimės būti pagautas, tol jis gali elgtis nuosekliai: — slėptis, važiuot į kitą kraštą, ar gal pasiduoti

⁹ Čia nesprendžiame, ar yra toks daiktas, kaip laisva valia; kol gyvename taisyklėse, kurios paremtos laisvo žmogaus pasirinkimo principu, tol tai yra psichologinis duomuo.

policijai. Jei tačiau jis nužudymo kaltės neprisiima, ir sąžinės palengvinimui sukuria fantaziją, kurioje sargas komunistas, ir jį nudėti geras darbas — tąsyk kaltininko elgsena realiosios situacijos atžvilgiu jau negali būti tiksli, efektinga.

Kokia tada išeitis tam, kuris save apgavęs? Ar yra koks nors kelias iš užburtojo rato: neprisipažinęs kaltu — nepasikeičia, bet nepasikeitęs — neprisipažįsta? Manytume, kad tam tikro laipsnio sutrikimuose žmogus iš tikrųjų nebegali prisipažinti kaltas ar klydęs, kol jam nėra sukuriamas tokia aplinka, kurioje negresia vienkartinė ir staigi gyvenimo bausmė, atsiskaitymas. Vienas schizofrenikas, plačiai aprašęs savo išgyvenimus, tą ligą apibrėžia, kaip neapsakomą baimę būti ištiktam kaltės vietoje. Šitokios baimės akivaizdoje galgi ir nebėra laisvės prisipažinti, ir gal psichoterapijos specifinė užduotis sukurti kaip tik tokią dėkingą aplinką, kurioje prisipažinimo laisvė būtų atstatyta, sudaryti tokias sąlygas, kuriose žmogus drįstų pradėti su gyvenimu atsiskaityti. Neatrodytų nenuoseklu, laikant kiekvieną žmogų esmiškai atsakingu už pasirinktas alternatyvas, vis dėlto nereikalauti pilnos ir vienkartinės atskaitomybės, jei kaip tik tokios atskaitomybės-bausmės baimė verčia jį neprisipažinti *jokios* kaltės. Jei psichinis sutrikimas suprastinas kaip pasėka palaipsnio išsikaltinimo, dengiant ankstyvesnę kaltę kaskart nauja apgaule, tai psichoterapijos rolė gali būti sukūrimas tokio jausminio milieū, kuriame būtų *įmanoma* palaipsniui tiestis prieš tikrosios kaltės našta.

Tikrosios kaltės sąvokos įteisinimas psichopatologijos lobynan tur būt ir turės kaip tik didžiausią įtaką psichoterapijos srityje. Stebint psichoterapijos praktiką ir jos šiandieninę nesėkmę, neišvengiamai stovi prieš akis tos praktikos nenuoseklumas: bandoma atstatyti žmogų atsakingą, patikimą, įtaigojant jam, kad jis kaip tik nėra atsakingas už tai, koks jis yra. Norima atsiekti, kad pacientas vestų, pagaliau, *vertingą* gyvenimą, atsisakant, netgi sau uždraudžiant, paciento elgseną *vertinti*. Tikrosios kaltės sąvoka siūlo žmogų laikyti atsakingą ir tada, kada jis elgiasi neatsakingai, pritaikyti vertės matą ir tada, kada jis elgiasi nevertai. Šitai, bent teoretine prasme, įduoda psichoterapijai tam tikro tikslo — priemonių tęstinumo, darnos. Praktikoje betgi, nors ir šitokios formulacijos rėmuose, psichoterapija lieka žmogiškojo santykio menas — šiuo atveju menas pajusti, kiek ir kada sutrikusį žmogų pakaltinti, kiek ir kada nuo pragaištės baimės pasergėti.

Dr. ANTANAS SUŽIEDĖLIS

Adelphi, Md., J. A. V.

THE CONCEPT OF GUILT IN THEORY OF MENTAL ILLNESS

by

Dr. ANTANAS SUŽIEDĖLIS

Summary

The paper discusses recent developments in the theory of mental illness and psychotherapy relative to the introduction of concept of real guilt as a central construct. The merits and limitations of this point of view, advocated mainly by O. Hobart Mowrer, are appraised. Place of the concept of guilt is traced in the development of psychiatry with particular attention to Freudian and client-centered views. Here the inconsistency is noted between the aims of psychotherapy (adjustment based on individual responsibility) and the tactics of psychotherapy (exoneration of the individual from any real responsibility for any one act). Existentialism and a recent movement in psychiatry to reappraise the very concept of mental illness (Thomas Szasz, *The myth of mental illness*) are seen as factors which tend to legitimize the concepts of individual responsibility and real guilt in the understanding of mental disturbance and the psychotherapeutic process. The author concludes that the introduction of the concept of real guilt into the field of psychopathology also reflects the definition of mental aberration as a quantitative concept in that such a definition makes untenable the maintenance of a double standard of responsibility-irresponsibility for the adjusted as compared to the maladjusted. While it is to be expected that the concept of real guilt will meet a great deal of resistance, the paper predicts that this development will have a significant influence on the practice of psychotherapy.

TIKSLIŲ IR GAMTOS MOKSLŲ SEKCIJA

Prof. Dr. ADOLFAS DAMUŠIS

ĮVADAS ATIDARANT TIKSLIŲ IR GAMTOS MOKSLŲ
SEKCIJOS POSĖDĮ L.K.M. AKADEMIJOS SUVAŽIAVIMO
METU

Prof. Dr. ROMUALDAS ZALUBAS

RETŲJŲ ŽEMIŲ SPEKTRAI IR JŲ ATOMINĖ STRUKTŪRA*

Prof. Dr. RIČARDAS KONTRIMAS

EPITAKSINIS KRISTALŲ IR TRANSISTORIŲ AUGIMAS**

Dr. JONAS GYLYS

KELETAS BRUOŽŲ IŠ ANTIDEPRESINIŲ VAISTŲ
VYSTYMOŠI

* Autorius paskaitos teksto redakcijai neįteikė.

** Autorius savo paskaitos teksto redakcijai neįteikė

ĮVADAS
ATIDARANT TIKSLIŲ IR GAMTOS MOKSLŲ
SEKCIJOS POSĖDĮ
L. K. M. AKADEMIJOS SUVAŽIAVIMO METU

Tikslųjų ir gamtos mokslų padėtį Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijoje apsprendžia į airių kūrybinių iniciatyvų bendravimo reikalingumas ir kultūros visumos siekimas.

Mūsų epocha vystosi tikslųjų mokslų revoliucijos ženkle. Ir tai jau nėra XVIII šimtetyje prasidėjusios indus rinės revoliucijos tęsa. Tai yra labiau grandininės reakcijos užuomazga, rodanti ženklų išsivystyti į mokslinio tyrimo eksploziją. Medžiagos tyrime ir, sakytume medžiaginėje kūryboje, atveriamas naujas lapas. Industriniame išsivystyme vyravo pagrindinis klausimas *kaip*. Naujoji medžiaginės kūrybos revoliucija šuolinio progreso įtakoje eina į tokį išsivystymo laipsnį, kad gana greit be jos pačios specialios intencijos ji bus pastatyta prieš klausimą *kodėl*?

Tokiam klausimui kylant ir laikinųjų medžiaginės kūrybos tiesų problemose, artimesnis bendravimas tarp tikslųjų gamtos, laisvųjų humanistinių ir metafizinių mokslų aktualės.

Naujieji išradimai, kurie jau dabar yra nuostabūs, yra tiktai pradžia chemijos, fizikos, biologijos išsivystymo. Mūsų netolimos praeities medžiagos supratimo koncepcijos radikalai yra pakeistos. Neužilgo būsime liudininkai, dalyvaują atpažinime labai fundamentalųjų medžiaginio pasaulio paslapčių. Pastarosios lygiai radikalai keis mūsų mikro-atominių ir makro-erdvinių jėgų supratimą.

Tikslųjų mokslų pažanga tiek absorbuoja dirbančiuosius medžiaginėje kūryboje, tiek atitraukia eksperimentatoriaus dėmesį nuo visumos suvokimo, kad savaime veda į vis didesnę specializaciją, į nuolatinį kūrybinių disciplinų skilimą, ypatingai į du lyg ir priešiškus frontus: į tiksluosius gamtos mokslus ir į laisvuosius humanistinius mokslus ar menus. Eksperimentatoriai gamtininkai apsvaigę laimėjimais dievina medžiaginės kūrybos pažangą, laikydami laisvuosius humanistinius mokslus mažiau reikšmingais, gal šiek tiek naudingais tiktai laisvalaikio pajvairinimui.

Humanistai gi tiksliesiems mokslams tepriskiria reikšmės tiek, kiek jie pajėgia sukurti medžiagines gėrybes, kiek jie apdoroja

civilizaciją, nes technikinis primityvumas ir šių laikų humanistų nėra mėgiamas. Ir kaip yra nelemtinga — didysis progresas, vietoje tiesės kelią visuotinajam kultūros vieningumui ir visumos pažinimui, veda į kūrybinių disciplinų dezintegraciją.

Senųjų amžių kultūros laikais visapusiškas žinojimas buvo labiau vertinamas, ar jis buvo kilęs iš tikslųjų mokslo faktų kaip Pitagoro geometrinių figūrų, ar Archimedo žemės traukos stebėjimų, ar iš abstrakčių Platono ir Aristotelio mąstymų. Viduramžiai koncentravosi dvasiniame pasaulyje — klestėjo filosofija, literatūra, grožiniai menai. Renesansas permetė dėmesį nuo dvasinės minties į medžiagą. Bet vis tiek ilgus amžius poetai, literatai, menininkai nevengė absorbuoti tikslųjų mokslo žinių. O tikslųjų mokslų atstovai gyveno laisvųjų menų skelbiamų idėjų dvasia. Net toks Leonardo da Vinci pats savo asmenyje jungė ir didį menininką ir išradėją. Dar keletą dešimtmečių atgal nebuvo taip ryškaus konflikto tarp tikslųjų ir humanistinių mokslų. Pačiuose humanistiniuose moksluose nebuvo tokių tendencijų, kaip dabar, atsiritoti nuo metafizinių svarstymų. Siekiant kultūros visumos, metafiziniai svarstymai yra neišjungiami, nes jie neabejotinai sudaro svarbų veiksnį žmogaus minties pasaulyje.

Medžiaginės kūrybos šuoliai naujaisiais laikais iškėlė chemikus, fizikus, biologus bei technologus į žmonijos intereso priekį. Ir jų labai sėkmingas aktyvumas užtemdė laisvuosius humanistinius menus.

Tarp tų dviejų kūrybinių disciplinų, be abejo, yra pažinimo metodų skirtingumas. Jeigu tikslieji mokslai prieina nuo mažų faktų, nuo laikinų tiesų atidengimo prie visumos supratimo, tai laisvieji humanistiniai mokslai stengiasi pažinti visumą iš karto, ją vaizduodami savo pergyvenimais kaip mato ir kaip jaučia. Ir jeigu tikslųjų mokslų pasaulio pažinimas yra dalykinis, bejausmis, šaltas, tai humanistinių mokslų yra jausminis, spalvingas, vaizdinis, įjungiąs visus žmogiškus pergyvenimus džiaugsmą, liūdėsį, meilę.

Tie metodų skirtingumai neturėtų duoti pagrindo kūrybinio pažinimo dezintegracijai. Priešingai jie turėtų ugdyti tarpusavę pagarbą vienos disciplinos kitai, kiek kiekviena jų yra sėkminga savoje srityje ir savais metodais.

Kiek kartų tikslieji mokslai nesilaikė savo atsargaus bet planingo kelio į tiesą per eksperimentą, per mažų faktų nuoseklų aiškinimą, tiek kartų jie nuvylė netiktai kitus bet ir save. Tas ypatingai ryšku, kai iš mažų eksperimento faktų darydavo nepagrįstas filosofines išvadas, liečiančias net žmogaus metafizinį pasaulį. Tie bandymai liko savotiškai tragikomiški. Taip ly-

giai kiek kartų humanistai pasimetę mėgino pasisavinti ar suabsoliutinti ribotus tikslųjų mokslų dėsnius ar iš laikinųjų dėsnių sudarė nekeičiamas dogmas, kaip, pavyzdžiui, reliatyvumo principą, skirtą fizikos apraiškoms, perkeldami į minties pasaulį, ar iš istorinio lemiamųjų įvykių dėsnio sudarydami dogmą politinei ideologinei sistemai, tiek kartų žinojimo visumos siekimui, kultūros vieningumui buvo atimama prasmė ir tikslas. Ryšis ir santykis tarp tikslųjų ir humanistinių mokslų yra pavojuje tikrai dėl tų abipusių nenuoseklumų. Kai grėsia disciplinų dezintegracija, kai tie priešingumai pažeidžia visumos pažinimo dvasią ir jos siekimo norą, tada susidaro neatidėliotina proga krikščioniui kūrėjui pasidaruoti, nurodyti bendrą pagrindą ir siekti atstatyti vieningumą tarp medžiaginės ir minties dvasinės kūrybos.

Abi šios kūrybinės disciplinos, nors vartoja skirtingus metodus, bet iš santykio į žinojamą ir tiesą yra ant to paties pagrindo, ir esminiai imant jos susitiks prie to paties tikslo — būtent tiesos, kuri yra kūrybinės disciplinos nepakeičiama, nesugriauinama, o tiksliai jos pažįstama ir priimama.

Krikščionis kūrėjas kiekvienai disciplinai pripažįsta jos savitą kelią, stengiasi visoms disciplinoms skirti reikiamo dėmesio ir bendradarbiavimu atstatyti kūrybinį vieningumą.

Įvairių kūrybinių disciplinų bendravimo dvasia kaip tiksliai ir įprasmina tikslųjų ir gamtos mokslų sekcijos reikimąsi L.K.M. Akademijos darbuose. Labai specialiais profesiniais klausimais lietuviui tikslųjų mokslų atstovui yra lengva pasireikšti profesinėse gyvenamojo krašto organizacijose. Tas pasireiškimas yra ten ir naudingas ir prasmingas. Mažumos bendruomenėje tikslųjų mokslų atstovų užsidarymas tiksliai savoje grupėje neturi tiek prasmės ir reikšmės, kiek tų pačių tikslųjų mokslų atstovų bendravimas toje pačioje mažumos bendruomenėje su humanistinių mokslų atstovais, nes tuo yra siekiama plataus disciplinų vieningumo ir visumos pažinimo uždavinio, o ne vien socialinio bendravimo siaurų specialistų rate.

Tokie uždaviniai tikslųjų mokslų atstovų veiklą L.K.M. Akademijoje giliai įprasmina ir todėl yra vertinga jiems Akademijos darbuose reikštis:

1. apžvalginiais pranešimais liečiančiais platesnes tikslųjų mokslų problemas ir tinkančiais kaip medžiaga gamtos filosofijai, bei kaip orientacija kitoms kūrybinėms disciplinoms;

2. originaliniais moksliniais darbais, patiektais su platesniu įvadu, kuris įveda klausytojus į dėstomojo klausimo platesnį supratimą;

3. tyrimo duomenų sistemingu pertiekimu su konkrečiu prietaikymu mažojo krašto savarankiškam ūkiui esančiam platesniojo ūkinio kolektyvo organizacijoje.

Išvadoje tenka pažymėti, kad tikslųjų mokslų atstovams yra prasminga ir vertinga reikštis lietuviškoje pasaulinėje organizacijoje, kaip kad yra Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, kuriai rūpi kūrybinių disciplinų vieningumas ir kuriai artima visumos pažinimo linkmė.

ADOLFAS DAMUŠIS

Detroit, Mich.

KELETAS BRUOŽŲ IŠ ANTIDEPRESINIŲ VAISTŲ VYSTYMOSI

1951 metais antituberkuliozinės chemoterapijos literatūros apžvalgoje buvo iškelta stoka sėkmingų vaistų prieš kaulų džiovą. Tais pačiais metais pasirodė naujas junginys — iproniazidas, kuris sėkmingai veikė prieš šios džiovos formą¹. Šalia tiesioginio antituberkuliozinio veikimo ligoniuose buvo pastebėtas psichinės savijautos pagerėjimas. Šitie nelaukti ir subjektyvūs psichiniai simptomai galėjo būti tik nepilnai paaiškinti fizinio stovio pagerėjimu, ir buvo spėjama, kad iproniazidas gali veikti į psichinę būklę. Pasiremiant šiais pastebėjimais, buvo pradėtos klinikinės studijos psichiatričiuose ligoniuose ir 1957 metais iproniazidas buvo pradėtas vartoti kaip antidepresinis vaistas². Taip prasidėjo nauja epocha psichinių depresijų gydyme. Tačiau 1961 metais dėl nuodingo veikimo kepenims iproniazido vartojimas turėjo būti sustabdytas. Toks ar panašus trumpas gyvavimas dėl įvairių toksinių savybių yra charakteringa ir kitiems giminingiems vaistams (žiūrėti pirmą lentelę)³. Tai parodo ne tik galimus pavojus naujus vaistus vartojant, bet kartu ir vaistų gamintojų ir tam tikrų valdžios įstaigų atsargumą ir budrumą.

Bendros farmakologinės ir cheminės iproniazido tipo antidepresinių vaistų savybės. — Reprezentaciniai junginiai yra parodyti pirmoje lentelėje. Farmakologiškai ir biochemiškai tie junginiai pasižymi viena bendra savybe; būtent, jie yra efektingi monoamino oksidasės (MAO) veikimo inhibitoriai. Iproniazido inhibicinės savybės ant šio enzimo buvo pastebėtos 1952 metais⁴. Šis fermentas veikia sekančioje biologinės oksidacijos reakcijoje:

¹ D. M. BOSWORTH, Ann. New York Acad. Sci., 1958, 80 t., 809 psl.

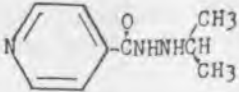
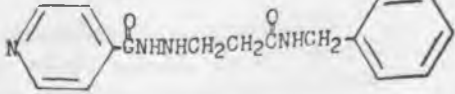
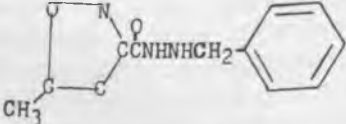
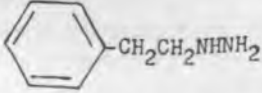
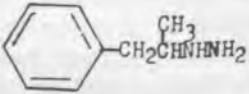
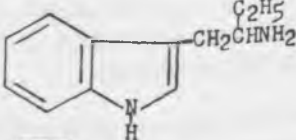
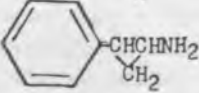
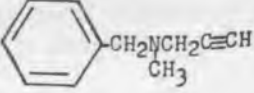
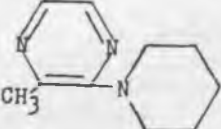
² H. P. LOOMER, J. C. SAUNDERS, N. S. KLINE, Am. Psych. Ass., Psychiatric Research Reports, 1957, 8 t., 129 psl.

³ N. S. KLINE, J. Am. Med. Ass., 1964, 190 t., 732 psl.

⁴ E. A. ZELLER, J. BARSKY, J. R. FOUTS, W. F. KIRCHEIMER, L. S. VAN ORDEN, Experientia, 1952, 8 t., 349 psl.

PIRMA LENTELĖ

Representaciniai antidepresiniai vaistai su MAO
inhibicinėmis savybėmis.

Iproniazidas	(1957-1961)*	
Nialamidas	(1959-)	
Isocarboxazidas	(1959-)	
Phenelzinas	(1959-)	
Pheniprazinas	(1959-1960)	
Etryptaminas	(1961-1962)	
Tranilcyprominas	(1961-)	
Pargylinas	(1962-)	
Modalinas		

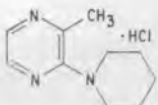
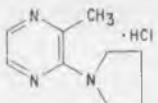
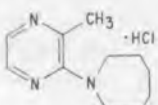
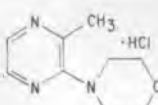
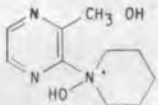
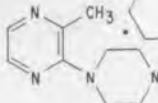
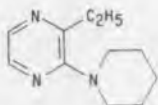
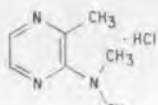
* Skliausteliuose pažymėta vaisto įvedimo ir kai kuriais atvejais pašalinimo metai.

Ši reakcija degraduoja biologiškai efektingus junginius į neaktyvias formas. Pasiremiant šia eksperimentine savybe, buvo išvystyta visa eilė antidepresinių vaistų⁵.

Chemiškai šie junginiai turi bendrą bruožą, ir buvo manoma, kad hidrazino (R_1NHNHR_2) arba hidrazido ($R_1CONHNHR_2$) grupės yra būtinos farmakologiniam ir klinikiniam veikimui. Tačiau vėlyvesnieji junginiai savo chemine struktūra gerokai nutolo nuo pirmųjų junginių ir neturi tų charakteringų grupių. Chronologiškai iš tų junginių modalinas pasirodė vėliausiai ir iki šiol jis dar nėra įvestas į bendrą klinikinę praktiką. Chemiškai modalinas (2-metilo-3-piperidinepirazinas, W3207A) yra radikalčiai skirtingas nuo kitų junginių, kurie tarp savęs rodo tam tikrus cheminės evoliucijos bruožus⁶.

ANTRA LENTELE

Pirazino analogai su farmakologiniu veikimu.

W3207A		1.0
W3392A		0.5
W3444A		1.5
W3380A		0.5
W3651		0.2
W3649A		0.5
W3647		0.8
W3437A		0.5

*Modalino (W3207A) veikimo stiprumas yra vartojamas kaip pagrindas išreikšti kitų junginių pajėgumui.

⁵ J. H. BIEL, P. A. NUHFER, A. C. CONWAY, *Ann. New York Acad. Sci.*, 1958, 80 t., 568 psl.; M. CHESIN, B. DUBNICK, G. LEESON, C. C. SCOTT, Ten pat, 1958, 80 t., 597 psl.; P. ZELLER, A. PLETSCHER, K. F. GEY, H. GUTMANN, B. HEGEDUS, O. STRAUB, Ten pat, 1958, 80 t., 555 psl.

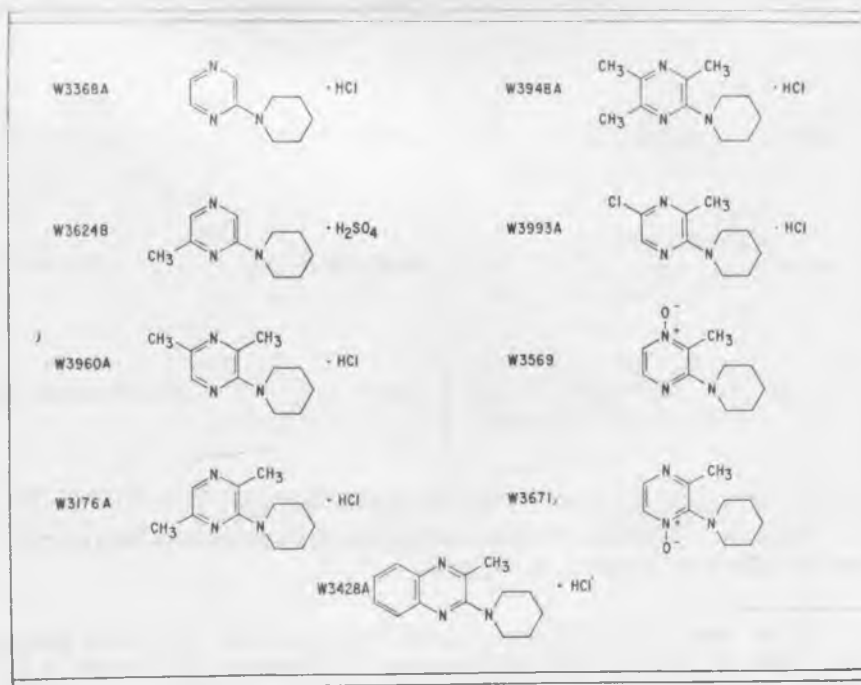
⁶ B. DUBNICK, D. F. MORGAN, G. E. PHILLIPS, *Ann. New York Acad. Sci.*, 1963, 107 t., 914 psl.; J. A. GYLYS, P. M. R. MUCCIA, M. K. TAYLOR, Ten pat, 1963, 107 t., 899 psl.

*Ryšys tarp farmakologinio veikimo ir cheminės struktūros pirazino analogų*⁷. — Nustatymas santykio tarp biologinio veikimo ir cheminės struktūros yra dažnai vartojama priemonė tikslu surasti ir patobulinti eksperimentinius junginius. Antroji ir trečioji lentelės rodo šio principo pavartojimą su pirazino junginiais.

Antroji lentelė duoda biologiškai aktyvių junginių pavyzdžius. Tie junginiai yra pirazinai, turintieji tam tikras alkilų ir tercinių aminų grupes. Paskutinioji grupė gali būti ciklinės arba atviros formos. Atatinkamas tų dviejų grupių pozicinis (meta) orientavimasis pirazino struktūroje yra būtinas farmakologiniam veikimui; neišpildymas to reikalavimo panaikina šį veikimą. Tai yra parodyta su junginiu W3624B trečioje lentelėje. Čia yra sutraukti junginiai, kurie neturi farmakologinio veikimo. Įvedant daugiau negu vieną alkilinę grupę (W3960A, W3176A, W3948A) arba chlo-

TREČIA LENTELE

Pirazino analogai be farmakologinio veikimo.

⁷ J. A. GYLYS, P. M. R. MUCCIA, M. K. TAYLOR, *Ann. New York Acad. Sci.*, 1963, 107 t., 899 psl.

riną (W3993A) veikimas panaikinamas. Panašią neigiamą įtaką turi vienos alkilinės grupės pašalinimas iš aktyvių junginių (W3368A). Pirazino struktūros modifikacija taip pat panaikina veikimą (W3569, W3671, W3428A). Šitie pavyzdžiai aiškiai rodo, kad biologinis veikimas priklauso nuo cheminės struktūros.

*Farmakologinės modalino savybės*⁸. — Palyginamasis eksperimentinis įvertinimas yra viena iš svarbiausių priemonių naujų vaistų vystyme. Tokios studijos rodo naujo junginio veikimą, palyginus su žinomais vaistais. Tokių studijų daviniai yra sutraukti ketvirtoje ir penktoje lentelėse.

Palyginti su kitais junginiais, modalinas pasižymi aukštu specifiniu veikimu: kuo mažesnė efektinga dozė, tuo stipresnis veikimas (ketvirta lentelė). Taip pat čia parodomas ir jo nuodingumo veikimo silpnumas: kuo aukštesnė letalinė dozė, tuo žemesnis nuodingumas. Santykis tarp nuodingos ir efektingos dozės $\frac{LD\ 50}{MED}$

KETVIRTA LENTELĖ

Modalino ir reserpino antagonizmas palyginus su standartiniais junginiais.

Junginiai	MED* mg/kg, p.o.**	LD 50*** mg/kg, p. o.	$\frac{LD\ 50}{MED}$
Modalinas	5	780	156
Phenelzinas	15	156	16
Tranylcyprominas	2.5	100	40
Isocarboxazidas	15	193	13

* minimali efektinga dozė

** per os (per burną)

*** dozė, kuri yra 50% mirtinga

yra aukštas (apie 150). Tai parodo aukštą specifinį veikimą ir teoretiškai gerą saugumo faktorių. Šiais atžvilgiais modalinas yra pranašesnis, negu standartiniai junginiai.

Aukštas modalino veikimas gali būti pademonstruotas ir kitomis eksperimentinėmis priemonėmis (penkta lentelė). Čia parodoma kaip modalinas potencijuoja biogeninius junginius, kurie yra degraduojami MAO veikimo. To enzimo veikimas gali būti sustabdytas, gyvuliams davus modalino. Tada šitie biogeniniai junginiai išsiskiria

⁸ Ten pat.

PENKTA LENTELĖ

Potencialinis modalino veikimas palyginus su standartiniais junginiais.

Junginiai	Minimali efektinga dozė, mg/kg, i. p.*		
	5-OH-Triptofanas	Triptaminas	DOPA**
Modalinas	5	5	5
Phenelzinas	20	20	20
Tranilciprominas	2.5	2.5	5
Isocarboxazidas	10	10	20

* intraperitoniniai (i pilvo tuštumą)

** β -3,4-dihidroksifenil-alaninas

charakteringus simptomus, kurie būtų pastebimi tik, jei jie būtų duodami labai didelėmis dozėmis. Šiuose eksperimentuose modalinas pasirodo kaip aktyvus junginys, palyginti su standartiniais vaistais.

Modalino veikimo simptomai baltose laboratorijos pelėse turi charakteringą eigą. Pirmieji farmakologiniai ženklai yra depresinio pobūdžio ir tęsiasi apie 2-3 valandas. Tačiau po 3-4 valandų pasireiškia stimuliuojanti simpatomimetiniai simptomai: lokomotorinis pagyvėjimas, vokalizacija, exophthalmos, seilių sekrecija, pilomotorinė reakcija. Panašų veikimą turi phenelzinas, kuris taip pat yra MAO inhibitorius. Kito tipo stimuliuojantis vaistas d-amphetaminas (*Dexedrine*) sukelia panašius simptomus, tačiau be latentinio periodo, kuris yra charakteringas modalinui ir phenelzinui. Tokie diferencijuojantieji daviniai sako, kad šie du vaistai turi netiesioginę stimuliuojantį veikimą, greičiausia, dėl MAO inhibicijos. Pasutinis teigimas gali būti paremtas specifiniais biocheminiais daviniais⁹ ir modalino farmakologine savybe potencijuoti biogeninius junginius, kurie yra metabolizuojami MAO veikimo.

Eksperimentinių metodų svarba antidepresinių vaistų išvystyme. — Gali iškilti klausimas, ar dabartiniai antidepresiniai vaistai būtų surasti vien tik farmakologinių ir cheminių metodų pagelba. Atsakymas yra aiškiai neigiamas. Tiek iproniazidas tiek naujesni antidepresiniai dibenzoazepino tipo vaistai (pavyzdžiui imipraminas) buvo nelauktų klinikinių pastebėjimų rezultatai¹⁰. Tuo pailiustruo-

⁹ B. DUBNICK, D. F. MORGAN, G. E. PHILLIPS, *Ann. New York Acad. Sci.*, 1963, 107 t., 914 psl.

¹⁰ H. P. LOOMER, J. C. SAUNDERS, N. S. KLINE, *Am. Psych. Ass., Psychiatric Research Reports*, 1957, 8 t., 129 psl.

jama potencialumas gerai suplanuotų ir tiksliai pravestų klinikinių studijų. Tuo pačiu parodoma ribotas pajėgumas laboratorinių metodų, surandant naujas chemoterapines priemones prieš psichines ligas.

Gali kilti klausimas apie laboratorinių eksperimentinių metodų įnašą. Tuo atžvilgiu galima teigti, kad dabartinės eksperimentinės priemonės daugiausia prisideda prie laipsniško (evoliucinio) vaistų tobulinimo. Esami laboratoriniai metodai yra naudingi ir produktingi ta prasme, kad jais stengiamasi surasti ir išnaudoti ryšius tarp klinikinio veikimo ir farmakologinių-biocheminių savybių esamų ar eksperimentinių vaistų. Tai yra pailiustruojama iproniazido tipo antidepresinių vaistų išvystyme, kur MAO inhibicijos nustatymas buvo vartojamas kaip laboratorinė priemonė¹¹.

Vienu laiku buvo manoma, kad MAO inhibicija sudaro pagrindą klinikiniam antidepresiniam veikimui. Tačiau tai nėra teisinga; kai kurie naujesni antidepresiniai vaistai (pav. imipraminas, amitriptalinas) iš viso neturi tos savybės. Tuo tarpu prieš kai kurias depresijų rūšis jie yra sėkmingesni ir saugesni negu antidepresiniai vaistai su MAO inhibiciniu veikimu¹². Dažnas pasitaikymas toksinių reakcijų, vartojant iproniazido tipo junginius yra svarbi neigiama savybė, ribojanti jų klinikinį naudingumą¹³. Kai kuriose depresinėse ligose reguliaris raminantieji (*tranquilizer*) vaistai yra efektingesni, negu specialūs antidepresiniai junginiai¹⁴. Pagaliau viena iš efektingesnių klinikinių priemonių prieš psichines depresijas yra elektro-konvulsinis metodas¹⁵, kuris mažai turi ką bendro fiziologiškai ir biochemiškai su dabartiniais antidepresiniais vaistais. Iš viso dar nėra pademonstruota, kad psichinio stovio pagerėjimas būtų surištas su specifiniais fiziniiais ar cheminiais reiškiniais, kurie priklausytų nuo vieno ar kito vaisto veikimo.

Yra galima, kad psichinės depresijos yra daugialypės heterogeninės etiologijos, ir dėl to chemoterapinės priemonės yra tik dalinai sėkmingos. Negalėjimas aptarti biocheminius ir fiziologinius

¹¹ J. H. BIEL, P. A. NUHFER, A. C. CONWAY, *Ann. New York Acad. Sci.*, 1958, 80 t., 568 psl.; M. CHESSIN, B. DUBNICK, G. LEESON, C. C. SCOTT, *Ten pat*, 1958, 80 t., 597 psl.; P. ZELLER, A. PLETSCHER, K. F. GEY, H. GUTMANN, B. HEGEDUS, O. STRAUB, *Ten pat*, 1958, 80 t., 555 psl.

¹² N. S. KLINE, *J. Am. Med. Ass.*, 1964, 190 t., 732 psl.; H. E. HIMWICH, *Postgrad. Med.*, 1965, 37 t., 35 psl.

¹³ F. AYD JR., *Dis. Nerv. System* (Supplement), 1961, 22 t., 3 psl.; L. I. GOLDBERG, *J. Am. Med. Ass.*, 1964, 190 t., 456 psl.

¹⁴ I. KIMBELL JR., J. E. OVERALL, L. E. HOLLISTER, *J. Am. Med. Ass.*, 1964, 189 t., 605 psl.

¹⁵ N. S. KLINE, *J. Am. Med. Ass.*, 1964, 190 t., 732 psl.

nukrypimus apsunkina terapinių priemonių formulavimą. Čia aiškiai pasirodo ribotas dabartinis psichinių ligų supratimas; tačiau tai turėtų kaip tik paskatinti suintensyvinti pastangas, išaiškinant psichinių ligų kilmę.

Santrauka. — Šio straipsnio rėmuose buvo parodyti tam tikri istoriniai aspektai antidepresinių vaistų, turinčių MAO inhibicines savybes. Buvo parodyta kaip atsitiktini pastebėjimai davė pradžią psichinių depresijų gydymui. Smulkiau buvo sustota prie pirazino junginių klasės, kuri chronologiškai yra vėliausias etapas šio tipo vaistų išvystyme. Čia buvo parodytas ryšys tarp cheminės struktūros ir farmakologinio veikimo. Šios junginių grupės atstovas modalinas buvo smulkiau išnagrinėtas, duodant keletą jo farmakologinių savybių. Buvo iškelta klinikinių studijų svarba ir eksperimentinių metodų ribotumas antidepresinių vaistų vystyme.

DR. JONAS GYLYS

Adelphi, Md., J. A. V.

LITERATŪRA

- AYD Jr., F., *Dis. Nerv. System* (Supplement), 22: 3, 1961.
 BIEL, J. H., NUHFER, P. A., CONWAY, A. C., *Ann. New York Acad. Sci.*, 80: 568, 1958.
 BOSWORTH, D. M., *Ann. New York Acad. Sci.*, 80: 809, 1958.
 CHESSIN, M., DUBNICK, B., LEESON, G., SCOTT, C. C., *Ann. New York Acad. Sci.*, 80: 597, 1958.
 DUBNICK, B., MORGAN, D. F., PHILLIPS, G. E., *Ann. New York Acad. Sci.*, 107: 914, 1963.
 GYLIS, J. A., MUCCIA, P. M. R., TAYLOR, M. K., *Ann. New York Acad. Sci.*, 107: 899, 1963.
 GOLDBERG, L. I., *J. Am. Med. Ass.*, 190: 456, 1964.
 HIMWICH, H., E., *Postgrad. Med.*, 37: 35, 1965.
 KIMBELL Jr., I., OVERALL, J. E., HOLLISTER, L. E., *J. Am. Med. Ass.*, 189: 605, 1964.
 KLINE, N. S., *J. Am. Med. Ass.*, 190: 732, 1964.
 LOOMER, H. P., SAUNDERS, J. C., KLINE, N. S., *Am. Psych. Ass., Psychiatric Research Reports*, 8: 129, 1957.
 ZELLER, E. A., BARSKY, J., FOUTS, J. R., KIRCHEIMER, W. F., VAN ORDEN, L. S., *Experientia*, 8: 349, 1952.
 ZELLER, P., PLETSCHER, A., GEY, K. F., GUTMANN, H., HEGEDUS, B., STRAUB, O., *Ann. New York Acad. Sci.*, 80: 555, 1958.

SOME ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE ANTIDEPRESSANT DRUGS

by

Dr. JONAS GYLIS

Summary

It has been attempted to present some historical background in the development of the antidepressant drugs possessing monoamine oxidase inhibitory properties. It has been shown that accidental clinical observations with iproniazid initiated a new era in the treatment of mental depressions. A group of compounds characterized by the pyrazine structure has been presented as one of the more recent additions to the antidepressant field. A relationship between chemical structure and the monoamine oxidase inhibition has been demonstrated in the pyrazine series. Modaline (W3207A, 2-methyl-3-piperidinopyrazine), the representative member of this group, has been described in more detail by giving some pharmacological properties. The relative importance of clinical studies and experimental laboratory methods in the development of new antidepressant drugs has been discussed.

MEDICINOS MOKSLU SEKCIJA

Dr. ZENONAS DANILEVIČIUS

VĖŽIO ETIOLOGIJA

Dr. ALFONSAS GRINIUS

HORMONAI MODERNIOJ TERAPIJOJ IR PATOLOGIJOJ

Dr. DOMAS JASAITIS

NACIONALSOCIALISTINIS IR KOMUNISTINIS
GENOCIDAS LIETUVOJE

VĖŽIO ETIOLOGIJA

1. *Vėžio esmė.* — Vėžys yra celės liga, kuri celėms dalinantis yra perduodama celės palikuonims. Liga pasižymi autonomišku ir nenormaliu celių tvarkymusi normalaus audinio, sudėto iš normalių ir tam audiniui būdingų celių, aplinkoje. Vėžio celės pasižymi morfologine disorientacija, agresiniu augimu, normalaus audinio invazija ir galutiniu normaliosios aplinkos suardymu. Tai yra Shimkino duotas vėžio apibūdinimas¹.

Yra būdinga, kad nors ir tik viena celė yra reikalinga persodinti, norint sukelti experimentinį naviką, kaip Furth ir Kahn² yra įrodę savo bandymuose su leukemijos skiepijimu pelėms, bet spontaninio vėžio pirminis atsiradimas dažniausiai yra multifokalinis. Tiriant tolimas sritis storosios žarnos, kurioje rastas pirminis navikas, pavyksta matyti mikroskopinių prekancerinių ir kancerinių, akimi dar nematomų, židinių daugelyje taip vadinamo sveiko audinio piūvių. Earle³ yra pavykę išauginti sarkomą persodinus tik vieną fibroblastą, bet ir jis pripažįsta, kad spontaninis vėžys turi multifokalinę pradžią. Dažnai tas, kas yra vadinama metastazu, gali būti vien pavėluotas pirminio židinio multifokalinis sklidimas.

Nenormaliųjų celių bazinės savybės yra: anaplazija ir autonominis augimas, dauginimosi keliu iššaukiantis piktybinio naviko augimą. Anaplazija yra nukrypimas nuo organizuotumo ir pametimas normalios funkcijos. Pagrindinis daugumos neoplazmų aktyvumas yra parazitinė autopropagacija, taip kaip egoistinis antisocialumas žmonių tarpe. Nukrypimas nuo normalaus augimo, įskaitant ir embrioninį augimą, gali būti surištas arba su naujų savybių įgijimu, arba su normalios celės kontrolinių mechanizmų nuslojimu.

¹ SHIMKIN, M. B., *On the Etiology of Cancer*, žr. *Journal of Chronic Diseases*, VIII (1958), 38-57 psl.

² FURTH, J., and KAHN, M. C., *The Transmission of Leukemia of Mice With a single Cell*, žr. *American Journal of Cancer*, XXXI (1937), 276-282 psl.

³ EARLE, W. R., *Production of Malignancy in Vitro*, žr. *Journal of the National Cancer Institute*.

Navikų palaipsninis vystymasis, einant per pereinamąsias stadijas, yra stipriai įrodytas, tiek eksperimentiniuose gyvuliuose, tiek spontaniniuose žmonių navikuose. Čia ateiname prie prekancerinio stovio sąvokos. Berenblum⁴ įvedė pereinamųjų stadijų sąvoką karcinogenezėje ir įrodė kokarcinogenezės buvimą eksperimentuodamas su odos vėžiu. Žmogaus gimdos kaklelio *carcinoma in situ*, pereinanti į invazinę formą, duoda pavyzdį tokios pat gradualinės naujų savybių įgijimo eigos. Naviko ištisinis augimas rodo tendenciją keisti savo charakteristiką pagal aplinkos sąlygų veikimą. Implantuotos naviko celės greitai laiku randamos jau tolimese nuo originalinės implantacijos srityse, tačiau ne visos jos pradeda augti tuo pačiu metu ir tuo pačiu spartumu. Engell rado intriguojantį reiškinį — vėžio celės laisvai cirkuliuojančias kraujyje ir ne visada naujus židinius tesukeliančias⁵.

Daugelis faktorių gali paveikti normalios celės degeneraciją į navikinę celę ir navikinį augimą, daugelis faktorių vėl nulemia navikinės celės galutinį likimą organizme. Stebint heterozyginius navikų transplantus, galime ryškiai įsitikinti, kad tumoro celės išlikimas ar sklidimas gali priklausyti ir nuo imuninių faktorių.

B. Wahren pranešė prieš porą mėnesių⁶, kad jo darbai Karolinska Institute Stokholme parodė, kad Gross viruso sukelta limfoma turėjo specifinius antigeninius savumus; tumoro audinio ekstraktas buvo imunologiniai stipresnis, negu sukeliančio viruso homogenatas; Gross tumoro ir polyomos antigenai buvo imunologiškai visai nepanašūs. Tas rodo, kad tumoras turi imunologinį veikimą, bet jis, tur būt, remiasi nežinomu cheminiu faktoriumi daugiau negu pačiu tumorą sukeliančiu virusu. Gal būt, kad virusas yra to karcinogeninio chemikalo ar citotoksino gamintojas.

J. B. Graham iš Roswell Park Memorial Hospital, Buffalo, N. Y., neseniai įrodė, kad vėžiu sergančių žmonių plazmoje yra faktorius, kuris sukelia toleranciją transplantų ir navikinių sklidimų išsilaikymui ir priaugimui⁷.

Dar kalbant apie skirtumą tarp normalių ir navikinių celių, reikia priminti tokį aspektą: hepatomos audinys daug greičiau skaldo glutaminą ir asparaginą, negu normalaus kepenų audinio ekstraktas. Pagreitinta baltymų sintezė gali būti išaiškinta proteolitinų mechanizmų sunykimu ar sumažėjimu.

⁴ BERENBLUM, I., *Carcinogenesis and Tumor Pathogenesis*, žr. *Advances in Cancer Research*, II (1954), 129-176 psl.

⁵ ENGELL, H. C., *Cancer Cells in the Circulating Blood*, žr. *Acta Chirurgica Scandinavica*, suppl., 201 (1955), 1-70 psl.

⁶ WAHREN, B., *Cancer Research*, XXIV (1964), 906 psl.

⁷ J. B. GRAHAM, *Surgery, Gynecology, Obstetrics*, 118 (1964), 1217 psl.

Plačiai yra priimta tikėti, kad vėžio celė gali pereiti į regresiją, nustoti dominavimo, ir nykti arba prisitaikinti prie aplinkos audinių. Yra stebėjimų spontaninio navikų nykimo, be išorinės intervencijos. P. C. Vincent ir bendradarbiai iš Royal North Shore Hospital, Sidney, Australija⁸, pranešė prieš keturias savaites, kad jiems pavyko cheminiai, naudojant 1% hypochlorito skiedinį drauge su Ehrlichio ascito tumoru švirkščiamu į pelių peritoneumą, pristabdyti to naviko augimą ir žymiai pelių gyvenimą pratęsti. Tie ir kiti stebėjimai rodo, kad ne tik normali celė gali būti stimuliuojama į kancerinį augimą, bet kad tas procesas gali eiti ir atvirkščia kryptimi, kad navikinė celė gali sunormalėti. Zilber⁹ sugestijonuoja, kad navikinė celė gali turėti specifinius antigenus, kurie gali būti stabdomi ar skatinami, ir tuo nulemia naviko augimą.

2. *Paveldėjimo rolė.* — Vėžio pasiskirstymas ir statistinis dažnumas yra skirtingas įvairiuose kraštuose. Japonija, Islandija ir Skandinavija turi daug skrandžio vėžio atsitikimų. Pietų ir Vakarų Afrika rodo daug kepenų vėžio, bet jo yra maža Izraelyje. Kinijoje ir Indijos bei Malaysios dalyse randama daug nosiaryklės vėžio. Egiptas ir aplinkiniai kraštai turi daug pūslės vėžio. Žydai, vienodai Izraelyje ir kituose kraštuose, retai serga gimdos kaklelio vėžiu. Negrai retai serga odos vėžiu. Japonijoje ir Kinijoje yra palyginamai mažai prostatos karcinomų. Ar tai yra specialių papročių ir gyvenimo sąlygų paseka, ar tai yra genetinių faktorių ir paveldėjimo įtaka, yra sunku pasakyti.

Vėžys yra nevienodai priimlus ir įvairiems eksperimentiniams gyvuliams. Jo daugiau pasitaiko tam tikruose gyvulių giminių konglomeratuose. Genetinių faktorių analizė yra sėkmingiausia stebint eksperimentinių gyvulių hybridizaciją su homozigotiniais gyvuliais, ypač su pelėmis. Plaučių eksperimentiniai tumorai pelėse rodo tikrą genetinį palinkimą. Daugelis prekancerinių navikų, *xeroderma pigmentosum*, retinos neuroblastoma, storųjų žarnų polipozė ir keletas kitų navikų rūšių rodo stiprų šeimyninį palinkimą. Daug kas spėja, kad šitie paveldėjimo reiškiniai yra tiesioginiai surišti su genais. Daug autorių sutinka, kad preegzistuojantieji «vėžio genai» tik laukia reikiamos priedinės stimuliacijos tikram vėžio augimui ir degeneracijai prasidėti. Phenotipinė DNA esanti palanki ar nepalanki tą degeneraciją palaikyti. E. C. Covington ir

⁸ P. C. VINCENT, *Cancer*, XVII (1964), 977 psl.

⁹ ZILBER, L. A., *Studies on Tumor Antigens*, žr. *Journal of the National Cancer Institute*, XVIII (1957), 341-358 psl.

A. A. Bulls rado liežuvio karcinomą vienu metu pas du identinius dvynius! ¹⁰. *Sic!*

3. *Kitimo etapai.* — Berenblum ¹¹ ir bendradarbiai įrodė, kad kancerogeninis procesas susideda bent iš dviejų etapų. Pirmasis etapas prasideda po susidūrimo su karcinogenu. Antrasis etapas, vadinamas skatinimo etapu, kada karcinogeninė degeneracija arba paspartinama arba sulėtinama dėl genetinių arba aplinkos veikimo faktorių. Gali būti ir atvirkščiai, kad genetinis ar kitoks palinkimas jau yra, o stimulus yra tik antriniai reikalingas vėžinei degeneracijai prasidėti. Arba, pavyzdžiui, į vėžį palinkusiuose plaučiuose cigaretė gali patiekti ir karcinogeną ir nespecifinį, degeneraciją skatinantį erzinimo faktorių. Lieberman iš Stanford University, Palo Alto, California ¹², įrodė eksperimentais, kad tokie faktoriai, kaip iradiacija arba panaudojimas uretano labai paskatina virusinę leukemijos genezę. Daug autorių nurodo, kad toji pirmoji stadija ar palinkimas karcinogenezei, kaip tik randasi celių chromosomuose (vėl genetinė teorija). Taip rašė Nowell ir Hungerford ¹³, o taip pat Baikie ¹⁴. J. Mc. Mahon, remdamasis savo darbais National Cancer Institute, išveda, kad pirmasis karcinogenezės etapas gali įvykti prieš gimimą ir tik tada būti paveldėtas. Jis duoda statistinę medžiagą, kad 40% daugiau vėžio buvo rasta pas vaikus tų motinų, kurios prieš pastojimą turėjo dideles radiacijos dozes, negu pas vaikus iš sveikų motinų.

4. *Karcinogenų veikla.* — Policikliniai hidrokarbonai yra vieni iš plačiausiai naudojamų chemikalų eksperimentiniam vėžiui iššaukti. Kai kurie hormonai turi arba karcinogeninę arba stabdantią funkciją, bet jų įtaka į navikų likimą yra neabejotina. Azo dažai iššaukia ne tik eksperimentinį vėžį, bet dažnai iššaukia, ypač pūslės, vėžį darbininkuose, kurie nuolat su jais susiduria. Rentgeno ir ultravioletinė radiacija mažose dozėse skatina, o milžiniškose, naikina vėžio augimą. Netgi parazitai, kaip *Schizostoma hematobium* surišta su dažnesniu vėžio radimu ja užkrėstų žmonių tarpe (Egiptas). *Cysticercus crassicolis* iššaukia eksperimentinį vėžį

¹⁰ COVINGTON, E. E. and A. A. BULLS, *American Journal of Roentgenology*, 92 (1964), 213 psl.

¹¹ BERENBLUM, I., *Carcinogenesis and tumor pathogenesis*, žr. *Advances in Cancer Research*, II (1954), 129-176 psl.

¹² LIEBERMAN, M., *Science*, 130 (1959) 387-388 psl.

¹³ C. NOWELL and D. A. HUNGERFORD, *Science*, 132 (1960), 1497 psl.

¹⁴ BAIKIE et alii, *Genetic mechanisms in human disease*, Springfield, 1961, 229-239 psl.

žiurkių kepenyse. Buechley¹⁵ kelia klausimą arseniko karcinogeninio veikimo; tabakas būdavo purškiamas arseniniais preparatais. Roe ir Glendenning¹⁶ ir E. D. Palmes¹⁷ naudojo beta-propiolaktoną sukelti eksperimentines papillomas. Ribelin, C. B. Schäffer ir G. J. Levinskas nesenai rašė apie vėžio žiurkėse sukėlimą 2-cyano-4-aminostilbeno dozėmis¹⁸. P. B. S. Fowler ir W. G. Owen raportuoja iš Liverpulio, kad jie rado keliolika¹⁹ atsitikimų pleuros mezoteliomoms, su asbesto inkluzijos kūnais, pas asbesto pramonės darbininkus. Garcia²⁰ įtarė nespecifinį viruso karcinogeninį veikimą, radęs tipinę leukemoidinę reakciją pas berniuką, apkrėstą epideminio parotito virusu.

5. *Aplinkos įtaka.* — Hormoninis imbalansas yra aiškiai inkriminuotas karcinogenezėje. Tannenbaum²¹ įrodė, kad tumoro išsivystymas pelėse gali būti padidintas ar sumažintas keičiant maistą. Pelės, negaunančios cistino, rečiau išvysto leukemiją. Riboflaviną didelėse dozėse apsaugo eksperimentines žiurkes nuo karcinogeninio azo dažų veikimo. Gimdos kaklelio vėžys randamas dažniau pas seksualiniai aktyvias moteris, o krūties vėžio yra dažniau pas daug kartų gimdžiusias moteris. Baltymų ir vitaminų stoka yra rišama su dažnesniu kepenų vėžio radimu Afrikoje. Burkitt limfoma randama tik pas Afrikos vaikus, bet nėra pas kitur gyvenančius negrus.

6. *Enziminė teorija.* — Griffin paskelbė toksohormonų teoriją²². Jis rado, kad sumažėjusi kepenų katalazė (enzimas) yra surištas su dažnesniu vėžio radimu. Eksperimentinis preparatas, vadinamas TH 2, numuša katalazės aktyvumą ir padeda vystytis vėžiui. Kiti autoriai aprašo įvairių holo-, apo-, ir ko-enzimų ir ko-faktorių veiklą. S. Fitala ir E. Kasinski²³ studijavo adaptacinių

¹⁵ BUECHLEY, R. W., *American Journal of Public Health*, 53 (1963), 1229 psl.

¹⁶ ROE and GLENDENNING, *British Journal of Cancer*, X (1956), 357 psl.

¹⁷ PALMES, E. D. et alii, *Journal of American Industr. Hyg. Assoc.*, XXIII (1962), 57 psl.

¹⁸ RIBELIN, LEVINSKAS et alii, *Toxicology and Applied Pharmacology*, V (1963), 344 psl.

¹⁹ P. B. S. FOWLER et alii, *British Medical Journal*, II (1964), 211 psl.; OWEN, W. G., ten pat, 214 psl.

²⁰ GARCIA, R. et alii, *New England Journal of Medicine*, 271 (1964), 251 psl.

²¹ TANNENBAUM, A., et alii, *Nutrition in Relation to Cancer*, žr. *Adv. Cancer Research*, 1 (1953), 452 in 505 psl.

²² GRIFFIN et alii, *Henry Ford Symposium on Tumor-Host Interactions*, Little, 1965.

²³ FITALA and KASINSKI, *Neoplasma*, X (1963), 159 psl.

enzimų veiklą karcinogenezėje. Triptofano pirolasa ir DNA buvo stebimi išvirkštus karcinogenų į pelių peritoneumą. Jie rado, kad enzimų funkcijos beveik išnyksta karcinogenų veikimo periode.

7. *Virusai karcinogenezėje.* — Virusai yra atskira svarbi karcinogenų rūšis, gal net svarbiausia. Jau 1911 metais Rous įrodė, kad celių filtratais galima sukelti navikus vištose. Vienas iš tokių navikų vadinamas *Rous sarcoma*. Gross²⁴ įrodė, kad celių filtratais galima perduoti leukemiją. Elektroninių mikroskopų pagalba yra pavykę pamatyti į virusus panašios dalelės daugelyje navikų, o ypač dažnai poliomoje. Dmochovski ir Grey²⁵ izoliavo virusą iš žmonių leukemijos. Tas darbas yra pakartotas National Institute of Health — Moloney²⁶. Friend²⁷ yra atlikęs daug imunologinių viruso įrodymų. Fasske²⁸ rado virusą žmogaus burnos gleivinės papilomoje. Burkitt limfoma yra laikoma virusine liga. Bet reikia pabrėžti: — niekas nerado, kad tiesioginiai ir spontaniškai galima būtų užsikrėsti vėžio virusu. W. H. Murphy iš Univ. of Michigan pranešė AMA suvažiavime San Franciske apie vaikų leukemijos virusines daleles ir jų sėkmingą perskiepijimą į peles!

8. *Tumoro ir paciento santykis.* — Tumoro augimas paveikia paciento nitrogeninį balansą ir svoris krinta. Toksinės medžiagos sukelia antrinius simptomus. Organizmas bando su vėžiu kovoti, kaip minėjome, kalbėdami apie imunologinius aspektus. A. J. F. P. Miller, Metcalf ir Osoba²⁹ rado, kad yra humoralinis thymus liaukos faktorius, kuris įgalina mažuosius limfocitus kovoti ne tik su infekcija, bet kuris stabdo bet kurių transplantų, normalių ar vėžinių, prisiėmimą. Išpjovus thymus naujagimėms pelėms, jos visai su transplantais nekovoja ir jie lengvai prisiima. Vėl įdėjus thymus audinio Milipore filtruose, transplantų atmetimo reakcija dvigubai pastiprėja. Tad čia yra vienas imunocheminis kovos su tumoru įrodymas.

²⁴ GROSS L., *Proceedings of the Society of Experimental Biology and Medicine*, 76 (1951), 27-72 psl., Gross L., *Oncogenic viruses*, New Yorkas, 1961.

²⁵ DMOCHOWSKI and GREY, *Texas Reports on Biology and Medicine*, XV (1957), 256 psl.; *Cancer Research*, XXII (1962), 21 psl.

²⁶ MOLONEY et alii, *Human Leukemia*, žr. *National Institutes of Health*, 1963.

²⁷ FRIEND, *Acta Unio. Internat., Contra Cancrum*, XVI (1960), 1171 psl., Sloan-Kettering Inst.

²⁸ FASSKE, et alii, *Klinische Wochenschrift*, 42 (1964), 54 psl.

²⁹ MILLER et alii (OSOBA), *Journal of the Experimental Medicine*, 119 (1964), 177 psl.; Z. DANILEVIČIUS, *Journal of American Medical Association*, 188 (1964), 460-461 psl.

Išvados. — Mano nuomone, vėžio susidaryme esama tam tikrų cheminiai-humoralinių faktorių, kurie normalią celę paverčia navikine, pakeisdami jos funkcijas.

Kiekviena celė, normali ir normaliam audinyje besirandanti, gali pavirsti navikine.

Degeneracija gali būti palaipsninė ir kelių faktorių nulemiama, iš kurių vieni procesą pradeda, o kiti jį arba skatina arba stabdo.

Sunku pripažinti, kad virusas yra vienintelė ir tikroji vėžio etiologijos jėga, bet tam tikrų virusų gaminami toksinai gali būti kancerogeniniai.

Karcinogeninė reakcija yra reversibilinė, kas duoda vilties atrasti būdą karcinogenezei išvengti ar sustabdyti biocheminiu būdu.

Yra vilties, kad artimoje ateityje tie klausimai bus galutinai išspręsti. Vėžio chemoterapija savo kad ir menkais pasisekimais duoda vilties, kad vėžys bus galima konservatyviniai, be operacijos, pašalinti.

Ligi to laiko reikia :

sukoncentruoti visas jėgas į vėžio tolimesnius tyrimus, stengtis siekti vėžio ankstyviausios diagnozės ; belaukiant reikia naudoti visas galimas priemones, net radikaliausias, kad kuo daugiau gyvybių išgelbėti ar bent prailginti jų gyvenimą. Vilties prošvaistės yra nepaprastai didelės !

Dr. ZENONAS DANILEVIČIUS

Journal of the American Medical Association

Vyresnysis Redaktorius

Chicago, Ill., J. A. V.

THE ETIOLOGY OF CANCER

by

ZENONAS DANILEVIČIUS, M. D.

Senior Editor of the *Journal of the American Medical Association*

Summary

The author gives a compact but complete review of the more important developments in the research on the etiology of cancer. After reviewing the carcinogens and the various aspects of carcinogenesis, as well as evaluating the cell's response to those influences which render it abnormal, the author concludes that a chemical theory of carcinogenesis is probably the most likely. The multifocality of primary malignant growths, the fact that any cell in the body may become a malignant cell, and the enzymatic aspects of carcinogenesis lead to the hypothesis that the cell and its RNA and DNA must be influenced by certain chemical or «humoral» factors, either intrinsic or extrinsic, which disrupt the normal cell metabolism and cause uncontrolled differentiation and growth. Once the «spontaneous» or «intrinsic» factors causing carcinogenesis are known, the malignant behavior of the cell may become reversible. The author believes that should viruses be implicated in the carcinogenesis, they probably do not act directly on the cell metabolism. Rather, they either release carcinogenic chemicals or change the cell's own enzymatic defense structure, thus stimulating the abnormal growth.

HORMONAI MODERNIOJ TERAPIJOJ IR PATOLOGIJOJ (Steroidinių junginių analizė ir panaudojimas)

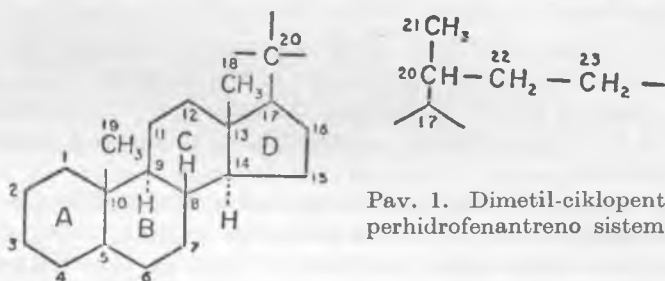
Omne nimum nocet.

Įvadinis žvilgsnis. — Hormonai arba inkretai (iš graikų *hormen*, sužadinti, paveikti) yra biologiškai aktyvios biocheminės medžiagos, daugumoj gaminamos vidinės sekrecijos organų (liaukų), kaip hipofizio, antinksčių (viršinksčių), skydliaukės, lytinių liaukų ir kitų. Chemiškai šios medžiagos daugumoj rodo riebalams ar baltymams panašią struktūrą (pavyzdžiui, insulinas, tiroksinas). Kitos kaip adrenalinas (3,4-dihidroksi- α -fenil- β -metilaminoetanolis) savo komplikuota sudėtimi dar nesileidžia įrikiuojamos nė į vieną virš minėtų didžiųjų grupių. Žodis *hormonas* medicinos terminologijon pirmą kartą pateko ryšium su britų fiziologu W. M. Bayliss ir E. H. Starling (1904) tyrinėjimų darbais, kai buvo surasta dvylikapirštė žarnoj medžiaga — sekretinas, veikianti į kasos (*pancreas*) sekreciją.

Tarp daugybės įvairių rūšių hormonų šios medžiagos daugumoj reguliuoja kūno gyvybinius procesus: augimą, vystymąsi, atsparumą (imunitetą), brendimą ir t. t. Vieno ar kito hormono nepakankami ar per dideli kiekiai kūne gali sukelti aštrius simptomatinius patofiziologinius sutrikimus, o ilgėliau net sunkius organinius susirgimus. Kai kurie hormonai turi tiesioginės įtakos į kūno cheminę mašineriją, kiti veikia netiesioginiai ir efektas ryškėja ryšium su kitomis sistemomis.

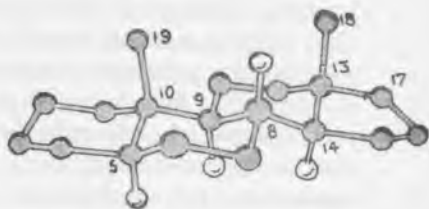
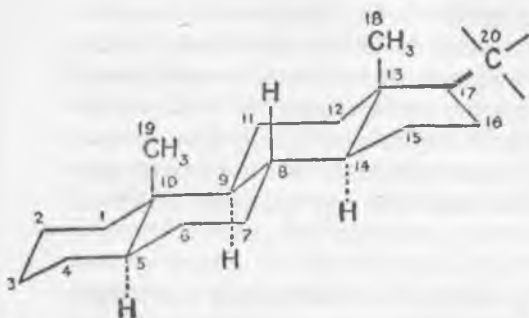
Steroidai dėmesio centre. — Paskutiniu laiku mokslinių tyrimų dėmesin patenka lytiniai ir taip vadinami steroidiniai hormonai. Rimtas dėmesys buvo atkreiptas 1950 metais, kai dr. Hench ir Kendall (Nobelio laureatas) Mayo Klinikose (Rochester, Minn., J. A. V.) pradėjo plačiau naudoti kortizoną ir kortikotropiną (ACTH) chroniniams artritams gydyti, nors šveicarų mokslininkas T. Reichstein jau buvo susekęs dar prieš II pasaulinį karą šiuos gydančius veiksmus antinksčių ekstraktuose (DOCA). Dabartiniu laiku jau yra priskaitoma šimtai šios grupės natūralių ir sintetškai pagaminamų junginių. Vieni iš jų rodo daugiau ar mažiau stiprų veikimą vienu atžvilgiu, — kiti net žalingi dėl nepageidaujamų efektų.

Cheminė klasifikacija ir biologinė paskirtis. — Steroidų cheminės formulės skeletan įeina 17 anglies atomų turis perhidrociklopentanofenantrenas (ciklopentanoperhidrofenantrenas), sudarytas iš 3-jų (A, B, C) šešiakampių žiedų (fenantreno) ir vieno (D) penkiakampio žiedo (ciklopentano), kurių kampuose yra išsidėstę vandeniliu prisotinti anglies atomai. Steroidų cheminės ir biologinės savybės daugiausia priklauso nuo cheminių grupių prisijungusių prie skeleto 3-čio, 10-to, 11-to, 13-to ir 17-to anglies atomų, nuo vandeniliu prisotinimo laipsnio ir nuo stereocheminio elementų išsidėstymo molekulėje, kaip, pavyzdžiui, trans- (alfa), cis- (beta) pozicijose ir t. t. (stereoizomerai, žr. 2 pav.). Junginiai, prie kurių trečiojo anglies atomo yra prisijungęs -OH (alkoholinis) radikalas, vad. steroliais; vien tik deguonį turį prie 3-jo anglies atomo — steronais. Tat daugumas steroidų yra derivatai dimetil-ciklopentanoperhidrofenantreno (žr. 1 pav.).

Pav. 1. Dimetil-ciklopentano-perhidrofenantreno sistema

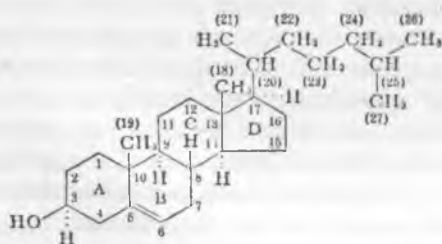
Į didžiulę steroidinių medžiagų šeimą įeina įvairūs gyvuliniai (šliužų, vabzdžių), ir augalinės kilmės nuodai, kai kurios karcinogeninės medžiagos, saponinai bei alkaloidai, kaip *solunum*, *veratrum*, *kurchi*, *strophantus*, *digitalis*, D (pro)vitaminai, tulžies rūgštys (cholinė, dicholinė, desoksicholinė, taurocholinė ...), cholesterolis (žr. 3 pav.) ir kita. Iš medžiagų atliekančių kūne svarbias fiziologines biochemines funkcijas įeina įvairūs lytiniai ir antinksčių liaukų hormonai. Vyriški lytiniai hormonai, kontroliuoją antrinių lytinių požymių ypatumus (bendra kūno struktūra, plaukų pasiskirstymas, balsas, lytinis potencialumas ...), yra žinomi bendru vardu kaip androgenai (pavyzdžiui, testosteronas $C_{19}H_{28}O_2$), moteriškieji — kontroliuoją antrinių moteriškų požymių išsivystimą bei periodinių ciklų vyksmą, vadinami estrogenais (pavyzdžiui, estriolis $C_{18}H_{22}O_3$, estradiolis $C_{18}H_{24}O_2$). Antinksčių luobinėj dalyj (*cortex*) pasigaminą steroidiniai hormonai yra žinomi bendru kor-

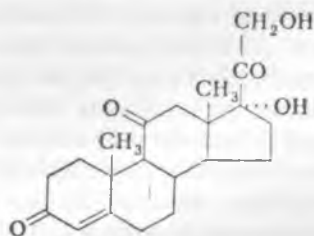
Pav. 2.

tikoidų vardu. Kortikotropinas — hipofizio adrenokortikotropinis hormonas (ACTH) yra svarbus šių hormonų sintezėj.

Pagal funkcijas kortikoidai dar skirstomi į mineralinius ir gliukogeninius (gliukokortikoidus). Kortizonas $C_{21}H_{28}O_5$ (žr. struktūrinę formulę 4 pav.) ir kiti panašūs deriniai priklauso gliukogeninių hormonų grupei. Šie vaidina svarbią rolę medžiagų apykaitos procesuose, kaip skatina baltimų kitimą angliavandeniais, gliukogeno sintezę bei sankaupą kepenyse, prisideda prie lengvai energija paverčiamų medžiagų gamybos ir vienodo cukraus lygio (kiekio) kraujuje palaikymo. Mineraliniai kortikoidai, kaip 11-desoksikortizonas, 11-desoksikortikosteronas, aldosteronas (elektrokortinas $C_{21}H_{28}O_5$) ir kiti skatina arba prilaiko druskų ir vandens iškaitą

Pav. 3. Cholesterolis

Pav. 4. Kortizonas

bei filtravimą insktuose, tuo būdu dalyvaudami medžiagų apykaitos reguliavime. Junginiai priklauso vitamino D grupei, susidedantys iš provitaminų ergosterolio, 7-dehidrocholesterolio ir vitaminų — kalciferolio (D_2) ir cholekalciferolio (D_3), reguliuoja kalciofosforo santykio kontrolę kalkėjimo procesuose. Cholesterolis (cholesterinas $C_{27}H_{45}OH$) dėl savo savybių priskiriamas riebalinių (sterininių) medžiagų klasei. Palyginus su kitais junginiais, kurių kiekiai kūne tesudaro vos keliolika miligramų, cholesterolio vien tik

kraujuje randasi iki 180-280 mg. mililitre. Šio didėjanti koncentracija, priklausanti nuo vartojamo maisto bei kitų individualių veiksnių, ypač vyresniame amžiuje, siejama su arteriosklerozės (aterosklerozės) — kraujagyslių priskretimo, susiaurėjimo bei sukietėjimo priežastimi. Cholesterolis yra svarbi tarpinė medžiaga kitų įvairių steroidinių medžiagų sintezėj, vykstančioj ne tik virš minėtuose organuose, bet ir pakeliui kitose sistemose (pavyzdžiui kraujuje, kaulų čiulpuose ir kitur).

Eksperimentinė (fiziologinė) patirtis. — Analizuojant specifiniai panaudojamų steroidinių junginių veikimą į paskirus kūno organus bei sistemas, šių efektus galima padalyti į dvi stambias kategorijas: fiziologinius-cheminius ir tumorogeninius (morfogeninius). Pirmuoju atveju matoma teigiama ar neigiama junginio įtaka į metabolizmą kūno sudedamųjų medžiagų (proteinų, angliavandenių, riebalų, vandens, mineralų, kaip pavyzdžiui, natri, kalio, kalcio, fosforo, azoto ...), fermentinės-enzimatinės sistemas (fosfatazės, hiparazės, DPNH-oksigenazės, -gliukoronidazės, transminazės ...), kūno elektrolitų balansą ir t. t. Antruoju atveju, įvedant (injekcijomis, per virškinimo traktą ...) atitinkamas (aukštas ar per dažnas) dozes, pavyzdžiui, $\Delta 4$ -pregnen-17 α ,21-diol-3,11,20-triono, $\Delta 1,3,5(10)$ -estrien-3-ol-17-ono ir kitus estrogeninės, androgeninės bei kortikoidų serijos derivatus, gali pasireikšti didesnio ar mažesnio laipsnio grįžtama (reversiblinė) ar negrįžtama selektyviai proliferatyvinė audinių (epitelio, jungiamojo audinio, kolageno ...) bei kitų histologinių elementų reakcija net iki (piktybinių) tumorų išsivystymo. Šie pakitimai gali būti formoj cistinės glandulinės hiperplazijos (net polipų) endometrijume, krūčių liaukinių auglių, gimdos fibroidinių tumorų, prostatinės liaukos hiperplazijos, utrikuliarinių fibroepiteliomų, intersticinių narvelių navikų sėklidėse, chromofobinių adenomų hipofizij, limfosarkomų užkrūčio liaukoj ir apskritai limfatinii auglių net su piktybiniais požymiais. Specifinėm savybėm kai kurie steroidiniai junginiai rodo didesnio ar mažesnio laipsnio antibakterinį, antivirusinį, priešgrybinį veikimą, be to (anestezuojantį) efektą į centrinę nervų sistemą. Steroidinės medžiagos, kaip pavyzdžiui, 17 α -etinil-17-hidroksi-5(10)-estren-3-ono ir kitos, įrodomu antiovulatoriniu bei antiestrogeniniu principu veikia į vaisingumo (ovuliacijos) periodus.

Medicinos praktikoje. — Remiantis vis gausėjančių laboratorinių bandymų daviniais ir palaipsniui panaudojamų junginių klininių stebėjimų lobynu, sudaromi kuo tikslesni terapiniai metodai, taikant steroidinius junginius įvairių ligų gydyme. Apskritai pozi-

tyvių efektų visumoj, substituciniu bei kūno chemizmo sistemų perstatymo mechanizmu, galima atsiekti recesyvių organizmo jėgų ir atsparumo mobilizavimo, subjektyvios savijautos (nuotaikos) kėlimo, tokiu būdu ir netiesioginiai kovojant prieš ligą. Steroidinių hormonų preparatai įvairiausiais komerciniais (patentuotais) vardais pradėta naudoti susirgimuose, kaip reumatizmas, įvairūs artritai, burzitai, inkstų, širdies, kraujo, odos ligos, alerginiai stoviai (būviai), astma, tuberkuliozė, plaučių fibrozė, vilkligė (*lupus*), dermatomiozitas, infekcinė mononukleozė, ulceratyvinis kolitas, nudegimai ... ir apskritai uždegiminių, degeneratyvinių ir net neoplastinių (tumorinių) susirgimų atvejais. Kartais medikacija remtina operatyviniu pašalinimu ar radiaciniu apslopinimu nenormaliai funkcionuojančių bei viršnormiai produkuojančių (liaukinių) organų, kaip, pavyzdžiui, antinksčių, sėklidžių ir kitų.

Gydymo pavojai. — Dėl dažnėjančio steroidinių hormoninių junginių panaudojimo ypatingas dėmesys yra kreipiamas į galimus kompleksus nepageidaujamų bei žalingų efektų kūne. Išimtiniais atvejais, kaip ir su kiekvienu vaistu, gali pasitaikyti neįprastas individualus alerginis jautrumas vienai ar kitai medžiagai. Tas gali rodytis didesnio ar mažesnio laipsnio oftalmologiniais, dermatologiniais reiškinais (išbėrimais, ekzemomis, ruplėmis, edema ...), bloga savijauta, nauzea, svaiguliu, piktinimu (šleikštuliu), galvos skausmais, apetito stoka, nemiga, miopatijomis, neuropatijomis, kraujo spaudimo pakilimu, osteoporoze, diabetiniais bei Kušingo sindrominiais požymiais, vestibiliarine disfunkcija, tinitus, neigiama įtaka į skrandžio sekreciją, opas, prieškūnių gamybą, fagocitozę, antrinių lytinių požymių iškrypimais (virilizacija, feminizacija) ir t. t.; gi mažesnio laipsnio efektai neretai reikalinga ribotai toleruoti sąskaiton gydomos pagrindinės ligos ir kitų tikslų. Individualiai koordinuojant atskirus kitomis priemonėmis jau nepagydomų susirgimų atvejus, turint mintį atitinkamo laipsnio riziką, pripratimo prie vaisto galimybę su abstinencijos pasėkomis ir t. t., humaniško gydytojo kelrodis tebelieka — *primum est non nocere*.

Tolimesni siekiai. — Vis gausėjantis skaičius atrandamų natūralių bei sintetiškai pagaminamų steroidinių medžiagų daugumoj tarnauja tobulesniam stebėjimui biocheminių procesų sveikame ir ligotame organizme. Šių hormoninių medžiagų padėtis tyrinėjimų laukuose šakojasi keliomis pagrindinėmis kryptimis. Fiziologinė-cheminė įtaka veikia kūno sistemas atitinkama linkme, morfogeninis efektas į atskirų kūno organų morfologinius elementus sudaro

priegtį bei priežastis tumorinei proliferacijai ir net atskirų rūšių vėžio pasireiškimui. Turint reikalo su nepaprastai mažais kiekiais, šių junginių kuo tikslesnis identifikavimas, be to individualiai reikalingos dozės nustatymas dar vis sudaro didelius sunkumus. Juo labiau, kad atskiros individo (paciento) kūno sistema, priklausanti ir nuo patologinio proceso esmės bei laipsnio, pajėgia toleruoti didesnę ar mažesnę medžiagos (vaisto) dozę. Neaiškumams nugalėti siekiama kuo tobulesnių analitinių (laboratorinių) metodų bei technikos hormoninių medžiagų identifikavimui kūno skysčiuose (kraujuje, limfoje, šlapime, gleivėse bei sekretuose...) ir net atskirų organų audiniuose. Hormonų kiekių bei padėties preciziškas sekimas veda į neklaidų patologinių stovių (įskaitant ir psichinius*) supratimą, optimalinės dozės nustatymą, nepageidaujamų efektų sumažinimą ir apskritai gydymo sėkmingumą.

BIBLIOGRAFIJA

Rinktiniai šaltiniai

- ABDERHALDEN, R., *Die Hormonen*, Berlynas, 1952.
 APPLEZWEIG, N., *Steroid Drugs*, New Yorkas, 1962.
 BILIKIEWICZ, T., *Psychiatria kliniczna*, Varšuva, 1957.
 BONISKOVIČ, CH., *Methodik der Hormonenforschung*, 1937, 39 t.
 CALDWELL, A. E., *Psychopharmaca*, Washingtonas, D. C., 1958.
 DATI, T., *Endocrinologia sessuale*, Roma, 1955.
 DORFMAN, R., (ed.), *Pituitary-Ovarian Endocrinology*, Lisabona, 1963.
 FOURNIER, G. C. M., *Tratado de endocrinología clínica*, 1950.
 GELLHORN, E., *Physiological Foundations of Neurology and Psychiatry*, Minneapolis 1953.
 GRINIUS, A., *Do certain Steroids affect the Viability of Cells?*, 1959.
 GRINIUS, A., *Polyglot Medical Dictionary* (Ruošijama).
 GRINIUS, A., *Steroid Hormones: Clinical Application and Path.* (Ruošijama).
 LEATHAM, J. H., (ed.), *Hormones and the Aging Process*, New Yorkas, 1956.
 LIPSCHUTZ, A., *Steroid Hormones and Tumors*, Baltimorė, 1950.
 MEYLER, L., *Side Effects of Drugs*, Bazelis, 1964.
 MORICARD, F., *Hormonologie sexuelle humaine*, 1943.
 MUCCHIELLI, R., *Philosophie de la méd. psychosomatique*, Paryžius, 1961.
 PINCUS, G., (ed.), *Recent Progress in Hormon Research*, 1947, 63 t.
 SELEY, H., *Textbook of Endocrinology*, Montrealis, 1955.
 ZAKUSOV, V. V., *Farmakologija nervnoi sistemi*, Maskva, 1953.

Dr. AL. GRINIUS

Chicago-Washington, D. C., J. A. V.

* Šios problemos platumas reikalauja vėl atskiros temos kita proga.

HORMONES FROM THE MODERN THERAPEUTIC AND PATHOLOGIC POINTS OF VIEW

by

AL. GRINIUS D. M.

Summary

After a general introduction the most recent problems in steroid hormonology are discussed. Pathological as well as therapeutic aspects are generally touched. The dangers of (unskilled) treatment as well as side effects are stressed.

World wide selected references of this highly specialized field are given at the end of the lecture.

NACIONALSOCIALISTINIS IR KOMUNISTINIS GENOCIDAS LIETUVOJE

Iki kolei, Viešpatie, šventasis ir tikrasis, Tu neteisi ir nekeršiji už mūsų kraują tiems, kurie gyvena žemėje ? (Apreiškimas, 6, 10).

I. ISTORINĖS PARALELĖS

Lietuvos šalis yra ne tik didvyrių žemė, bet ir kankinių tauta. Ją slegia septyni šimtai metų užlūžtančių kovų vakaruose su germanų Skile ir tiek pat metų rytuose su slavų Charibde. Sunki mūsų istorijos dalia ir grasi ateitis. Maironio žodžiai « nebijokim vargo kieto, nes be jo galiūnai pūna » arba Putino, — kad « Tauta būtų amžina — ji turi mokėti gyventi laisvėje ir nepalūžti vergijoje » — yra padrasinanti paguoda, bet ne išgelbėjimas. Tikrai, mūsų tautos gyvenimo audeklas yra apmestas kančiomis ir ataustas herojiškumu. Jie neatskiriami vienas nuo kito. Atrodo, kad jie išsrovena vienas iš kito. Jie apsprendžia mūsų tautos būdo turinį ir lemia jo apraiškas. Jotvingiai ... galindai ... prūsai! Kur dingo jie? Neklauskime ... Amžiai užmaršą ant jų užrito. Tik legendos, prikrautos tragizmo, apie juos byloja. Senieji metraščiai juos sumini trumpais sakiniiais, ir dar išlikęs vienas-kitas vietovardis ...

Homicidas — žmogžudybė, matomai, yra imanentiška žmogui paliestam pirmgimės nuodėmės. Pirmoji žmogžudystė buvo brolių žudystė: Kainas nužudė brolių Abelį. Ir nuo tada « Kaino rasė į dangų kopia ir meta Dievą žemėn ».

Istorijoje yra žinomi skaitlingi masiniai žmonių žudymai. Iki krikščionybės įsisunkimo į visuomeninį ir valstybinį gyvenimą, galima sakyti, buvo visuotinis paprotys, kad nugalėtų gyvybė ir turtai priklausė nugalėtojų. Grėsmingai aidai amžiuose Romėnų formulė *Vae victis* — vargas nugalėtiems. Karai buvo paprastai baigiami besąlyginiu pasidavimu, Rooseveltto formulė *Unconditional*

surrendering. Buvo sunaikinama ne tik nugalėtųjų kariuomenė, bet ir nužudoma daug vyrų arba paimami į nelaisvę ir padaromi vergais.

Tvirtovės ir miestai buvo sunaikinami ir sulyginami su žeme. Tai labai primena Hitlerio kliegiantį šauksmą: *Ich werde ihre Städte ausradieren*. Dievnamiai buvo sugriaujami, dievaičių stabai pagrobiami ir išvežami. Ar tai nėra religinis genocidas? Toksai elgesys nebuvo slepiamas, bet viešai skelbiamas. Tik prisiminkime rūstaus Katono kartojimą Romos senate: *Ceterum censeo Carthaginem delendam esse*.

Tais laikais dažniausiai grūmėsi dvi skirtingos tautos, dvi skirtingos kultūros — tai nugalėtos tautos išžudymas, įverginimas arba išvedimas, išvaymas į nelaisvę yra gryno vandens genocidas. Bet tuomet žmonės vengė rafinuotų žodinių pinklių ir vartodavo aiškesnes sąvokas. Todėl visus tokius veiksmus vadino žmogžudybe, nes visokis nekalto žmogaus žudymas yra žmogžudystė. Dėl to prof. R. Lemkino, didelio humanisto ir žudomų tautų draugo, naujadaras *genocidas* (*genus* — *gentis*, *caedere* — žudyti) nieko naujo neatnešė, o tik gal kiek pabrėžė tautinių grupių žudymo baisumą, bet tuo pačiu pridengia šešėlių žmonių *holokausto* žiaurumą.

Tai Babilonijos valdovas Nabuchodonosaras sugriovė Jeruzalę. Jis tris kartus didelę žydų tautos dalį, drauge su pranašais Ezekieliu, Danieliumi ir Baruchu, išvarė per dykumas į nelaisvę, iš kurios juos paleido Persijos karalius Kiras (538 m. prieš Kristų), užkariavęs Babiloniją.

Tai Egipto faraonas įsakė: naikinti, žudyti ir išgaišinti žydus¹. Tai labai primena Hitlerio-Himmlerio *Final Solution* — žydų tautos likimo baigiamąjį sprendimą.

Tai Romos legijonai, vadovaujami Publijaus Kornelijaus Scipiono, sunaikino (146 m. prieš Kristų) Didonos įkurtą, žydintį, turintį 700.000 gyventojų Kartaginos miestą.

Tai Vespasianas sugriovė (70 m. po Kristaus) Jeruzalę, nepalikdamas akmens ant akmens, ir išblaškė žydus į keturių vėjų šalis.

O mūsų eros penktame šimtetyje ten, kur praskriejo Atilos (gotiškai - tēvelis) — Dievo rykštės — raiteliai ir pražygiavo jo rykiuojami hunai, net žolė neaugo per ilgus dešimtmečius. Keletą šimtmečių vėliau paslaptingos Mongolijos stepėse iškilęs Džingischanas, kaip viesulas, nesustabdomai peržygiavo skersai Aziją ir pasiekė net Vakarų Europą. Teigiama, kad jo kariauna išžudė

¹ *Exodus* 1, 8-22.

apie 20.000.000 įvairių tautybių žmonių. Savo pergalėms atžymėti, jis sukraudavo kalnus iš nukirstų priešų galvų.

Genocidinių veiksmų buvo padaryta nemažai ir viduramžių Europoje — kryžiaus karų metais bei turkams užkariavus Bizantiją ir pietrytinę Europą.

O išnaikinimas albigiečių (1208-1226), arba veiksmai atlikti vaduojantis lapidariniu posakiu — «geriau sunaikinti kūną, kad išgelbėti sielą», arba Augsburgio susitarimas (1555) ir įgyvendinimas jo turinio *cuius regio — eius religio*, ar nepriklauso vienai ar kitai genocido rūšiai? Tik XVIII-XIX šimtmečiuose nebuvo didesnės apimties genocidinių veiksmų. Atrodė, kad žmonija pasuko tauresniais keliais. XIX šimtmetyje po Solferino kautynių (1859) šveicaro Henry Dunant entuziastiškomis pastangomis 1864 m. buvo įkurtas Tarptautinis Raudonasis Kryžius ir pasirašyta konvencija užtikrinusi karo sužeistiesiems, medicinos personalui bei ligoninėms neliečiamybę ir globą. Ženevos konvenciją sekė Haagos konvencijos ir Briand-Kellogo paktas. Atrodė, kad nors žmonija nesugebėjo eliminuoti karo iš tarptautinių santykių, jai vis tik pavyko apvaldyti jo apokaliptines apraiškas.

XIX amžiaus antroje pusėje išsiskleidė Europoje nauja ekonomiška struktūra ir visuomeniška diferenciacija. Į žmogaus žinią įsiveržė darvinizmas su gyvulių rūšių tarpusave kova už buitį (*Kampf um Dasein*), kurią laimi geriausi vienetai («antgyvuliai»). Marksas perkėlė darvinizmo teoriją į sociologiją. Savo moksle jis pakeitė zoologinių veislių (rūšių) kovą socialinių klasių kova ir išpranašavo laimėsiančią klasę proletarijatą. Pergalė turėjo būti pasiekta su pagelba proletarijato diktatūros, kurią, kaip matysime vėliau, Leninas-Stalinas prisotino genocidine dinamika.

Beveik tuo pačiu laiku darvinizmas įsiveržė ir į filosofiją. Nietzsche, pakeitęs sąvoką klasė sąvoka rasė, sukūrė antžmogio (*Übermensch*) tipą. Jo plagijuotas *Ecce Homo* buvo pastatytas anapus gėrio ir blogio.

Pasaulio Kūrėjas nepanorėjo būti be žmogaus. Jis buvo reikalingas pasaulio reiškinių pilnačiai ir įprasminimui. Todėl įkvėpė į gamtinius elementus dievybės kibirkštį, kuri turi tobulinančios raidos etapais veržtis į Omegos tašką.

Žmogus be Dievo negali būti žmogumi. Jis netenka imanentinio idėjinio faktoriaus, vairuojančio dvasinį augimą ir tobulėjimą. Jokie kiti gyviai, išskyrus žmogų, nežino Dievo sąvokos.

Dievui užgesus žmoguje — žmogus nužmogėjo. Dvasinė evoliucija nutrūko. Prasidėjo dorinė reinvoliucija ir grįžimas į *Pithecanthropus — Homo Neandertalensis* fazę. Molotovas, vienas iš žy-

miųjų komunizmo ideologų ir vykdytojų, kvalifikavo nacional-socialistus: «Jie yra šiandieniniai kanibalai»². Bet gana dažnai atsitinka, kad nusikaltėlis, norėdamas pasiteisinti, savo ydas prisikiria priešininkui. Nacizmas 1936 m. tik veržėsi išlipti iš vystyklų, o komunizmas jau buvo 19 metų bernas. Ir nacionalsocializmas, ir kariaujantis komunizmas yra du broliai Kainai. Jų esmė mažai kuo skiriasi, o jų praktiško reiškimosi metodai įvairuoja tik brutalumo gradacija. Tad nėra pagrindo nustepti, kad filosofinis *deicidas* ir zoologinio komunizmo skelbiamas *homicidas* suskaldė kultūros žievę, kurią per ilgus šimtmečius pavyko krikščionybei išauginti žmogaus sąmonėje. Evangelijos skelbiama visuotina žmonių lygybė ir tarpusavė meilė buvo sunkiai pažeistos. Tą procesą palengvino krikščionybės užsidarymas į intelektualinį-kultūrinį ir sociologinį *sui generis* getą, kuriame ji slėpėsi nuo reformacijos iki XIX amžiaus vidurio. Pro sužalotos krikščioniškos kultūros plutos properšas iškisio galvą skersakis skitas Rytuose, o Vakaruose — barbaras teutonas. Pirmojo pasaulinio karo skerdynės. Žuvimas daugelio milijonų doriniai ir fiziniai stipriausių žmonių. Žmogaus kovoje už būvį žūsta patys geriausi, rinktiniai elementai. Silpniesnieji ir silpni, pelai, palieka. Koksai prieštaraivimas Darvino natūralios atrankos teorijai. Prie to pridėsime dar sunaikinimą neįkainuojamų kultūrinių turtų ir milžiniškų medžiaginių vertybių. Visa tai sudarė palankias sąlygas pasireikšti chaosui. Į istorijos sceną įžengė naujųjų amžių Džingischanas — Leninas, Stalinas, kovojančio sovietinio komunizmo ir *homo sovieticus* kūrėjai. Penkiolika metų vėliau Vokietijoje išigalėjo Atila Antrasis — Hitleris, maniakiškai pasiryžęs «išgryninti», jo įsitikinimu, išsigimusią žmonių, germanų rasę padaryti antžmogių tauta ir išplėsti žemės paviršiuje *pax germanica*.

Dvi totalitarinės galybės. Dvi totalitarinės doktrinos, kurių pagrinde buvo dorinė samprata, priešinga natūraliniams dėsniams, kuri neigė žmogaus asmenybę ir jos reikšmę kultūros ir visuomeninio bei ūkiško gyvenimo organiškioje raidoje. Jų kūrėjai traktavo žmogų, žvelgė į žmogų, kaip dresiruotojai į laukinį džiunglėse pagautą žvėrį. Jo prijaukinimui vartoja net įkaitintą geležį, nes totalitarinės sistemos naujam žmogui ir naujai santvarkai sukurti reikalingos neriboto psichosomatinio smurto.

Tos dvi priešiškos sistemos degė viena kitai kainiška neapykanta. Daugelio žmonių sąmonėje gyveno baimė ir panika. Bet ano meto galiūnai beveik nieko nedarė, kad užbėgti už akių artėjančiai katastrofai. Gal dėl to, kad jos tyčia norėjo, o gal dėl to,

² VIII Komunistų partijos kongrese, 1936 m., Maskvoje.

kad netikėjo tą, ką Hitleris skelbė savo *Mein Kampf* ar Leninas išdėstė savo 10.000.000 žodžių raštuose. Galop vulkanas išsiveržė, jo lava užliejo visą pasaulį ir mūsų šalį.

II. NACIONALSOCIALISTINIS GENOCIDAS LIETUVOJE

1. *Nacionalsocializmo genocidą paruošiantieji įstatymai ir jų taikymas Vokietijoje.* — Vienas iš pagrindinių nacionalsocializmo tikslų buvo germanų rasės supremacija. Rasistinių teoretikų nuomone, ją galima pasiekti tik išlaikant rasės, tai yra jos kraujo, nuo kurio priklauso tautos dvasinės ir fizinės savybės, grynumą. Todėl Hitlerio pasaulėžvalgoje, o vėliau teisėje, sociologijoje ir geopolitikoje buvo lemiančiai sviri *Blut und Boden* (Kraujas ir žemė) sąvoka. Tai buvo irracionalinės, jėginės (*Idée fixe*) idėjos.

Kraujas ir žemė turėjo būti tik germaniškos. 1937 m. lapkričio 5 d. Hitleris išdėstė aukštajai kariuomenės vadovybei būsimą karo tikslus. Rytuose turi būti padaryta tuščia erdvė germanams. Nacionalsocializmas atmetė pavergtų tautų germanizaciją. Užkariautos erdvės turėjo būti depopuliarizuojamos (nužmoninamos). Jose gyvenusios tautos išnaikinamos arba išgabenamos kitur, arba padaromos amžiams darbiniais vergais.

Hitlerio galybei Vokietijoje ir užsieniuose griūtiškai augant, spartėjo įgyvendinimas nacinės pasaulėžvalginės sampratos. Netrukus buvo išleisti įstatymai priverstinai moterų ir vyrų sterilizacijai vykdyti: jais norėta sumažinti paveldimų psichinių ligų ir lytinių perversijų skaičius. Kiek vėliau pasirodė įstatymas vokiečių kraujui ir garbei apsaugoti. Jūs sekė Nūrnbergo įstatymai, išskyrę žydus iš vokiečių bendruomenės. Tuo būdu buvo apvilkti įstatymų rūbais socialistinės Vokiečių Darbininkų Partijos³ 1920 m. programos 4, 5, 8 ir 17 paragrafai. Tai buvo žiaurūs, nedemokratiški, rasizmo sunka nudažyti įstatymai. Juose gausu įžeidžiančio žmoniškumą smurto, bet dar nėra aiškaus genocido.

Galima buvo laukti, kad Vokietijos žydų ir kitų svetimšalių klausimui bus pritaikintas programos 8 paragrafas, pagal kurį «visi nevokiečiai, atvykę į Vokietiją po 1914.VIII.2 d., turėtų tuoj pasitraukti iš Reicho». Todėl ir buvo daromi įvairūs planai žydams išgabenti. Tik nepavykus masinės emigracijos įvykdyti, karui prasidėjus griebtasi žmogžudystės.

Hitleris negalėjo iškeldinti vokiečių iš Reicho, todėl jų gryninimą galvojo atlikti su eutanazijos pagalba. Dar 1935 m. pradžioje Hitleris prasarė Reicho gydytojų vadui Gerhardui Wagne-

³ Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter-Partei (NSDAP).

riui: « Jei ateis karas, aš esu apsisprendęs vykdyti eutanaziją, nes karo metu tai yra labiau įmanoma ». Tam tikslui buvo įsteigti « Mielaširdingi Namai Įstaiginei Globai » (*Charitable Foundations for Institutional Care*). Hitleris taip pavadino žudymo įstaigas, o Stalinas suteikė panašioms įstaigoms irgi garbingą vardą: « Pataisomojo Darbo Stovykla » (*Ispravitel'nago truda lager*). Tai didžiojo melo padariniai. Tuose mielaširdinguose namuose buvo įrengti prietaisai skleidžiantys nuodingas smalkių dujas (CO). 1939 m. rugsėjo 1d. prasidėjo Vokietijos žygiavimas į Varšuvą. Tą pačią dieną Hitleris paskelbė dekretą: nepagydomus ligonius pervežti į minėtus globos namus ir suteikti jiems maloningą mirtį ... Masinė ir priverstinė eutanazija nacionalsocialistų doriniu supratimu nėra žmonių žudymas, bet medicininis veiksmas — *medical matter* (Dr. Servatius). Nei ligonys, nei jų giminės nieko apie tai nežinojo. Atvykusius gabendavo į dušų ir vonių kambarius. Visur buvo šūkliai *Heil Hitler* ir *Kraft durch Freude*.

Dar 1940 m. žydai psichiniai ligoniai buvo atskirti nuo vokiečių ir buvo sutelkti Bendorf-Sayn gydymo įstaigoje. Tik 1942 m. jie pervežti į Liublino (Lenkija) žudymo įstaigą. Bendorf-Sayn užsidarė 1942 m. lapkričio mėn.⁴

Panašiai, ir Stalino perauklėjimo stovyklose netrūko šūkių: Tegyvuoja Tėvas ir mokytojas Stalinas; Darbas išaugina naują žmogų; Karas rūmams — taika bakūžėms.

Mielaširdingieji Hitlerio namai buvo Dachau, Oswięcinas (Auschwitz), Chelmno, Maidanekas, Belzekas, Buchenvaldas, Treblinka, Sabibor, Ravensbruckas. Tarp 1939 m. gruodžio ir 1941 m. rugpiučio mėn. virš 100.000 luošų ir psichiniai nesveikų vokiečių ligonių buvo nugabenti į « mielaširdingas » gydyklas, iš kurių niekas gyvas neišėjo. Nunuodyti dujomis buvo sudeginami. Urnos su pelenais buvo nusiunčiamos artimiesiems. Savaimė suprantama, kad buvo pridedamas ir užuojautos laiškas, kuriame buvo pažymėta, kad velionis mirė savo mirtimi nuo vienos ar kitos ligos. Bet žudyklų aukšti kaminai, iš kurių per dienas ir naktis veržėsi sunkūs, juodi ir durpių spalvos dūmai, kurie nusėsdami skleidė degintos mėsos kvapus, atkreipė žmonių dėmesį. « Gydyklų » paslaptis netrūkusi išaiškėjo. Pakilo rūstaus protesto bangos.

Gailestingumo mirties vykdymas germanams buvo sustabdytas bent laikinai. Eutanazijos specialistai buvo perkelti į okupuotas sritis. Mielaširdingi darbai buvo atiduoti Himmlerio žinybos administracijai. Jau 1942 m. sausio mėn., kuomet vokiečių ofenzyvą link Maskvos sustabdė ne tik iš Sibiro atgabentos Sovietinės,

⁴ Dr. L. CONTI raštas *Heil- und Pflegeanstalten*, 1939.X.24, 825 nr.

gen. Žukovo vadovaujamos, armijos, bet ir išimtinai šaltoji žiema, nuo kurios nukentėjo daug *Wehrmachto* karių, kurių fiureris iš savo neapdairumo ir perdidelio pasitikėjimo savo laime neap rūpino žiemos rūbais, priešakinio fronto baruose operavo visiškai slapta eutanazijos specialistai ... ir, suradę pusiau užsnigtus ir apledėjusius sužeistus karius, « teikė » jiems pagalbą ... išvirkšdami nuodų ⁵.

Bet, galimybė būti nunuodytam dujomis, giliai buvo įstrigusi vokiečių sąmonėje ir tai jiems, giliai paveiktiems masinės hipnotizuojančios propagandos, buvo, matomai, priimtina. Grafas Hans von Lehnsdorf savo veikale ⁶, cituoja vienos vokietės pabėgėlės iš Rytprusių posakį: « Rusai niekuomet mūs negaus. Fiureris neprišleis prie to. Jis greičiau nunuodins mus visus dujomis ». O Reck-Malleczewen mini vienos nacių moterų vadės pranešimą, turėtą 1944 m. vasarą Bavarijos moterims. Ten prelegentė neslėpė nuo klausytojų kritiškos padėties, net prileido galimą karo pralaimėjimą. Bet vis tiek padorus vokiečiai neturėtų dėl to sielotis, nes fiureris « yra nepaprastai geras, jis paruošė visai vokiečių tautai lengvą mirtį. Jie visi taps švelniai numarinti, jei bus aiškiai matomas nelaimingas karo galas ». Autorius pabrėžia, kad tai yra tikras faktas ir priduria: « Tuos žodžius pasakė geltonodė — tulžies spalvos — maždaug 40 metų amžiaus su beprotiškomis akimis moteris. Ir kas atsitiko? Ar klausytojai — Bavarijos ūkininkai — panėrė ją į artimiausią ežerą atvėsiniui jos entuziazmo mirčiai? Nieko panašaus. Jie linguodami galvas neėjo namon » ⁶.

Jau matėme, kad Hitleris įvykdė pirmuosius genocidinius veiksmus vokiečiuose: eutanazijos programa, priverstina sterilizacija ir t. t. Genocidinė konspiracija prieš žydus ir kitas tautines grupes paliko ilgesnį laiką slapta. Bet ji išsiverždavo protarpiais į viešumą. Jau 1935 m. Hitleris pasakė: « Jei tarptautiniams piniguočiams — Europos ir kitų šalių žydijai — pavyks įstumti tautas į kitą pasaulinį karą — tai ne žemė bus subolševikinta (o tai būtų žydų pergalė), bet bus sunaikinta žydų rasė Europoje. » Tą patį jis pakartojo 1939 m. Reichstagui: « Dar vieną kartą aš noriu būti pranašu: jei tarptautiniai žydai piniguočiai Europoje ir kitose šalyse įvels tautas dar į vieną pasaulinį karą, tai to pasekmėje neišvys pasaulio bolševizacija ir neatneš pergalės žydijai, bet bus sunaikinta žydų rasė Europoje ». Tik viena dalis jo « pranašystės » išsipildė: jam pavyko žymią dalį Europos žydų sunaikinti. Bet jis atidarė plačiausius vartus bolševizmui į Europą

⁵ HANNAH ARENDT, *Eichmann in Jerusalem*, New Yorkas, 1963, 95-97 psl.

⁶ RECK-MALLECZEWEEN, *Tagebuch eines Verzweifelten*, Stuttgartas, 1947.

ir Aziją. Gal tik branduoliniai ginklai, kurių Stalinas tuo laiku dar neturėjo, sutrukdė naujų amžių Džingischano žygiavimą iki Atlanto ir Viduržemio jūros.

Nacionalsocializmo ideologai nusprendė, kad į sąvoką «gyva medžiaga, bet neverta gyventi» įeina: žydai, čigonai, karajimai, komunistiniai komisarai, lenkai ir visokie Trečiojo Reicho priešai, o juo galėjo lengvai patapti kiekvienas pasipriešinąs nacionalsocializmo santvarkai. Nacių genocidiniai planai numatė sunaikinti ne mažiau 30.000.000 žmonių, iš kurių turėjo būti apie 11.000.000 žydų⁷.

Išiziebęs karas pagreitino Hitlerio kraugeringos grėsmės realizavimą. Nürnbergo teisme Erwin Lahousen paliudijo, kad Hitleris įsakė nugalabinti Lenkijos žydus pirmomis karo dienomis. Tasai įsakymas lietė ir lenkų inteligentiją, diduomenę ir katalikų dvasininkus. Heydrich pasiuntė (1939.IX.29). Vykdyto (Einsatzgruppen) grupių vadams slapta PP III-228-39 žydų naikavimo planą. Jis buvo pradėtas vykdyti okupuotoje Lenkijoje. Reicho ir Sovietų Rusijos karui prasidėjus, Hitlerio pavaduotojas reichsmaršalas Goeringas rašė (1941.VII.31) Heydrichui: «Aš pavedu šiuo jums imtis visų paruošiamųjų darbų beveik galutinam žydų klausimo Vokietijos įtakoje esančioje Europos dalyje išsprendimui. Visos kitos vyriausybės įstaigos, kurios naudingos tam reikalui, bendradarbiaus su jumis. Aš taip pat įpareigoju jus kiek galima greičiau atsiųsti visuotinį planą, apimančią organizacines, faktines ir medžiagines priemones, reikalingas norimo galutinai žydų klausimo sprendimui». Čia pridėsime, kad nutarimas įvykdyti «galutiną sprendimą» (*Final solution*) buvo padarytas 1942 m. sausio 20 d. slaptoje Wannsee (Berlyno priemiestis) konferencijoje⁸.

Heydrichas pasiūlė visus Europos žydus nugalabinti nušovimu. Hitleris, Goeringas, Himmleris pritarė tai formulei. Ir ji pradėta vykdyti. Paskui pirmyn žygiuojantį Wehrmachtą sekė keturios — A, B, C, D — Vykdyto (*Einsatz*) grupės, kurias tas pats Heydrichas pasiuntė į okupuojamas sritis žydams bei kitoms tautybėms ir bendrai visiems Reicho priešams sutvarkyti, t. y. atlikti Sovietų Rusijoje ypatingus uždavinius, kuriuos 1941 m. kovo mėn. savo įsakymu Hitleris pavedė atlikti Himmleriui. Tos grupės buvo sukomplektuotos iš SS vyrų. Heydrichas atrinko joms vadovauti SS elitą, dažnai turintį akademinius laipsnius⁹. Himmleris, kaip

⁷ Gen. BACH VON ZELEWSKI 17 liudymas, žr. L. POLIAKOV, *Auschwitz*, 1946.

⁸ R. KEMPNER, *Eichmann and Komplizen*, Zürichas, 1961.

⁹ HANNAH ARENDT, *Eichmann in Jerusalem*, New Yorkas, 1963, 93 psl.

vyriausias SS dalinių vadas, išlydėjimo į žygį kalboje pareiškė: «Jūs turėsite reikalo su gyva medžiaga, bet neverta gyventi... Tai kovos, kurių ateinančios kartos neturės vėl kovoti... Įsakymas išspręsti žydų klausimą yra labiausiai gąsdinantis (bauginantis) įsakymas, kokį organizacija gali gauti. Mes suprantame, kad tai, ko mes iš jūsų norime, yra antžmoniška ir bus «antžmoniškai nežmoniška» (*übermenschlich-unmenschlich*)... Jūsų darbas tai vykdymas didžiojo tikslo, kuris pasitaiko vieną kartą per 2000 metų». Tų kriminališkų uždavinių vykdymą lydėjo sunkiai atvaizduojamos baisenybės. Net mirties ministeris Eichmannas pasakė: «Mums nerūpėjo, ar mes mirsime šiandien, ar rytoj... buvo tokie laikai, kuomet mes prakeikėme išaušusį rytą, kuris rado mus gyvus»¹⁰.

Tai viskas vyko Europos centre, dvidešimtojo šimtmečio vidury. Policijos generolas Bach von Zelewsky, paklaustas Nürnbergo byloje (1946), kaip galėjo tokios apimtys nekaltų žmonių žudynės būti vykdomos, atsakė: «Aš galvoju, kad jei per metų metus, per dešimtmečius, yra iškilmingai skelbiamas mokslas pagal kurį slava yra mažavertė rasė, o žydai net ne žmonės — tai tokios pasekmės yra neišvengiamos».

Žydų ėdikų (*Judenfresser*), kaip Julius Streicheris ir jo laikraštपालाकिस *Der Stürmer*, ir kitų tautų niekintojų skaičius didėjo. *Hitlerjugend* ir rudmarškiniai SA marširuodami dainavo: «*Wenn das Judenblut von dem Messer rinnt ...*» Bus lengviau tuos «antžmogiškai nežmoniškus» veiksmus suprasti, jei prisiminsime vokiečių tautos masių klie dintį entuziazmą, kurio antplūdyje virš 90% vokiečių tautos 1933 m. lapkričio mėn. balsavo už Hitlerį. Net filosofas, egzistencializmo kūrėjas Martin Heideggeris apaštališkai skelbė: «Führeris ir tik jis vienas yra dabartinės ir būsimos Vokietijos realybė ir įstatymas»¹¹.

Kai kurie kiti tų laikų mintytojai išgyveno dar gilesnę ekstazę ir net įsimylėjimą. Tik skaitykime: «Kiekvieną kartą išgirdęs tą balsą, aš noriu pribėgti ir sušukti: štai aš, imki mane ir mano jėgas, mano žinias, mano valią, panaudoki juos tavo didiesiems tikslams... Jo balsas visuomet gimdo naują sprendimą, aiškų ir paprastą. Jis sukelia visuomet realybę ir teisybę, bet jis kalba kukliausiais žodžiais... To balso giliausia reikšmė teikti mums tikėjimą»¹².

¹⁰ Ten pat.

¹¹ M. HEIDEGGER, *Freiburger Studentenzeitung*, 1933.II.3 d. nr.

¹² WOLFGANG BRUGGE, *Nationalsozialistisches Bildungswesen*, 1937, 577-578 psl.

Tik nereikšminga tautos mažuma atskilo nuo oficialios rasistinės ideologijos ir atsidūrė *sui generis* vidinėje emigracijoje. Laike vienu kitu metų tikėjimas į Hitlerio tobulumą ir germanų kraujo dorybių vertingumą tapo beribis ir besąlyginis. Beveik visi Reicho piliečiai įtikėjo Hegelio posakiu: «Kaip audra grynina jūros vandenį, taip karas stiprina tautos dorinę sveikatą». Išsipildė ir kita Hegelio pranašystė: «Individai dingsta suėję į sąlytį su visuotina substancija (tautos ar valstybės dvasia) ir pastaroji suformuoja individus, kokių jos pačios tikslai reikalauja».

Kraujo mitas ir rasinė supremacija tapo dominuojantys veiksniai tų laikų vokiečių tautos pasaulėžvalgoje. Masyvinė propaganda, spaudos pavergimas, politinių partijų, profesinių sąjungų, nepritariančių nacinei pasaulėžvalgai, uždarymas, priverčiamoji darbo stovyklų nacionalsocializmo priešininkams izoliuoti įsteigimas, visiškas užvaldymas jaunimo organizacijų, suformavo plačiuose tautos sluoksniuose «naujoviškas», ištekancias iš kraujos rasės ir jėgos garbinimo, normas.

Nacionalsocializmui pavyko dalinai nustelbti krikščionybę, krikščionišką dorovę, o taip pat liberalizmą, paremtą humanizmu, ir masiniai infiltruoti rasistinį panteizmą ir senųjų germanų barbarija dvelkiančią civilizaciją.

Hitlerio diktatūrinė samprata sugebėjo sutelkti individualius ir kolektyvius žmonių sugebėjimus ir energijas. Tasai pilnutinis integravimas reikalavo visiško ir besąlyginio pasaulėžvalgos sutapatavimo ir praktiško realaus gyvenimo. Tik todėl Hitleriui pavyko padaryti nemaža gero savo tautai. Ir tik dėl to jis pajėgė įvykdyti istorijai nežinomos apimties nekaltų žmonių žudymą — genocidą. Galima sakyti, jis sukūrė genocidinę pramonę, kuri nugabino apie 20.000.000 įvairių tautybių žmonių. Jų daugis buvo slavai — rusai ir lenkai — ir apie 5.000.000 žydų. Tiems nusikaltamiems darbams atlikti Hitleris panaudojo Trečiojo Reicho valstybinį aparatą ir keletą specifinių ir specialiųjų organizacijų — Nacių partiją, SS, SD, Gestapo ir SA¹³. Hitleris, laike paskutinių penkių metų savo «tūkstantmetinio» reichio, įvykdė tiek ir tokių nusikaltimų prieš žmogų ir žmoniškumą, kad smarkiai sužalojo vokiečių tautos moralinį ir kultūrinį turį ir paveikslą, kurį ji susikūrė per 1000 istorijos metų. Tauta filosofų, muzikų, mokslininkų tapo modernio rafinuoto genocido giminė. 1938 m. Göringas sakė: «Aš nenorėčiau būti žydu». Po Reicho besąlyginės

¹³ NSDAP — Nationalsozialistische Deutschlands Arbeiter Partei; SS — Schutzstaffel, rinktinė nacių partijos ginkluota jėga, dėvėjo juodą uniformą; SA — Sturmabteilung — smogikai, dėvėjo rudą uniformą; Gestapo — Geheime Staatspolizei; SD — Sicherheits Dienst.

kapituliacijos, kuomet išryškėjo Nacių genocidiškas smurtas, daugelis vokiečių sakė: «Yra gėda būti vokiečiu». Praeis daug žmonių kartų, kol tie nusikaltimai bus užmiršti. Hitlerio kruviniems žygdarbiams prilygo ir net juos pralenkė tik Stalinas savo teroristiniais veiksmais. Bet jiedu buvo du draugu. Ir jų draugystė buvo cementuota jų bendrų aukų krauju.

Aš paliečiau išsamiai nacių ideologų pažiūras į žmogų, jų elgesį su savo tautiečiais ir *a priori* paruoštais nuostatais, kuriais turėjo būti sutvarkomi invalidai, žydai ir okupuotų sričių gyventojai. Jų įvykdymas nešė mirtį ir vergiją. Bet nacionalsocialistai jų įgyvendinimą laikė istoriniu nuopelnu žmonijai ir neužmirštamumui pasitarnavimu vokiečių tautai. Tai jie, persisunkę fanatizmu, ir padarė. Rudo ir raudono genocido vykdytojai bando tuos darbus pristatyti kitoms tautybėms. Bet jų makiaveliški siekiai aiškūs: sufalsifikuoti faktus ir nuplauti nuo savęs ir savo ainių nekaltais pralieto kraujo kerštą ir prakeikimą.

2. *Žydų išžudymas Lietuvoje.* — Žydų naikinimas buvo vykdomas tokia sistema: registracija, koncentracija, žudymas.

Vykdomosios komandos pareigūnai įsakydavo suregistruoti žydus, pusžydžius, čigonus ir karajimus. Registraciją turėjo atlikti okupuotų vietovių savivaldybiniai organai arba minėtų grupių atstovai. Registracijos tariamieji tikslai buvo: maisto kortelių išdavimas ir įdarbinimas. Suregistruotus nugabendavo į vietas, kuriose buvo numatyta įsteigtą getą. Kiekvienas getas privalėjo išsirinkti žydų arba Vyresniųjų Tarybą. Jos dydis buvo 12 narių mažesniuose (iki 10.000 žmonių) ir 24 — didesniuose (virš 20.000) getuose. Tarybos turėjo plačias galias. Jos vykdė visus SS įsakymus ir buvo asmeniškai atsakingos už vidinę tvarką, maitinimą, sveikatingumą ir darbingųjų atrinkimą. Taryba savo žinioje turėjo geto policiją.

Laikui atėjus, geto gyventojai buvo gabenami į žudymo vietą. Aukoms nebuvo pranešama, kokių tikslu jos išvežamos iš geto. Nužudytų laidojimui buvo naudojami specialiai iškasti, dažnai pačių naikinamųjų jėgomis, grioviai, arba natūralūs žemės įdubimai, jei tokius pavykdavo surasti.

Nugalabinimą vykdė ypatingi šaudymo būriai kariška tvarka. Būrių dalyviai išeidavo specialius trijų savaičių žmonių šaudymo kursus. Žudytiini buvo gabenami į ekzekucijos vietą sunkvežimiais mažomis grupėmis, tik tokio dydžio, kokį galima tuoju, vienu mostu, sušaudyti¹⁴. Dalinio vadas turėjo patikrinti, ar nėra užsilikę gyvų. Tokius pribagdavו revolverio «malonės» šūviais.

¹⁴ Minister of Death, O. REYNOLDS, *Dell Book*, 1961, 113-117 psl.

Šaudomieji turėjo išsirengti iki baltinių, o žiemą nusiimti tik apsiaustus. Aukos turėjo stovėti ar klūpėti prie griovio krašto. Vaikai ir moterys buvo žudomi tuo pačiu būdu. Tik nuo 1942 m. pavasario Himmleris įsakė vaikus ir moteris žudyti dujomis¹⁵. Nužudytus guldė eilėmis. Dažniausiai būdavo 5-6 eilės. Masiniai kapai buvo užverčiami žemėmis, bet dažnai nepakankamu kiekiu. Lavonams pradėjus griūti, žemės danga plysdavo ir išsikišdavo nukankintų rankos. Panašiai atsitikdavo ir po didelių staigių liūčių.

Einsatz grupių bendradarbiavimas su kariuomene buvo glaudus. Jos buvo kariuomenės administruojamos. Bet jų veikimas priklausė tiesioginiai nuo SS reichsfürerio Himmlerio. Jos nešė visą teisinę atsakomybę už savo veiksmus. Kariams buvo griežtai uždrausta ir žudyti ir net stebėti žudynes. Kariuomenė neleido daryti pogromų. Linčiovimo teisingumas prieš žydus ir kitokie teroristiniai veiksmai turi būti užkardomi visomis priemonėmis. Ginkluotos pajėgos netoleruos, kad vienas teroras (sovietiškas) būtų pakeistas kitu¹⁶.

Karui prieš Sovietų Sąjungą prasidėjus, *Einsatz* grupė A įsiveržė į Lietuvą. Jos viršininkas buvo brigados generolas Walter Stahlecker, buvęs užsienių reikalų ministerijos tarnautojas. Jo veikimo sritis buvo trijų Baltijos valstybių ir Leningrado teritorija. Lietuvoje veikė dvi *Einsatz* komandos: trečia — Kaune (viršininkas Jäger) ir devinta, priklausiusi *Einsatz* grupei B — Vilniuje (viršininkas Schäfer).

Stahleckerio veikla buvo ypatingai agresyvi, žiauri ir brutali. Jis, galima sakyti, skubėjo įvykdyti tai, kas turėjo būti daroma tik ateityje. Savo raportuose Himmleriui jis praneša, kad per pirmus 3,5 mėn. veikimo nugalabino 135.567 asmenis, o per sekančius 6 mėn. tas skaičius pakilo iki 221.000. Kitų *Einsatz* grupių « darbų » apyskaitos bent pradžioje buvo žymiai kuklesnės. Todėl Stahleckeriui nebuvo reikalo organizuoti žmonių galabinimo centrų, kaip buvo padaryta kitose okupuotose srityse, nes jis vykdė nuo pat pradžios plačiu mastu galutinį žydų klausimo išsprendimą. Jis gavo užsitarnautą atpildą: jį nukovė partizanai¹⁷.

Himmlerio archyvuose yra surastas grupės A sutrauktinis pranešimas apie jos veikimą Lietuvoje iki 1941.X.15 d. Jos turinys įgalina suprasti įvykdytą žydų genocidą. « Kampanijos pradžioje išryškėjo, kad saugumo policijos specialūs uždaviniai turės būti vykdomi ne tik užnugarinėse srityse, kaip buvo anksčiau sutarta su aukštąja kariuomenės vadovybe, bet ir žygiuojančio

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Saugumo divizijos I-a įsakymas 1941.IX.8 dieną, NDKW-26-28.

¹⁷ Minister of Death, O. REYNOLDS, *Dell Book*, 1961, 113-117 psl.

fronto erdvėje. Nuo pat pradžios vietiniai antisemitiniai elementai buvo masinami ir skatinami daryti prieš žydus pogromus, tuojau, tik frontui praslinkus. Bet pasirodė, kad tai sunkiai įvykdoma. Saugumo policija (SD), vykdydama įsakymus, buvo nusistačiusi spręsti žydų problemą visomis priemonėmis ir kiek galima nuodugniau. Bet buvo pageidaujama, kad SD nebūtų išstumama į viešumą, bent pačioje pradžioje, nes vartojamos žiaurios priemonės jaudino net vokiečių sluoksnius. Todėl derėjo parodyti pasauliui, kad vietiniai gyventojai, reaguodami prieš bolševikų okupacijos metu vykdytą terorą, pirmieji pradėjo naikinti žydus. SD stengėsi nuo pat pradžios ištraukti vietinius gyventojus į kovą prieš visuomeninį gniusą (angliškai *vermin*) — žydus ir komunistus, o labiau patikimus elementus įjungti į pagelbinę policiją. Kiekvienos srities skirtinga situacija privalėjo būti imama dėmesin. Lietuvoje aktyvistai ir nacionalistai organizavo partizaninius vienetus kovai su bolševikais ir bolševizmu. Jų pačių teigimu jie (partizanai) turėję apie 4.000 žuvusių.

Kadangi Baltijos valstybių gyventojai sunkiai kentėjo nuo bolševikiško okupacinio režimo ir žydų, galima buvo laukti, kad jie, išsilaisvinę iš svetimo jungo, patys padarys nepavojingais visus priešus, kurie nepasitraukė su Raudonąja armija.

Todėl Vokiečių saugumo policija (SD) stengėsi sukurstyti apsivalymo sąjūdžius ir jų veiklą nukreipti tinkama kryptimi.

«Atsižvelgiant į ateitį buvo nemažiau svarbu sudaryti neginčijamus faktus, kad išlaisvintieji gyventojai patys griebėsi žiauriausių atsiskaitymo priemonių prieš bolševikus ir žydus. Lietuvoje buvo susisiektas su Kauno partizanais. Mūsų nustebimui buvo labai nelengva sukurstyti kiek platesnio masto pogromą prieš žydus. Vieno partizanų dalinio vadas (Klimaitis), pasidavė mūsų kurstymui ir, remdamasis atvykusio SD dalinio patarimu, sėkmingai įvykdė pogromą. Tai buvo padaryta taip mikliai, kad buvo sunku pastebėti iš šalies vokiečių kurstymą. Laike pirmo pogromo iš 25 į 26 d. birželio mėnesio lietuviai partizanai «pašalino» — 1.500 žydų, padegė kelias sinagogas ir sudegino apie 60 namų, kuriuose daugumoje gyveno žydai. Sekančiomis naktimis ir panašiomis priemonėmis buvo padaryti nepavojingais dar 2300 žydų. Kiti Lietuvos miestai pasekė Kauno pavyzdį. Juose buvo daugiausiai paliesti užsilikę komunistai ir jiems artimas elementas. Tokia apsivalymo akcija vyko gana darniai... Nuo pat pradžios buvo aišku, kad pogromus daryti bus galima tik pirmomis okupacijos dienomis. Kiek vėliau partizanai buvo nuginkluoti ir apsivalymo akcija baigėsi.

Greitai išaiškėjo, kad žydų problema Rytuose negalės būti išspręsta pogromais. Pagrindiniai įsakymai įpareigojo SD siekti visiško žydų išnaikinimo. Todėl specialūs saugumo policijos daliniai, prie kurių buvo priskirti rinktiniai vienetai — Lietuvoje partizanų būriai, o Latvijoje pagalbinės policijos daliniai — vykdė plataus masto galabinimus miesteliuose ir bažnytkaimiuose. Egzekucinių dalinių veikla vyko glotniai ir gludžiai. Lietuviai ir latviai, kurie buvo priskiriami prie specialių *Einsatz* grupių, buvo dažniausiai nukentėję nuo bolševikų. Jų daugio giminės buvo bolševikų nužudyti ar deportuoti. Ypatingai žiaurių priemonių reikėjo imtis Lietuvoje. Kai kur, pavyzdžiui, Kaune, apsiginklavę žydai šaudė iš pasalų į lietuvius ir padeginėjo namus. Be šios rūšies veiksmų, Lietuvos žydų dalis bendradarbiavo su sovietiška okupacine valdžia.

Įvykdžius didžiuosius žydų galabinimus Lietuvoje ir Latvijoje», praneša Stahlecker, «išryškėjo, kad visų žydų bepėdsakis išnaikinimas, bent šiuo laiku, neįmanomas. Didelė amatų dalis Latvijoje ir Lietuvoje buvo žydų rankose, o kai kurie iš jų, kaip stiklininkai, šviniai (*plumbers*), krosnininkai, kurpiai, buvo išimtinai žydai. Be tų amatininkų ir meistrų nebuvo galima sutvarkyti apgriautų pastatų ir vykdyti kariuomenei svarbių darbų. Pakeisti žydus amatininkus lietuviais ir latviais, bent didesniuose miestuose, nesisekė. Bet visgi visi žydai, tapę netinkamais darbui, buvo suimami ir naikinami mažomis grupėmis.

Jau pirmomis okupacijos dienomis buvo pradėtas getų steigimas didesniuose miestuose. Tas reikalas buvo svarbus Kaune, kuriame yra 152.000 gyventojų, iš jų virš 30.000 žydų. Po pirmojo pogromo tapo pakviestas žydų komitetas ir jam buvo pranešta, kad vokiečių administracija nesikiš į ginčą tarp lietuvių ir žydų. Geto įsteigimas yra vienintelė priemonė normalioms gyvenimo sąlygoms sudaryti. Į žydų gaudžius verkšlenimus buvo pareikšta, kad nėra kitos galimybės užbėgti už akių būsimiems pogromams. Tik tuomet žydai staigiai pareiškė, kad jie bandys savo tautiečius, kaip galima skubiau, sutelkti Vilijampolėje, kur buvo numatyta įkurti žydų getą. Ta miesto dalis yra tarp Nemuno ir Vilijos. Tik vienas tiltas ją jungia su miestu ir, todėl yra lengva tą miesto dalį izoliuoti. Žydų ženklėjimas geltona žvaigžde, kurią jie turėjo užsikabinti ant krūtinės ir nugaros, buvo vykdomas pasiremiant saugumo policijos laikinu įsakymu, kurį greitai patvirtino užfrontinių sričių vadas, o vėliau vokiečių civilinė administracija»¹⁸.

¹⁸ A. ZEIGER, *The case against Adolf Eichmann*, 64-67 ir 94-95 psl.

Vykdomųjų grupių genocidinį darbą talkino Tilžės gestapo ginkluoti būriai. Jie įvykdė žydų žudynes Lietuvos-Vokietijos pasienio miesteliuose ir apskrityse (Palangoje, Kretingoje, Gargžduose, Tauragėje ir kitur). Stahleckeris raportavo Himmleriui, kad nužudytųjų žydų skaičius siekė 5.500¹⁹. Tuo pačiu laiku buvo sunaikinti Mažeikių ir Telšių apskričių žydai.

Šiaulių apskrities žydų dauguma buvo nugalabinta savo gyvenimo vietovėse arba netoli jų. Šiaurinės apskrities dalies žydai buvo pastotėmis nugabanti į Žagarę, kurioje buvo daug tuščių namų, ir apgyvendinti įkurtame gete. 1941 m. liepos mėn. SS vyrai juos visus nužudė Naryškino parke ir ten užkasė. Mirtininkai varomi į sunkvežimius puolė žudikus. SS atidengė kulkosvaidžių ugnį ir palaužė pasipriešinimą. Sužeistus sumetė į sunkvežimius, nuvežė į žudymo vietą, sumetė į duobę ir pribaigė. Tai vienas iš dviejų žinomų aktyvių pasipriešinimų žudymui²⁰. Kitas pasipriešinimas įvyko Amsterdame, Olandijoje. Už tai 430 žydų buvo suimti ir išgabenti pirm į Buchenwaldą, o iš ten į Mauthausen kacetų, kur po ilgų kankinimų nužudyti²¹. 1941 m., tvirtina R. Hilberg, šaudantys būriai neturėjo nė vienos aukos galabinimo metu.

Šiaulių mieste buvo 6000-7000 žydų. Jų dalį SD šaudymo būriai nugabeno liepos viduryje į miškelį ir krūmokšnykus, esančius tarp Kužių-Gruzdžių-Kursėnų, ir ten juos nukovė. Į tą grupę buvo įjungti seni, ligonys ir nedarbingi žydai. Kiti Šiaulių žydai (4.500-5.500) buvo suvaryti į getą, kuris buvo įsteigtas tarp Frenkelio fabriko ir geležinkelio stoties, vadinamoje Kaukazo atšlaitėje prie Prūdelio.

Einsatz grupės B komanda rugpiūčio 3 d. ir rugsėjo mėnesį likvidavo žydus Raseinių, Rokiškio, Zarasų, Biržų apskrityse ir Prienuose. Manoma, kad minėta SS komanda nužudė apie 46.692 asmenis²². Išlikę gyvi žydai buvo sutelkti į getus Vilniuje, Kaune ir Šiauliuose.

Anksčiau aprašytas masinis nekaltų žmonių žudymas sukėlė paniką visoje šalyje ir baimę gyventojuose dėl savo saugumo. Žydų specialistų išnaikinimas paveikė neigiamai ūkinį gyvenimą. Tuo susirūpino ir kai kurie sritiniai komisarai. Šiaulių Gewecke ir

¹⁹ RSHA, IV-A-I *Operational Report U. S. S. R.*, 19 nr., 1941.VII.11, NO-29-34.

²⁰ RSHA, IV-A-I *Operational Report U. S. S. R.*, 155 nr., 1942.I.14; RAUL HILBERG, *The Destruction of European Jews*, Chicago, 1961, 209 psl.

²¹ A. ZEIGER, *The case against Adolf Eichmann*, 64-67 ir 94-95 psl.

²² RAUL HILBERG, *The Destruction of European Jews*, Chicago, 205 psl.

Minsko Kube siūlė homcidą sustabdyti ir žydų klausimą spręsti kitomis priemonėmis. Masiniai naikinimai išnyko. Bet pavienių — už laužymą geto nuostatų ir kitų vokiečių civilinės valdžios potvarkių — baudimas mirtimi buvo vykdomas visą laiką. Žydai buvo įdarbinti: rytais buvo nuvedami į darbovietę, o vakarais nuvaromi į getą. Tai buvo žudymų atoslūgis, užtrukęs iki 1942 m. vasaros. Jau žinome, kad sausio 1942 m. buvo nuspręsta vykdyti galutinį žydų klausimo sprendimą ir pasiruošta jo vykdymui. 1943 m. prasidėjo žmogžudysčių bangos. Pradėjo imti iš getų nedarbingus, ligonis ir atėmė nuo motinų vaikus ir neva išvežė juos gyventi į sanatorijas, o tikrumoje į Oswięcyno krosnis. Tais pačiais metais buvo sunaikinti Kauno geto kankiniai (25.000-30.000) ir pakasti IX forte. Vilniaus geto gyventojai (apie 60.000) buvo nugalabinti 1942-1943 m. ir palaidoti Paneriuose. Szloma Gol, kuriam pavyko išsprukti iš SS budelių, Nürnbergo teisme liudijo, kad 1943 m. gale 80 žydų buvo apgyvendinti gilioje duobėje Paneriuose prie masinių kapų ir SD vyrų prižiūrimi iškasė 68.000 lavonų, kurių dauguma buvo žydų lavonai. Lavonų palaikai čia pat buvo sudeginti²³.

Szloma Gol matomai aprašo Kommando 1005 darbus. Jau 1943 m. viduryje Hitlerio įsitikinimas laimėti karą pradėjo blėsti. Himmleris ir jo žinyba susirūpino *Einsatz* grupių paliktais smurto pėdsakais. Nusprendė *corpus delicti* — lavonų likučius ir griaučius — sunaikinti. Tas uždavinys buvo pavestas vykdyti pulkininkui P. Blobel.

Kita masinių žmogžudysčių vieta buvo IX Fortas prie Kauno, netoli Viliampolės. Prileidžiama, kad ten buvo nugalabinta apie 70.000 žmonių. Ten buvo palaidota dauguma Kauno geto gyventojų, daug rusų, ukrainiečių, baltgudžių, lietuvių, lenkų, prancūzų, austrų ir čekoslovakų. Pastarosios trys grupės, matomai, buvo minėtų šalių žydai. Himmeris nenorėjo pasirodyti Europai visame barbariškume. Žudymams vežė į Rytus, į karo zoną. 1943 m. spalio mėn. buvo pradėta naikinti lavonų likučiai. Vienas iš belaisvių, Mykolas Geltrunek, išliko gyvas ir jis padėjo apytiksliai apskaičiuoti nužudytų ir palaidotų aukų skaičių²⁴.

Tik Šiaulių getas nebuvo sunaikintas. Jame išliko gyvais apie 4.000 asmenų iki 1944 m. pavasario. Raudonajai armijai reokupuojant Lietuvą, jie buvo išgabenti į Vokietiją. Nemažas jų skaičius išliko gyvi, nes Himmleris jau 1944 m. rudenį, ruošdamasis taikos deryboms su sąjungininkais, žydų žudymą sustabdė. Kai

²³ A. ZEIGER, *The case against Adolf Eichmann*, 64-67 ir 94-95 psl.

²⁴ K. PELĖKIS, *Genocide, Lithuanian Threefold Tragedy*, 1949, 156 psl.

kurie iš jų grįžo į Lietuvą, daugumas išvyko į Palestiną ir kitas šalis.

R. Hilberg savo veikale *The Destruction* teigia, kad naciai nužudė Baltijos valstybėse apie 260.000 žydų. Iš jų apie 200.000 buvo mūsų piliečiai. Žydai buvo sunaikinti ne tik biologiškai, bet ir kultūriškai. Iš jų buvo atimta daug religinių vertybių ir kultūrinių turtų. Vilnius nustojo būti Antroji Jeruzalė. Išnyko garsiosios rabinų mokyklos (ješibotai) Vilijampolėje ir Telšiuose.

Prieš 1940 m. žydų Lietuvoje buvo apie 250.000 t. y. apie 8%. Dabar jų yra tik apie 30.000, t. y. apytikriai 1%. Iš jų 15.000 susitelkę Vilniuje, o kiti — didesniuose Lietuvos miestuose.

Panašus likimas ištiko ir mūsų krašte gyvenančius (apie 300) karajimus ir 500 čigonų. Pirmieji buvo prilyginti žydams. Pastarieji, nors yra neabejotini indo-europiečiai, buvo nugalabinti už jų klajoklišką gyvenimo būdą.

Mūsų žemelė prigludė daug sovietų kariuomenės belaisvių. A. Sniečkus, okupuotos Lietuvos komunistų partijos sekretorius ir gauleiteris, teigia, kad nužudytų belaisvių skaičius siekia 165.000²⁵. Didžiausios sovietiško belaisvių stovyklos buvo Alytuje, Radviliškyje ir Šiauliuose. Jie beveik visi žuvo nuo dėmėtosios šiltinės (1941-1942), nuo įvairių kitų ligų, dėl stokos medicinos pagalbos bei higienos ir nuo bado.

Dr. Izrael Goldstein, sionistų organizacijos atstovas, pasakė: «Už mūsų ašarų upes ir kraujo okeaną, už mūsų sulaužytus gyvenimus ir sunaikintus namus, už mūsų išplėstas sinagogas ir išniekintus šventus raštus, už mūsų nužudytus jaunuolius ir apdraskytas mergaites, už visas mūsų beribes kančias ir už visus mūsų tų gandžių laikų kankinimus, mes būsime atlyginti, jei Erez Izraelyje, atstatytoje žydų valstybėje, žemėje mūsų saulėtekio, ir kiekvienoje šalyje, kur gyvena nublokštas žydas, užtekės laisvės saulė»²⁶.

Tokia yra kruvina saga apie Lietuvos žydų išžudymą. Mums lietuviams jų egzistencinės dramos liudininkams, ir iki šiandien velkantiems genocidinio komunizmo jungą yra didelis džiaugsmas, kad aukščiau minėti kalbos — maldos žodžiai tapo kūnu, ir kad išsipildė jų 2000 metų kartotas naujametinis linkėjimas: «Kitus metus sutiksime Jeruzalėje».

Žydų kančios apvaininkuotos nepriklausomybe... Mūsų tautinei golgotai galo dar nematyti.

²⁵ *Tiesa*, 125 nr., Vilnius, 1959.V.31.

²⁶ *The American Jewish Conference*, 8.29-9.2.1943, New-Yorkas, 1943. VIII.29 - IX.2 d.

3. *Lietuvių laikysena žydų atžvilgiu.* — Aukščiau suminėti nacių įstatymai ir okupacinių pareigūnų įsakymai, potvarkiai, raportai rodo, kad genocidas išteka iš nacistinės pasaulėžvalgos, ir buvo iš anksto nuspręstas ir suplanuotas. Jo įvykdymui buvo organizuotos *Einsatz* grupės. Joms talkininkavo kitos Trečiojo Reicho institucijos. Nuo pat įžengimo į Lietuvą SS, SD ir Gestapo visaip bandė įtraukti lietuvius į savo nusikalstamų darbų vykdymą ir suversti ant jų kiek galima daugiau atsakomybės. Tik dalinai tai jiems pavyko. Savo apyskaitiniuose pranešimuose jie išstumia į viešumą nereikšmingą skaičių nežinomų lietuvių, patekusių į nacių žmogžudišką voratinklį. Panašia kryptimi nuėjo ir raudonieji genocidininkai. Jų smurto aukų skaičius Lietuvoje yra toks didelis, kad jie veržiasi primesti jų milžinišką dalį hitlerininkams, o prie pastarųjų prikeria «lietuviškus buržuazinius nacionalistus ... nes visos lietuviškos partijos, baigiant liaudininkais ir socialdemokratais, vienokiu ar kitokiu būdu rėmė vokiškuosius fašistus»²⁸.

Sunku suvokti, kodėl žydai metraštininkai priima abiejų genocidinių teigimus už istorinę teisybę ir ją naudoja, kaip kaltinamą medžiagą. Ar nebūtų reikalingas ypatingas kritiškas atsargumas, vertinant didžiausių žmonijos istorijoje genocidinių užrašus ir duomenis. Tik prisiminkime lenkų karininkų žudynes Katyno miške. Laikas ir objektyvūs tyrimai parodys (dabartinėse sąlygose tai neįmanoma padaryti), kad jų daugis buvo dirbtini, parašyti istoriniam *alibi* sukurti, t. y. save pateisinti, o kitus pakaltinti. Yra savotiškas psichologinis kuriozas, kad tauta, pati skaudžiai nukentėjusi nuo genocido, lengva širdimi jungiasi prie genocidinių pakaltinimų, nepagrįstai daromų lietuviams. Net daugiau. Jų kai kurie atsakingi asmenys randa galimą pasakyti: «Žydai atitraukė savo palaimą nuo Lietuvos»²⁹.

Tuos klausimus aš keliu ne dėlto, kad noriu išteisinti lietuvius, bet dėlto, kad noriu iškelti visą eilę lemtingų faktų iš lietuvių-žydų bendros praeities. Jie buvo žinomi vyresnėms abiejų tautų generacijoms. Bet jas sunaikino rudi ir raudoni genocidininkai arba jos mirė. Jų vietą užėmė kita karta, kuriai tai tik dalinai žinoma, arba visai nežinoma. Laike kelių šimtų metų bendro gyvenimo lietuviai nedarė žydams pogromų. Nepriklausoma Lietuva suteikė žydams visas teises, kokias turėjo patys lietuviai. Žydai turėjo savo reikalų ministeriją. Turėjo savo tautinę bendruomenę,

²⁸ K. BIELINIS, *Teroro ir Vergijos Imperija Sovietų Sąjunga*, 1963, 11 psl.

²⁹ P. R. žodiškas pareiškimas p. V. S.

savo mokyklas, savo ješibotus, savo spaudą. Ilgus metus dominavo prekyboje ir laisvose profesijose. Pasaulinei finansinei krizei įvykus, Lietuvos vyriausybė ilgus metus nesuvaržė valiutos išvežimo, kuria operavo daugiausia žydai prekybininkai ir bankininkai. Kuomet nacinė Vokietija pradėjo persekioti žydus, tai Lietuvos vyriausybė įvairiais atvejais protestavo. Tokių protestų 1938 m. buvo pasiūsta trys: 1) dėl 1938.IV.26 d. nacių dekreto, įpareigojančio žydus registruoti savo turtą, 2) dėl «krištolo nakties», lapkričio 8-10 d. pogromo, 3) dėl 1938.XI.12. d. potvarkio³⁰.

1939 m. Lenkijai žlungant, Lietuva priglaudė nemažą skaičių žydų, bėgančių nuo naciško persekiojimo.

Naciai atėjo ne į nepriklausomą Lietuvą, bet į bolševikų okupuotą kraštą. Per vienierius metus okupacijos jie suspėjo sunaikinti valstybinę, visuomeninę ir socialinę santvarką. Neabejotina, kad lietuviškos bendruomenės dorinė įtaka į savo narius buvo jau sumažėjusi. Tad negalima paneigti, kad viena kita mūsų atplaiša pateko į SS įtaką ir tapo jų nusikaltimų bendrininku. Bet ar tai duoda ganėtiną pagrindą mesti kaltinimą visai tautai ir daryti ją kolektyviai atsakinga? «Laikina Lietuvos Vyriausybė neišleido potvarkių prieš žydus, nors lietuvių tauta gerai žinojo jai jų padarytas skriaudas, bet paliko teisingumui nubausti tuos žydus, kurie padėjo bolševikams kankinti Lietuvą»³¹. Tai tur būt tikriausias kelias teisybei surasti ir teisingumui įvykdyti.

Nacionalsocialistai vykusiai išnaudojo okupantų terorizuotų tautų nežinojimą, nesusiorientavimą. Žudynių veiksmai buvo tobulas suderinimas «fiziško planavimo ir psichologinės technikos...». Getų administracija, kuri buvo išimtinai žydiška, tvarkydavo visa: atrinkdavo žmones, nugabendavo juos į sunkvežimius ar traukinius, o vėliau į žudynių vietas. Taip pat jie patys skleidė klaidinančius gandus, kurie, bent paviršutiniai, nuramindavo būsimas aukas. Žydiškos *sonder* komandos išraudavo lavonų auksinius dantis, nuveždavo ar nunešdavo nukankintus į krematorijumus... rūšiuodavo jų rūbus ir kitus daiktus. Ar galima tai pavadinti žydų bendradarbiavimu su naciais? Todėl reikia su panieka atmesti kai kurių teigimą: «Žydai patys žudė save». Kitaip negalima pasielgti ir su teigimu, kad lietuvių tauta žudė žydus. Dabar jau yra išaiškėję, kad nacinės okupacijos metais nė vieno lietuvio nebuvo atsakingame poste, vairuojančiame žmonių naikinimą. Bendrai, žydų likimas ir jų reikalai buvo išimtinai Reicho jurisdikcijoje. Nei ta-

³⁰ *Documents on German Foreign Policy* (D. G. F. P.) Serie D. V., 656 nr. Originalai yra Užsienio R. M. Bonnoje, o mikrofilmai National Archives, Washington, D. C.

³¹ *Laisvė*, 1943.V.25 d.

riamos savivaldos įstaigos (generaliniai tarėjai), nei visuomeniškos organizacijos, nei policija neišleido potvarkių, skatinančių genocidą arba kviečiančių prisidėti prie jo veiksmų. Ir spaudoje, nors ji buvo okupantų kontrolėje, nepasirodė tos rūšies rašinių. O pagrindinė spauda akylai sekė nacių elgesį su žydais ir nuolatos informuodavo tautą apie jų kančias, apie Kauno ir Vilniaus geto gyventojų likvidavimą ir jų pasipriešinimo palaužimą, išsprogdinant arba uždegant pasipriešinusius namus, arba pasislėpusius į kanalizacijos vamzdžius prigirdant, atidarant šliuzus. Pagrindinė spauda informavo lietuvių visuomenę apie žydų kančias ir kituose kraštuose.

Lietuvių tautos esminį nusistatymą žydų klausimu išreiškė dr. K. Grinius, buvęs prezidentas, prel. M. Krupavičius ir prof. Aleksa, buvę ministrai, savo memorandumuose, įteiktame Lietuvos generaliniam komisarui von Renteln 1942 m. lapkričio mėnesį. Už tai jie buvo nubausti: Grinius ištremtas į kaimą, o pastarieji du deportuoti į Vokietiją. Vyskupas V. Brizgys viešai įspėjo lietuvius nesutepti savo rankų kitų krauju ir svetimu turtu³².

Į daromą priekaištą, kad laikinoji vyriausybė, okupacinių galių verčiama, išleido potvarkį, įsteigiantį getą, galima atsakyti klausimu, kuri Hitlerio okupuota arba tik esanti jo įtakoje valstybė tokio potvarkio neišleido? Rodos, viena Danija sudaro išimtį. Lietuviai, patys gyvendami tragiškus laikus, paliko ištikimi istorijos patvirtintiems tauraus tautinio ir kultūrinio tolerantiškumo įpročiams. Turime teisę pasakyti daugiau: savo palankumą ir užuojautą kenčiantiems kaimynams žydams reiškė aktyviai. Tai palengvino jų sunkias sąlygas getuose, apsaugojo nuo bado ir ne vieną tūkstantį išgelbėjo nuo mirties. Tai paprastas žmoniškumas. Bet tie veiksmai buvo sujungti su pavojais savam ir savo šeimos saugumui. Aš esu apie tai rašęs straipsnyje *Žydų tragedija Hitlerio okupuotoje Lietuvoje*. Bet to nepakanka. Skubiai reikalingas veiksmas, kuriame tas klausimas būtų išryškintas išsamiai visos Lietuvos mastu.

Taip pat yra nuostabu, kad žydai iki šiol nutyli lietuvių suteiktą jiems moralinę ir medžiaginę pagelbą. Net kai kurie žydų intelektualai yra atkreipę į tai dėmesį. Bet ir po to niekas pozityviai neatsiliepė. Bet ta sąmokslinė tylą apie padarytą gerą neprivalo mūsų neigiamai įtakoti. Mes tai padarėme, nes esame pripratę per amžius gerbti kitatautį ir kitatikį, nes mūsų pačių istoriniai vargai išmokė ir suprasti, kas yra vargas ir kaip yra vertinga gerų žmonių užuojauta nelaimių dienomis ir kančių nakti-

³² *Į Laisvę*, 1942.V.25 d.

mis. Lietuviams didžiausias atpildas, kad jie sugebėjo atlikti žmoniškumo pareigą.

4. *Naciai žudo lietuvius.* — Vienlaik ir lygiagrečiai žydu genocido, skleidėsi ir augo lietuvių tautos tragedija. Bet, aiman, atsiduriame keblioje padėtyje. Atrodo, kad nė trumpaamžė laikinoji vyriausybė, nė okupuotos Lietuvos savivaldos organai, nė pagrindžio organizacijos, įimant VLIKą, nė likučiai mūsų šalies diplomatinės tarnybos nerinko ir neturi tai sričiai pakankamai duomenų. Tikrumoje jos gausios esama. Jos turi būti Nacinės Vokietijos dokumentuose, kurie po kapituliacijos pateko į nugalėtojų rankas. Teko skaityti, kad virš 120 tonų dokumentinės medžiagos yra atvežta į J. A. V. Jau kartotinais minėtas dr. R. Hilberg savo veikalą *Europos Žydų sunaikinimas* paruošė remdamasis tais dokumentais³³. Jie randami Kongreso ir *Columbia Law* knygynuose. Įdomios medžiagos yra *Reichsführer-SS persönlicher Stab* korespondencijos rinkinyje, kuris saugojamas Kongreso bibliotekos rankraščių skyriuje. Duomenys apie lietuvių naikinimą tų dokumentų jūroje yra išmėtyti ir reikės pašvęsti daug darbo ir ilgo laiko juos išrinkti.

Kitas neišsamiąs žinių ir faktų šaltinis galėjo būti dešimtys tūkstančių lietuvių tremtinių, pasitraukusių į Vakarų Europą. Žydu iš Lietuvos pasiekusių laisvąjį pasaulį daug mažesnis skaičius. Bet jie gavę neribotą finansinę paramą ir teisinę globą, tuoj po karo sukaupe žinias ir faktus liečiančius jų genocidą, ir sutelkė juos keliuose centruose — Tyrimo Institutuose. Svarbiausi iš jų yra Jeruzalėje, Munchene, Paryžiuje ir New-Yorke³⁴. Mes to nepadarėme. Kol tremtiniai buvo sutelkti stovyklose, nebūtų buvę virš mūsų jėgų tai padaryti. Mūsų tautai, kovojančiai už savo egzistenciją ir išsilaisvinimą, genocidinio laikotarpio faktai yra pirmos svarbos ir dabar ir ateityje, ginant savo teises ir medžiaginius reikalus. Jei nebus tai greitai padaryta ir ta medžiaga apsaugota archyvuose, tai, praėjus dar vienam-antram dešimtmečiui, ji bus žuvus, nes išmirs jų dalyviai ir liudininkai. Todėl, tokiose sąlygose, nėra galima pilnai tą klausimą nušviesti ir dažnai reikia naudotis svetimųjų šaltiniais.

Nacių rasistiniai ideologai nebuvo nusistatę iš principo biologiškai sunaikinti lietuvių tautą. Germaniško rasizmo tyrinėtojai

³³ *Trial of the Major War Criminals*, Nürnbergas, 1947-1949, 42 tomai; *Nazy Conspiracy and Aggression*, Washingtonas, D. C., 10 tomų; *Trials of Warr Criminals*, Washingtonas, D. C., 1947-1949, 15 tomų.

³⁴ K. PALECKIS, *Genocide, Lithuanian Threefold Tragedy*, 1949, 112 psl.

priėjo išvados, kad baltų — senųjų prūsų, lietuvių ir latvių — kraujas yra vertingas, gal net toksai, kaip pačių vokiečių, bet jie laikė šitas tautas, kaip antravertę medžiagą germaniško antžmogio ir germaniškos supervalstybės sukūrimui. Ir jei Hitleris būtų laimėjęs karą, tai greičiausiai būtų «padėjęs» mums išsikelti į Baltgudiją, ar net Orenburgo guberniją. Savaimė suprantama, kad tos erdvės būtų buvę pirma apvalytos nuo tenykščių gyventojų. Taip kalbėdavo nacių ideologai, klausydami Göbbelso pergalingų *sondermeldungų*. Bet karo metu buvo neįmanoma tai padaryti. Lietuva buvo jiems reikalinga, kaip maisto produktų ir įvairių žaliavų tiekėja, o jos žmonės, kaip darbininkai karo uždaviniams vykdyti. Be to, per Lietuvąėjo *West-Ost Bewegung* kariškos arterijos. Jos galėjo pakenčiamai veikti, jei lietuvių tauta bus draugiška arba net neutrali.

Lietuvių sukilimas prieš Sovietiškus okupantus ir staigus valstybinės nepriklausomybės atstatymas, sutapintas su *Wehrmachto* žygių pradžia, sumaišė nacinės vyriausybės numatytus ėjimus. Kariuomenė vertino teigiamai tą aktą. Jis palaužė raudonosios armijos atsparumą ir sutrumpino vokiečių žygį per Lietuvą 3-5 dienomis, o mums sutrumpino besitraukiančių komunistų keršto dienas. Tautos sukilimas buvo nukreiptas ne tik prieš išvaromus, bet ir prieš ateinančius okupantus. Lietuvių tauta nenutraukė vykdytos gyvybinės rezistencijos, bet ją suvisuotino. Žinoma, tai buvo skausmingas pašinas nacių planuose. Todėl Reicho general-komisaras Lietuvai von Renteln'as 1941.VIII.6 d. nutraukė laikinosios vyriausybės buvimą ir veikimą. Tik tai padarius, pradėjo veikti nacių civilinė valdžia.

Lietuviai antros rūšies žmonės. — Lietuvių tauta nacinės okupacijos metu buvo ir teisiniai ir *de facto* antraeilė žmonių rūšis. Jie turėjo tenkintis tik tuo, ką okupantai leido ir tuo, kas nuo jų atliko. Buvo daug viešbučių, restoranų ir krautuvių su užrašu: *Nur für Deutsche*. Vokiečių maisto kortelių normos buvo žymiai didesnės už lietuvių. Tą patį galima pasakyti ir apie visas kitas normotas prekes. Okupacijos pradžioje padaryta piniginė reforma sunaikino visas žmonių santaupas, nes sovietiškas rublis buvo privalomai pakeistas santykiyje 10 : 1 į reichsmarkes. Dėl tokio apiplėšimo ūkinis gyvenimas buvo keletą savaičių apmiręs. Visi Lietuvoje veikia bankai ir jų indėliai buvo uždaryti. Jie pagrobė ir išvežė 30 tonų sidabrinių litų. Lietuvos bankų vietą užėmė Vokiečių *Notenbank Ostland*, *Dresdner Bank*, *Bank der Deutschen Arbeit A. G.* ir Reicho taupomosios kasos skyriai³⁵.

³⁵ Ten pat.

Apytikriai okupantai išreikalavo iš ūkininkų:

Bekono	47.586 tonas
Kiaušinių	94.000.000 vienetų
Įvairių paukščių	1.547.547 »
Pieno	429.000 tonų
Jautienos	122.694 »
Kviečių	32.400 »
Rugių	358.400 »
Miežių	60.472 »
Avižų	140.823 »
Ankštinių	40.054 »
Sėmenų	20.242 »
Bulvių	468.506 »
Šieno	90.709 »
Šiaudų	124.227 »
Linų pluošto	10.491 »
Vilnų	820 »
Arklių	100.000 vienetų
Vežimų	25.000 »

Mūsų miškai irgi buvo apiplėšti. Laike dvejų metų buvo išvežta virš 1.000.000 kietmetrių statybinių medžiagų, 400.000 erdmetrių popiermalkių, 500.000 pabėgių ir virš 2.000.000 erdmetrių malkų³⁷.

Bolševizmo reformų ir praūžusio karo viesulų sugriautam žemės ūkiui tos duoklės buvo nepakeliama našta. Juo labiau, kad okupantai vykdė grobuonišką ūkinę politiką: visa grobė, bet davė labai mažai ir ūkininkui ir žemei. Trūko darbininkų: juos prievarta vežė į Reichą. Nedavė trąšų. Žemės ūkio padargams taisyti nedavė geležies. Neužtekė net pasagų ir vinių žiemą arkliams pakaustyti. Nebuvo žibalo kuliamoms mašinoms ir namams apšviesti. Ūkininkai gaudavo už savo pyliavas labai žemas kainas. Kartais jos buvo žemesnės už gamybinės išlaidas, pavyzdžiui, 1 kg kiaulienos gamyba atsiėjo 1,02 markių, o mokėdavo tik 0,86 mk., 1 kg jautienos — 1,01 mk., o gaudavo tik 0,85 mk. Okupantai mokėjo ūkininkams už gaminius tik 60% kainų, buvusių Vokietijoje, o 40% pasisavindavo.

Pirmu bolševikmečiu bankai, visi mūsų pramonės didesni namai, stambesni ūkiai buvo suvalstybinti. Laikinoji vyriausybė

³⁶ Nepriklausoma Lietuva, 1944.I.31 d. ir 1943.IX.21 d.

³⁷ Ten pat.

dekretavo denacionalizaciją. Bet vokiečių civilinė okupacinė valdžia tą potvarkį panaikino. Reichas laikė Lietuvą Sovietų Sąjungos dalimi ir nacionalizuotą turtą karo grobiu. Prieš tai protestavo mūsų valstybės vyrai (Grinius, Krupavičius, Aleksa).

Vyriausiasis Lietuvių Komitetas savo atsišaukime į tautą irgi paskelbė: «Atstatant Nepriklausomą Lietuvos Valstybę pirmoj eilėj bus sutvarkytas nuosavybės klausimas. Kiekvienas atgaus tai, kas jam 1940.VI.15 d. priklausė. Todėl kviečiame Lietuvos visuomenę būti kantria ir santūria»³⁹.

Užgrobtam nacionalizuotam turtui valdyti ir eksploatuoti buvo įsteigtos skaitlingos vokiškos bendrovės: *Landbewirtschaftungs-Gesellschaft, Zentralhandels-gesellschaft, Grundstückgesellschaft Litauen m. b. H., Tabakindustrie G. m. b. H., Ostland, Ostland-Faser G. m. b. H., Genossenschaftsverband Ostland*. Jos visos stengėsi kiek galima daugiau iščiulpti pelno Reichui. Todėl lietuviai jas vadino ne *Gesellschaft mit beschränkter Haftung*, bet *greife mit beiden Händen*. Tose bendrovėse lietuviai jokio sprendžiančio balso neturėjo. Jos nepaisė lietuvių žinovų patarimų ir nuomonių. Apytikriai skaičiavimai rodo, kad Reichas pagrobėdavo kasmet iš mūsų išdo apie 55.000.000 reichsmarkių.

Po vienerių metų okupacijos, Kaune buvo įsteigtas *Ansiedlungs* štabas, kuris pradėjo vykdyti Lietuvos erdvės germanizaciją. Pirmą kartą užsimota atimti iš lietuvių derlingą juodžemio juostą, užimančią Marijampolės, Vilkaviškio, Tauragės, Raseinių, Kėdainių, Panevėžio, Biržų apskritis. Jau 1942 m. rudenį iš ten buvo išgabenta 2057 lietuvių šeimos. Kiekvienai iš jų buvo leista pasiimti 15 kg. turto. Jų ūkiai buvo atiduoti vokiečiams. Tikri savininkai lietuviai, jei nebuvo išvaromi, galėjo palikti naujų «valdovų» tarnais. Išvartytiems buvo duodama žemės sklypai, atimti iš rusų ir lenkų, Lietuvos rytinėje dalyje. Nepasisėkimai frontuose kolonizacijos vykdymą sulėtino ir vėliau visiškai nutraukė. Bet lietuviams išryškėjo galutini vokiečių tikslai, ir neapykantos taurė tapo sklidinai pilna.

Naciai griauja lietuvių kultūrą. — Okupantai vykdė savo užmačias planingai visose srityse. Jie atakavo ne tik tautos medžiaginį substratą — ūkinę santvarką, bet ir intelektualinę superstruktūrą — kultūrą ir jos vertybes.

Įžūliai trukdė pradėti darbą mokykloms. Bet lietuviai griežtai pasipriešino ir jos atidarė savo duris mokiniams normaliu laiku. Civilinė valdžia kenkė be atvangos jų veiklai įvairiausiais būdais: karo pradžioje daug mokyklų buvo paimta kariuomenei. Nors

³⁹ *Nepriklausoma Lietuva*, 1943.IX.21 d. nr.

vėliau kariuomenė išžygiavo į rytus, bet jos, nors buvo tuščios, nebuvo gražintos savo paskirčiai. Todėl mokymas turėjo būti vykdomas 2-3 pakaitomis.

Mokytojų atlyginimas buvo nustatytas labai mažas. Vadovėlių spausdinimas buvo irgi sabotuojamas. Įvedė vokiečių kalbą į pradžios mokyklos antrą skyrių. Pradėjo statyti vokiškas mokyklas, kurioms inventorių ėmė iš lietuviškų įstaigų. Visi mokytojų institutai ir 8 mokytojų seminarijos buvo uždarytos: tuo užsiimta sunaikinti mokytojų prieraugį. Įsiutę okupantai dėl nepasisekimo organizuoti lietuvišką SS dalinį, 1943 m. pavasarį vandališkai uždarė visas aukštąsias mokyklas.

Kaip Goringas, Ribbentropas ir Himmleris ekspropriavo okupuotos Europos muziejus ir meno galerijas, taip kai kurie Lietuvos *Gebiets*-komisarai panašiai plėšė mūsų krašto tos rūšies įstaigas, pasisavindami iš jų manuskriptus, tūkstančius senobinių knygų, garsių menininkų paveikslus, skulptūras; medalių rinkinius, brangius kilimus, senobinius baldus ir kita. Jie sunaikino žydų Strašiūnų biblioteką ir Etnografinį muziejų. 1944 m. besitraukdami sudegino Lietuvos Reformatų Evangelikų Bažnyčios Sinodo 1611 m. įsteigtą knygyną, kuriame buvo sutelkta apie 20.000 XVI-XVIII šimtmečių knygų, nepaprastos bibliografinės vertės ⁴¹.

Jie pasmaugė visą periodinę spaudą. Kaune *Ateitis* buvo išimtinoje vokiečių įtakoje ir negeresnė už *Dabartį*, leistą pirmojo karo metu. Kai kuriuose apskričių miestuose buvo leidžiami vietinės reikšmės informaciniai savaitraščiai, buvę griežtoje sritinių komisarų priežiūroje. Dailiosios literatūros ir moksliniai veikalai bei žurnalai negalėjo būti spausdinami dėl neturėjimo popierio. Bet jo visuomet pakakdavo spausdinti visokioms « baloms » ir nacionalinės propagandos knygoms, brošiūroms ir laikraštपालािकiams. Buvo griežtai įvykdytas romėnų posakis: « Ginklams žvangant, mūzos tyli ». Jei jos norėjo prabilti — tai privalėjo skardenti Rosenbergo, Himmlerio, Göbbelso arijas.

Nacių represijos. — Totalitariniai režimai paremti neribotu policiniu smurtu. Gestapo ir N. K. V. D. triumfas reikalauja, kad kankinama auka leistųsi vedama į kartuvių kilpą, ar prie laidojimo duobės, nesipriešindama ir atsisakiusi savęs iki netekimo identiškumo. Režimo gynėjai gerai žino, kad sistema, su kurios pagalba pavyksta sunaikinti auką dvasiniai dar prieš tai, kai ji pasiekia žudymo vietą, yra geriausiai tinkama laikyti ištisą tautą pavergtą ⁴².

⁴¹ K. PALECKIS, *Genocide, Lithuanian Threefold Tragedy*, 1949, 118-119 psl.

⁴² DAVID ROUSSET, *Les jours de notre mort*, 1947.

Civilinė valdžia ir jos saugai SS, SD ir Gestapo vykdė Hitlerio politinės «išminties» aksiomą: «Mums nesvarbu, kad mus mylėtų, svarbu, kad mūsų bijotų».

Mūsų tauta buvo aiškiai rezistencinė nuo pat okupacijos pradžios. Joje buvo susikaukę daug pagiežos vokiečiams pirmojo karo prisiminimuose. Tik bolševikiniai žiaurumai, patirti laike vienerių metų jungo, paruošė lietuviuose palankesnę klimata naujiems okupantams. Todėl ji stengėsi, pagal išgales, atlikti užkrautas pareigas ir nesudaryti progos nacių administracijai griebtis masinių represinių priemonių. Bet prievolės buvo per sunkios. Pirmais okupaciniais metais jos buvo įvykdytos 45 %, o 1944 m. — 60 %. Visai nepakeliamos jos buvo nederlingai Vilnijai, kuri 1942-1943 metais įvykdė tik 44 % pyliavų. Srities komisarai tai laikė sabotažu ir pavartojo griežčiausius okupacinius nuostatus. Ūkininkai buvo areštuojami, jų gyvuliai buvo konfiskuojami ir net ūkiai atimami. Vis dažniau buvo specialūs pavyzdiniai teismai, darantys mirties sprendimus, kurie, žmonių terorizavimui, buvo vykdomi viešai, prievarta suvartų kaimynų akivaizdoje. Tokių atsitikimų buvo Trakų, Svyrių, Švenčionių, Vilniaus ir Eišiškių apylinkėse. Ypač tingų žiaurumu pasižymėjo Vilniaus srities komisarai Hingst, Wulf ir SS vadas Harm.

Čia ir prasidėjo ydingas ratas: ūkininkai pradėjo slapstyti miškuose, į smurtą atsilygino smurtu, o naciniai varžtai tapo vis brutališkesni. Labai skaudžiai nukentėdavo žmonės už parašutais nuleistų sovietišku raudonųjų partizanų diversiškus veiksmus. Vokiečiai atsakydavo represijomis už savo žmonių ar pareigūnų nužudymą, kariško turto naikinimą arba kariškų transportų — sunkvežimių ar traukinių sprogdinimą. 1943-1944 m. artilerijos sviediniais buvo sunaikinti keletas kaimų Rokiškio apskrityje. 1943 m. buvo sudeginti Miliūnų, Lazdėnų, Fermos, Kernavės kaimai Vilniaus krašte. 1943.IX.30 d. buvo *in toto* sunaikintas Šarkiškų kaimas: sudegino 17 gyvenamųjų namų ir 75 kitokius pastatus. Geriausias nacių genocido pavyzdys Lietuvoje yra Vilnios kaimo Pirėupio ir jo gyventojų sunaikinimas. 1944 m. birželio mėnesio 3 dieną *Einsatz* komandos dalinys, pasikvietęs talkon šarvuočius, apsupo tą nuošaliai miškuose gulintį kaimą, sugrūdo žmones į namus, sugriovė juos patrankų šūviais ir padegė. Kiekvieną bebendantį gelbėtis čia pat nušaudavo. Ugnyje ir dūmuose žuvo 119 lietuvių: 33 vyrai, 44 moterys ir 42 vaikai. Nužudytų amžius svyravo tarp 5 savaičių kūdikio ir 90 metų senelio. Baisiausia yra tai, kad jie buvo nekalti. Tai buvo nacių teroristinis kerštas už Maskvos nuleistų parašutininkų įvykdytus toje apylinkėje sabotažinius veiksmus. Nekaltos aukos buvo palaidotos tri-

juose bendruose kapuose. Juos saugo trys aukšti kryžiai, apjuosti spinduliuojančia saule. Ten girdimos palikusių gyvų, bet netekusių savo artimųjų, raudos: « Tai ir prakeiksiu savo širdelėj, tai neatleisiu lig mirtelės svečios šalies budeliams, kurie sunaikino visą kaimelį, kurie sudegino mano vyrelį, tai ir kūdikėlius, dukreles, lelijėles su rūtų vainikėliais »⁴³.

Panašios lietuvių medžioklės buvo vykdomos plačiu mastu. Tautos kančios tapo nepakeliamos. Grėšė ginkluotas sukilimas. Tik neribotas pasitikėjimas vyriausiu rezistencijos organu ir kitomis pagrindinėmis organizacijomis sulaukė ginkluoto pasipriešinimo išsiveržimą. VLIKas užburiančiai kvietė nepasiduoti teroro baimei, tausoti savo gyvasias jėgas būsimoms laisvės kovoms. « Pakelkime šį sunkų bandymą nepalaužiamu tvirtumu ir vieninga valia. Vardan tos Lietuvos vienybė težydi »⁴⁴. « Tų baisių bandymų dienose būkime ramūs, išmintingi ir šaltakraujai. Mūsų tironai greitai nosisuks sau sprandą ... Ateitis yra mūsų »⁴⁵. « Gal būt šiandien vokiečiai nori gerti kraują ir ašaras nelaimingų Europos tautų. Bet jų nubudimas bus skausmingas ... Likimas yra Dievo rankose, bet ne vokiečių »⁴⁶. Tauta suprato ir pakluso. Rezistencinės organizacijos politinė analizė buvo teisinga. Buvo išvengta užlūžtančių skerdynių ir sutaupyta daug kraujo.

Vokiečiai įvykdė pirmus platesnio masto genocidinius veiksmus prieš lietuvius pačioje karo pradžioje. Stahlecker'is pranešė Himmleriui, kad jo grupė nužudė iki 1941.X.15 d. ir 5.000 nežydų⁴⁷. Reikia galvoti, kad tų aukų daugis buvo lietuviai. Už pasyvų pasipriešinimą, už neįvykdymą ūkiškų pyliavų, už laužymą okupacinių potvarkių apytikriai 10.000 lietuvių buvo išgabenti į įvairius kacetų. Tikrų duomenų nėra. Daugis jų buvo nužudyti. Tik viename Flossenburge (Bavarijoje) buvo sudeginti apie 2884 mūsų tautiečiai. Kaceto sandėliuose rasta keleta šimtų lietuviškų karinių dalinių uniformų ir lietuviška trispalve papuoštų skydelių, kurie buvo užsiuvami ant apsiausto rankovės. Flossenburge yra akmens lenta pridengianti kapą, kuriame simboliškai palaidoti lietuvių palaikai. Lentoje yra užrašas:

⁴³ Žodžiai Antosės Urbclionytės-Pečiukonienės, žr. V. UŽDAVINYS, *Pirčiųupio tragedija*, Vilnius 1958.

⁴⁴ VLIKo atsišaukimas 1944.II.18 d.

⁴⁵ *I Laisvę*, 1944.V.7 d.

⁴⁶ *Laisvės Kovotojas*, 1943 m. 10 nr.

⁴⁷ Raportas 1941.X.15 d., L-180, žr. R. HILBERG, *The Destruction of European Jews*, Chicago, 192 psl.

*Tėvynės garbę gindami
Irašėm savo mirtimi
Žmonijai laisvės testamentą*

Buvo norėta iškalti tokie žodžiai:

*Pasauliui mūsų pelenai
neduos ramybės amžinai,
Kol bus tironas paskutinis*

Bet nebuvo leista tai padaryti.

Reicho karo pramonei ir žemės ūkiui, Atlanto sienai prieš sąjungininkų invaziją statyti buvo reikalingi milijonai darbininkų. Okupacijos pradžioje jie buvo verbuojami Lietuvoje savanoriškai. Bet nedidelis skaičius susigundė išvykti į Reichą. Tuomet nusi-statyta griebtis prievartos priemonių. Buvo suplanuota išgabenti į Reichą apie 100.000 žmonių. Darbininkų amžius buvo nustatytas toksai: vyrų 15-55 m., moterų 16-45 m. Pasislėpusių vietoje turėjo būti paimti, kaip pakaitalas, kiti šeimos nariai. Hitleris pavedė tą darbą atlikti Sauckeliui. Visa tauta apsisprendė nevykdyti okupantų reikalavimų. VLIKas paskelbė, kad lietuviai, kurie prisidės to potvarkio vykdymui « padarys didžiausią nusikaltimą tautai ». Įspėjo taip pat visus administracijos pareigūnus aiškiai apsispręsti už savo tautą, už Lietuvą, kad ir grėstų dėl to vokiečių represijos: « visi lietuviai turi drąsiai ir vieningai tarti — Ne!... šaukiamieji ir gaudomieji turi nepasiduoti ir slapstytis, o kiti tautiečiai privalo teikti besislapstantiems pagalbą »⁴⁸. Bet visgi manoma, kad naciams pavyko per tris okupacijos metus sugaudyti ir išvežti darbams į Reichą 40.000-50.000 žmonių.

1944 m. pavasarį, okupantams nepajėgus palenkti gen. Plechavičiaus rinktinės SS reikalavimams, ji buvo panaikinta; jos štabas areštuotas ir išvežtas į Latvijoje esantį kacetą. Nemažas skaičius rinktinės dalyvių buvo teroristiniu tikslu viešai sušaudyti. Daugiau kaip 4000 rinktinės vyrų, kurie nesuspėjo išsisklaidyti, buvo « kidnapinti » ir išgabenti į Reichą aerodromų apsaugai.

Nacinio genocido padarinių lietuvių tautai santrauką rasime vėlesnėje rašinio dalyje.

III. KOMUNISTINIS GENOCIDAS LIETUVOJE

1. *Komunizmo kūrėjų ir vykdytojų pažiūra į komunizmo įgyvendinimą.* — Paryžiaus komunai žlugus (1871), K. Marksas pareiškė: « Sukilėliai pralaimėjo, nes nesunaikino savo priešų ... sten-

⁴⁸ VLIKas, 1944.II.18 d.

gėsi juos paveikti moraline įtaka, taikė jiems teisingumą, o neeksproprijavo eksproprijatorių ».

« Marksas ir Leninas tikėjo į utopiją, kad naujas žmogus gali būti pagamintas fabrikuose »⁴⁹. Engels skelbia: « Proletariatui reikalinga valstybė ne jo laisvei, bet jo priešų sunaikinimui ».

« Leninas buvo imperialistas, bet ne anarchistas. Jo visas galvojimas buvo imperialistinis, despotiškas. Jis reikalavo priimti visa, ką jis skelbė ... Leninas buvo antihumanistas ir antidemokratas ... Mussolini ir Hitleris pamėgdžiojo jį. Stalinas įkūnijo išbaigtą diktatorių — vadą ... Stalinizmas labai artimas fašizmui »⁵⁰.

« Leninas buvo kraštutinis racionalistas, bet savo darbais jis buvo iracionalės istorijos žmogus. Leninas netikėjo į žmogų. Nepripažino jam jokių vidinių principų. Netikėjo į dvasią ir dvasios laisvę »⁵¹. Jis pateisino kiekvieną priemonę kovoje ir revoliucijoje. Visa yra gera, kas tarnauja revoliucijai. Bloga, kas jai kenkia. Jo maksimalistinė revoliucijos samprata sunaikino jame gebėjimą skirti gėrį nuo pikto. Jis pateisino apgaule, melą, smurtą, žiaurumą ... visiškai nemoralius metodus nugalėti sutiktiems prieštaravimams ir pasipriešinimams. Nukrypusieji nuo tų pažiūrų turi būti eliminuoti. Jis įtvirtino ne tik proletarijato diktatūrą, bet ir intelektualinio materializmo diktatūrą mintijime »⁵². Jo dorinis credo yra didžiojo nihilisto Nečajevo « Revoliucionieriaus Katekizmas ».

Leninas per trumpai (1917-1924) valdė, kad būtų galėjęs savo principus paversti veiksmais, bet jo įpėdinis Stalinas-Džugašvili (1924-1953) įvykdė tai su kaupu.

O čia kalbos asmenų, kuriems buvo patikėta revoliuciją ginti. Vilnietis dvarponis Feliksas Dzeržinskis, pirmasis Čekos (Ypatingos komisijos kovai su kontrrevoliucija ir spekuliacija) viršininkas kukliai, bet aiškiai aptarė savo uždavinius: « Čeka yra išmintingas valstybės baudžiamojo aparato susisteminimas ».

Latvis Peters, Maskvos čekos pirmininkas, neslėpdamas ir nesivaržydamas, rašė: « Aš pareiškiu, kad net mažiausi Rusijos buržuazijos mėginimai pakelti savo galvą sutiks tokį atkirtį, tokį numalšinimą, kad visa, kas iki šiol slypėjo sąvokoje raudonas teroras, yra tik blankus šešėlis to, kas įvyks ... Čeka nėra tyrinėjimo komisija, ji nėra teismas, nėra tribunolas, ji neteisčia priešų,

⁴⁹ N. BERDIAJEV, *The Origin of Russian Communism*, 1960, 128, 125, 118 psl.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Ten pat.

bet juos naikina. Ji nedovanoja, bet paverčia į dulkes visus, kurie yra kitoje barikadų pusėje»⁵³.

Trockis-Bronstein, atsakydamas į Kautskio knygą *Terorizmas ir komunizmas* išryškino sekančiai komunistinio teroro esmę ir tikslus: «Priešas turi būti padarytas nepavojingu. Karo metu — jis turi būti sunaikintas. Bauginimas yra galingas politinis ginklas ir reikia būti hipokritišku fanatiku, kad to nesuprasti». Kitas kelminis komunizmo ideologas Bucharinas pasisake dar aiškiau: «Proletarinis politinis smurtas visose savo apraiškose, įskaitant mirties sprendimus, yra priemonė komunistiškos asmenybės raidai iš žmogiškos medžiagiškos, sukurtos kapitalistinėje santvarkoje»⁵⁴. O Gr. Zinovjevas grasinančiai pareiškė: «Mūsų priešai nužudo vieną kitą mūsų vadą, bet mes [komunistai] sunaikinsime už tai ištisas visuomenės klases». Rakosi, Vengrijos tautos budelis, teisindamas savo darbus, pasakė: «Aš ramiau miegu, žinodamas, kad mano priešas ilsisi po velėna».

Taip buvo Lenino-Stalino laikais. Dabar sovietiniai lyderiai ir jų sąmoningi ir nesąmoningi sąjungininkai tiesioginiai ir iš pasalų skleidžia sufrizuotus faktus ir nuomones, kad po XX komunistų partijos kongreso Maskvoje (1956), kuriame buvo Stalinas nustalintas ir iš *generalissimo* beveik *criminalissimo* padarytas, Sovietijoje prasidėjo atodėris, atlydis. Su juo atėjo gilus posūkis žmoniškumo kryptimi ir prasme. Prileiskime. Bet kur įrodymai, kad įvyko esminių pakeitimų? Leninas, pamatęs priartėjusios ūkinės katastrofos bedugnę, įvedė Naują Ekonomišką Politiką (N. E. P.). Bet tai buvo taktiškas ėjimas, trumpalaikis atsikvėpimas. Ar tariamas kruščiovinis atlydis nėra irgi tik taktiškas mostas? Ar jis neįvedė laikinos Naujos ideologinės politikos (N. I. P.)? Ar Kruščiovo kalba, pasakyta 1956.IV.1 d. Visasąjunginėje jaunųjų statybininkų konferencijoje (jau po Stalino išmetimo iš Lenino mauzoliejaus), to nepatvirtina?

«Mūsų priešai tikisi, kad mes susilpninsime mūsų nusistatymus, nusilpninsime valstybės saugumo organus. Ne, tai niekuomet neatsitiks. Proletariškas kardas turi būti aštrus, revoliucijos laimėjimai, darbo klasės laimėjimai, laimėjimai dirbančios liaudies turi būti visuomet didelių pastangų įtampa išsaugoti». Ar neaiškūs Kruščiovo žodžiai: «Mes jus palaidosime. Greičiau vėžys pradės švilpauti, nei mes atsisakysime komunizmo». O ką padarė neva suliberalėjęs Kruščiovas 1956 m. Vengrijoje? O kas pastatė net Berlyne sieną, perplėšusią vokiečių tautos sostinę? Sovietijoje

⁵³ EŽENEDELNIK, *Čeka*, Petrapilis, 1918.

⁵⁴ MELGUNOV, *Krasny terror v Rossii*, Berlynas, 1924, 55 psl.

sumažėjo ir sušvelnėjo biologinis genocidas, bet religinis, tautinis, kultūrinis ne tik nesibaigė, bet suatšiaurėjo. Gomulka įsirežęs vagia iš lenkų tautos laisvės. Maotsetungas neatlaidžiai skelbia: « Politinė galia auga iš patrankų vamzdžių. Visas pasaulis gali būti pertvarkytas tik su pabūklų pagalba ».

Suminėtieji komunistinio režimo genocidiniai pradai, įvilkti į « teisinius » nuostatus, išdėstyti R. S. F. S. R. (1927) kodekso skyriuje « S. S. S. R. Baudžiamojo įstatymo politika » ir vykdomi vaduojantis 58 §. Visi 58 § įvardintieji nusikaltimai, išskyrus suminėti 11 ir 12 numeryje, baudžiami mirtimi, švelninančių aplinkybių nusikaltimai baudžiami laisvės atėmimu nemažiau 3 metams ⁵⁵.

2. *Genocido konvencija ir jos interpretavimas.* — Jungtinių Tautų Organizacijos generalinė asamblėja formulavo tokią aptariamą: genocidas yra *a crime under international law, contrary to the spirits and aims of the U. N. and condemned by the civilized World*. Bet po dviejų metų diskusijų, 1948.XII.9 d. priimtas Ženevos Konvencijos tekstas yra labai pakeistas. Jis yra žymiai preciziškesnis, bet jo esmė labai susiaurinta. Einant jos 2 § genocidiniais veiksmais laikomi:

- tautinės grupės žudymas;
- didelės fizinės ar dvasinės žalos grupės nariams padarymas;
- sąmoningas sudarymas grupės nariams tokių gyvenimo sąlygų, kurios veda į dalinį ar visišką grupės sunaikinimą;
- panaudojimas priemonių, turinčių tikslą grupės nariams sutrukdyt gimdymus;
- priverstinis perdavimas vienos grupės vaikų kitai grupei ⁵⁶.

Tai neabejotinai reikšmingas dokumentas. Bet ar jis *rebus sic stantibus* užkardo tautinių grupių naikinimą totalitaristinėse valstybėse? Atrodo, kad ne. Tą prileidimą remia žemiau patiekiamas pasikalbėjimas, įvykęs J. A. V. senato *Subcommittee of the Committee on Foreign Relation*, svarstant konvencijos ratifikavimą.

Senatorius Hickenlooper'is: Pone Rusk (tuo laiku buvęs J.A.V. posekretoriaus pavaduotojas), aš nežinau, ar aš dabar gerai suprantu, kas yra genocidas. Mes galime paimti Hitlerio laikų padėtį. Be jokios abejonės tai buvo aiškus genocido atvejis. Buvo karto-

⁵⁵ K. BIELINIS, *Teroro ir vergijos imperija Sovietų Sąjunga*, 1963, 58-59 psl.

⁵⁶ Dr. D. KRIVICKAS, žr. *Lietuva*, 2 nr., 1952, 118-128 psl.

tinai pareikšta, kad bus išžudyti ir išnaikinti visi žydai. Bet kaip su Rusija, kur milijonai žmonių, vien dėl kokio pamurmėjimo dėl esamos valdžios, patalpinti į koncentracijos stovyklas ir mirtinai badinami, kad tuo būdu būtų sunaikinti. Ar jūs laikote tai genocidu? Ar, kitaip sakant, tai yra švelniai tariant, pateisinamas žmonių naikinimas?

Rusk: Ši konvencija, senatoriau, yra tiesioginiai nukreipta prieš pasikėsinimą sunaikinti visai ar iš dalies tautinę, etninę, rasinę ar religinę grupę.

Senatorius Hickenlooperis: Aš dabar kalbu apie principus.

Rusk: Be abejonės, kol yra totalistinių vyriausybių, kurios siekia sunaikinti opoziciją, tol bus politinių grupių, kurios bus vyriausybės akcijos objektu. Žinia, nėra jokio klausimo, kad koncentracijos stovyklų ir politinių ar luominių grupių naikinimo principai yra blogi.

Sen. Hickenlooperis: Tai kam tada tie apribojimai? Kodėl to viso nelaikyti masine žmogžudyste?⁵⁷

Genocidinė konvencija dvelkia praeitimi. Nors nebuvo pasakyta, bet ji atsirado dėl įvykdytų žydų tautos žudymų. Dabarčiai ji nieko neduoda, o ir ateičiai mažai žada. Nuo jos ratifikavimo jau praėjo 15 metų. Nė viena valstybė nesiėmė iniciatyvos, kad ji būtų taikoma gyvenime. Taip pat nebuvo įgyvendinama ir Žmogaus Teisių deklaracija (1948.XII.10), prikrauta nuostatų apsaugojančių žmogų ir jo teises. Bet tų konvencijų galia paliko tik žodinė. Genocidiniai veiksmai vykdomi ir 20 metų praėjus nuo karo pabaigos. Ar nėra dorinio tartiufizmo atvejis, kad Jungtinių Tautų Organizacijos asamblėja veržiasi apkaltinti J. A. V., Belgiją ir Didžiąją Britaniją agresija už tai, kad jos išgelbėjo nuo Kongo žmogėdrių 2000 baltųjų misionierių, kunigų, gydytojų, mokytojų, kultūrininkų? Ar nėra įtartina keista, kad konvencija patikėjo atskiroms valstybėms įvesti į savo teisynus įstatymus, užkardančius genocidinius veiksmus ir jų vykdytojus? Bet genocidą gali vykdyti tik šalies vyriausybė, o ne piliečiai. Tad ar galima prileisti, kad totalitarinė vyriausybė leis atsirasti įstatymui nukreiptam prieš jos pačios veiklą? Be to, einant tarptautine teise, suvereninių valstybių teisės neliečiamos. Genocidinė konvencija gali būti tik su dideliais sunkumais formaliai taikoma totalitarinėms vyriausybėms. Jos sugeba nepadaryti tos formalios klaidos, kurią papildė Hitleris, paskelbęs kartotinai žydų sunaikinimą. Jos formaliai respektuoja rasės ir tautybės neliečiamybę.

⁵⁷ *The Genocide Convention, Hearings before. A Subcommittee of the Commission on Foreign Relations, 81 Congress, Second Session, Washingtonas, 1950, 21-22 psl.*

Bet kas Hitlerio nacionalsocializmui buvo rasė, tai komunizmui — klasė. Lietuvių daugumas smulkūs žemdirbiai — ūkininkai. Komunistinė filosofija padaro juos buožėmis ar pusbuožėmis. Lietuvių absoliutinė dauguma yra katalikai, *eo ipso*, komunistų skelbiamo ir smurtu brukamo ateizmo priešai. Visi lietuviai lietuviškai galvoja ir jaučia. Tuo pačiu jie yra priešai mašininio roboto — *homo sovieticus* — ir prieštarauja kompartijos užmačioms toki sukurti. Tautos tapatybę (*identity*) lemia ne tik odos spalva, nosies ir kaukuolės forma, ir visų kraujas raudonas, anatomija nėra esminiai skirtinga, fiziologija vienoda. Ją apsprendžia kalba, istorija, kultūra, tikyba, civilizacija, žemė, kurioje ji gyvena. Tai tokie svarbesnieji tautinės tapatybės elementai, kilę iš tautos prigimties ir susiformavę per ilgus laiko tarpus. Kas juos smurtiškai naikina, tas vykdo genocidą. Tik juos nesužeistus turėdama, tauta išgalina kurti savytas vertybes ir didinti jais neapripiamą žmogaus kultūros istoriją. Galų gale, kam bus naudos iš to, kad mažosios tautos bus išnaikintos?

Tą patį galima pasakyti apie visas tautas, kurios yra smurtu paguldytos į komunistinio Prokrusto varstotą. 58 § duoda galimybę visus komunistus atskalūnus, visus galvojančius ne pagal partijos generalinę liniją, kiekvieną veiksmingą ar potencialų priešininką paskelbti pavojingais valstybės saugumui arba trukdančiais komunizmo statybą arba liaudies priešais arba asocialiniais elementais arba buržuaziniais nacionalistais.

Čekistai-tardytojai didžiuojas savo patyrimu ir posakiu: « By tik būtų žmogus, tinkamą baudžiamojo statuto straipsnį mes pritaikysime ». Jie kūno kankinimų atšiaurumu pasiekia, kad visi tardomieji prisipažįsta padarytus ir nepadarytus nusikaltimus. Jei kurio nors patekusio į K. G. B. apdirbimą byloje prisipažinimo nėra — tai reiškia, kad kvočiamasis nepakėlė tardymo kančių. Vietoje prisipažinusio parašo, yra tardytojo bylą užbaigiantis prierasas: « Mirė nuo širdies smūgio » ... Jei Hitlerio-Himmlerio papildytos žmogžudystės buvo pavadintas genocidas, tai Lenino-Stalino-Maotsetungo teroriniai režimai vykde pangenocidą. Kiek kairnavo jau 50 metų užtrukęs bandymas sukurti geometrišką socialinę santvarką? Tikslų duomenų nėra. Liubiankos ir Kremliaus archyvai dar uždaryti. Tenka naudotis aplinkiniais apskaičiavimais ir skaitlinėmis, artėjančiomis teisybei. Bet čion tenka operuoti su daugmilijoniniais skaičiais, tai šiočia tokia paklaida esminio skirtumo nesudaro. Oficialė sovietinė statistika skelbia, kad 1913 m. Rusijos gyventojų 15,9% arba 27.000.000 sudarė žemės savininkai, stambūs ir smulkūs buržujai, pirkliai ir buožės. Tos visos grupės

buvo sunaikintos beveik *in toto* ⁵⁸. « Paskutiniai likučiai mirštančių (būtų teisingiau pasakyti žudomų, D. J.) klasių sunaikinti: pramonininkai ir jų tarnautojai, amatininkai ir jų gizeliai, buvusi diduomenė ir dvarininkai, buožės ir pirkliai, buvę baltieji karininkai, N. S. O. (nacionalistinės slaptos organizacijos), buvę policininkai ir žandarai, visos intelektinių buržujų rūšys » ⁵⁹.

Sovietinės įstaigos tame pačiame B. S. E. tome U. S. S. R. p. 63 patiekia sau palankesnius duomenis. Bet ir jais remiantis tenka padaryti išvadą, kad 12.000.000 žmonių nežinia kur dingo.

1942 m. rugpiūčio 15 d. Churchill, viešėdamas Maskvoje, paklausė Stalino: « Ar jūs galite sulyginti dabartinius karo sunkumus su kolektyvizacijos sunkenybėmis? » Stalinas atsakė: « Oh, ne. Tuomet buvo tikras košmaras. Buvo žiauru ir tai tęsėsi kelius metus. Bet ta akcija buvo absoliutiškai reikalinga Rusijai, nes reikėjo sudaryti erdvas dirvas, kad būtų galima arti traktoriais » ⁶⁰.

3. *Lietuvos okupavimas ir inkorporavimas į Sovietų Sąjungą.* — Po konspiracinių Hitlerio ir Stalino susitarimų, pasirašytų 1939 m. rugpiūčio 23 ir rugsėjo 27 d., Sovietų Rusija grasindama karu, privertė Lietuvą, Latviją ir Estiją pasirašyti savitarpinės pagalbos sutartis ir leisti savo šalyse raudonajai armijai įsteigti karines bazes. Vyriausybė, negalėdama tikėtis paramos iš Prancūzijos ir Anglijos, kurios buvo bejėgės pagelbėti net užpultai savo sąjungininkei Lenkijai ir, realiai įvertindama Berlyno ir Maskvos konspiracinį sąmokslą prieš Lenkiją, norėdama uždelsti grėsmingų įvykių raidą, nusilenkė Kremliaus diktatui. Koktu, kad buvo pasirinktas Schuschniggo ir Hashos kelias. Draugiškumo ir abišalės pagalbos sutartis buvo pasirašyta 1939 m. spalio 10 d. Mes atgavome Vilnių ir kai kurias jo sritis. Bet už tai sumokėjome brangiausią kainą: nepriklausomybę. Sovietų Sąjunga, pasirašydama minėtas sutartis, jau buvo nusprendusi okupuoti Lietuvą sau palankiausiu laiku. Tai įrodo vėliau sarastas raudonosios armijos generalinio štabo žemėlapis, datuotas 1939, Vilnius. Jame Lietuva jau vadinama *Litovskaja SSR*. Po karo surastas slaptas protokolas, priedas prie Ribbentropo-Molotovo sutarties (1939.IX.27) tai irgi patvirtina. Tad nenuostabu, kad jau sekančią dieną (1939.X.11) Serovas Sovietų Sąjungos N. K. V. D. viršininkas, pasirašė instrukciją 001223 nr., kuria įsakė paruošti « masinę

⁵⁸ STALIN, *The Results of the Five year Plan in Four years in the Field of Struggle with Remnants of the Hostil Classes*, žr. *Voprosy Leninizma*, Maskva, ¹⁰1937, 107 psl.

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Žiūrėk 58 išnašą.

antisovietinio ir antisocialinio elemento Baltijos valstybėse likvidavimą». To potvarkio originalas nesurastas. Bet jis minimas Lietuvos saugumo komisaro Guzevičiaus įsakyme 0023 nr. (1941. IV.25)⁶¹.

Instrukcija 001223 nr., Sovietų Sąjungos N. K. V. D. įsakymas 001530 nr. (1940. XII.9) apie sekimą žmonių, kurių gyvenamoji vieta negali būti nustatyta iš jų paskutinės gyvenimo vietos, vėlesni Merkulovo, N. K. B. G. viršininko, įsakymai 4-4-4174 nr. (1941. V.31) okupuotos Lietuvos saugumo komisarui Gladkovui nedsiant pasiruošti masinėms lietuvių deportacijoms ir 77 nr. (1941. V.19) įsakymas sudaryti Lietuvai centrinę operatyvinę štabą minėtoms deportacijoms įvykdyti — įrodo, kad genocidinis centras buvo Maskvoje. Todėl, okupaciją įvykdžius (1940. VI.15), skubos keliu buvo pertvarkytas iš pagrindų nepriklausomos Lietuvos saugumo departamentas. Jo direktoriumi paskirtas Antanas Sniečkus, Zanavykijos « buožės » sūnus. Jį prakeikė motina už jo žmogžudiškus darbus ir už Lietuvos išdavimą. Jo artimais bendradarbiais buvo Todesas, Rozauskis, Guzevičius, Baranauskas, Macevičius, Slavinas ir kiti. Jų varovu buvo maskviškio Serovo akys ir kumštys — Gladkovas. Pertvarkytame saugumo departamente buvo virš 60 % naujų ir ne lietuvių tautybės tarnautojų. Didelis jų skaičius buvo ir ne Lietuvos piliečiai. Tai pabrėžtina, nes mūsų valstybė buvo tuo laiku dar neįjungta į Sovietų Sąjungą.

Smarkiai buvo ruošiamasi klastingą okupaciją paversti savanorišku įsijungimu į Sovietų Sąjungą. Tai turėjo padaryti Liaudies Seimas, kurio « rinkimai » buvo paskelbti 1940 m. liepos 14 d. Kad jie sklandžiau praeitų, reikėjo terorizuoti visą tautą ir išplėsti iš jos vadovaujančius visuomenininkus ir politikus.

Operacija buvo įvykdyta vienu laiku visoje Lietuvoje: naktį iš liepos 11 į 12 d., 1940 m. buvo areštuota virš 2000 asmenų. Jų skaičiuje teko ir man būti. Likimas apsaugojo mane nuo dalyvavimo « Liaudies seimo » rinkimuose, kurie Dr. Garmaus žodžiais « buvo šlykšti su bolševikiniu cinizmu pravedama komedija, kur apie bet kokią rinkėjų ar renkamųjų laisvę negali būti nė kalbos... Balsuotojų skaičius buvo ne 90 %, bet 15-16 % Tai patvirtino ir pats J. Paleckis intymiaame pasikalbėjime »⁶².

Kalėjimai buvo sausakimšai perpildyti. Langus užkalė lentų dėžėmis. Nematėme nė saulės, nė dangaus. Daugis naktį miegojo ant grindų. Dieną stovėjome, atsirėmę į sienas, arba slinkinėjome

⁶¹ V. VAITIEKŪNAS, *Sovietinis genocidas*, žr. *Lietuva*, 6 nr., 1954 m.

⁶² *Lietuvių Archyvas, Bolševizmo Metai*, Brooklynas, 1952, 11-13 psl.

galvas nuleidę ar pasikeisdami sėdėjome ant ilgų suolų, nes nuo 6 val. ryto iki 9 valandos vakare sėdėti ar gulėti ant lovos buvo griežtai uždrausta. Maistas pradžioje buvo pakenčiamas, nes kalėjimai buvo dar nepriklausomos Lietuvos nuostatais tvarkomi. Bet bolševikiška administracija ir to pavydėjo ir grasinančiai kartojė: «Smetonos kalėjimai tikros sanatorijos. Liaudies priešai neprivalo turėti tokių gerų sąlygų. Greitai bus įvesta bolševikiška tvarka. Tuomet pažinsite proletarišką teisingumą». Tie grasinimai vėliau buvo įvykdyti.

Iš tų 2000 suimtųjų išėjo į laisvę tik mažas nuošimtis. Dalis buvo nužudyta, o daugiui pritaikinti Sovietinio Baudžiamojo kodekso 58 ir 59 §. Jie buvo pakaltinti kontrrevoliucine veikla ir kitokiais nusikaltimais prieš naują santvarką ir už akių nubausti 8 metams į priverčiamųjų darbų stovyklas.

Antra skaitlingų suėmimų banga buvo įvykdyta 1940 m. lapkričio 5-6 d. spalio revoliucijos (1917) gimtadienio išvakarėse. Ir šį kartą labiausia, paliesti buvo intelektualai ir vadovaujantis elementas: buvę Lietuvos ministrai, karininkai, kariai, daug šaulių, profesorių ir mokytojų. Daugiau kaip 600 asmenų neteko laisvės⁶³.

Kad okupuota šalis jaustųsi nesaugi, gyventų panikoje ir baimėje, politinis terorizmas buvo tęsiamas nenutraukiamai. Pagrįstai prileidžiama, kad per pirmuosius okupacijos metus (1940. VI.15-1941.VI.22) buvo suimta apie 12.000 Lietuvos piliečių. Buvo įsteigti nauji kalėjimai atimtuose vienuolynuose (Kretingoje), užimtų mokyklų patalpose ir koncentracijos stovyklos, į kurias talpindavo lietuvius, nesilaikančius įvairių nežmoniškų okupantų potvarkių.

Daugiausia suimtųjų buvo sugrūsta į Kauno (3700), Vilniaus (3200), Šiaulių (800) ir Marijampolės (750) kalėjimus. Suimtieji buvo tardomi per kiauras naktis. Gražintiems į kameras neleisdavo dienos metu miegoti. Prisipažinimams išgauti, buvo be atodairos vartojamas smurtas ir kankinimai. Mušdavo guminėmis lazdomis, uždėdavo geležinius pančius, įmesdavo į karcerį, spardydavo, degindavo rankas, inscenizuodavo nušovimą⁶⁴. Sudėję rankas į geležinius pančius juos verždavo, arba užnėrę ant lyties organų plonos špagatos kilpą — juos verždavo, mindžiodavo rankų pirštus, išmušdavo dantis ir įlauždavo žandikaulius, sodino ir laikė prie stipriai įkūrentos krosnies, plėsdavo pirštų nagus, kabindavo už kojų,

⁶³ SUPREME LITHUANIAN COMMITTEE OF LIBERATION, *Appeal to the United Nation Genocide*, 25 psl.

⁶⁴ *Lietuva Tironų Pančiuose*, Cleveland, Ohio, 1947, 125-126 psl.

dėdavo tardomąjį į tam tikrą prietaisą ir leisdavo per jo kūną elektros srovę, pririšdavo prie stulpo, stovinčio atitinkamai vietoje, ir varvindavo pro skylę lubose šalto vandens lašus ant tardomojo galvos, kas sukeldavo nepakenčiamą skausmą, pakabindavo kažkokiose staklėse ir lėtai, pamažu tempdavo visą kūną⁶⁵.

Tardytojai, su pagalba kūno mechanikų, išspausdavo «prisi pažinimus» padarytų, o neretai ir nepadarytų nusikaltimų. Nemažas skaičius suimtųjų grasinimais jam asmeniniai ir jo šeimos nariams, pažadais visokių lengvatų ir gėrybių, buvo užverbuojami tapti slaptais N. K. V. D. agentais.

4. *Pirmas didysis lietuvių išvežimas.* — Beatodairinis krašto gyvenimo komunistinimas, permanentiniai areštai, visiškas žmogaus nuteisinimas, beribis asmeninis ir turtinis nesaugumas kaitino tautos pasipriešinimą ir atsparą. Kremliaus komunistiniai ekspertai, remdamiesi 23 metų genocidiniu patyrimu, žinojo, kad komunistinę santvarką galima įtvirtinti tik įvedus kraštutinę baudžiąvą. Laisvą tautą galima lengviau smurtiškai valdyti tik eksproprijavus jos sąmoningą ir atspariausią dalį. Jie pasiekdavo norimų rezultatų amputavę tik 25%-30% tautos organizmo. Maskva, kaip buvo anksčiau minėta, numatė tokią eventualumą ir įpareigojo okupuotos Lietuvos saugumo organus kartotinomis specialiomis instrukcijomis ruošti tam žygdarbiui.

Sovietų Sąjungos N. K. B. G. komisaras Merkulovas įsakė L. T. S. R. saugumo komisarui Gladkovui suregistruoti antitarybiniai nusistačiusius asmenis, vykdančius kontrrevoliucinę agitaciją, išvežimui į tolimas S. S. S. R. sritis. Tuo pačiu laiku atėjo N. K. B. G. komisaro pavaduotojo Serovo instrukcija, kurioje buvo išdėstyta tiksliai ir smulkiai lietuvių pagrobimo ir išvežimo technika.

Sovietų Sąjungos vyriausybė, norėdama sudaryti savo nekalto *alibi*, pasiūlė 1941 m. birželio 10 d. Lietuvos Liaudies Komisarų Tarybai nutarti, kad ji prašo išvežti iš Lietuvos visą prieštarybinį elementą.

Masinis lietuvių pagrobimas ir išvežimas į didžiąją Maskvos nelaisvę įvykdytas 1941 m. birželio 14-15 d. Bet N. K. V. D. medžioklinė akcija ir pagrobtųjų išgabenimas užsitęsė iki 1941 m. birželio 21 d. Ją nutraukė tik prasidėjęs karas. Pabėgusio Gladkovo seife surasta įrodoma medžiaga, kad išvežimas turėjo paliesti apie 700.000 lietuvių. Bet jie suspėjo pagrobti tik 34.620 žmonių. Sukimšo juos į prekės ar gyvuliams vežti vagonus ir išgabeno į S. S. S. R. tolimas, necivilizuotas sritis.

⁶⁵ Ten pat, 127-128 psl.

*Dunda ir dunda traukinio ratai,
Rieda ir rieda vagonai juodi.
Saulės nebėra. Saulė nemato,
Ką veža į rytus vagonai juodi.
Dunda ir dunda traukinio ratai
Ratuose kūnai pražūsta juodi.*

Tasai genocidinis aktas buvo įvykdytas su ginkluotos jėgos pagalba. Smurtas buvo vartojamas areštuojuant, išvarant iš gimtųjų namų, vežant į geležinkelio stotį, kraunant į vagonus, atskiriant vyrus nuo žmonių ir vaikų. Bet vis tiek N. K. B. G. pareigūnai reikalavo iš savo kalinių, sugrūstų į vagonus, parašo, kad jie sava-noriškai vyksta į Sovietų Sąjungą. Ir S. S. S. R. užsienių reikalų komisaras Molotovas skelbė per Maskvos radiją 1941 m. birželio 17 d. pasauliui, kad «daugelis lietuvių padavė prašymus išvežti juos į kitas Sovietų Sąjungos sritis».

Tremiamųjų būklė buvo tragiška. Prie dvasinių ir moralinių skausmų prisidėjo fiziški kentėjimai.

Serovo instrukcija numatė talpinti į vagoną 25 žmones, bet faktiškai buvo prigrūsta 40-60. Vagonų — kalėjimų ant ratų — durys buvo aklinau uždarytos. Maži, vagonų palubėse, langeliai buvo apipinti spygliuotomis vielomis. Natūraliems reikalams atlikti nebuvo išviečių. Tuose vagonuose, be suaugusių žmonių, buvo kūdikių neturinčių nė vieno metų ir senelių arti 100 metų. Išvež-tųjų dalies (20.249 asmenų) statistika pagal amžių atrodo šitaip:

iki	1 metų amžiaus	211 (	95 berniuk.	116 mergaič.),
»	4 »	1415 (	731 »	684 »
»	10 »	2165 (	1236 »	929 »
»	18 »	2587 (	1263 »	1324 »
»	30 »	3986 (	2277 vyr.	1709 moter.
»	40 »	5043 (	3130 »	1913 »
»	50 »	2735 (	1735 »	1000 »
»	60 »	1072 (	601 »	471 »
»	70 »	609 (	302 »	307 »
»	80 »	313 (	168 »	145 »
»	90 »	104 (	42 »	62 »
»	100 »	10 (	3 »	7 ») ⁶⁶ .

1941 m. birželio m. buvo nepaprastai saulėtas ir karštas. Sumedžioti duso ir troško vagonuose. Iš keliasdešimts ešalonų

⁶⁶ J. RIMAŠAUSKAS, *Genocidas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VII (1956), 140 psl.

vagonų plaukė širdį veriantys vaikų ir motinų balsai: « Vandens ... vandens ... nors lašelį vandens ». Tūkstančiai šaukėsi pagalbos, belsdami į vagonų duris ir sienas. Mongolai — sargybiniai, nepaklausius jų gargaliuojančio, nesuprantamo įspėjimo, — šaudavo į orą ar į vagonus. Prinešti kibirus vandens irgi nebuvo leidžiama. Tie patys mongolai, vykdydami duotą įsakymą, spardė, mušė šautuvų buožėmis ir badė durtuvais besiertinančius prie vagonų. « Tokiose sąlygose, dar vagonams nepajudėjus iš vietos, nėščios moterys gimdė, ligoniai ir silpnos sveikatos žmonės mirė »⁶⁷. Šio- kia tokia malonė buvo daroma negyviems: po ilgų prašymų, atei- davo vyresnieji enkavedistai ir leisdavo iškrauti negyvai gimusių ir mirusių lavonus.

« Per visą spirginančią birželio 14 d. šauksmai ir dejavimai sklido iš užantspauduotų vagonų. Jie buvo girdimi ir naktį. Mano širdis plyšo nuo skausmo, bet N. K. V. D. neleido niekam prieiti prie vagonų ir nieko iš jų neišleido. Rytui išaušus, septyni lavo- nai buvo išmesti iš vagonų. Jie gulėjo šalia geležinkelio bėgių be globos ir apsaugos ... Per visą ilgą savaitę iki birželio 20 d. žmonės buvo priversti klausyti pilnus skausmo, nesulaukiančius pagalbos, šauksmus ir dejavimus, sklindančius iš vagonų ». Tai vyko Kaune. « Vilniuje, V-čius, pirštinių fabriko darbininkas, grįžo 1941.VI.15 d. ryte iš darbo. Jo žmona ir penki vaikai buvo dingę. Kaimynai jam papasakojo, kad jie visi buvo įmesti į sunkvežimį už tai, kad jo žmona atsisakė išsiuvinėti Vorošilovo portretą draugui Bartašiūnui, aukštam N. K. V. D. pareigūnui. Už tai, kad ji pa- sakė: « Man trūksta laiko sulopyti mano vaikų skarmalus ir skusti bulvėms ». V-čius tekinas atsidūrė geležinkelio stotyje. Bergždžiai jis ieškojo savo žmonos ir vaikų ... Už savaitės vokiečių-rusų karui prasidėjus, V-čius išigijo šautuvą ir rankinių granatų virtinę ... Vargas N. K. V. D. -istui ar raudonarmiečiui, kuris pasipainios jo kelyje tos nevilties dienose »⁶⁸.

Prie žemės spaudžianti neganda išsiskleidė, kaip nuodingi debesys, visoje Lietuvos žemėje. Pagrobtų artimieji budėjo tylūs, kaip stabai, geležinkelių stotyse prie užkeiktų vagonų, prarijusių jų šeimos narius. Jaunesnieji išbėgo į miškus, ginklavosi arba tūnojo pasislėpę išplaukusiuose rugiuose. Tvirtuose baubė nepa- melžtos karvės, žvangė arkliai ir žviegė kiaulės. Tik naktį, gerai išsižvalgę, kai kurie išdrįsdavo šmėkštelti į savo namus ir pa- liuobti gyvulius.

Visas gyvenimas apmirė. Miestai atrodė, kaip išardytas skruz-

⁶⁷ V. VAITIEKŪNAS, *Sovietinis genocidas*, žr. *Lietuva*, 6 nr., 1954, 109 psl.

⁶⁸ L. DOVYDĖNAS, *From a Man's Life*, žr. *Lithuanian Bulletin*, 1947, 7-8 nr.

dėlynas. Žmonės vengė vaikščioti priprastomis gatvėmis, nes baiminosi būti atpažinti. Kas spėjo ir turėjo kur — pasitraukė į kaimus. Mažai kas miegojo savo butuose. Visi alsavo raudonojo košmaro garais.

5. *Lietuvių žudymai.* — Toje kraujo, panikos ir keršto privinkusioje nuotaikoje prasidėjo vokiečių-sovietų karas (1941.VI. 22). Tauta jo bijojo, bet daug kas laukė. Beveik niekas nedėjo į jį giedresnių vilčių, nors tuometinėse komunistinio režimo sudarytose sąlygose ne tik paprastas žmogiškas gyvenimas nebuvo galimas, bet ir išlikimas gyvu tapo abejotinas.

N. K. V. D. ir kitų rūšių jos ginkluoti padaliniai, o kai kur net ir raudonosios armijos būriai matydami, kad jiems pavestų «garbingų» uždavinių nepavyko įvykdyti, kad lietuvių tauta slysta iš jos saugliško smurto, skubėjo, baimės apimta, kiek įmanydama daugiau padaryti mums žalos ir skausmo. 1941 m. birželio paskutinė savaitė yra šiurpo ir baimės savaitė. Jos tekmėje padaryti nusikaltimai parodė okupantų nukaukintą dorinį ir politinį veidą neribotame neigiamume. Štai kaleidoskopiškai suminimi faktai patvirtinantys tą teigimą.

Apie 30 kilometrų nuo Kauno, tuoj už Palemono, buvo Pravieniškių Priverčiamųjų Darbų Stovykla, kurioje kriminaliniai nusikaltėliai kasė durpes. Bolševikai padarė iš jos didelį kalėjimą, talpinusį 500 žmonių. Karui prasidėjus kaliniai veržėsi išsilaisvinti, bet administracija sukliudė tas pastangas.

Birželio 26 d. stovyklą apsupo stambus raudonarmiečių dalinys. Administraciją (27 žmones) nuvarė į pamiškį ir ten sušaudė. Netrukus raudonieji išlaužė kamerų duris ir, mušdami šautuvų buožėmis kalinius, įsakė visiems išeiti į kalėjimo kiemą, aptvertą spygliuotų vielų tvora. Čia visus surikiavo ir sustatė ties barakais. Apie 20 žmonių atskyrė ir pastatė prie kieme esančios pirties. Prie jų prijungė iš kažkur atvartų moterų būrelį. Kalinius, buvusius gretimame dirbtuvės pastate, suvarė į atskirą būrį ir pastatė prie jos sienos. «Tuo po to pradėjo šaudyti kulkosvaidžiais. Pirmiausia buvo sušaudytas būrys su moterimis. Kilo neįsivaizduojamai baisus klyksmas, maldavimai ir skausmingi sužeistųjų dejavimai. Puolėme ant kelių ir prašėme pasigailėti. Pradėjus šaudyti į būrį, kuriame aš buvau, kritau į tarpežį nepaliestas. Ant manęs griuvo dejuodami ir šaukdami sužeistieji ir mirštantieji. Po to, girdėjau sprogimus granatų, mestų į lavonų krūvas. Tuo pat laiku pasigirdo stiprus šaudymas Pravieniškių stoties kryptimi, ir tuoju visi raudonarmiečiai iš kiemo išvyko. Aprimus šūviams, gyvieji

ir mažiau sužeistieji pradėjo lysti iš po lavonų ir prisikelti »⁶⁹. Iš 500 sušaudytų kalinių išliko gyvi apie 50. Tasai galabinimas primena savo technika nacinių žydų galabinimą ir Pirčiupio tragediją.

Nugalabino Kretingos, Raseinių ir Telšių kalėjimų politinius kalinius. Telšių kalėjimo kalinius nugabeno sunkvežimiais į netolimą Rainių miškelį⁷⁰. Žudymai šitose vietovėse buvo ypatingai žiaurūs, sadistiški. Kretingoje rasta pora lavonų su nulupta oda nuo galvų ir nuo kojų. Du lavonai rasti pririšti vielomis prie medžio. Nekyla jokių abejonių, kad jie gyvi buvo svilinti degančiais šiaudais.

Raseiniuose atrasti lavonai su sulaužytais šonkauliais, išsukinėtomis rankomis ir net išpiautais liežuviais.

Ypatingai buvo kankinamos prieš nužudymą Rainių miškelio aukos. Gydytojų komisija (1941.VI.28) atrado keletą lavonų su sutriuškintomis kaukuolėmis, ištekęsiais smegenimis, sumuštais lytiniais organais, nušutinta galūnių oda, ištrauktu liežuvium. Pora lavonų buvo pažaboti storu arkliams supančioti pančiu⁷¹.

Panevėžyje buvo nužudyti 36 civiliai — jų skaičiuje keliolika cukraus fabriko darbininkų. Karui prasidėjus į Panevėžio ligoninę buvo atgabentas sužeistas lietuvis. Gydytojai pradėjo skubią operaciją. Bet jos metu įsiveržė N. K. V. D. ir nužudė gydytojus Gudonį, Mačiulį ir Žemgulį. Pastarajam išplėšė širdį ir nešiojo ją po miestą šaukdami, kad tai yra «liaudies priešo širdis»⁷².

Rokiškyje buvo nugalabinta 30 kalinių ir civilių, Zarasuose — 22 kaliniai ir civiliai, Ukmergėje — 7 kaliniai, Papilėje — 10 kalinių ir civilių, Aukštojoje Panemunėje, Lankeliškiuose, Kaune-Vilijampolėje buvo mažesnis žmonių skaičius. Nužudytųjų skaičiuje buvo 15 kunigų.

Virš 2000 lietuvių, kalinamų įvairiuose kalėjimuose, karui prasidėjus buvo skubotai traukiniais ir autobusais evakuojami į Sovietų Rusiją. Minske prijungė juos prie 4000 lenkų ir baltgudžių kalinių masės. Jie buvo pėsčiomis varomi plentu į Mohilevą. Penkiolika kilometrų už Minsko, Červenės miškuose, N. K. V. D. jų daugumą nušovė iš kulkosvaidžių. Nemažai ten žuvo ir lietuvių. Kai kurie stebuklingai išliko gyvi pasislėpę po žuvusių lavonais. Tą

⁶⁹ *Lietuva Tironų Pančiuose*, Cleveland, Ohio, 1947, 133 psl.

⁷⁰ J. RIMAŠAUSKAS, *Genocidas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VII (1956), 140 psl.

⁷¹ *Lietuva Tironų Pančiuose*, Cleveland, 1947, 131-132 psl.

⁷² K. PELĖKIS, *Genocide, Lithuanian Threefold Tragedy*, 1949, 89 psl.; *Lietuva Tironų Pančiuose*, Cleveland, 1947, 6 psl.

masinę žmogžudystę aprašė « mirties maršo » dalyviai pulkininkas J. Petraitis ir A. Tolis⁷³.

Kauno ir artimų apylinkių kalėjimų politiniai kaliniai buvo žudomi Petrašiūnuose. Ten buvo parinktas didelis žemės sklypas, aptvertas tvora ir uoliai saugomas « Dažnai naktį pro paslaptینگus vartus įvažiuodavo Kauno kalėjimo sunkvežimiai su gyvomis ar jau nugalabytomis aukomis. Kaip tame « kapinyne » žudydavo politinius kalinius, niekas negali pasakyti — iki šiol nebuvo pavykę rasti nė vieno liudininko. Tik iš kasinėjimų paaiškėjo, kad kaliniai buvo laidojami krūvomis. Vienoje duobėje rasta net 29 lavonai. Gydytojai apžiūrėję lavonus, rado, kad jie buvo prieš nužudymą smarkiai sumušti ir nukankinti. Daugumas jų nužudyta ne šūviu, o plaktuko smūgiais į smilkinį »⁷⁴. Manoma, kad Petrašiūnų kapinėse yra palaidota nemažiau 458 kankinių⁷⁵.

Neįmanoma nustatyti tikslų skaičių lietuvių politinių kalinių, kuriuos nužudė bolševikai per pirmutinius okupacijos metus. « Žinoma tik tiek, kad buvo suimta apie 12.000. Porai tūkstančių kalinių pavyko išsiveržti iš kalėjimų karui prasidėjus. Dalis jų buvo išgabenti į Sovietų Sąjungą. Bet spėjama, kad apie 4000-5000 kalinių čekistai bus likvidavę Lietuvoje »⁷⁶.

Tai toksai metinis balansas Draugiškumo ir Savitarpinės pagalbos sutarties, jėga primestos Lietuvai. Ir tokiais genocidiškais veiksmais baigėsi pirmosios komunistinės okupacijos laikotarpis. Bet tai nebuvo mūsų istorinės nedalios pabaiga. Tai buvo tik pradžia trijų metų tarpveiksčio Lietuvos žemės tragedijoje, kurią ne vaidina, bet išgyvena visa lietuvių tauta, visa jos siela ir visas jos kūnas.

6. Reokupacija ir lietuvių tautos naikinimas. — Sovietų Rusija reokupavo visą Lietuvą 1944 m. spalio mėn. Grįžo, kaip nugalėtojai. Jos tarptautinė padėtis buvo nelyginamai geresnė nei 1940-1941 m. Ir raudonoji armija įžygiavo į Rytų Prūsiją, o vakarų sąjungininkų šarvuočiai veržėsi prie Reino. Kuo baigsis karas, jau nebuvo rimtų abejonių.

Stalinas jau turėjo Vakarų pažadus, nors ir nepasirašytus, kad Baltijos respublikos atiteks jo kontrolėn. Tai įgalino Sovietų Rusiją vykdyti savo užmačias be jokio varžymosi. Ir N. K. V. D. genocidinė patirtis žymiai patobulėjusi per 1941-1944 m. laiko-

⁷³ SUPREME LITHUANIAN COMMITTEE OF LIBERATION, *Appeal to the United Nation Genocide*, 26 psl.

⁷⁴ *Lietuva Tironų Pančiuose*, Cleveland, 1947, 134 psl.

⁷⁵ Dr. J. Paukštelio informacija. Dr. D. J.

⁷⁶ *Lietuva Tironų Pančiuose*, Cleveland, 1947, 135 psl.

tarpi. Jau buvo suspėjusi likviduoti Pavolgės vokiečius, Krymo totorių, kelias Kaukazo tautelių respublikas ir kitas autonomines sritis. Sugrįždama ji atsivežė Kruglovo-Serovo lietuviams deportacijų planą ir gėdingai pabėgusių 1941 m. nuo tautos keršto sovietiškos administracijos ir politinės policijos kadrus. Tad nereikia nustepti, kodėl buvo taip greitai atgaivinta ir stachanoviškai tęsiama genocidinė mūsų krašto sovietizacija.

1944 m. rugpiūčio-gruodžio mėn. buvo vietoj nugalabinti ar išgabenti į Sovietų Rusiją virš 37.000 lietuvių. Pirmon eilėn buvo paliesti visi tie, kurie dalyvavo 1941 birželio mėn. sukilime prieš okupantus, ir asmenys, kurie buvo išvežtinųjų sąrašuose, bet kurių išvežimą sukliudė prasidėjęs karas ⁷⁷.

Kitos masinės deportacijos įkandžiai sekė viena kitą: 1945 m. liepos-rugpiūčio-rugsėjo mėn.; 1946 m. vasario 16 d.; 1947 m., liepos, rugpiūčio-spalio, lapkričio ir gruodžio mėn.; 1948 m. gegužės 22 d.; 1949 m. kovo 24-27 d. ir birželio mėn. ⁷⁸.

Šalia masinių deportacijų 1945-1947 m. buvo vykdomas išvežimas suimtųjų iš kalėjimų priverčiamiems darbams. Dažniausiai tai buvo pasitraukusių iš Lietuvos giminės, demobilizuoti kariai ir kitokis jiems nepatikimas elementas. Gabenamųjų skaičius siekdavo 2.000-3.000 asmenų per mėnesį ⁷⁹.

Išvežtųjų didžiausį skaičių davė Suvalkija (Vilkaviškio ir Šakių apskritys) ir Rytų Lietuva. Prileidžiama, kad tuo norėta palengvinti kolonizaciją iš Baltgudijos ir iš surusintų Rytprūsių. E. J. Harrison teigia, kad 1945 m. deportuota 83.000 ir 1949 m. virš 100.000 žmonių ⁸⁰.

1946-1947 m. ypatingai buvo paliesti dvasininkai. Buvo suareštuoti ir deportuoti visi vyskupai, išskyrus vysk. K. Paltaroką. V. Borisevičius buvo nuteistas mirtimi. Kunigai buvo apkaltinti « politiniais banditais » ir « lietuvių-vokiečių nacionalistais ». Dvidešimt penki buvo nužudyti, keturiasdešimts nuteisti sunkiems darbams ir išvežti. Virš 150 kunigų pasislėpė nuo represijų. Keletą metų neįleido kunigų į Klaipėdos kraštą. Buvo uždaryti visi vienuolynai. Nemažai vienuolių buvo išvežti į Sibirą. Beveik 50 % bažnyčių ir koplyčių buvo uždarytos ir paverstos « funkcionaliais pastatais » — muziejais, dirbtuvėmis, sandėliais. Paliko tik vieną kunigų seminariją, kurioje yra tik 45 klierikai ⁸¹.

⁷⁷ SUPREME LITHUANIAN COMMITTEE OF LIBERATION, *Appeal to the United Nation Genocide*, 26-27, psl.

⁷⁸ Ten pat, 54 psl.

⁷⁹ Ten pat, 55 psl.; J. RIMAŠAUSKAS, *Genocidas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VII (1956), 140 psl.

⁸⁰ *Lithuania's Fight for Freedom*, New Yorkas, 1952, 81 psl.

⁸¹ K. PELĖKIS, *Genocide, Lithuanian Threefold Tragedy*, 1949, 199-200 psl.

Pirmosios okupacijos metu ir karui prasidėjus buvo išgabenta į Sovietų Rusiją 6 generolai, 37 pulkininkai, 22 majorai, 66 kapitonai, 145 leitenantai, 53 viršilos, eiliniai ir civiliniai tarnautojai.

Karui prasidėjus buvo bolševikų nužudyti ar be žinios dingę: 1 pulkininkas, 3 majorai, 8 kapitonai, 12 leitenantų, 8 jaunesnieji leitenantai, 17 viršilų, 13 jaunesniųjų puskarininkių, grandinių ir 61 eilinis ⁸³.

1944 m. Tarybinės Lietuva ir Lenkija pasirašė sutartį dėl pasikeitimo tautinėmis grupėmis, t. y. įvykdyti repatriaciją, kuri tuomet buvo labai paplitusi Rytų Europoje. Didelis skaičius lietuvių, gelbėdamiesi nuo komunistinio teroro, užsirašė esą lenkų tautybės. Oficialiai buvo pranešta, kad į Lenkiją išvyko 83.000 žmonių. Bet ir šiame atveju okupantai paliko ištikimi klastai ir kerštui. N. K. V. D., patikrinus užsiregistravusių repatriacijai sąrašus, surado juose apie 150.000 ne lenkų, bet lietuvių ir gudų. Jie visi už bandymą pasitraukti iš « tarybinės tėvynės » buvo « repatrijuoti » į Sibirą ⁸⁴. P. Zundė savo įdomiame ir turiningame rašinyje mini, kad 1957-1958 m. įvyko antra repatriacija: 22.000 išvyko į Lenkiją ⁸⁵.

Komunistiškas teroras suvedė okupuotą lietuvių tautą akistaton su neribota vergija ir net išnaikinimu. Anų laikų nuotaiką atvaizduoja laiškas 1947 m. pasiekęs mus iš anapus geležinės uždangos:

« Brangus brolau, aš seniai tau nerašiau. Mes gyvename gerai ir džiaugiamės visomis laisvėmis, kurias jūs žinote ir kurių nežinote. Mes naudojames nepaprasta religine laisve. Mes dažnai einame į bažnyčią ir giedame psalmes. Mums patinka ypatingai 102 psalmė ». O ši psalmė arkiv. Skvirecko vertime skamba šitaip:

*Nes mano dienos nyksta kaip dūmai,
ir mano kaulai dega kaip ugnis ...
Išdeginta kaip žolė džiūsta man širdis,
aš užmirštu valgyti savo duoną.
Dėl mano vaitojimo sunkumo
beliko tik oda ant mano kaulų.
Aš esu panašus į tyrumos pelikaną,*

⁸³ *Lietuvių Archyvas, Bolševizmo Metai*, Brooklynas, 1952, 346-352 ir 358-362 psl.

⁸⁴ K. PELĖKIS, *Genocide, Lithuanian Threefold Tragedy*, 1949, 239 ir 212 psl.

⁸⁵ P. ZUNDĖ, *Lietuvos gyventojų dinamika ir struktūra*, žr. *Aidai*, 1964 m. 10 nr. - gruodžio mėn., 450 ir 455 psl.

*pasidariau, kaip pelėda griuvėsiuose ...
 Nes aš valgiau pelenus kaip duoną
 ir savo gėralą aš maišau su verksmu.
 Mano dienos yra panašios į ištysusį šešėlį,
 ir aš džiūstu, kaip žolė*⁸⁶.

Tauta sukilo. Visuotiną pasipriešinimą vykdė slapta ginkluota kariuomenė, kurios pagrindas susidarė dar pirmos bolševikų ir nacinės okupacijų metais. 1945-1949 m. vyko užlūžtanti kova su okupantais. Tų kovų liudininkas, tik prieš trejetą metų atvykęs iš anapus, tvirtina man rašytame laiške: « Sovietinė santvarka Lietuvoje nebūtų nė kelių mėnesių išsilaikiusi, nes partizanai kontroliavo didžiąją Lietuvos provincijos dalį ir buvo (bent kai kur) paruošę visuotinės mobilizacijos planą išsivadavimui »⁸⁷. Okupantai metė prieš sukilėlius 15.000-20.000 N. K. V. D. vyrų. Bet jų neužteko. Tuomet « Lietuvos komunistų partijai pašaukus, kaimuose, kur vyko kulokų puolimai, dirbantieji sudarinėjo liaudies savisaugą. 1948 m. respublikoje buvo sudaryta daugiau 300 būrių ir 800 grupių su 15.000 dalyvių. Po žiaurios klasių kovos, komunistų partijai vadovaujant, buvo sutriuškintos kulokų-nacionalistų pagrindžio bandos »⁸⁸. Bet ir tūkstančių « istrebitelių », kuriems vadovavo raudonosios armijos karininkai, buvo nepakankama. Tik specialūs N. K. V. D. daliniai, komplektuoti daugumoje iš sibiriokų, panaudodami visas ginklų rūšis, įskaitant lėktuvus, artileriją ir šarvuočius, palenkė kovą partizanų nenaudai. Lemiančiai padėjo N. K. V. D. vykdomos masinės ūkininkų deportacijos, visuotinis žemės ūkio sukolchozinimas. Dėl to nutrūko partizanų ryšys su tauta ir pasidarė negalimas maisto gavimas. Kaip Vengrijos sukilėliai 1956 m., taip ir mūsų partizanai 1945-1949 m. negavo nė moralinės, nė medžiaginės Vakarų demokratijų pagalbos. Nuolatiniai mūšiai reikalavo daug nuostolių, kurių negalima buvo papildyti. Nors kova buvo beviltė, bet partizanai pakėlė ją iki galo. Aukos buvo didžiulės. Liudininkai tvirtina, kad žuvo apie 50.000 vyrų kovoje ar paimtų į nelaisvę, bet vėliau sunaikintų. Partizanai patys kovą pradėjo, tautos visumos padedami ir globojami ją vedė ir, atėjus reikalingam laikui, nutraukė. Partizanai atstovavo kovojančią Lietuvą. Partizanų kovos turi istoriškos reikšmės: jos apjungė kraujo ir kančių ryšiu tautą ir uždegė joje egzistencinę aistrą besąlyginiai kovoti už tautinę gyvybę, jos sulėtino rusų

⁸⁶ K. PELĖKIS, *Genocide, Lithuanian Threefold Tragedy*, 1949, 239 ir 212 psl.

⁸⁷ J. M. laiškas 1964. VIII.7 d.

⁸⁸ *Lietuvos kompartijos kova už žemės ūkio socialistinį pertvarkymą; Voprosy istorii*, 5 nr., 1959, 51 psl.

kolonizaciją, jos privertė okupantus daugiau skaitytis su lietuvių tautiniais reikalais. Be abejonės, jos sulėtino ir rusifikacijos spartą.

Lietuvių tauta niekuomet neužmirš nukautų partizanų kūnų išniekinimo. Nacių budeliai sudegino Pirčiupio žmones, bet prašomi leido palaidoti savo aukas su kunigu, maldomis ir kapų pašventinimu. Komunistiniai budeliai, nukovę mūsų partizanus arba pagrobę beviltiškoje padėtyje susisprogdinusio granata kovotojo kūną, atveždavo ir išversdavo lavonus į miestelių aikštes. Juos draskydavo šunys ir krankliai. Vėliau pakasdavo juos slapta pakelių grioviuose. Ar reikia klausti, kurie genocidininkai turėjo savyje daugiau humanizmo atgyvenų?

Platesnio masto lietuvių fizinis naikinimas baigėsi su Stalino mirtimi. Bet vis tiek neleista grįžti į Lietuvą apie 260.000 asmenų⁸⁹.

Lietuvių gabenimas iš tėvynės nesustojamai vykdomas visą laiką, tik kitokiais būdais ir formomis. Kasmet mobilizuoja apie 15.000 vyrų⁹⁰. Karo tarnyba trunka 3-5 metus. Tad apie 45.000-60.000 mūsų vyrų laikomi keletą metų už Lietuvos ribų. Jie išsiunčiami į Kaukazą, Vidurinę Aziją, Užbaikalį ir Tolimus Rytus. Panašiai buvo daroma ir carinės Rusijos laikais. Karo tarnybą atlikus, formaliai nėra draudžiama grįžti į Lietuvą, bet daromos įvairios kliūtys. Jiems įkyriai siūloma «savanoriškai» apsigyventi «Chruščiovo dvaruose» — naujų plėšinių žemėje — Kazachstano, Čkalovo ar Altajaus srityse. Politiškai nepatikimi neimami į kariuomenę: jie skiriami į valstybinius darbus neribotam laikui (*bezсроčniki*). Daugiau kaip trečdalis atitarnavusiųjų kariuomenėje negrįžta į savo kraštą. Kad juos labiau pririšti prie naujų gyvenviečių, stengiamasi ir jų šeimas į ten atkelti. Tai atlieka Perkurdinimo valdybos, nurodymos, kad jų sūnūs ar broliai jau yra apsisprendę negrįžti.

Lietuvių išvežimas vykdomas ir po kita priedanga. Krašte veikia «Darbo rezervų agentūros». Jos propaguoja per laikraščius ir radiją vykimą į Suomijos Kareliją ir tolimas Sovietų Rusijos sritis geležinkelių tiesimo darbams. Kviečiami vykti savanoriai. Bet tų atsiranda nepakankamas skaičius. Todėl «savanoriškumas» paprastai atsiranda tik tada, kai partijos rajono komitetas ką pašaukia ir paduoda pasirašyti prašymą. Pasirašiusieji gauna ke-

⁸⁹ P. ZUNDĖ, *Lietuvos gyventojų dinamika ir struktūra*, žr. *Aidai*, 1964 m. 10 nr. - gruodžio mėn., 450 ir 455 psl.

⁹⁰ V. RASTENIS, *Lietuvos jaunimo genocidas*, žr. *Lietuva*, 7 nr., 1955 m.

lionpinigius ir pašalpėles. Pasirinkimo nėra, nes nepasirašiusieji vis tiek išsiunčiami, bet jau be pašalpų ir į blogesnes sąlygas.

Kasmet keli šimtai Lietuvos moksleivių siunčiami į Sovietų Rusijos aukštąsias ir specialias mokyklas. Jų tik dalis grįžta, o kiti, ypačiai, nepakankamai politiškai ištikimi, paskiriami į darbus Sovietų Rusijoje. Tokioje padėtyje yra ir Lietuvos aukštųjų mokyklų studentai, kurie naudojasi valstybine stipendija. Jie yra įsipareigoję už ją atsilyginti darbu. Todėl ir privalo vykti, kur skiriami.

Nuo 1954 m. iš Lietuvos išveža, tariamai savanorišku principu, į Kazachstaną, Turkestaną ir kitas sritis 2000-2250 abiejų lyčių jaunuolių įvairioms svarbioms socialistinėms statyboms vykdyti, dirvonams plėsti ir kitokiems specifiniams uždaviniams atlikti. Atidirbus sutartą laiką, daromos sunkiai nugalimos kliūtys grįžti. V. Rastenis teigia, kad minėtais būdais, «surenkama žmonių duoklė plačiajai tėvynei» yra ne mažesnė, kaip dvidešimts tūkstančių. Tai yra tas pats lietuvių tautos genocido procesas, vykdomas tik kita forma bei dangstomas įvairiais nekaltybės šydaais»⁹¹.

Į išgąbentų lietuvių vietą atkeliami kitų tautybių žmonės. Tokia svetimtaučių infiltracija teisinama ir aiškinama darbininkų ir specialistų trūkumu Lietuvoje. Bet tikrumoje tai naujoviškas komunistinis imperialistiškas kolonializmas. Rusiško nacionalizmo girtos, sukamos mesianistiško komunizmo jėga, mala neatlaidžiai lietuvius ir kitus tautinius vienetus. «Nacionalinės teisės visų Sovietų Rusijos valdomų tautybių suvedamos į vienintelę teisę — teisę vykdyti komunistinę propagandą tautinėse formose». Tai ir yra viena dalis garsios komunistinės formulės: «Socialistinis turinys — tautinė forma».

«Mažiausias tautinių tendencijų pasireiškimas ar tik įtarimas jose yra sujungtas su šimtų tūkstančių asmenų deportavimu į Sibirą, kur jie žūna individualiai, grupėmis ir ištisomis tautinėmis respublikomis. Tuo pačiu laiku milijonai įvairių tautybių asmenų planuotai ir apgalvotai sumaišomi»⁹². Taip vykdoma Lenino filosofija: «Tautybės yra *malum necessarium*». Todėl «išrovimas tautiškumo likučių būtinas draugystės sukūrimui tarp tautų ir internacionalizmo įgyvendinimui, kuris suformuos tų tautų dvasinę, socialinę ir politinę prigimtį». Gražiai skamba! Tik tragiška, kad tautiškumo likučiai, kurie lemia etninį individualumą, išraunami tautų masiniu arba *in toto* nužudymu. Teisybė, šituo keliu einant

⁹¹ Ten pat.

⁹² I. KURGANOV, *The National Problem in Russia*, žr. *Novy Žurnal*, New Yorkas, 1951, 269 psl.

komunistams pavyksta sukurti draugystę ir internacionalizmą tik ne tarp gyvų tautų, bet tarp nukankintų aukų lavonų ...

Kitaip ir negalėjo būti, kuomet komunistiška praktika ir jos sukurta proletariška diktatūra ryžosi pakeisti laiko ir organizacijos evoliucijos faktorius genocidiniais veiksmais.

Tik neteisinga, kad ta formulė netaikoma ir rusų tautai, komunizmo vėliavnešei. Jos istorijos naudai suklastojamos kitų tautų istorijos; jos kalba daroma smurtu kitų etninių vienetų gimtąja kalba; jos žiauriausi carai išaukštinami, jos generolai, paverge kitas tautas, ir jos generalgubernatoriai, krauju bei kartuvėmis nemalšinę užkariautus ir įstiprinę anų žemėse Maskvos imperialistinius laimėjimus, padaromi tautiniais didvyriais. Tai rodo, kad Sovietų Rusijos komunizmas yra apkrėstas hitlerinio rasizmo virusais. Ne be pagrindo buvo sakoma, kad carinė Rusija buvo tautų kalėjimas, ir neįžeidžiant teisybės, galima teigti, kad komunistinė Rusija yra tautų kapinynas.

Komunistinis režimas, kirtęs mirtį nešančius smūgius lietuvių ir kitoms tautinėms grupėms biologinio ir sociologinio genocido priemonėmis, skuba išnaudoti tautų paniką, nukraujavimą, atsparumo sumažėjimą ir veržiasi plačiais barais į jų kultūros, kalbos, tikėjimo pasaulį. Šimtus lietuviškų tūkstančio metų senumo vietovardžių pavadino savo generolų, didžiųjų čekistų ir lietuviškų renegatų vardais. Vis dažniau pradeda mūsų tėvynę vadinti Nemuno žeme. Kaip termitai ardo mūsų tautines ir religines šventvietes, stengiasi užberti nebūties pelenais mūsų ilgaamžę didingą istoriją ir jų klode įrašyti didelėmis raidėmis « didžiojo » ir kairniško brolio melą.

7. *Išvežtųjų į vergiją likimas.* — Bolševikų dievinamas Leninas, kurį jie liaupsina kaip žmonijos išlaisvintoją, tikrumoje išlaisvino visus patekusius jo pavalduman žmones nuo laisvės. Jau 1918 m. Leninas dekretu įsteigė priverčiamojo darbo stovyklas ir įsakė čekai talpinti į jas komunistinio režimo priešininkus. Komunistinę santvarką gilinant ir plečiant, pasipriešinimas didėjo, lygia-grečiai augo stovyklų kiekis ir talpumas. Laike kelių metų suimtųjų skaičius pasiekė kelių milijonų. Tos masės vergų darbo jėgai išnaudoti 1930 m. prie N. K. V. D. buvo įkurta Vyriausioji valdyba⁹³. Ir organizuota speciali N. K. V. D. kariuomenė, kurios uždaviniai buvo neribotu smurtu priversti vergus pildyti *Gulago* patiektus planus, turinčius tikslą supramoninti Sovietų Rusiją ir sukurti socializmą.

⁹³ Glavnoje upravlenije lagerei — GULAG.

Šiaurėje visu Ledinuotojo vandenyno pakraščiu, Uralo Kalnyne, Kazachstano ir Turkestano stepėse, Altajaus krašte, Jenisėjaus žemupyje — Dudinkoje, Igarkoje, Turachanske, Norilske — («kas lenkams Katynas, tas lietuviams Norilskas», jame metinis mirtingumas siekė 60%) —, Lenos žiotyse — Bykove, Nižne Kolymske, Magadane prie Ochotsko jūros, Sachaline, — Gulagas įsteigė kelius šimtų priverčiamojo darbo stovyklų, o kiekviena iš jų turėjo kelioliką arba kelias dešimtis darbo kolonijų.

American Federation of Labor paskelbė, kad 1951 m. jose buvo apie 15.000.000 kalinių. Bet kai kurie rimti to klausimo ekspertai linkę tą skaičių padidinti dar 5.000.000. Jų tarpe buvo 400.000-500.000 mūsų tautiečių. Lietuviai buvo gabenami paprastai į vietas su žiauriausiu klimatu, kur šaltis žiemą pasiekdavo 50-60 C°, kur poliarinė naktis užtrukdavo apie tris savaites, kur dažna žiauri pūga siausdavo keletą dienų ir naktų be paliovos.

«Milijonai žmonių žūsta komunistinio režimo perauklėjimo darbo stovyklose». Kalinių jose perdaug, kad būtų galima klausti: Už ką? Tiek nusikaltėlių nėra visame pasaulyje. Tad lieka klausimas: Kodėl? ⁹⁴.

Kompartijos C. K. ar N. K. V. D., nors ir skelbia, kad tose stovyklose vyksta suimtųjų perauklėjimas, bet gerai žino, kad tai yra absurdiškas noras.

Teisybė, tenai persunkaus darbo, bado ir teroro kankinamiems dažnai daromos paskaitos ir sakomos kalbos apie Leniną, Staliną, žmoniją, žmoniškumą, socializmą bei komunizmą, demokratiją, laimingą asmens ir šeimos gyvenimą. Bet «daugis klausytojų, išgirdę tuos žodžius, šypsosi, kaip ta motina, kurios akyse SS vyras nušovė jos kūdikį. Ta šypsena ne iš šio pasaulio, tai išprotėjančio veido raumenų judėsniai» ⁹⁵.

Visi, kas išeis iš tų stovyklų, bus užkeikti komunistinio režimo priešininkai, net jei tokiais nebuvo suėmimo metu.

Todėl yra tik vienas atsakymas: vergų stovyklos įsteigtos tautinių grupių, priešišku klasių ir politinių samburių, prieštaraujančių komunizmo doktrinai religijų ir ideologijų žmonių likvidacijai. Tai komunistinio pangenocido mirties fabrikai. Sovietinių kacetų buvimo negalima pateisinti Hitlerio tos rūšies įstaigomis. Komunistai pradėjo jas steigti bent 15 metų anksčiau, nei nacionalsocialistai. «Hitlerio mirties fabrikų jau 20 metų, kai nėra. Jie griuvo, kaip košmarinis sapnas. Jų vietoje stovi koplyčios, muziejai, kuriuose sukrauta kankinimų prietaisai ir nukankintų doku-

⁹⁴ ZE-KA MARGOLIN, *Putišeštvije v Stranu*, New Yorkas, 1952, 233, psl.

⁹⁵ Ten pat, 290 psl.

mentacija, paminklai nužudytiems. O sovietišku kacetų dalis, tik kiek pakeistų, tobuliau užkamufliuotų, egzistuoja iki šiol ... Sovietinės «perauklėjimo» darbo stovyklos buvo gigantiška, didžiausia ir vienintelė pasaulyje dvasiniai luošų ir psichopatų gamykla ... Jose vykdomas nežinomas žmonijai ir niekad nebuvęs sielų pogromas, žmonių širdžių giljotinavimas»⁹⁶.

Dirbti vertė 12 valandų. Nepakankamas maistas. Rūbų ir apavo stoka ir nepritaikymas klimatinei aplinkai. Pasekmės: fizinis išsekimas, dvasinė depresija, neviltis, imunologiško atsparumo išnykimas. Išvados iškyla savaime: mirtis.

J. B. Margolin, išbuvęs Sovietų stovyklose 6 metus, apskaičiuoja, kad visuose komunistiniuose kacetuose Stalino laikais mirdavo per metus 750.000-1.500.000 žmonių. Bet čia pat priduria, kad tai yra nepaprastai kuklus, atsargus ir suspaustas apskaičiavimas. Žinovai teigia, kad kacetų gyventojų metinis mirtingumas siekdavo 20-25 %. N. K. G. B. ypatingi teismai (specialios trejukės) dažniausiai paskirdavo tremiamiems 8 metus. Keturi metai buvo pridedami atsargai. N. K. V. D. klysti negali! Ar tai nėra lygu Hitlerio-Himmlerio *Final Solution*?

Hitlerio mirties fabrikuose atvežtųjų kančios dažniausiai baigdavosi atvykimo dieną. Prieš akis atgabentų į komunistinius kacetus metai kančios. Kurių mirtis buvo lengvesnė—kas žino? ⁹⁷.

«Perauklėjimo» įstaigų pareigūnai su cinizmu kartodavo kaliniams: «Jūs čia atsiuntė baigti gyvenimo dienas. Nesvajokite grįžti į savo kraštą. Ne jūs, bet mes nusakome jūsų likimą»⁹⁸.

IV. GENOCIDO PADARINIAI LIETUVIŲ TAUTAI

Nacinio ir komunistinio genocido padarytus žmonių nuostolius mūsų krašte galėtų apskaičiuoti tik bešališka tarptautinė komisija. Jai turėtų būti leista ištirti tuo klausimu archyvinę medžiagą, apklausti liudininkus ir susipažinti su dar užsilikusiomis stovyklomis. Tą uždavinį išspręsti bandė Jungtinių Tautų Organizacijos suformuotas *ad hoc Committee on Forced Labor*. Jis pranešė, kad «priverčiamojo darbo sistema yra svarbus faktorius krašto ekonomijai». Bet komitetas nepriėjo aiškių išvadų dėl vergų skaičiaus ir dėl skaičiaus priverčiamojo darbo stovyklų ir jų dislokacijos⁹⁹.

⁹⁶ Ten pat, 91-92 psl.

⁹⁷ Ten pat.

⁹⁸ K. BIELINIS, *Teroro ir vergijos imperija Sovietų Sąjunga*, 1963, 206 psl.

⁹⁹ *The State Departament Bulletin*, 1953.VIII.10 d.

K. Pelėkis patiekia tokias skaitlines: Nacių okupacija 405.000 žmonių arba 13,5% visų gyventojų. Pirmoji sovietų okupacija 102.000 žmonių arba 3,4% gyventojų. Antroji sovietinė okupacija (1941-1949) 500.000-600.000 žmonių arba 17% gyventojų. Susumavę gauname 1.007.000-1.100.000 žmonių arba 33,9% gyventojų¹⁰⁰. Labai artimas skaitlines paskelbė Amerikos laikraštis *Our Sunday Visitor* — apie 1.000.000 žmonių arba 33,9% ir padarė tokią prielaidą: « Priimant dėmesin, kad tie nužudyti, deportuoti ir pasitraukę į tremtį sudarė geriausią pajėgiausią, sąmoningą, išmokslintą elementą ir tautos inteligentiją — nuostoliai yra žiaurūs, beveik fatališki tolesniam tautos išlikimui ». VLIKas pranešė Jungtinių Tautų Organizacijai 1949 m. genocidinius nuostolius 1940-1949 m. laikotarpiui tokius: nacinė okupacija — 300.000 žmonių ir Sovietinė — 520.000, iš viso 820.000 žmonių¹⁰¹. P. Zundė vertina Lietuvos gyventojų nuostolius tame pat laike 1.090.000 žm.¹⁰². K. Bielinis apskaičiuoja, kad nacinė okupacija išrovė 300.000 ir sovietinė 659.969 žmones¹⁰³.

Pavergtos Lietuvos kompartijos sekretorius A. Sniečkus savo kalboje pasakė: « Ypatingosios valstybinės komisijos paskelbtais duomenimis vokiškieji fašistai Lietuvos teritorijoje sušaudė ir nukankino daugiau 300.000 gyventojų ir 165.000 karo belaisvių ». Bet gale tos kalbos padarė tokią pataisą: « 1946 m. sausio-vasario mėn. Rygoje teismo procese buvo nustatyta, kad vokiški fašistai Tarybų Lietuvos teritorijoje nužudė 700.000 piliečių bei karo belaisvių »¹⁰⁴. Nė žodžio nepratarė apie sovietinį genocidą ir tik pasakė: « lietuvių tauta broliškųjų tarybinių tautų šeimoje yra rami dėl savo rytojaus ».

A. Lebed tvirtina, kad 1941-1955 m. laikotarpyje iš Lietuvos į kitas respublikas buvo perkelta 683.000 žmonių¹⁰⁵.

Nepaprastai sviri yra A. N. Tarulio studija. Jo kruopščiu apskaičiavimu Lietuva (1940-1959 m.) neteko 1.160.000 žmonių: nacių laikais 250.000, bolševikmečiu — 630.000 ir repatrijantų bei tremtinių — 280.000. Minėto Sniečkaus teigimą, kad naciai išžudė

¹⁰⁰ K. PELĖKIS, *Genocide, Lithuanian Threefold Tragedy*, 1949, 239 ir 212 psl.

¹⁰¹ SUPREME LITHUANIAN COMMITTEE OF LIBERATION, *Appeal to the United Nation Genocide*, 59 psl.

¹⁰² P. ZUNDĖ, *Lietuvos gyventojų dinamika ir struktūra*, žr. *Aidai*, 1964 m. 10 nr. - gruodžio mėn., 450 ir 455 psl.

¹⁰³ K. BIELINIS, *Teroro ir vergijos imperija Sovietų Sąjunga*, 1963, 206 ir 9 psl.

¹⁰⁴ *Tiesa*, 125 nr., Vilnius, 1959.V.31 d.

¹⁰⁵ A. LEBED, *Genocide in the USSR*, New Yorkas, 1958.

700.000 t. y. kiekvieną ketvirtą gyventoją, jis kvalifikuoja nieku neparemta statistika, kuri baigiasi *reductio ad absurdum* ¹⁰⁶.

Taigi, visi tyrėjai vieningi, kad 1940-1949 m. Lietuva neteko apie 1.000.000 žmonių. Aukščiau minėjau, V. Rastenio nuomonę, kad ir po 1949 m. okupantai išgabena kasmet nemažiau 20.000 asmenų. Tuo būdu 1949-1964 m. laikotarpį, išvežta ir išsiųsta buvo iš mūsų dar 300.000. Tai sumarinis genocido balansas (1940-1965) svyruoja tarp minimalinės skaitlinės 1.120.000 ir maksimalinės — 1.460.000.

Nė viena tauta pasaulyje, išskyrus Europoje gyvenančius žydus, neturėjo tokių nuostolių. Tik juodojo maro pavietrė praskridusi per mūsų kraštą XVIII šimtmečio pradžioje pareikalavo procentiniai kiek daugiau aukų. Dera prisiminti, kad mūsų valstybė buvo neutrali šalis, nekariavo su niekuo, t. y. tos aukos nėra mūsų sukulto karo padariniai.

1863 m. lietuviai, pareikšdami lenkams istorinį solidarumą, sukilo prieš Rusiją, kurios vergiją jau kentė 65 m. Sukilimas buvo palaužtas. Gen. gubernatorius M. Muravjovas-Korikas pasiuntė carui tokį savo žygdarbių raportą:

Nubausta mirtimi	128 žmonės
Išsiųsta į Sibirą	1424 »
Nuteista sunkiems darbams	772 »
Ištremta į Rusijos gilumą	1529 »
Perkeldinti gyventi į Rusiją	4096 »
Atiduota į rekrūtus	345 »
Kovose nukauti ir sužeisti	1300 »
Dvarų konfiskuota	1794 » ¹⁰⁷

Tasai « pergalingas » pranešimas nėra pilnas. Jame nesuminėta žiaurumai, moralinis išniekinimas, kultūrinis apiplėšimas. Bet vis tiek tai yra tik šešėlis lyginant su raudonojo genocido debesiu jau 20 metų užgožusiu mūsų šalį, ir iš kurio nepaliaunamai krinta dorinio ir tautinio maro kruša.

Ir komunistinio genocido balansas apytikriai žinomas:

Nubausti mirtimi daug tūkstančių (12.000?) žmonių.

Žuvo kovose virš 50.000 žmonių.

Išgabenta į Stalino mirties fabrikus 600.000-700.000 žmonių.

Konfiskuota visa Lietuvos žemė su visais jos turtais.

¹⁰⁶ A. HEAVY, *Population Loss in Lithuania Subcommittee on Europe*, 97 Congress, Second Session, 365-374 psl.

¹⁰⁷ Dr. V. SRUOGIENĖ, 1863 metų sukilimas, žr. *Karys*, 7 nr., 1963 m.

1863 m. caras baudžiavą panaikino, o 1945-1949 buvo įvesta neaprėžta kūno ir dvasios baudžiava.

Vykdoma Lietuvos kolonizacija. Jau dabar Lietuvoje rusų yra 11 %, prieš 1940 m. buvo tik 2-3 %.

Per 40 metų (1864-1904) caro žandarai konfiskavo apie 160.000 egzempliorių knygų, ir keli tūkstančiai lietuvių pateko į kalėjimą ar į Sibirą už meilę ir ištikimybę savo raštui ir knygai.

Stalino-Kruščiovo gadynėje buvo konfiskuoti ar sunaikinti milijonai lietuviškų knygų. Virš dviejų milijonų lietuvių katalikų negali spausdinti nė vieno religinio laikraščio. Rodos, per 25 metus buvo leista atspausdinti vieną maldaknygę ir vieną kalendorių. Nuo įsiveržimo į Lietuvą, komunistinis režimas išgraužia su čekistiškų žiurkių uolumu iš lietuviškų spaudinių tautinę dvasią, visais būdais rusifikuoja ir klastoja mūsų kultūros ir Lietuvos praeities istoriją. Ir dar jų vienas šlykštus makiaveliškas laimėjimas. Stalino ir jo įpėdinių nuspręstą genocidą padeda vykdyti lietuvių tautos atplaišos, lietuviški raudoni gauleiteriai ... Neprileidžiu, kad jie nežinotų, koksai likimas buvo savųjų kvislingų ar Hitlerio pasodintų gauleiterių, jų engiamoms tautoms išsivadavus!

V. KOVOTI!.. IŠSILAISVINTI!...

Baigdamas mūsų tautos gyvenimo rūšią sągą, noriu pareikšti keletą minčių. Lietuvių tauta yra genocidinėje nelaisvėje jau 25 metai. Jos biologiškas kūnas smarkiai sužalotas. Religinis, kultūrinis gyvenimas apgriautas, sukrėstas. Bet išlikę gyvi, pajėgę išauginti savyje psichologinę pusiausvyrą egzistuoti ir reikštis net ir smurtinėse sąlygose. « Su tyliu sopuliu širdyje, jie ašaromis, prakaitu ir neapykanta dilina priešą ».

Atrodo, kad fizinio genocido viršūnė jau pasiekta, ir jis nevykdomas brutaliai plačioje apimtyje. Bent laikinai. Tautos mažėjimas sustabdytas. Jei ne nacių-sovietų genocidas, tai Lietuvoje dabar būtų apie 3.565.000 žmonių pagal A. Rimkos apskaičiavimus, arba 3.672.969 pagal K. Bielinio, bet ne 2.713.000, kaip parodė 1959 m. sausio 15 d. gyventojų surašymo duomenys. Reikia prileisti, kad egzistenciniai biologiniai dėsniai skatins padidintą gimdymų skaičių, kad išlygintų turėtus nuostolius. Pavyzdys: 1941 m. Lietuvoje buvo vedybų 25.486, gimimų — 55.106, mirimų — 30.863, prieauglis — 24.243, o 1942 m. po didžiųjų išvežimų vedybų — 21.540, gimimų net — 69.699, mirimų — 33.353 ir prieauglio — 36.346.

Išlikę gyvi lietuviai ištėrime darys visa, kad grįžtų į tėvynę. Nemažai daliai pavyks tai pasiekti. Ekonominių kliūčių Lietuvos

gyventojų skaičiui augti nėra. Dabartinėje jos teritorijoje optimalis gyventojų skaičius galėtų būti 5.000.000-5.500.000 žmonių pagal A. Rimkos apskaičiavimus.

Lietuvių jaunų vyrų skaičiui padidėjus (1947-1949 m. kovose jų žuvo virš 50.000), jungtuvių skaičius su svetimtaučiais taps nereikšmingas. Lietuvė moteris buvo visuomet turtinga savigarbos ir taurumo elementais. Be to, lietuvius nuo atėjūnų skiria ir kalba ir tikyba. Kaip tikintis, senobinis lietuvis mirė už Perkūną, Praamžių ir amžinąją ugnį, taip ir dabartinis lietuvis kovos ir mirties už Rūpintojėlį ir žemę, kurią jis laimina savo guodžiančiu žvilgsniu. Gindamas savitą kultūrą, įsitikinimus, — lietuvis gina savo asmenybę.

Laisvės kovotojų pralietas kraujas ir šimtų tūkstančių išgabtų į nelaisvę kančios sudarė saugiausius pylimus prieš nutautėjimą. Jų negalės ir šimtmečiai suardyti. Jie aidės legendose amžinai. Tik kai kurie ne tik fiziniai, bet, svarbiausia, dvasiniai emigrantai perša besąlyginį, servilinį bendradarbiavimą su okupantais.

Ir gimtosios žemės mistiška trauka yra ir bus didelis nutautėjimo stabdis. Lietuviai neištautėjo per 120 metų carinės okupacijos, neatsisakė per 40 metų savo raidžių. Lietuvis ypatingai atsparus priespaudai. Jau ne vieną kartą priešiški juodvarniai krankė Lietuvai mirtį. Bet ji gyva šiandien ir liks gyva amžinai.

Dvasiniai ir fiziniai lietuvių pajėgumai gali laisvai konkuruoti su okupantų tokiomis savybėmis. Čion lietuviai yra ir bus geresnėje padėtyje, nes jie žino, kad kovoja už tautą, už laisvę. O atėjūnai visuomet jausis esą okupantai, pavergėjai. Komunistinė literatūra ir filosofija yra labai sekli žmogaus asmens ir visuomenės problemomis. Tad jos įtaka nestipri, neįsiveržianti.

Lietuva turi daug inteligentijos, 24.000 studentų, 400.000 pradžios mokyklose moksleivių. Dalis jų yra atitolę, bet daugumas yra neatskiriamai suaugę su tautos kamieniu ir gimtąja žeme.

Laisvame pasaulyje yra apie 1.000.000 lietuvių, kurių įtaka į apsupančią visuomenę tolygiai didėja ir didės. Jų medžiaginis svoris irgi smarkiai auga. Abu tie faktoriai jau labai stabdo okupantų užmačias. Jei mes sudarysime kovojančią Pasaulio Lietuvių Bendruomenę — tai jos įtaka ir reikšmė ir lietuvių išgyvenimui ir Lietuvos išlaisvinimui bus milžiniška. De Gaulle, 1940 m. rugpiūčio mėn. kreipėsi į 1200 prancūzų pabėgėlių Gibraltare, plaukusių J. A. V. laivu į Angliją: « Tai jūs pabėgote. Tai gerai. Bet tai, ką jūs padarėte yra niekis. Dabar jūs turite padaryti viską. Kol Prancūzija nebus išlaisvinta — jūs niekuomet negalite sustoti kovoje ». Ar likimas ne tuos žodžius kasdien mūsų sąžinei byloja ?

Mums visiems yra žinoma daug žadančio rašytojo Landsbergio pjesė: *Penki stulpai miesto aikštėje*. Komunistinė Maskva stumia ir tempia mūsų tautą į istorijos ešafotą. Jos opričnikai ir kūno mechanikai keikiasi, kad ji turi ne vieną, bet 3.000.000 širdžių. Pavergtos šalies aikštėse stovi ne penki, bet tūkstančiai stulpų. Prie jų rišami nemarios Lietuvos sūnūs. Nemarios, nes jie žūdami, maitina Laisvės šaknis savo gyvybės sultimis.

Ta likiminė kova išskleidė mūsų tautoje pilną žmoniškumo vaivorykštę: Lietuva tapo ir yra kovojanti, kenčianti ir gera-garbė — *Lituania militans, dolorosa et pia*.

Okupantai sunkia pakaustyty batų eiseną saugo tuos tūkstančius stulpų. Jie pasišovę rišti prie jo kiekvieną išdrįstantį, vardan Lietuvos meilės, vardan pagarbos žuvusiems kovotojams, pakloti prie stulpų gėlių žiedus. Nemaža yra komentatorių (kaip sako Landsbergis) su juodais akiniais, kuriais jie nori paslėpti užgesusią juose ištikimybę tautai ir savo sąžinei. Bet yra nusikalstama, kuomet kooperatorių užsimaskavimas peržengia visus tautinės egzistencijos dėsnių ribas, kuomet komentatoriai pradeda skelbti:

*Niekas negali pūsti prieš vėją
Kas turi jėgą — tas teisingas.*

Man aišku kad tokie komentatorių žodžiai negali gražinti tautai laisvės. Bet mes tikime Lietuvą ir jos prisikėlimą. Todėl aš jungiuosi prie vaiko, baimėje, bet ir drąsoje, padėjusio gėlių puokštę prie stulpų papėdės, žodžių, kuriuos jis pasakė komentatoriui:

Jūs esate senas, Jūs esate aklas.

Kas iš mūsų širdyje neturi meilės savo tautai, tas turi pikčiausios rūšies širdies ydą.

DR. DOMAS JASAITIS

Tampa, Fla. J. A. V., 1965.II.2 d.

LITERATŪRA

- BIZOTTSAG, MAGYAR, *Genocide by deportation; an appeal to the United Nations to enforce the law*. Foreword by Bela Varga, New Yorkas, 1951, 131 psl.
- DROST, P. N., *The Crime of State; penal protection for fundamental freedoms of persons and peoples*, Leyden, 1959, 2 t.
- KAEIUS, ALEXANDER, *Human Rights and Genocide in the Baltic States*, Stockholmas, 1950, 57 psl.
- LEMKIN, RAPHAEL, *Genocide as a Crime Mader International Law*, žr. *American Journal of International Law*, 41 t. 1947, 145-151 psl.
- PERANDI, A., *Another Crime. Soviet Acts of Genocide Against Baltic Nations* žr. *The Baltic Review* (N. Y.) 1954, 2-3 nr., 25-51 psl.
- PLANZER, ANTONIO, *Le crime de génocide*, St. Gallen, 1956, 210 psl.
- REITLINGER, GERALD, *The Final Solution*, New Yorkas, 1953.
- ROBINSON, NEHEMIAH, *The Genocide Convention*. A Commentary, New Yorkas, World Jewish Congress, 1960, 158 psl.
- SVABE, A., *Genocide in the Baltic States*, Stockholmas, 1952, 52 psl.
- Human Freedom is Being Crushed, *The Story of Departations Behind the Iron Curtain*, Washingtonas, D. C., 1951.
- International Peasant Union. *Memorandum to the United Nations General Assembly*, New Yorkas 1954, 29 psl.
- The Black Book: *The Nazi Crime Against the Jewish People*, New Yorkas, 1946.
- U. S. Congress. Senate. Committee on Foreign Relations. *The Genocide Convention*, Hearings Before a subcommittee of the Committee on Foreign Relations. Washingtonas, D. C., 1950, 555 psl.

NATIONALSOCIALIST AND COMMUNIST GENOCIDE IN LITHUANIA

by

DOMAS JASAITIS, M. D.

Summary

The author in papers section *The historical Parallels* mentions in passing of the occurrence of mass homicide and genocide in both ancient and modern times.

The main part of this paper is about modern National Socialist genocide and Communist pan-genocide. Both kinds of genocide originate from the world-views of National Socialism and Communism which deny the ancient law of Judaism and the law of Christ. The intrinsic worth of man even in the humanitarian sense and the respect for individuality which flows from it is discarded.

The thought appears that the Communism of Lenin-Stalin is the incarnation of Darwinism into sociology and Hitler's National-Socialism is the use of Nietzsche's conception of the *super-man*.

Communism makes the international proletariat the messiah of the new social order. National Socialism irrationally attributes superhuman qualities to the German race. Communism wants to create a *homo sovieticus* and a *pax sovietica* and National Socialism wanted to create a *super-homo germanicus* and a *pax germanica*. Both of these world-views are totalitarian, both are alien to the cultures which arose from the Judean-Christian tradition of other major religions. Both of these world-views are a return to neanderthalism. Both reject the natural process of evolution of society. Unbounded violence and terror have taken the place of natural evolution.

The Soviet pan-genocide is fifteen years older than the National Socialist genocide. The Gestapo of Hitler and Himmler are the capable students of the Cheka and the NKVD of Stalin and Dzerzhinsky.

This article contains a wide survey of National Socialist genocide in Lithuania from 1941 to 1944 and Communist genocide in Soviet occupied Lithuania from 1940 to 1941 and again from 1945 to 1965.

Material losses suffered by Lithuania between the years 1940 and 1944 are approximately the following: in agriculture and forestry — \$ 209 million, in industry and trade — \$ 100 million, in communications — \$ 101 million, in urban buildings and other constructions — \$ 106 million, in social cultural and health areas — \$ 107 million. In total the losses approximate 623 million dollars.

It is impossible to say what the losses and damages have been from the Soviet occupation of Lithuania for the past two decades.

The Red and Brown genocide brought terrible losses to the inhabitants of Lithuania. They can only be accurately computed by a competent, unbiased international committee which would have to study archives, question witnesses and investigate the problem of the still existant concentration camps and jails in the Soviet Union. According to Lithuanian experts and experts of other nations, the number of victims of genocide comes to 1.126.000 people, i. e. close to thirty-six percent of all the inhabitants of Lithuania.

The Soviet Union has lately been following a policy of colonization of Lithuania and has been instigating aggressive action against the church and believers.

LITERATŪROS IR KALBOS MOKSLO SEKCIJA

Prof. Dr. ANTANAS SALYS

LIETUVIŲ KALBOS RAIDĄ DABARTINĖJE LIETUVOJE *

ANTANAS VAIČIULAITIS

LIETUVIŲ LITERATŪROS PROBLEMOS SVETUR

* Autorius savo paskaitos teksto redakcijai neįteikė.

LIETUVIŲ LITERATŪROS PROBLEMOS SVETUR

Kaip savame krašte, taip ir svetur problemų esti iš visokiausių kerčių: temų, idėjų, stiliaus, srovių, įtakų, platinimo, priauglio, kalbos, aplinkos, atstovavimo, organizacijos, bendradarbiavimo su kitų šalių autoriais ir kitokių.

Kai kurios iš jų svetur savaimė darosi opesnės, netgi aštrios. Visų jų nekliudysime. Bet apimkime priauglį.

Žvalgydamiesi mūsų literatūros akiračiuose, atsimername, kad ne vienas iš mūsų dar savo akimis regėjome tokias viršūnes kaip Maironį ar Krėvę.

Kas duos mums šiandien kitą Maironį ar Krėvę? Žinoma, į tokį klausimą lengva ranka numoti ir pasakyti: tokie ateina tik šimtmečiais.

Vėl dairydami atgal, turime pripažinti, kad pokario metais lietuvių literatūra susilaukė tokių atžalų, kurios amžiais pasiliks lietuvių tautoje ir jos mene.

Kai kurie nuostabiai atsišaukė iš pačių vyriausiųjų.

Sakysime, Jurgio Baltrušaičio lietuviškoji lyrika visu savo pilnumu į mūsų literatūrą įžengė tik 1948 metais, kada Bostone pasirodė jo *Poezija*.

Iš pačių vyriausiųjų kruopštus ir guvus pasiliko Vydūnas. Mykolas Vaitkus išaugo į mūsų atsiminimų literatūros meistrus. Vincas Krėvė kūrė *Dangaus ir Žemės Sūnus*, o Faustas Kirša tokius savo lyrikos šedevrus, kaip *Smūtkelis*. Jautriai skambėjo Juozo Mikuckio lyra. Darbštus buvo Ignas Šeinius ir Jurgis Savickis. Vienas iš gausiausių pasirodė Juozas Švaistas. Pokario metais savo lyrikos apščiai pažėrė Kleopas Jurgelionis, nors ji atskira knyga ir neišleista. Tvirtai pasireiškė Antanas Tulys savo novelių dviems rinkiniais. Toliau žymėjosi Juzė Augustaitytė-Vaičiūnienė, Petras Tarulis, Juozas Tysliava ir Stasys Santvaras.

Nepasidavė tie, kurie mūsų literatūroje šaknis įleido vėliau, bet dar prieš karą. Tai Jonas Aistis, Bernardas Brazdžionis, Petronėlė Orintaitė, Gražina Tulauskaitė, Benediktas Rutkūnas, Fabijonas Neveravičius, Liudas Dovydėnas, Vytautas Alantas, Stasius Būdavas, Stepas Zobarskas, Vytautas Tamulaitis, Kotryna Grigaitytė, Leonardos Žitkus, Venancijus Ališas ir kiti. Visi jie kūrė, o kai kurie dargi uoliau, negu Lietuvoje.

Randame ir tokių, kurie Lietuvoje buvo bepradeda, bet dar nespėjo įsitvirtinti, ar po pirmų žingsnių aptilo. Po karo jie sužibėjo visu savo meno brandumu.

Tai Nelė Mazalaitė su savo legendomis, Jurgis Jankus su savo psychologiniu išvalgumu, Vincas Ramonas su problematika ir gražaus pasakojimo menu, Henrikas Radauskas su savo estetiniu atbaigtumu ir meistro precizija, Marius Katiliškis su savo realizmo sodrumu ir žodiniu turtu, arba Juozas Kralikauskas su savo istoriniais romanais.

Po karo atėjo jiems netikėtas papildymas iš amžininkų — iš vyrų ir moterų, turėjusių subruzdėti jau Lietuvoje, bet atsiskleidusių tik po karo. Tai Pulgis Andriušis, Jurgis Gliuda, Antanas Škėma, Leonardas Andriekus arba Alė Rūta. Satyros meną išprusino Antanas Gustaitis. Visiems jiems buvo natūralus laikas savo dainą ar pasakojimą pradėti dar prieš karą. Jei jie tai ir bandė, visi jie išaugo jau pokario dienomis.

Iškilo žemininkų karta — Kazys Bradūnas, Henrikas Nagys ir Alfonsas Nyka-Niliūnas. Prie jų pritapo Juozas Kėkštas, nors tikrasis ketvirtas šios šeimos narys buvo Vytautas Mačernis iš Lietuvos. Paskui atėjo kiti poetai — Vladas Šlaitas, Jonas Mekas ir Algimantas Mackus. Algirdas Landsbergis puoselėja beletristiką ir ypač dramą, o Kostas Ostrauskas — tik dramą. Šiame žanre prasiveržė ir Anatolijus Kairys. Dar Vokietijoje dramai savo įnašą paliko Antanas Rūkas. Aloyzas Baronas našus beletristikoje. Čia vieta būtų ir tokiems beletristams kaip Julius Kaupas ar Albinas Baranauskas.

Vienur ar kitur artimesni yra Kazys Barėnas, Alfonsas Gričius, Birutė Pūkelevičiūtė, Julija Švabaitė, Romualdas Spalis, Elena Tumienė, Jurgis Blekaitis, Balys Rukša, Pranas Kozulis ir kiti.

Literatūrą gali papildyti kitų sričių atstovai — arba savo idėjų poveikiu arba gražiu rašymu. Lietuvių literatūroje tokis pavyzdys iš seniau gali būti istorikas Simanas Daukantas, kuris, beje, paliko ir beletristikos. Tarp tokių, kurie visai neseniai lietuvišką žodį dailiai pasverdavo, turėjome vyskupą Būčį. O šiomis dienomis turime Stasį Ylą, Praną Gaidą, Antaną Kučą, Simą Sužiedėlį, Juozą Brazaitį, Br. Railą ir kitus. Tarp jų pirmauja Antanas Maceina, kurio raštuose net ir naujažodžiai įsispraudžia taip natūraliai, lyg jie sakinyje būtų nuo amžių gyvenę.

Toks sąrašas atrodo kone tyčia surinkta statistika. Tačiau šis suskaičiavimas iškelia ir rūpesčių. Penkiolika paskutinių metų lietuvių literatūros med smarkiai supurtė. Iš mūsų eilių iškrito:

Vydūnas, Savickis, Krėvė, Kirša, Škėma, Būdavas, Jurgelionis, Biržiškos, Kaupas, Laucius, Šeinius, Mackus. Mirtis skaudžiai kirto ir jaunosnes atžalas, kurios dar galėjo daug duoti. Tiekos netekus, ne tik mūsų, bet ir kiekvienos literatūros akiračiai būtų žymiai retesni, o išvirtę medžiai — nepamainomi.

Iš pasilikusių gausokas būrys dabar pasidarė neaktyvus, — jų nematyti nei laikraščiuose, nei su knygomis, vargiai ką betaupo ir savo stalčiuose. Nuostabu, kad kiti iš scenos pasitraukė, pirmais savo darbais spėję gražiai pasirodyti. Dalis aptilo, jau amžiaus priversti. Kažkas pasidarė ir vidurio kartai, jau kuris laikas apimusiai. Pagaliau ir metai reikalauja savo: anie poetai, kurie Vokietijoje buvo žaliūkai jaunikaičiai, šiandien slenka į patriarkų plauką.

Natūralus prieauglis turėtų būti tokie, kurie į platumas bando veržtis apie dvidešimtuosius savo amžiaus metus. Pirmiausia tokių tėtų dairytis jaunimo periodinėje spaudoje. Šia prasme atsiduriame kryžkelėje: dairykis nesidairyk, o jauno, žvalaus ir tvirto balso nesigirdėti. Čia spragą iš dalies papildė kiek vyresni paskesniais keliais metais: Vitalija Bogutaitė, Liūnė Sutema, Kazys Almenas, Danguolė Sadūnaitė, Vytautas Janavičius ir dar vienas kitas. Kitame krašte gyvenant, natūralu, kad kas nors įsikabintų į anos šalies raštus. Amerikoje bandžiusių buvo, tačiau sau vardą susidarė tik Algis Budrys vadinamojoje *science fiction*. Kartais paspirtis ateina iš netikėto kampo. Religinėje mūsų literatūroje žodžio nuoširdumu ir jausmo tikrumu atsivėrė Sibiro lietuvaičių maldaknygė, pasklidusi ir į kitas kalbas. Panašią misiją skelbia ir B. Armonienės *Palik ašaras Maskvoje*.

Žinoma, prieauglio problemos nesutvarkysi, augindamas talentą, kaip gėlę šiltadaržyje. Talentai atsiranda patys, nors palanki aplinkuma pagelbsti. Sunku būtų teigti, kad svetur nuotaikos, kuriose mūsų rašytojui tenka konkrečiai egzistuoti, būtų labai gaivios jo menui. Sakysime, Amerikoje, nežiūrint atskirų kultūrinės mūsų veiklos entuziastų, vistiek nustelbia ekonominis veiksnys mūsų masėje. Juo šaunesnę rezidenciją žmogus įsitaisai, juo mažiau laiko ir norobelieka Donelaičio *Metams* ar Krėvės *Skirgailai*. Sprendžiant pagal tai, kiek patriotinių ašarų išliejome ir kiek pridūsavome, *Lietuvių Enciklopedijos* prenumeratorių skaičius ir turėjo siekti bent keliolika tūkstančių, ypač atsimenant, kiek išmokslintų galvų čia privažiavo... Aišku, tikras talentas išaugs ir priešingoje atmosferoje, tačiau šiuo momentu reikia skaitytis su tiesa, kad literatūroje anaipol neregime tokio derlaus, kokis čia sukiestėjo mūsų dailėje.

Ne tik aplinkuma, bet savo daro laikas ir nuotolis. Tai negali neatsiliepti mumyse, kiek tai liečia kalbą ir paliktąją lietuvišką buitį.

Gyvenant svetur, laikas kalbą veikia įvairiai. Pasitaiko tokių, kurie gimtąją kalbą visai pamiršta. Dažniausiai gi būna taip, kad ta kalba susinama naujais barbarizmais. Kai kam tačiau motinos kalba įstringa ir pasilieka visu savo gajumu, spalvingumu, meile ir brangumu taip, kaip ji buvo iš namų išsinešta. Anksčiau taiklus pavyzdys šia prasme buvo Jurgis Baltrušaitis, gyvenęs už Lietuvos, o namų kalbą išsaugojęs taip, kaip ją dar prie ratelio girdėjo. Gyvenimas tuo tarpu ėjo, ir štai jo poezijos kalba mums šen ten atrodo lyg archaiška. Dabar tokios išsineštinės kalbos vaiskumu žymisi Pulgis Andrieušis ir Marius Katiliškis.

Daugumui tačiau laikas kai kuriuos žodžius užneš, apdilins ir nutolins. Kas seniau buvo čia pat ranka paliečiami daiktai, žiūrėk, svetur jau ataidės iš tolo, lyg iš atsiminimų, lyg prisikėlę. Paimkim: peludė, drignė, kriaunos, pūsteris, menturis, liūgas, krijelis, ožeksnis, užkaboris, garstukas... Tokie žodžiai ir patys daiktai atsišaukia iš praeities, — kitiems jau apdulkėję, atitrūkę, kartais kone abstraktūs. Nutolo buitis, nutolo ir simboliai — žodžiai, ją išreiškę.

Tai literatūroje gali turėti keleriopą išsišakojimą. Viena, toks kiek atitrūkęs žodynas gali puikiai derėti savotiškai metafiziniam pasakojimui beletristikoje. Tokių gerų rašytojų turi ispanai (Unamuno, Azorinas) arba prancūzai. Bet kad čia išugdytum didelį meną, reikalinga sena tradicija bei kultūra ir meninis intelektas. Su tokia kalba šauniai gali išsiversti lyrika, kai ji dainuoja meilę, mirtį ar likimą, nes tai bendresnė skalė, kurioje galima išsitekti su mažesniu žodiniu aruodu, negu, sakysime, realistiniame romane, kur daiktus imi konkrečiai. Vis dėlto toks kalbinis apsiribojimas savaime veda į meno abstraktiškumą, sausumą, kalbinį suvargimą ir eižėjimą bei patekimą svetimon išraiškon. O tokių žymių jau netrūksta mūsų paskesniuose raštuose, kur, pavyzdžiui, prozoje ir poezijoje užtiksi anglų kalbos poveikį.

Tas pat ir su stilium. Ilgus metus beskaitant rankraščius, pasitaikydavo jau ir iškilesnio autoriaus puslapiuose rasti ne tik kalbinio apkiautimo, bet ir nepaisymo, — kaip leptelsi, taip bus gerai. Kai kas čia pasivaduoja filosofija: esą, tokie jau išsidraikę laikai, tai ir rašymas negali būti išsigražinęs, kaip koks dabita. Bet iš esmės imant, kiekvienas menininkas turi būti savo amato meistras, arba jau bent šioks toks gizelis. Kur bedėtum pianistą ar dainininką, jeigu jie nebūtų formoj. Rašytojo įrankis yra žodis. Neturėdami sąžiningumo lietuviškam žodžiui, ar begalėsim jį pa-

rodyti kitiems kaip meną? Tad beliktų pakartoti Alfonso Nykos-Niliūno mintį, kurią jis tarė Algimanto Mackaus minėjime Chicagoje: «Poetinė kalba, ornamentuota ar neornamentuota, pirmiausia turi būti visais atžvilgiais tobulas instrumentas. Specialiam kalbos panaudojimui reikalingas visuotinis jos pažinimas». Kas čia pasakyta apie poeziją, lygiai tinka ir kiekvienam geram raštui.

Ta pati problema yra ir su gyvenimu, kurį palikome už jūrų marių, — ten «kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka». Iš vienos pusės mes savo kraštą matome visame artume. Aure — motinos veidas, pražydusi vyšnia, gegutė, kuri kukavo obels šakoje, per sausrą sutrūkinėjusi dirva, laukinė bitė pievoje, arklių prunkštimas, audringos rudens naktys, bažnyčios bokštai, netgi kielė, šokinėjanti po arimus. Ir vis taip gyva, realu ir artima. Vis dėlto jauniems ir Vilniaus pasakiškas vaizdas, ir mėlynos girių juostos, ir Trakų piis, ir tėvų namai dažniausiai tėra tik pasakojimas, atsiminimas iš kitų lūpų ar sentimentas. Visa tai gali išaugti į savo tautos paveldėjimo įsisavinimą ir meilę — ir išsilieti kūryboje, jei bus tuo keliu nueita. Bet reikia žinoti ir tai, kad gyvenimas per tokį prailgusį laiko tarpą, net ir normaliomis sąlygomis, tenai būtų žymiai pasikeitęs. O ką besakyti apie prievartines atmainas. Taigi, mes tas atmainas žinome, bet esame drauge šalia jų — nėra tai kasdieninė mūsų buitis ir mūsų dabartinė aplinkuma. Ir mes negalime jos išgyventi visu pilnumu ir tikrumu, būti detaliam jos vyksme. Kas tinka kiekvienam piliečiui svetur, tas dera ir rašytojui. Kitur gyvendamas, dabartinio žemdirbio Lietuvoje sąlygų taip konkrečiai ir net brutaliai neapčiuopsi, kaip J. Avyžius *Kaime Kryžkelėj*.

Kas tada belieka rašytojui?

Negalėdamas labai saugiai ir konkrečiai jaustis, kiek tai liečia realistinį-natūralistinį, detalųjį savo krašto vaizdavimą, jis turi eilę kitų išeikių. Poetas visados gali dainuoti tėvynės meilę ar nedalią. Dramaturgas lengvai gali rasti aštrių konfliktų, — ir čia jau turime veikalų (J. Grinius, A. Škėma, A. Landsbergis, P. Naumištiškis). Beletristui, o pagaliau ir kitiems, yra ir daugiau atvirų durų:

— Nertis į atsiminimus ir vaizduoti netolimą praeitį. Iš tautos tragedijos valandų tokių knygų sukūrė V. Ramonas, J. Gliuda, A. Škėma, Ignas Šeinius, J. Grinius ir kiti. Ypač gausi pasidarė pasitraukimo iš krašto tema — manding, jos net perdaug.

¹ *Aidai*, 1966 m. 5 nr.

— Leistis į psichologinę literatūrą, kuri galėtų duoti stiprių rezultatų, nagrinėjant išvidinius konfliktus ir išgyvenimus Lietuvoje esančių žmonių, o taip pat ir kitur.

— Klasikinės temos — Antigona, Orfėjas, Odisėjas. Tos temos šimtais metų gaivino įvairių tautų literatūras. Jos gali pasitarnauti ir mums. Įdomu pastebėti, kad naujesnėje mūsų literatūroje daugiau atgarsio randa graikų senovė, o antikinės Romos pasaulis lyg ir neegzistuoja.

— Keliauti į Lietuvos praeitį ir rašyti istorinius romanus, apysakas ar dramas. Vienas iš tokių yra Juozas Kralikauskas su savo romanais apie Mindaugą. Dramoje — J. Grinius su *Gulbės giesme* apie Barborą Radvilaite, Al. Landsbergis — apie šv. Kazimierą. Praeitin pasuko ir V. Alantas. Artimesnę praeitį plačiau užgriebė J. Švaistas. Poezijoje Kazys Bradūnas nukeliavo dar toliau — net į priešistorines morenų dienas. Vienok galima būtų tarti, kad tokia turtinga, įvairi ir nuotykinga Lietuvos istorija pasilieka beveik nepajudinta — neišsemtos marios mūsų plunksnai. Dar tektų pridurti, kad ypač jaučiamas istorinių apsakymų jaunimui trūkumas. Kiek anksčiau Amerikoje šiame bare gerokai pasidarbavo Kazys Karpis. Dabar tokio platesnio užsimojimo čia visai nematyti.

— Dėkingą dirvą sudaro naujo krašto vaizdavimas, arba lietuviai naujoje šalyje. Vienas iš stipriausių kūrinių šioje srityje yra J. Gliaudos *Šikšnosparnių Sostas*. Dramoje nurodykim A. Landsbergį su *Meilės Mokykla*. Prie jų pastatykim Alę Rūtą, A. Škėmą, Aloyzą Baroną ir kitus. Apskritai paėmus, naujo krašto tema dar nedaug tekliudyta.

— Satyra. Ji ypač galėtų būti dėkinga ne tik savam kailiui pliekti, kaip daro A. Gustaitis, bet ir krašto negerovėms griebti už ragų. Jei būtų Vincas Kudirka, vien vilniškę *Tiesą* beskaitydamas, jis prirašytų kelis toms naujų *Vilkų* ir *Viršininku*.

— Modernizmas. Mūsų literatūra apskritai yra perdaug tradicinė ir savo turiniu ir forma. Visai ne pro šalį būtų pasivaikščiojimas ir moderninės literatūros keliais. Čia problemą sudarytų tai, kad visokie modernizmai šiuo momentu yra priėję liepto galą ir sukasi vietoje. Todėl mums reikia tokio modernizmo, kuris būtų ne nusižiūrėtas iš kitų, o savas, — tokio, kaip Čiurlionis buvo savo laiku. Laikantis poezijoje anglų ar amerikiečių moderninių autorių, kurių eiliavimas dažniausiai yra laisvas, gresia pavojus patekti į formos palaidumą, jos neapvaldymą. O tokių atvejų netrūksta mūsų jauniausioje lyrikoje. Iš tikrųjų rašyti laisvu eiliavimu yra sunkiau, nes jo išvidiniai dėsniai ne taip lengvai apčiuopiami, kaip tradicinėje eilėdaroje. Modernizmo pasigavo A. Škėma, kiek

mažiau — A. Landsbergis, paskui — K. Ostrauskas, A. Mackus, dar pora kitų. Savaip moderniška paskiausia H. Radausko ir A. Nykos Niliūno poezija. Naujumo iš tikrųjų nereikėtų vengti, o jį tiesiog puoselėti, nes tai oras, kuriuo kvėpuoja menas. Ir tai jau buvo žinoma nuo senovės amžių. « Idėjo naują giesmę į mano burną », skaitome trisdešimt devintoje psalmėje. Dantė savo *Dieviškoje Komedijoje* dainuoja apie « *La novità del suono* ». Tai tik pora priminimų...

Iš tokio « naujo garso » gimsta ir nauja idėja — visą tautą apimanti idėja: Žodis.

Žodis, kuris būtų kaip švyturys, kurs pro ūkanas, pro perversmus, pro katastrofas kalbėtų ateities kartoms ir būtų kaip antspaudas, liudijantis apie šiąją kartą.

Reikia žodžio, kaip tasai, kuris iš Mikalojaus Daukšos prakalbos atsišviečia ligi mūsų dienų, kaip Kristijono Donelaičio atkopianči saulelė, kuri budina svieta, kaip Simano Daukanto Lietuvos praeities regėjimai, kaip Maironio pranašystės, kaip Vinco Krėvės kūrybinis genijus.

Ar tas žodis yra mūsų tarpe ?

Jeigu tektų parodyti, kieno lūpos jį ištarrė, — negalėtume. Gal jis glūdi kurio šios dienos autoriaus raštuose. O gal jis yra netikėtas: įrašytas ar Sibiro lietuvių maldaknygėje, ar arkivyskupo Juozapo Skvirecko laiške Šventam Tėvui, ar visai šiandien mums nežinomo žmogaus lapuose, ar partizano testamente, o gal tai arkivyskupo Mečislovo Reinio iš Vladimiro kalėjimo į pasaulį prasiskverbęs balsas :

« Tebus pašlovinti nenusilenkę prieš netiesą. Jie gyvena amžinai ».

ANTANAS VAIČIULAITIS

Washington, D.C., J.A.V.

SUVAŽIAVIMO DARBU EIGA

ŠEŠTOJO L. K. M. AKADEMIJOS SUVAŽIAVIMO EIGA

PIRMOJI DIENA

(1964 m. rugsėjo 5 d., šeštadienis)

Šeštasis Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavimas įvyko New Yorke, Fordhamo universiteto patalpose. Pirmąją dieną, 9 val. Fordhamo universiteto bažnyčioje prel. Jonas Balūnas atlaikė šv. Mišias į Šventąją Dvasią.

1. PILNATIES POSĖDIS

10 val. įvyko pilnaties posėdis, kurį atidarė suvažiavimui ruošti komiteto pirmininkas prof. Vladas Jaskevičius, pasveikindamas suvažiavimo dalyvius savo ir New Yorko kardinolo Spellmano vardu. Čia pat perskaitė popiežiaus valstybės sekretoriaus kardinolo Amleto Cicognani raštą, kuriuo perduodama popiežiaus Pauliaus VI palaiminimas suvažiavimo dalyviams ir darbams (žr. VII psl.).

Pilnaties posėdžių pirmininku pakviestas prof. Antanas Salys, kuris į darbo prezidiumą pasikvietė vicepirmininku dr. Juozą Girnių ir sekretorium dr. Juozą Vaišnorą, M.I.C. Pirmininkas, padėkojęs už jam suteiktą garbę pirmininkauti šiam suvažiavimui, pasisakė, kad jis pirmininkavęs ir I L. K. M. Akademijos suvažiavimui Kaune.

Sekė L. K. M. Akademijos pirmininko prof. Antano Liui-mos, S. J., kalba *Į mokslą ir kūrybą...* (žr. 451-459 psl.).

Pirmininkas pranešė, kad remiantis L. K. M. Akademijos įstatais į Akademijos narius mokslininkus yra išrinkti: prof. Adolfas Damušis, dr. Juozas Girnius ir prof. dr. Alfredas Sennas. Juos suvažiavimo dalyviai pasveikino ilgais plojimais.

Po to buvo prof. dr. Juozo L. Navicko pagrindinė paskaita, *Vertybių prasmė materializmo akivaizdoje* (žr. 3-20 psl.).

Dalyvavo 96 asmenys.

Popietinis šios dienos laikas nuo 13 val. iki 16 val. 50 min. buvo skirtas sekcijų posėdžiams.

2. LITERATŪROS IR KALBOS MOKSLO SEKCIJA

Posėdį pravedė sekcijos vadovas dr. Leonardas Andriekus, O. F. M., sekretoriavo Pranas Naujokaitis. Buvo 63 dalyviai.

Pirmąją paskaitą, *Lietuvių kalbos raida dabartinėje Lietuvoje*, skaitė prof. dr. Antanas Salys (jo paskaitos teksto negauta).

Antrąją paskaitą, *Dabartinės lietuvių literatūros problemos*, skaitė Antanas Vaičiulaitis (žr. *Lietuvių literatūros problemos svetur*, 427-433 psl.).

Trečioji paskaita prof. Alfredo Senno, *Neišspręsti lietuvių kalbotyros klausimai*, prelegentui negalėjus atvykti, liko neskaityta.

Posėdis buvo gausus dalyviais ir gyvas darbu. Diskusijose, ypač dėl prof. Salio paskaitos, dalyvavo A. Klimas, kun. V. Gidžiūnas, O. F. M., G. Ivaškieinė, A. Budreckas, J. Jakštas, V. Čižiūnas, kun. L. Andriekus, O. F. M.

3. POLITINIŲ IR SOCIALINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA

Šios sekcijos vadovui prof. Vytautui Vardžiui negalėjus atvykti, posėdžiui V. Vardžio įgaliotas vadovavo dr. J. Vaišnora, M. I. C., sekretoriavo M. Vygantienė. Paskaitą ir diskusijas sekė 31 klausytojas.

Paskaitą skaitė prof. dr. Antanas Musteikis *Laisvė enciklikos «Pacem in terris» šviesoje*. (žr. *Koegzistencija ir religinė laisvė*, 301-316 psl.). Paskaita sukėlė gyvas diskusijas, kuriose dalyvavo prel. J. Balkūnas, prof. A. Liuima, S. J., mons. Vytautas Balčiūnas, prof. J. Brazaitis, A. Giedraitis.

4. MEDICINOS MOKSLO SEKCIJA

Medicinos mokslo sekcijos posėdžiui vadovavo dr. Domas Jasaitis. Jame buvo dvi paskaitos, dalyvavo 19 asmenų.

Dr. Zenonas Danilevičius, remdamasis naujausia literatūra, dėstė *Vėžio etiologiją* (žr. 351-358 psl.). Po paskaitos dr. Antanas Starkus papildė kai kurias paskaitininko tezes.

Antrąją paskaitą, *Raudonasis ir rudasis genocidas Lietuvoje*, skaitė dr. D. Jasaitis (žr. *Nacionalsocialistinis ir komunistinis genocidas Lietuvoje*, 367-424 psl.).

Trečioji, programoje įrašytoji dr. Alfonso Griniaus paskaita *Hormonai moderniojoje terapijoje ir patologijoje*, autoriui negalint atvykti, nebuvo skaityta. Ji atspausdinta *Suvažiavimo Darbuose* (žr. 359-365 psl.).

ANTROJI DIENA

(1964 m. rugsėjo 6 d., sekmadienis)

10 val. Fordhamo universiteto bažnyčioje šv. Mišias aukojo ir pamokslą pasakė J. E. vyskupas Vincentas Brizgys. 14 val. 30 min. prasidėjo sekcijų posėdžiai.

1. ISTORIJOS MOKSLŲ SEKCIJA

Istorijos mokslų sekcijos vadovą prof. Zenoną Ivinskį pavadavo dr. Viktoras Gidžiūnas, O. F. M., atidarydamas posėdį ir pasveikindamas gausiai susirinkusius dalyvius. Posėdžiui sekretore pakviesta Alicija Rugytė.

Pirmąją paskaitą, *Pavėluotas Lietuvos krikštas* (žr. 173-188 psl.), skaitė dr. Juozas Jakštas, kuri truko 1 val. ir 10 min. ir buvo išklaudyta su dideliu susidomėjimu. Po jos pusvalandį trukusiose diskusijose dalyvavo dr. K. Matulaitis, M. I. C., dr. V. Vasaitis, prof. A. Salys, dr. D. Jasaitis.

Po pertraukos, mokyt. Pranas Pauliukonis pasiūlė suvažiavusiems istorikams nusistatyti — Lietuvos krikšto data laikyti Mindaugo krikšto datą (1251 m.). Posėdžio dalyviai šiam pasiūlymui pritarė.

Antrąją paskaitą, *Vienuolijos Lietuvoje iki protestantizmo*, skaitė dr. Viktoras Gidžiūnas, O. F. M. (žr. *Vienuolijos Lietuvoje. IX-XV amžiai*, 243-275 psl.). Diskusijų dėl laiko stokos nebuvo.

Trečiąją paskaitą, *Veiksniai nulėmę katalikybės atgimimą Lietuvoje*, skaitė lic. kun. Rapolas Krasauskas (žr. *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje XVI-XVII amžiuje. Nuosmūkio priežastys ir atgimimo veiksniai*, 189-241 psl.). Paskaita užtruko 1 val. 40 min. Dėl laiko stokos po paskaitos diskusijų nebuvo, vien tik pirmininkas padėkojo.

Dr. K. Matulaitis, M. I. C., skaitė *Arkivyskupas Pranciškus Karevičius: jo asmens ir veiklos bruožai* (žr. 277-297 psl.). Paskaita truko 1 val. ir 40 min. Baigiamajame žodyje posėdžio pirmininkas padėkojo paskaitininkams ir dalyviams, kurių buvo 80.

2. TIKSLIŲJŲ IR GAMTOS MOKSLŲ SEKCIJA

Tikslųjų ir gamtos mokslų sekcijos posėdžiui vadovavo šios sekcijos vadovas prof. Adolfas Damušis. Buvo 45 dalyviai. Paduodu sekcijos protokolą ištisai:

«Susirinkusiems pageidaujant pirmiausia buvo išklaudyta Filosofijos sekcijoje kun. dr. Felikso Jucevičiaus paskaita *Filosofinė medžiagos samprata*. Įsitikinta, kokią svarią įtaką į filosofų mąstyseną turi sparti šių laikų tikslųjų mokslų pažanga.

Atidarydamas Tikslųjų ir Gamtos Mokslų sekcijos posėdį dr. Adolfas Damušis apibūdino tris pranešimų tipus kurie laukтини šios sekcijos programose :

1. Originalūs darbai, 2. apžvalginiai pranešimai liečią platesnę tikslųjų mokslų sritį, tinką kaip medžiaga gamtos filosofijai bei kaip orientacija kitoms mokslinėms disciplinoms, 3. tyrimo duomenų telkimas pritaikytinas mažojo krašto ūkiui.

Šiame posėdyje trys tikslųjų mokslų atstovai dr. Romualdas Zalubas, dr. Ričardas Kontrimas ir dr. Jonas Gyls patiekė savo originalius darbus.

Dr. Romualdas Zalubas, gimęs 1911 metais, baigė Vytauto Didžiojo universitetą 1936 m. matematiko diplomu. Daktaro laipsnį įsigijo astrofizikoje 1955 m. Georgetown universitete. Dabar dirba *National Bureau of Standards* atomonėje fizikoje. Turi atspausdines mokslinio tyrimo darbų iš torio ir praseodymio atominės struktūros ir iš saulės spektrų.

Posėdyje jis referavo savo tyrimo duomenis apie *Retųjų žemių spektrus ir jų atominę struktūrą*. Retųjų žemių elementai nuo 57 iki 71, yra chemiškai panašūs dėl savo panašios išorinės elektroninės struktūros, bet skiriasi vidaus elektronine struktūra. Autoriaus darbai ir telkėsi ties vidinės elektroninės struktūros aiškinimais. Buvo įdomu sekti, kaip dėka kelių metų kruopštaus darbo loginė retųjų žemių elektronų struktūra buvo koreguojama tyrimo duomenimis ir pakeista faktine struktūra.

Antrasis paskaitininkas dr. Ričardas Kontrimas, gimęs 1934 m., pradžios mokslą išėjęs Lietuvoje, gimnaziją Vokietijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstybėse, 1956 metais baigė Fordham universitetą B. S. laipsniu chemijoje. 1961 metais įsigijo Ph. D. laipsnį Iowa State universitete. Dabar dirba IBM Tyrimo Laboratorijose, Poughkeepsie, N. Y. su puslaidininkais ir *Laser Maser* medžiagomis, studijuoja kristalų auginimo problemas, elektrines bei fizines jų savybes ir dėsto *IBM Engineering School* metalurgiją. Jo keli moksliniai darbai atspausdinti *J. Phys. Chemistry* ir *Electrochemical Society Journal*.

Šiame posėdyje jis patiekė pranešimą *Epitaksinis kristalų ir tranzistorių auginimas*. Šis darbas yra *Electrochemical Society* metinio suvažiavimo, įvykstančio spalio mėn. Washington D. C., programoje. Pranešime autorius peržvelgė orientuotą kristalų bei polikristalų auginimą įvairiais būdais : sėkliniu, kristalų traukimu

iš lydytos masės lėto atšaldymo būdu ir kontaktinių fazių pasi-keitimo būdu, t.y. epitaksiniu metodu. Prie šio paskutiniojo me-todo autorius sustojo kiek ilgiau ir patiekė visą eilę savo tyrimo darbo rezultatų. Jo darbai rėmėsi galio arsenidais, kurie daugumoje buvo orientuoti kristalizuojami ant kūbinės plokštumos. Nuo-stabu, kad iki 0,1 mikrono tikslumo pavykdavo kristalus orien-tuoti. Iš tų orientuotų kristalų gaunami tranzistoriai ir kristalus įvedant kontroliuojamus pėdsakus kitų priemonių ir tuo sudarant kristale elektronines skyles. Autorius taip pat patiekė plačią jo užaugintų kristalų parodėlę.

Trečiasis paskaitininkas dr. Jonas Gylys, gimęs Kaune, gimna-zijos kursą išėjęs Hanau Lietuvių Gimnazijoje, 1951 metais baigė Roosevelt universitetą B. S. laipsniu. 1954 metais Loyolos uni-versitete įsigijo *Master of Science* laipsnį farmakologijoje ir 1957 m. tame pačiame universitete Ph. D. laipsnį. Dirbo *Industrial Bio-Test Lab* 1956-1958, dabar yra *Senior Scientist Warner Lambert Research Institute*, Farmakologijos skyriuje, savo specialybės žur-naluose yra atspausdinęs apie dešimtį mokslo darbų.

Jo patiektas pranešimas šiame posėdyje lietė *Eksperimentali-nius aspektus vaistų terapijos prieš psichinės depresijas*. Antitu-berkuliozinių vaistų tyrimas davė pradžią antidepresiniams vai-stams. Autorius aptarė tyrimo metodus, cheminę tų vaistų struk-tūrą ir vieną iš savų surastų antidepresantų, kuris yra siūlomas vartojimui.

Visi trys pranešimai vaizdžiai patiekti auditoriją sudomino savo konkretumu bei darbo rezultatais, ypatingai tos dalys, kuriose buvo aiškinamas pačių autorių įnašas į savo tyrimo sritį. Disku-sijose dalyvavo kun. Pr. Liuima, S. J., P. Kaladė, dr. A. Balėytė-Gravrogkienė, Br. Kriokys, P. Ažuolas, Ant. Sužiedėlis, A. Gylys ir kiti. Apie penkiasdešimt klausytojų su dėmesiu išklausė visų pranešimų trukusių apie keturias valandas ir po paskaitų dar ilgai diskutavo iškeltas problemas su pačiais paskaitininkais betarpiai ».

3. FILOSOFIJOS SEKCIJA

Filosofijos sekcijos posėdžiui vadovavo dr. Juozas Girnius, sekretoriavo Danguolė Masionytė. Dalyvavo 58 asmenys, nes į šios sekcijos darbus įsijungė taip pat Tikslųjų ir gamtos mokslų sekcijos dalyviai. Atidaręs posėdį, pirmininkas pakvietė dr. Fe-likšą Jucevičių skaityti paskaitą *Filosofinė medžiagos samprata* (žr. *Medžiagos samprotis*, 133-152 psl.). Paskaita iššaukė gyvas diskusijas, kuriose dalyvavo: dr. V. Cukuras, dr. J.-L. Navickas, dr. J. Girnius, A. Vaičiulaitis, A. Sabalis, D. Bulgaraitė.

Štai ištrauka iš šios sekcijos protokolo :

1. *Klausimas* : Tradicinė medžiagos samprata turėtų keistis. Ją reikia kelti į metafiziką. Ar tai pakankama? Ar galima kitaip suderinti — rasti kitą, ne Aristotelinę filosofiją?

Atsakymas : Būtina padaryti, tik nėra lengva atsirėmus modernia fizika. Yra tokių dalykų kurių mes net negalime išreikšti — jie yra išreiškiami skaičiais. Sutinku, kad reikia, ir žmonės taip darys ateityje. Pavyzdžiui, krikščionybė neturėjo filosofijos — turėjo perimti Platono ar Aristotelio filosofiją. Krikščionybės filosofijos kalba nesuprantama fizikams, kurie gali kalbėti apie materiją, nenaudodami substancijos sąvokos. Tomas Akvinitis sukrikščionino Aristotelinę filosofiją, tai mums irgi, po ilgo laiko, gali būti galima sukrikščioninti fizikos filosofiją. Mes negalime apsieiti be fizikos medžiagos sampratos. Filosofijai reikalinga pažanga — ji turi remtis ne tik *a priori* principais.

2. *Klausimas* (dr. Navickas) : Materializmas neįvertinamas fizikos — jis yra filosofija, ne mokslas. Materializmą reikia įvertinti filosofiniu metodu.

Atsakymas : Žmogus turi laisvę pasirinkti metodą ir objektą. Filosofija turi remtis paskutiniaisiais mokslo laimėjimais, nes be jų ji būtų tik pasakos. Jei šiandien filosofija praranda įtaką, tai yra dėl to, kad ji gyvena praėjimui.

3. *Klausimas* (kun. dr. Cukuras) : Ar nebūtų buvę tikslinga šiuos klausimus atremti į gnoseologiją? Ar filosofija gali išsigelbėti? Kaip mums susiorientuoti? Kaip laukti naujos filosofijos?

Atsakymas : Paskaitos tikslas buvo parodyti kaip šių dienų žmogus galvoja apie materiją ir kaip galvoja dialektinio materializmo šalininkas. Kai imam tomistinę gnoseologiją, sprendžiam klausimą iš visai kito taško. Yra du esminiai klausimai. Krikščionybė, jei nori turėti energijos ir įtakos šių dienų gyvenime, turi eiti su mokslu. Šiandien būti filosofu yra vienas iš sunkiausių dalykų. Garsieji filosofai buvo savo metų mokslininkai. Šiandien reikia lygiai turėti mokslo žinių.

4. *Klausimas* (dr. Girnius) : Sunkėja filosofams. Filosofija seniau buvo ir mokslus apglėbusi — dabar įvyko atsiskyrimas. Yra gryniesiems mokslai ir grynoji filosofija. Ar filosofas atsiremdamas į mokslus pasakys daugiau kaip kiti mokslininkai? Reikia drįsti grįžti į tomistinę sampratą — į jos filosofinę prasmę, kuri pasako, kad medžiaga ne absoliutinė. Reikia palikti fiziką fizikams, o filosofiją filosofams.

Atsakymas: Yra įvairios filosofinės sistemos — visos gudrios ir prasmingos. Klausimas yra — kurią priimti? Jos nėra nesugriaunamos sistemos. Reikia pagrindų: validiškumą principu patikrinti. Išsilaikys tos, kurios bus pagrįstos mokslu. Jei negalima jų patikrinti mokslu, tai bus tik tautologija. Reikia įrodyti, kad marksistinė filosofija klaidinga. Materiją galima metafiziškai suprasti. Mūsų ir fizikų tikslas yra kuo arčiau prieiti prie tikrovės. Filosofams gaila, kad negali kalbėti dogmatiškai.

5. *Klausimas* (dr. Girnius): Materializmą sudaro medžiagos absoliutizmas. Norima fizikos mokslus absoliutinti. Pavojus yra, kad filosofija bus verčiama tik mokslo metodu. Metafizika leidžiasi į klausimus, kuriuose nėra patirties. Filosofinės problemos principu skiriasi nuo mokslinių problemų. Nereikia per daug derintis ir sekti mokslų.

Atsakymas: Priklauso, apie ką filosofuoti. Sielos nepritaikysi prie fizikos, bet materijos filosofiją galima.

6. *Klausimas*: Kaip galima palikti nuošalyj, ką gamtos mokslai yra atidengę?

Atsakymas: Yra opozicijos žmonėms su naujom idėjom. Tai kas anksčiau atrodė herezija, dabar yra visai priimama.

Buvo dar daugiau klausimų, bet dėl laiko stokos, diskusijos turėjo būti pertrauktos.

Sekcijos posėdžiams laikas buvo skirtas nuo 12 val. 30 min. iki 15 val. Jis pilnai buvo išnaudotas, o nebaigtoms diskusijoms dar buvo laiko nuo 15 val. 30 min.

Baigus sekcijoms darbą 19 val. įvyko banketas, kurį suvažiavimo dalyviams savo lėšomis surengė dr. J. ir A. Kazickai. Banketo metu kalbėjo prof. A. Sennas, papasakodamas apie L. K. M. Akademijos steigiamąjį susirinkimą ir jo dalyvius. Sveikino Fordhamo universiteto prezidentas V. T. O'Keefe, S. J., kalbėjo patsai banketo šeimininkas dr. J. Kazickas. Banketo dalyviai pasidžiaugė ir dainos menu: V. Baltrušaičio vadovaujamas vyrų choras gražiai padainavo kelias dainas.

TREČIOJI DIENA

(1964 m. rugsėjo 7 d., pirmadienis)

9 val. Fordhamo universiteto bažnyčioje pamaldas už mirusius L. K. M. Akademijos narius atlaikė prel. Pranciškus Juras. Laikas nuo 10 val. iki 13 val. 30 min. buvo skirtas sekcijų posėdžiams.

Kadangi suvažiavimo dalyviai norėjo išgirsti įvairių sekcijų paskaitas, tai atskirų sekcijų posėdžių laikas buvo atatinkamai pakeistas.

1. TEOLOGIJOS SEKCIJA

Teologijos sekcijos posėdį pradėjo sekcijos vadovas prof. Antanas Liuima, S. J., paprašydamas mons. Vytautą Balčiūną sukalbėti maldą, ir pakviesdamas kun. dr. J. Grabį sekretoriauti.

Pirmoji paskaita buvo dr. Prano Brazio, M. I. C.: *Psichoanalizė katalikų mokslo šviesoje* (žr. *Psichoanalizė katalikiškosios doktrinos šviesoje*, 45-64 psl.). Dėl laiko stokos paruoštą paskaitos tekstą teko sutrumpinti. Po jos kun. dr. J. Gutauskas pageidavo psichoanalizės įvertinimo, o dr. P. Kaladė — nurodymo, ką apie psichoanalizę sako katalikų Bažnyčia. Prelegentas paaiškino.

Šios paskaitos išklausė 82 suvažiavimo dalyviai. Po jos išsijungus Psichologijos ir pedagogikos sekcijai ir pradėjus savo darbus, teologijos sekcijoje pasiliko 37 asmens.

Antrąją paskaitą, *Konkrečios dabarties gyvenimo tikrovės teologija* (žr. 65-98 psl.), skaitė kun. dr. Valdemaras Cukuras. Dėl paskaitos pasisakė J. E. vysk. V. Brizgys ir prof. A. Liuima, S. J.

Trečiąją paskaitą *Gyvosios dvasios uždaviniai materializmo akiivaizdoje*, skaitė prof. Antanas Liuima, S. J. (žr. 99-130 psl.). Dėl laiko stokos prelegentas galėjo tik trumpai paliesti keletą esminių klausimų.

2. TEISĖS MOKSLO SEKCIJA

Šios sekcijos posėdyje buvo tik viena paties sekcijos vadovo dr. Broniaus Kaslo paskaita: *Krikščioniškos valstybės ir visuomenės sąvokos raida* (žr. *Moderniosios valstybės sąvokos raida*, 155-169 psl.).

Buvo 16 klausytojų.

3. PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS SEKCIJA

Sekcijos vadovui prof. Vytautui Bieliauskui neatvykus, sekcijos posėdį pravedė ir paskaitą *Kaltės sąvoka ir rolė psichinių sutrikimų vystymesi* skaitė prof. Antanas Sužiedėlis (žr. *Kaltės sąvoka psichinio sutrikimo samprotyje*, 319-332 psl.).

Prieš šią paskaitą sekcijos dalyviai išklausė teologijos sekcijoje kun. dr. Prano Brazio paskaitą *Psichoanalizė katalikų doktrinos šviesoje*, kaip artimą psichologijos sekcijai.

Pedagogikos ir psichologijos sekcijos darbus sekė 45 asmens.

4. BAIGIAMASIS VISUMOS POSĖDIS

Po pietų pertraukos, universiteto *Campus Center* didžiojoje salėje įvyko L. K. M. Akademijos VI suvažiavimo iškilmingas baigiamasis posėdis, kuriam vadovavo dr. Juozas Girnius. Šiame posėdyje dalyvavo 142 asmenys. Jų tarpe buvo šie L. K. M. Akademijos nariai:

Kun. Dr. Leonardas Andriekus, O. F. M., Brooklynas, USA
 Dr. Stasys Antanas Bačkis, Washingtonas, D. C., USA
 Kun. Vytautas Bagdonavičius, M. I. C., Chicago, Ill., USA
 Dr. Pranas J. Bagdas, Douglaston, N. Y., USA
 Msgr. Dr. Vytautas Balčiūnas, Putnam, Conn., USA
 Frel. Jonas Balkūnas, Maspeth, N. Y., USA
 Dr. Aldona Balttch-Gravrogkas, Amsterdam, N. Y., USA
 Dr. Bronius Baškys, Bostonas, Mass., USA
 Prof. Juozas Brazaitis, Brooklynas, N. Y., USA
 Kun. Dr. Pranas Brazys, M. I. C., Roma, Italija
 Vysk. Dr. Vincentas Brizgys, Chicago, Ill., USA
 Kun. Dr. Kornelijus Bučmys, O. F. M., Brooklynas, N. Y., USA
 Kun. Dr. Petras Celiešius, Putnam, Conn., USA
 Kun. Dr. Valdemaras Cukuras, Putnam, Conn., USA
 Kun. Dr. Matas Čyvas, Albany, N. Y., USA
 Dr. Adolfas Damušis, Detroitas, Mich., USA
 Dr. Zenonas Danilevičius, Chicago, Ill., USA
 Kun. Dr. Pranas Gaida, Toronto, Ont., Kanada
 Kun. Dr. Viktoras Gidžiūnas, O. F. M., Brooklynas, N. Y., USA
 Dr. Antanas Gyls, Kings Park, N. Y., USA
 Inž. Antanas Girnius, So. Boston, Mass., USA
 Dr. Juozas Girnius, Dorchester, Mass., USA
 Kun. Dr. Juozas Grabys, Albany, N. Y., USA
 Kun. Dr. Jonas Gutauskas, Delhi, Ont., Kanada
 Dr. Juozas Jakštas, Cleveland, Ohio, USA
 Dr. Domas Jasaitis, Tampa, Fla., USA
 Dr. Viktoras Jasaitis, Lewiston, Idaho, USA
 Prof. Kun. Dr. Vladas Jeskevičius, S. J., Fordham University, New Yorkas, USA
 Kun. Dr. Feliksas Jucevičius, Montrealis, Kanada
 Prof. Dr. Vladas Juodeika, Portland, Oregon, USA
 Frel. Pr. Juras, Lawrence, Mass., USA
 Dr. Kostas R. Jurgėla, Bethesda, Md., USA
 Prof. Dr. Alfonsas Jurskis, Philadelphia, Pa., USA
 Dr. Petras Kaladė, So. Boston, Mass., USA

Prof. Dr. Bronius Kaslas, Wilkes-Barre, Pa., USA
 Dr. Juozas Kazickas, New Rochelle, N. Y., USA
 Prof. Dr. Antanas Klimas, Rochester, N. Y., USA
 Kun. Rapolas Krasauskas, Roma, Italija
 Kun. Kazimieras Kuzminskas, Lawrence, Mass., USA
 Prof. Kun. Dr. Pranas Liuima, S. J., Bostonas, Mass., USA
 Prof. Kun. Dr. Antanas Liuima, S. J., Roma, Italija
 Petras Maldeikis, Chicaga, Ill., USA
 Regina Matukaitė, Toronto, Ont., Kanada
 Kun. Dr. Kazimieras Matulaitis, M. I. C., Chicaga, Ill., USA
 Antanas Mažiulis, So. Boston, Mass., USA
 Kun. Dr. Titas Narbutas, Dayton, Ohio, USA
 Prof. Dr. Juozas L. Navickas, Newton, Mass., USA
 Prof. Kun. Dr. Antanas Paškus Brooklyn as, N. Y., USA
 Pranas Pauliukonis, Worcester, Mass., USA
 Dr. Bronius Povilaitis, Delhi, Ont., Kanada
 Dr. Zenonas Prūsas, Chillicothe, Ohio, USA
 Prof. Jonas Rugis, Chicaga, Ill., USA
 Alicija Rugytė, Chicaga, Ill., USA
 Prof. Dr. Antanas Salys, Philadelphia, Pa., USA
 Prof. Dr. Alfredas Sennas, Bala-Cynwyd, Pa., USA
 Prof. Dr. Alfonsas Šešplaukis, Chicaga, Ill., USA
 Prof. Dr. Aldona Šlepetytė-Janačienė, Lincoln Park, N. Y., USA
 Dr. Juozas Sungaila, Toronto, Ont., Kanada
 Prof. Dr. Antanas Sužiedėlis, Adelphi, Md., USA
 Prof. Simas Sužiedėlis, Brockton, Mass., USA
 Antanas Vaičiulaitis, Washingtonas, D. C., USA
 Dr. Vladas Vaitkus, Worcester, Mass., USA
 Prof. Dr. Antanas Vasys, Fordham University, New Yorkas, USA
 Kun. Dr. Juozas Vaišnora, M. I. C., Roma, Italija
 Dr. Juozas K. Valiūnas, New Rochelle, N. Y., USA
 Dr. Aldona Venclauskienė, Worcester, Mass., USA
 Dr. Vytautas P. Vygantas, Brooklynas, N. Y., USA
 Dr. Romualdas Zalubas, Silver Spring, Md., USA

Minint šimtą metų nuo spaudos draudimo, dr. Simas Sužiedėlis skaitė paskaitą *Lietuvių tautos kova dėl raidės* (žr. 21-41 psl.). Po paskaitos prel. Pr. Juras pranešė Kunigų Vienybės nutarimą pagerbti dr. V. Vygantą už jo nuopelnus katalikų akcijai tarp lietuvių ir už Lietuvos vardo garsinimą tarp svetimųjų, būnant *Pax Romana* ilgamečiu pirmininku. Jam vysk. V. Brizgys perdavė Kunigų Vienybės metalinę plokštę su atatinkamu įrašu.

Suvažiavimo prezidiumo sekretorius dr. J. Vaišnora, M. I. C., perskaitė suvažiavimui atsiųstus sveikinimus. L. K. M. Akademijos suvažiavimą sveikino:

Popiežiaus Pauliaus VI vardu kardinolas A. G. Cicognani

Mokslo institucijos

Bonnos universiteto Istorijos fakulteto vardu prof. Dr. Horst Jablonowski

Columbia universiteto New Yorke Europos instituto direktorius Philip E. Mosely

Fordhamo universiteto viceprezidentas Joseph R. Frese S. J.

Fordhamo universiteto Istorijos departamento vardu Paul Levack

Pennsilvanijos universiteto Slavų kalbų departamento dekanas Thomas F. Magner

Pennsilvanijos universiteto Slavų kalbų departamento, Slavų kalbų ir literatūros skyriaus vardu Mieczysław Giergielewicz

Wisconsin universiteto Slavų kalbų departamento vardu Z. Folejewski

Lietuvių šv. Kazimiero popiežiškos kolegijos rektorius prel. dr. L. Tulaba

Lituanistikos instituto vardu Instituto prezidentas prof. Jonas Balys

L. K. Mokslo Akademijos narių grupė, susitikusi Europos Lietuvių studijų savaitėje Hüttenfelde, Vokietijoje (Zenonas Ivinskis, Paulius Rabikauskas, Jonas Grinius, Jonas Norkaitis, Jonas Lingis, Vaidevutis A. Mantautas, Vytautas Kazlauskas, Steponas Matulis, Kajetonas J. Čeginskas, Juozas Eretas, Jonas Petraitis, Paulius Jatulis)

Lietuvaikių Seserų Instituto vardu Ses. M. Augusta

Lietuvos diplomatiniai ir politiniai veiksniai

Lietuvos diplomatijos Šefas ministras Stasys Lozoraitis

Lietuvos Pasiuntinybės Washingtone atstovas J. Kajeckas

Lietuvos Generalinis Konsulas Chicagoje Petras Daužvardis

Lietuvos Generalinio Konsulo New Yorke vardu konsulas Vytautas Stašinskas

Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto vardu Juozas Audėnas

Lietuvių institucijos ir visuomeninės organizacijos

- Amerikos Lietuvių Romos Katalikų Federacijos pirmininkas
Kazys Kleiva
- Amerikos Lietuvių Tarybos pirmininkas L. Šimutis
- JAV LB Tarybos prezidiumo pirmininkas Vytautas Volertas
- Lietuvių Krikščionių Demokratų Sąjungos Centro Komiteto
pirmininkas A. J. Kasulaitis
- Lietuvių Romos Katalikų Susivienijimo Amerikoje pirminin-
kas L. Šimutis
- Marijonų Kongregacijos Amerikoje provinciolas kun. dr.
V. Rimšelis
- Nekaltai Pradėtosios Marijos Seserų vienuolijos vardu Ses.
Augusta
- Pasaulio Lietuvių Bendruomenės Vykdomasis vicepirmininkas
Stasys Barzdukas
- Pasaulio Lietuvių Bendruomenės Kultūros Tarybos pirminin-
kas dr. J. Puzinas
- Pasaulio Lietuvių Katalikų Moterų Organizacijų Sąjungos
pirmininkė M. Galdikienė
- Lietuvos Šaulių Sąjungos Tremtyje Visuotino atstovų suva-
žiavimo vardu pirmininkas Vladas Isganaitis ir sekretorė
Sofija Mantautienė
- Lietuvių Katalikų Dienraščio *Draugas* vardu kun. Pranas
Garšva
- Didžiosios Britanijos Lietuvių Sielovados direktorius ir *Šal-
tinio* redaktorius kun. dr. Steponas Matulis

Pavieniai asmenys

- Kun. dr. J. Aviža, Münchenas, Vokietija
- Prof. dr. Juozas Eretas, Baselis, Šveicarija
- Dr. Alf. Grinius, Washingtonas, D. C., USA
- Prof. dr. Zenonas Ivinskis, Bonna, Vokietija
- Kun. Stasys Yla, Putnam, Conn., USA
- Prof. dr. Joseph Quentin Lauer, S. J., Fordham university,
USA
- Prof. dr. George J. McMahon, S. J., Fordham university,
USA
- Prof. dr. J. F. Mulligan, S. J. Fordham university, USA
- Janina Narūnė Pakštienė
- Kun. prof. dr. P. Ragažinskas, Medellin, Kolumbija
- Msgr. Klemensas Razminas, Roma, Italija

Inž. Antanas Rudis, Chicaga, USA

Prof. dr. Bill Schmalstieg, Harrisburg, Pa., USA

Kun. Dr. Tomas Žiūraitis, O. P., Washingtonas, D. C., USA

Uždaromąjį žodį tarė L. K. M. Akademijos pirmininkas prof. A. Liuima, S. J. jis pažymėjo, kad suvažiavime dalyvavo virš 200 asmenų (215). Dėkojo visiems, o labiausiai suvažiavimo rengimo komitetui, kurį sudarė prof. V. Jaskevičius, S. J., prof. A. Vasyss, prel. J. Balkūnas ir dr. V. Gidžiūnas, O. F. M. Jų rūpestingumu suvažiavimo dalyviai turėjo patogias, erdvas, vėsinamas patalpas posėdžiams ir asmeniniam pasikalbėjimui, pigų maistą ir patogias nakvynes universiteto patalpose. Visa tai prisidėjo prie suvažiavimo pasisekimo.

Suvažiavimas baigtas Tautos Himnu.

Suvažiavimą pagerbė savo atsilankymu ir dalyvavimu Lietuvos Pasiuntinybės Washingtone Sekretorius dr. Stasys Bačkis, vicekonsulas A. Simutis, Lietuvos laisvės komiteto pirmininkas Vaclovas Sidzikauskas ir kiti lietuvių bendruomenės ir organizacijų vadovaujantieji asmenys.

Voice of America lietuviškasis skyrius didesnę dalį paskaitų įrašė į juostas ir jų ištraukos vėliau buvo transliuojamos į Lietuvą.

Dr. J. VAIŠNORA, M. I. C.

VI-jo L. K. M. Akademijos suvažiavimo
darbo prezidiumo sekretorius

Į MOKSLĄ IR KŪRYBĄ...

EKSCLENCIJA, MONSINJORAI, GARBINGIEJI SVEČIAI, MIELI IR
BRANGŪS AKADEMIKAI

Miela ir maloni tenka man, kaip Akademijos pirmininkui, pareiga tarti žodį Šeštojo Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos narių suvažiavimo darbų pradžioje. Nuoširdžiai sveikinu visus šito garbingo susibūrimo dalyvius. Džiaugsmas ir dėkingumas Dievui pripildo sielą, matant didelį pritarimą nedrąsiai pradėtam didelių užsimojimų darbui, teikiančiam nuostabių vilčių.

Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavimai yra tik lyg meteorinės prošvaistės, monotoniškame, pilkame kasdieniame mokslininko darbe. Šios prošvaistės, tarp daugelio kitų, yra dar vienas giliai džiuginantis lietuviškosios dvasios gyvastingumo galimas pasireiškimas. Išguita iš tėvynės, atgimusi Romoje, Akademia, palyginti, smarkiai auga ir stiprėja pasaulio lietuvių tarpe, pasidarydama tarptautine ar bent tarpvalstybine. Vargiai galėjo Akademijos kūrėjai pramatyti, o pasakiusiam įtikėti, kad netolimoje ateityje Akademijos suvažiavimai vyks pasaulio didmiesčiuose, garsiose sostinėse, pačiuose kultūros centruose; kad tų suvažiavimų dalyviai bus gausesni ir gal aukštesnių kvalifikacijų, negu tėvynėje. Nedrąsi tremtinė, pradėjusi suvažiavimų tradiciją užsienyje, Dievo laiminama, Akademia turėjo entuziazmą sukėlusį suvažiavimą Chicagoje, nemažiau reikšmingas, tikiuosi, bus šis pradedamas suvažiavimas pasaulio didmiestyje, New Yorke. Dėl sekančio suvažiavimo jau varžosi Vokietija ir Kanada *.

Ne tuščiam pasididžiavimui tai sakau, bet norėdamas pabrėžti du svarbiu dalyku. Pirmasis liečia praeitį, antrasis ateitį. Sunkiai įvertinami nuopelnai Akademijos steigimo iniciatorių: prel. Aleksandro Dambrausko, vysk. Pranciškaus Būčio, prof. Stasio Šalkauskio, arkiv. Juozapo Skvirecko ir daugelio daugelio kitų, kaip

* Minimas suvažiavimas, VII iš eilės, įvyko Romuvoje (Hüttenfeld b. Lampertheim, Vokietijoje), Vasario 16 gimnazijos patalpose, 1967 metų rugpiūčio 23-27 dienomis. VIII suvažiavimas įvyks 1970 metais, rugsėjo 1-6 dienomis Toronte.

didžiojo Akademijos mecenato Amerikos Lietuvių Katalikų Federacijos, kuri nuo pat Akademijos įsikūrimo įgalino ją išauklėti didelį mokslininkų kadrą; nuopelnai suvažiavimų organizatoriaus Lietuvoje, prof. Juozo Ereto ir vėl daugelio daugelio kitų, kurie savo moksliniu ir organizaciniu darbu yra prisidėję prie Akademijos išaugimo. Dideli nuopelnai Akademijos atgaivinimo tremtyje įkvėpėjo ir nenuilstančio skatintojo, tuometinio mūsų ministro Paryžiaus pasiuntinybėje, dr. Stasio Bačchio, atgimusios Akademijos mecenatų Didž. Gerb. prel. Pranciškaus Juro, Didž. Gerb. klebono Juozapo Karaliaus ir šio suvažiavimo globėjo Didž. Gerb. dr. Juozo Kazicko, visų šio suvažiavimo organizatorių, geradarių paskaitininkų, pasišventusių bendrai veiklai darbininkų. Tai yra dideli mūsų kultūriniai laimėjimai įvairiose srityse. Tikrai pelnytai galime mes visi didžiulis ir nuoširdžiai džiūgauti, ypačiai, kad prie mūsų džiaugsmo prisideda ir Šventojo Tėvo palaiminimas.

Šita pačia žvilgsnio į praeitį proga tebūna leista nors keleta žodžių tarti apie paskutinių metų Akademijos veiklą. Apie Akademijos idėją, jos charakterį, darbus, personalą galima pasiskaityti kun. prof. Stasio Ylos studiją *Lietuvių Katalikų mokslo Akademia*¹, o apie paskutinių metų Akademijos veiklą kun. Rapalo Krasausko pranešimą *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos veikimo ir darbų apžvalga*². Visa tai aplenkiu. Viena tik faktą noriu dabar suminėti: Chicagos suvažiavimo pasisiekimo įkarštyje, Akademijos vicepirmininkas prof. Zenonas Ivinskis labai teisingai pranašavo: «Akademia nevirs užkonservuota senų pensininkų archyvine įstaiga, bet ji eis su gyvenimu ir ims tekėti gyvo kūrybinio bei mokslinio darbo srove»³. Jo pranašystę patvirtino pati tikrovė: Akademia bręsta, bet ne sensta, o gyvena, sakyčiau, nesibaigiančia jaunyste! Atgaivinus jos veiklą tremtyje, jos narių buvo tik arti 60. Visi senosios kartos. Dabar jų yra 172. Vien tiktai per vienerius paskutiniuosius metus įsijungė 40 jaunosios kartos mokslininkų, žymioje dalyje įvairių universitetų profesorių ar dirbančių valstybiniuose tyrimų institutuose.

Šita proga miela man pristatyti ir pasveikinti tris naujus narius mokslininkus: prof. dr. Adolfą Damušį, dr. Juozą Girnį ir prof. dr. Alfredą Senną, pirmosios centro valdybos narį Lietuvoje. Gaila, kad Akademijos nariai nepasinaudojo savo teise, nepasiūlė daugiau į narius mokslininkus. Bekalbant apie narius, tenka su-

¹ L.K.M. Akademijos *Suvažiavimo Darbai*, V t., Roma 1964, 3-28 psl.

² L.K.M. Akademijos *Metraščių*, I t., Roma 1965, 329-342 psl.

³ L.K.M. Akademijos *Suvažiavimo Darbai*, V t., Roma 1964, 605 psl.

minėti, kad po paskutinio suvažiavimo Chicagoje, trys jos nariai yra laimėję pilną atbaigimą amžinybėje, būtent: dr. Juozas Leimonas, miręs 1963.V.4 d., prof. dr. Steponas Kolupaila, miręs 1964.IV.9 d. ir prel. prof. dr. Kazimieras Šaulys, miręs 1964.V.9 d. Jų mokslinės veiklos apžvalga bus duota Akademijos *Metraštyje*, o paskutinę šito suvažiavimo dieną, pirmadienį, 9 val. prel. Juras atlaikys už juos ir kitus, anksčiau mirusius Akademijos narius gedulingas šv. Mišias. Visus narius ir svečius maloniai kviečiu dalyvauti pamaldose ir pagerbti mirusiųjų atminimą.

Suminėtina taip pat, kad po paskutinio suvažiavimo Chicagoje 1961 metais, įsikūrė nauji Akademijos židiniai New Yorke, Naujojoje Anglijoje, Detroite, Montrealy. Eina pasitarimai dėl židinių steigimo Philadelphijoje, Toronte, Washingtone, Vokietijoje, Clevelande ir kitur. Didelės reikšmės yra baigiamas organizuoti Lietuvių Studijų Institutas Romoje (Lietuvos istorijos ir Religinės kultūros Institutas) ir prie jo jau veikia Dokumentacinės medžiagos apie religinę padėtį Lietuvoje archyvas. Minėtinas ypatingai judrus istorijos sekcijos, Chicagos ir Naujosios Anglijos židinių veikimas. Šis pastarasis gegužės 31 dieną sušaukė vienos dienos pirmąjį viešą židinio suvažiavimą su trimis paskaitomis, kuriose dalyvavo virš 30 asmenų.

Nuo praeities, nuo laimėjimų žvilsgnis krypta į ateitį. Su pagrindu mes didžiuojamės Daukantu, Valančium, Basanavičium, Kudirka, Dambrausku, Šalkauskiu ir daugeliu kitų. Bet nepakanka didžiutis. Mums reikia naujo Kudirkos, naujo Dovydaičio, Šalkauskio, naujo Paltaroko, Valančiaus, naujo Daukšos, naujo Merkelio Giedraičio. Ir aš neabejoju, — mes jų turime.

Didysis mūsų kultūrinis laimėjimas, kurį ką tik suminėjau, kartu darosi ir nauju, dar didesniu uždaviniu. Akademiją norėta sunaikinti, bet štai, visi pasaulio mokslo šaltiniai pilnumoje jai atsiveria ir yra, taip sakant, po ranka. Mes galime smarkiai praturtėti dvasioje arba, atmetę galimybes, sumenkėti ir subliukšti šio dvasinio turto akivaizdoje. Mes galime arba tik naudotis civilizacijos blizgučiais bei jos dovanomis ir nesulaikomai smukti, arba kurti, dvasiškai augti ir bręsti. Neišsakomai didingos galimybės suteiktos mūsų tautai ne tik pasisavinti visą pasaulinę kultūrą aukščiausiam laipsnyje pačiuose jos šaltiniuose, bet ir savuoju pajėgiu įnašu prisidėti prie pasaulinės kultūros suklestėjimo, žmonijos dvasinio atgimimo.

Gyvenimas ir mirtis, betariant *Deuteronomo*⁴ žodžiais, yra

⁴ « Apstarstyk, kad šiandien stačiau prieš tavo akis gyvenimą ir gerumą, o iš kitos pusės mirtį ir piktumą, kad mylėtumei Viešpatį, tavo Dievą, vaikš-

padėti prieš mūsų akis. Prieš mūsų tautos ir prieš kiekvieno iš mūsų asmeniškai. Nuo mūsų apsisprendimų ir poelgių priklausys mūsų ir mūsų tautos ateitis. Laimėjimas tikras. Reikia tik ryžtingumo, reikia veržlumo, drąsos!

Gyvename pasaulinės krizės ar, gal tiksliau pasakius, pasaulinės evoliucijos neuralginiuose centruose. Gyvename perėjimo laikotarpi iš vienos eros į kitą⁵.

Mano nuomone, skirtumas tarp besibaigiančio ir ateinančio laikotarpio bus daug didesnis, negu tarp viduramžių ir renesanso. Atrodo, kad ateina laikas, kada bus galima dar žemėje pritaikyti *Apraiškimo* žodžius: *Ecce omnia facio nova* — «Štai aš darau visa nauja»⁶.

Visi sutinka, kad daug kas nesugrąžinamai eina prie galo, ko nė jokiais pastangomis nebeįstengsi sulaikyti, ir kažkas ateina, formuojasi naujo, ko nepajėgsi išvengti. Tačiau visi sutinka, kad šitas persilaužimas vyksta. Ir jis daug didesnis, gilesnis, negu kad būtų galima jį dabar išsakyti. Ir tai vyksta ne tik technikoje, moksle, bet visose gyvenimo srityse; paliečia ne tik vieną klasę ar tautą, kaip prancūzų revoliucija, bet visą žmoniją, plačiau ir giliau net negu raudonasis komunizmas. Tokia visuotinė, tokia gili yra ši krizė, ši evoliucija.

Dar negalima gerai charakterizuoti ir aptarti būsimąjo laikotarpio, kuris vietoje planetarinio, — po nelaukto mokslininkų išskverbimo į mikrokosmą ir makrokosmą, — bus pilna prasme kosminis, paženklintas ypatingu technikos išgalėjimu. Neretas net drįsta naująjį laikotarpį charakterizuoti, kaip technikos ir materializmo pergalės laikotarpį. Tačiau, nežiūrint viso to, yra dar ir kitų ženkių ir davinų, kurie akylam stebėtojų padeda spręsti apie naujosios evoliucijos linkmę, kurią galima charakterizuoti, kaip

điotumei jo keliais ir laikytumei jo paliepmus, įstatus ir nutarimus, kad būtumei gyvas, ir kad jis daugintų tave ir tave palaimintų žemėje, kurios paveldėti įeini. O jei tavo širdis nukryps ir nenorės klausyti, bet apgautas paklydimo garbinsi svetimus dievus ir jiems tarnausi, skelbiu tau šiandien iš anksto, kad žūsi... Šaukiu šiandien liudytojais dangų ir žemę, kad stačiau prieš jus gyvenimą ir mirtį, palaiminimą ir prakeikimą. Pasirink tat gyvenimą, kad ir tu būtum gyvas ir tavo palikuonys ir mylėtumei Viešpatį, tavo Dievą, ir klausytumei jo balso ir jo laikytumeis (nes jis yra tavo gyvenimas ir tavo dienų ilgumas), kad gyventumei žemėje, dėliai kurios Viešpats prisiekė tavo tėvams Abraomui, Isaokui ir Jokūbui, kad ją jiems duosias» (*Pakartoto įstatymo* knyga 30,15-20; plg. *Eccli* 15,18).

⁵ Plačiau šią temą yra nagrinėjęs inž. Jonas Rugis studijoje *Ar atomo tyrinėjimai pradėjo naują erą?* (Žr. L.K.M. Akademijos *Suvažiavimo Darbai*, V t., Roma 1964, 339-357 psl.).

⁶ *Apraiškimas* 21,5.

kovą už žmogaus kilnumą (*dignitas*) ir už teisingumo įgyvendinimą*. Išsiilgimas šitų vertybių yra visuotinis. Tad ir būsimasis laikotarpis, jeigu ir nebus žmogaus kilnumo (*dignitas*) realizavimo laikotarpis tikrai nebus nė technikos ir materializmo laikotarpis, bet, blogiausiai atveju, bus aršios kovos, — kovos tarp slibino ir moteriškės⁷, — kovos tarp materializmo ir dvasios.

Istorija nėra akla. Ne aklas likimas ar būtinybė lemia ateitį, bet pats žmogus, Dievo pavestas, kuria ją ir tuo pačiu istoriją. Istorinis vyksmas yra ne kas kita, kaip ano, dar Rojuje gauto, įsakymo užvaldyti žemę vykdymas⁸. Tai ne kas kita, kaip Dievo pradėtosios kūrybos tęsinys iki visiško atbaigimo, iki naujo dangaus ir naujos žemės, naujosios Jeruzalės⁹. Ir štai, dabar esame mes akivaizdoje šio stipraus, gal dar niekad tiek stipriai nepasireiškusio visos žmonijos išsiilgimo tikrojo žmogaus kilnumo, kuris

* Tą pačią mintį pabrėžia ir Vatikano II Visuotinis Susirinkimas, tarp kitų siekių atpažindamas visuotiną ir gilų žmogiškojo kilnumo išsiilgimą: « Sub omnibus autem istis exigentiis latet profundior et universalior appetitus: personae scilicet atque coetus plenam atque liberam vitam, homine dignam, sitiant omnia quae hodiernus mundus eis tam abundanter praebere potest proprio servitio subicientes » (Pastoralinė konstitucija *Gaudium et Spes*, 9 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1031 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 176 psl. arba Vilniaus (1968) — 126 psl.). Iš šio didesnio žmogaus kilnumo išsiilgimo pripažinimo kyla ir kiti asmeniečių reikalavimai: « Ex vividiore humanae dignitatis conscientia exoritur, in variis mundi regionibus, studium ordinem politicum iuridicum instaurandi, in quo personae iura in vita publica melius protegentur, ut sunt iura libere sese coadunandi, consociandi, proprias opiniones exprimendi ac religionem privatim publiceque profitendi. Tutamen enim personae iurium condicio necessaria est ut cives, sive singuli sive consociati, in rei publicae vita et moderamine actuose participare possint » (Ten pat, 73 nr., 1095 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono leidinio 254 psl. arba Vilniaus — 182 psl.). Palygink taip pat *Gaudium et Spes*, 41 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1059-1060 psl.; lietuvišką vertimą žr. Bostono leidinio 210-211 psl. arba Vilniaus — 151-152 psl.

⁷ *Apraiškinimas* 12-13 ir 19-21 skyriai.

⁸ « Ir Dievas juodu palaimino ir tarė: Veiskitės, ir dauginkitės, ir pripildykite žemę, ir ją paverkite, ir viešpataukite jūros žuvims, ir dangaus paukščiams, ir visiems gyvuliams, kurie kruta ant žemės » (*Pradžios* knyga 1,28).

⁹ « Tuomet aš mačiau naują dangų ir naują žemę; nes pirmasis dangus ir pirmoji žemė nuėjo, ir jūros jau nebebuvo. Aš, Jonas, mačiau šventąjį miestą, naująją Jeruzalę, nužengiančią iš dangaus nuo Dievo, pasirengusią, kaip sužieduotinė, papuoštą savo sužieduotiniui. Aš girdėjau didelį balsą iš sosto tarant: Štai Dievo padangtė su žmonėmis, ir jis gyvens su jais; jie bus jo tauta, ir pats Dievas bus su jais jų Dievas. Dievas nušluostys nuo jų akių kiekvieną ašarą; mirties daugiau nebebus, nei dejavimo, nei šauksmo, nei skausmo nebebus daugiau; nes kas buvo pirma, išnyko. Tuomet sėdintis soste tarė: Štai aš darau visa nauja » (*Apraiškinimas* 21,1-5; pgl. *Apraiškimo* visą 21 ir 22 skyrių).

buvo aptemdytas praeityje ir dar labiau temdomas dabar. Šitas žmogaus kilnumo išsiilgimas yra ne kas kita, kaip dar vienas dingas ir reikšmingas žingsnis Dievo planų realizavime*.

Būtų vaikiškai naivu pasišauti pakreipti istorijos eigą ar save paskelbti vadais. Tačiau, iš antros pusės, būtų nepateisinamas ir nedovanotinas apsileidimas, ištižimas ir didelė atsakomybė visiškai atsisakyti šios pareigos, į žemę užkasti gautus ypatingus talentus, nes kaip tik šio klausimo sprendimui, šio uždavinio vykdymui esame Apvaizdos išrinkti, pašaukti, paruošti, apdovanoti. Tai kiekvieno mūsų asmeninis pašaukimas, o ypatingai kiekvienos institucijos, kaip kultūrinės įstaigos, tad juo labiau Akademijos, nes joje, turinčioje gražią tradiciją, labiau negu kitoje institucijoje telkiasi kūrybingiausios jėgos.

Ir niekas tenedrįsta, jeigu taip galima išsireikšti, daliniais sprendimais «lopyti» pasaulio įvykių eigos, ar mėginti istorijos įvykių ratą pasukti atgal. Tai reikštų savo pareigų išdavimą, paneigimą iš Apvaizdos gautojo uždavinio, tai reikštų prieštaravimą pačiam Dievui-Kūrėjui jo kūrybiniuose planuose. Tokie bus gyvenimo nušluoti. Nieko nėra pas Dievą pasenusio; visa jis daro nauja. Nieko jis nekuria serijomis, juo labiau sielų, kurias individualiai, su meile išugdo asmenybėmis, kad, jas sudievinęs, padarytų savo dievybės dalininkes, į save panašias: *sigillatim fecit corda eorum*, sako Psalmistas¹⁰.

Kadangi, kaip minėjau, pasaulio kūrimas, tiksliau sakant jo atbaigimas, tebevyksta, tik jau nebe aklai per betarpį, visagalį Dievo tartą žodį «teatsiranda», bet per žmogaus kūrybišką pasireiškimą, labai svarbu perprasti ir persiimti tiesa, kad šis pasaulio kūrimas, jo užvaldymas, sudvasinimas ir visiškas atbaigimas nevyksta pagal atskirų žmonių užmačias, bet pagal Dievo Apvaizdos amžinuosius planus. Niekas neturi didesnių idealų, niekas nėra platesnių, pažangesnių pažiūrų, didesnės tolerancijos kaip Dievas, nieko nėra atviresnio pažangai, nieko kūrybingesnio, kaip jo turimieji su pasauliu ir visa žmonija planai. Pas Dievą visa yra nauja, kūrybinga, šviežia patekančios saulės spindulio, atsispindėjusio rasos lašelyje, šviežumu. Šį kūrybingumo, tiesos, naujumo, atbaigimo bei tobulumo troškimą neišdildomai ir efektingai Dievas įdiegė kiekvienon sielon. Ir tai daugiau ar mažiau kurčiai ar iškaltinai

* II Vatikano Visuotinis Susirinkimas tai vadina naujuoju humanizmu, kuriame atskiras žmogus yra įsisąmoninęs esąs atsakingas prieš savo brolių ir istoriją: *Gaudium et Spes*, 55 nr., žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966), 1076 psl., lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 231 psl. arba Vilniaus (1968) — 166 psl.

¹⁰ *Psalmė* 32,15.

pasireiškia kiekvienoje sieloje be išimties. Savaime aišku, kad Dievo turimieji planai žmogaus neriboja, jo nesumenkina, nevaržo, bet kaip tik jį išaukština. Įgalina žmogų ne tik dalyvauti dieviškosios kūrybos atbaigime, bet ir pačioje jo prigimtyje ¹¹.

Labai tad svarbu peržvelgti ir suprasti Dievo mintį, jo planus. Tačiau Dievas gyvena neprieinamoje šviesoje ¹², ir jo keliai ne mūsų keliai, jo mintys ne mūsų mintys ¹³, taip kad galime sakyti — teisintis, kad jo planai mums yra nežinomi. Nors, tiesa, Dievo planai yra paslaptis, tačiau bent pagrindiniuose bruožuose jis jau mums apreiškė juos: pasaulio atbaigimas žmogaus kūryba ¹⁴, o žmogaus sudievinimas per dalyvavimą Dievo prigimtyje ¹⁵. Palielia nežinomi tiksliai Dievo keliai ir metodai atskiruose laikotarpiuose, konkrečios formos, pati jo taktika. Bet ir tatai daugiau ar mažiau galima išskaityti iš pačios esamos konkrečios tikrovės*. Ją stebėdami, galime atpažinti bent artimesnės ateities kryptį, ir tada kūrybingai įsijungti į šitų žmonijos uždavinių realizavimą, kad nebūtume įvykių eigos stabdžiai, arba tik pačių istorijos įvykių stumiami, lyg neprotingos būtybės, bet priešingai, patys tuos įvykius apspręstume ir tuo atbaigtume save, lyg Claudel aprašytasis anas žaviųjų viduramžio katedrų statytojas-architektas, kuris visas katedras palaikė nieku, palyginęs su ta, kurią jis, anas bestatydamas, pastatė savo sieloje — sukurdamas patį save.

Pirmasis Akademijos visų sekcijų, o ypatingai teologijos, filosofijos, sociologijos uždavinys, yra glaudžiam bendradarbiavime išskaityti šį Dievo planą mūsų laikams, sukurti atitinkamas dvasinio ir kultūrinio gyvenimo formas. Tai didelis uždavinys ir platus darbo laukas, bet ir laimėjimas užtikrintas, nes darbas, į kurį esame pašaukti, yra Dievo-Kūrėjo planų įvykdymas. Jo palaima lydės visas

* Antrasis Vatikano Visuotinis Susirinkimas irgi nurodo tą patį kelią: «Populus Dei, fide motus, qua crediti se a Spiritu Domini duci qui replet orbem terrarum, in eventibus, exigentiis atque optatis, quorum una cum ceteris nostrae aetatis hominibus partem habet, quatenus in illis sint vera signa praesentiae vel consilii Dei, discernere satagit» (*Gaudium et Spes*, 11 nr. žr. *Acta Apostolicae Sedis*, 58 (1966); lietuvišką vertimą žr. Bostono (1967) leidinio 178 psl. arba Vilniaus (1968) — 128 psl.).

¹¹ 2 *Petro* 1,4.

¹² 1 *Timotiejui* 6,16.

¹³ «Mano mintys ne jūsų mintys, ir mano keliai ne jūsų keliai, sako Viešpats. Nes kaip dangus aukščiau nuo žemės, taip aukštesni mano keliai už jūsų kelius, ir mano mintys už jūsų mintis» (*Isaijas* 55,8-9; ir *Romėnams* 11,33-34): «O, Dievo turtų, išminties ir žinojimo gilybe, kaip nesuprantami jo teismai ir nesužinomi jo keliai! Nes kas pažino Viešpaties mintį? arba kas buvo jo patarėjas?» (plg. *Isaijo* 40,1-3).

¹⁴ *Pradžios* knyga 1,28.

¹⁵ 2 *Petro* 1,4.

pastangas ir duos joms vaisingumo¹⁶. Belieka tad tik pasidrausinti himno žodžiais: *Quantum potes, tantum aude* — kiek tik pajėgi, tiek išdrįsk¹⁷, arba kantiškuojn: *sapere aude* — išdrįsk pasinaudoti savo proto ir valios galia kūrybai, išeik iš nesubrendimo ir neryžtingumo metų.

Ir gal niekas tiek vaizdžiai neišreiškia Akademijos uždavinių ir jos narių nusiteikimo, kaip Adomo Mickevičiaus 1819-1822 metų laikotarpyje filaretams parašytoji *Giesmė Jaunystei*:

Siek ten, kur vyzdis nepasiekia,
Laužk tai, ko protas nepajėgia.
Jaunysta, tavo galė — tai orų vytis,
Kaip griautinys tavo petis¹⁸.

Per Akademijos narių suvažiavimą Chicagoje 1961 metais buvo paminėta 40 metų nuo Akademijos įkūrimo, o šiais metais sueina jau 10 metų nuo jos veiklos atnaujinimo tremtyje. Šita sukaktis ir šito garbingo suvažiavimo šventadieniška nuotaika yra labai graži proga, pagal Akademijos paskirtį, jos pobūdį ir galias aspiracijas pakviesti visus lietuvius įsijungti į ją, ar tai grynai moksliniam darbui, ar bent bendravimui ir išlikimui įgytame kultūriname laipsnyje, jeigu dėl nelemtų tremties aplinkybių, vienam ar kitam nebūtų laimės dirbti tiesioginį mokslo darbą; kitus gi, prijaučiančius šiai mokslo idėjai, — į šios Akademijos narius rėmėjus, jos idėjos skleidėjus ir populiariausius.

Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija yra aukščiau pilkos kasdienybės stovinti, vien mokslo, tiesos, gėrio ir grožio realizavimo tesiekianti institucija.

Visus tad maloniai kviečiu į darnų, kūrybingą tiesos ieškojimą, teisingumo realizavimą, gėrio ir grožio idėjų siekimą bei kitų didžiųjų tautos ir žmonijos pašaukimo uždavinių vykdymą. Dar kartą to paties didžiojo poeto žodžiais betariant:

Petis į petį! Ei, bendrais
Apjuoskim žemę grandiniais!

¹⁶ «Kaip lietus ir sniegas nusileidžia iš dangaus ir ten daugiau nebegrižta, bet girdo žemę, vilgo ją ir daro ją derlingą, duoda sėklos sėjančiam ir duonos valgančiam; taip bus mano žodis, kurs išeina iš mano burnos; jis negriš į mane tuščias, bet padarys, ko tik aš norėjau, ir bus sėkmingas tuose dalykuose, kuriems aš jį siunčiau» (Isaijo 55,10-11).

¹⁷ Dievo Kūno šventės Mišių himnas *Lauda Sion Salvatorem*.

¹⁸ Iš Adomo Mickevičiaus *Raštų*, Vilnius 1919, 7 psl.; M. Gustaičio vertimas.

Mintis vienan sušaukim židinin,
Ir židinin vienan dvasias !... ¹⁹

Su savo sveikinimais ir linkėjimais miela man perduoti taip pat sveikinimus ir prof. dr. Juozo Ereto, vieno iš Akademijos kūrėjų, ir Akademijos vicepirmininko, prof. dr. Zenono Ivinskio.

Šventoji Dvasia, Tiesos, Meilės ir Kūrybos Dvasia, tevadovauja šitam suvažiavimui, telemia nutarimus ir šimteriopus tesuteikia darbams ir pastangoms vaisius. Gausi Dievo palaima telydi visus Akademijos darbus ir užsimojimus !

Kun. A. LIUIMA, S. J.

New Yorkas, 1964 metais, rugsėjo 5 dieną

¹⁹ Ten pat.

ASMENVARDŽIŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Asmenvardžiai atspausdinti didžiosiomis raidėmis, žurnalų, laikraščių, enciklikų pavadinimai kursyvu, pagaliau vietovardžiai ir kita paprastu šriftu.

- Aalen 249
 ABDERHALDEN R. 364
 Abėcėlė žemaitiškai lietuviška 29
 ABELIS 113, 367
 ABRAHAM W. 263
 ABRAOMAS 454
Acta Apostolicae Sedis 105-108, 100,
 102, 117-118, 123-128, 455-457
Acta Cameraria 204
Acta Chirurgica Scandinavica 352
Acta Congregationis Consistorialis 236
Acta Miscellanea 204
Acta Sanctae Sedis 116, 165, 168
Acta Univ. Internat. contra Can-
crum 356
 ACTON, lordas 69
 ADALBERTAS-VAITIEKUS, Pragos ar-
 kivyškupas 245 ; 274
 Adalberto kapas 249
 Adelphi, Md. 331, 346, 446
 Ad Limina Apostolorum 230 ; žr.
 Limina Apostolorum
 ADOLFAS, pranciškonas 255
Ad Petri Cathedram 168
 ADRIANO SYLVESTER 168
 ADULFUS, O. F. M. 256
Advances in Cancer Research 352
 354-355
 ADŽUBĖJUS ALEKSANDRAS 304. 312
 AFANASJEV V. 144-145
 Afrika 355
Aidai 15, 66, 99, 189, 190, 191, 206,
 410, 412, 417, 431
 Ainos bažnyčia 268
 Ainos parapija 264
 Airija 174
 AISTIS JONAS, dr. 102, 427
 AYD F., Jr. 345-346
 Akkono miestas 179
 Akmenės dvarų instrukcija 219
 ALANTAS VYTAUTAS 427, 432
 Albany, N. Y. 445
 ALBERTAS, domininkonas, Rygos ar-
 kivyšk. 247-249, 256
 ALBERTAS, Livonijos vyskupas 180,
 246
 ALBRECHTAS, Prūsijos hercogas 196
 ALCIATI DELLA MOTTA GIOVAN PAO-
 LO, arijonas 215
 ALEBRANDAS, augustinjonas 248-249
 ALEKNA ANTANAS, kan. 39, 182,
 189, 190, 194, 201, 206, 219, 257,
 263
 ALEKSA JONAS PRANAS, prof. 386, 390
 ALEKSANDER S. 17
 ALEKSANDRAS II, caras 26, 29, 31-32
 ALEKSANDRAS III, caras 24
 ALEKSANDRAS IV, popiežius 254, 257
 ALEKSANDROV G. F. 11
 ALGIRDAS, did. Lietuvos kunigaikš-
 tis 186, 189, 262, 265
 ALIŠAS VENANCIJUS 427
 Alytus 383
 Alyvų daržas 251
 ALMENAS KAZYS 429
 Alsėdžiai 228
 ALŠĖNISKIS PAULIUS ALGIMANTAS,
 Vilniaus vysk. 201-202
 Altajus 412, 415
 ALTHAUS P. 108
 America 304
 American Federation of Labor 415
American Journal of Cancer 351
American Journal of International
Law 422
American Journal of Psychiatry 45
American Journal of Public Health
 355

- American Journal of Roentgenology* 354
American Psychologist 325
Am. Psych. Ass. Psychiatric Research Reports 344
 Amerika 40, 66, 69, 91, 93, 320, 417, 429, 432
 Amerikos Liet. R. Kat. Federacija 448, 452
 Amerikos Lietuvių Taryba 448
 Amsterdamas 201, 381
 Amsterdamas, N. Y. 445
 ANCONA L. 46
 ANDRIEJUS, apaštalas 175
 ANDRIEJUS, Danijos arkivysk. 248
 ANDRIEJUS, pranciškonas 255
 ANDRIEKUS LEONARDAS, kun. O.F.M. XIV, 428, 438, 445
 ANDRIUS, Poznanės vysk. 181
 ANDRIUS VASYLIUS, Vilniaus vysk. 265-270; žr. VASYLIUS ANDRIUS
 ANDRIUŠIS PULGIS 428, 430
 ANDRONIKAS, šv. Pauliaus mokinyš 175
 ANDIULYTĖ-RUGINIENĖ M. 189
 Anglija 158, 166, 400, 420
 Ann Arbor 18, 151
Ann New York Acad. Sci. 344-346
Annales Quedlinburgenses 245
Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoires Orientales et Slaves 193
 ANSCARIUS 244; žr. Ansgaras, šv.
 Ansgaras, šv. 175, 244, 274
 Ansiedlungs štabas 390
 ANTIGONA 432
 ANTIOCHAS Sirijos 178
 Antverpenas 224
Apaštalų Darbai 101, 120
 Apaštalų Sostas 190, 197, 214, 223, 225, 230, 238, 279, 296; žr. Šv. Sostas
Apokalipsė 84, 100; žr. *Apraiškinimas*
 Apokalipsės simbolika 81
 APPLEZWEIG N. 364
Apraiškinimas 100, 102, 105, 107, 110, 122, 367, 454-455; žr. *Apokalipsė*
Apžvalga 39
 ARBUSOW L. 245
 ARCHIMEDAS 336
Archiv für Reformationsgeschichte 195, 200, 218
Archivum Romanum Societatis Iesu 194, 202, 207
 Archivum S. Congregationis S. Concilii 197, 230, 232, 234, 237-238
 ARENDT HANNAH 373-374
 ARIAS ANTANAS, S. J. 235
 Ariogala 209-210
 Ariogalos parapija 209-210
 ARISTOTELIS 12, 137-145, 147, 336
 ARMONIENĖ BARBORA 429
 ARNOLD F. X. 91, 94
 Arso klebonas 120
 Ašmena 269, 272
 Ašmenos bažnyčia 268
Ateitis 391
Ateneum Wileńskie 262-263
 Atgailos kanauninkai 270, 272
Athenaeum 189-190, 252
 ATILA 368
 Atlantas 67, 91, 127, 374, 394
 AUDĖNAS JUOZAS 447
 Augsburguro susitarimas 369
 AUGUSTA M., ses. 447-448
 AUGUSTAITYTĖ-VAIČIŪNIENĖ JUZĖ 427
 AUGUSTINAS, šv. 85, 103-104
 Augustinijonai 236, 243, 245-249, 253, 274-275
 Aukaimiai 182
 Aukso Altorius, maldaknygė 28, 33
 Aukštaitija 255
 Aukštoji Panemunė 407
 Auschwitz 372, 374; žr. Oswięcin
Aus der Theologie der Zeit 108
 Australija 353
 Austrija 30, 162, 225
 Austro-Vengrija 280
Ausra 28, 39
 Avinjonas (Avignon) 183
 AVIŽA JONAS, kun. dr. 448
 AVIŽONIS K. 32
 AVYŽIUS J. 431
 Azija 368, 374
 AZORINAS 430
 AŽUOLAS P. 441
 Babilonija 368
 BACH VON ZELEWSKI 374-375
 BACHT H., S. J. 108-109
 BACKUS, O. P. 173
 BACON FRANCIS 147
 BAČKIS STASYS A., dr. 445, 449, 452

- BAGDANAVIČIUS VYTAUTAS, kun.
M. I. C. 177, 445
BAGDAS PRANAS, dr. 445
BAIKIE 354
Baisiogala 206
BAYLISS W. M. 359
BAKANAS RUGERIJUS 254
Bala-Cynwyd, Pa. 446
Balbieriškio bažnyčia 197
BALČIKONIS J. 305
BALČIŪNAS VYTAUTAS, kun. dr. 99,
438, 444-445
BALČYTĖ-GRAYROKIENĖ (BALTCH-
GRAYROGKAS) ALDONA, dr. 441,
445
BALYS JONAS, prof. dr. 447
BALKŪNAS JONAS, prel. XIV, 437-
438, 445, 449
Baltgudija 388, 409
BALTHASAR HANS URS VON 67, 74,
80-81, 87, 95
Baltic States 422 ; žr. Baltijos val-
stybės
Baltijos jūra 254
Baltijos pamarys 26
Baltijos respublikos 408
Baltijos valstybės 378-379, 383, 401,
422
Baltimore 168, 364
BALTINIS ANDRIUS, kun. 15
Baltische Monatshefte 246
BALTRAMIEJUS, Elehteno vysk. 261
BALTRAMIEJUS iš Bohemijos, vysk.
258
BALTRĖNAS BALTRAMIEJUS, kun. 286-
287
BALTRUŠAITIS JURGIS 427, 430
BALTRUŠAITIS V. 443
Bank der Deutschen Arbeit A. G.
388
BARĄCZ 244
BARAKIJAS 113
BARANAUSKAS ALBINAS 428
BARANAUSKAS ANTANAS, vysk. 21,
191
BARANAUSKAS, kom. 401
BARBORA, Radvilo Juodojo pusse-
serė 199
BARBORA UMIASTAUSKAITĖ 309
BARĖNAS KAZYS 428
BARONAS ALOYZAS 428, 432
BARSKY J. 339, 346
BARTAŠIŪNAS 405
BARTH KARL 77-78, 80
BARTOLDUS, O. C. 246
BARUCHAS, pranašas 368
BARWINSKI E. 220
BARZDUKAS STASYS 448
BASANAVIČIUS JONAS 453
Bastilija 157
BAŠKYS BRONIUS, dr. 445
Batakių parapija 211
BATOCKI-TORTYLOWICZ 196 ; žr. TAR-
TYLA JONAS
BATORAS STEPONAS 178, 221-222,
241
BAUDOUIN DE COURTENAY J. I. 29
Bavarija 255, 373, 393
Bazelis 100, 216, 364, 448
Bazilijonai 243
Bažnyčia XII. 68, 70-71, 80-82, 85-
86, 88, 94-96, 101, 106-107, 114,
117, 124-125, 156, 160, 164-166,
180, 302, 305, 307, 312, 315-316;
žr. Katalikų Bažnyčia, Vakarų
Bažnyčia
Bažnyčios autoritetas 163
Bažnyčios istorija 84
Bažnyčios Tėvai 76, 165, 174
BEINARTAS A., kan. 212
Belgija 398
Belgijos teologiniai žurnalai 67
BELLARMINAS ROBERTAS, šv. 232
Belzekas 372
Bendorf-Sayn gydymo įstaiga 372
Benedictine Monks of Solesmes 168
Benedictus Deus, bulė 224
BENEDIKTAS XV, pop. 284
Benediktinai 243-245, 271-272, 274-
275
Benediktinės 236, 243, 272
BERDIAJEV N. 108, 395
BERENBLUM I. 352, 354
Berkeley 144, 151
Berlynas 12, 18, 173, 190, 194, 204,
245, 247, 281, 364, 374, 396, 400
Bernardas iš Clairvaux, šv. 112, 115,
179
BERNARDAS iš Lippijos 248
BERNARDAS, šv. Teofrido abatas 261
Bernardinai 236, 243, 273 ; žr. Pran-
ciškonai
Bernas 18, 323
BERNHEIMAS 48-49

- Bernheimio mokykla 48-49
 BERTHOLET A. 108
 BERTOLDUS, O. F. M. 261-262
 BESRET B. 109
 Bethesda, Md. 445
 Betygala 210, 256
 Betygalos bašn. 198
 Betygalos parapija 212
 BIANCHI U. 106
 BIANDRATA GIORGIO žr. BLANDRATA
Biblica 107
 BIČIŪNAS JONAS, kun. dr. 190
 BIEDERMANN H. M. 107
 BIEL J. H. 341, 345-346
 BIELIAUSKAS VYTAUTAS, prof. dr.
 XVI, 444
 BIELINIS JURGIS 38
 BIELINIS K. 384, 397, 416-417, 419
 BIENART WALTER 75
 BIENKOVSKIS STEPONAS, kun. 208-
 209, 228
 BIETENHARD H. 107
Bijdragen 80
 BILEVIČIAI 219
 BILEVIČIUS JONAS, Žemaičių seniū-
 nas 196
 BILIKIEWICZ T. 364
 BILMANIS ALFRED 180
 Biržai 215, 219
 BIRŽIŠKA VACLOVAS 36-37, 39, 196,
 202, 225
 BIRŽIŠKOS 429
 Biržų aps. 381, 390
 BISMARCKAS, Vokietijos kancleris 24
 Bistryčia (Bistrica) 268-270, 272, 275
 Bistryčios bašn. 268
 Bizantija 369
 BIZAUSKAS KAZYS 289
 BIZOTTSAG MAGYAR 422
 BYKOVAS 415
 BYKOVSKI B. 11, 19
 Blaivybės draugija 286
 BLAKELEY T. J. 17
 BLANDRATA (BIANDRATA) GIORGIO
 195, 215
 BLEKAITIS JURGIS 428
 GLOBEL P. 382
 BLUZMANAI 308
 BOBROVSKIS MYKOLAS, kun. 27
 BOCCACCIO GIOVANNI 173
 BOCHENSKI J. M. 9
 BOGATEKAS G. 207
 BOGDALSKI 244
 BOGUŠAS PETRAS 233
 BOGUTAITĖ VITALIJA 429
 Bohemija 258, 262
 BOHR NIELS 133-135, 151
 BOILLON, vysk. 118
 BOISEN ANTON T. 323
 BOISMARD M. E. 107
 BOLESLOVAS, Mozūrų kunigaikštis
 245
 BOLOGNETTI A., nunc. 204, 227
Bošaja Soveckaja Enciklopedija 11
 BONA, karalienė 200, 202
 BONAPARTAS NAPOLEONAS 156; žr.
 NAPOLEONAS
 BONGIOVANNI BERNARDO 226
 BONIFACAS IX, pop. 267, 269-270
 BONIFACAS-BRUNO 245, 274; žr.
 BRUNO-BONIFACAS iš Querfurto,
 šv.
 Bonifratrai 243
 BONISKOV CH. 364
 Bonn 191, 224, 385, 447-448
 BONNARD P. 107
 BORISEVIČIUS V., vysk. 409
 BORN MAX 135, 151
 BOROMĖJUS KAROLIS 224
 BOROS L. 100, 108
 BOSE 137
 Boston College 18-19
 Bostonas 17, 100, 105-108, 117-118,
 123-128, 168, 229, 236, 301, 322,
 427 445-446 455-457
 BOSWORTH D. M. 339 346
 BOUREL DE LA RONCIERE 257
 BOZANTA, arkivysk. 263
 BRADŪNAS KAZYS 428, 432
 Brasta 265
 Brastos Biblija 195, 217
 Braunsbergas 253
 Braunschweig 151
 BRAZAITIS JUOZAS, prof. 428, 438,
 445
 BRAZDŽIONIS BERNARDAS 427
 BRAZYS PRANAS, kun. M. I. C., dr.
 XI, XVI, 43, 45, 64, 444-445
 Bremeno arkivyskupas 244-246
 Bremeno kanauninkas 246
 BRENTANO F. 47
 Brescia 46
 Breslavas 195
 Breslavo vyskupas 258

- BREUER J. 47-49
 Briand-Kellogo paktas 369
 BRIGHTMAN E. S. 17
 Brigitietės 243
British Journal of Cancer 355
British Medical Journal 355
 Briuselis 202; žr. Bruxelles
 BRIZGYS VINCENTAS, vysk. dr. XV, 312, 386, 439, 444-446
 Brockton, Mass. 446
 BROGLIE LOUIS 151
 BRONSTEIN L. D. 396; žr. TROCKIS
 Bronx. N. Y. VII
 Brooklynas, N. Y. 40, 109, 189, 190, 262, 269, 273, 296, 401, 410, 445-446
 BROWN STEPHEN J., S. J. 168
 BRUCKE E. 47, 49
 Brugge 93
 BRUGGE WOLFGANG 375
 BRUNDA ANTONAS, kun. 38
 BRUNNER AUGUST, S. J. 81, 107
 BRUNNER E. 80
 BRUNO-BONIFACAS iš Querfurto, šv. 245, 274
 Bruxelles 168, 193; žr. Briuselis
 BUCARINAS 396
 Buchenwaldas 372, 381
 BUCKLEY WILLIAM F., jr. 304
 BŪČYS PETRAS PRANCIŠKUS, vysk. 99, 428, 451
 BUČMYS KORNELIJUS A., kun. dr. O. F. M. 445
 BŪDAVAS STASIUS, kun. 427, 429
 BUDNY S. 196, 216
 BUDRECKIS ALGIRDAS MARTYNAS, dr. 438
 BUDRYS ALGIS 429
 BUECHLEY R. W. 355
 Buffalo, N. J. 313, 315, 352
 BUKOWSKI J. 199, 215
 BULGARAITĖ D. 441
Bullarium Franciscanum 257-258
Bullarium Fratrum Minorum 244
Bullarium Fratrum Praedicatorum 244
Bullarium Romanum 225
 BULLS A. A. 354
 Bulonijos miškas (Bois de Boulogne) prie Paryžiaus 159
 BULTMAN RUDOLF 69, 108
 BUNGE F. G. 244, 252, 256, 258-261, 266
 BURHAREN N. 17
 BURKITT 355-356
 BURNHAM JAMES 304
 BURTT E. A. 138
 Butkiškių parapija 209-210
 BUTTERFIELD H. 80
 Bux-Hoevendend 246
 Bzovia 271
 CALDWELL A. E. 364
 California 354
 CALIGARI J. A., nunc. 207, 227
 Cambridge 18, 60, 151, 179
Cancer 353
Cancer Research 356
 Capitulum Samogitiense 278; žr. Žemaičių kapitula
 CAPRILE, G., S. J. 118
 CAREW-HUNT R. N. 17
 Carthago 368; žr. Kartagina
Catholic World 168
 CATO M. P. žr. KATONAS
 CELESTINAS III, pop. 246
 CELIEŠIUS PETRAS, kun. dr. 445
 Centro Europa 173
 CHAMPION PIERRE 221
 CHARCOT J. M. 48
 Charibde 367
 Charitable Foundation for Institutional Care 372
 Cheka 423; žr. Čeka
 Chelmno 372
 CHENU M. D., O. P. 77-79
 CHESSIN M. 341, 345-346
 Chestnut Hill, Mass. 18-19
 Chicaga, Ill. 18, 27, 32, 36-37, 100, 102, 190, 196, 225, 238, 284, 296, 357, 364, 381, 393, 431, 445-448, 451-453, 458
 Chicagos Židiny (L. K. M. Akademijos) 453
 Chiemeno vyskupija 255
 Chiliasticon, P. Roizijaus eilėraštis 205
 Chillicathe, Ohio 446
 Chinese 315; žr. Kinija
 CHODYNICKI K. 178, 262-263
 CHODKEVIČIAI 193-194
 CHODKEVIČIUS 218
 CHODKEVIČIUS JERONIMAS 217
 CHODKEVIČIUS JONAS 217, 218

- CHODKEVIČIUS JONAS KAROLIS 218, 235-236
 CHRUŠČIOVAS N. 304; žr. KRUŠČIOVAS
 Chruščiovo dvarai 412
 CHURCHILL 400
 CICOGNANI AMLETO GIOVANNI, kard. VII, XI, 437, 447
 CIEPLIAKAS JONAS, vysk. 278
 CIRTAUTAS GASPARAS FELICIJONAS, vysk. 277-278, 280, 285
 Cistersai 243, 245-251, 253, 261, 274
 CIVARDI LUIGI, mons. 168
 CIZEK F. 13, 19
 CYLOV N. 25
 CYRUS žr. KIRAS
 Clarendon Hills, Ind. 296
 CLAUDEL PAUL 457
 Cleveland, Ohio 187, 402, 407-408, 445, 453
Codex Epistolaris Vitoldi 270-271
Collected Papers 57
 Colmar 80
 Columbia Law bibl. 387
 Columbia universitetas 447
 Columbus, Ohio 17
 COMMENDONI GIANFRANCESCO, pop. legatas 207, 224, 226-227
Commentationes Balticae 181, 191
 Committee on Forced Labor 416
 COMPTONAS 135
 COMTE AUGUSTAS 156
 COMULEUS A., vizitatorius 213, 233; žr. Komuliejus A.
Concilium 94-95
 CONGAR YVES, O. P. 67, 74, 94
 Congregatio Clericorum Regularium Marianorum 297
 CONNOLLY J. M. 307
 CONTI L., dr. 372
 CONWAY A. C. 341, 345-346
 CORBIN H. 107
Corpus Iuris Canonici 225
 CORRIGAN Joseph W. 168
 COVINGTON E. C. 353-354
 CUKURAS VALDEMARAS, kun. dr. XI, XVI, 43, 65-98, 441-442, 444-445
 CULLMANN OSKAR 80, 107
 Curlandia 297; žr. Kuršas
 Curonia 252; žr. Kuršas
 CZECHOWICZ 194
 CZECHOWICZ MARTYNAS 216
 ČEGINSKAS KAJETONAS JULIUS, dr. 447
 Čeka (Črezvyčainaja Komissija) 395-396
 Čekiškė 229
 Čekovo vila 250
 ČERNYŠOVAS ZACHARAS 8, 25
 Čerskas 179
 Červenės miškas 407
 ČIURLIONIS 432
 ČIŽIŪNAS VACLOVAS 438
 ČYVAS MATAS, kun. dr. 445
 Čkalovo sritis 412
 ČUKOVSKIJ K. 26, 31
Dabartis 391
 Dachau 372
 Dayton, Ohio 446
 DALOZ L. 107
 DAMBRAUSKAS ALEKSANDRAS, prel 190, 279, 292, 296, 451, 453; žr. JAKŠTAS ADOMAS
 DAMUŠIS ADOLFAS, dr. XII, XV, 333, 335-338, 437, 439-440, 445, 452
 Dancigas 177, 201, 253
 Dancigo parapijos bažn. 271
 DANIELIS, pranašas 368
 DANIELOU JEAN, S. J. 67, 80, 103, 306
 Danija 232, 386
 Danijos apaštalas 244; žr. ANSGARAS, šv.
 Danijos arkivysk. 248
 DANILEVIČIUS ZENONAS, dr. XII, XV, 349, 351-358, 438, 445
 DANTE ALIGHIERI 433
 DARVINAS KAROLIS 47, 54, 63, 322, 370
 DATI T. 364
 Daugavgyra 247; žr. Dinamünde; Mons. S. Nicolai (tvirtovė)
 DAUGĖLA MERKELIS 235
 Dauguvos upė 184, 245, 247, 259
 DAUKANTAS SIMONAS 181, 428, 433, 453
 DAUKŠA MIKALOJUS, kan. 205, 206, 208, 211-213, 228, 235, 433, 453
 Daukšiškių dv. 230
 DAUŽVARDIS PETRAS POVILAS 447
 DAVAL ROGER 17
 DAVID JAKOB 76, 84, 94

- DE BROGLIE L. 133, 135
 DE GAULLE Ch. 420
De humana libertate 165-166, 168
 DEKARTAS (DESCARTES RENÉ) 133, 140, 147
 Delhi, Ont. 445-446
 DELINKAITIS VLADAS, kun. X
 DELP A. 80
 Department of Sociology, (D'Youville Kolegijos, Buffalo, N. Y.) 315
Der Stürmer 375
 DE SMEDT EMILE JOSEPH 93
 DESSAUER FR. 100
 Detroit, Mich. 338, 445
 Detroito Židiny's (L. K. M. Akademijos) 453
Deuteronomo knyga 453
 DE VRIES J., S. J. 17
 Dictionary of Contemporary Lithuanian Language 315
 DIDEROT 133
 DIDIER G. 100
 Didysis Lietuvos kunigaikštis 200, 211, 222, 266-267
 DIDONA 368
 Didžioji Britanija 398
 Didžioji Lietuva 22, 24
 Didžioji Lietuvos kunigaikštija 173, 177, 193, 197, 212, 218, 233, 272
 Diecezinis sinodas 231, 233, 234
 Dieviškoji Komedija 433
 Dievo Karalystė 84
 Dievo Kūno koplyčia Vilniaus katedroje 269
 Dievo Žodis 70
 Dijono seminarija 82
 DIRKSEN CLETUS, C. P. P. S. 168
 Disna 221
 DITRIKAS, Dorpato vysk. 266
Diuturnum, enciklika 165-166, 168
Divini Redemptoris, enciklika 156, 163, 165, 166, 168
 D'Youville College 313, 315
 DLUGOŠAS 263
 DMOCHOWSKI 356
 Doberano abatija 249
 Dobrinės Ordinas 180, 251-252
 DOBROGOSTAS, Poznanės vysk. 264
Documentation Catholique 118
 DOLCH H. 100
 DOMANOVSKIS JONAS, vysk. 202-203
 Domininkonai 185, 236-237, 243, 253-256, 258-260, 262-263, 271-272, 274-275
 Domininkonės 243
 Donau, upė 197
 DONAVAN VICTOR 168
 DONDEYNE A. 17
 DONELAITIS KRISTIJONAS 31, 429, 433
 DONOSO CORTÈS 160, 168
 Dorchester, Mass. 445
 Dordrecht 9, 11, 17-18
 DORFMAN R. 364
 Dorpatas (Tartu) 221, 253
 Dorpato vysk. 249, 266
 Douglaston, N. Y. 445
 DOVYDAITIS PRANAS, prof. 453
 DOVYDÈNAS LIUDAS 405, 427
 Drang nach Osten 180
Draugas 177, 191, 312, 448
Draugija 295
 Draugiškumo ir Savitarpinės pagalbos sutartis 408
 DREYER 185
 Dresdner Bank 388
 DRIESCH H. 17
 Drohičinas 265, 270, 272
 DROST P. N. 422
 DRUCKIAI 194, 219
 DUBARLE A. M. 107
 DUBNICK B. 341, 344-346
 DUCASSE C. J. 17
 Dudinka 415
Dum attenta, bulė 225
 Dünamünde 247 ; žr. Daugavgrīva ; Mons S. Nicolai
 DUNANT HENRY 369
 DUQUOC C. 100, 109
 Durbės mūšis 255
 DUSBURGO kronika 184
 Düsseldorf 253
 Dvasinė Kunigų Akademija 26, 295
 DZERŽINSKY F. 423 ; žr. DZERŽINSKIS FELIKSAS
 DZERŽINSKIS FELIKSAS 395 ; žr. DZERŽINSKY F.
 DŽINGISCHANAS 368, 370, 374
 DŽUGAŠVILI 395 ; žr. STALINAS
 EARLE W. R. 351
 EASTMAN M. 17
 EATON H. O. 17
Ecclesiam suam, enciklika 65, 102, 165

- Ecclesiastes* 27, 454
 EDDINGTONAS (EDDINGTON) ARTHUR 133, 151
 Edinburgh 18
 EDIPO 58-59, 62-64
 Edmontonas (Kanadoj) 127
Efeziečiams 84-85, 108-109, 122
 Egiptas 353-354, 368
 EHRlich PAUL 353
 EICHMANN ADOLF 373-375, 380-382
 Einsiedeln 67, 84, 94
 EINSTEIN ALBERT 11, 133-134, 137, 142, 148
 Eisiškės 205
 Eisiškių apylinkė 392
 Elbingas 253
Electrochemical Society Journal 440
 Elehteno vyskupas 261
 ELIJAS, pranašas 109
 Enciclopedia Cattolica 249, 253
 ENGELBERTAS, augustinijonas 247-248
 ENGELL H. C. 352
 ENGELS F. 9, 143-145
 ENTRALGO ALAIN 105
Epistolae Germaniae 207
 EPPSTEIN JOHN 168
 ERETAS JUOZAS, prof. dr. 447-448, 452, 459
 Eretz (Erez Jisrael) 383
 Erfurt 18
 Ermenonville 156
 ERODAS 178
 Eros 59-60
 ESQUIROLO 325
 Estija 26, 287, 400
 Estijos misininkas 248
 Estijos vyskupas 247
 ETCHEVERRY A., S. J. 100
 Etnografinis muziejus 391
 EUBEL KONRAD, O. F. M. Conv. 246-247, 249, 270
 EUGENIJUS III, pop. 115
 Europa 24, 67, 91, 158-159, 161, 173-175, 184, 188, 192, 200, 203, 224, 280, 286, 312, 369, 373-375, 382, 387, 391, 393, 418
 Europos Institutas New Yorke 447
 Europos Lietuvių Studijų Savaitė 447
 Evangelija 29, 37, 76, 103-104, 106, 110, 113, 117, 119-121, 124, 370
Evangelische Theologie 107
 EVANS D. L. 17
Exodus 75, 368
Experientia 339, 346
 EZEKIELIS, pranašas 368
 Ezelio sala 248
 Ezelis 256
 EŽENEDELNIK 396
 FAIDUTTI L., mons. 290
 Falkenau 253
 FALKONIJUS 194
 FARNESE, kardinolas 221
 FASSEK 356
 FECHNER TH. 47, 51, 57
 FEDERICO DE PERNSTEIN 260
 FEIGL H. 17
 FELICIJONAS 207
 FELIKSAS, vienuolis bernardinus 218
 Fellbach 250
 Fernos k. 392
 Ferrara 205
 FEUERBACH LUDWIG 9, 146
 FEUILLET A. 107
 FIJALEK J. 196
 FILARETAS, metropolitas 32
 FILONARDI M., nuncijus 227
 Filosofijos sekcija L. K. M. Akademijos VI Suvažiavime XI, XVI, 131-152, 441-443
Filosofiskaja Enciklopedija 8, 10, 12, 13
Fin dalla prima, Motu proprio 165, 168
 FIRTH RAYMOND 301
 FITALA S. 355
 FLEISCHER H. 17
 Florencija 138, 190, 252, 255
 Flossenburg 393
Foi et Vie 107
 FOLEJEWSKI Z. 447
 FORD J. C. 75, 91
 Fordhamo universitetas V, VII, XIV, 437, 439-440, 443, 445-448
Forschung zur Osteuropäischen Geschichte 190
 FORSTREUTER KURT 183, 185-186
 FOURNIER G. C. M. 364
 FOUTS J. R. 339, 346
 FOWLER P. B. S. 355
 FRANCK A. 10
 FRANK-DUQUESNE A. 107

- Frankfurt am Main 10, 107
 Freiburg im Breisgau 107-108, 223-224
Freiburger Studentenzeitung 375
 FREMANTLE ANNE 168
 Frenkelio fabrikas 381
 FRESE JOSEPH R., S. J. 447
 Fresno 168
 FREUD SIGMUND 45-54, 56-60, 62-63, 320-324, 327
 Fribourgas 190, 206-207
 FRIDRIKAS, cistersas 248
 FRIDRIKAS iš Perenstein, arkivysk. 259
 FRIDRIKAS, Rygos arkivysk. 261
 FRIDRIKAS II, imperatorius 252
 FRIEDMAN B. B. 17
 FRIEND 356
 FROMME E. 46
 FUCHS J., S. J. 91
 FURTH J. 351
- GAIDA PRANAS, kun. dr. 127, 428, 445
 Gailestingosios seserys 243
 GALDIKIENĖ M. 448
 Galicija 27
 GALILEO GALILEI 46, 138
 GALMINAS MOTIEJUS, S. J. 235
 GAMS P. B. 228
 GARCIA R. 355
 Gardinas 31, 176, 221, 233, 238, 273
 Gardino gubernatorius 25
 Gardino pranciškonų bažn. 271
 Gardų bažn. 229
 Gargždai 381
 Gargždų parapija 286-287
 GARMUS, dr. 401
 GARŠVA PRANAS, kun. M. I. C. 448
 Garšvai 38
 GASPARRI, kardinolas 287
Gaudium et Spes, konstitucija 100, 105, 106-108, 117-118, 124-128, 455-457
 Gdingen 177
 GEČYS KAZIMIERAS, kun. dr. 190
 GEDIMINAS, did. Lietuvos kunigaikštis 184-186, 200, 252, 258, 260-263, 274
 Gedimino giminė 258
 Gedimino laiškai 185-186
 GEIGERIS 137
- GEIŠAS MERKELIS, vysk. 229, 230
 GEY K. F. 341, 345-346
 GELLHORN E. 364
 GELTRUNEK MYKOLAS 382
 Genève 194; žr. Ženeva
 GENYS JONAS, dr. XV
 GENKANTAS TOMAS 196
 Genossenschaftsverband Ostland 390
 GENTILE GIOVANNI VALENTINO 215
 Georgetown universitetas 440
 GEORGIEV F. I. 11, 19
 Germany 41 žr. Vokietija
 Geroji Naujiena 174-175; žr. Evangelija
 Getas 380
 GEWECKE 381
 Gibraltaras 420
 GIDŽIŪNAS VIKTORAS, kun. dr. O.F.M. XII, XV, 171, 176, 178, 185, 189-191, 236-237, 243-275, 296, 438-439, 445, 449
 GIEDRAIČIAI 193, 266
 GIEDRAITIS A. 438
 GIEDRAITIS MERKELIS, vysk. 190-191, 207, 209, 212-213, 217-218, 227-228, 230-231, 235, 453
 GIERGIELEWICZ MIECZYSLAW 447
 GIGAILA 182
 GIOVANNI XXIII, pop. 118 žr. JONAS XXIII
 GIOVANNI DA PIAN DEL CARPINE (DAL PIAN DEL CARPINE, DEL PIANO CARPINI) 254-255
 GIRARDIN STANISLAS DE 168
 Girkalnio bažn. 229
 GIRNIUS ANTANAS 445
 GIRNIUS JUOZAS, dr. XVI, 437, 441-443, 445
 Giršių vienkiemis 295
 GYLYS ANTANAS, dr. 441, 445
 GYLYS JONAS, dr. XII, XV, 333, 339-347, 440-441
 GLADKOV 401, 403
 GLEBAVIČIUS JONAS 194
 GLENDENNING 355
 GLIAUDA JURGIS 428, 431-432
 GLORIEUX P. 94
 Gniezno arkivyskupas 179, 237, 249-250, 257-258
 Gniezno katedra 249
 GÖBBELS P. J. 388
 GOL SZŁOMA 382

- GOLDBERG L. I. 345-346
 GOLDSTEIN IZRAEL, dr. 383
 GOLUBINSKI 175
 GOMULKA 317
 GONELLA GUIDO 168
 GONESIUS P. 216
 GÖRING H. W. 374, 376, 391
 GÓRSKI K. 181
 GOSLICKIS MARTYNAS, kun. 211, 213
 Göttingen 177, 183
 Göttingeno mokslo akademija 177
 GÖTZ VON SELLE 196
 GRABYS JUOZAS, kun. dr. 444-445
 GRAHAM J. B. 352
 GRANT F. C. 69
 GRÄSSER E. 107
 Graudenz 177
Graves de Communi 165, 168
 Graždanka 23, 26-29, 31, 33-38, 40
 Graždanskij šrift 30
 Greek Orthodox Church 41
 Gregorianum universitetas 91; žr.
 Pontificia Universitas Gregoriana
 GREY 356
 GRICIUS ALFONSAS 428
 GRIFFIN 355
 GRIGAITYTĖ KOTRYNA 427
 GRIGALIUS IV, pop. 244
 GRIGALIUS VII, pop. 180
 GRIGALIUS IX, pop. 254
 GRIGALIUS XI, pop. 187
 GRIGALIUS XIII, pop. 223, 225, 228,
 232
 GRIGALIUS XV, pop. 165
 GRIGALIUS XVI, pop. 168
 GRILLMEIER A. 108
 GRINIUS ALFONSAS, dr. XIII, XV,
 349, 359-365, 448
 Grinius JONAS, prof. dr. 431-432,
 447, 452
 GRINIUS K., dr. 386, 390
 Grinkiškis 229
 Gross L. 352, 356
 Grundstückgesellschaft Litauen m.b.
 H. 390
 Gruzdžiai 381
 GRUŻEWSKI B. 213, 219
 GRUŽEVSKIAI 219
 GUARDINI ROMANO 100
 Gudija 25
 Gudijos archidiakonija 234
 GUDONIS 407
 GUERRY EMILE 168
 GUILLET J. 107
 GUNTERMANN F. 108
 GUREVIČ F. D. 177-178
 GURIAN W. 17
 GUSTAITIS ANTANAS 428, 432
 GUSTAITIS M., kun. 458
 GUTAUSKAS JONAS, kun. dr. 444-445
 GUTENWENGER E. 17
 Gütersloh 108
 GUTMANN H. 341, 345-346
 GUZEVIČIUS A. 401
 Haagos konvencija 369
 HABIB SAID W. 18
 HABSBURGAI 222
 HABSBURGAITĖ KONSTANCIJA 222
 HABSBURGAITĖ KOTRYNA 220
 HABSBURGAITĖ ONA 222
 HAECKEL ERNST 133
 HALDE J. S. 18
 Haličas 176
 HALL C. S. 60
 HALL E. W. 18
 Halle 18
 Hamburgas 108
 Hamburgo arkivyskupas 244
 Hamiltonas 127
 Hanau Lietuvių Gimnazija 441
 Hannoveris 245
 Hanzos sąjunga 184
 HÄRING BERNARD 75, 91
 HÄRING T. L. 18
 HARM, SS vadas 392
 Harrisburg, Pa. 449
 HARRISON E. J. 409
 HARTMANN N. 18
 HASCHA 400
 HEAVY A. 418
 HEGEDUS B. 341, 345-346
 HEGEL G. W. F. 138, 146-147, 376
 Hegelio istorijos samprata 86
 HEIDEGGER MARTIN 87, 375
 Heidelbergas 190, 227
 Neidelbergo universitetas 193
 HEISENBERG W. 133, 135-136, 138,
 142-143, 150
 HEYDE J. E. 18
 HEYDRICH 374
 HELLMANN M. 181, 184
 HELMHOLTZ H. 47, 51
 HELVETIUS C. A. 133

- HENCH 359
 HENGSTENBERG H. E. 108
Henrici Chronicon Livoniae 245-249
 HENRIKAS (HENRI) III, karalius 221
 HENRIKAS VIII 224
 HENRIKAS Liuksemburgietis, vysk.
 O. F. M. 255
 HENRIKAS, O. P., Ezelio vysk. 256
 HENRIKAS, O. F. M. 255, 262
 HENRIKAS, O. P., Kulmo vysk. 256-257
 HENRIKAS, Kuršo vysk. O. F. M. 256
 HENRIKAS VALOIS, karalius 221, 241
 HENRY PAUL, S. J. 307
 HERBERG WILL 304
 HERMANN E. 177
 HERTLING GEORG VON 282-284
 HESSEN J. 18
 HICKENLOOPER 397-398
 Hierarchia Cattolica 205, 246-247, 249, 270
 HILBERG RAUL, dr. 381, 383, 387, 393
 Hildesheim 254
 HILFERDINGAS ALEKSANDRAS 28-29
 HILGERS J. 224
 HILLQUIT M. 18
 HIMMLER H. 368, 372, 374, 378, 381-382, 391, 393, 399, 416, 423
 HIMWICH H. E. 345-346
 HINDERBURG PAUL VON 281-282
 HINGST 392
Historisches Jahrbuch 181
History 175
 HITLER ADOLF 312, 368, 370-377, 382, 386, 388, 392, 394-395, 397-400, 415-416, 419, 423
 Hitlerjugend 375
 HOCHHUT ROLF 312
 HOFMANN L. 94
 HOLLENBACH J. M. 100
 HOLLISTER L. E. 345-346
 HOLMSTROM F. 108
 Holomės pilis 245
 Holsteinas 245
 Homo Neandertalensis 369
 HONORIJUS III, pop. 250
 HORACIJUS 133
 HORAINIS ALEKSANDRAS, vysk. 233
 HOSIUS ULRİKAS 218
 HOZIJUS (HOSIUS) STANISLOVAS, vysk. 198, 224-225
 Hrudoviense 197
 HUBY J., S. J. 122
 HUGHES PHILIP 168
Humani generis, enciklika 3
 HUME DAVID 140
 HUNGERFORD D. A. 354
 Hüttenfeld 447, 451
 Igarka (Janisėjaus žemupyje) 415
 IGORIS, Kijevo kunigaikštis 175
 Ikškilė 245-246; žr. Ykescola ir Uxkiul
 Ikškilės parapija 248
 Ikškilės pilis 245
 Ikškilės vyskupija 246
Į Laisvę 308, 385-386, 393
 Illinois 326
Il Messaggero 118
 IMERETINSKI N. K. 23, 25
Immortale Dei, enciklika 165-166, 168
In Coena Domini, bulė 228
 Indekso kongregacija 224
 Indianapolis 18
 Indija 353
 Innsbruck 17
 INOCENTAS III, pop. 247, 249, 256
 INOCENTAS IV, pop. 254, 256-257
 INOCENTAS VII, pop. 272
Inter multiplices curas, Motu proprio 116
 Iowa State universitetas 440
 Iseto ežeras 266
 ISGANAITIS VLADAS 448
 Islandija 353
 Ispanija 180
 Istorijos mokslų sekcija (L. K. M. Akademijos VI Suvažiavime) XII, XV, 171-297, 439
 Išganytojas 103, 114, 121; žr. Jėzus KRISTUS, KRISTUS
 Italija 162, 215, 229, 445-446, 448
 Ius patronatus 193
 IVAŠKIENĖ G. 438
 Iviense 197
 IVINSKIS LAURYNAS 29
 IVINSKIS ZENONAS, dr. prof. XV, 189-191, 206, 217, 227-228, 230, 234, 244, 252, 268, 439, 447-448, 452, 459
 IZAIJAS, pranašas 105, 111-112, 457-458
 IZAOKAS 454
 Izraelis 307, 353, 383

- Ykescola 245; žr. Ikškilė
Ykescolos parapija 248; žr. Ikškilės
parap.
YLA STASYS, kun. 99, 190, 218, 229,
428, 448, 452
- JABLONOWSKI H. 173, 200, 447
JABLONSKIS JONAS 40
JABLONSKIS K. 206
JADVYGA, karalienė 263, 267-270
JÄGER 378
*Jahrbuch der Albertus-Universität zu
Königsberg in Preussen* 185-186
JAKŠTAS ADOMAS, prel. 279, 292,
294, 296; žr. DAMBRAUSKAS A.
JAKŠTAS JUOZAS, dr. XII, XV, 171,
173-188, 244, 252, 259, 438-439,
445
JANAVIČIUS VYTAUTAS 429
JANKUS JURGIS 428
JANULAITIS A. 190
JANUŠEVIČIUS POVILAS, prel. 279
Japonija 353
Jaroslavlis 176
JASAITIS DOMAS, dr. XIII, XV, 349,
367-424, 438-439, 445
JASAITIS VIKTORAS, dr. 445
JASPERS KARL 18
JATULIS PAULIUS, kun. dr. 191, 217,
223, 230, 232-233, 447
JAUNUTIS, didysis Lietuvos kuni-
gaikštis 262
J. A. V. žr. (Jungtinės Amerikos
Valstybės)
JEANS 133
Jenisėjus, upė 415
JEREMIJAS, pranašas 114
Jeruzalė 107, 368, 373-374, 383, 387,
455
Jeruzalės piligrimų atlaidai 250
Jeruzalės šventovės broliai 181
JESKEVIČIUS VLADAS, prof. dr. S. J.
VII, XIV, 437, 445, 449
Jėzuitai 12, 190-191, 229, 232, 235-
238, 243
Jėzuitų akademija Vilniuje 233
JĖZUS KRISTUS 120, 124-125 žr.
Išganytojas, KRISTUS
JOBAS 115
JOGAILA 262-272, 274
JOKŪBAS, apaštalas 115, 121, 454
Jokūbavo parapija 281
- JONAS, apaštalas 107-108, 455
JONAS DA PIAN CARPINE 254 255;
žr. GIOVANNI DA PIAN DEL CAR-
PINE
JONAS iš Bzovia 271
JONAS iš Lietuvos kunigaikščių,
vysk. 201
JONAS iš Lubeno 270
JONAS, Rygos arkivysk. 258
JONAS III, Švedų karalius 222
JONAS XXII, pop. 261
JONAS XXIII, pop. 65, 67, 73, 118,
128, 165, 168, 302, 306-307, 315
JONAS XXIII, antipop. 272
JONES E. 321
Joniškis 237
Jono evangelija 96-97, 112-113, 120,
122-123, 165
Jono pirmasis laiškas 109
JORDAN P. 151
Jotvingiai 188, 244-245
*Journal of American Industr. Hyg.
Assoc.* 355
*Journal of American Medical Asso-
ciation* 356-358
Journal of Chronic Diseases 351
*Journal of the Experimental Medi-
cine* 356
*Journal of the National Cancer Insti-
tute* 351, 353
JUČEVIČIUS FELIKSAS, kun. dr. XI,
XVI, 131, 133-152, 440-441, 445
JUKNEVIČIUS, augustinijonas 236
Jumera 249
JUNDZILAI 193
Jungtinės Amerikos Valstybės 67,
97, 127, 161, 167, 187, 273, 296,
305, 311, 313, 331, 346, 357, 359,
364, 387, 397-398, 420-421, 433,
440, 448; žr. USA; United States
Jungtinės Tautos 304
Jungtinių Tautų Organizacija 397-
398, 416-417
JUODEIKA VLADAS, prof. dr. 445
Juodoji jūra 24, 177
Juodoji Rusija 178
JURAS PRANCIŠKUS, prel. XVI, 443,
445-446, 452-453
Jurbarkas 237
Jurbarko parapija 212
JURGĖLA KOSTAS, dr. 183, 445
JURGELIONIS KLEOPAS 427, 429

JURGEVIČIUS JURGIS, kun. 209-210
 JURY G. S. 18
 JURSKIS ALFONSAS, prof. dr. 445
 JUŠKA ANTANAS, kun. dr. 189
 JUŠKA (JUŠKEVIČIUS) JONAS 28

KÆLUS ALEKSANDER 422
 KAHN M. C. 351
 KAINAS 123, 367, 370
 KAIRYS ANATOLIJUS 428
Kairos 74
 Kaišiadorių vyskupija 314
 KAJECKAS JUOZAS 447
 KALADĖ PETRAS, dr. 441, 444-445
 Kališas 271
 Kališo kunigaikštis 250
 Kaltinėnų altarija 212
 Kaltinėnų klebonas 211
 Kaltinėnų parapija 211
 KALVINAS JONAS 193-194, 200-201, 215, 217, 220
 Kamalduliai 243
 Kamieniense 197
 Kanada 127, 150, 445, 446, 451
 Kanauninkai regularai 243
 KANIZIJUS PETRAS 224-225
 KANT IMMANUEL 138, 140, 149
 KANTAK KAMIL 244
 Kantaučių bažnyčia 229
 Kantičkos 29
 Kapucinais 243
 Karaliaučiaus archyvas 183
 Karaliaučiaus lietuvių parapija 196
 Karaliaučiaus universitetas 193, 196, 217
 Karaliaučius 217, 253; žr. Königsberg
 KARALIUS JUOZAPAS, prel. 452
 KAREVIČIUS PRANCIŠKUS, arkivysk. XII, XV, 171, 277-297, 439
Karys 252, 418
 KARKOWSKI 245
 Karlovas 257
 Karmelitai 236, 243
 Karolinska Institutas (Stokholme) 352
 KAROLIS IV 186
 KAROLIS V, imp. 201, 217, 224
 KAROLIS DIDYSIS 174
 KAROSAS ANTANAS, vysk. 278, 288, 290
 KARPIUS KAZYS 432

Kartagina 368
 Kartena 231
 Kartūzai 243
 KASINSKI E. 355
 KASLAS BRONIUS, prof. dr. XI, XVI, 153, 155-169, 444, 446
 KASULAITIS ALGIRDAS JONAS 448
 Katalikų Bažnyčia 39, 46, 69, 73, 90-91, 167, 171, 189-190, 192-195, 197-201, 203, 205-209, 211, 213-225, 227, 229, 231, 233-235, 237, 239-241, 257, 263, 287, 307, 439, 444; žr. Bažnyčia
 KATERINA II, carienė 190; žr. KOTRYNA II
 KATILIŠKIS MARIUS 428, 430
 Katynas 384, 415
 KATKOVAS M. N. 32
 KATONAS (CATO M. P.) 368
 KAUFMANAS KONSTANTINAS, gen. gub. 30-36
 Kaukazas 280-281, 409, 412
 Kaukazo atšlaitė 381
 Kaunas 7, 29, 31, 34-36, 39, 176, 190-191, 196, 206, 218, 219, 233, 238, 252, 257, 268, 270-273, 277, 280-281, 284, 287-290, 292, 296-297, 314, 378-382, 390-391, 405-407, 437, 441
 Kauno arkikatedra 295-296
 Kauno arkivyskupas 285, 290
 Kauno arkivyskupija 314
 Kauno getas 380, 382
 Kauno kalėjimas 402, 408
 Kauno katedra 278
 Kauno maitinė 218
 Kauno partizanai 379
 KAUPAS JULIUS 428-429
 KAUTSKY K. 18, 396
 KAWECKA-GRYCZOWA ALODIA 195
 Kazachstanas 412-413, 415
 KAZAKEVIČIUS JONAS, kan. 230
 KAZICKAS JUOZAS, dr. V, VIII bis, IX, 443, 446, 452
 KAZICKIENĖ A. 443
 KAZIMIERAS, karalius 237, 272
 KAZIMIERAS, šv. 227, 234, 432
 Kazimierietės 243
 KAZLAUSKAS VYTAUTAS, kun. dr. 447
 KECSKEMETI P. 18
 Kėdainiai 194, 196, 215-216
 Kėdainių bažnyčia 198

- Kėdainių aps. 390
 KĖKŠTAS JUOZAS 428
 KELLY G. 75, 91
 Kelmė 213, 219, 229
 Kelmės bažnyčia 198, 229
 Kelmės klebonas 213
 Kelmės parapija 198
 KEMPNER R. 374
 KENDALL ED. C. 359
 Kernavės k. 392
 KĖSGAILA STANISLOVAS, Žemaičių
 seniūnas 196, 202
 KĖSGAILAI 202
 KĖSTUTIS, didysis Lietuvos kunig.
 186, 189, 252, 262
 KETTLER W. E., Mainzo vysk. 162
 Kijevas 175-177
 Kijevo kunigaikštija 176
 Kijevo Rusija 176
 Kijevo valstybė 176
 KIMBELL I., jr. 345-346
 Kings Park, N. Y. 445
 Kinija 155, 315, 353
 KIPRIJONAS, vienuolis 218
 KIRAS (CYRUS), valdovas 368
 KIRCHEIMER W. F. 339, 346
 Kirilica 27-28
 KIRKORAS A. 29
 KIRŠA FAUSTAS 427, 429
 KIŠKA JONAS 215
 KIŠKA PETRAS, Žemaičių seniūnas 196
 KIŠKA STANISLOVAS, vysk. 229-230,
 236
 KIŠKA STANISLOVAS, Žemaičių se-
 niūnas 196
 KIŠKOS 194, 216
 Klaipėda 37, 184, 190, 255, 309
 Klaipėdos kraštas 409
 Klaipėdos pilis 255
 Klaipėdos prelatūra 314
 KLAUS G. 12
 Kleckas 194, 215
 KLEIVA KAZYS 448
 KLEMENSAS IV, pop. 254
 KLEMENSAS VIII (CLEMENS), pop.
 214, 225
 KLIMAITIS 379
 KLIMAS ANTANAS, prof. dr. 438, 446
 KLINE N. S. 339, 344-346
Klinische Wochenschrift 356
 KŁODZINSKIS MOTIEJUS, prel. 211-
 212
 Klovainių bažnyčia 229
 Klovainių parapijos valstiečiai 219
 KLUČINSKIS (KLUCZYŃSKI) W. 278
 KNEIFEL E. 197
 Knišinas 204
 KNIŠKA JERONIMAS 235
 Knygnešys 36
 Knygos Mėgėjų Ratelis 286
Knygų Lentyna 66
 KOJALOWICZ W. A., S. J. 206 žr.
 KOJALAVIČIUS V. A.
 KOJALAVIČIUS VIJUKAS ALBERTAS
 (VAITIEKUS), S. J. 205-206
 KOLBANOVSKI V. N. 12, 19
 Kolbatzo abatija 249
 Kolegijos 238
Kolosiečiams 85, 87
 Kolumbija 448
 KOLUPAILA STEPONAS, prof. dr. 453
Komjaunimo Tiesa 308
 KOMULIEJUS (COMULEUS) ALEKSAN-
 DRAS, vizitatorius 213, 233
 Komunistai, (vienuolijos pavadini-
 mas) 243
 Komunistinis genocidas 438
 Kongas 398
 Kongreso biblioteka 387
 Königsberg 185, 186, 196; žr. Ka-
 raliaučius
 KONRADAS, Mozūrijos kunigaikštis
 180, 251-252
 Konstantinopolis 176
 KONSTANTINOV F. V. 8
 KONTRIMAS RIČARDAS, dr. prof. XV,
 333, 440
 Kontrofakciniai leidiniai 30
 Konventualai 243
 Kopenhagos mokykla 135
 KOPERNIKAS M. 46, 54, 63
 Koranas 33
Korintiečiams, pirmasis laiškas 85,
 109, 114, 117, 120, 129
 KORIZNA MIKALOJUS, klebonas 211
 KÖRNER J. 107-108
 KORNIOVAS IVANAS P. 26, 28-29, 31
 KOROTAJOWA KRZYSTYNA 195
 KÖSTLER ARTHUR 72
 Kot St. 193, 195-196, 216
 KOTARSKIS BENEDIKTAS, kan. 212
 KOTRYNA II, carienė 25; žr. KATE-
 RINA II
 KOTRYNA, Švedijos karalienė 222

- Kotrynietės 237, 243
 KOZULIS PRANAS 428
 KOŹMIŃCZYK JONAS 200
 KOŹENEVSKIS ST. 207
 KRAJEWSKI WOJCIECH 195
 Krakės 237
 Krakų parapija 198, 211, 213
 KRALIKAUSKAS JUOZAS 428, 432
 KRASAUSKAS RAPOLAS, kun. X, XII-
 XIII, XV, 171, 189-241, 270-271,
 439, 446, 452
 Kražiai 202-211, 235-238
 Kražių bažnyčia 198
 Kražių kolegija 229
 KREČINSKIS JONAS 29
 Krekenavos klebonas 211
 Kremlius 312, 399-400, 403
 Kretinga 196, 235-236, 381, 402, 407
 Kretingos kalėjimas 407
 KRĖVĖ VINCAS 427, 429, 433
 Krėvos bažnyčia 268
 Krėvos parapija 264
 Krėvos unija; žr. Kriavo unija
 Kriavo (Krėvos) unija 178, 184
 KRIMERIS P. 235
 KRIOKYS BR. 441
 Kristaus Grabo ordinas 116
 Kristaus ordinas 116
 KRISTIJONAS, vysk. 251-252, 256-257
 KRISTIJONAS, cistersas 249-250
 Kristaus Kūnas 71
 KRISTUS 70, 75-76, 79, 81-82, 84
 87, 92-93, 96-97, 102, 105, 107-
 108, 111-112, 115-116, 120, 122-
 126, 165, 174, 177, 244, 251, 256,
 307, 368; žr. JĖZUS KRISTUS,
 Išganytojas, Mesijas
 KRIVICKAS D. dr. 397
 Krymas 177, 409
 Kryžiaus karai 180
 Kryžiuočių ordinas 180; žr. Vo-
 kiečių ordinas
 Krokuva 195, 203-204, 212, 215,
 218, 221-222, 233, 235, 263-267,
 269, 272
 Krokuvos akademija 203, 212, 230
 Krokuvos kanauninkas 211
 Krokuvos vyskupas 257-258
 Krokuvos vyskupija 179
 KROPOTOV D. A. 23
 Kuglovo-Serovo deportacijų planas
 409
 KRUPAVČIUS MYKOLAS, prel. 386,
 390
 KRUŠČIOVAS N. 396, 419 žr. CHRUŠ-
 ČIOVAS
 KRZYSZKOVSKIS 194
 KUBE 382
 KUČAS ANTANAS, prof. dr. 428; žr.
 KUČINSKAS ANTANAS
 KUČINSKAS ANTANAS 252; žr. KUČAS
 ANTANAS
 KUDIRKA VINCAS 33, 102, 432, 453
 Kudirkos Naumiestis 236
 KUKTA JUOZAPAS, kan. 290
 Kulių bažnyčia 231
 Kulmas 253, 256
 Kulmo sritis 251
 Kulmo vyskupas 183, 257
 KULVIETIS ABRAOMAS 196, 202
 KÜNG HANS 67
 Kunigų akademija 293
 Kunigų Vienybė 446
 KÜNNETH W. 107
 KURAITIS PRANAS, kan. prof. 7
 KURCZEWSKI J. 202-203, 212-214,
 223, 237, 264-270
 KURGANOV I. 413
 Kuršas 244, 277, 284-285, 297; žr.
 Curonia
 Kuršėnai 381
 Kuršiai 244
 Kuršo vyskupija 253, 255
 Kurtuvėnų bažnyčia 198
 Kurtuvėnų parapija 198
 KURTZ P. W. 18
 Kušingo (CUSHING H. W.) sindromi-
 niai požymiai 363
 KUZMINSKAS KAZIMIERAS, kun. 446
 Kužiai 381
 Kvėdarna 206
 KVIKLYS BRONIS 236
 Kwerfurt 245
 Labdarrybės draugija 286
 Ladoga 176
 LA FORGUE 46
 LAHOUSEN ERWIN 374
 LAIRD J. 18
Laisvės Kovotojas 393
 LAMONT W. D. 18
 Lampertheim 451
 Landbewirtschaftungs Gesellschaft
 390

- LANDSBERGIS ALGIRDAS 421, 428, 431-433
 LANGE F. A. 18
 Lankeliškiai 407
 LAPPO I. 233
 La Salle, Ill. 17-18
La Scuola 46
 LASKI JAN 195
 LASKOVSKIS JONAS, kun. 208
 Laterano susirinkimas 248, 250
 Latgala 27
 Latin-Lithuanian alphabet 41
 LATKOVSKIS J. 182
 Latvija 26, 180, 284, 287, 380, 394, 400
 LAUCIUS ST. 429
 LAUER JOSEPH QUENTIN, S. J., prof. dr. 448
 LAUKAITIS J. 191, 296
 Laukuva 256
 Laukuvos bažn. 229
 Laukžemio bažn. 231
 LAUREO V., nuncijus 227
 Lawrence, Mass. 445-446
 Lazdėnų k. 392
 LEATHEM J. H. 364
 LEBED A. 417
 LEBEDYS JURGIS 205, 207, 211-213, 228, 235, 263
 LE BON G. 18
 LE DANTECO 133
 Ledinuotasis vandenynas 415
 LEESON G. 341, 345-346
 LEHNSDORF HANS Von 373
 LEIBNITZ G. W. 140
 Leiden 200
 LEIMONAS JUOZAS, dr. 453
 Leipcigas 18, 24, 26, 146, 217-218, 259
 Leipcigo universitetas 193, 217, 232
 Leyden 422
 Lekene (Lehnin) abatas 249
 LELIS KAZIMIERAS 40
 LEMKIN RAPHAEL 368, 422
 LEMMENS L. 244, 253
 LENGNICH G. 201
 LENINAS (LENIN) V. I, 9-10, 12, 143-144, 146, 369-371, 395-396, 399, 414-415, 423
 Leningradas 378; žr. Petrapilis
 Leningrado universitetas 175-176
 Lenino filosofija 413
 Lenkija 21, 24, 26, 175, 178-179, 181, 184, 194-195, 199, 201, 204, 207, 215, 222, 225-226, 233, 250, 254, 258, 262-263, 272, 287, 289-290, 372, 374, 385, 400, 410; žr. Polen
 Lenkijos atstovas prie Vatikano 304
 Lenkijos episkopatas 263
 Lenkijos karalius 271
 Lenkijos valstybė 289
 Lenkijos žydai 374
 Lenos žiotys 415
 LEONARDO DA VINCI 336
 LEONAS XIII, pop. 162, 165-168
 LEFLEY R. 18
 LE SENNE RENÉ 18
 Letowia (Lettovia) 252, 256; žr. Lietuva
Lettere Principi 204, 206
 LEVACK PAUL 447
 LEVINSKAS G. J. 355
 LEWIS C. I. 18
 Lewiston, Idaho 445
Lexikon für Theologie und Kirche 250
 Liaudies Seimas 401
 LICHACIOV D. S. 176
 LIDNICAS P. 198
 LIEBERMAN M. 354
 Lieplaukė 229
 Liepojos gimnazija 293, 295, 284
 Lietuva XII-XV, 21, 23-28, 30-35, 39-40, 173, 175-179, 181-186, 189-202, 204-205, 207-208, 212, 214-218, 220-221, 223, 225-227, 231-237, 239-241, 243-245, 247, 249, 251-265, 267-273, 275, 277, 281, 283-285, 287-291, 294, 296, 307-308, 310-312, 314, 349, 367, 371, 373-375, 377-385, 387-395, 397, 399-403, 405, 407-409, 411-413, 415, 417-421, 425, 427-428, 430-433, 438, 440, 446, 449, 452; žr. Lithuania, Letowia
Lietuva 397, 401, 405, 412
 Lietuvaikių Sesių Institutas 447
Lietuvis 295
Lietuvių Archyvas 401, 410
Lietuvių Enciklopedija 35, 178, 191-192, 196, 203, 206, 212, 217, 221, 223, 225, 228-239, 244, 246, 268, 270-271, 296, 404, 407, 409, 429
 Lietuvių Katalikų Mokslo Akade-

- mija (L. K. M. Akademija) V, VII-VIII, VIII bis, IX, XVI 335, 337-338, 458
 L. K. M. Akademijos Istatai 437
 L. K. M. *Akademijos Metraštis* I t. 191, 452
 L. K. M. *Akademijos Metraštis* II t. 114, 123, 191
 L. K. M. *Akademijos Metraštis* III t. 191
 L. K. M. *Akademijos Metraštis* IV t. 236
 L. K. M. Akademijos pirmininkas VIII, XIV, XVI, 437, 449
 L. K. M. Akademijos Suvažiavimai IX, 451
 L. K. M. Akademijos V Suvažiavimas 100
 L. K. M. Akademijos VI Suvažiavimas V, VII-X, XII, XIV, 68, 333, 335, 451
 L. K. M. Akademijos VII Suvažiavimas 451
 L. K. M. Akademijos VIII Suvažiavimas 451
 L. K. M. Akademijos VI Suvažiavimo Baigiamasis visumos posėdis 21-41, 445-449
 L. K. M. *Akademijos Suvažiavimo Darbai* 66
 L. K. M. *Akademijos Suvažiavimo Darbai*, IV t. 190, 296
 L. K. M. *Akademijos Suvažiavimo Darbai*, V t. 100, 191, 452, 454
 L. K. M. *Akademijos Suvažiavimo Darbai*, VI t. V, 438
 L. K. M. Akademijos VI Suvažiavimo eiga XII-XIII, 437-449
 L. K. M. Akademijos VI Suvažiavimo Filosofijos sekcija XI, XVI, 131-152, 441-443
 L. K. M. Akademijos VI Suvažiavimo Istorijos mokslų sekcija XII, XV, 171-297, 439
 L. K. M. Akademijos VI Suvažiavimo Literatūros ir Kalbos mokslų sekcija XII, XIV, 425-433, 438
 L. K. M. Akademijos VI Suvažiavimo Medicinos mokslų sekcija XII, XV, 349-424, 438
 L. K. M. Akademijos VI Suvažiavimo Pedagogikos ir Psichologijos sekcija XII, XVI, 317-332, 444
 L. K. M. Akademijos VI Suvažiavimo Pilnaties posėdžiai XI, XVI, 1-41, 437, 445-449
 L. K. M. Akademijos VI Suvažiavimo Politinių ir Socialinių mokslų sekcija XII, XIV, 299-316, 438
 L. K. M. Akademijos VI Suvažiavimo Teisės mokslo sekcija XII, XVI, 153-169, 444
 L. K. M. Akademijos VI Suvažiavimo Teologijos sekcija XI, XVI 43-130, 444
 L. K. M. Akademijos VI Suvažiavimo Tikslųjų ir Gamtos mokslų sekcija XII, XV, 333-347, 439-441
 L. K. M. Akademijos Židinyš Chicagoje 453
 L. K. M. Akademijos Židinyš Detroito 453
 L. K. M. Akademijos Židinyš Montrealyje 453
 L. K. M. Akademijos Židinyš Naujojoje Anglijoje (Bostone) 453
 L. K. M. Akademijos Židinyš New Yorke 453
 Lietuvių Krikščionių Demokratų Sąjunga 448
 Lietuvių Namai 127
 Lietuvių Romos Katalikų Susivienijimas Amerikoje 448
 Lietuvių Studijų Institutas Romoje 453; žr. Lietuvos Istorijos ir Religinės Kultūros Institutas Romoje
 Lietuvių Šv. Kazimiero Kolegija Romoje 447
 Lietuvių taua VII, XI,
 Lietuvos arijonų sinodas 216
 Lietuvos atstovas prie Vatikano 304
 Lietuvos Aukštųjų Mokyklų Mokslo Darbai 263
 Lietuvos Bažnyčia 190-192
 Lietuvos bažnytinė provincija 189, 290-291
 Lietuvos Brasta 194-195
 Lietuvos generalinis komisaras 386
 Lietuvos generalinis konsulas Chicagoje 447
 Lietuvos generalinis konsulas New Yorke 447
 Lietuvos istorija 230

- Lietuvos Istorijos ir Religinės Kul-
 tūros Institutas Romoje 453; žr.
 Lietuvių Studijų Institutas Ro-
 moje
 Lietuvos Istorijos Šaltiniai I t. 219
 Lietuvos kancleris 219
 Lietuvos karalius 183
 Lietuvos kardinolas 217
 Lietuvos kariuomenė 309
 Lietuvos komisariatas 273
 Lietuvos krikštas 185, 439
 Lietuvos-Lenkijos frontas 288
 Lietuvos-Lenkijos respublika 26
 Lietuvos-Lenkijos valstybė 191, 226
 Lietuvos Liaudies Komisarų Taryba
 403
 Lietuvos maršalka 218
 Lietuvos Metraštis 178
 Lietuvos miestai 379
 Lietuvos observantų provincija 273
 Lietuvos pakancleris 236
 Lietuvos Pasiuntinybė Washingtone
 447, 449
 Lietuvos Ponų Taryba 200
Lietuvos Praeitis 30, 33
 Lietuvos protestantizmas 195
 Lietuvos referendorius 233
 Lietuvos Reformatų Evangelikų Ba-
 žnyčios Sinodas 391
 Lietuvos-Rusijos valstybė 173
 Lietuvos Savanorių Kūrėjų Sąjunga
 277
 Lietuvos senatoriai 220
Lietuvos Statutas 21, 25-26, 203, 221
 Lietuvos Šaulių Sąjunga Tremtyje
 448
 Lietuvos valdovas 271
 Lietuvos valstybė 24-25, 266, 277,
 281, 390
 Lietuvos Vienetas (Jednota Litews-
 ka) 195
 Lietuvos (dominikonų) vikaras 271
 Lietupas vyriausybė 289, 385
 Lietuvos vyskupas 183, 256-257
 Lietuvos vyskupija 255-256
 Lietuvos-Vokietijos pasienis 381
 Lietuvos žydai 380
 Liežas (Lüttich) 224
 Limina Apostolorum 233; žr. Ad
 Limina Apostolorum, Visistatio
 Liminum
 Lincoln Park, N. Y. 446
 LINDZEY G. 60
 LINDZEY H. 60
 LINGIS JUOZAS 447
 Linkuva 236
 Lioliai 230
 Liolių bažn. 230
 Liolių parapija 198
 LIPČIUS M. 288
 Lippija 248
 LIPPONANAS (LIPPOMANO) LUIGI,
 pop. legatas 193-194, nuncijus
 225-226
 LIPSCHUTZ A. 364
 Lisabona 364
 LISMANINI FRANCESCO 195, 200
 LISOWSKI J. 270
 Literatūros ir Kalbos Mokslo Sekcija
 L. K. M. Akademijos VI Suvažia-
 vime XIII-XIV, 425, 438
 Lithuania 41, 187-188, 190, 254,
 274-275, 277, 315-316, 423-424; žr.
 Lietuva
Lithuanian Bulletin 405
 Litovskaja SSR 400
 Little 355
 Lituanistikos Institutas 447
Lituanorum Gente, apaštališkoji kons-
 titucija 291
Lituanus 190
 LIUBAVSKI M. 173
 Liubekas (Lübeck) 186
 Liubeko miesto taryba 185
 Liubianka 399
 Liublinas (Lublin) 216, 271, 372
 LIUDVIKAS, vien. bernardinai 218
 LIUIMA ANTANAS, kun. prof. dr. S. J.
 V, VIII, X-XI, XIII-XIV, XVI,
 43, 99-130, 229, 238, 437-438, 444,
 446, 449, 451-459
 LIUIMA PRANAS, kun. prof. dr. S. J.
 441, 446
 LIUTERIS (LUTHER) MARTYNAS 193-
 194
 Liuteronizmas 196
 Liuvenas (Louvain) 109
 Liuvėno universitetas 224
 Liverpulis (Liverpool) 355
*Liv-, Est- und Curländisches Urkun-
 denbuch* 186, 256, 258-261, 266
 Livland 253 žr. Livonija
Livländische Reimchronik 254
 Livonija 26, 179-180, 183, 186, 217,

- 232, 245-249, 251, 253-254, 259, 261, 274
- Livonijos kalavijuočiai 252
- Livonijos landmeisteris 183
- Livonijos misijos 248
- Livonijos ordinas 179-180, 271, 274
- Livonijos ordino magistras 182, 255
- Livonijos vyskupas 245
- Lyda 269, 271-272
- Lydos bažn. 268
- Lyduvėnų koplyčia 236
- LYONNET S. 107
- LOBKOWICZ N. 18
- LOCKE JOHN 166
- LOGOS (Dievas) 79, 98
- Lois Chapelier (dekretas Prancūzijoje išleistas 1791 m.) 160
- Loyolos universitetas Chicagoje 441
- Lomža 29
- Londonas 17-18, 57, 70, 80, 138, 168
- LOOMER H. P. 339, 344, 346
- Loscense (Łosc ?) 197
- LOSINSKI AUG., kun. 293
- LOZORAITIS STASYS 447
- LOZORIUS 114
- L.T.S.R. Mokslų Akademijos Darbai* 269
- LUBAC HENRY DE, S. J. 67
- Lubenas 270
- Luccumos cistersų abatas 246
- Lukas 202, 204
- Lucko vyskupas 202, 233
- Lucko vyskupija 204
- LUDENDORFAS E., generolas 282-284
- LUIJPEN WILLIAM H. 6
- LUKACS G. 18
- Lukiškiai 194
- Lukynos k. 265
- Luko evang.* 75, 109-110, 112-114, 122, 155
- Lukovo sritis 179, 257
- Lukovo vyskupija 258
- Lumière et Vie* 107-109
- Luokė 207
- Luokės bažn. 198
- LUTHER MARTIN; žr. LIUTERIS MARTYNAS
- LUTOMIRSKI St. 200
- Lux Christi* 66, 190-191, 272
- Lvovo vienuolynas 271
- MACEINA ANTANAS, prof. dr. 15, 66, 99, 109, 428
- MACEVIČIUS, komunistas 401
- MACIEJOWSKI BERNARDAS, arkivysk. 233, 237
- MACIEJOWSKI SAMUELIS 201
- MACIAUSKAS A. 40
- MACIULEVIČIUS JONAS, prel. 278-279; žr. MAIRONIS
- MACKUS ALGIMANTAS 428-429, 431, 433
- MAČERNIS VYTAUTAS 428
- MAČIULIS STANISLOVAS 407
- Madridas 105, 168
- Magadanas 415
- MAGNER THOMAS F. 447
- Maidanekas 372
- Mainz 162, 250
- MAIRONIS 101, 117, 278-279, 367, 427, 433; žr. MACIULEVIČIUS JONAS
- MAISTRE JOSEPH DE 168
- Maišiogalos bažn. 268,
- Maišiogalos parapija 264
- MAYER L. 254
- MAYNARDUS 248 žr. MEINHARDAS
- Mayo Klinika 359
- MAKAROVAS 175
- Malaysia 353
- MALASPINA GERMANICO, nuncijus 213, 233
- MALDEKIS PETRAS 114, 446
- MALEVEZ L. 80, 83
- MANTAUTAS VAIDEVUTIS A. 447
- MANTAUTIENĖ SORIJA 448
- Mantelatte, gatvė Romoje 291
- MAOTSETUNGAS (MAO-TSETUNG) 397, 399
- Marduva 215
- MARGENAU H. 151
- MARGOLIN J. B. 416
- MARGOLIN ZE-KA 415
- Mariae vitae seserys 243; žr. Marijavitės
- MARIJA 75, 109
- MARIJA, carienė 26
- Marijampolė 189, 232, 236, 252, 286, 295, 297
- Marijampolės aps. 390
- Marijampolės kalėjimas 402
- Marijampolės marijonai 294
- Marijavitės 243; žr. Mariae vitae seserys

- Marijonų Kongregacijos Amerikoje provincijolas 448
 Marijos aplankymo seserys 243
 Marijos sodalijos 238
 Marijos vėliava 247
 MARITAIN JACQUES 96, 168
 MARKSAS (MARX) K. 79, 143, 145-146, 301-302, 306, 369, 394-395
 Marso Laukai 157
 MARTYNAS, O. F. M. 262
 MARTYNAS V, pop. 279
 MASIONYTĖ DANGUOLĖ 441
 Maskva 8-12, 23-24, 31, 34, 364, 370, 372, 392, 396, 400-401, 403-404, 414, 421, 429; žr. Moskau
 Maskvos Čeka 395
 Maskvos kunigaikštija 173
 Maspeth, N. Y. 445
Mater et Magistra, enciklika 168
 Mato 33, 86, 101-103, 110-113, 117, 120-123
 MATUKAITĖ REGINA 446
 MATULAITIS KAZIMIERAS, kun. dr. M. I. C. XII, XV, 171, 191, 277-297, 439, 446
 MATULAITIS-MATULEVIČIUS JURGIS, arkivysk. 191, 287, 289-290, 295
 MATULEVIČIUS JURGIS 291; žr. MATULAITIS-MATULEVIČIUS JURGIS
 MATULIS STEPONAS, kun. dr. M. I. C. 191, 294, 296, 447-448
 MATUSAS JONAS, kun. dr. 27, 35-37, 190, 212
 Mauthausen 381
 MAXWELL JAMES CLARC 142
 MAZALAITĖ NELĖ 428
 Mažeikių aps. 381
 MAŽIULIS ANTANAS 446
 Mažoji Lietuva 22, 24, 28, 38
 MAŽVYDAS MARTYNAS 196
 Mažvydo katekizmas 22, 196
 Mc CRACKEN D. J. 18
 MC MAHON GEORGE, J., prof. dr. S. J. 448
 MC MAHON J. 354
 Medellin 448
 Medicinos Mokslų Sekcija L. K. M.) Akademijos VI Suvažiavime) XII, XV, 349-424, 438
 Medininkai 203-204, 211
 Medininkų bažn. 268
 Medininkų kapitulos statutas 203
 Medininkų parapija 264, 269, 270
 Medininkų-Varnių katedra 211
 Medininkų vyskupija 208, 227
 MEDVEDEV N. V. 11, 19
 MEINHARDAS, vysk. 245-246, 248
 MEYLER L. 364
 MEYSZTOWICZ W. 245
 MEKAS JONAS 428
 MELGUNOV SERG. PETROVIČ 396
 Memelburgas 184
 MENCZER BELA 168
 MENTOVATI CAMILLO, nuncijus 226
 MERCZYNG H. 200, 223
 Merkinė 221, 266
 MERKULOV, N. K. B. G. komisaras 401, 403
 MERLEAU-PONTY M. 4, 18
 MERMILLOD, Ženevos vysk. 167
 Mesijas 174; žr. KRISTUS, Išganytojas
 MESSER A. 18
 Meškuičių Kryžių kalnas 308
 METCALF 356
 MICHAELIS W. 107
 MICKEVIČIUS ADOMAS 458
 MICPOVILAITĖ IRENA 308
 Mielaširdingi Namai Įstaiginei Globai 372
 MIKALOJUS I, caras 25
 MIKALOJUS iš Garzkovo 269
 MIKALOJUS, vysk. 248
 MIKUCKIS JUOZAS 427
 MIKUCKIS ST. 27-29, 31
 Milanas 46, 109
 MILIAUSKAS-MIGLOVARA JONAS 37
 Milipore filtrai 356
 Miliūnų k. 392
 MILIUTINAS A. N. 24, 28, 31
 MILLER A. J. F. P. 356
 MINDAUGAS 178-179, 182-184, 189, 255-258, 274, 432
 Mindaugo krikštas 182, 184
 Mindaugo krikšto data 439
 Mindaugo valstybė 182
 Minneapolis 17, 364
 Minskas 31, 176, 382, 407
 Mintauja 39
Mirari vos, Grigaliaus XIII enciklika 165, 168
Miscellanea Francescana 260
 Misijonieriai 243
 Mistinis Kristaus Kūnas 85-87

- Mit brennender Sorge*, epistola encyclica 165, 168
 MITIN N. B. 11, 19
 MYERSON A. 45
 Mysore 18
 Modena 253
 MODRZEWSKI FRICAS 200
 Mogiliavas 278, 290; žr. Mohilevas
 Mogiliavo arkivyskupija 288
 Mogiliavo kapitula 293, 295
 Mohilevas 25, 31, 407; žr. Mogiliavas
 Mokslo Akademija 66; žr. Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija
 Moliano 184, 259
 Molodeczno 197
 MOLONEY 356
 MOLOTOV VL. M. 369, 400, 404
 Mongolija 368
 Mons S. Nicolai (tvirtovė) 247; žr. Daugavgrīva
 MONTINI G. B. 109
 Montrealio Židiny (L. K. M. Akademijos) 453
 Montrealis 127, 150, 364, 445
Monumenta Germaniae Historica 245
Monumenta Medii Aevi 267
Monumenta Poloniae Vaticana 204, 244
 MONZZANO abatas, pop. legatas 257
 Moravija 47
 MORGAN D. F. 341, 344, 346
 MORICARD F. 364
 Morimondo abatas 250
Morkaus evangelija 105, 110-111, 113, 116-117, 122
 Mosėdis 206, 293
 Mosėdžio vls. 295
 MOSELY PHILIP E. 447
 Moskau 173, 200; žr. Maskva
 MOSOLOV A. N. 26
 Moterų draugija 286
 MOTHERSILL M. H. 18
 MOUROUX JEAN 81-82, 108
 MOWRER HOBART O. 326-330, 332
 Mozūrija 212, 251, 257
 Mozūrijos kunigaikštija 179
 Mozūrijos kunigaikštis 180, 251
 Mozūrų ežerai 281
 MUCCHIELLI R. 364
 MUCCIA P. M. R. 341-342, 346
 MUCKOWSKI J. 203
 MUKERJEE R. 18
 MÜLLER-MARKUS 10-11
 MULLIGAN J. F., prof. dr. S. J. 448
 Münchenas 17-18, 107, 137, 224, 387, 448
 Münsterio universitetas 181
 Münsteris 108, 205, 246
 MURAVJOVAS M. N. 21, 23-26, 28-32, 34-37, 40
 MURAVJOVAS-KORIKAS M. 418; žr. MURAVJOVAS M. N.
 MURPHY W. H. 356
 MURRAY JOHN CURTNEY, S. J. 93, 304, 311
 Musninkai 197
 MUSSOLINI BENITO 395
 MUSTEIKIS ANTANAS, prof. dr. XII, XIV, 190, 299, 301-316, 438
Muzikos Žinios 190
 NABUCHODONOSORAS 368
 Naciai 377
 Nacionalsocialistinis genocidas 438
 Nacių partija 376; žr. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei
 NAGYS HENRIKAS 428
 Nancy 48
 NAPOLEONAS BONAPARTAS 156, 158-160
 NARBUTAS TITAS, kun. dr. 446
 Naryškino parkas 381
 NARJAUSKAS JURGIS, prel. 289
 NARKUSKIS STANISLOVAS, vysk. 203, 205
 NARUŠEVIČIAI 219
 NAŠLIŪNAITĖ IRIKA 310
 National Archives Washington 385
 National Bureau of Standards 440
 National Cancer Institute 354
 National Institute of Health 355-356
National Review 304
 Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei (NSDAP) 371, 376; žr. Nacių partija
 Naugardas 176
 Naugardukas 238, 259-260
 Naujamiesčio dv. 219
Naujasis Testamentas 75-76, 114, 124, 307
 NAUJOKAITIS PRANAS 438
 Naujosios Anglijos Židiny (L.K.M. Akademijos) 453

- NAUMIESTIŠKIS P. 431
 NAVICKAS JUOZAS L., prof. dr. XI, XIV, 1, 3-20, 437, 441-442, 446
 NAVILLE P. 18
 Nazaretas 125
 Neapolis 254
 NEČAJEV 395
 Nekaltai Pradėtosios Marijos Seserų Vienuolija 243, 295, 448
 Nekaltai Pradėtosios ordinas 191
 Nemakščiai 231
 Nemakščių bažn. 231
 Nemakščių parapija 211
 Nemenčinė 268
 Nemenčinės parapija 264
 Nemunas 184, 236, 273, 281, 380, 431
 Nemuno žemė 414
 Novum Eboracium VIII; žr. New York
 Neoplasma 355
 Nepriklausoma Lietuva 384
Nepriklausoma Lietuva 389-390
 Nepriklausomos Lietuvos spaustuvė Montrealyje 127
 Neris 273
 NERONAS 178
 Nesvyžius 194-195, 215, 238
 Neuburgo vyskupai 183
 Neuenburgas 253
 Neva 31
 NEVERAVIČIUS FABIJONAS 427
 Nevėžis 271
New England Journal of Medicine 355
 New Yorkas V, VII-VIII, XIV, 17-18, 54, 88, 136, 138, 141-143, 151, 168, 183, 234, 273, 302, 307, 311, 321, 323, 326, 339, 341-342, 356, 364, 373-374, 383, 387, 409, 413, 415, 417, 422, 437, 445-447, 451, 459
 New Yorko Židiny (L. K. M. Akademijos) 453
 New Rochelle, N. Y. 446
 Newton, Mass. 446
 NEWTON ISAAC 135, 150
 Niešavos pilis 252
 NIETZSCHE FRIEDRICH 369, 423
 Nižno Kolymsk 415
 NYKA-NILIŪNAS ALFONSAS 428, 431, 433
 Nobelio laureatas 359; žr. KENDALL ED. C.
 Norilskas 415
 NORKAITIS JONAS, dr. 447
 Norman 17
 Norvegija 232
 Notenbank Ostland 388
Nouvelle Revue Théologique 76, 78
Novellae Constitutiones Ecclesiae Med-nicensis 203
 NOVIKOVAS M. 29
Novy Žurnal 413
 NOWELL C. 354
 NUHFER P. A. 341, 345-346
 Nunciatura Poloniae 204
 Nürnbergas 382, 387
 Nürnbergo byla 375
 Nürnbergo įstatymai 371
 Nürnbergo teismas 374
 Obolčių bažn. 268
 Obolčių parapija 264
 Observantai 243, 272-273
 Ochotsko jūra 415
 Oderis 249
 Odesa 280
 ODISEJAS 432
 OGINSKIAI 194
 O'GORMAN R. S. C. J. 168
 Ohio 187, 407
 O'KEEFE V. T., S. J. 443
 Olandija 9, 11, 17-18, 67, 381
 Old Prussians 274; žr. Senprūsiai
 OLIVIER EMILE 162
 Olivos abatija 249
 OLŠAUSKIS KONSTANTINAS, kan. 278-279
 Olten 100
 ONA, Lenkijos karalienė 222
 ONA, Lietuvos kunigaikštienė 267-268
 ONA, Vytautienė 272
Operational Report U.S.S.R. 381
 Ordo Fratrum Militiae Christi 247
 Orenburgo gubernija 388
 ORFĖJAS 432
 ORINTAITĖ PETRONELE 427
 OROQUETA VALIENTE F. 100
 Orša 238
 ORWELL GEORGE 312
 OSBORNE H. 18
 OSOBA 356
 Ostland 390
 Ostland-Faser m.b.H. 390

- OSTRAUSKAS KOSTAS 428, 433
 Oświęcin 372, 382; žr. Auschwitz
 O'TOOLE GEORGE B. 168
 OTT H. 108
Our Sunday Visitor 417
 OVERALL J. E. 345-346
 OWEN W. G. 355
- Pabaltijis 26, 180, 184, 252
 PACAI 218
 PACAS KAZIMIERAS, vysk. 231
 PACAS MIKALOJUS, vaivada 236
 PACAS MIKALOJUS, vysk. 191, 228-230
Pacem in terris, enciklika XIV. 128, 165, 168, 302, 304, 306-307, 312, 315, 438
Pacta Conventa 221
 Padauguvis 180
 Paderborn 107
 Paduva 191, 205, 229
 Paduvos universitetas 233
Pakartoto Įstatymo knyga 454
 Pakruojis 230
 Pakruojo bažn. 230
 PAKŠTIENĖ JANINA NARŪNĖ 448
 Palanga 291, 381
 PALECKIS J. 401
 PALECKIS K. 387, 391
 Palemonas 406
 Palestina 178-180, 383
 PALIONIS J. 263
 PALIULIONIS M. L., vysk. 285
 PALMEN E. D. 355
 Palo Alto, Calif. 354
 PALTAROKAS KAZIMIERAS, vysk. 281, 285, 409, 453
 Pamarys 179, 232, 249-250
 Pamūšio bažn. 229
 PANCKAVA I. D. 10
 Paneriai 265, 382
 Panevėžio aps. 390
 Panevėžio parapija 212
 Panevėžio vyskupija 314
 Panevėžys 280, 285, 407
 Papilė 407
 Parapinės mokyklos 237-338
 Parčovo seimas 226
 Paryžiaus komuna 394
 Paryžius 4, 17-18, 48, 54, 56, 94, 100, 106-109, 116, 122, 149, 157, 168, 202, 221, 224, 364, 387, 462
- PARKIR D. H. 18
 Parma 224
 PARSONS WILFRID 168
 Pasaulio Lietuvių Bendruomenė 420, 448
 Pasaulio Lietuvių Bendruomenės Kultūros Taryba 448
 Pasaulio Liet. Kat. Moterų Organizacijų Sąjunga 448
Pasaulio Lietuvių Žinytas 284
 PASTOR L. 223-224
 PASZKIEWICZ H. 252
 Pašaltuonio parapija 211
 Pašiaušė 238
 Pašiaušės jėzuitų kolegija 191, 238
 PAŠKUS ANTANAS, kun. prof. dr. 446
 Pašuvio bažn. 198
 Pašuvys 206
 PAŠUTA V. T. 178, 182, 187
 Pašvitinys 229
 Pataisomojo Darbo Stovykla 372
Patarlių knyga 111
 PAUKŠTELIS J., dr. 408
 PAULAUSKAS MATAS 294, 296
 Paulinai 243
 PAULIUKONIS PRANAS 439, 446
 PAULIUS ALGIMANTAS ALŠĖNIŠKIS, Vilniaus vysk. 201-202
 PAULIUS, apaštalas 77, 81, 85, 87, 92-93, 109, 112, 114, 120, 122, 129, 175; žr. Tautų Apaštalas
 PAULIUS I, caras 190
 PAULIUS II, pop. 273
 PAULIUS IV, pop. 224-225
 PAULIUS VI, pop. 65, 101, 165, 437, 447
 Paurupės mokykla 293, 295
 Pavandenės bažn. 229
 Pavasarininkų organizacija 286
 Pavolgė 27, 409
 Pax Romana 446
 Pažaislis 35
 PEČIUKONIENĖ-URBEKONYTĖ ANTOSĖ 393
 Pedagogikos ir Psichologijos sekcija (L. K. M. Akademijos VI Suvažiavime) XII, XVI, 317-332, 444
 PEKULAS (PECULUS) TARKVINIJUS 207-208, 226-228
 PELČARAS (PELCZAR) JÓZEF, vysk. 294
 PELĖKIS K. 382, 407, 409-411, 417

- PENKAUSKAS PRANAS, kan. 190
 Pennsylvanijos universitetas 304, 447
 PERANDI A. 422
 Perkūnas, senovės lietuvių dievaitis 420
 Persija 368
 PEŠKOVSKIŠ A. M. 23
 PETERS, latvis komunistas 395
 PETIT L. 224
 PETKEVIČIUS J. 206; žr. PETKŪNAS J.
 PETKEVIČIUS ANTANAS, kun. 29, 35, 237
 PETKŪNAS JURGIS, vysk. 204-206, 208, 212-213, 227; žr. PETKEVIČIUS J.
 PETKŪNAS MOTIEJUS 212
 PETKŪNAS PETRAS, kan. 210, 212
 PETRAITIS JONAS, kun. dr. 447
 Petrapilio Kunigų Seminarija 293, 295
 Petrapilio Mokslų Akademija 28, 31-32
 Petrapilis 23, 25-29, 31-32, 199, 266, 277-278, 293, 295, 396; žr. Lenin-gradas
 PETRARKA (PETRARCA) FRANCESCO 173
 PETRAS, apaštalas 251, 255
 PETRAS DIDYSIS, caras 23
 Petrašiūnai 408
 PETREMENT S. 106
 Petrikavo sinodas 226
Petro pirmasis laiškas 108
Petro antrasis laiškas 457
 Petropolis 297 žr. Petrapilis
 PETRUITIS 408
 Philadelphia, Pa 445-446, 453
 PHILIPPI RUDOLF 249-251, 261
 PHILLIPS G. E. 341, 344, 346
 Piazza della Pilotta V,
 PIČETA V. I. 173
 PIETKIEWICZ, vysk. 205; žr. PETKŪNAS JURGIS
 Pietų Afrika 353
 Pietų Amerika 127
 Pijorai 243
 PIJUS IV, pop. 223-224
 PIJUS V, pop. 204, 223-225
 PIJUS IX, pop. 165-166, 168
 PIJUS X, pop. 116, 165, 167-168, 277-278, 293
 PIJUS XI, pop. 156, 162-163, 165-166, 168, 289, 291, 295, 297
 PIJUS XII, pop. 4, 128, 168, 312
 Pikelių koplyčia 231
 PILYPAS, cisterasas 249
 PILYPAS DE MEIERES 181
 PILYPAVAS 215
Pilypiečiams 109
 PILOTAS 113, 165
 Pilteno vyskupija 244
 PINCUS G. 364
 PINEL PH. 325
 Pinskas 243, 272
 Pirčiupio k. 392
 Pirčiupio tragedija 407
 Pirčiupis 412
 PISANU L. 254
 PITAGORAS 137, 336
 Pithecanthropus 369
 Pittsburghas, Pa. 6
 PLANCK M. K. E. L. 133-134, 150
 PLANZER A. 422
 Plateliai 206
 Platelių bažn. 198, 229
 PLATONAS 56, 139, 336
 Platono filosofija 442
 P. L. B. Kultūros Taryba 448
 PLECHANOV GEORGIJ VALENTINoviČ 143
 PLECHAVIČIUS POVILAS 394
 PLEKHANOV G. 18
 PLETSCHER A. 341, 345-346
 PLICHTA JOKŪBAS, vysk. 269-271, 275
 Plockas 179
 Plocko vyskupas 266
 Plocko vyskupija 208, 211
 Podolė 187
 Polen 197, 200; žr. Lenkija, Polonia
 POLIAKOV L. 374
 Politinių ir Socialinių Mokslų sekcija (L. K. M. Akademijos VI Suva-žiavime) XII, XIV, 299-316, 438
 Polockas 176, 184, 221, 238, 273
 Polonia 187, 252; žr. Lenkija, Polen
 Pontificia Universitas Gregoriana VI, 189; žr. Gregorianum Universitetas
 Popiežiškoji seminarija Vilniuje 232-233
 PORTICO VINCENZO, nuncijus 218
 Portland, Oregon 445

Potridentinė teologija 69
 POTTHAST A. 247, 249, 250-251
 Poughkeepsie, N. Y. 440
 POVILAITIS BRONIUS, prof. 446
 POWERS FRANCIS J. C. S. V. 168
 Poznanė 181, 194, 204, 232, 245
 Poznanės vyskupas 264, 266
 Poznanės vyskupija 179
 PRAAMŽIUS 420
Pradžios knyga 107, 122-123, 455, 457
Pracitis 233
 Pragos arkivysk. 245
 Pragos universitetas 268
 Pranciškonai 179, 185, 235, 237, 252-256, 258-260, 262-264, 268-270, 272, 274-275 ; žr. Bernardinai
 Pranciškonės 243
 Pranciškonų vikariatas 272, 275
 PRANCIŠKUS ASYŽIETIS, šv. 109, 254
 PRANCIŠKUS-FERDINANDAS 280
 PRANCIŠKUS iš Moliano 184, 259
 Prancūzija 48, 67, 80, 156-157, 160, 162, 192, 221, 400 420
 PRAPUOLENIS KAZIMIERAS, kan. 278
 Pravieniškės 406
 Pravieniškių Priverčiamųjų Darbų Stovykla 406
 PRAŽMICKI LAURYNAS 200
 Preussen 186, 196, 253; žr. Prūsai, Prūsija
Preussisches Urkundenbuch 245, 250-251, 261
 Pribor (Moravijoje) 47
 Priegliaus upė 245
 Prienai 381
 Princeton, N. J. 168, 326
 PRINCIPO GAVRILO 280
 Prisikėlimo parapija Toronte 127
 Processus Consistorialis (Proc. Cons.) 230-231, 234
 PROCHASKA A. 185, 267
 Prokrustas 399
 Proporčiai 197
 PROTASEVIČIUS VALERIJONAS, vysk. 202, 221, 232-233, 237
 PROUDHON PIERRE JOSEPH 167
 Prūdelis (Šiauliuose) 381
 PRUNSKIS JUOZAS, kun. dr. 191, 296
 Prūsai 180-182, 184-185, 244-245; žr. Prūsija, Preussen
 PRŪSAS ZENONAS, dr. 446

Prūsija 179, 183, 196, 201, 245, 249-254, 261; žr. Prūsai, Preussen
 Prūsijos arkivysk. 256
 Prūsijos imperija 24, 26
 Prūsijos ordinas 271
 Prūsijos pranciškonų kustodas 261
 Prūsijos vyskupas 250, 261
 Prūsų kunigaikščiai 250
Przegląd Historyczny 178
 PRZYALGOWSKI W. 234, 266, 267, 269
 PTAŠNIK 244
 PUBLIJUS KORNELIJUS SCIPIONAS 368; žr. SCIPIONAS P. C.
 PŪKELEVIČIUTĖ BIRUTĖ 428
 Punkskas 288
 PURICKIS JUOZAS, kun. dr. 190, 201, 206-207, 289
 Pušaloto bažn. 231
 PUTINAS-MYKOLAITIS VINCAS 367
 Putnam, Conn. 97, 296, 309, 445, 448
 PUZINAS JONAS, prof. dr. 448
 PUZYNS 194, 219

Quadragesimo Anno, enciklika 162, 165, 168
Quaestiones Disputatae 88, 91
Quanta cura, enciklika 165, 168
Quanto membra Christi, bulė 232
 QUIROGA GASPAR A, inkvizitorius 224
Quod apostolici, Leono XIII enciklika 165, 168

RABIKAUSKAS PAULIUS, kun. prof. dr. S. J. 191, 221, 225, 235, 238-239, 447
 RABUT O. A., O. P. 109
 Racionžo taika 271
 RADAUSKAS HENRIKAS 428, 433
 RADVILAI 193-194, 196, 199, 217, 219
 RADVILAITĖ BARBORA 432
 RADVILAS ALBERTAS 217
 RADVILAS JONUŠAS 223
 RADVILAS JURGIS, vysk. kard. 217, 232-233
 RADVILAS KRISTUPAS PERKŪNAS 198
 RADVILAS MIKALOJUS JUODASIS 193-196, 199, 215-216, 218, 226
 RADVILAS MIKALOJUS KRISTUPAS NAŠLAITĖLIS 217-219
 RADVILAS MIKALOJUS RUDASIS 194, 196, 227

- RADVILAS STANISLOVAS 217
 Radviliškio bažn. 229
 Radviliškis 383
 Radvilo dvaras 216
 Ragainė 196
 RAGAIŠIS, kun. 236
 RAGAŽINSKAS P., kun. dr. 448
 RAHNER HUGO, S. J. 80
 RAHNER KARL, S. J. 67, 74-75, 87-90, 94-96
 RAILA BRONYS 428
 Rainių miškelis 407
 RAKOSI 396
 Ramygalo parapija 212
 RAMONAS VINCAS 428, 431
 RANCANS JESUPS, vyskupas 284
 RANGONI C., nuncijus 227
 RANKE LEOPOLD VON 6
 RAPOLIONIS STANISLOVAS 196
 Raseiniai 211, 230, 236, 256, 407
 Raseinių aps. 381, 390
 Raseinių bažn. 198
 Raseinių kalėjimas 407
 RASTENIS V. 412-413, 418
 RATTI ACHILES, nuncijus 287-289
 RATZINGER JOSEPH 67
 Raudonasis genocidas 438
 Raudonoji armija 379
 Ravensbruckas 372
 RAZMINAS KLEMENSAS, msgr. 448
 Reading, Mass. 151
Recent Progress in Hormon Research 364
Recherches de science religieuse 107
 RECK-MALLECZEWEW 373
Reformacja w Polsce 196, 216, 220
 Reformatai 243
 Reformatų sinodai 195
 Reformuoti benediktinai 245; žr. Kamalduliai
 REGAMEY P. R., O. P. 123
 Regensburgas 108, 228
Regesta Lithuaniae 252
Regesta Pontificum Romanorum 247, 249-251
 Reichas 371, 374, 376, 385, 388-390, 394; žr. Vokietija
 REICHENBACH H. 151
 Reichstogas 373
 REICHSTEIN T. 359
 REID J. R. 18
 Reinas 408
 REINYS MEČISLOVAS, vysk. 433
 REITLINGER GERALD 422
 REYNOLDS O. 377-378
 RĖKLAITIS KAZIMIERAS, kun. dr. M. I. C. 290-291, 293, 296
 REKLAITIS POVILAS, dr. 268
Relationes dioecesanæ Samogitienses 230, 232, 238
Relationes dioecesanæ Vilnenses 197, 234, 237
 RENTELN VON 386 388
Rerum Novarum, enciklika 162, 165, 168
 REUSCH H. 224
 Revelis 253
 Revoliucionieriaus katekizmas 395
Revue des sciences philosophiques et théologiques 107
Revue Historique 181
Revue Thomiste 3
 Rezurekcionistai 243
 RHODE ARTHUR 197
 RIBBENTROP JOACHIM VON 391
 Ribbentropo-Molotovo sutartis 400
 RIBELIN 355
 RICH A. 108
 RICHARDS J. A. 151
 RIDEAU E. 100
 Rietavo parapija 198
 RIMAŠAUSKAS J. 404, 407, 409
 RIMBERT 244
 RIMKA A. 419-420
 RIMŠELIS VIKTORAS, kun. dr. M. I. C. 448
 RINTELEN F. J. 18
 Ryga 180, 183-185, 221, 235, 245-248, 253, 256, 258-259, 261, 417
 Rygos arkivyskupas 180, 183-185, 254, 257-261
 Rygos arkivyskupija 284
 Rygos augustinijonų vienuolynas 248
 Rygos pranciškonų vienuolynas 255
 Rygos vyskupas 180, 247-249
 Rytai 30, 119, 174, 303, 305-306, 311-313, 316, 370-371, 380, 382
 Rytprūsiai 373, 409
 Rytų Centro Europa 173
 Rytų Europa 173-174, 287, 410
 Rytų Europos Istorijos katedra 181
 Rytų Lietuva 409
 Rytų Prūsija 408

- Robertas Bellarmino, šv. 232
 ROBINSON NEHEMIAH 422
 Robkójai, bažnytkaimis 38
 Rochester, Minn. 359
 Rochester, N. Y. 446
 Rodomo susitarimas 271
 ROE 355
 ROGERS CARL R. 322, 328
 Rohotna 270
 ROIZIJUS PETRAS, kan. 203, 205
 Royal North Shore Hospital 353
 Rokiškio aps. 381, 392
 Rokiškis 407
 Rokitai 243
 Roma V-VI, X, 64, 100, 106, 109, 114, 116, 118, 123, 129, 178, 181, 183, 187, 189-191, 204-205, 212, 220, 224-227, 230, 232-233, 236, 239, 246-248, 250, 253, 257, 260, 270-271, 278, 280, 284, 287, 289-291, 296, 312, 320, 364, 368, 432, 445-446, 448, 451-452, 454
Romanus Pontifex, bulė 225
Romėnams (laiškas) 77, 97, 106-107, 112, 122, 457
 Romėnų formulė 367
 Romos imperija 174
 Romos katalikų kunigai (prasme Lietuvos dvasininkai) 33
Romos katekizmas 225
 Romos kurija 184, 223, 225, 260
 Romos senatas 368
 Romuva 451
 RONDET HENRI S. J. 75, 77-78
 ROOSVELT, F. D. 367
 Roosevelt universitetas 441
 ROSENBERG 391
 ROSTOWSKI ST., kun. S. J. 202, 218, 235
 Roswell Park Memorial Hospital 352
 ROTH W. 253
 ROTOMARAS HERMANAS 249
 ROTUNDAS A. 218
 ROUILLARD P. 109
 ROUSSEAS S. W. 18
 ROUSSEAU J. J. 156-163, 168
 ROUSSET DAVID 391
 ROZAUSKIS 401
 Rudasis genocidas 438
 RUDIS ANTANAS, inž. 449
 RUDOLFAS II, imperatorius 222
 RUGIS JONAS, prof. 100, 446, 454
 RUGYTĖ ALICIJA 439, 446
 RUYER R. 18
 RŪKAS ANTANAS 428
 RUKŠA BALYS 428
 Rūpintojėlis 470
 RUSECKAS PETRAS 36, 38
 Rusija 23, 25-26, 30-31, 35, 37, 39-40, 173, 175-176, 191, 232, 254, 265, 273, 280, 282, 395, 398-400, 412, 414, 418
 Rusijos imperija 24, 27, 173
 Rusijos kraštai 177
 RUSK 397-398
 RUSSELL BERTRAND 133, 140-141
 RUSSO F. 100
 Russo-Japanese war 41
 RŪTA ALĖ 428, 432
 Rutheni 261
 RUTHERFORD 134
 RUTKŪNAS BENEDIKTAS 427
 Rzeczypospolita 200, 223
 SABALIS A. 441
 SABERMANN, kun. 38; žr. ZABERMANN
 Sabibor 372
 Sachalinas 415
 Sacrum Poloniae Millennium 245
 SADŪNAITĖ DANGUOLĖ 429
 Sakalos pilis 248
 Saksonija 246
 SALAMONAS, kun. (13 amž.) 248
 Salantai 230, 287
 Salantų bažn. 230
 Saleziečiai 243
 SALYS ANTANAS, prof. dr. XIV, 425, 437-439, 446
 SALMERONAS ALFONSAS, kun. S. J. 226
 Saločių bažn. 198
 Salpêtrière mokykla 48
 Samara 293, 295
 Sambijos vyskupas 266
 Samogitiae diocesis 297; žr. Žemaičių vyskupija
 Samogitiensis episcopus 297; žr. Žemaičių vyskupas
 San Francisco 356
 SANTVARAS ŠTASYS 427
 SAPIEGA 218, 231
 SAPIEGA LEONAS 218
 SAPIEGA POVILAS 236

- SAPIEGOS 193-194
 Sarajevas 280
Sargyba 295
 SAUCKELL 394
 «Saulės» draugija 279
 SAUNDERS J. C. 339, 344, 346
 SAVASIS J. 309
 SAVICKIS JURGIS 427, 429
 SAWICKI JAKUB 201, 233-234
 SBARALEA I. H. 257-258
 SCHÄFER 378
 SCHÄFFER C. B. 355
 SCHELER M. 18
 SCHIERSE F. J. 107
 SCHILDENBERGER J. 107
 SCHILLEBEECKX EDWARD 67, 71, 74-75, 88, 95
 SCHLEICHER A. 31
 SCHLICK MORITZ 151
 SCHMALSTIEG WILLIAM RIEGEL, prof. dr. 448
 SCHMAUCH H. 250
 SCHMAUS M. 108
 SCHMIDT KARL 69
 SCHRAMM G. 199-200, 218, 220-222, 226
Schriften für Theologie 94-95
 SCHRÖDINGER ERWIN 133, 135, 137
 SCHUSCHNIGG KURT VON 400
Science 354
 SCIPIONAS PUBLIJUS KORNELIJUS 368
 Scythopolis (Scythopolitanus) 291, 297
 SCOTT C. C. 341, 345-346
Scriptores Rerum Livonicarum 244, 259
Scriptores Rerum Polonicarum 201, 222, 244
Scriptores Rerum Prussicarum 244, 257
Scriptores Rerum Svecicarum 244
 Seattle, Wash. 176
 SEDKOVSKIS M., S. J. 207, 227, 235
 Sedos bažn. 198
 Segebergo vienuolynas (Holšteine, Vokietijoje) 245, 249; žr. Sigebergo vienuolynas
 SEGEHARDAS, ciesteras 248
 Seinai 288
 Seinų vyskupija 191, 288
 SELEY H. 364
 Semigalia 252; žr. Žemgala
 SEMMELROTH O. 94
Senas aukso altorius 29
 Senasis Testamentas 75-76, 83, 111, 114, 124, 307
 SENNAS ALFREDAS, prof. dr. XIV, 437-438, 443, 446, 452
Senovė 252
 Senprūsiai 218; žr. Old Prussians
 Septynplis (Siebenbürgen, Transilvania) 221
 SERAPHIM A. 184, 244
 Serbija 280
 Seredžius 209, 236
 Sereto 274
 Sereto vyskupas 263-264
 SEROVAS I. A. 400-401, 403-404, 409
 SERVATIUS, dr. 372
 SHAKESPEARE W. 133
 SHILDES GEORGE 168
 SHIMKIN M. B. 351
 Sibiras 34, 372, 409-410, 418-419
 Sibiro lietuvių maldaknygė 429, 433
 Sidney 353
 SIDZIKAUSKAS VACLOVAS 449
 SIENKIEVIČIUS H. 181
 Sievero-Zapadnyj Kraj 24
 Sigebergo vienuolynas 248; žr. Segebergo vien.
 SIKSTAS V, pop. 223, 225
 Silver Spring, Md. 446
 Simnas 191
 SIMUTIS A. 449
Sinica Franciscana 255
 Sirija 178
Syllabus 165-166, 168
 Syracuse universitetas, N. Y. 325
 Skandinavija 175, 177, 353
 SKARGA PETRAS, kun. S. J. 197
 Skilė (Scilla) 367
 SKIRGAILA 429
 SKIRMONTAS JOAKIMAS 233
 Skirsnemunė 231
 Skirsnemunės bažn. 209, 231
 Skirsnemunės parapija 208-209
 Skirsnemunės valdytojas 209
 Skuodas 196, 206
 SKVIRECKAS JUOZAPAS J. arkivysk. 278, 280, 284-285, 290, 410, 433, 451
 SLAVINAS, komunistas 401

- SLAVOČINSKIS SALIAMONAS, kun. 233
 Sloan-Kettering Institutas 356
 SMAILIUS A., kun. 99
 SMETONA ANTANAS 281, 402
 Smiltinė 268
 Smolenskas 238, 281
 SNIEČKUS ANTANAS 383, 401, 417
 SNYDER LOUIS L. 168
Socialinis Kontraktas 157-158
Sociological Analysis 301
 SOKOLOVSKIS TOMAS 194, 216
 Solferino kautynės 369
 SOMMERVILLE J. 18
 Sorbonos universitetas 224
 Soviet Constitution 316
 Soviet Union 310, 316, 424; žr.
 Sovietų Sąjunga
 Sovietai 176; žr. Sovietų Sąjunga
 Sovietija 396; žr. Sovietų Sąjunga
 Sovietinis Baudžiamasis Kodeksas 402
 Sovietų Rusija 143, 374, 408-410, 412-414; žr. Sovietų Sąjunga
 Sovietų Sąjunga 302, 304-305, 307, 312, 378, 384, 390, 397, 400-401, 403-404, 407-408, 416-417; žr. Sovietai, Sovietija, Soviet Union, Sovietų Rusija, SSSR, USSR
 SOZZINI FAUSTAS 215
 SOZZINI L. 215
 SPAHR COLOMBO 249, 253
 SPALIS ROMUALDAS 428
 SPELLMAN, kardinolas 437
Spindulys 296
 SPINELLI 215
 SPINOZA BENEDICT DE 140, 147
 SPIRKIN A. G. 11, 19
 SPLIET H. 185
 Spring 301
 Springfield 354
 SPRINGOVIČIUS (SPRINGOVIČS) ANTONIJS 284
 SPROGIS JANIS 29
 SREENIVASA IYENGAR K. R. 18
 SRUOGIENĖ VANDA, dr. 418
 SSSR 403-404; žr. Sovietų Sąjunga
 STAHLCKER WALTER 378, 380-381, 393
 STÄHLING G. 108
 STAKAUSKAS JUOZAS, kun. dr. 189-190, 252-253, 255-257, 296
 STALINAS DŽUGAŠVILI 307-308, 369-370, 372, 374, 377, 395-396, 399-400, 408, 412, 415-416, 418-419, 423
 Stanford universitetas 354
 STANKARA (STANCARO) FRANCESCO 195, 215
 STARK WERNER 301
 STARKUS ANTANAS, dr. 438
 STARLING E. H. 359
 STAŠINSKAS VYTAUTAS 447
 STAUGAITIS JUSTINAS, prel. 290
 STEBLING SUSAN 301
 STEKEL W. 323
 STEPONAITIS A., kan. 189, 296
 STEPONAVIČIUS K., kun. 99
 STEUERNAGEL C. 108
 St. Gallen 422
Stimmen der Zeit 80
 St. Louis, Mo. 168
 STOBRYŠ J., kun. dr. 99
 Stockholmas 352, 422
 Strašiūnų biblioteka 391
 STRAUB O. 341, 345-346
 STRAUSZ-HUPE ROBERT, prof. 304
 STREICHER JULIUS 375
 STRYKOVSKIS M., kan. 212
 STUKELIS EDVARDAS, kun. 284
 Stuttgartas 9, 373
 Subcommittee of the Committee on Foreign Relation 397-398
 Sudargo kopyčia 231
Summi pontificatus, enciklika 168
 SUNGAILA JUOZAS, dr. 446
 SUNYER Pr., kun. S. J. 207
 Suomija 175
 Suomijos Korelija 412
 Supreme Lithuanian Committee of Liberation 402, 408-409, 417; žr. Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas
 SURVABUNO PAULIUS 250
 Surviliškio bažn. 231
 SUTEMA LIŪNĖ 429
 Suvalkija 409
 Suvažiavimo Darbai (L. K. M. Akademijos) 66, 100, 190-191, 296, 438
 SUŽIEDĖLIS ANTANAS, dr. XII, XVI, 317, 319-332, 441, 444, 446
 SUŽIEDĖLIS SIMAS, prof. XI, XVI, 1, 21-41, 178, 190, 192-195, 199-200, 215, 217-219, 221, 223, 251, 428, 446

- SVABE A. 422
 Svieronėlių bažn. 197
 Svyrių apylinkė 392
 SZASZ THOMAS 325-327, 332
- Šakių aps. 409
 ŠALKAUSKIS STASYS, prof. dr. 33-34, 99, 451. 453
Šaltinis 295, 448
 ŠAPOKA ADOLFAS, prof. dr. 176, 193, 244, 250, 268-269
 Šaritkos 243
 Šarkiškių k. 392
 Šaukėnų bažn. 198
 ŠAULYS KAZIMIERAS, prel. prof. 191, 278, 281, 284, 453
 Šeduvos bažn. 198
 ŠEINIUS IGNAS 427, 429, 431
 ŠEMETA VACLOVAS 209
 ŠEMETOS 219
 ŠEPETYS J. 190
 ŠEŠPLAUKIS ALFONSAS, prof. dr. 446
 Šešupė 431
 Šiauliai 196, 381, 383
 Šiaulių aps. 238, 381
 Šiaulių getas 382
 Šiaulių kalėjimas 402
 Šiaurės Vakarų Kraštas 24
 Šilalė 206
 Šiluva 218-219, 229
 Šiluvos bažn. 190, 198, 229
 ŠIMUTIS L. 448
 Širdietės 243
 Širvintos 196
 ŠKĖMA ANTANAS 428-429, 431-432
 ŠLAITAS VLADAS 428
 ŠLEPETYTĖ-JANAČIENĖ ALDONA 446
 ŠLEŽAS P. 189, 191
 ŠMURLO E. F. 198
 ŠVABAITĖ JULIJA 428
 ŠVAISTAS JUOZAS 427, 432
 ŠVARNAS 178
 Švedija 175, 222, 232, 281
 Švedijos apaštalas 244; žr. ANSGA-RAS, šv.
 Šveicarija 192, 280, 448
 Šveicarijos reformatai 217
 Švenčionių apylinkė 392
 Šv. Aleksandro bažn. Varnių parap. 211
 Šv. Augustino atgailos kamauninkai 236-237, 243, 268
 Šv. Bernardo bažn. Vilniuje 273
 Šv. Dvasia 79, 112, 120, 122, 437, 459
 Šv. Elijo bažn. Kijeve 176
 Šv. Izidoriaus brolija 231
 Šv. Jono Apreiškimas 84
 Šv. Jono bažn. Klaipėdoje 255
 Šv. Jono Krikštytojo bažn. Toronte 127
 Šv. Jono Krikštytojo bažn. Vilniuje 237
 Šv. Kazimiero draugija 294
 Šv. Kazimiero koplyčia Vilniuje 234
 Šv. Kazimiero paveikslai 309
 Šv. Koncilijos kongregacija 224
 Šv. Kotrynos prokatedros Petrapi-lyje klebonas 278
 Šv. Kryžiaus bažn. Vilniuje 234
 Šv. Kryžiaus seserys 243
 Šv. Marijos Augustinijonų vienuo-lynas 248
 Šv. Martyno koplyčia Vilniuje 268
 Šv. Mergelės Marijos bažn. Vilniuje 268
 Šv. Mikalojaus bažn. Klaipėdoje 255
 Šv. Mikalojaus bažn. Vilniuje 265 268
 Šv. Onos bažn. Vilniuje 202, 268
 Šv. Petro ir Povilo bažn. Varniuose 211
 Šv. Pranciškaus bažn. Vilniuje 273
 Šv. Pranciškaus koplyčia Vilniaus katedroje 269
Šv. Pranciškaus Varpelis 251
 Šv. Raštas 33, 37, 74-76, 81, 83, 92, 101, 113-115, 195, 224, 225, 256; žr. Šventraštis
 Šv. Sostas 278, 280, 284, 289-290, 312; žr. Apaštalių Sostas
 Šv. Teofrido vienuolyno abatas 261
 Šv. Tėvas VII-VIII. 433, 452
 Šv. Žemė 250-252
 Šventraštis 174; žr. Šv. Raštas
 ŠVITRIGAILA 271
- Tabakindustrie G.m.b.H 390
 TAINÉ HYPOLYTE ADOLPHE 157
 TAYLOR M. K. 341-342, 346
 Talinas 252
 TALIS iš Mileto, graikų filosofas 4
 TALVOLŠIAI 219
 Tampa, Fla. 421, 445

- TAMULAITIS VYTAUTAS 427
 TANNENBAUM A. 355
 Tarybinė Lietuva 410
Tarybinis Mokytojas 308
 Tarptautinis Raudonasis Kryžius 369
 Tarpučiai 294
 TARTYLA JONAS 196; žr. BATOCKI-TORTYŁOWICZ
 Tartu 221; žr. Dorpatas
 TARULIS A. N. 417
 TARULIS PETRAS 427
 TAŠKŪNAS V. K., kun. 99
 Tauragė 196, 215, 237, 381
 Tauragės aps. 390
 Tauragės bažn. 198
 Tauragės parapija 198
 Tauragnų apylinkė 265
Tauta ir Žodis 206
 TAUTAVIČIUS A. 269
Tautos Praeitis 190-191, 238
 Tautos Taryba 85
 Tautų Apaštalas 85; žr. PAULIUS, apaštalas
 Teatinai 243
 TEILHARD DE CHARDIN PIERRE, S. J. 73, 109
 Teisės mokslo sekcija (L. K. M. Akademijos VI Suvažiavime) XI, XVI, 444
 Telšiai 196, 236, 383
 Telšių aps. 381
 Telšių kalėjimas 407
 Telšių vyskupija 314
 Templininkų Ordinas 179, 247
 TEODORIKAS (THEUDORICUS) 246-248
 TEODOSIJUS I 174
 Teologijos sekcija (L. K. M. Akademijos VI Suvažiavime) XI, XVI, 444
Tesolonikiečiams, pirmasis laiškas 120, 122
 Teutonic Order 188; žr. Vokiečių ordinas
Tėviškės Žiburiai 127, 310
Tėvynės Sargas 39
Tėvų Kelias 296
Texas Reports on Biology and Medicine 356
The Baltic Review 308, 422
 THEIMER W. 18
 THEINER A. 187, 205, 244, 247, 250-251, 256, 258-259, 261
Theological Studies 95, 307
Theologische Literaturzeitung 107
Theology Digest 71, 95
The State Department Bulletin 416
 THILS G., kan. 65, 72, 109
 THOMAS HEMERKEN A KEMPIS 129; žr. TOMAS KEMPIETIS
 THOREIDA 247-248
 THORNHILL JOHN, S. M. 95
Thought 168
 TICHOMIROVAS M. N. 175-176
Tiesa 383, 417, 432
Tiesos Kelias 99, 189-191, 228, 252, 295-296
 Tikocinas 203, 273
 Tikslųjų ir Gamtos mokslų sekcija (L. K. M. Akademijos VI Suvažiavime) XII, XV, 333, 335, 337, 439, 440-441
 TILLMANN F. 107
 Tilžė 38-39, 381
Timotiejui, pirmasis laiškas 457
 Tirkšliai 229
 TIŠKEVIČIAI 193, 218
 TIŠKEVIČIUS JURGIS, vysk. 230-232, 235-237
 Tyrimų Institutas 387
 TYSLIAVA JUOZAS 427
 Tytuvėnai 236
 Tytuvėnų parapija 236
 Tmutorokano 176
 TODESAS, komunistas 401
 Tolimieji Rytai 40, 412
 TOLIS A. 408
 TOLSTOJUS P. A. 25
 TOMAS AKVINIETIS, šv. 165, 252, 442
 TOMAS KEMPIETIS 129; žr. THOMAS HEMERKEN A KEMPIS
 TOMAS, pranciškonas 255
 Toreida 246
 Torinas 107
 Torontas, Ont. 127, 445-446, 451, 453
 TORTYŁOWICZ-BATOCKI JAN 196; žr. TARTYLA JONAS
 Torunė 253
 TOTORAITS JONAS, kun. prof. dr. 189, 191, 228, 232, 236
 TOULMIN STEPHEN 151
Toxicology and Applied Pharmacology 355
 TRAUDENIS 178

- TRAJNIOTA 178
 Trakai 218, 268, 271-272, 275
 Trakų apylinkė 392
 Trakų klebonas 233
 Trakų pilis 431
 Transilvanija 221
 TREACY GERALD C., S. J. 168
 Treblinka 372
 Tretysis Reichas 384
 Tridento susirinkimas 67, 215, 220,
 223-228, 230, 232-235, 241
 Trier 94
 Trijų Kryžių susprogdinimas 308
 Trinitoriai 243
 Tryškiai 229
 TROCKIS-BRONSTEIN L. D. 396
 TRUHLAR C. V., S. J. 109
 Trumpas Katekizmas 29
 Tübingenas 107-108, 217, 224
 Tübingeno universitetas 193
 TULABA LADAS, prel. dr. 447
 TULAUSKAITĖ GRAŽINA 427
 TULYS ANTANAS 427
 TUMAS J. 39
 TUMIENĖ ELENA 428
 Turachanskas 415
 TURGOT 159-160
 Turkestanas 413, 415
 Tverai 229

 Ukmergė 407
 Ukmergės aps. 200
 Ukmergės bažn. 268
 Ukmergės parapija 264
 ULFILAS, vysk. 174
 ULICKIS BALTAZARAS, kan. 212-213
 Ulm 197
 UMIASTAUSKAITĖ BARBORA 309; žr.
 BARBORA UMIASTAUSKAITĖ
 UNAMUNO 430
 Unija Krewska 178; žr. Krėvos unija
 United Nations 422
 United States 41
 University of Michigan 356
 Upytės paviatas 219
 Upytės valsčius 219
 Upninkai (Upnicense) 197
 Uralo kalnynas 415
 URBANAVIČIUS KAZIMIERAS, kan. 287
 URBOLIONYTĖ-PECIUKONIENĖ ANTO-
 SĖ 393
 URBONAS IV, pop. 254
 URBONAS VI, pop. 264
 URBONAS VIII, pop. 234
 URBŠAS (URBŠS) ANTONIJS, vysk. 284
 US Congress 422
 USA 315, 445, 448-449; žr. Jungti-
 nės Amerikos Valstybės
 USSR 176, 400, 417; žr. Sovietų
 Sąjunga
 USTRIALOVAS N. C. 25
 Užbaikalis 412
 Uždauguvio sritis 217
 Uždauguvis 218
 UŽDAVINYS V. 393
 Užsienio Reikalų Ministerija Bonno-
 je 385
 Uxkül 245; žr. Ikškilė

Vadovas 295
 Vagrovico abatija 249
 VAIČIULAITIS ANTANAS XII, XIV,
 102, 425, 427-433, 438, 441, 446
 VAINIUS ABRAOMAS, vysk. 230, 234;
 žr. VOINA ABRAOMAS, vysk.
 VAINIUS BENEDIKTAS, vysk. 233;
 žr. VOINA BENEDIKTAS, vysk.
 VAIŠNORA JUOZAS, kun. dr. M. I. C.
 XIII, 191, 437, 438, 440, 442,
 446-449
 VAIŠVILKAS 178, 258
 VAITIEKŪNAS VYTAUTAS 308, 401,
 405
 VAITIEKUS 245; žr. ADALBERTAS
 VAITKUS MYKOLAS, kan. 278, 281,
 284, 286-287, 291-292, 294, 296, 427
 VAITKUS VLADAS, dr. 446
 Vakarai 23, 143, 174, 175, 189, 193,
 199, 301, 303, 306, 311-313, 316,
 370, 408
 Vakarinė Rusija 25, 173
 Vakarų Afrika 353
 Vakarų Bažnyčia 22; žr. Bažnyčia
 Vakarų civilizacija 23
 Vakarų demokratijos 411
 Vakarų Europa 22-23, 25-26, 30, 32,
 39, 65, 93, 173-175, 189, 252-257,
 260, 368, 387
 Vakarų kultūra 175
 Vakarų pasaulis 23, 173, 180
 Vakarų Rusija 173
 VALANČIUS MOTIEJUS, vysk. 29, 34-
 39, 41, 190-191, 198, 204-205, 244,
 453; žr. WOŁONCZEWSKIS M.

- VALAVIČIAI 193, 218-219
 VALAVIČIENĖ KOTRYNA 236
 VALAVIČIUS ANDRIUS 236
 VALAVIČIUS EUSTACHAS, senatorius 194, 219
 VALAVIČIUS EUSTACHAS, vysk. 231, 233
 VALAVIČIUS JERONIMAS 219
 VALDES, inkvizitorius 224
 VALENTI T. 260
 VALIŪNAS JUOZAS K., dr. 446
 Valkovisko aps. 270
 VALOIS HENRIKAS, karalius; žr. HENRIKAS VALOIS
 VALUJEV P. 31, 34
 VAN DEN WYNGAERT 255
 VAN ORDEN L. S. 339, 346
 VARDYS VYTAUTAS, prof. dr. XIV, 438
 VARGA BELA 422
 Varmija 38, 290
 Varmijos vyskupas 198, 266
 Varniai 35, 211-213, 229, 231, 236
 Varnių katedra 229, 231, 237
 Varnių katedros kan. 202
 Varnių klebonas 211
Varpas 33, 39
 VARPODA PILYPAS 250
 Varšuva 24, 28, 31, 199-201, 207, 213, 218-219, 221, 223, 226, 233-234, 252, 263, 287, 290, 364, 372
 Varšuvos arkivyskupija 288-289
 Varšuvos konfederacija 221
 VASAITIS V., dr. 439
 Vasario 16 gimnazija Vokietijoje 451
 Vasilevo k. 265
 VASYLIUS ANDRIUS, Vilniaus vysk. 262-264, 269, 274; žr. ANDRIUS VASYLIUS
 VASYS ANTANAS, prof. dr. 446, 449
 Vatikanas VII, 191, 287-290, 302-304, 312, 315
 Vatikano archyvas 204, 206, 228, 230-231, 234, 236
 Vatikano I susirinkimas 69
 Vatikano II susirinkimas 65, 67, 69, 71, 90-94, 98, 100, 105, 117-118, 123-124, 127, 130, 455-457
 VAZA ZIGMANTAS 218, 222-223, 236, 241; žr. Zygmunt III (Vaza)
 VAZOS 222
 VEBLAITIS P., kun. 190, 208
 VEGA EMANUELIS, S. J. 235
 Veliuona 208-209
 Veliuonos klebonas 228
 Veliuonos parapija 208
 VENCLAUSKIENĖ ALDONA, dr. 446
 Venecija 224
 Vengravas 216
 Vengrija 232, 396, 411
 VENŽIKAS MIKALOJUS, O. P. 272
Verbum Salutis 122
 VERGERIJUS P. 217
 VESPASIANAS 368
Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae 205, 250-251, 256, 258-259, 261
Vetera Monumenta Slavorum Merid. 247
 VIANNEY JEAN-BAPTISTE-MARIA, šv. 120
 Vicariate of Franciscans 275; žr. Pranciškonų vikariatas
 VIDONI P., nuncijus 227
 Viduklės bažn. 198
 Viduklės dv. 196
 Viduklės parapija 211-212
 Vidurinė Azija 412
 Viduržemio jūra 174, 374
 Vieکشniai 231
 Vieکشnių bažn. 231
 Viena 47-49, 53, 137, 323
Vie Spirituelle 109, 123
 VIEŽGAILA MIKALOJUS, vysk. 202
 VILENTAS BALTRAMIEJUS 196
 VILHELMAS iš Modenos, popiežiaus legatas 253, 255
 Vilija 214, 265, 380
 Vilijampolė 382-383, 407
 VILISKIS KIPRIJONAS, O. P. 202
 Vilkaviškio aps. 390, 409
 Vilkaviškio vyskupija 314
 Vilkija 206
 Vilkijos bažn. 198, 208
 Vilkijos parapija 208
 Vilna 195; žr. Vilnius
 Vilniaus akademija 221, 225, 238-239, 273
 Vilniaus apygarda 26, 28
 Vilniaus apylinkė 176, 392
 Vilniaus archidiaconatas 205
 Vilniaus arkivyskupija 290, 314
 Vilniaus Batoro universitetas 178; žr. Vilniaus universit.

- Vilniaus bažn. 213, 265
 Vilniaus getas 382, 386
 Vilniaus jėzuitų kolegija 218, 221, 238
 Vilniaus kalėjimas 402
 Vilniaus kapitula 205
 Vilniaus kapitulos kan. 211-212, 269
 Vilniaus kapitulos prel. 211
 Vilniaus katedra 237, 264, 268-269
 Vilniaus kunigų seminarija 232
 Vilniaus pilininkas 215, 218
 Vilniaus pilis 267, 269
 Vilniaus pranciškonai 263
 Vilniaus priepilio vienuolynas 268
 Vilniaus radijas 310
 Vilniaus seminarija 221
 Vilniaus sritis 392
 Vilniaus susitarimas 271
 Vilniaus Švietimo skyrius 308
 Vilniaus universitetas 21, 25-27, 191;
 žr. Vilniaus Batoro universitetas
 Vilniaus universiteto biblioteka 263
 Vilniaus vaivada 193
 Vilniaus vyskupas 197, 217, 233, 262-264, 266, 270, 287-289
 Vilniaus vyskupija 197-198, 205, 213-214, 223, 225, 232-233, 237-238, 263, 266-267, 270, 288-289
 Vilniaus vyskupijos sinodai 233-234
 Vilnija 392
 Vilnius 24-25, 28-33, 35, 38, 100, 105-108, 117-118, 123-128, 144-146, 190-191, 194-196, 199-206, 208, 211-213, 215-217, 219, 223, 226-227, 231-237, 260-264, 266-268, 271-275, 278, 281, 287, 290, 305, 308, 315, 378, 381, 383, 393, 400, 405, 417, 431, 455-458; žr. Vilna, Wilna
 VINCENT P. C. 353
 Vincentiečiai 243
 Vincentietės 243
 Virbalis 236
 VIRBICKIS VIKTORINAS, vysk. 203-204, 211, 226
 VIRCHOW RUDOLF LUDWIG CARL 52
 VISCONTI H., nuncijus 204
 Visitatio Liminum 225; žr. Limina Apostolorum, Ad Limina Apostolorum
 Visitator Apostolicus 191
 VIŠINSKIS PR. 40
 VIŠNIOVECKAITĖ ELZBIETA 219
 VIŠNIOVECKIAI 194, 219
 VIŠNIOVECKIENĖ EUFEMIJA 219
 VITAS, vysk. 179, 257
 Vitebskas 31, 238
 Vizitietės 243
 VYDŪNAS (STORASTA) VILIUS 427, 429
 VYGANTAS VYTAUTAS P., dr. 446
 VYGANTIENĖ M. 438
 Vyresniųjų Taryba (žydų) 377
 Vyriausias Lietuvių Komitetas 390
 Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas 387, 393-394, 417, 447;
 žr. Supreme Lithuanian Committee of Liberation
 Vysla 179, 249
 VYTAUTAS 189, 190, 265-267, 269-272, 274, 279
 Vytauto Didžiojo Universitetas 440
 VYTENIS 184, 252, 258-260, 274
 VLADIMIRAS, Kijevo kunigaikštis 175-176
 Vladimiro kalėjimas 433
 VLADISLOVAS, Kališo kunig. 250
 VLIK žr. Vyriausias Liet. Išlaisvin. Komitetas
 VNUČKOS 219
 Voice of America 449
 VOIGER H. G. 245
 VOIGT J. 181, 185
 VOINA ABRAOMAS, vysk. 197, 230, 234; žr. VAINIUS ABR.
 VOINA BENEDIKTAS, vysk. 197, 233;
 žr. VAINIUS BENEDIKTAS
 VOINOS 218
 Vokiečių Darbininkų Partija 371
 Vokiečių ordinas 179-180, 182, 188, 251-252, 254, 259-261; žr. Kryžiuočių ordinas, Teutonic Orden
 Vokietija 26, 41, 67, 161-162, 174-175, 192, 246-247, 280-282, 284, 312, 370-372, 374-375, 381-382, 385-387, 428-429, 440, 447-448, 451, 453; žr. Reichas
 VOLERTAS VYTAUTAS 448
 Volga 27
 Volynė 186
 Volynės-Haličo kunigaikščiai 178
 Volynės kronika 178
 VON HILDEBRAND D. 18
 VON HORNSTEIN X. 100

- VOROŠILOV 405
 Vulgata 224
 Vulgata Clementina 225
 Vulgata Sixtina 225
- WAHREN B. 352
 WALTER E. 107
 WALTHER-WITTENHEIM G. Von 253
 WALZ A. 253
 Wannsee, Berlyno priemiestis 374
 WARD L. 18
 Warner Labert Research Institutas 441
 Wasaga 127
 Washingtonas, D. C. 168, 177, 191, 364, 385, 387, 398, 422, 433, 440, 445-447, 449, 453
 WEBER LEONHARD M. 75, 91-92
 WEBER MAX 301
 WĘDRYCHOVSKIS 194
 WEHR M. R. 151
 Wehrmacht 373, 388
 WEIGEL GEORG 216, 218
 WENDLAND H. D. 108
 Westland-Berlin 245
 Westminster 168
 West-Ost Bewegung 388
 WETTER G. A. 18
 WHITEHEAD A. N. 140, 151
Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums 196
 Wiesbaden 199, 200, 218, 220-222
 Wilkes-Barre, Pa. 167, 446
 WILLIAMS MELVIN J. 168
 Wilna 24, 173, 200, 214, 216; žr. Vilnius
 WILSON GEORGE 168
 WINNINGER P. 116
 Winnipegas 127
 Wisconsin universitetas 447
 WISDOM J. 18
 Wittenbergas 205, 217
 Wittenbergo universitetas 193, 199-200, 217
 WOJEWÓDKA BERNARDAS 195
 WOLFF J. 218
 WOLYNEK 244
 WOŁONCZEWSKIS M. 196, 198, 202-203, 205, 213, 223, 228-232, 236-237; žr. VALANČIUS MOTIEJUS, vysk.
 Worcester, Mass. 446
 WORONECKI JAKUB 227, 233
 WOTSCHKE TH. 200, 218
 WRIGHT JOHN J., D. D. 168
 WULF 392
 Würzburgas 101, 107, 117, 196
- XX *Amžius* 296
- ZABARSKAS STEPAS 427
 ZABERMANN, kun. 38
 ZACIJUS SIMONAS 194-195
 ZAJANČKAUSKAS K. 296
 ZAKARIJAS 113
 ZAKŠEVIČIUS ANDRIUS 210
 ZAKŠEVIČIUS JONAS 210
 ZAKUSOV V. V. 364
 ZAŁĘSKI S. 235
 ZALEWSKI BACH VON 374-375
 ZALUBAS ROMUALDAS, prof. dr. XV, 333, 440, 446
 ZAMOJSKI J. 222
 Zanavykija 401
 Zapadnaja Rossija 25
 Zarasai 407
 Zarasų aps. 381
 ZAVIŠA ANDRIUS 219
 ZAVIŠA JONAS 219
 ZAVIŠA MERKELIS 219
 ZAVIŠA MYKOLAS 218
 ZAVIŠAITĖ DARATA 219
 ZAVIŠAITĖ ELZBIETA 219
 ZAVIŠAITĖ JADVYGA 219
 ZAVIŠOS 193
 ZECCHINI ANTONIO, arkivysk. 289
 ZEIGER A. 380-382
Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche 108
Zeitschrift für Katholische Theologie 88
 ZELLER E. A. 339, 346
 ZELLER P. 341, 345
 Zentralhandelsgesellschaft 390
 ZILBER L. A. 353
 ZINOVJEV GR. 396
 ZYGMUNT III (VAZA) 220; žr. Vaza Zigmantas
 ZUNDĖ P. 410, 412, 417
 Zürichas 17, 80, 108, 374

- Žagarė 309, 381
 Žagarės bažn. 198, 229
 Žagarės parapija 198
 Žalgirio mūšis 181
 Žarėnai 230
 Žarėnų bažn. 230
 Žarėnų parapija 211
 Žeimių bažn. 197
 Želva 270
 Žemaičiai 35-36, 39, 41, 189-191,
 196, 198, 202-204, 206, 213, 218,
 227-229, 231-232, 234-237, 254 ;
 žr. Žemaitija
 Žemaičių Kalvarijos 232, 236
 Žemaičių kanauninkas 212
 Žemaičių kapitula 205, 213, 278-279
 Žemaičių katedra 212-213
 Žemaičių kunigų seminarija 229
 Žemaičių seniūnas 217, 219
 Žemaičių sufraganija 230
 Žemaičių vyskupas 203-205, 217,
 228, 230, 232-233, 277-278, 288-
 290, 293, 295-297
 Žemaičių vyskupija 191, 198, 204-
 208, 212-213, 223, 226, 228, 230-
 232, 235-236, 238, 284, 287-288,
 290, 294, 297
 Žemaitija 205, 207-208, 253, 255,
 277, 281, 286-287 ; žr. Žemaičiai
 Žemgala 252
 Žemgalos vyskupija 253, 255
 ŽEMGULYS JUOZAS, gydytojas 407
 Ženeva 167, 194
 Ženevos konvencija 369, 397
 Židikių koplyčia 231
 Židinyš 99, 128, 190-195, 199-200,
 215, 217-218, 221, 223
 ŽITKUS LEONARDAS 427
 ŽIŪRAITIS TOMAS, kun. dr. O. P. 449
 Žydams, laiškas 109, 112
 ŽYGMANTAS AUGUSTAS 193-194, 199-
 201, 204-206, 216, 220, 226, 241
 ŽYGMANTAS SENASIS 199
 Ž. J. 296 ; žr. ŽVILBUTIS-PRUNSKIS
 Žmogaus Teisių Deklaracija 398
 ŽUKOV G. K. 373
 ŽVILBUTIS-PRUNSKIS 296 ; žr. PRUN-
 SKIS, J., kun. dr.

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS LEIDINIAI

Suvažiavimo Darbai, I tomas, 542 psl., Kaunas 1933	Išsemta
Suvažiavimo Darbai, II tomas, 486 psl., Kaunas 1936	Išsemta
Suvažiavimo Darbai, III tomas, 526 psl., Kaunas 1939	Išsemta
Suvažiavimo Darbai, IV tomas, XV-321 psl., Roma 1961	6 dol.
Suvažiavimo Darbai, V tomas, XVI-647 psl., Roma 1964	10 dol.
Suvažiavimo Darbai, VI tomas, XVI-496 psl., Roma 1969	10 dol.
Suvažiavimo Darbai, VII tomas, (spausdinamas)	
Metraštis, I tomas, VIII-374 psl., Roma 1965	6 dol.
Metraštis, II tomas, VIII-370 psl., Roma 1966	6 dol.
Metraštis, III tomas, VIII-410 psl., Roma 1967	7 dol.
Metraštis, IV tomas, VIII-624 psl., Roma 1968	10 dol.
Metraštis, V tomas, apie 600 psl. (spausdinamas)	
Metraštis, VI tomas, (ruošiamas spaudai)	
A. DAMBRAUSKAS-JAKŠTAS, Užgesę Žiburiai, XVI-502 psl., Kaunas 1930	Išsemta
A. KUČAS, Kunigas Antanas Staniukynas, XVI-208 psl., Roma 1965	4 dol.
J. ERETAS, Profesorius Dr. Kazys Pakštas (spausdinama)	
J. VAIŠNORA, Marijos Garbinimas Lietuvoje, 445 psl., Roma 1958	5 dol.
IGN. SKRUPSKELIS, Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje, XIX-172 psl., Roma 1967	4 dol.

Užsakymus siųsti šiuo adresu :

L. K. Mokslo Akademijos Reikalų Vedėjui
Piazza della Pilotta 4
00187 ROMA
I T A L Y